

LUND UNIVERSITY

Ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen

Ingesman, Per

1990

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Ingesman, P. (1990). *Ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen*. (Skånsk senmedeltid och renässans; Vol. 12). [Publisher information missing].

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

SKÅNSK SENMEDELTID OCH RENÄSSANS

SKRIFTSERIE UTGIVEN AV
VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

12

Ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen

AF
PER INGESMAN

Lund University Press

SKÅNSK SENMEDELTID OCH RENÄSSANS

Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund

SKÅNSK SENMEDELTID OCH RENÄSSANS

*Skriftserie utgiven av
Vetenskaps-Societeten i Lund*

12

Ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen

AF
PER INGESMAN

MIT DEUTSCHER ZUSAMMENFASSUNG

Lund University Press

REDAKTIONSKOMMITTÉ

BENGT HANSSON

ERIK CINTHIO

NILS LEWAN

GÖTE PAULSSON

GÖRAN PALM

BENGT PAMP

OSCAR REUTERSVÄRD

STEN SKANSJÖ

SKRIFTSERIEN »SKÅNSK SENMEDELTID OCH RENÄSSANS»
HAR TILLKOMMIT MED EKONOMISKT BISTÅND
AV FÖLJANDE PERSONER OCH FÖRETAG:

DIREKTÖR EDW. BERGER, HALMSTAD (†)
KONSUL THORSTEN BERGH, MALMÖ (†)
DIREKTÖR HOI.GER CRAFOORD, LUND (†)
FRÖKEN GERDA COLLIANDER, LUND (†)
DIREKTÖR JÖRGEN FAXE, MALMÖ
DIREKTÖR P. EG. GUMMESON, ÖRKELLJUNGA
HOVJÄGMÄSTARE G. A. HAGEMANN, BJERSJÖHOLM (†)
DIREKTÖR EINAR HANSEN, MALMÖ
ADVOKAT EMIL HEIJNE, STOCKHOLM (†)
AMBASSADÖR GUNNAR JARRING, VIKEN
BYGGMÄSTARE HARRY KARLSSON, LUND (†)
DISPONENT NILS KJELLSTRÖM, MALMÖ (†)
PLANTSKOLEÄGARE BIRGER LINDBERG, ÅKARP (†)
DIREKTÖR SVEN LUNDBERG, HELSINGBORG (†)
FRU MARGIT LUNDSTRÖM, HILDESBOG
DIREKTÖR FRANS MÖLLER, LUND
CIVILINGENJÖR J. O. NAUCLÉR, PERSTORP (†)
BYGGMÄSTARE ANDERS NEVSTEN, MALMÖ (†)
BYGGNADSIINGENJÖR GOTTFRID NILSSON, MALMÖ (†)
ADVOKAT WILH. PENSER, ESLÖV
TRÄVARUHANDLARE P. PERSSON, MALMÖ (†)
DOCENT GAD RAUSING, LONDON
DIREKTÖR HANS RAUSING, WADHURST
DIREKTÖR RUBEN RAUSING, LAUSANNE (†)
HERR SVEN RAUSING, MALMÖ
DIREKTÖR MED. LIC. BO SAHLIN, ESLÖV (†)
INGENJÖR SVEN D. SONESSON, STOCKAMÖLLAN (†)
KAMMARHERRE NILS SWARTLING, SVÄNGSTA (†)
GREVE STIG THOTT, SKABERSJÖ (†)
ÖVERINTENDENT MED. OCH FIL. DR. ÅKE WIBERG, APERTIN (†)
FRU KLARA WIJKANDER, F. KOCK, GÖTEBORG (†)
BANKDIREKTÖR ANDERS WINBLAD, LUND
AB ALLHEMS FÖRLAG, MALMÖ
BLEKINGE MUSEI- OCH HEMBYGDSFÖRBUND, KARLSKRONA
BRYGGERI AB FALKEN, FALKENBERG

BRÖDERNA EDSTRAND AB, MALMÖ
EBBE KOCKS STIFTELSE, LUND
GAMLA SPARBANKEN I LUND (nuv. LUNDABYGDENS SPARBANK)
AB CWK GLEERUP BOKFÖRLAG, LUND (nuv. LIBER AB)
AB GLEERUPSKA UNIVERSITETSBOKHANDELN, LUND
GULDVARUAKTIEBOLAGET G. DAHLGREN OCH CO, MALMÖ
JUNEX KONFEKTIONS AB, HUSKVARNA
KARLSHAMNS YLLEFABRIKS AB, ÅKEHOLM
AB KLIPPANS FINPAPPERSBRUK, KLIPPAN
KNUT OCH ALICE WALLENBERGS STIFTELSE, STOCKHOLM
KOCKUMS JERNVERKS AB, KALLINGE
KOCKUMS MEKANISKA VERKSTADS AB, MALMÖ
AB LANDSVERK, LANDSKRONA
AB MALCUS HOLMQUIST, HALMSTAD
MALMÖ SPARBANK, MALMÖ (nuv. SPARBANKEN SKÅNE)
MALMÖ YLLEFABRIKS AB, MALMÖ
MANUFAKTUR AKTIE BOLAGET I MALMÖ
NYA SPARBANKEN I LUND (nuv. LUNDABYGDENS SPARBANK)
AB HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI, LUND
OXIE HÄRADS SPARBANK, MALMÖ (nuv. SPARBANKEN SKÅNE)
SKANDIAKONCERNEN, STOCKHOLM
SKANDINAVISKA BANKEN, STOCKHOLM
SKÅNSKA BANKEN, MALMÖ
SKÅNSKA BRANDFÖRSÄKRINGSINRÄTTNINGEN, LUND
(nuv. WASA)
SKÅNSKA CEMENT AB, MALMÖ (nuv. SKANSKA AB)
SKÅNSKA HYPOTEKSFÖRENINGEN, LUND
SPARBANKEN BIKUPAN I MALMÖ (nuv. SPARBANKEN SKÅNE)
STRÖMMA BOMULLS SPINNERI AB, KARLSHAMN (nuv. GUSTAF WERNER AB)
SVENSKA AB BROMSREGULATOR, MALMÖ (nuv. WILH. SONESSON AB)
SVENSKA SOCKERFABRIKS AB, MALMÖ (nuv. SOCKERBOLAGET)
SYDSVENSKA DAGBLADET AB, MALMÖ
TORNA BARA OCH HARJAGERS HÄRADS SPARBANK, LUND
(nuv. LUNDABYGDENS SPARBANK)
TRELLEBORGS GUMMIFABRIKS AB, TRELLEBORG (nuv. TRELLEBORG AB)
ÖRESUNDSVARVET AB, LANDSKRONA

SKÅNSK SENMEDELTID OCH RENÄSSANS

Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund

12

Ærkesædets godsadministration
i senmiddelalderen

AF

PER INGESMAN

MIT DEUTSCHER ZUSAMMENFASSUNG

Lund University Press

Ingesman, Per. *Ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen*. (The management of the estates of the archbishopric of Lund during the Later Middle Ages). Skånsk senmedeltid och renässans. Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund 12. ISBN 91-7966-116-5.

The subject of this thesis is the development of the management of the estates of the archbishopric of Lund during the fifteenth and sixteenth centuries. It is possible to reconstruct in detail the various functions and the roles of the management of the vast estates during the period after the agrarian regression in the Later Middle Ages. The sources do not, however, make it possible to follow the management back to a time before the onset of the regression.

The main course of administrative development suggests a strong interest in rationalization and centralization and consequently the number of independent fiefs is successively reduced. The central management of the archbishopric, seated in Lund, is extended to encompass more and more estates for direct management.

In studying the management of the archbishopric it is also possible to establish a connection with the conception of the so called "crisis among the lower nobility". The main source of recruitment of officials for the management of the archbishopric was the lower nobility. Accordingly it was also officials from the lower nobility who were victims of this process of centralisation and lost their employment.

Lund 1990

pp. 392

*Tryckt med ekonomiskt stöd från
Humanistisk-samhällsvetenskapliga
forskningsrådet*

Lund University Press
Box141, S-221 00 Lund, Sweden

Art nr 20173
ISBN 91-7966-116-5

LUND 1990
BLOMS BOKTRYCKERI AB

Forord

Enhver bog har en historie, og når kendskab til denne historie er nødvendig for at forstå bogens indhold og opbygning, må det være berettiget at fortælle den. I den foreliggende bogs tilfælde går historien tilbage til universitetsåret 1976–77, da jeg ved Historisk Institut på Aarhus Universitet fulgte en øvelse over det danske samfund i senmiddelalderen. Igennem professor, dr.theol. Troels Dahlerups undervisning vakte min interesse for perioden og dens problemer, og da jeg i sommeren 1977 ytrede ønske om at skrive speciale i dansk senmiddelalder, fik jeg straks præsenteret en passende opgave: en undersøgelse af ærkebispernes forleningspraksis. Problemstillingen udsprang af professor Dahlerups forskning omkring lavadelens krise i dansk senmiddelalder, der allerede havde affødt tilsvarende specialer om Århusbispernes og Roskildebispernes forleningspraksis.

Jeg gik i gang med undersøgelsen, men blev snart mere optaget af de administrationshistoriske end af de adelshistoriske aspekter af emnet. Stærkt påvirket af professor Dahlerups egne kirkeadministrationshistoriske arbejder kastede jeg mig ud i dybtgående studier af den ærkebiskoppelige centralforvaltning, især det meget spændende officialsembede. På den måde gik nogle år, uden at det planlagte speciale om ærkebispernes forleningspraksis blev færdiggjort, mens omvendt de undersøgelser af ærkesædets administrative system, der blot skulle have haft indledende karakter, svulmede mere og mere op. At stoffet umuligt kunne rummes inden for rammerne af et normalt speciale på 100 sider, blev efterhånden klart.

Professor Dahlerup havde naturligvis fulgt udviklingen i mine undersøgelser med stor interesse, men vistnok også med nogen bekymring med hensyn til færdiggørelsen af dem. I sommeren 1980 foreslog han da sammen med professor, dr.phil. Erik Ulsig udskrivelsen af en prisopgave om et dansk bispedømmes godsadministration i senmiddelalderen. Fristet heraf lykkedes det mig omsider at få færdiggjort arbejdet, og i efteråret 1981 indleverede jeg en besvarelse med titlen »Det danske ærkebispedømmes godsadministration i senmiddelalderen«. Denne afhandling, der på sine 500 sider kunne behandle både emnets administrationshistoriske og dets adelshistoriske aspekter, blev i 1982 belønnet med Aarhus Universitets guldmedalje.

Den foreliggende bog er en sprogligt og dispositions-mæssigt stærkt omarbejdet, men indholdsmæssigt ellers stort set uændret version af guldmedaljeafhandlingen fra 1981. På grund af arbejde med andre projekter har der ved omarbejdelsen ikke været tid til at inddrage nye problemstillinger eller anlægge nye synsvinkler. Der er dog i indledning og noter i en vis udstrækning taget

hensyn til relevant litteratur, der er udkommet siden færdiggørelsen af den oprindelige afhandling.

Ved udsendelsen af bogen må jeg først og fremmest rette en stor tak til professor Troels Dahlerup for hans inspirerende undervisning og hans kyndige og opmuntrende vejledning. Men også professor Erik Ulsig er jeg tak skyldig; også hans undervisning og hans forskning har sat sit præg på mit arbejde. Jeg takker begge for at have gennemlæst og kommenteret den oprindelige prisopgavebesvarelse og – for professor Ulsigs vedkommende – også en del af det omarbejdede manuskript.

At redaktionskomitéen for skriftserien »Skånsk senmedeltid och renässans« har villet optage min bog i serien, er mig en ære, og jeg bringer min bedste tak herfor til redaktionskomitéens medlemmer.

Århus, den 17. september 1986

Per Ingesman

Indhold

Kapitel 1: Indledning	1
FØRSTE DEL: ADMINISTRATIONSSYSTEMET	9
Kapitel 2: Ærkesædets gods i senmiddelalderen	11
<i>Kilderne s. 11, Godset under Lundegård s. 14, Godset under slottene Näsbyholm, Åhus, Elleholm og Hammershus s. 18, Godset under gårdene Borgeby, Flyinge og Värpinge s. 20, Godset i Halland s. 21, Det bortforleuede gods s. 23, Sammenfatning s. 25.</i>	
Kapitel 3: Stiftsstyre og godsadministration	27
<i>Kancelli, fadebur og skriverstue s. 27, Cellar, official og fodermarsk s. 38, Sammenfatning s. 51.</i>	
Kapitel 4: Lundegård	54
<i>Registrum penningorum s. 54, Hans Skovgaards officialsregnskab s. 65, Skudgårdene s. 78, Købstadgodset s. 84, Sammenfatning s. 85.</i>	
Kapitel 5: Näsbyholm, Åhus, Elleholm og Hammershus	89
<i>Bortforlening af slotte s. 89, Udnævnelsen af slotsfogederne s. 93, Slotsfogedernes regnskabspligt s. 95, Slotsfogedernes funktioner s. 97, Åhusregnskabet 1532–33 s. 104, Sammenfatning s. 131.</i>	
Kapitel 6: Borgeby, Flyinge og Värpinge	133
Kapitel 7: Godset i Halland	141
Kapitel 8: Lensvæsenet	145
<i>Terminologi s. 145, Forleningens ydre former s. 147, Opbygningen af lensbreve m.v. s. 150, Grundlæggende forleningsbetingelser s. 153, Forleningens varighed s. 156, Andre vilkår for lensbesiddelsen s. 157, Bortforleninger af andet end ærkebispes gods s. 160, Misligholdelse af forleningsvilkår s. 161, Lensmandens funktioner s. 162, Sammenfatning s. 164.</i>	

ANDEN DEL: ADMINISTRATIONSPERSONALET	167
Kapitel 9: Under Jakob Gertsen (1392–1410) og Peder Kruse (1410–18)	169
<i>Ærkebisp Jakob Gertsen s. 169, Ærkebisp Peder Kruse s. 174, Embedsmænd og lensmænd s. 176, Sammenfatning s. 185.</i>	
Kapitel 10: Under Peder Lykke (1418–36) og Hans Laxmand (1436–43)	186
<i>Ærkebisp Peder Lykke s. 186, Ærkebisp Hans Laxmand s. 188, Embedsmænd og lensmænd s. 191, Sammenfatning s. 202.</i>	
Kapitel 11: Under Tue Nielsen (1443–72)	204
<i>Ærkebisp Tue Nielsen s. 204, Embedsmænd og lensmænd s. 209, Sammenfatning s. 220.</i>	
Kapitel 12: Under Jens Brostrup (1472–97)	222
<i>Ærkebisp Jens Brostrup s. 222, Officialerne s. 230, Slotsfogederne s. 236, 1470'ernes lensmænd s. 241, 1480'ernes lensmænd s. 245, 1490'ernes lensmænd s. 250, Sammenfatning s. 259.</i>	
Kapitel 13: Under Birger Gunnensen (1497–1519)	262
<i>Ærkebisp Birger Gunnensen s. 262, Officialerne s. 268, Fodermarskerne s. 275, Slotsfogederne s. 280, Lensmændene s. 282, Sammenfatning s. 291.</i>	
Kapitel 14: Fra Birger Gunnensens død til Reformationen (1519–36)	294
<i>Ærkesædet i »opløsningstiden« s. 294, Ærkeelectus Aage Jepsen Sparre (1523–32) s. 296, Ærkeelectus Torben Bille (1532–36) s. 299, Embedsmændene s. 303, Lensmændene 1522 s. 309, Lens- mændene 1536 s. 313, Sammenfatning s. 318.</i>	
Kapitel 15: Konklusion	320
Zusammenfassung	327
Forkortelser	349
Kilder og litteratur	351
Registre	363

Indledning

Middelalderssamfundet var et agrarsamfund, og studiet af middelalderlige agrarforhold har derfor naturligt indtaget en ikke ubetydelig plads i dansk historieforskning. Efter at den senmiddelalderlige agrarkrise er rykket ind i centrum af dansk middelalderforsknings interessefelt, påkalder dette studium sig imidlertid større interesse og indeholder flere perspektiver end tidligere. Agrarkriseforskningen har muliggjort ny forståelse af sociale, økonomiske og politiske strukturer og begivenheder i senmiddelalderens samfund. I denne forbindelse har også en undersøgelse af et dansk bispedømmes godsadministration i senmiddelalderen sin betydning.

I nærværende sammenhæng er det ikke nødvendigt at komme ind på de komplicerede og endnu langtfra klarlagte problemer omkring agrarkrisens årsager, omfang og forløb.¹ Derimod vil det være på sin plads indledningsvis at give en kort redegørelse for agrarkriseforskningens veldokumenterede resultater med hensyn til agrarkrisens betydning for godsstrukturen. I sin afhandling »Ændringerne i landsbyens økonomiske og sociale struktur i det 14. og 15. århundrede« (1963–66) har C.A. Christensen vist, at agrarkrisen bevirker, at et i højmiddelalderen fremherskende, effektivt driftssystem, brydesystemet, hvor store brydegårdes jord dyrkes ved hjælp af arbejdskraften fra tilliggende gårdsæder, i løbet af det 14. og 15. århundrede afløses af det i nyere tid velkendte fæstegodssystem.² Erik Ulsig har i sin disputats *Danske Adelsgodser i Middelalderen* (1968) udførligt dokumenteret hele udviklingen fra det højmiddelalderlige storgodssystem, som det kendes på Valdemarstiden, til det senmiddelalderlige strøgodssystem, som vi møder det i det 15. århundrede. Uafhængigt af C.A. Christensens forskning når Erik Ulsig de samme resultater med hensyn til agrarkrisens virkninger som C.A. Christensen, idet han slår fast, at den afgørende overgang til det senmiddelalderlige godssystem sker i anden halvdel af det 14. århundrede og hænger sammen med den da indtrådte agrarkrise.³

På baggrund af C.A. Christensens og Erik Ulsigs forskningsresultater vedrørende den senmiddelalderlige agrarkrise har Troels Dahlerup rejst spørgs-

¹ En sammenfattende redegørelse for Det nordiske ødegårdsprojekts danske resultater foreligger endnu ikke. For en helt generel introduktion til problemstillinger og forskningshistorie på europæisk plan se Ulsig 1984.

² C.A. Christensen 1963–66.

³ Ulsig 1968 s. 135.

målet om agrarkrisens virkninger på det sociale plan i det 15. århundrede.⁴ Undersøgelser af agrarkrisens socialhistoriske betydning er endnu kun i deres vorden. Hvad angår krisens betydning for jordens brugere, skal blot enkelte synspunkter nævnes. C.A. Christensen har stærkt betonet, at den agrarkrise, der for jorddrotterne bestod i en kriseagtig formindskelse af deres indtægter, fra bøndernes synspunkt ikke var en krisetid, men tværtimod en periode, i hvilken deres økonomiske vilkår på afgørende måde forbedredes.⁵ Ændringerne i landsbyens økonomiske og sociale struktur betød ikke blot økonomisk, men også social fremgang for de gårdsæder, der nu blev fæstebønder og indrulleredes i »gårdmandsklassen«.⁶ Agrarkrisens eventuelle negative sociale følger for klassen af jordbrugere berøres af Erik Ulsig, der ser udviklingen frem til det egentlige vornedskab på sjællandske lovs område på baggrund af agrarkrisen, som gjorde det nødvendigt at fastholde fæsterne.⁷ Siden har Frank Pedersen i sin bog om *Vornedskabets gennemførelse* (1984) påvist, at sammenhængen mellem agrarkrise og vornedskab i hvert fald ikke er umiddelbar, idet vornedskabet først etableres i slutningen af det 15. århundrede.⁸

Af helt central betydning er spørgsmålet om agrarkrisens følger for jordens ejere. Det er umiddelbart klart, at agrarkrisen ramte godsejerne, men det er ikke givet, at den ramte alle lige hårdt. Det er Erik Ulsigs opfattelse, at agrarkrisen ramte adelen hårdere end kronen og kirken, men at den laveste lavadel ikke i første omgang var udsat for det samme pres som højadelen; til gengæld decimeredes lavadelens laveste lag kraftigt i det 15. århundrede.⁹ Også Troels Dahlerup har gjort opmærksom på, at den af agrarkrisen bevirkede voldsomme sænkning i afgiftsniveauet i særlig grad måtte ramme den godsrige højadel, hvilket forklarer mange fornemme, gamle adelsslægters forsvinden eller tilbagegang i senmiddelalderen.¹⁰ Men han gør til gengæld opmærksom på, at den laveste lavadel, der med gårdsæder dyrkede sin egen jord, ikke som storgodsejerne havde mulighed for at omlægge godsdriften fra egendrift til fæstegodsdrift, da agrarkrisen gjorde hovedgårdsdriften urentabel.¹¹ Som helhed betragtet er det derfor lavadelen, der rammes hårdest af agrarkrisen.¹²

Netop lavadelens forhold i senmiddelalderen har Troels Dahlerup underkastet dybtgående og omfattende undersøgelser, som har været det egentlige udgangspunkt for den foreliggende afhandling. Undersøgelserne er først og

⁴ T. Dahlerup 1971 s. 45.

⁵ C.A. Christensen 1960–62 s. 236f.

⁶ C.A. Christensen 1963–66 s. 260f, 291.

⁷ Ulsig 1968 s. 150f.

⁸ Pedersen 1984. Også i diskussionen om den såkaldte »livsfæsteforordning« fra 1523 har sammenhængen mellem agrarkrisen og jordbrugernes situation i senmiddelalderen været berørt; se især T. Dahlerup 1983.

⁹ Ulsig 1968 s. 198, 202, 303f.

¹⁰ T. Dahlerup 1969–70 s. 35.

¹¹ T. Dahlerup 1971 s. 61f.

¹² T. Dahlerup 1969–70 s. 39f.

fremmest fremlagt i afhandlingen »Lavadelens Krise i dansk Senmiddelalder« (1969–70) og i afsnittet om Danmark i *Den nordiske Adel i Senmiddelalderen. Struktur, funktioner og internordiske relationer. Rapporter til det nordiske historikermøde i København 1971*, hvor undersøgelsen af lavadelen indsættes i bredere rammer.¹³ Troels Dahlerup viser, at en betydelig del af den senmiddelalderlige danske lavadel hverken var særlig godsrig eller fornem, men var en »funktionærgruppe«, der levede af at administrere andres gods. Denne »fogedadel« rekrutteredes dels fra den del af den højere adel, der under indflydelse af agrarkrisen var i tilbagegang, dels fra ufri grupper. Især fik den en betydelig tilgang derved, at højadel og bisper skaffede trofaste godsadministratorer kongeligt adelsbrev. Klientforholdet til klostre, bisper og højadelsmænd var af afgørende betydning for den lavere adel netop i den af agrarkrisen ramte senmiddelalder, hvor adelslægter efter adelslægter forsvinder. Det er Troels Dahlerups opfattelse, at denne »undervasallitet« måske skal ses som en første virkning af agrarkrisen, idet den funktionelt synes knyttet til overgangsperioden mellem højmiddelalderens godsdriftssystem og adelsvældens fæstegodssystem. Den lavadelige godsadministratorstand kan ses som svaret på et af agrarkrisen fremkaldt administrationsproblem, som måske især var aktuelt for de kirkelige institutioner. Disse havde samtidig brug for lavadelige tjenere for at kunne opfylde den pligt til at yde kongen militærtjeneste, der påhvilede dem. Efterhånden sker der imidlertid en rationalisering og centralisering af specielt de kirkelige institutioners godsforvaltning. De mange små forleninger samles til færre, men større len, og da disse også bliver af interesse for højadelen, opstår der alvorlige problemer for den lavere adel. Idet standens laveste og økonomisk svageste lag forsvinder, udvikler den verdslige overklasse sig i senmiddelalderen i retning af stadig større fornemhed og eksklusivitet. Et ikke særlig markeret og ikke uoverstigeligt skel mellem fri og ufri omkring 1400 er ved middelalderens slutning afløst af en uoverstigelig kløft. Afslutningen på udviklingen markeres af Reformationen og adelsvældens begyndelse i 1536, da den verdslige overklasse rykker op som rigets førstestand, som en virkelig adel.

I nærværende sammenhæng vil det være relevant at gå lidt nærmere ind på den rolle, som bispestolene og administrationen af bispestolenes gods indtager i Troels Dahlerups teori om lavadelens krise i senmiddelalderen. Afsnittet om Danmark i *Den nordiske Adel i Senmiddelalderen* indeholder en særlig omtale af bispernes rekruttering, der viser bispestolene som en vigtig faktor i den sociale mobilitet.¹⁴ Omkring 1400 må man formode, at en biskop af lavere socialt niveau »adled« sin slægt. I det 15. århundrede er højadelige bisper absolut en undtagelse, men da en biskop af lavadel eller god lokaladel bringer sin slægt for-

¹³ T. Dahlerup 1969–70 og 1971. Den heraldiske side af argumentationen bragtes først i T. Dahlerup 1965–69a, 1965–69b og 1965–69c. En sammenfatning af disse synspunkter findes i T. Dahlerup 1982.

¹⁴ T. Dahlerup 1971 s. 52–54.

øget status, kan en kreds af »bispe­slægter« gennem fortsat socialt avancement til slut nå ind i højadelen. Bispekollegiets stadigt stigende sociale niveau kul­minerer kort før Reformationen, da samtlige danske bisper tilhører den højere adel.

Som storgodsejere måtte især bispestolene nødvendigvis anvende lavadelige godsadministratorer.¹⁵ Længe synes bispegodsforvaltningen at have betjent sig af decideret lavadelige fogeder, men denne administratorgruppe overflødig­gjordes som en simpel konsekvens af omlægningen fra godsdrift til fæstedrift. I denne sammenhæng må det – på baggrund af bispekollegiets stigende sociale niveau – også nævnes, at det synes ganske normalt, at en biskop begunstigede sine slægtninge ved tildeling af bispelen på gunstige vilkår.

Skønt forskningen i den senmiddelalderlige agrarkrise og specielt dennes be­tydning for lavadelen har peget på administrationen af bispegodset som et pro­blem af betydning også i en større sammenhæng, er der ikke tidligere givet en omfattende og detaljeret redegørelse for et dansk bispedømmes godsadmini­stration i senmiddelalderen. Bidrag til udforskningen af de enkelte danske bis­pedømmers senmiddelalderlige godsadministration er dog ydet i en række un­dersøgelser, hvis problemstillinger og forskningsresultater fortjener at frem­hæves.

Poul Rasmussen har i en lang række studier anvendt de ældste efterreforma­toriske lensjordebøger sammenholdt med det 16. og 17. århundredes registra­turen over indholdet af tidligere gejstlige arkiver til belysning af den katolske kirkes jordegods i Århus stift. Formålet har for det første været at søge at be­stemme det gejstlige gods 1536 og for det andet at prøve at fastslå, hvornår og hvorledes dette jordegods er erhvervet. Århus bispestols gods har Poul Ras­mussen først og fremmest behandlet i de udførlige kommentarer til udgaverne af *Århusgård og Åkær lens jordebog 1544* (1960) – der udelukkende omfatter tidligere bispegods – og *Silkeborg lens jordebog 1586* (1964). Et af Poul Ras­mussens hovedresultater er, at de fleste af Århus bispestols godserhvervelser fandt sted i 1400-tallet, idet biskoppen hørte til de stormænd, der erhvervede meget af den kriseramte lavadels jordegods.¹⁶ Da Poul Rasmussen hovedsage­ligt beskæftiger sig med godshistorie, giver han dog kun få oplysninger om bis­pegodsets administration.¹⁷ Under udnyttelse af Poul Rasmussens undersøgel­ser og kildeudgivelser har Lone Anker Jakobsen imidlertid, inspireret af Tro­els Dahlerups teori om lavadelens krise i senmiddelalderen, i sit utrykte spe­ciale behandlet »Århus-bispernes forleningspraksis i senmiddelalderen« (1973). Lone Anker Jakobsen gør indledningsvis rede for administrationen af Århus­bispens gods, der foruden af en række småforleninger bestod af fem større len

¹⁵ T. Dahlerup 1971 s. 68, 69f.

¹⁶ *Århusgård og Åkær lens jordebog 1544* s. 143f; *Silkeborg lens jordebog 1586* s. 155f; Rasmus­sen 1978 s. III.

¹⁷ *Århusgård og Åkær lens jordebog 1544* s. 107, 109.

samt bispegårdslenet, det senere Århusgård len, der i hvert fald i perioder administreredes af bispens official. Undersøgelsen af Århusbispernes forleningspraksis viser, at såvel bispe­slægtninge som den lokale lavadel finder anvendelse som lensmænd.

I afhandlingen »Sogn og Pastorat. Bidrag til Viborg Stifts Historie i Senmiddelalderen« (1956) om de senmiddelalderlige pastoratsforhold i Viborg stift og i afhandlingen om »Viborg Stifts Officialer« (1960–62) kommer Troels Dahlerup ind på administrationen af Viborg bispestols gods i senmiddelalderen. Han viser, hvorledes hovedparten af bispegodset i tiden kort før Reformationen administreredes direkte under generalofficialen i stiftsstaden Viborg og en seks­syv lokalofficialer, der sad rundt omkring på stiftshovedgårdene. Denne meget centraliserede officialsadministration er måske nok noget specielt for Viborg stift, men har dog paralleller i f.eks. Roskilde og Ribe stifter.¹⁸ I den sammenhæng må det derfor nævnes, at adelen kort før Reformationen netop klager over, at den ikke mere forlenes med kirkegods, idet bisperne foretrækker at lade dette administrere af provster (officialer).¹⁹ At gejstlige er beskæftiget med godsadministration, mens omvendt en verdslig lensmand på Spøttrup kan findes tituleret »provst i Spøttrup«, er et vidnesbyrd om senmiddelalderens sammenblanding af gejstlige og verdslige funktioner.²⁰

Administrationen af Odense bispegårds gods i de sidste urolige årtier før Reformationen har afsat et forholdsvis omfattende kildemateriale. Det er behandlet og udnyttet med henblik på belysning af fæsteforholdene i Erland Porsmoses bog *Bønder, bryder og tjenere. Gårdbrugervilkår på Fyn 1502–1542* (1983). Udover beskrivelsen af det bevarede kildemateriale giver bogen en forholdsvis udførlig redegørelse for bispegårdsgodsets størrelse og beliggenhed, mens det naturligvis falder uden for dens rammer at komme nærmere ind på selve administrationen af godset.

Idet den vigtigste kilde til vores viden om Roskilde bispestols gods og godsadministration i senmiddelalderen, Roskildebispens Jordebog, er blevet til i 1370'erne, er den samtidig hovedkilden til belysning af den senmiddelalderlige agrarkrise i Danmark, og som sådan har den været behandlet indgående af en lang række forskere.²¹ En samlet behandling af administrationen af Roskildebispens gods er imidlertid ikke givet. J.O. Arhning har i sin på mange måder værdifulde behandling af *Roskilde Domkapitels Historie* (1937–70) i afsnittet om kapitlet som biskoppeligt råd en særskilt redegørelse for kapitlets rolle i forvaltningen af bispegodset, og han omtaler desuden kapitlets administration af bispegodset under bispevakance.²² I sin undersøgelse af generalofficialatet i Roskilde i *Studier i senmiddelalderlig dansk Kirkeorganisation* (1963) kommer

¹⁸ Jf. T. Dahlerup 1963 s. 65, 118, 148.

¹⁹ T. Dahlerup 1960–62 s. 188f; T. Dahlerup 1969–70 s. 38.

²⁰ T. Dahlerup 1956 s. 18f. Jf. mht. andre stifter T. Dahlerup 1968 s. 135, 213.

²¹ Roskildebispens Jordebog er udgivet af C.A. Christensen i DMR 3 I.

²² Arhning 1937 s. 306f, 359f; Arhning 1970 s. 86ff, 110ff.

Troels Dahlerup også ind på administrationen af bispestolens gods. Fra omkring 1400 overtog generalofficialen nemlig cellarens økonomiske funktioner, herunder forvaltningen af det omkring selve Roskilde by liggende bispegods, der bestyredes direkte for bispestolens regning.²³ Inspireret af Troels Dahlerups lavadelsstudier – og også under udnyttelse af J.O. Arhnings rige materiale – har Elisabeth Hertzum Becker-Christensen med udgangspunkt i lenslisterne i Roskildebispens Jordebog behandlet en enkelt side af den biskoppelige godsadministration, lensvæsenet. I sin artikel om »Roskildebispens forleningspraksis i senmiddelalderen« (1985) viser hun, at Roskildebispens len gives dels til faste lensmandsslægter, dels til bispeslægtinge. Mens bispelemmandsslægterne dominerer ved den behandlede periodes begyndelse omkring 1450, bliver de senere presset mere og mere af bispeslægtinge, og omkring 1515 er den deciderede lavadel forsvundet fra lenene og erstattet af bispeslægtinge fra et højere socialt lag af adelen. Også de tilbageblevne lensmandsslægter tilhører et højere socialt lag.

Administrationen af Lunde bispestols gods er først og fremmest behandlet af den svenske forsker Gösta Johannesson.²⁴ Allerede i sin disputats *Den skånska kyrkan och reformationen* (1947), der først og fremmest med politiske, sociale og økonomiske udgangspunkter undersøger Reformationens forløb i ærkestiftet, kommer Gösta Johannesson ind på ærkesædets godsforvaltning og forleningspolitik i tiden umiddelbart inden Reformationen.²⁵ I *Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut* (1953) har Gösta Johannesson udgivet den såkaldte Paltebog, en jordebog over ærkesædets gods fra det andet årti af det 16. århundrede, sammen med et jordebogsregnskab fra 1522. De for editionen nødvendige forundersøgelser er fremlagt i artiklen »Kring Birger Gunnarsens Paltebok. Några rön beträffande Lunds ärkesätets gods och dess förvaltning vid medeltidens slut« (1950), der gennemgår hele det bevarede kilde materiale til belysning af ærkesædets godsforvaltning i senmiddelalderen. En række af Gösta Johannessons undersøgelsesresultater er benyttet og videreudbygget af Henry Bruun i disputatsen *Poul Laxmand og Birger Gunnarsen. Studier over dansk politik i årene omkring 1500* (1959), men Gösta Johannesson selv var faktisk den første til at gøre opmærksom på den problemstilling, som Henry Bruun siden tog op. I en lille artikel med titlen »Jens Brostrup og Birger Gunnarsen. En källkritisk och historiografisk skiss« (1952) undersøger Gösta Johannesson de to ærkebispens politik i godsadministrationen og hævder, at der næppe har været den afgørende forskel, som den lundensiske litterære tradition – der har domineret opfattelsen af de to ærkebisper helt frem til vore dage – har påstået. Til det modsatte resultat når Henry Bruun, der undersøger Birger Gunnarsens forleningspolitik i sammenligning med forgængeren

²³ T. Dahlerup 1963 s. 88, 113, 158ff.

²⁴ Schalling 1936 s. 49, jf. s. 146f indeholder kun en ganske kort redegørelse for administrationen af bispegodset, og det samme gælder Gottfrid Carlssons afsnit i Newman 1946 s. 512f.

²⁵ Johannesson 1947 s. 96f, 115–119.

Jens Brostrups som en af faktorerne i det komplicerede politiske spil omkring kong Hans, ærkebisp Birger Gunnersen og rigshofmester Poul Laxmand, der kulminerede med drabet på sidstnævnte i 1502.²⁶ Henry Bruuns undersøgelse af Jens Brostrups forleningspolitik konkluderer, at praktiske og saglige hensyn i høj grad var medbestemmende for forleningspolitikken, og at beskyldningerne mod Jens Brostrup for nepotisme er stærkt overdrevne.²⁷ Birger Gunnersens godsadministrative politik kendetegnes i modsætning til forgængerens af bestræbelser for at inddrage det bortforleenede gods under ærkesædets direkte forvaltning.²⁸ I forbindelse med nærværende forfatters studier i ærkesædets godsadministration er allerede fremlagt et par artikler om det vigtige officialsembede, dels »Ægte og sminkede regnskaber. En underslæbsaffære ved ærkesædet 1519–22« (1984) om de bevarede officialsregnskaber, dels »Det lundensiske officialsembede« (1985) om embedets historie generelt.

Den foreliggende bog er en undersøgelse af det danske ærkebispedømmes godsadministration i senmiddelalderen. Til dette emne foreligger et efter danske forhold helt enestående kildemateriale, der hidtil kun er udnyttet i meget begrænset omfang. Endvidere har Gösta Johannessons værdifulde undersøgelser og kildeudgivelser lagt et solidt grundlag, der i høj grad letter arbejdet med ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen.

Undersøgelsen har to formål. Det første er at gøre rede for den ærkebiskoppelige godsadministrations opbygning og funktion; det andet er på baggrund heraf at undersøge rekrutteringen af de godsadministrative embedsmænd og lensmænd og derved yde et bidrag til diskussionen om lavadelens krise i senmiddelalderen. Svarende til disse to formål har det været naturligt at opdele afhandlingen i to dele.

Første del er i hovedsagen en beskrivelse af det ærkebiskoppelige godsadministrationssystem, således som det så ud i årtierne umiddelbart inden Reformationen. I mangel af tidligere undersøgelser har det i denne redegørelse for godsadministrationen været nødvendigt at behandle hele den ærkebiskoppelige centraladministration, da det kun derved har været muligt at få et indtryk af godsadministrationens plads i centraladministrationen som helhed. Ved skildringen af den lokale godsadministration har der ikke været de samme problemer med hensyn til afgrænsning over for andre sider af den ærkebiskoppelige stiftsforvaltning. Her har Troels Dahlerups undersøgelse af det lundensiske landdekanat vist, at ærkestiftets gejstlige lokaladministration – helt modsat de ovenfor nævnte forhold i Viborg stift – kun rent undtagelsesvis varetager godsadministrative funktioner.²⁹

Den i afhandlingens anden del givne redegørelse for rekrutteringen af em-

²⁶ Bruun 1959 s. 19–27.

²⁷ Bruun 1959 s. 23, 25.

²⁸ Bruun 1959 s. 26f.

²⁹ T. Dahlerup 1963 s. 63ff.

bedsmænd og lensmænd søger at undersøge en udvikling over en længere periode. Som udgangspunkt for denne redegørelse er valgt ærkebisp Jakob Gertsens tiltrædelse i 1392, hvilket er bestemt af det forhold, at ærkebiskoppelige lensmænd netop fra omkring 1400 dukker op i større tal. Det giver sig selv, at redegørelsen slutter i 1536, da bispegodset inddrages ved Reformationen. Undersøgelsen af de enkelte ærkebispers valg af godsadministrative funktionærer har som første, elementære formål haft at fastslå, hvem der udnævntes til embedsmænd og lensmænd, mens formålet derefter har været at belyse, hvilke faktorer der bestemte rekrutteringen.

FØRSTE DEL

ADMINISTRATIONSSYSTEMET

Ærkesædets gods i senmiddelalderen

Kilderne

Det middelalderlige ærkesæde i Lund har utvivlsomt haft et meget omfattende arkiv, men desværre er dette for størstepartens vedkommende gået tabt.¹ De ældste dele af arkivet må være gået til allerede i middelalderen under nu ukendte omstændigheder, men også Reformationen har naturligvis spillet en rolle for arkivødelæggelsen. I forbindelse med eller kort efter Reformationen førtes en del af arkivet over til kongens kancelli i København. Vi ved ikke, hvor meget der var tale om; men vi kan se, hvad der den dag i dag ligger i Rigsarkivet i København af materiale, der oprindeligt må have hørt hjemme i ærkesædets arkiv. Det gælder en hel del dokumenter fra 1520'erne og begyndelsen af 1530'erne samt et relativt omfattende regnskabsmateriale fra samme periode. En stor del af materialet har forbindelse med en langvarig strid mellem ærkesædet og den forhenværende official Hans Skovgaard.² De dele af ærkesædets arkiv, der blev tilbage på Lundegård, registreredes i 1550'erne sammen med en række sognekirkearkiver, der vistnok først efter Reformationen var blevet bragt til Lundegård. Den endnu bevarede registratur viser klart, at arkivet på Lundegård på dette tidspunkt hovedsageligt bestod af adkomstdokumenter på jordegods, hvoraf dog kun et forsvindende fåtal af ærkesædets egne breve var ældre end år 1500.³

I Lund befandt resterne af ærkesædets arkiv sig, indtil de ved den skånske krigs udbrud i 1676 førtes til Malmö sammen med andre skånske arkiver af kirkelig oprindelse, først og fremmest domkapitlets arkiv. I Malmö påbegyndtes i 1685 en registrering af disse arkiver, som afsluttedes i Stockholm ti år senere, efter at »Skånebrevene« var blevet overført hertil i 1689.⁴ De bevarede registreringsarbejder – den såkaldte Skånebrevsfortegnelse (Skånebrevsförteckningen) og nogle mindre forarbejder – befinder sig nu i Riksarkivet i Stockholm og er af uvurderlig betydning, fordi en hel del af de originale dokumenter gik tabt ved Stockholms slots brand i 1697. De bevarede breve findes nu i det svenske Riksarkiv i Stockholm og i Landsarkivet i Lund, der kort efter sin oprettelse modtog alle dokumenter vedrørende Skåne, der er yngre end 1520.

¹ Weibull 1901 s. 57ff; Rep. 1 IV s. 21; Rep. 2 VIII s. 25ff; Jexlev 1973 s. 17ff.

² Oversigt hos Jexlev 1973 s. 18–34. Jf. Ingesman 1984b.

³ ÆDA IV s. 291–364.

⁴ Se herom Friedlaender 1961.

Vi har således kun bevaret ganske få af ærkesædets adkomstbreve fra tiden før 1500, og det er derfor helt umuligt at sige noget om det ærkebiskoppelige gods' ældre historie. Derimod kan vi sige en hel del om omfanget, beliggenheden og administrationen af ærkesædets gods i de sidste årtier før Reformationen, hvorfra vi ikke blot har en pæn samling dokumenter, men også et efter danske forhold påfaldende rigt jordebogs- og regnskabsmateriale. I det følgende skal dette materiale omtales sammen med de vigtigste andre kilder til ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen. Det kan gøres forholdsvis kortfattet, da en samlet præsentation af de pågældende kilder allerede findes i Gösta Johannessons artikel »Kring Birger Gunnnersens Paltebok. Några rön beträffande Lunds ärkesätets gods och dess förvaltning vid medeltidens slut«. I øvrigt gives i selve afhandlingen nærmere analyser af flere af de pågældende kilder.

Fra ærkebisp Birger Gunnnersens tid (1497–1519) stammer en jordebog, den såkaldte Paltebog.⁵ Gösta Johannesson har i den lige nævnte artikel fastslået, at Paltebogen formodentlig er blevet til mellem 1513 og 1516 og omfatter den del af ærkestolens landgods, som på dette tidspunkt forvaltedes direkte under Lundegård. Gods i købstæderne, bortforlenet gods samt gods, der forvaltedes under ærkesædets andre administrationscentre, er derimod ikke opført i Paltebogen.⁶

Paltebogen var blandt de dele af ærkesædets arkiv, der blev på Lundegård efter Reformationen, og i dag kendes den kun i en svensk afskrift fra 1600-tallet, der opbevares i Landsarkivet i Lund. Det følgende regnskabsmateriale er derimod bevaret i original i Rigsarkivet i København, hvortil det som sagt må være ført ved eller efter Reformationen.

I forbindelse med den allerede nævnte strid mellem ærkesædet og den forhenværende official Hans Skovgaard, der beskyldtes for underslæb i sin embedsførelse, har vi bevaret Hans Skovgaards officialsregnskaber 1519–22.⁷ Disse er regnskaber over den lange række af herlighedsafgifter, som den ærkebiskoppelige official oppebar af det under Lundegård liggende gods.⁸

Stridighederne med Hans Skovgaard er tænkeligt også forklaringen på, at vi har bevaret et fra 1522 stammende jordebogsregnskab eller oppebørselsregnskab, der bærer overskriften »Registrum penningorum curie Lundensis« og har fundet anvendelse på Lundegård ved oppebørslen af de til Mikkelsdag 1522 forfaldne afgifter af det ærkebiskoppelige gods.⁹ Jordebogsregnskabet, der i nærværende afhandling omtales som Registrum penningorum, omfatter

⁵ Udgivet af Gösta Johannesson i *Jordeböcker*.

⁶ Johannesson 1950.

⁷ RA. Reg. 108 A pk. 12; RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28. Jf. herom Ingesman 1984b.

⁸ Hans Skovgaards officialsregnskaber 1519–22 analyseres nærmere i kapitel 4.

⁹ Udgivet af Gösta Johannesson i *Jordeböcker*. Det har på visse punkter været nødvendigt at konsultere det originale regnskab i RA. Reg. 108 A pk. 12.

alt det ærkebiskoppelige gods, fra hvilket der indflød afgifter i penge til Lundegård i efteråret 1522.¹⁰

Fra Åhus slot stammer et kombineret regnskab over slottets indtægter og udgifter 1532–33, hvis indtægtsdel indeholder et jordebogsregnskab over det under slottet liggende gods.¹¹

Et selvstændigt udgiftsregnskab fra 1534–35, der er ført af en skriver på Lundegård og indeholder f.eks. lønudbetalinger og diverse indkøb, er ikke direkte en kilde til den ærkebiskoppelige godsadministration, men giver en lang række oplysninger om den ærkebiskoppelige centraladministration.¹²

Foruden dette jordebogs- og regnskabsmateriale fra ærkesædets eget arkiv må nævnes et par kilder, der bygger på materiale fra domkapitlets arkiv og særligt belyser det bortforleuede gods.

Et af forarbejderne til Skånebrevsfortegnelsen, håndskriftet E 102a, indeholder en særlig fortegnelse over »lejebreve« fra ærkebisp Jens Brostrups tid (1472–97).¹³ Fortegnelsen er formodentlig et udtog af en nu tabt kopibog, kaldet »Lunde kapitels bog«, som kapitlet antagelig har ført for at kunne kontrollere ærkebispens økonomisk-administrative embedsførelse. Bogen har nemlig indeholdt afskrifter in extenso af udgående breve af forskellig, vist fortrinsvis økonomisk art – pantebreve, lens- og lejebreve, mageskiftebreve osv. – fra tiden 1434–97.¹⁴

Denne liste med udtog eller registre af »lejebreve« fra Jens Brostrups tid suppleres af en liste over Jens Brostrups bortforleuinger og pantsættelser, som den 1562 afdøde Lundekannik Peder Iversen bringer i sine historiske optegnelser, der er bevaret i en lidt senere afskrift.¹⁵ Overensstemmelsen mellem den svenske regestliste fra slutningen af 1600-tallet og Peder Iversens angivelser er så stor, at det må antages, at også Peder Iversens liste bygger på dokumentarisk materiale fra domkapitlets arkiv.¹⁶

Den sidste hovedkilde til den ærkebiskoppelige godsadministration er en i kongens kancelli udarbejdet liste over de personer, der har forleuinger fra ærkesædet.¹⁷ Listen, der må være udarbejdet i forbindelse med overtagelsen af bispegodset i 1536 eller meget kort efter, er dog sandsynligvis ikke komplet.¹⁸

Da det tidligere ærkebispegods efter Reformationen før eller siden enten blev lagt under kongelige hovedden eller afhændet, kan godset i øvrigt genfindes også i senere kildemateriale fra den kongelige administration som f.eks.

¹⁰ Registrum penningorum analyseres nærmere i kapitel 4.

¹¹ RA. Reg. 108 A pk. 36. Åhusregnskabet analyseres nærmere i kapitel 5.

¹² RA. Reg. 108 A pk. 12.

¹³ Trykt i DDL IV og V. Indgang via Rep. 2 VIII s. 35.

¹⁴ Friedlaender 1961 s. 87ff.

¹⁵ Trykt MHD 1 I s. 274–276.

¹⁶ Johannesson 1950 s. 133 med note 30, jf. tabel 1 (s. 156ff); Bruun 1959 s. 21.

¹⁷ Trykt Erslev 1879b s. XXXVIII.

¹⁸ Se s. 23, 144 og 318.

lensregnskaber og lensjordebøger, skøder og mageskifter. I flere tilfælde giver dette materiale supplerende oplysninger om godset.

I det følgende gives en gennemgang af, hvad alle disse kilder fortæller om det ærkebiskoppelige gods' størrelse og beliggenhed, idet grundtrækkene i det administrative system samtidig søges skitseret.

Godset under Lundegård

Paltebogen, Registrum penningorum og Hans Skovgaard's officialsregnskaber er hovedkilderne til vores viden om det gods, der forvaltedes direkte under det ærkebiskoppelige administrationscentrum Lundegård. Omfanget og beliggenheden af det under Lundegård liggende gods fremgår klart af Paltebogen. Denne jordebog er, som allerede nævnt, blevet til omkring 1515 og omfatter netop den del af ærkesædets landgods, som da forvaltedes direkte under Lundegård.¹⁹ Derimod opfører den ikke købstadgodset, godset under de tre ærkebiskoppelige gårde Borgeby, Flyinge og Värpinge, godset under de fire slotte Näsbyholm, Åhus, Elleholm og Hammershus, det hallandske gods samt det bortforleuede gods.

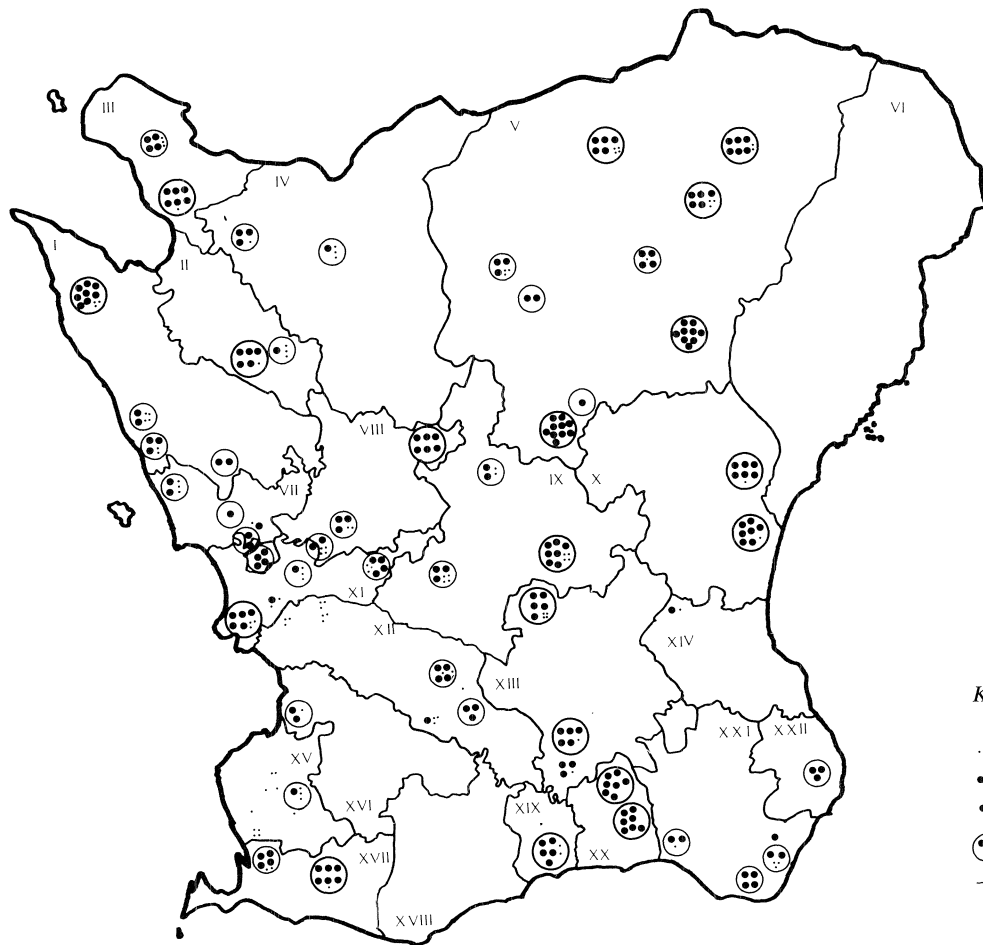
I Paltebogen anføres i alt 1112 gårde og 15 møller, men da jordebogen sikkert er ufuldstændig med hensyn til Stora Köpinge len (Ingelstads hd), som den angiver til 11 gårde, mens Registrum penningorum har 44 gårde,²⁰ skal det under Lundegård på tidspunktet for Paltebogens tilblivelse liggende gods sikkert anslås til omkring 1145 gårde og 15 møller. Dette omfattende gods er beliggende i alle de skånske herreder undtagen Villands herred, hvor slottet Åhus ligger, og Vemmenhøgs herred, hvor slottet Näsbyholm ligger. Der optræder hverken gods i Halland, i Blekinge, hvor slottet Elleholm ligger, eller på Bornholm, hvor slottet Hammershus ligger. Paltebogen opfører 15 gårde eller derunder i fire af de skånske herreder, nemlig Albo herred med 6 gårde, Järrestads herred med 15 gårde, Bara herred med 11 gårde og Oxie herred med 12 gårde, men ellers ligger der i de fleste herreder omkring 25–85 gårde og i et enkelt herred, Göinge herred, der er det største skånske herred, endda 234 gårde og 4 møller.²¹

Bortset fra noget strøgods omfattende knap et halvt hundrede gårde, hvoraf 16 gårde er beliggende i Färs herred, 18 gårde i Torna herred, 4 gårde i Oxie herred og 6 gårde i Skytts herred, er godset i Paltebogen grupperet i såkaldte len. Disse har oftest navn efter den lokalitet, i hvilken det største antal gårde i lenet findes. Der findes 53 len i Paltebogen, hvilket giver en gennemsnitlig størrelse på en snes gårde. Der ligger imidlertid en betydelig variation bag det-

¹⁹ Johannesson 1950 s. 135–142.

²⁰ Jordeböcker s. 406–409, 528–530.

²¹ I det senere Östra Göinge hd 103 gårde og 2 møller og i det senere Västra Göinge hd 131 gårde og 2 møller. Se mht. herredsinddelingen i Skåne kort 1 og 2 samt indledningen til stedregistret s. 380.

Kort 1. Godset i Paltebogen

- 1 gård el. mølle
- 5 gårde el. møller
- Strøgods (7 gårde)
- ⊙ Len (med 12 gårde)
- Herredsgrænse

te gennemsnitstal, da det mindste len kun er på 5 gårde, mens det største omfatter 50 gårde. Lenene synes at være forholdsvis jævnt fordelt inden for de to yderpunkter, og kun hvert femte af de 53 len har rent faktisk en størrelse på omkring en snes gårde. Fordelingen af store og små len på de forskellige herreder er ret nuanceret, om end et vist mønster kan konstateres. De større len på over 30 gårde findes næsten alle i herreder, der ligger forholdsvis fjernt fra Lund: Väsby len i Luggude herred, Köpinge len og Vittskövle len i Gärds herred, Stora Köpinge len i Ingelstads herred, Högestad len og Baldringe len i Herrestads herred osv. Göinge herred domineres af en række store og mellemstore len, hvoriblandt tre len med over 30 gårde: Hemlinge len, Häglinge len og Norra Strö len. Hovedparten af Paltebogens len er ret velarrunderede. I 24 len er godset kun beliggende i et enkelt sogn, mens 18 len omfatter gods i to nabosogne. Det betyder, at der er en snæver sammenhæng mellem godsstruktur og lensstruktur, mellem godsstrukturen og den administrative struktur.

Registrum penningorum, det jordebogsregnskab, der har fundet anvendelse ved oppebørslen af afgifter på Lundegård til Mikkelsdag 1522, opfører alt det ærkebiskoppelige gods, hvoraf der indbetalt eller burde være indbetalt afgifter i penge til skriverstuen på Lundegård i efteråret 1522. Registrum penningorum omfatter derfor ikke blot det under Lundegård direkte forvaltede gods, men også de fleste afgiftslen. På grund af Registrum penningorums karakter af arbejdsregnskab er det imidlertid vanskeligt at bestemme de forskellige lens status, og Registrum penningorum giver derfor et mere usikkert billede af det under Lundegård liggende gods end Paltebogen. Regnskabet skal senere underkastes en nærmere analyse, hvis resultater med hensyn til det under Lundegård liggende gods imidlertid skal gives allerede her.²²

Det under Lundegård liggende gods i Registrum penningorum består for det første af strøgodsset i regnskabets første del, der omfatter 519 gårde og 1 mølle,²³ hvortil kommer 10 gårde i Halland.²⁴ Dernæst består godset under Lundegård i hvert fald af de 16 »større len« (»exactiones maiores«), hvorfra landgilden med sikkerhed indgår samlet til Lundegård i en »summa af lenet«,²⁵ samt af formodentlig Stubbarp, Vellinge, Väsby og Norra Strö len, der sikkert heller ikke hører til de bortforleuede len.²⁶ Disse 20 len omfatter i alt mindst 539 gårde og 4 møller.²⁷ Størrelsen af Äsphult len er ikke kendt, men kan umuligt

²² Der henvises til analysen i kapitel 4.

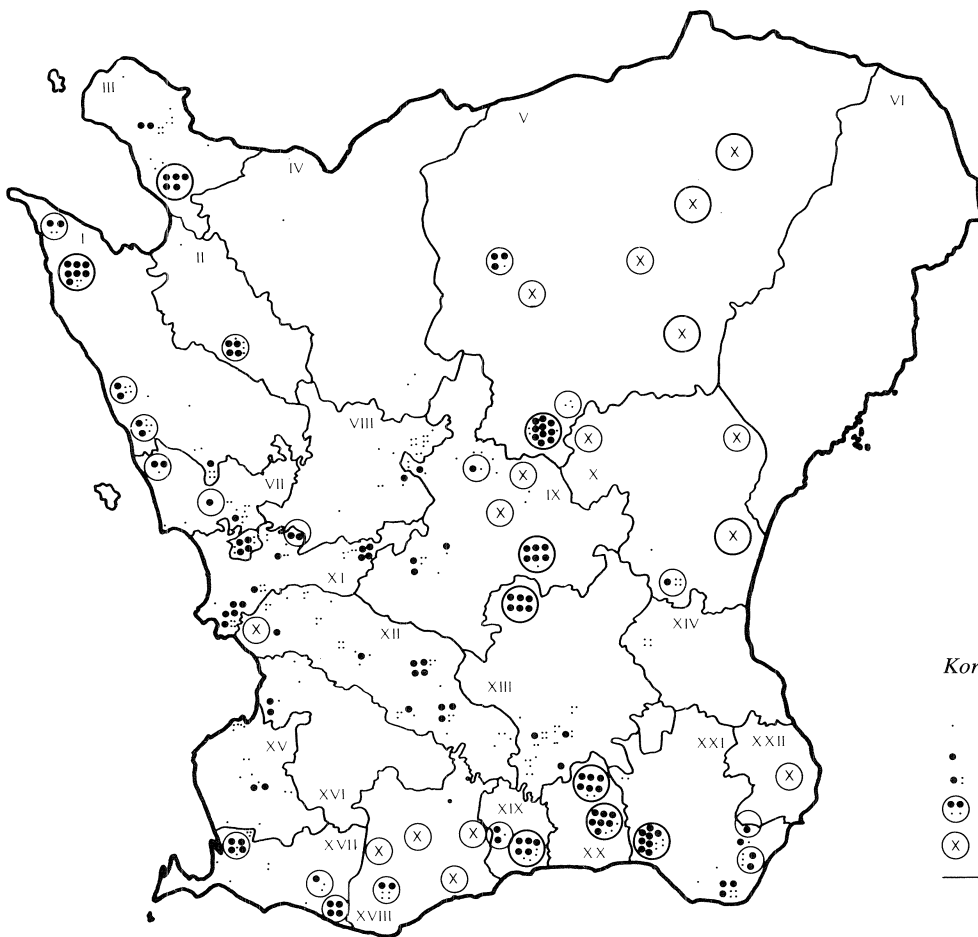
²³ Jordeböcker s. 475–521. De bortforleuede len i strøgodsafsnittet, Åkarp, Gislöv og Tullstorp (s. 514–516, 517), er ikke medregnet, og det samme gælder Finja len og Kvesarum len (s. 502, 510).

²⁴ Jordeböcker s. 554.

²⁵ Ndf. s. 62 med note 42.

²⁶ Ndf. s. 63.

²⁷ Jordeböcker s. 521–554. Antallet af gårde i Östra Broby, Hemlinge, Vittskövle og Norra Strö len er taget fra Paltebogen. Fulltofta lens størrelse er hentet fra Erslev 1879b s. XXXVIII.

Kort 2. Godset i Registrum penningorum

- 1 gård el. mølle
- 5 gårde el. møller
- Strøgods (7 gårde)
- ⊙ Len (med 12 gårde)
- ⊗ Len af uoplyst størrelse
- Herredsgrænse

ligge under en halv snes gårde.²⁸ Det vil sige, at godset under Lundegård i 1522 omfattede mindst 1080 gårde, altså et tal i samme størrelsesorden som Paltebogens. Den ene halvdel af dette gods, strøgodsset, er beliggende i alle de skånske herreder undtagen Villands, Vemmenhögs, Ljunits og Färs herreder, hvortil kommer 2 gårde i Kalundborg og de 10 gårde i Halland. Strøgodsset er dog til en vis grad koncentreret forholdsvis nær Lund, idet omkring halvdelen af gårdene, nærmere bestemt 240 gårde, ligger i Torna herred og dets naboherreder. Den anden halvdel af det under Lundegård liggende gods, bestående af i hvert fald 16–20 len, ligger fortrinsvis i noget større afstand fra Lund. F.eks. er der i Luggude herred 3 len, i Ingelstads herred 2 len, i Gärds herred 2 len og i Göinge herred 5 len.

Under overskrifterne »Lwndegaardt læenn wtj Barre herrett«, »Samme læenn wtj Oxie herrett« og så fremdeles opføres i Malmøhus lens regnskab 1546–47 i alt 268 gårde, 2 møller og 2 gadehuse i Bara, Oxie, Skytts, Ingelstads, Herrestads, Järrestads, Ljunits og Vemmenhögs herreder, altså de herreder, som 1546–47 lå under Malmøhus.²⁹ Hovedparten af dette gods kan genfindes i Paltebogen og Registrum penningorum.³⁰ Resten af det tidligere ærkebispegods optræder selvfølgelig ikke i dette lensregnskab, da dette gods – såfremt det ikke var bortforlenet i form af mindre godslen – henlå under et af de andre kongelige hovedlen.³¹ I forhold til Paltebogen og Registrum penningorum giver Malmøhus lens regnskab 1546–47 derfor ingen væsentlige yderligere oplysninger om det under Lundegård liggende gods.

Godset under slottene Näsbyholm, Åhus, Elleholm og Hammershus

De fire slotte Näsbyholm, Åhus, Elleholm og Hammershus var selvstændige forvaltningscentre, og det under disse slotte liggende gods opføres derfor hverken i Paltebogen eller i Registrum penningorum. Det sidstnævnte regnskab nævner ganske vist Näsbyholm og Elleholm – dog uden den mindste omtale af det underliggende gods – men det skyldes udelukkende, at de to slotte i 1522 var bortforleenede på afgift.³² Oplysninger om det under slottene liggende gods må derfor søges i andre kilder.

Hvad angår Åhus, er vi uhyre godt stillet. Vi har som nævnt bevaret et kombineret indtægts- og udgiftsregnskab fra 1532–33, der blandt andet indeholder et jordebogsregnskab, der har været benyttet ved oppebørslen af bøndernes

²⁸ Jordeböcker s. 553, jf. de andre landgildesummer s. 523, 530, 532, 535, 536, 537, 544, 548, 550, 551, 552, 553, 554.

²⁹ RA. Røg. 108 A pk. 23. Malmøhus lens regnskab 1546–47 fol. 39r–57r. Jf. Erslev 1879a s. 4–6.

³⁰ Jf. Johannesson 1950 tabel 4 (s. 167f).

³¹ Jf. Erslev 1879a s. 1ff.

³² Jordeböcker s. 537, 552.

afgifter og i sin form nogenlunde svarer til Registrum penningorum.³³ Dette jordebogsregnskab opfører i alt 228 gårde, men da to andetsteds fra kendte len anføres uden oplysninger om antallet af bønder, nemlig Vittskövle len, der i Paltebogen omfatter 36 gårde,³⁴ og Nosaby len, der ifølge en regest af et lensbrev fra 1486 består af 8 gårde,³⁵ må det under Åhus 1532–33 liggende gods anslås til omkring 270 gårde, hvortil kommer ladegården og 4 møller. Blandt dette gods er Köpinge len (Gårds hd), der tidligere lå under Lundegård, eftersom det er opført i Paltebogen,³⁶ og Vittskövle len (Gårds hd), som yder sin landgilde til Lundegård, men »skat« og arbejdspræstationer til Åhus.³⁷ Denne specielle ordning for Vittskövle lens vedkommende er sikkert opstået efter Paltebogens tilblivelse, da jordebogen ikke bemærker noget usædvanligt ved lenet.³⁸ De 270 gårde, der ligger under Åhus i 1532–33, fordeler sig på 43 i Albo herred, 124 i Gårds herred og 103 i Villands herred. En nærmere analyse af godsstrukturen set i sammenhæng med den administrative struktur gives i kapitel 5.

Også med hensyn til det under Näsbyholm liggende gods haves næsten samtidige underretninger. Näsbyholm len lagdes 1540 under Malmøhus,³⁹ og i regnskabet for Malmøhus len 1546–47 opføres »Nesbyholms læenn« særskilt med angivelse såvel af det under Malmøhus liggende gods som af det gods, Mikkal Hals havde i forlening til Näsbyholms slot.⁴⁰ I alt opføres 267 gårde og 2 møller i Skytts herred (26 gårde), Bara herred (8 gårde), Herrestads herred (73 gårde), Ljunits herred (49 gårde) og Vemmenhøgs herred (111 gårde og 2 møller). Ikke alle disse gårde var imidlertid i privatretslig forstand ærkesædets ejendom før 1536. Til Näsbyholm lå i senmiddelalderen de tre herreder Vemmenhøgs, Ljunits og Herrestads, og dette Näsbyholm len betragtedes som et almindeligt kongeligt hovedlen, der blot var bortforlenet til ærkebispens.⁴¹ De nævnte gårde omfatter derfor i disse tre herreder foruden ærkesædets egne fæstebønder såvel kronfæstere som selvejere, hvilket også ses i lensregnskabet, idet en række af bønderne i Näsbyholm len betaler ledingspenge, kendetegnet på selvejerbønder.

Antallet af ærkebiskoppelige bønder på Bornholm er svært at bestemme, og disse bønder har før 1525, hvor ærkesædet besad Bornholm med dets fire herreder med fuld kongelig ret, næppe haft en væsentlig anden status end de øvrige bornholmske bønder. Efter overladelsen af Bornholm til Lübeck i 1525

³³ RA. Reg. 108 A pk. 36.

³⁴ Jordeböcker s. 362–375.

³⁵ DDL V s. 19.

³⁶ Jordeböcker s. 357–361.

³⁷ Jordeböcker s. 554 sammenholdt med s. 362–375 og RA. Reg. 108 A pk. 36. Åhusregnskabet 1532–33 fol. 10v samt passim.

³⁸ Jf. Jordeböcker s. 375, hvor man f.eks. kunne have tænkt sig en bemærkning i forbindelse med angivelsen af »skatten«.

³⁹ Erslev 1879a s. 6.

⁴⁰ RA. Reg. 108 A pk. 23. Malmøhus lens regnskab 1546–47 fol. 89r–107r.

⁴¹ DM 4 II s. 165, jf. s. 166, 170; DM 3 V s. 91.

måtte det imidlertid blive af vigtighed at få fastslået, hvilke bønder der var biskopstjenere og skulle svare ærkesædet, og hvilke der var kronfæstere eller selvejerbønder og skulle svare den lybske foged på Hammershus som kongelig lensmand. Tilsyneladende på denne måde udskiltes en gruppe gårde, »som kaldes Biskopsgods paa Bordingholm«, ⁴² med hvilke Mogens Uf var forlenet på reformationstiden. ⁴³ Det er formodentlig dette »Biskopsgods«, vi genfinder i Bornholms jordebog 1598–99, der anfører 18 »Biscopsbønder«. ⁴⁴ Om tallet har gyldighed også før 1525, er uvist og – som antydet – også af mindre betydning. Den nævnte jordebog angiver i øvrigt antallet af bønder under Hammershus til 680 selvejere og 120 vornede eller i alt 800 gårde, ⁴⁵ og man kan formodentlig gå ud fra, at et antal gårde af denne størrelsesorden også trekvart århundrede tidligere, før 1525, har ligget under Hammershus.

Hvad det under Elleholm liggende gods angår, er vi ligeledes henvist til sene oplysninger. Endnu længe efter Reformationen bortforlenedes Elleholm som et selvstændigt godslen, ⁴⁶ og først 1613 lagdes lenet under hovedlenet Sølvesborg. ⁴⁷ Som en del af Sølvesborg lens jordebog 1615–16 findes derfor en særlig jordebog med betegnelsen »Elleholms Jordboeg«. ⁴⁸ Denne omfatter i alt 150 gårde samt et par gadehuse, en mølle og en kirkegård. To tredjedele af gårdene ligger i det nuværende Listers herred, mens Bräkne herred tegner sig for 33 gårde og Medelstad herred for blot 18 gårde.

Godset under gårdene Borgeby, Flyinge og Värpinge

De tre gårde Borgeby, Flyinge og Värpinge i Torna herred – Värpinge ligger lige uden for Lund, Borgeby og Flyinge begge en halv snes kilometer fra byen – er velkendte som ærkebiskoppelige besiddelser. Godset under disse gårde opføres imidlertid hverken i Paltebogen eller i Registrum penningorum. Ingen af de tre gårde ses nogen sinde at have været bortforlenet, ⁴⁹ og man må derfor slutte, at Borgeby, Flyinge og Värpinge var selvstændige forvaltningscentre ved siden af Lundegård og de fire slotte. Netop på grund af den manglende ind-

⁴² DK s. 20.

⁴³ Ndf. s. 317.

⁴⁴ ABH s. 543f.

⁴⁵ ABH s. 533–537, jf. Gissel 1968 s. 162f med note 94. Foruden de 18 biskopsbønder kommer til de 800 gårde 30 gårde og »en Bo i Nexen«, som kgl. majestæt har bekommet til magelæg af salig Peder Oxe (s. 540–542), hvilket gods i ærkebiskoppelig tid ejedes af Peder Lang og siden af hans datter og svigersøn, 8 gårde, som kongen fik til magelæg af Erik Hardenberg (s. 542), i alt 15 »Sancti Jørgens Bønder liggendes til Spedelgaardt« (s. 545f) samt endelig 30 kirkebønder (s. 546).

⁴⁶ Jf. Erslev 1879a s. 78; Erslev 1885 s. 54.

⁴⁷ KB 1609–1615 s. 578, 581, jf. s. 577.

⁴⁸ RA. Lensregnskaber. Sølvesborg len. Jordebog 1615–16 fol. 67–79.

⁴⁹ I Registrum penningorum opføres Borgeby med et beløb på 10 lød. mk., men det kan ikke med sikkerhed siges at være et afgiftsbeløb (jf. ndf. s. 63), og da beløbet i øvrigt ikke er blevet betalt, er det ekstra usikkert, hvorledes det skal opfattes (Jordeböcker s. 553).

førsel i Paltebogen og Registrum penningorum ved vi meget lidt om omfanget, beliggenheden og administrationen af godset under de tre gårde.

Kun for Flyinges vedkommende findes gode oplysninger om det tilliggende gods. Flyinge gård med 10 gårdsæder bortforleendes 1539 6/11 til hr. Peder Pors, men allerede 1540 21/11 for livstid til Hans Skovgaard og hans hustru.⁵⁰ Samtidig med bortforleningen til Hans Skovgaard lagdes det under gården liggende gods, Flyinge len, under Malmøhus.⁵¹ Flyinge len opføres derefter særskilt i Malmøhus lens regnskab 1546–47, hvor det omfatter i alt 155 gårde og 2 møller.⁵² Dette gods er beliggende i herrederne Torna, Färs, Frosta og Harjagers, idet Torna og Frosta herreder hver har et halvt hundrede gårde, mens Färs og Harjagers herreder tilsammen har et lignende antal. Medregnes de 10 gårdsæder til Flyinge gård, kan det under Flyinge liggende gods i ærkebiskoppelig tid da anslås til omkring 165 gårde.

Godset under Borgeby omfattede utvivlsomt i hvert fald de 22 gårde og 1 mølle i Borgeby, som 1563 tilskødedes Hans Speil.⁵³ Om størrelsen af godset under Värpinge vides slet intet. Ved det mageskifte med domkapitlet, hvorved ærkebispens i 1408 erhvervede Värpinge samt andet gods, gav han kun 3 gårde og 5 fæster til vederlag.⁵⁴ Heraf kan dog intet sluttes, da andet gods siden kan være lagt til gården. Kort efter Reformationen nævnes Värpinge som ladegård for Lundegård.⁵⁵ Denne funktion har den højst sandsynligt opfyldt allerede i senmiddelalderen, og der behøver derfor ikke at have ligget bondegods af nogen betydning under gården.

Godset i Halland

Ærkesædets gods i Halland anføres ikke i Paltebogen, og forklaringen herpå gives muligvis i Registrum penningorum. Dette regnskab opfører nemlig en enkelt gård i Övraby (Halmstads hd) og et enkelt len, Ränneslöv len (Höks hd), men oplyser i øvrigt, at »Ariild Gris, fogiith offwer alt sedhens godtz i Halland, opbar alt landgille och gjorde min herris nadhe, mesther Johen Weez, vdwald ærchebiscop till Lwnde stigt, reghenskab forre, wndentageth Randerslöff lænn och Jens i Öffreby«. ⁵⁶ Det hallandske gods var på tidspunktet for Paltebogens udfærdigelse altså enten bortforlenet eller også under en særlig fogeds forvaltning. I 1522 hørte bonden i Övraby samt de 9 gårde i Ränneslöv len direkte under Lundegård, mens resten af det hallandske gods administreredes

⁵⁰ DK s. 108, 151.

⁵¹ DK s. 151, jf. s. 273.

⁵² RA. Reg. 108 A pk. 23. Malmøhus lens regnskab 1546–47 fol. 107v–120r.

⁵³ KrS I s. 98.

⁵⁴ SD II s. 48f, jf. Rep. 1 nr. 4947.

⁵⁵ Erslev 1879b s. XL.

⁵⁶ Jordeböcker s. 555.

af en regnskabspligtig foged. Da hovedparten af det hallandske gods således mangler i Paltebogen og Registrum penningorum, må oplysninger om dets omfang og beliggenhed søges i andre kilder. Desværre lader dette sig kun gøre med en betydelig usikkerhed.

Askome len (Årstad hd) omfattede ifølge et pantebrev til Arild Griis af 1544 7/11 »9 Gaarde i Nør Hallandt«. ⁵⁷ Eldsberga len (Höks hd) omfattede formodentlig i hvert fald de 9 gårde, »hvoraf en kaldes Skudgaarden«, og 1 mølle i Eldsberga sogn, som 1581 6/6 mageskiftedes til Poul Huitfeldt. ⁵⁸ Klackarp (Halmstads hd) omfattede ifølge regester af »lejebreve« fra 1485 og 1496 tilsyneladende kun en enkelt gård. ⁵⁹ Mellby len (Höks hd) omfattede i hvert fald 11 gårde, som nævnes i »Mielby Len« i det brev af 1593 15/11, hvorved noget fra Arild Huitfeldt indløst gods lagdes under forskellige hallandske hovedlen, ⁶⁰ samt formodentlig de 2 gårde i Mellby, som allerede 1581 6/6 var blevet mageskiftet til Poul Huitfeldt. ⁶¹ Med hensyn til størrelsen af det største hallandske len, Snöstorp len (Tönnersjö hd), er vi meget dårligt stillet. Snöstorp hovedgård med i alt 46 gårde og 3 møller mageskiftedes 1581 6/6 til Poul Huitfeldt, men blandt dette gods er både de ovenfor nævnte 9 gårde og 1 mølle i Eldsberga, de ligeledes allerede nævnte 2 gårde i Mellby samt 7 gårde i Klackarp. ⁶² Hvis man fratrækker godset i Eldsberga og Mellby samt én af gårdene i Klackarp, skulle Snöstorp ifølge dette mageskifte have omfattet omkring 35 gårde og 2 møller. Imidlertid udgjorde det til Poul Huitfeldt mageskiftede gods ikke hele Snöstorp len, for i 1593 nævnes en større mængde hallandsk gods, der var indløst fra brodersønnen Arild Huitfeldt og lagdes under forskellige hallandske hovedlen. ⁶³ Blandt de i alt 121 gårde nævnes tidligere ærkebiskoppeligt gods som Mellby len, Ränneslöv len og Övraby. Ser man bort fra dette gods, kan de resterende 96 gårde muligvis opfattes som den del af Snöstorp len, der ikke var blevet mageskiftet til Poul Huitfeldt i 1581. Følgelig skulle det ærkebiskoppelige Snöstorp len da meget groft kunne anslås til omkring 130 gårde. Dette tal passer med, at man i hvert fald efter Reformationen har indtryk af, at Snöstorp er et forholdsvis stort len. ⁶⁴ Med godset i Ränneslöv len og i Övraby, der som sagt kendes fra Registrum penningorum, skulle ærkesædets gods i Halland da i alt have omfattet omkring 175 gårde, men det må understreges, at tallet er meget usikkert.

⁵⁷ DK s. 273.

⁵⁸ KrS I s. 246.

⁵⁹ DDL IV s. 439; DDL V s. 293. Jf. dog at kronen 1581 6/6 bortmageskiftede 7 gårde i Klackarp (KrS I s. 246).

⁶⁰ KB 1593–1596 s. 172.

⁶¹ KrS I s. 246.

⁶² KrS I s. 245f.

⁶³ KB 1593–1596 s. 172f.

⁶⁴ Jf. Erslev 1879a s. 180, 197.

Det bortforleuede gods

Omfanget og beliggenheden af den del af ærkesædets gods, som var bortforleuet, undergik stadige ændringer, som kilderne ikke tillader os at følge i detaljer. Vi må være tilfredse, hvis vi blot kan fastslå omfanget og beliggenheden af det bortforleuede gods til ét eller eventuelt flere tidspunkter. Selv mulighederne for at gøre dette er imidlertid små, som den følgende gennemgang af mulige kilder til det bortforleuede gods' størrelse vil vise.

Listen med registre af lens- og lejev breve fra tiden 1472–97 i håndskriftet E 102a i det svenske Riksarkiv har under nærværende synsvinkel især værdi som en bekræftelse på Lundekanniken og historieskriveren Peder Iversens oversigt over Jens Brostrups bortforleuinger og pantsættelser af ærkesædets len og besiddelser, der efter sammenhængen tilsyneladende skal opfattes som gældende situationen ved Birger Gunnarsens tiltrædelse i 1497.

Paltebogen opfører, som flere gange nævnt, det gods, der omkring 1515 forvaltedes direkte under Lundegård, herunder også en lang række af de len, der var bortforleuede under Jens Brostrup. Da Paltebogen netop indeholder ikke-bortforleuet gods, kunne man fristes til at anvende den efter »udelukkelsesmetoden« til samtidig at give en oversigt over det bortforleuede gods. Dette kan imidlertid ikke lade sig gøre, dels fordi vi mangler eksakt kendskab til det samlede ærkebiskoppelige gods, dels fordi det gods, der savnes i Paltebogen, ikke kun omfatter bortforleuet gods, men også godset under slottene, hvad enten de var bortforleuede eller ej, godset under Borgeby, Flyinge og Värpinge samt gods, der i øvrigt administreredes af eventuelle specielle fogeder à la den hollandske regnskabsfoged.

Med hensyn til anvendelsen af Registrum penningorum som kilde til størrelsen af det bortforleuede gods er hovedproblemet det samme som ved Paltebogen. Der kan ikke med sikkerhed sluttes fra det kendte gods, in casu godset under Lundegård samt afgiftslenene, til det ukendte gods, nemlig de øvrige len; for øvrigt er det ikke engang muligt at udpege alle regnskabs afgiftslen.⁶⁵

Fra tiden umiddelbart efter ærkebispesædets inddragelse i 1536 haves en liste over personer, som har forleuinger af Lunde domkirke.⁶⁶ Listen nævner med navn ni ærkebiskoppelige len, men har desuden flere unavngivne forleuinger som »xiiij gordhe, szom giffuer theris landgild till kirckenn«, »ett forleuning y Hallandh« og »i ett forleuningh paa Boringholm«. Desuden optræder et unavngivent hospital, og ved to lensmænd hedder det endvidere henholdsvis »och nogell flere forleuning ther till met« og »met nogell flere gorde och godz«. Selv efter identifikation af nogle af de unavngivne forleuinger er det ud fra listens egne bemærkninger klart, at den ikke kan være en fuldstændig oversigt over det bortforleuede gods i efteråret 1536. I øvrigt synes også flere bortforleuinger med sikkerhed at mangle i listen.⁶⁷

⁶⁵ Ndf. s. 62f.

⁶⁶ Erslev 1879b s. XXXVIII.

⁶⁷ Ndf. s. 144, 318.

Resultatet af denne gennemgang af de mulige kilder til det bortforleuede gods' omfang og beliggenhed er da, at vi må nøjes med den oversigt over det bortforleuede gods ca. 1497, som Peder Iversens liste giver.

Som et led i redegørelsen for den situation, der mødte Birger Gunnarsen ved overtagelsen af ærkesædet i 1497, indfører Peder Iversen i sine historiske optegnelser en liste over i alt 44 ærkebiskoppelige len og besiddelser, som skal være bortforleuede eller pantsatte af forgængeren Jens Brostrup.⁶⁸ Blandt disse forleneringer er to bortforleneringer af sognekirkegods,⁶⁹ to nonneklostre⁷⁰ og en tiendeforlenering,⁷¹ hvorved vi kommer ned på 39 bortforleneringer af ærkebiskoppeligt gods. En bare nogenlunde sikker opgørelse af det samlede antal bortforleuede gårde kan kun gives for selve Skånes vedkommende. Det er dog formodentlig også dette tal, der har størst interesse, idet det umiddelbart kan sammenlignes med det antal, som senere hen forvaltedes direkte under Lundegård. Af de 39 bortforleneringer er 8 beliggende uden for selve Skåne, nemlig Bornholm og den særskilt bortforleuede by Svaneke sammesteds, slottet Elleholm i Blekinge, 4 len i Halland samt det sjællandske Skenkelsø len. Hovedparten af de 31 godsforleneringer i selve Skåne er kendt fra andre kilder, kun Peder Langs »Stenestade« og fru Cecilias »Høorp« og »Øssløff« er ellers ukendte len. »Stenestade« kunne tænkes at være afskriftens forvanskning af Paltebogens Snårestad len (Ljunits hd),⁷² og da en fru Cecilie i 1492 forleuedes med 6 gårde i Hörröd, 2 gårde i Grönhult, 4 gårde i Tullstorp samt nogle kirkegårde,⁷³ er det muligvis denne bortforlenering, der i en meget forvansket form ligger bag Peder Iversens oplysning om »Høorp« og »Øssløff«. Det er dog sikrest at holde de tre uidentificerbare bortforleneringer uden for betragtningen i det følgende. De 28 sikre bortforleneringer af ærkebiskoppeligt gods fordeler sig på alle de skånske herreder undtagen Bjäre, Harjagers, Torna, Bara, Oxie, Herrestads, Järrestads og Albo herreder, dvs. egnen omkring Lund samt det sydøstlige hjørne af Skåne, hvor ærkesædet i det hele taget ikke ejede meget gods. Tredjedele af bortforleneringerne ligger i det nordvestlige kystområde og i de nordlige skovegne, der omfatter under halvdelen af de skånske herreder, men dog til gengæld består af en række meget store herreder.⁷⁴ Omfanget af det

⁶⁸ MHD 1 I s. 274–276. Jf. til det følgende Bruun 1959 s. 21–27.

⁶⁹ MHD 1 I s. 275: »omnes curias ruralium ecclesiarum in Kullen« og »Quatuor curias ab ecclesia Mielby«.

⁷⁰ MHD 1 I s. 275: Bosjö kloster og Sankt Peders kloster i Lund.

⁷¹ MHD 1 I s. 276: Ærkebispetienden af Bjäre herred.

⁷² Jordeböcker s. 459–462. Der findes dog et Stenestad i Södra Åsbo hd, men der foreligger ingen andre oplysninger om, at ærkesædet ejede gods her. Det gods i Stenestad, som kronen siden (1629) bortmageskiftede, havde tilhørt andre gejstlige institutioner (KrS I s. 440 f; KB 1627–1629 s. 570, 602). Mht. forvanskninger i Peder Iversens liste jf. ndf. s. 282ff.

⁷³ DDL V s. 186. Godset i Hörröd og Grönhult udgør tilsammen det fra Registrum penningorum kendte Hörröd len (Gårds hd) (Jordeböcker s. 502). De 4 gårde i Tullstorp er muligvis Tullstorp len (Ingelstads hd), skønt dette bortforleuedes 1495 til en anden (DDL V s. 271, jf. Jordeböcker s. 517).

⁷⁴ Jf. Bruun 1959 s. 23, tabel 2.

bortforlevede gods ca. 1497 kan ikke beregnes helt nøjagtigt, men ligger under alle omstændigheder et sted mellem 500 og 600 gårde.⁷⁵

Sammenfatning

Det lundensiske ærkesædes arkiv er for størstepartens vedkommende gået tabt. Både en pæn samling dokumenter og især et relativt omfattende jordebogs- og regnskabsmateriale gør det dog alligevel muligt at sige en hel del om omfanget, beliggenheden og administrationen af ærkesædets gods i de sidste årtier før Reformationen. Paltebogen er en jordebog fra omkring 1513–16 over den del af ærkesædets landgods, som forvaltedes direkte under Lundegård. Hans Skovgaards officialsregnskaber 1519–22 indeholder den lange række af herlighedsafgifter, som den ærkebiskoppelige official oppebar af det samme gods. Registrum penningorum er et jordebogsregnskab over alt det ærkebiskoppelige gods, fra hvilket der indflød afgifter i penge til Lundegård i efteråret 1522. Åhusregnskabet fra 1532–33 er et kombineret indtægts- og udgiftsregnskab for dette slot, mens Lundegårds udgiftsregnskab fra 1534–35 kun er et regnskab over udgifterne. Et par kilder, der bygger på materiale fra domkapitlets arkiv, belyser særligt det bortforlevede gods. Det gælder en liste over »lejobreve« fra ærkebisp Jens Brostrups tid (1472–97) i håndskriftet E 102a i

⁷⁵ Bruun 1959 s. 22, tabel 1 får et betydeligt lavere tal, men det skyldes, at han opererer med flere len af ukendt størrelse end nødvendigt. I det følgende angives Peder Iversens 28 identificerbare bortforleninger af ærkebispegods i selve Skåne i Peder Iversens egen orden med tilføjelse i parentes af det kildested, der oplyser om størrelsen: »Hwellinge len«, dvs. Skillinge len, Norra Åsbo hd (Jordeböcker s. 64–74, jf. DDL V s. 350f); Östra Karaby len, Onsjö hd (Jordeböcker s. 259–261); Nosaby len, Villands hd (DDL V s. 19); Norra Sandby len, (Västra) Göinge hd (Jordeböcker s. 303–306); Gislöv len, Skytts hd (Jordeböcker s. 514–516); Tullstorp len, Ingelstads hd (Jordeböcker s. 517); Hjälmshult len, Luggude hd (RA. Lensregnskaber. Helsingborg len 1583–1598. Jordebog 1583–84); »Strø len« må være Norra Strö len, (Östra) Göinge hd, da Östra Strö len, Frosta hd, aldrig ses bortforlenet (Jordeböcker s. 348–357); Norra Vram len, Södra Åsbo hd (Jordeböcker s. 29–49); »Slogorp oc Kløorp«, dvs. Stora Slågarp len, Skytts hd (Jordeböcker s. 454–458); Fulltofta len, Frosta hd (Erslev 1879b s. XXXVIII); Äsphult len, Gärdhs hd (af ukendt størrelse, men synes efter landgildesummen 1522 at dømme at være et mellemstort len: Jordeböcker s. 553); Västerstad len, Färs hd (Jordeböcker s. 229–243); Häglinge len, (Västra) Göinge hd (Jordeböcker s. 333–345); Vallby len, Vemmenhögs hd (Jordeböcker s. 534f); Björkeberga len, (Västra) Göinge hd (Jordeböcker s. 306–311); Finja len, (Västra) Göinge hd (Jordeböcker s. 331–333); Katslösa len, Ljunits hd (Jordeböcker s. 548; Erslev 1879b s. XXXVIII); Sörby len, Vemmenhögs hd (Erslev 1879b s. XXXVIII); Rönneberga len, Rönnebergs hd (Jordeböcker s. 164–171); »Enslebjerg«, dvs. Gissleberga len, Onsjö hd (Jordeböcker s. 265–277); Rya len, Norra Åsbo hd (Jordeböcker s. 57–63); Norra Åsum len, Gärdhs hd (Mageskifte 1614 4/10: KrS I s. 378); Glumslöv len, Rönnebergs hd (Jordeböcker s. 154–164); Haberga, Luggude hd (Jordeböcker s. 149); Bovsgård, Södra Åsbo hd (Jordeböcker s. 47f); Åkarp len, Skytts hd (Jordeböcker s. 514).

Det kan tilføjes, at der i tallet 500–600 gårde er taget højde for både de tre uidentificerbare bortforleninger »Stenestade«, »Høorp« og »Øssløff« og for, at størrelsesangivelserne ved nogle af de kendte len er noget usikre.

det svenske Riksarkiv og Lundekanniken Peder Iversens liste over samme ærkebispes bortforleninger og pantsættelser. Fra det kongelige kancelli stammer en liste over indehavere af ærkebiskoppelige forleninger ved bispegodsets inddragelse i 1536.

Ved en gennemgang af disse kilders oplysninger om det ærkebiskoppelige gods' størrelse og beliggenhed får man samtidig afdækket grundtrækkene i det godsadministrative system.

Godset under ærkestiftets administrative centrum Lundegård omfatter i Paltebogen omkring 1145 gårde. Registrum penningorums tal for det samme gods på mindst 1080 gårde er lidt mere usikkert, men i hvert fald i samme størrelsesorden.

Slottene Näsbyholm, Åhus, Elleholm og Hammershus var selvstændige forvaltningscentre, og det under disse slotte liggende gods findes derfor hverken i Paltebogen eller i Registrum penningorum. Regnskabet fra 1532–33 viser, at der under Åhus da lå omkring 270 gårde. Nøjagtig samme antal, men her omfattende også selvejere og kronfæstere, lå der under Näsbyholm, som Malmøhus lens regnskab 1546–47 viser. Tilliggendet til Hammershus fremgår af Bornholms jordebog 1598–99, der opfører i alt 800 gårde; ifølge samme jordebog skulle det egentlige bispegods dog kun omfatte knap en snes gårde. Under Elleholm lå ifølge Sölvesborg lens jordebog 1615–16 omkring 150 gårde.

Gårdene Borgeby, Flyinge og Värpinge findes hverken i Paltebogen eller i Registrum penningorum. Da gårdene ikke var bortforlemede, må også de derfor have været selvstændige forvaltningscentre. Flyinge len findes i Malmøhus lens regnskab 1546–47 og omfattede da 165 gårde. Borgeby må ifølge et skødebrev fra 1563 have omfattet mindst en snes gårde. Om gods under Värpinge vides slet intet, og gården har måske blot fungeret som ladegård for Lundegård.

Godset i Halland findes ikke i Paltebogen. Registrum penningorum viser, at i 1522 forvaltes 10 gårde direkte under Lundegård, mens resten administreres af en særlig foged. Ud fra senere pantebreve, mageskifter m.v. kan godsets omfang, dog kun med betydelig usikkerhed, anslås til omkring 175 gårde.

Det bortforlemede gods undergik stadige ændringer med hensyn til omfang og beliggenhed, så man må nøjes med at forsøge at bestemme dets omfang til ét eller eventuelt flere tidspunkter. Det viser sig, at kun Peder Iversens liste over det bortforlemede gods ca. 1497 kan bruges til at fastslå dets størrelse. Listen opregner 28 sikre bortforlemede gods i selve Skåne, omfattende i alt et sted mellem 500 og 600 gårde.⁷⁶

⁷⁶ For en ordens skyld skal det understreges, at man *ikke* kan lægge alle de anførte gårdtal sammen og derved nå frem til et samlet tal for ærkesædets godsbesiddelse. En hel del gods optræder nemlig flere forskellige steder; f.eks. genfindes en stor del af det bortforlemede gods ca. 1497 i Paltebogen og Registrum penningorum.

Stiftsstyre og godsadministration

En biskops vigtigste opgave var naturligvis at styre sit stift, og det til hans embede henlagte gods skulle blot sætte ham i stand til at varetage denne opgave. Med tiden blev bispegodset dog så omfattende, at administrationen af det i sig selv kom til at kræve et betydeligt administrativt apparat. I en række tilfælde må det da have været nærliggende at lade godsadministrationen varetage af det administrationsapparat, der allerede fandtes til at styre stiftet med. Især efter introduktionen af officialsadministrationen i de danske bispedømmer omkring 1300 ses noget sådant da også i flere stifter.¹

Også i ærkestiftet er godsadministrationen en del af en større administrativ struktur, som den ikke kan betragtes fuldstændig løsrevet fra. Desværre er kun et enkelt led i den ærkebiskoppelige stiftsadministration behandlet mere indgående af tidligere forskere, nemlig den lokale administration, der med det såkaldte landdekanat netop i ærkestiftet fik en helt speciel udformning.² Troels Dahlerups undersøgelse af de lundensiske landdekaner har vist, at disse lokaladministrative embedsmænd på en række punkter varetager de samme funktioner som herredsofficialerne i resten af Danmark, men at de på andre punkter adskiller sig fra disse, blandt andet derved at de næsten aldrig har med godsadministration at gøre.³ I nærværende sammenhæng kan landdekanerne derfor stort set lades ude af betragtning.⁴ Derimod må det undersøges, i hvilket omfang den centrale administration varetager godsadministrative opgaver ved siden af sine andre funktioner i stiftsforvaltningen.

Kancelli, fadebur og skriverstue

Mens den kongelige centraladministration først forholdsvis sent fandt sit blivende hjemsted i København og endnu i begyndelsen af det 16. århundrede ikke helt havde mistet sit ambulerende præg,⁵ havde ærkestiftet fra sin grundlæggelse et fast administrativt midtpunkt i stiftsstaden Lund, hvor ærkebispens havde sin residens. Allerede et af de ældste danske diplomer – udstedt af Erik Lam,

¹ Jf. ovf. s. 5f om officialernes godsadministrative funktioner i Roskilde og Viborg stifter.

² T. Dahlerup 1963 s. 19–77.

³ T. Dahlerup 1963 s. 62–65.

⁴ Jf. dog ndf. s. 84, 95, 106 med note 107.

⁵ Se f.eks. om kancelliet W. Christensen 1903 s. 102.

formodentlig i 1145 – angives at være givet i Lund »in domo archiepiscopi«. ⁶ På ærkebisp Jakob Erlandsens tid, i anden halvdel af det 13. århundrede, omtales ærkebispens residens i Lund første gang som »curia archiepiscopi Lundensis«, ⁷ og siden er dens faste navn »curia Lundensis«, ⁸ på dansk Lundegård.

At de fysiske rammer således har været til stede fra de ældste tider, må have lettet udviklingen af en fastere organiseret centraladministration. Omkring 1500 finder vi da også som hjemmehørende på Lundegård hele tre centraladministrative organer, der i høj grad minder om egentlige administrationskontorer: kancelliet, fadeburet og skriverstuen. Der er tale om organer, som også kendes fra den kongelige administration og – i hvert fald for fadeburets vedkommende – fra Roskildebispens administration. I detaljer kan udviklingen af ærkesædets centraladministrative organer ikke følges, men der er ingen grund til at tro, at den ikke skulle have fulgt den middelalderlige centraladministrations almindelige udviklingsforløb, således som vi især kender det fra den kongelige administration: de vigtigste personlige tjenere udvikledes efterhånden til egentlige rigsemedsmænd, hvoraf nogle siden blev ledere af selvstændige administrationskontorer. ⁹

Kancelliet må naturligvis have udviklet sig af kanslerembedet, der atter må være en videreudvikling af et embede som ærkebispens personlige skriver eller notar.

Sidstnævnte stilling kan følges helt tilbage til slutningen af det 12. århundrede. En vis Jens, »notarius archiepiscopi Absalonis«, optræder 1180 som medunderskriver på ærkebispens stadfæstelse af et kongeligt privilegium og må have været en fremtrædende gejstlig, siden han nævnes før blandt andre Ringstedabbeden. ¹⁰ Under Absalons efterfølger på ærkesædet medunderskriver Lundekanniken Tord, der betegnes »notarius domini Andree archiepiscopi«, en lignende ærkebiskoppelig stadfæstelse. ¹¹ Ellers vides intet om disse tidlige ærkebiskoppelige notarer, og det samme gælder med hensyn til den Lundekannik, der 1346 kaldes »capellanus et notarius domini mei archiepiscopi«. ¹² Kort efter, i 1351, nævnes en ærkebiskoppelig kansler første gang. ¹³ I resten af det 14. århundrede nævnes endnu tre ærkebiskoppelige kanslere, ¹⁴ hvorefter

⁶ DD 1 II nr. 91.

⁷ APL s. 29; jf. i øvrigt s. 306, 323.

⁸ Ved en enkelt lejlighed omtales den af ærkebispens som »curia noster principalis Lundensis«: DD 3 VIII nr. 478.

⁹ Se mht. kancelliet W. Christensen 1903 s. 23–167 med omfortolkningen hos Arup 1903–04 og mht. rentekammeret Friis 1942 s. 22–35 og Engberg 1972 s. 29–37.

¹⁰ DD 1 III nr. 90.

¹¹ DD 1 IV nr. 52. Mon ikke Tord er identisk med Absalons kapellan af samme navn? (Jf. DD 1 IV nr. 32).

¹² DD 3 II nr. 280.

¹³ DD 3 III nr. 458. I Linköping nævnes en biskoppelig kansler også første gang ved 1300-tallets midte (Schück 1959 s. 293).

¹⁴ DD 3 VII nr. 403; LMCL s. 301f; Testamenter nr. 69 (s. 158).

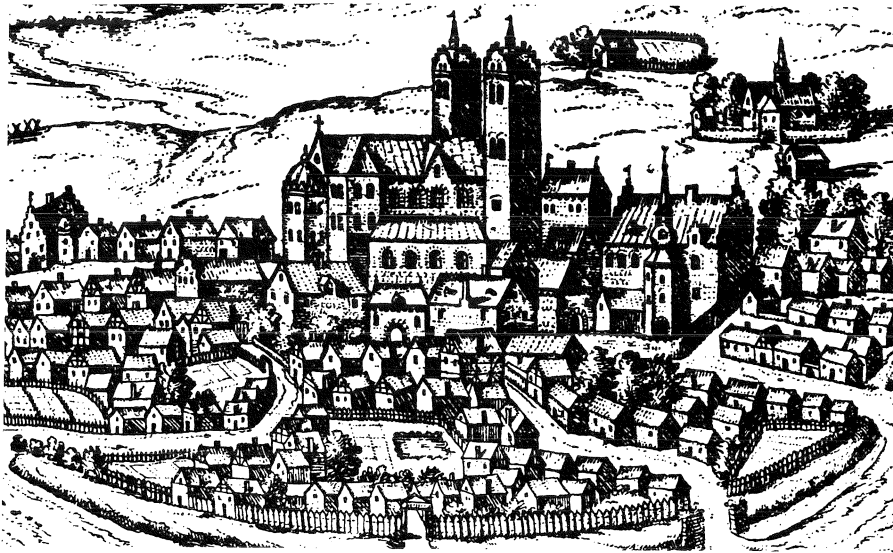

Fig. 1. Udsnit af billedet af Lund i Brauns og Hogenbergs *Civitatis orbis terrarum* fra 1572. Lundegård udgøres af de bygninger, der – omgivet af en mur – befinder sig foran og til højre for domkirken. Selve ærkebispepaladset er utvivlsomt den store bygning med trappetårnet og spirene. (Efter *Det gamle Lund* 1946).

ingen navngivne indehavere af embedet forekommer før i 1481.¹⁵ Dette kan dog ikke betyde, at et så vigtigt embede som kanslerembedet har stået ubesat i omkring trekvart århundrede, og med sikkerhed vides da også, at ærkebisp Tue Nielsen havde en kansler i 1446, om end hans navn ikke er kendt.¹⁶

Et vidnesbyrd om kontinuiteten mellem den oprindelige stilling som ærkebiskoppelig notar og det senere kanslerembede er for det første, at også de ærkebiskoppelige kanslere bærer titler, der angiver tilknytningen til ærkebispem, ¹⁷

¹⁵ DDL IV s. 337–339.

¹⁶ DDL III s. 292, 293.

¹⁷ Ærkebispem omtaler sin kansler som »cancellarius noster« (Testamenter nr. 69 (s. 158); DDL V s. 64–67, 215–217; Pontoppidan 1744 s. 400) eller blot som »cancellarius« (Rep. 2 nr. 7688), på dansk »wor elskelig canceler« (DDL V s. 67–70, jf. s. 384f, 399f) eller »wor cantzceller« (DDL VI s. 157–159; jf. SS 1 I 3 s. 24). Andre omtaler kansleren som »cancellarius domini Lundensis archiepiscopi« (DD 3 III nr. 458), »reuerendissimi domini archiepiscopi cancellarius« (DDL VI s. 176), »erchibispens canceler« (DDL VI s. 348f = Missiver II s. 141) eller – når sammenhængen er givet – som »hans canseler« (DDL VI s. 361 = Missiver II s. 262; jf. DM 4 IV s. 104f) eller blot som »canceler« (DDL V s. 353–355; jf. RA. Reg. 108 A pk. 12. Officialsregnskabet 1519–22 fol. 32r). Kanner og andre, der står i et nærmere forhold til ærkebispem, taler om »domini mei archiepiscopi cancellarius« (DD 3 VII nr. 403) eller om »min herres canceler« (DDL VI s. 206; jf. s. 343 = Rep. 2 nr. 11962). Desuden kan ærkebispem nævnes ved navn i kanslertitlen: »cancellarius archiepiscopi Petri« (LMCL s. 301f), »verdugste faders met gutz her Jens Brostrops, aff gutz nathe erchebiscop i Lundh etc., hans canceler« (DDL V s. 286–288). Kun i et enkelt tilfælde omtaler en ærkebiskoppelig kansler sig selv, og netop da bruges en mere ydmyg titel: »dicti reverendissimi patris cancellarius et scriba« (DDL VI s. 347 = DGLM I s. 508).

mens der ikke forekommer en titulatur, der sætter kansleren i forbindelse med Lundegård, som det ses ved andre ærkebiskoppelige embedsmænd.¹⁸ Hertil kommer, at kanslerne ligesom de tidligere notarer er forholdsvis fremtrædende gejstlige. I hvert fald i det 15. og det 16. århundrede valgte ærkebispens altid sin kansler blandt Lundekirkens kanniker, og det samme er formodentlig tilfældet også for det 14. århundredes vedkommende, selv om materialet her er for dårligt til at bevise det i alle enkelttilfælde. Kansleren synes at have været en særdeles betydningsfuld embedsmand, der åbenbart udvalgtes med stor omhu blandt de dygtigste kanniker. Den til kansler udpegede person var vist ofte en mand, der var i besiddelse af uddannelse og erfaring,¹⁹ og som måske allerede havde vist sine evner i ærkebispens tjeneste.²⁰ Undertiden blev kanslerembedet da også et vigtigt led i en videre karriere.²¹

I det 14. århundrede ses kanslerne at ledsage ærkebispens på længere rejser som f.eks. til Rom,²² men ellers oplyser kilderne intet om kanslerembedets indhold på dette tidspunkt. Først i det 15. og 16. århundrede kender vi noget til kanslerens funktioner. Det turde være en selvfølge, at kansleren ledede ærkebispens »cancellaria«, som nævnes i 1505, men som vi ellers ikke ved meget om.²³ En »scriffuere i wortt cancellaria« omtales af ærkebispens i 1505 og fremtræder da som kanslerens underordnede; samme cancelliskriver kaldes for øvrigt ærkebispens »daglige capellan« i 1506 og var i 1510 kannik i Lund, så

¹⁸ Jf. s. 34, 35, 43, 50f med note 138.

¹⁹ De ærkebiskoppelige kanslere Jens Aagesen og Christiern Pedersen var f.eks. begge magistre (DDL IV s. 337–339; RA. Reg. 108 A pk. 12. Officialsregnskabet 1519–22 fol. 32r), mens den første ærkebiskoppelige kansler, der kendes, var en mand, der tidligere havde virket som kejslerlig autoriseret notar (DD 3 II nr. 157; DD 3 III nr. 458).

²⁰ Laurens Jepsen Falster fik 1501 som ærkebisp Birgers skriver til opgave at oplæse ærkebispens klageskrift for konge og rigsråd, 1504 26/10 kalder ærkebispens ham »wor capellan«, mens han på samme tid første gang nævnes som kannik i Lund, og allerede 1505 2/1 optræder Laurens Jepsen Falster som ærkebiskoppelig kansler (DDL VI s. 39f, 145f, 148f, 157–159). Også Adser Pedersen, der efterfulgte hr. Laurens som kansler hos ærkebisp Birger, havde en fortid som ærkebiskoppelig kapellan, tilmed både under Jens Brostrup og Birger Gunnersen (SM II s. 128; DDL VI s. 38f).

²¹ Magister Jens Aagesen nåede højst af de ærkebiskoppelige kanslere og endte sine dage som domprovst i Lund (DDL V s. 291f). I 1512 gik der rygter om, at ærkebisp Birger påtænkte at resignere til fordel for sin kansler Adser Pedersen (DDL VI s. 361 = Missiver II s. 262), men det blev der som bekendt ikke noget ud af, og hr. Adser måtte nøjes med at blive kantor. I Roskilde ser man imidlertid, at den forhenværende bispekansler Lave Urne – som ganske vist var af adelig byrd, hvad Adser Pedersen ikke var – der var begyndt som notar og derpå var generalofficial, selv blev biskop (T. Dahlerup 1963 s. 94f, 98).

²² LMCL s. 301f; DD 3 III nr. 458.

²³ DDL VI s. 157–159. Et kancelli nævnes ikke i Lundegårdsinventariet fra 1536, men det skyldes måske, at breve, regnskaber og lignende som hovedregel slet ikke inventeres. Ikke engang på skriverstuen nævnes så meget som et stykke papir (RA. Reg. 108 A pk. 26. Inventarier på bispegårde 1536. I pakken findes både et dansk og et plattysk inventarium på Lundegård; det sidstnævnte er trykt i *Meddelelser fra Rentekammerarchivet* 1872 s. 14–18. Det utrykte danske inventarium indeholder imidlertid betydeligt flere detaljer og benyttes derfor her og i det følgende. Det samme gælder mht. inventariet på Flyinge).

Fig. 2. Da ærkebispe Birger Gunnarsen den 5. november 1499 udstedte et brev om en skødning, mens han opholdt sig på Flyinge, beseglede han med sit »egett signett, som wij daghlighæ selffwæ hoss oss hafwæ, . . . i wor secretz frawærelsæ«. Forklaringen på, at ærkebispes således måtte benytte sig af sin signetring, er utvivlsomt, at hans embedssegel opbevaredes af hans kansler hjemme i Lund. Billedet her viser ærkebispe Birgers store segel, som det er benyttet under et politisk meget vigtigt brev, udstedt i Kalmar den 1. juli 1505 af det danske og norske rigsråd. (Foto: Rigsarkivet, København).

også kancelliskriverstillingen kunne øjensynligt være starten på en karriere.²⁴ Kancelliet må have varetaget udfærdigelse og ekspedition af ærkebiskoppelige breve, herunder naturligvis også sådanne, som vedrørte godsadministrationen. Samtidig har kancelliet så vel også fungeret som opbevaringssted for modtagne breve m.v., altså som ærkebiskoppeligt arkiv.²⁵ Noget nærmere kendskab til de interne forhold i kancelliet, f.eks. arbejdsdelingen mellem kansler og kancelliskriver(e), har vi dog ikke. Vi ser altid kun kansleren, aldrig det underordnede personale, i funktion.

Der findes ingen direkte vidnesbyrd om, at kansleren har udstedt et brev i ærkebispens navn. Men det ses, at personer, som ønskede en ærkebiskoppelig stadfæstelse med »breff oc ingzele«, henvendte sig til ærkebispens kansler,²⁶ og det var uden tvivl kansleren, der opbevarede ærkebispens embedssegel.²⁷ I 1446 var det den ærkebiskoppelige kansler, der skulle stævne en dame, som lå i strid med Lundeprovsten, til at møde for ærkebispens og svare provsten.²⁸ I øvrigt ses kansleren ved flere lejligheder nærværende ved ærkebiskoppelige brevudstedelser.²⁹ Et klart vidnesbyrd om kanslerens deltagelse i en godsadministrativ funktion haves i 1522, da han var blandt de fire gejstlige, der overværede officialens regnskabsaflæggelse – måske fordi det var ham, der skulle udstede kvitteringen for regnskabsaflæggelsen.³⁰ I vigtige sager kunne kansleren personligt sendes afsted med ærkebiskoppelige breve og skrivelser. Efter at paven i 1511 havde udskrevet et almindeligt koncil, rejste ærkebispens kansler således rundt til de danske bisper med ærkebispens befaling vedrørende samme koncil,³¹ og i 1523 var det kansleren, som ærkeelectus Johan Weze sendte til Lundekapitlet med et noget problematisk forleningsbrev, som han bad om kapitlets medbesegling af.³² Det er allerede nævnt, at tredjemand rettede henvendelse til ærkebispens kansler, når en ærkebiskoppelig stadfæstelse ønskedes, og der haves et eksempel på, at den ærkebiskoppelige kansler i eget navn, men beseglende med ærkebispens segl, har udstedt en bevidnelse af en ærkebiskoppelig privilegietildeling.³³

Ved siden af sine opgaver som kancelliets leder varetog kansleren tilsyneladende også andre funktioner, som det imidlertid er noget sværere at få klarhed over. En kvittering, som ærkebisp Birger Gunnensen gav sin kansler i

²⁴ DDL VI s. 157–159, 222, 298f. Jf. mht. de kongelige kancelliskrivere W. Christensen 1903 s. 109f.

²⁵ Jf. Weibull 1901 s. 54ff; W. Christensen 1903 s. 136ff.

²⁶ DDL V s. 384f = AKG V s. 86.

²⁷ DDL V s. 408f; DhD s. 120; W. Christensen 1903 s. 113–116.

²⁸ DDL III s. 292.

²⁹ F.eks. Rep. 2 nr. 7688; jf. også DDL V s. 215–217.

³⁰ RA. Reg. 108 A pk. 12. Officialsregnskabet 1519–22 fol. 32r.

³¹ DDL VI s. 348f = Missiver II s. 441.

³² DM 4 IV s. 104f; jf. hertil RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1523 18/1 samt Ingesman 1984b s. 20f.

³³ DDL VI s. 347f = DGLM I s. 508. Brevet er kun bevaret i afskrift, men beseglingen fremgår af corroboratio.

1499, giver indtryk af ganske omfattende økonomiske og administrative funktioner,³⁴ men en del af disse hænger dog vistnok sammen med, at den pågældende kansler samtidig fungerede som domkirkeværg.³⁵ Muligvis afspejler kvitteringen også en speciel situation i de første vanskelige år efter ærkebiskopskiftet i 1497.

Fadeburet går utvivlsomt tilbage til det »kammer«, som nævnes i det 14. århundrede, og som på sin side må antages at være udviklet af en ældre personlig tjener.

En ærkebiskoppelig »camerarius« nævnes første gang i 1201, men hvilke funktioner han har haft er helt uvist.³⁶ Allerede i det følgende århundrede kender vi imidlertid ærkebispens »kammer« som et egentligt administrativt organ med flere ansatte. I 1334 betænkes to personer »de camera nostra« i ærkebisp Karls testamente,³⁷ og i ærkebisp Peders testamente fra 1391 omtales et stykke klæde, »que jacet in camera nostra Lundensi«.³⁸ Dette kammer synes således at svare helt til det senere fadebur, i hvilket der netop opbevaredes naturalier og andre varer.

Foruden om det administrative organ, der varetog finansforvaltningen, anvendes udtrykket »kammer« eller »camera« i middelalderen også blot om et værelse i almindelighed, og det er derfor ofte usikkert, i hvilken betydning kilderne anvender udtrykket.³⁹ Der er bevaret en lang række ærkebiskoppelige breve, der bevidner, at ejendomsoverdragelser og andre retslige transaktioner er foregået i ærkebispens nærværelse »in camera nostra Lundensi«.⁴⁰ Det i disse breve omtalte kammer er dog vistnok ikke det finansadministrative organ, men derimod det værelse, der senere omtales som ærkebispens eget mag. I årene omkring 1500 ser man nemlig ganske tilsvarende, hvorledes retslige stridigheder kunne forhandles i ærkebispens nærværelse i hans »eget Mag paa Lundegard« eller i hans »eget Mag og Kammer paa Lunde gord«.⁴¹

I 1410 omtales ærkebispens »fiscus«, idet to personer »in fisco nostro« betænkes i ærkebisp Jakobs testamente.⁴² Det er nærliggende at antage, at »fiscus« har afløst det tvetydige »camera« som betegnelse for ærkebispens finansadministrative organ. Ordet »fiscus« betegner nemlig uden tvivl et finansad-

³⁴ DDL V s. 399f. Kvitteringen er måske den afsluttende kvittering til Oluf Esbernsen, som i hvert fald ikke mere træffes som kansler.

³⁵ DDL V s. 372f, 413f; DDL VI s. 96, jf. s. 29, 53f.

³⁶ DD 1 IV nr. 32.

³⁷ DD 2 XI nr. 127.

³⁸ Testamenter nr. 69 (s. 158).

³⁹ W. Christensen 1903 s. 63, 65, 73f; Odén 1963 sp. 190f.

⁴⁰ DD 3 I nr. 155; Rep. 1 passim (indgang via stedregisteret under »Lund. Ærkebispens camera«); SD I s. 39f, II s. 472, III s. 19, 188f. I et af disse breve bevidner ærkebispens, at en skødnings har fundet sted »in majori camera curie nostre Lundensis« (Rep. 1 nr. 4078), således at der måske endda har været flere rum, der betegnedes »camera«.

⁴¹ Rep. 2 nr. 7973, 11110.

⁴² Testamenter nr. 79 (s. 187).

ministrativt organ, idet det egentlig betyder skatkammer; i samtiden oversattes det med fadebur.⁴³

Ved sit danske navn nævnes ærkebispens fadebur første gang i 1472, da der optræder en »fadbur smaswen« eller »fadburswen paa Lundhe gardh«. ⁴⁴På latin kaldes den samme fadeburssvend »camerarius curie Lundensis«, ⁴⁵ og også en lidt senere fadeburssvend tituleres på latin »camerarius«. ⁴⁶ Denne titel turde kunne betragtes som et klart vidnesbyrd om identiteten eller i hvert fald kontinuiteten mellem det 14. århundredes »camera« og det 15. århundredes fadebur. ⁴⁷

Omkring år 1500 forsvinder fadeburssvenden tilsyneladende som leder af fadeburet, ⁴⁸ og til gengæld optræder nu en gejstlig embedsmand med titlen fadeburspræst. ⁴⁹ Eskild Gregersen, der kaldes fadeburspræst på Lundegård i 1522, tituleres ifølge en sen svensk regest i 1520 »fiskalen Eskil på Lunde gård«. ⁵⁰ Hvilket originalt udtryk der ligger bag regestens »fiskalen«, er det umuligt at afgøre, men at »fiscus« endnu på reformationstiden anvendes om fadeburet, fremgår blandt andet af Lundegårds udgiftsregnskab fra 1534–35, der et sted nævner en »dominus Nicolaus in fisco«, som kun kan være fadeburspræsten. ⁵¹

Kun ved en enkelt lejlighed træffer vi fadeburspræsten i virksomhed. I udgiftsregnskabet fra 1534–35 ses, at den lige nævnte hr. Claus i fadeburet har foretaget forskellige mindre vareindkøb i skriverens fravær. ⁵² Fadeburspersonalet nævnes ikke eksplicit blandt de på lønningslisten opførte personer i udgifts-

⁴³ Odén 1963 sp. 191. Jf. også ndf.

⁴⁴ DDL IV s. 143f, 144f.

⁴⁵ SRD VIII s. 455.

⁴⁶ DDL IV s. 439, V s. 353–355, 355–357, 399f.

⁴⁷ Jf. i øvrigt at Roskildebispens fadeburspræst vist er den, der forestår Roskilde bispegårds »camera« (W. Christensen 1903 s. 75 note 5 med henvisning til Rep. 2 nr. 9342).

⁴⁸ Da vi i 1530'erne igen møder en ærkebiskoppelig »camerarius«, er der uden tvivl tale om en rent personlig tjener. I RA. Privatarkiver på papir, Jens Mogensen: 1532 17/6 omtales Laurens, »camerarius domini mei«, der uden tvivl er den samme, som i RA. Privatarkiver på papir, Aage Jepsen Sparre: 1534 15/2 (jf. MHD 2 II s. 402) omtales som Laurens »kammerswend« og optræder på et sognestævne som fuldmægtig bud for Aage Jepsen Sparre, der på dette tidspunkt havde resigneret ærkestiftet.

⁴⁹ Laurens Olsen omtales 1505 af ærkebisp Birger som »wor fadebursprest« og kaldes 1506 »her Laurens i faddeburedtt« (DDL VI s. 157–159, 206). »Fadbur prest j Lundegord« (DDL VI s. 303f) eller »fadburss præst paa Lunde gaard« (RA. Reg. 108 A pk. 12. Officialsregnskabet 1519–22 fol. 32r) er vist eksempler på fadeburspræstens titel i dens mest »korrekte« form.

⁵⁰ RA. Reg. 108 A pk. 12. Officialsregnskabet 1519–22 fol. 32r; SRA. B 29, Acta privata nr. 708. Den ikke-gejstlige Jens Pedersen, der kaldes »fiscarius curie Lundensis« i Lundekanniken Jens Mogensens testamente fra 1532 (RA. Privatarkiver på papir, Jens Mogensen: 1532 17/6), kan ikke være fadeburspræsten, men må være lederen af skriverstuen, der ellers kaldes »scriptor curie (Lundensis)« (jf. ndf. s. 36).

⁵¹ RA. Reg. 108 A pk. 12. Udgiftsregnskabet 1534–35 fol. 23r. Også i Lundekanniken Jens Mogensens testamente fra 1532 (RA. Privatarkiver på papir, Jens Mogensen: 1532 17/6) nævnes »fiscus« – i øvrigt som opbevaringssted for klæde, nøjagtigt som i 1391. Jf. også Jordeböcker s. 521 med kommentaren ndf. s. 58 med note 16.

⁵² RA. Reg. 108 A pk. 12. Udgiftsregnskabet 1534–35 fol. 19r, 23r, 26r.

regnskabet, men det skyldes antagelig, at fadeburets folk aflønnedes på anden vis.⁵³

Det er ikke meget, der vides om det ærkebiskoppelige fadeburs forvaltningsmæssige rolle, men at den indbefattede godsadministrative funktioner, er klart nok. Af genbreve på ærkebiskoppelige len ses således, at lensafgifter i naturalier, in casu smør, skulle leveres i fadeburet på Lundegård, mens penge skulle indbetales på skriverstuen.⁵⁴ Et andet eksempel viser, at strandingsgods fra Bornholm tilsyneladende opbevarede i fadeburet, hvor de rette ejermænd mod behørigt bevis og skellig bjergningsløn kunne få det udleveret.⁵⁵ Fadeburet fungerede altså som »kontor« for ind- og udlevering af naturalier og varer og dermed uden tvivl som forrådskammer på Lundegård.

Noget nærmere indtryk af fadeburets rent fysiske udseende er det svært at danne sig. I Lundegårdsinventariet fra 1536 nævnes umiddelbart efter »fadeburs quindernes herbere« en række kælderrum, hvoriblandt fiskekælderen, ølkælderen, mjødkælderen, den lille smørkælder og vinkælderen.⁵⁶ Disse kældre er det nærliggende at betragte som dele af fadeburet. I øvrigt nævner inventariet fiskeloftet, melhuset og bryggerhuset, mens udgiftsregnskabet fra 1534–35 tillige nævner salthuset og maltstuen.⁵⁷ Bryggerhuset og ølkælderen har måske været forestået af den svend med titlen »ølprowest«, der nævnes i 1506, men kan derfor godt sammen med de øvrige nævnte rum og huse have hørt under fadeburspræsten, som naturligvis må have haft et underordnet personale til sin hjælp.⁵⁸

Skriverstuen har måske sin oprindelse i embedet som »notarius curie Lundensis«, der dukker op i slutningen af det 14. århundrede.

Mikkel Ingemarsen Degn nævnes 1391–1408 som »notarius curie Lundensis«, dvs. han fremtræder ikke som ærkebispens, men som Lundegårds notar.⁵⁹ Mikkel Ingemarsen Degn, der ikke er gejstlig, virker samtidig som foged i ærkebispens fjerdedel af Lund (»advocatus Domini archiepiscopi in quarta parte civitatis Lundensis«) og har altså været beskæftiget med administration i praksis.⁶⁰ En »notarius curie Lundensis« optræder også i 1419, og heller ikke han er gejstlig.⁶¹

⁵³ Den hallandskfødte fadeburssvend Peder Svendsen forlenedes 1485 med gården Klackarp (Halmstads hd) (DDL IV s. 439, jf. V s. 293), fadeburspræsten Laurens Olsen var indehaver af et vikariat i domkirken (DDL VI s. 157–159), og det samme var fadeburspræsten Eskild Gregersen – dog først en halv snes år efter, at vi træffer ham som fadeburspræst (MHD 2 II s. 393–398). Jf. i øvrigt at Roskildebispens fadeburspræst 1501 var kannik i København (Rep. 2 nr. 9342).

⁵⁴ DDL VI s. 94, 108, 152f; RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1517 16/1; RA. Lunde ærkebisp: 1536 17/1.

⁵⁵ SRA. B 29, Acta privata nr. 708.

⁵⁶ RA. Reg. 108 A pk. 26. Inventarier på bispegårde 1536.

⁵⁷ RA. Reg. 108 A pk. 12. Udgiftsregnskabet 1534–35 fol. 17v, 23r.

⁵⁸ DDL VI s. 214f = Missiver II s. 212. Jf. T. Dahlerup 1968 s. 370 note 2.

⁵⁹ Rep. 1 nr. 3811, 4108, 4111, 4270; Testamenter nr. 77 (s. 181f).

⁶⁰ Rep. 1 nr. 3745, 4265; SD I s. 512f.

⁶¹ SD III s. 409.

Godt en halv snes ærkebiskoppelige skrivere og kapellaner nævnes i perioden fra 1472 til 1536, men blandt dem er åbenbart både ærkebispens personlige skrivere og skrivere i kancelliet.⁶² Et enkelt ærkebiskoppeligt brev fra 1505 nævner således alene tre skrivere, hvoraf den ene er den førnævnte gejstlige »scriffuere i wortt cancellaria«, mens de to andre, der ikke er gejstlige, omtales som »wore scriffære och dalige tiænære«.⁶³ Ikke alle ærkebiskoppelige skrivere har altså været beskæftiget i skriverstuen på Lundegård, som nævnes første gang i 1502.⁶⁴ Den »episcopi scriptor«, der har skrevet Registrum penningorum, og den »scriptor curie«, der har skrevet Lundegårds udgiftsregnskab fra 1534–35, har dog – som det skal vises nedenfor – sikkert været beskæftiget i skriverstuen.⁶⁵ Såvel titlen »scriptor curie« som skriverstuens beskæftigelse med den praktiske side af administrationen peger tilbage til »notarius curie Lundensis« i slutningen af det 14. og begyndelsen af det 15. århundrede, således at skriverstuen måske har sin oprindelse i embedet som »gårdnotar«. Som allerede nævnt skulle lensafgifter af ærkebiskoppelige len leveres i fadeburet på Lundegård for naturalernes vedkommende og for pengenes vedkommende indbetales på skriverstuen sammesteds. Man kunne forestille sig, at denne arbejdsdeling mellem fadeburet og skriverstuen er opstået derved, at skriverstuen som et selvstændigt »kontor« på et tidspunkt er udskilt fra fadeburet, hvis ikke der ligefrem er tale om, at fadeburet og skriverstuen er opstået ved en »spaltning« af det oprindelige »camera«.

Om aflønningen af skrivelverne og de interne forhold i skriverstuen vides kun lidt. En gejstlig »skriwer paa Lundhe gardh«, der nævnes i 1472, aflønnedes måske med et vikariat i domkirken.⁶⁶ I udgiftsregnskabet fra Lundegård 1534–35 er »scriptor curie« opført på lønningslisten, hvor han i lønmæssig henseende rangerer på linie med f.eks. fogeder, skytter og staldsvende.⁶⁷ Der nævnes ikke andre skrivere på Lundegård i udgiftsregnskabet, så eventuelle sådanne har måske været gejstlige, der aflønnedes med altervikariater eller lignende, hvis de da ikke har fået deres løn udbetalt direkte af ærkebispens. Mens der uden tvivl var to skrivere i skriverstuen i 1522, var tilsyneladende kun den ene tilbage i 1534–35. Han har til gengæld haft mange års erfaring og har vel stået for

⁶² Om kapellan som betegnelse for en skriver jf. DDL VI s. 39f, 148f, 157–159, 222 samt W. Christensen 1903 s. 103f, 107.

⁶³ DDL VI s. 157–159. Der er ikke noget usædvanligt i ikke-gejstlige skrivere jf. W. Christensen 1903 s. 109.

⁶⁴ DDL VI s. 94. Skriverstuen nævnes også DDL VI s. 152f; RA. Lunde ærkebispens proces 1523–28: 1517 16/1; RA. Lunde ærkebisp: 1536 17/1; RA. Reg. 108 A pk. 26. Inventariet på Lundegård.

⁶⁵ Jordeböcker s. 475; RA. Reg. 108 A pk. 12. Udgiftsregnskabet 1534–35.

⁶⁶ DDL IV s. 143f. Jf. f.eks. at den senere Lundekannik Erik Daa som skriver i Roskildebispens tjeneste fik et vikariat i København (Rep. 2 nr. 7744; DGLM I s. 372f; DDL VI s. 22–24 = KD IV s. 269–271; DAB s. 192).

⁶⁷ RA. Reg. 108 A pk. 12. Udgiftsregnskabet 1534–35 fol. 3r, 3v, 7v, 10v.

ledelsen af skriverstuen.⁶⁸ Til sin hjælp har skriveren i skriverstuen formodentlig haft et par svende.⁶⁹

Det er interessant, at vi direkte kan bevise, at to endnu bevarede regnskaber må være blevet til netop i skriverstuen på Lundegård. I et genbrev på Elleholm fra 1504 lovede en forleningsmodtager at betale i afgift af lenet »arlige aars tywge løde mark wth, sancti Michaelis tiide betalle skullende her i Lund paa skreffuere stwge«. I Registrum penningorum – oppebørselsregnskabet fra 1522 over indtægterne af ærkesædets gods – findes Elleholms len, og lensmanden har deraf betalt netop »xx løde m:ck die S:ti Michaelis«. ⁷⁰ Registrum penningorum må derfor være blevet til i skriverstuen. Da skriverstuen har modtaget indbetalinger af penge, er det naturligt at formode, at skriverstuen også har stået for udbetalinger af penge. I udgiftsregnskabet fra 1534–35 ser man, hvorledes den regnskabsførende skriver blandt andet udgiver penge til afholdelsen af ærkebisp Birgers årtid. Pengene angives at være indtægten af tre bestemte gårde, en i Malmö og to i Kalundborg, og i Registrum penningorum ser man, at den regnskabsførende skriver her netop står for oppebørslen af indtægterne af disse tre gårde.⁷¹ Derfor stammer også udgiftsregnskabet sikkert fra skriverstuen.⁷² Et detaljeret indblik i dennes virksomhed, herunder også de godsadministrative sider, får vi derfor igennem de to regnskaber.

Registrum penningorum viser den fra lensbrevene kendte arbejdsdeling mellem skriverstue og fadebur i praksis, netop hvor det drejer sig om oppebørsel af godsindtægter.⁷³ Skriveren i skriverstuen har nok stået for regnskabsførelsen i forbindelse med oppebørslen af samtlige afgifter til Mikkelsdag 1522, men han har selv kun skullet gøre rede for de indbetalte penge. Regnskabet viser, hvorledes strøgodssets bønder personligt mødte op på Lundegård med deres afgifter, mens afgifterne fra de len, som ikke var bortforlenet, indgik samlet i en »summa af lenet«. Af de bortforleuede len indbetaltes afgifterne, som vi allerede har set, af lensmændene.

Udgiftsregnskabet fra 1534–35 opfører de penge, skriveren har udgivet i regnskabsåret fra 1534 10/8 til 1535 9/8.⁷⁴ Der er i hovedsagen tale om udgifter til Lundegårds husholdning, men der optræder dog også f.eks. lønninger til nogle af ærkesædets fogeder. Skriveren har udbetalt løn til de faste folk på Lundegård, de adelige svende, »skytterne« og tyendet samt til ærkebiskoppelige skovfogeder på det under Lundegård liggende gods. Desuden har skriveren udgivet penge til de årtider m.v., som ærkebispen var forpligtet til at lade

⁶⁸ Jordeböcker s. 68. At han får hæftet titlen »fiscarius curie Lundensis« på sig (ovf. note 50), antyder også, at han er den øverste økonomiske embedsmand.

⁶⁹ Lundegårdsinventariet fra 1536 nævner på skriverstuen blandt andet tre sengedyner (RA. Reg. 108 A pk. 26. Inventarier på bispegårde).

⁷⁰ DDL VI s. 152f; Jordeböcker s. 537.

⁷¹ RA. Reg. 108 A pk. 12. Udgiftsregnskabet 1534–35 fol. 5r; Jordeböcker s. 521.

⁷² Mht. spørgsmålet om, hvor Paltebogen er blevet til, jf. Johannesson 1950 s. 142.

⁷³ Se den nærmere analyse i kapitel 4.

⁷⁴ RA. Reg. 108 A pk. 12. Udgiftsregnskabet 1534–35.

afholde, han har udbetalt håndværkerlønninger og betalt skomagere. En del varer har skriveren selv indkøbt. Han handler selv med købmænd og træffes både i København, Malmö, Trelleborg og Ystad. Desuden forestår han betalingen, når ærkeelectus selv eller folk i hans tjeneste har gjort indkøb.

Cellar, official og fodermarsk

Vi har nu fået skildret de centraladministrative organer på Lundegård og deres personale, herunder også ærkebiskoppelige embedsmænd som kansleren og fadeburspræsten. Der fandtes imidlertid også andre centraladministrative embedsmænd, og disse skal behandles i det følgende. Fra behandlingen udelukkes embedsmænd, der ikke synes at have administrative funktioner, men må antages at være rene »hofembedsmænd«, som køgemesteren og skænken.⁷⁵ Lundegårds ridefoged må, som det senere skal vises, opfattes blot som en medhjælper for officialen ved administrationen af det under Lundegård liggende gods og omtales derfor først i det følgende kapitel. Tilbage bliver tre, endnu ikke omtalte centraladministrative embedsmænd: cellaren, officialen og fodermarsken. Fælles for de tre er, at de – i hvert fald ved middelalderens slutning – er ambulerende embedsmænd, dvs. at de udøver deres funktioner på rejser rundt i deres respektive embedsområder. Fælles er også, at den udformning, embederne har i senmiddelalderen, for alle tre embedsmænds vedkommende er helt speciel for ærkestiftet – i øvrigt ganske i overensstemmelse med, at også den lokale stiftsadministration som sagt havde sin helt særegne udformning her.

Cellaren havde i senmiddelalderen til opgave at revidere sognekirkernes regnskaber og udøvede formodentlig samtidig den gejstlige jurisdiktion i nederste instans. Begge funktioner synes han dog først at have fået omkring 1400, mens hans tidligere opgaver henstår i det uvisse.

Et fingerpeg om, på hvilket område cellarens oprindelige opgaver lå, giver hans titel. »Cellarius« eller – i en mindre korrekt form – »cellerarius« betegner egentlig den, der forvalter et forråds-kammer, og anvendes i middelalderkirken om personer, der varetager husholdning, økonomiforvaltning og lignende

⁷⁵ Da køgemester og skænk i hvert fald omkring 1500 var lavadelsmænd, mens køgemesteren i 1533 var en magister, der samtidig var cellar, skriver og kok, synes embederne som køgemester og skænk ganske vist ikke uden betydning. Men når man kun i ét eneste tilfælde ser de to embedsmænd medvirke i en administrativ forretning (DDL V s. 431f), er dette åbenbart undtagelsen og ikke reglen. For øvrigt ved vi stort set ikke andet om indholdet af køgemesterens og skænkens embeder end det lidt, som selve embedsbenævnelserne antyder. Indehavere af de to embeder nævnes kun sjældent (Køgemester: DD 2 XI nr. 127; Testamenter nr. 66 (s. 151); DDL III s. 96, V s. 353–355, 431f; RA. Reg. 108 A pk. 36. Åhusregnskabet 1532–33 fol. 53v. Skænk: DSv I s. 296f; DDL V s. 353–355, 431f). Mht. de tilsvarende embeder inden for den kongelige administration se W. Christensen 1903 s. 30f.

opgaver. I statutterne for det ældste kanniksamfund i Lund fra begyndelsen af det 12. århundrede omtales et cellarembede, der grundlæggende består i at sørge for brødrenes forplejning.⁷⁶ Grundlaget for dette embede fjernedes naturligvis med ophøret af kannikernes fællesliv i løbet af det 12. eller senest i begyndelsen af det 13. århundrede, men i stedet for at forsvinde udviklede cellaren sig til en ærkebiskoppelig embedsmand. Fra det 13. århundredes midte og frem til Reformationen træffes med mellemrum navngivne cellarer, der – så vidt det kan ses – udelukkende rekrutteredes blandt domkirkens kanniker indtil omkring 1500,⁷⁷ hvorefter der forekommer også evige vikarer som cellarer.⁷⁸

Det er vanskeligt at afgøre, hvilke funktioner cellarerne i det 13. og 14. århundrede egentlig har varetaget. Det eneste direkte vidnesbyrd om cellarens funktioner på denne tid er vistnok et brev fra 1355, i hvilket den udvalgte ærkebisp Jakob overdrog kannikerne i Lund forskellige ærkebiskoppelige rettigheder og yderligere tillagde 200 nye skånske mark af ærkesædets godsindtægter til bestridelse af de daglige distributioner i Lundekirkens kor, idet han bestemte, at de nævnte penge årligt til to nærmere fastsatte terminer skulle udbetales til kannikerne af cellaren og officialen: »per cellarium et officialem nostre Lundensis curie«.⁷⁹ Det kunne tænkes, at denne samvirken mellem cellaren og officialen om en udbetaling på ærkebispens vegne ved midten af det 14. århundrede er begyndelsen på en udvikling som i Roskilde, hvor officialen som sagt netop omkring 1400 overtager cellarens økonomiske funktioner, blandt andet forvaltningen af en del af bispegodset.⁸⁰ I hele anden halvdel af det 14. århundrede nævnes nemlig ikke en eneste cellar, og da vi møder cellaren igen i det 15. århundrede, har han kun én, ganske specifik funktion: visitation af sognekirker og i forbindelse hermed formodentlig udøvelse af den kirkelige retspleje i laveste instans. Som centraladministrativ embedsmand med disse opgaver er cellaren helt ukendt i det øvrige Danmark.⁸¹

En særlig paragraf »De visitatione cellarii« (§ 15) findes i ærkebisp Jens Brostrups synodalstatutter, der er udstedt mellem 1474 og 1497 med den hensigt at »reformere« først og fremmest sognepræsterne i Lunde stift.⁸² I tilslut-

⁷⁶ CL s. 154, jf. s. 132, 135, 161ff.

⁷⁷ Der er et enkelt tvivlsomt tilfælde, idet hr. Gøte var cellar før 1268 7/5, men først med sikkerhed kannik 1297 (LMCL s. 110f; DD 2 IV nr. 276).

⁷⁸ Jakob Gregersen, der var cellar i 1506, døde som evig vikar i Lund omkring 1541 (DDL VI s. 214f = Missiver II s. 212; DK s. 213). Mester Bent, der var cellar i 1533 (RA. Reg. 108 A pk. 36. Åhusregnskabet 1532–33 fol. 53v), blev vistnok heller aldrig kannik, men det kan naturligvis skyldes, at Reformationen har afbrudt denne ærkebispetjeners »naturlige« karriereforløb.

⁷⁹ DD 3 IV nr. 251.

⁸⁰ T. Dahlerup 1963 s. 87f, 158. Jf. også Ingesman 1985b om ændringen af det lundensiske officalsembedes indhold omkring 1400 (refereret ndf. s. 43ff).

⁸¹ T. Dahlerup 1963 s. 54–57, 57f.

⁸² DDL V s. 309–319. Vedrørende dateringen se DDL V s. 319; Rep. 2 nr. 12831; Skyum-Nielsen 1955–57 s. 74 note 2. I en meget let omarbejdet version blev synodalstatutterne genudstedt af ærkebisp Birger Gunnarsen og derefter optaget i hans i Paris 1514 trykte samling af lokal kirkeret (SP s. 55–88 i selve teksten). De i det følgende benyttede paragraffer i Jens Brostrups synodalstatutter er uændret optaget i ærkebisp Birgers version.

ning til den foregående paragraf om kirkegodset (§ 14), der pålægger hver enkelt sognepræst at føre et nøje register over både kirkens og præstebordets gods med angivelse af bøndernes navne, fastslår § 15, at sognepræsterne ligeledes skal optegne, om godset er i ærkebispens fri besiddelse, eller om det er »occupata« af en eller anden adelsmand, herunder med hvilken adkomst. Disse oplysninger skal stå til rådighed for cellaren, når han kommer på visitation. Cellaren omtales som »cellarius noster in computis ecclesiarum«, hvilket understreger, at hans hovedopgave er revision af kirkeregnskaberne. Hvad angår ærkebispetienden, får sognepræsten i § 16 på samme måde besked på at notere og registrere, hvad der tilkommer ærkesædet, og hvad der er tillagt andre, idet også disse oplysninger skal stilles til rådighed for cellaren.

Synodalstatutternes bestemmelser om cellarens rolle ved visitationen af sognekirkerne bekræftes af adskillige andre kilder. I Lunde stifts Landebog fra omkring 1570 findes cellarer nævnt fire steder i notitser, der angives at være overført fra ældre »kirkebøger« eller lignende.⁸³ Under Törringe sogn i Oxie herred findes en udførlig notits, hvoraf det fremgår, at den fungerende cellar i 1402 har indskrevet en retslig afgørelse vedrørende præstegårdens tilliggende i den pågældende sognekirkes graduale. Under Väsby sogn i Luggude herred er indført en notits fra »kirkebogen«, ifølge hvilken en eng i 1481 skænkedes til præstebordet i nærværelse af cellaren, en notar, sognepræsten med flere. I forbindelse med opregningen af kirkegodset i Fågeltofta sogn i Albo herred findes to notitser, der i henholdsvis 1499 og 1505 er indført i »kirkebogen« af kirkeværgerne. Begge notitser er stort set af samme indhold, idet de angiver, at nogle bestemte gårde ligger til kirken. Det interessante ved notitserne er, at de utvetydigt angiver at være blevet til i forbindelse med aflæggelsen af kirkeregnskab over for cellaren. I notitserne anvendes samme faste formular herfor, som findes på et par pergamentsfragmenter fra 1512–13, der viser cellaren som revisor af Helsingborg kirkes regnskab.⁸⁴

Ved sin revision af sognekirkerne anvendte cellaren en såkaldt »kælderbog« (dvs. cellarbog), som vel fandtes i hver kirke og indeholdt oplysninger om kirkegods, bønder og ydelser. Landebogen påberåber sig flere steder »kælderbogen« eller »kirkebogen og kælderbogen«.⁸⁵ Det er oplagt, at »kælderbogen« netop passer til den beskrivelse, der i ærkebisp Jens Brostrups synodalstatutter gives af det register, som sognepræsterne til brug for cellarens visitation skal føre. »Kælderbogen« er altså formodentlig identisk med det af sognepræsten førte register over kirkegodset.

Cellarens virke inden for den kirkelige jurisdiktion er mindre godt belyst. I Christian II.s lovgivning forbydes det bispeofficialer, provster, degne etc. at

⁸³ LSL I s. 399, 545f, II s. 232.

⁸⁴ RA. Helsingborg by: 1512–13, jf. Bååth 1935 fig. 36. Mht. fortolkningen smst. s. 293 se T. Dahlerup 1963 s. 54f med note 3 på s. 55.

⁸⁵ LSL I s. 180, II s. 112, jf. også LSL II s. 147 samt kommentaren III s. 21. Når talen er om »kirkebøger«, benyttes ordet naturligvis ikke i den nugældende betydning, jf. T. Dahlerup 1964 s. 71.

befatte sig med sådanne sager – vist især gældssager – som bør at handles på herredsting, landsting eller byting, »huerckenn tiill biscopss tingh, prouistingh ellir i Skonæ tiill kiældertingh«. ⁸⁶ Kældertinget må følgelig opfattes som laveste kirkelige retsinstitans i ærkestiftet, en parallel til provstetinget i Vestdanmark. ⁸⁷ Selve udtrykket »kælderting« forekommer først i begyndelsen af det 16. århundrede, men institutionen og dens forbindelse med cellaren er øjensynligt ældre. Den i Landebogen indførte notits fra 1402 er cellarens i kirkens bog indskrevne vidnesbyrd om, hvad der med hensyn til en bestemt præstegårds tiliggende er blevet afgjort »in placito domini Archiepiscopi Lundensis«, der afholdtes i nabosognet. Dette lokale ærkebispeting nævnes omkring 1400 også i andre kilder, der utvetydigt viser »ærkebispetinget« eller »det ærkebiskoppelige ting« som laveste kirkelige retsinstitans. ⁸⁸ Det er vel dette lokale ærkebispeting, der med tiden har fået navnet kælderting. Ud fra notitserne i Landebogen må afholdelsen af kældertinget formodes at have fundet sted samtidig med visitationen og kirkeregnskabsaflæggelsen.

Noget nærmere om kældertingets funktion i den kirkelige retspleje vides desværre ikke. Kilderne belyser fortrinsvis de praktiske omstændigheder i forbindelse med kældertingets afholdelse; det gælder både på ærkesædets eget gods, men også andetsteds. Ved bortforleningen af et ærkebiskoppeligt len i 1517 forpligtede lensmanden sig til at holde ærkebispens kælderting og skulle til gengæld nyde halvdelen af »sognesætthen«, mens den anden halvdel tilkom ærkebispens. ⁸⁹ Ved en lidt senere pantsættelse af et andet len fastsatte ærkebispens, at lensmændene skulle »holde vor kellertyngh arlighe arss effter gammel seduanne aff ten rente, der tyl ligger«. ⁹⁰ Ærkebispens »åndelige sager« er udtrykkeligt undtaget ved begge bortforleninger, og udtrykket at holde ærkebispens kælderting må derfor forstås på den måde, at lensmanden skal sørge for forplejningen af cellaren og hans folk, når de kommer for at holde kælderting. Til gengæld får han en del af eller hele den ydelse, der kaldes enten sognesæden eller kældertingsrenten – åbenbart nogenlunde synonyme udtryk for et cellaren tilkommende gæsteri eller en afløsning af dette. ⁹¹

I forbindelse med stridighederne mellem Hans Skovgaard og ærkesædet i 1520'erne får vi nærmere oplysninger om de praktiske omstændigheder omkring kældertingets afholdelse, når et len ikke var bortforlenet. Det fremgår, at kældertinget afholdtes, efter at ærkeelectus skriftligt havde givet meddelelse derom til den lokale sognepræst, som viderebragte meddelelsen til lenets bønder, især skudgårdsbonden. Han sørgede så for at oppebære »her Electi thien-de oc andett rettighett«, som bønderne af arild plejede at yde i skudgården, og

⁸⁶ Her citeret efter Landlovens kap. 9 i det arnamagnæanske håndskrift (AM 804 4to). Bestemmelsen genfindes i Bylovens kap. 82 (GDL IV s. 114f). Jf. om problemstillingen T. Dahlerup 1980.

⁸⁷ T. Dahlerup 1963 s. 58.

⁸⁸ Rep. 1 nr. 3744.

⁸⁹ RA. Lunde ærkebispens proces 1523–28: 1517 16/1.

⁹⁰ DFRH II s. 69.

⁹¹ Jf. T. Dahlerup 1963 s. 58 note 7 med anden opfattelse.

holdt deraf cellaren og electi folk til øl, mad og hestefoder, hvilket også kaldes at holde »kelleregestningen«. ⁹² Også en enkelt oplysning i Paltebogen viser, at skudgårdsbonden i et ikke-bortforlenet len normalt holdt cellaren og til gengæld herfor modtog bestemte ydelser af lenets bønder. ⁹³ Når skudgårdsbonden tilsyneladende også oppebar ærkebispetienden som forberedelse til cellarens ankomst og kældertingets afholdelse, passer det sammen med ærkebisp Jens Brostrups synodalstatutter, der som sagt netop sætter cellar og ærkebispetiende i forbindelse med hinanden. Cellaren oppebar da formodentlig ærkebispetienden, når denne ikke var bortforlenet.

De her fremdragne vidnesbyrd om kælderting og kældergæstning angår sogne, hvori ærkesædet havde en skudgård og betydelige godsmængder; men kældertinget var selvfølgelig en almen foretelse, hvorfor også andre end de ærkebiskoppelige bønder har skullet yde kældergæstning. »Item Nar Bispens Embitzmand, som kalles Kiellere, ridher om Landhet, wille handh, alle Mantz Tienere skall holle hannum, som icki er tillbørlicth«. Således hedder det i den optegnelse over »brysth« hos bisper, prælater og kirkens personer fra omkring 1520, som J. Oskar Andersen har opfattet som et udkast til Christian II.s lovgivningsarbejder. ⁹⁴ Her klages der altså over cellarens gæstning i modsætning til en halv snes år senere, da både klostre og adel – vel for at støtte ærkestolen i reformationsrøret – rykkede ærkeelectus til undsætning. I 1531 befalede Öveds kloster og Alle Helgens kloster i Lund deres bønder og tjenere at svare sognesæd til ærkebisp i Lund, og i 1532 lovede det skånske råd i et brev til ærkeelectus på egne og den øvrige adels vegne, at deres bønder og tjenere i Lunde stift »skulle udgiffue Erkebiscops thiinde, Sognesæd og Kellerethings Renthe, som de pleie«. ⁹⁵ Når specielt kældergæstningen er omstridt i 1520'erne og 1530'erne, er baggrunden sikkert, at den har antaget et betydeligt omfang. Det ser da også ud til, at cellaren har haft et betydeligt følge på sine rejser. ⁹⁶

Et helt konkret indtryk af et cellarbesøg får vi i regnskabet fra Åhus slot, som cellaren besøgte i tre dage i begyndelsen af februar 1533. Alene af kødvarer fortæredes ved dette besøg knap to køer, seks får, otte gæs, fire flæskesider, en halv tønde torsk, en tønde sild og 250 fisk. Cellarens følge omfattede ved denne lejlighed både heste og stalddrenge, der placeredes i Yngsjö lige uden for Åhus, hvor ærkesædet havde et mindre len, formodentlig for at gæste i dete. ⁹⁷ Ved sit besøg på Åhus fik cellaren af slotsfogeden udbetalt en lødig mark

⁹² RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1528 18/10, 18/10 og 20/10.

⁹³ Jordeböcker s. 308. Jf. i øvrigt ndf. s. 82.

⁹⁴ DM 1 VI s. 360. Jf. J.O. Andersen 1917 s. 139ff. En nærmere analyse og datering af optegnelsen bebudes af T. Dahlerup 1980 s. 114 note 22, jf. T. Dahlerup 1981b s. 275 note 11.

⁹⁵ SRA. B 29, Åtskillige Closter nr. 24, 25 (jf. SRA. B 30 fol. 16v nr. 204 og SRA. E 102a sextern 16, knippe nr. 90: nr. 15 og 65, hvor der findes lidt andre formuleringer); KS 2 II s. 697. Jf. T. Dahlerup 1963 s. 56.

⁹⁶ I 1522 tales ligefrem om »kellerfolkett« eller »thet folk vtj kelderting« (RA. Reg. 108 A pk. 12. Officialsregnskabet 1519–22 fol. 37r; RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: Officialsregnskabet 1521 29/10 – 1522 6/11 fol. 9v).

⁹⁷ RA. Reg. 108 A pk. 36. Åhusregnskabet 1532–33 passim.

»om kelleretyng effter sidtwane«. Det betyder muligvis, at der på selve slottet holdtes en form for kælderding, som kan have pådømt slotspersonalets overtrædelser af den kirkelige lovgivning.⁹⁸ I 1506 ser vi tilsvarende cellaren optræde i en sag, hvor en af ærkebispens svende, der formodentlig hørte hjemme på Lundegård, havde gjort et slag på en gejstlig person⁹⁹ – en sag der uden tvivl hørte hjemme under kirkelig jurisdiktion.¹⁰⁰ Noget nærmere om cellarens rolle i gejstlige sager, hvor personalet på Lundegård var involveret, kan dog ikke siges.¹⁰¹

Officialen var oprindelig en stiftsadministrativ embedsmand, hvis hovedfunktion var udøvelsen af den ærkebiskoppelige jurisdiktion, men som ved siden heraf varetog økonomisk-administrative funktioner. Omkring 1400 skiftede embedet imidlertid indhold, således at officialen blev en rent godsadministrativ embedsmand for det under Lundegård liggende gods.¹⁰²

Indførelsen af officialatet i Lund fandt sted på samme tid – kort før 1300 – og må høre hjemme i samme sammenhæng som indførelsen af generalofficialatet i de øvrige danske stifter. Indtil begyndelsen af det 15. århundrede er der da heller ikke stor forskel på rekrutteringen til officialembedet i Lund og generalofficialatet i f.eks. Roskilde. Med kun et par undtagelser er officialerne gejstlige, der i hvert fald i flere tilfælde har været i besiddelse af universitetsuddannelse. Med hensyn til officialernes karriereforløb stemmer de lundensiske forhold også fint overens med de fra Roskilde og udlandet kendte forhold, hvorefter biskoppens generalofficial som regel enten var eller blev kannik i domkapitlet. Ligesom i Roskilde ser det ud til, at den gejstlige, der foruden at være kannik også indehavde officialatet, rangerede højere end de menige kanniker. Officialernes forholdsvis lave gennemsnitlige funktionstid er i god overensstemmelse med de gennemsnitlige tal for generalofficialernes funktionstid, der er fundet i andre stifter, både i Danmark og i udlandet. Også i Lund var officialen en direkte afsættelig embedsmand, der udskiftedes ret tit, og også i Lund har man sikkert fulgt den gængse praksis, at en biskop ved sin tiltræden valgte sig en ny official. De lundensiske officialer anvender ikke titlen generalofficial, men det skyldes formodentlig blot, at der ikke fandtes lokalofficialer i ærkestiftet. Der er i hvert fald intet unormalt ved den hyppigst forekommende officialtitel, titlen »officialis curie Lundensis«, der har talrige paralleller i f.eks. tyske stifter.

⁹⁸ Smst. fol. 53v.

⁹⁹ DDL VI s. 214f = Missiver II s. 212. Den gejstlige person var evig vikar i Lund (Rep. 2 nr. 9397).

¹⁰⁰ Jf. f.eks. Frederik I.s såkaldte tiendeforordning af 1527 20/8: »... hwoo, som slaar eller violerer prester...« (FFR s. 132–134).

¹⁰¹ 1505 ses, at ærkebispens personligt kunne forlige en strid mellem en Lundekannik og en gejstlig skriver i kancelliet på Lundegård, uden at cellaren indblandedes (DDL VI s. 157–159). I øvrigt ser det ud til, at officialen havde med gårdsretten på Lundegård at gøre (Ingesman 1985b s. 74).

¹⁰² I det følgende refereres blot den udførlige undersøgelse af det lundensiske officialembede i Ingesman 1985b.

Officialens funktioner er ret dårligt belyst, men materialet er dog stort nok til at vise, at de lundensiske officialer i den ældste periode af embedets historie har haft både juridiske og økonomisk-administrative funktioner, akkurat som de roskildensiske generalofficialer. Officialens selvstændige jurisdiktionelle virksomhed kendes næsten udelukkende fra en enkelt lille sag angående en bod i Lund omkring 1360. Men sagen viser dog klart nok, hvorledes officialen forfølger et tilfælde af »sacrilegium« ved en helt normal kanonisk straffeprocess, der fører frem til bandlysning af den skyldige.¹⁰³ Vidnesbyrd om officialens virksomhed inden for »jurisdictio voluntaria« haves også.¹⁰⁴ I begge typer af situationer optræder »officialis curie Lundensis« som en anonym retsinstant, hvilket også kendes fra udlandet. Officialen anvender pluralis majestatis i sine breve, ligesom officialerne i f.eks. Roskilde og Halberstadt gør det i deres embedsbreve. Det af officialen benyttede segl, »sigillum curie Lundensis«, er af samme type som en gruppe fra udlandet kendte officialssegl.¹⁰⁵ Officialens økonomiske funktioner ses dels i ærkebisp Jakobs allerede ovenfor omtalte brev fra 1355 om udbetaling af penge ved cellar og official, dels i den ærkebiskoppelige officials kvittering fra 1409 på modtagelse af 1000 lybske mark fra dronningen.¹⁰⁶ Ærkebisp Niels Jensens kvittering til officialen Thorkild Nielsen (Bing) fra 1361 viser omfattende økonomisk-administrative funktioner, men her er det dog usikkert, i hvor høj grad disse er affødt af de helt usædvanlige forhold i ærkestiftet på denne tid.¹⁰⁷

Det ældste lundensiske officialembede er således et helt normalt officialat af samme type som det fra Roskilde og udlandet kendte generalofficialat. Omkring 1400 skifter embedet imidlertid indhold, og i senmiddelalderen er det lundensiske officialat et embede, der er helt specielt for ærkestiftet og uden paralleller andre steder. Ændringen manifesterer sig i det ydre ved en ændret rekruttering til embedet fra omkring 1430: Med kun et par undtagelser besættes officialatet ikke længere med gejstlige, men med verdslige lavadelsmænd af »bispelensmandstypen«. Kontinuiteten mellem det ældre og det yngre lundensiske officialembede viser sig først og fremmest deri, at officialstitulaturen ikke undergår væsentlige ændringer. Embedet er også fortsat et embede med direkte afsættelige embedsmænd, der udskiftes ret ofte.

Når vi kommer op i slutningen af det 15., men især naturligvis i begyndelsen af det 16. århundrede er kilderne til officialens funktioner forholdsvis rigelige. Brevmaterialet viser først og fremmest officialen som varetager af det retslige forsvar af ærkesædets gods, idet han optræder på tinge, når ærkesædets gods eller rettigheder på en eller anden måde er truet. Ved en sammenligning af Hans Skovgaards officialsregnskaber 1519–22 med Paltebogen og Registrum

¹⁰³ DD 3 V nr. 58, VII nr. 265, 283.

¹⁰⁴ DD 2 X nr. 323, XI nr. 171; DD 3 V nr. 58, jf. også DD 3 VII nr. 93.

¹⁰⁵ DGS nr. 36, 37. Afbildet Ingesman 1985b s. 70.

¹⁰⁶ DD 3 IV nr. 251, jf. DD 3 VI nr. 206; SD II s. 225f.

¹⁰⁷ DD 3 VI nr. 30. Jf. Gottfrid Carlsson i Newman 1946 s. 463–466.

Fig. 3. På samme måde som f.eks. tyske officialer som embedssegel kan anvende et »sigillum curie«, benytter den anonyme »officialis curie Lundensis« som sit officialsegel »sigillum curie Lundensis«. Seglet er af samme type (»borgtypen«) som en gruppe fra udlandet kendte officialsegel. Det viser en borg med mure, tårne og tinder; ud fra et vindue i tårnet holder en arm den rist, der er Lundekirkens skytshelgen Skt. Laurentius' særlige kendetegn. Da officialen i senmiddelalderen blev en rent verdslig embedsmand, overtoges seglet af andre instanser. Her er det anvendt den 17. juni 1444 af ærke-degn og domkapitel på landemøde i Lund. (Foto: Rigsarkivet, København).

penningorum ser man, at Hans Skovgaards myndighedsområde som official imidlertid kun er det under Lundegård liggende, ikke-bortforleuede gods – dog undtaget godset af denne kategori i Göinge herred og i Halland. Officialens virksomhed ved middelalderens slutning vedrører således kun administrati- onen af det under Lundegård liggende gods.¹⁰⁸ Regnskaberne viser, hvorledes officialen til stadighed er på farten rundt i dette gods, idet han varetager alle de daglige godsadministrative funktioner, der ofte kun kunne ordnes lokalt. Han indsætter og afsætter bønder, han opretholder lov og ret på godset, og han oppebærer alle de »uvisse« indtægter.

Fodermarsken havde til opgave at oppebære de gæsteriydelser, som ærke- bispnen skulle have, dels af ærkesædets eget gods, men også af gods tilhørende andre kirkelige institutioner og personer, som ærkebispnen i sin egenskab af stiftsherre hævdede at besidde forsvaret over og dermed gæsteriretten til.

Kun få gange omtaler kilderne fodermarsken i forbindelse med ærkestolens eget gods. I sit genbrev på Norra Vram len af 1517 16/1 forpligtede Hans Skov- gaard sig som lensmand til at holde ærkebispnen én nat om året. Såfremt ærke- bispnen ikke kommer personligt, skal gæsteriet afløses med penge: 6 skilling af hver af de almindelige gårde, 8 skilling af skudgården og Bovsgården; »oc thii scall Iagh engen andenn tyngge paalægge ællir æske aff bønderne foræ foder- marskis giæsterii«.¹⁰⁹ Her er fodermarskgæsteri altså blot en afløsning i penge, der betales af bønderne, når ærkebispnen ikke gæster in natura. Når officialen i 1521 betalte ærkeelectus 120 mark for »fodermarsk ræntten . . . vtj thette for- leden aar«, er der sikkert tale om en bortforpagtning af den gæsteriafløsning, som betales af de bønder, som ærkebispnen i et bestemt år ikke gæstede in na- tura.¹¹⁰ Den bortforpagtede gæsteriafløsning er vel kun af det under Lundegård liggende, ikke bortforleuede gods, som netop var officialens embedsområde. Af det bortforleuede gods opkrævede de enkelte lensmænd jo fodermarsk- gæstningen, som genbrevet på Norra Vram netop viser.¹¹¹

Omkring 1500 påbegyndte man en afløsning af fæstebøndernes gæsteri,¹¹² og det er forklaringen på, at vi her omkring 1520 med hensyn til ærkesædets eget gods kun træffer fodermarsken som et navn knyttet til en gæstningsafløsning. I Malmøhus lens regnskab 1546–47 nævnes fodermarskhavre eller fodermarsk- penge – samt i øvrigt også officialsgæstning – af hovedparten af det forhenvær-

¹⁰⁸ Den skal omtales mere detaljeret i kapitel 4, hvor der gives en egentlig analyse af officialsregnskabet. I det følgende refereres blot denne analyses hovedresultat.

¹⁰⁹ RA. Lunde ærkebispns proces 1523–28: 1517 16/1.

¹¹⁰ RA. Lunde ærkebispns proces 1523–28: Officialsregnskabet 1521 15/1 – 1521 29/10 fol. 9r.

¹¹¹ Kun i et enkelt tilfælde ses ærkebispns repræsentant, in casu officialen, oppebære såvel offi- cialsgæstning som fodermarskgæstning af nogle bortforleuede len, men de pågældende len var ble- vet tildømt Hans Skovgaard i striden med ærkesædet, dvs. at lensmanden i dette tilfælde ikke aner- kendtes af ærkesædet (RA. Lunde ærkebispns proces 1523–28: 1527).

¹¹² Ulsig 1968 s. 338f.

ende ærkebispegods i Sydsåne,¹¹³ mens disse ydelser ikke opføres ved det tilsvarende gods i Paltebogen eller Registrum penningorum. Afløsningen af gæsteriet er altså tilendebragt, embedsmændene eksisterer ikke længere, og kun de dem tilkommende gæsteriydelser står tilbage som faste afgifter. Først når vi går til andet kirkeligt gods og betragter også forholdene før 1500, møder vi fodermarsken personligt.

Mens ærkebispens ret til gæsteriydelser af det ærkebiskoppelige gods ikke kunne anfægtes og derfor ikke har sat sig mange spor i kilderne, har det ærkebiskoppelige krav på forsvaret over stiftets øvrige kirkelige gods mødt modstand. Netop derfor er denne side af fodermarskens gæsterivirksomhed forholdsvis velbelyst i de bevarede kilder.

Fodermarskens rolle i forbindelse med gæstning af sognekirkernes gods belyses i en række tilfælde. På Skytts herredsting aflagde tolv dannemænd i 1489 vidnesbyrd i en sag, hvor kronen og kirken stredes om, hvem der havde forsvaret over ni kirkegårde. De omtalte gårde havde ifølge vidnesbyrdet været under den hellige kirkes forsvar i over 100 år, og »the haffwe holdet archiebis-pens gestningh, naar hans nades fodermarsk kom ther frem«. ¹¹⁴ Fodermarsken oppebærer altså ærkebispens gæsteri af det til sognekirkerne henlagte gods, som ærkebispens har forsvaret over. ¹¹⁵ Denne ordning er tilsyneladende etableret på ærkebisp Tue Niensens tid. I modsætning til embederne som cellar og official dukker fodermarskembedet nemlig først op forholdsvis sent. Den første ærkebiskoppelige fodermarsk optræder under ærkebisp Tue Nielsen (1443–72), og i et tingsvidne fra 1508 hedder det, »att alle sanctj Oluffs kircke bønder till Lunckunde kircke suarede till Nesbyholm, thendt stund Thittleff Daa wor ther fogitt paa, och siidenn fodermarschenn till Lundegaardtt, en effther thend andenn«. Engang i det 15. århundredes tredje fjerdedel har altså for Lunkende kirkebønders vedkommende fodermarsken fra slotsfogeden på Näsbyholm overtaget oppebørslen af gæsteriydelserne til ærkebispens. ¹¹⁶

Ikke blot sognekirkernes bønder, men også sognepræsterne gæstedes af ærkebispens fodermarsk, som vist også på dette punkt konkurrerede med slotsfogederne om, hvem der skulle tage sig af oppebørslen. På Jens Brostrups tid klagede klerke og sognepræster i Villands og Gårds herreder over, at ærkebispens fogeder og embedsmænd på Åhus slot besværede dem med gæstning, »mere end theris formue thilziger«. Jens Brostrup udstedte derfor i 1487 et brev, hvori han meddelte, at de pågældende klerke og præster skulle være fri for al gæstning og tyng af fogeder og embedsmænd på Åhus, »men the skulle holde oss eller vor foermarsk then seduanlig gestning, som the her thil huldet haffue«. ¹¹⁷

¹¹³ RA. Reg. 108 A pk. 23. Malmøhus lens regnskab 1546–47.

¹¹⁴ DDL V s. 88f. Jf. Skyum-Nielsen 1955–57 s. 77.

¹¹⁵ Jf. også ÆDA IV s. 332f.

¹¹⁶ ÆDA IV s. 345 (AQ. 5). Ditlev Daa nævnes som slotsfoged på Näsbyholm 1467 (DDL IV s. 89f), mens hans efterfølger nævnes 1472 (Rep. 2 nr. 3119).

¹¹⁷ DDL V s. 23f. Jf. Skyum-Nielsen 1955–57 s. 76 samt ndf. s. 99.

Fodermarskens gæsteri hos sognekirkernes bønder og hos sognepræsterne har også sat sig spor i efterreformatoriske kilder. I 1571 hører vi, at herredsprovsterne i Skåne i hele perioden efter Reformationen har været fri for alterhavre og fodermarskgæsteri,¹¹⁸ og i Lunde stifts Landebog, der netop er fra omkring 1570, optræder fodermarskhavre eller fodermarskpenge meget hyppigt som en sognepræst og kirkebønder pålagt ydelse.¹¹⁹ Det fremgår klart, at fodermarskpengene – selve ordet ses vistnok ikke brugt før Reformationen – er en afløsning for fodermarskens gæsteri. I flere tilfælde hedder det om kirkegårde, at de ikke har svaret andre end sognepræsten, »wden alleniste att huer haffuer giiffuid vj ß tiill Lunde gaardt naar de icke holle bispens Formars«. ¹²⁰ Interessant er det, at vi her netop har det beløb, der nævnes i Hans Skovgaards genbrev på Norra Vram len fra 1517 – selv om der dog også træffes en række andre takster for fodermarskpengene. At fodermarskens gæsteri formodentlig ikke hvilede på præsten som sådan, men på præstegården, er forklaringen på, at det f.eks. i annekssogne ikke er sognepræsten, men bonden i den bortfæstede præstegård, der svarer fodermarskhavre.¹²¹ Ud fra Landebogen kan man formodentlig slutte sig tilbage til den senmiddelalderlige fodermarsks embedsomsråde, som tilsyneladende kun har omfattet de centrale dele af selve Skåne, idet fodermarskhavre eller fodermarskpenge overhovedet ikke optræder i Göinge herred, i Halland, i Blekinge og på Bornholm.¹²²

Også de skånske klostre lærte ærkebispens fodermarsk at kende. Et tingsvidne fra 1490 oplyser, at ærkebisp Tues fodermarsk begyndte at gæste Tommarp klostres tjenere,¹²³ og der fortælles nærmere om sagen i et tilsvarende vidne fra 1502. Dette er udfærdiget på foranledning af abbeden i klostret, som på Järrestads herredsting forespurgte, om nogen mand vidste, om klostrets brødre og bønder nogen tid var fri for den ærkebiskoppelige fodermarsks gæsteri. Tolv oldinge svarede da, at ingen mands tjenere gæstede klostrets brødre og bønder, »ind til i biskopss Twess tydh tha welledhe hanss ffoormarss, som hedhe Morthen Iwdhe, seg ind pa for:ne closterss brødhære oc byndhere oc wolgeste them imodh abbedhenss mynne, slaa theres dørræ wpp oc toghe theres gotz ffraan them«. ¹²⁴

Om fodermarskens forhold til vikariegods fortæller »Sanctuarium Birgerianum«, fundatsen for ærkebisp Birgers gudstjenestestiftelse i Lunde domkirkes krypt, der henlægger en stor mængde gods til denne stiftelse. De tre evige vikarer, der skulle stå for hovedparten af gudstjenesternes afholdelse, fik selv

¹¹⁸ KB 1571–1575 s. 49f.

¹¹⁹ LSL I og II passim, jf. III s. 88.

¹²⁰ LSL II s. 286, 300f, 304. De samme steder ses, at ridefogeden på Lundegård efter Reformationen i visse henseender har overtaget fodermarskens rolle (jf. ndf. s. 78).

¹²¹ LSL II s. 165 (jf. s. 163 med note 35), s. 172. Jf. LSL III s. 89; T. Dahlerup 1957–59 s. 2, 12.

¹²² LSL II s. 56–133, 337–549. Jf. T. Dahlerup 1963 s. 62.

¹²³ ÆDA IV s. 376 (J. 8).

¹²⁴ DDL VI s. 60f. Registreret ÆDA IV s. 370 (C. 3). Jf. om Morten Jude Ingesman 1984a s. 309.

forsvaret over de dem tillagte bønder, dog med visse undtagelser som fredkøb, fyrremarkssager, åndelige sager, biskopstiende etc., »Och vndhentaghen een thynne haffræ aff hwer aff alle fornæmpdhe therres bøndher til wor Ffodermarsks haffræ och hwert aar ydhes skal paa worth Ffodhermarskes loffth paa lunde gordh«; til gengæld skal fodermarsken ikke gæste eller lade gæste de pågældende bønder.¹²⁵ Selv om ærkebispemænd ellers har givet afkald på forsvaret, må bønderne på dette vikariegods altså afløse fodermarskens gæsteri med en tønne havre årligt.¹²⁶ En lignende handel har ærkebispemænd gjort med kapitlet med hensyn til dettes gods, for kort efter Reformationen (1543) får kapitlet og vikarer i Lund besked på at yde deres fodermarskhavre på Lundegård, som de plejer og er pligtige til efter gammel sædvane.¹²⁷ Helt er det altså ikke lykkedes kapitlet at afvise ærkebispemænds krav på gæsteri af dets gods.¹²⁸

I »Sanctuarium Birgerianum« begrundes ydelsen af fodermarskhavren med, at fodermarsken skal varetage det retslige forsvar over det til de tre vikarer henlagte bondegods. Fodermarsken skal altid være rede til at ride til herredsting og landsting for at svare for bønderne, og han skal ikke tilstede, at nogen uret overgår dem.¹²⁹ Begrundelsen for ydelsen af fodermarskhavren kan tænkeligt være kraftigt idealiseret, og kildestedet har i hvert fald normativ karakter. I virkeligheden viser ingen kilder os fodermarsken i funktion som forsvarer for kirkebønder eller lignende, mens vi tværtimod ser netop dette som en af officialens hovedopgaver – i det mindste med hensyn til det gods, der ligger i hans myndighedsområde. Et stort forbehold må altså tages med hensyn til fodermarskens funktion som forsvarer af kirkeligt gods. Bortset fra optræden som vidne møder vi overhovedet kun to gange en fodermarsk på tinge, og begge gange drejer det sig om optræden som ærkebispemænds repræsentant i sager af den slags, som officialen normalt tager sig af. Sandsynligvis beror fodermarskens optræden i disse tilfælde da på en tilfældighed og er ikke en optræden »i embeds medfør«.¹³⁰

Den ærkebiskoppelige fodermarsk er en embedsmand, der så vidt vides er helt uden samtidige danske paralleller.¹³¹ Allerede dette forhold vækker mistanke om, at specielle omstændigheder i ærkestiftet kan ligge bag embedets opståen. Efter at fodermarskens funktion er klarlagt, er det da også muligt – takket være Niels Skyum-Nielsens afhandling »Ærkekonge og ærkebiskop« – at sætte fodermarskembedets opståen ind i en større sammenhæng og at få en

¹²⁵ SS 1 I 3 s. 70.

¹²⁶ Samme takst træffes i et brev fra 1513, hvor den ydes af præstebønder til Åhus slot »for forsvaret« (Rep. 2 nr. 12461).

¹²⁷ DM 4 I s. 38.

¹²⁸ Jf. Skyum-Nielsen 1955–57 s. 62f, 75f.

¹²⁹ SS 1 I 3 s. 70. Af dette kildested drager Johannesson 1950 s. 124f (jf. s. 144) den klart forkerte konklusion, at fodermarskens opgave i første række var at berede ærkesædets landboer retslig beskyttelse.

¹³⁰ SRA. B 29, Acta privata nr. 710; RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1527 26/10.

¹³¹ Jf. W. Christensen 1903 s. 58–63.

ret præcis idé om baggrunden for skabelsen af dette embede.¹³² Senmiddelalderen igennem søger ærkebisen at tilkæmpe sig forsvaret over alt kirkeligt gods i ærkestiftet, og med Christoffer af Bayerns privilegium til ærkesædet af 1443 13/4 får denne ærkebiskoppelige politik et retsligt grundlag.¹³³ Efter 1443 igangsætter ærkebisen derfor en veritabel offensiv mod sognekirkers, sognepræsters, klostres, ja selv mod domkapitlets jordegods.¹³⁴ Mens kapitlet og for det meste også klostrene stort set forstod at tilbagevise ærkebispens krav, gik det så meget hårdere ud over de svageste, sognepræsterne og sognekirkerne. Ærkebisperne disponerede over sognekirkernes jord, som det passede dem, de oppebar sagefaldet af kirke- og præstebordsbønder, og – sidst, men ikke mindst – de oppebar gæsteri af kirkebønder og sognepræster. Gæsteriet kommer netop fra omkring midten af det 15. århundrede til at spille en kolossal rolle,¹³⁵ og det er vel ikke mindst på baggrund heraf, at ærkebispens offensiv mod det kirkelige gods skal forstås. I denne store sammenhæng har fodermarskens hovedopgave og selve fodermarskembedets opståen sin plads. Niels Skyum-Nielsen nævner, at ærkebisp Tue Nielsen er »den første ærkebiskop, der flotter sig med en fodermarsk, en privat græshoppe, der skulde afgnave og fortære, hvad gæsteriet kastede af sig«. ¹³⁶ Han formulerer imidlertid ikke eksplicit den helt oplagte konklusion: Det ærkebiskoppelige fodermarskembede må netop være skabt med henblik på den situation, som privilegiet til ærkesædet fra 1443 og gæsteriets forøgede betydning frembragte.

En del peger på, at fodermarskembedet som type til en vis grad er modellet efter det senmiddelalderlige officialat. Den gennemsnitlige funktionstid for fodermarskerne viser således, at fodermarsken ligesom officialen har været en umiddelbart afsættelig embedsmand, der udskiftedes forholdsvis ofte.¹³⁷ Også tituleringen af fodermarsken danner en parallel til de forhold, vi finder med

¹³² Skyum-Nielsen 1955–57.

¹³³ DDL III s. 256–258.

¹³⁴ Mht. klostrene har også klosterreformdekretet af 1443 8/1 betydning som formel begrundelse for ærkebispens fremfærd (DDL III s. 253ff).

¹³⁵ Skyum-Nielsen 1955–57 s. 57, 75; Ulsig 1968 s. 338, 344; Sørensen 1983 s. 115f.

¹³⁶ Skyum-Nielsen 1955–57 s. 62 (med henvisning til listen over ærkebiskoppelige fodermarsker hos W. Christensen 1903 s. 61).

¹³⁷ Den første ærkebiskoppelige fodermarsk forekommer som sagt på et uvist tidspunkt under ærkebisp Tue Nielsen (1443–72), og indtil Reformationen nævnes i alt otte ærkebiskoppelige fodermarsker, den sidste i 1527 (de omtales alle nærmere i afhandlingens anden del). En maksimal gennemsnitlig funktionstid fås altså ved at regne med otte fodermarsker for perioden 1443–1536, men det herved fremkomne tal på 11 1/2 år er utvivlsomt alt for højt. Der må have været flere fodermarsker, som blot ikke har sat sig spor i kildematerialet. Ser man kun på den kildemæssigt velbelyste periode under ærkebisp Birger Gunnensen (1497–1519), i hvilken fire fodermarsker kendes, får man en gennemsnitlig funktionstid på 5 1/2 år. I øvrigt kan to af ærkebisp Birgers fodermarsker højst have fungeret i 6 år, nemlig Poul Jensen Kyrning, hvis forgænger og efterfølger nævnes henholdsvis 1501 og 1507, og Tord Jepsen (Sparre), hvis forgænger og efterfølger nævnes henholdsvis 1505 og 1511. Den længste tid, vi rent faktisk ser en fodermarsk i funktion, er 4 år, idet Jens eller Niels Jepsen (med Bryskévåben) nævnes som fodermark 1511 og 1515.

Mht. officialernes funktionstid se Ingeman 1985b s. 68, 73.

hensyn til de senmiddelalderlige officialer.¹³⁸ Efter den nærmere undersøgelse af embedets indhold er det imidlertid muligt at finde også et direkte forbillede for embedet. Mens der ikke kan findes danske paralleller til det ærkebiskoppelige fodermarskembede, er billedet nemlig et andet, når vi vender os til Sverige. Her kendes i senmiddelalderen både kongelige og biskoppelige fodermarsker, der netop havde til opgave at drage rundt i landet med heste og sørge for deres underhold ved at lægge dem ind til bønderne til fodring.¹³⁹ Det er derfor nærliggende at gætte på, at forbilledet for ærkebispens fodermarsk er hentet i Sverige.¹⁴⁰

Sammenfatning

Det ærkebiskoppelige administrationssystem, hvoraf godsadministrationssystemet er en del, består i grove træk af centraladministrative organer, ambulerende embedsmænd og lokale administrative enheder. I dette kapitel er først behandlet de tre centraladministrative organer, der nævnes på Lundegård omkring 1500: kancelliet, fadeburet og skriverstuen.

Kancelliet, som nævnes første gang i 1505, må være vokset ud af embedet som kansler, der atter må være en videreudvikling af et ældre embede som ærkebispens personlige skriver eller notar. Vi ved ikke noget om de nærmere forhold i kancelliet, men det kan i hvert fald antages at have fungeret som ærkebiskoppeligt arkiv. Om kansleren vides, at han har stået for udstedelsen af ærkebiskoppelige breve og sikkert har opbevaret ærkebispens embedssegel. I vigtigere sager kunne han personligt sendes afsted med ærkebiskoppelige breve. Muligvis har kansleren også haft økonomiske og administrative funktioner.

Fadeburet synes at kunne føres tilbage til det 14. århundredes »camera«. Det ser ud til, at en verdslig fadeburssvend i årene lige omkring 1500 afløses som leder af fadeburet af en gejstlig fadeburspræst. Der vides ikke meget om fadeburets rolle i den ærkebiskoppelige forvaltning, men det fungerede i hvert fald som »kontor« for ind- og udlevering af naturalier og dermed som forråds-kammer på Lundegård.

Som administrationskontor kan skriverstuen, der nævnes første gang i 1502

¹³⁸ Fodermarsken tituleres som oftest enten blot »fodermarsk« (DDL IV s. 253, V s. 353ff, 400ff, 431, VI s. 164f) eller »fodermarsk til Lundegård« (DDL VI s. 20f, 235f; AM 293fol. fol. 18–19; SRA. B 29, Acta privata nr. 710). Undertiden betones tilknytningen til ærkebispens: »hans ffoormarsk« (DDL VI s. 60f), »verdegestæ faders met gwd biscop Birges, min kiere nadughæ herres fordmarsk« (DDL V s. 353ff), »myn herres fodermarsk« eller »myn herres nades fodermarsk« (Rep. 2 nr. 11962 = DDL VI s. 341ff). En enkelt gang forekommer en kombineret titel: »her Electii fodermarsk till Lunde gaard« (RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1527 26/10).

Mht. officialernes titulatur se Ingesman 1985b s. 67f, 72f, 80.

¹³⁹ Rosén og Ljung 1959 sp. 447f. Jf. W. Christensen 1903 s. 60 og – mht. Linköpingbispens fodermarsk – Schück 1959 s. 388, 394.

¹⁴⁰ Det er W. Christensen 1903 s. 61, der har gjort opmærksom på ligheden mellem den skånske og den svenske fodermarsk.

og vist har beskæftiget én til to skrivere samt eventuelle underordnede medhjælpere, tænkes at være vokset ud af et omkring 1400 kendt embede som »gårdnotar« på Lundegård. Oppebørselsregnskabet Registrum penningorum fra 1522 og udgiftsregnskabet fra 1534–35 må være blevet til i skriverstuen. I lens- og genbreve på ærkebiskoppelige len hedder det, at penge skal indleveres på skriverstuen og naturalier i fadeburet, og Registrum penningorum viser netop denne arbejdsdeling i praksis: Skriveren i skriverstuen har nok stået for regnskabsførelsen i forbindelse med oppebørslen af samtlige afgifter til Mikeldag 1522, men han har selv kun skullet gøre rede for de indbetalte penge. Udgiftsregnskabet fra 1534–35 viser, hvorledes skriveren har afholdt udgifterne til Lundegårds husholdning: løn til de faste folk, penge til årtider, håndværkerlønninger, vareindkøb osv.

De administrative funktioner, der ikke kunne varetages af de centraladministrative organer på Lundegård og deres personale, varetoges af de ambulerende embedsmænd cellaren, officialen og fodermarsken.

Cellarens omtrent ukendte funktioner i det 13. og 14. århundrede synes at have været af økonomisk art. I det 14. århundredes anden halvdel nævnes ingen cellarer, og da cellarer i det 15. og 16. århundrede igen træffes, er det næsten udelukkende som revisorer af sognekirkers regnskaber. Et i en periode opgivet embede er altså tilsyneladende blevet genoplivet med nyt indhold. Vel i forbindelse med visitationen af sognekirkerne afholdtes kælderting, den laveste kirkelige retsinstans i Skåne. Der vides dog stort set intet om kældertingets funktion som gejstlig retsinstans eller om cellarens rolle i denne forbindelse. Kilderne beskæftiger sig mest med problemerne omkring det gæsteri, som cellaren oppebar i forbindelse med visitation og kælderting.

Det ældste lundensiske officialat varetages af gejstlige og er et embede af samme type som det »normale« generalofficialat, kendt f.eks. fra Roskilde og udlandet. Officialen optræder som udøver af ærkebispens dømmende myndighed og har desuden visse notarielle funktioner. Ved siden heraf har han økonomiske funktioner, der i hvert fald synes at bestå i udbetaling og modtagelse af penge på ærkebispens vegne. Omkring 1400 skifter officialsembedet indhold og bliver til et rent godsadministrativt embede, der fortrinsvis besættes med verdslige lavadelsmænd. Hans Skovgaards officialsregnskaber fra 1519–22 viser officialen som ambulerende godsadministrativ embedsmand for det under Lundegård liggende gods.

Embedet som fodermarsk dukker først op under ærkebisp Tue Nielsen (1443–72) og synes skabt med henblik på den situation, der opstod med Christoffer af Bayerns privilegium til ærkesædet 1443 og gæsteriets forøgede betydning i anden halvdel af det 15. århundrede. Fodermarskens vigtigste og måske eneste funktion var nemlig at oppebære de gæsteriydelser, der tilkom ærkebispens, ikke blot af ærkesædet eget gods, men også af gods tilhørende sognekirker, sognepræster, klostre, vikarer osv. I hvert fald i anden halvdel af det 15. århundrede har fodermarsken gæstet in natura, han har som ærkebispens

repræsentant oppebåret gæsteriet, når ærkebisperen ikke selv kom til stede. Efter 1500 optræder fodermarskens navn først og fremmest som knyttet til en gæstningsafløsning, der betaltes enten i havre eller penge i de år, hvor ærkebisperen ikke gæstede in natura. Med afløsningen af gæsteriet overflødiggjordes fodermarsken dog til en vis grad, og embedet synes da også at være ved at forsvinde allerede før Reformationen.

Lundegård

Registrum penningorum

De centraladministrative organers rolle i administrationen af det under Lundegård liggende gods får vi et detaljeret indblik i takket være Registrum penningorum. Dette jordebogsregnskab fra 1522 er, som allerede påpeget, blevet til i skriverstuen netop som led i dennes godsadministrative arbejde.¹ Igennem en analyse af regnskabet vil vi derfor helt konkret kunne se, hvorledes godsadministrationen fandt sted i praksis.

Ifølge sin overskrift er Registrum penningorum påbegyndt og skrevet »per me Jacopum Laurencii tunc episcopi scriptorem«. ² Selve regnskabets tekst er næsten helt igennem skrevet med samme hånd (hånd I), som altså tilhører ærkebispens skriver Jakob Laurensen. En række ændringer i og tilføjelser til regnskabets tekst er dog gjort med en anden hånd (hånd II), der genfindes i Lundegårds udgiftsregnskab fra 1534–35 og må tilhøre den dér nævnte »scriptor curie« Jens Pedersen.³

Regnskabet er ifølge Jakob Laurensens egen overskrift »påbegyndt og skrevet« den 9. august 1522, og det har været i brug i hvert fald indtil den 28. oktober – men næppe meget senere. To beløb, der er ansat til betaling Mortensdag, den 11. november, er således ikke blevet betalt.⁴ Mellem 9. august og begyndelsen af november falder den vigtige oppebørselstermin Mikkelsdag, den 29. september, hvor f.eks. lensmændenes pengeafgifter forfaldt til betaling. Regnskabet har altså været anvendt ved oppebørslen af de til Mikkelsdag 1522 forfaldne godsafgifter. Oppebørslen begyndte vistnok først på selve Mikkelsdag, den strakte sig over et vist tidsrum,⁵ men var i hovedsagen afsluttet før begyndelsen af november.

Detaljerede oplysninger om regnskabsførelse og arbejdsgang i skriverstuen,

¹ Ovf. s. 37. Regnskabet er som »1522 års uppbördsjordebok« udgivet af Gösta Johannesson i *Jordeböcker* s. 475–555; en indledende redegørelse findes s. 469–473, jf. Johannesson 1950 s. 126–132. Når der i det følgende enkelte steder henvises til det originale regnskab i RA. Reg. 108 A pk. 12, skyldes det, at udgaven indeholder visse fejl.

² RA. Reg. 108 A pk. 12. Registrum penningorum fol. 2r (jf. *Jordeböcker* s. 475).

³ Se *Jordeböcker* s. 469ff.

⁴ *Jordeböcker* s. 475, 532, 538, 554.

⁵ Således synes ordlyden i den afsluttende »Summa summarum paa indtecten aff penninge siden S:ti Michelss dag« (*Jordeböcker* s. 555) at måtte forstås. Gösta Johannesson mener, at oppebørslen har fundet sted mellem 9/8 og 29/9 (*Jordeböcker* s. 471).

hvor regnskabet er ført, får man ved en nærmere undersøgelse af omstændighederne omkring regnskabets tilblivelse og anvendelse ved oppebørslen. Specielt er det vigtigt at få klarlagt forholdet mellem de to hænder, der findes i selve regnskabets tekst. Hovedparten af de ændringer, der er foretaget i teksten, er ændringer af landgildeyderes navne, og en undersøgelse af disse ændringer er velegnet til at belyse forholdet mellem de to hænder. Gösta Johannesson har hævdet, at Jakob Laurensens forlæg har været et betydeligt ældre oppebørselsregnskab, og at gårdsriveren Jens Pedersen har revideret hans tekst, »så att den bragts till överensstämmelse med de förhållanden, som möter bl. a. i Palteboken«. ⁶ Dette er dog ikke korrekt. En samlet undersøgelse af alle ændringer i landgildeyderes navne i Registrum penningorum viser utvetydigt, at det er den oprindelige tekst, der ligger den 5–10 år ældre Paltebog nærmest (se Tabel 1 s. 87f). Der er i næsten alle tilfælde identitet mellem de personer, der yder landgilde af en bestemt gård ifølge henholdsvis Paltebogen og Registrum penningorums oprindelige tekst, mens den ændrede tekst har et andet navn. At dømme efter navnene er den person, der nævnes i Registrum penningorums ændrede tekst, i adskillige tilfælde en søn af den person, der nævnes i Paltebogen og i Registrum penningorums oprindelige tekst. I Paltebogen og i Registrum penningorums oprindelige tekst møder man altså ældre forhold, som igennem de foretagne ændringer er bragt up-to-date.

Enklest er det naturligtvis at forestille sig, at forlægget for Registrum penningorum har været det foregående års tilsvarende oppebørselsregnskab. De ændringer, der er foretaget i Registrum penningorums tekst, skulle så simpelt hen afspejle det forløbne års ændringer i de faktiske fæsteforhold. ⁷ Dette kan da også vises at være forklaringen på flere af ændringerne. I Hans Skovgaards officialsregnskab fra 1519–22 oplyser en notits under overskriften Högestad eksempelvis, at Per Mortensen ved midfastetid 1522 har lovet at betale en ko i gårdleje (dvs. indfæstning), mens Tue Kedesen, »som aff kom«, har betalt 30 sk. i førlov. I Registrum penningorum kan vi derefter konstatere, at netop under Högestad er den oprindelige teksts Tue Kædesen ændret til Per Mortensen. ⁸ At der således er foretaget visse ændringer i landgildeyderes navne, må dog ikke friste til at tro, at alle regnskabets oplysninger er ført à jour og er i overensstemmelse med de faktisk foreliggende forhold i efteråret 1522. Tværtimod viser en sammenligning med officialsregnskabet også mange tilfælde af manglende kongruens. Blot et enkelt eksempel skal fremdrages. I Paltebogen nævnes en fæster ved navn Broder på den ene af de to gårde i Böskestorp (Grevie sn, Bjäre hd), men selv om han var død senest i foråret 1521, da Broder Svendsens arvinger i Böskestorp betalte officialen arvepenge, nævnes Broder i Böskestorp endnu i Registrum penningorum fra efteråret 1522, og han *har* betalt sin landgilde. ⁹ Eksemplet antyder, at det for den regnskabsførende skri-

⁶ Jordeböcker s. 471.

⁷ Jf. Jexlev 1976 s. 26; Pedersen 1984 Tillæg s. 60f.

⁸ RA. Reg. 108 A pk. 12. Officialsregnskabet 1519–22 fol. 24v; Jordeböcker s. 512 med note 75.

⁹ Jordeböcker s. 77, 499; RA. Reg. 108 A pk. 12. Officialsregnskabet 1519–22 fol. 14r.

ver var hovedsagen, at de skyldige afgifter svarede, men mindre vigtigt, hvem det egentlig var, der svarede dem.

Ændringer af rene skrivefejl, hvor skriveren f.eks. har skrevet den samme fæsters navn to gange, kan udmærket være sket straks efter fejlskrivningen.¹⁰ Hvornår de øvrige rettelser er blevet foretaget, er derimod ikke umiddelbart klart. I første omgang vil man selvfølgelig opfatte rettelserne som ajourføringer, der er blevet foretaget i forbindelse med selve oppebørslen, men således synes forholdet faktisk ikke at være. Flere detaljer viser, at den foretagne gennemgang og revidering af regnskabet må have fundet sted *inden* selve oppebørslen.¹¹ Muligvis er der tale om, at navnene på landgildeyderne er korrigeret efter oplysninger fra officialen, som var den, der indsatte og afsatte bønder på det under Lundegård liggende gods. Det ovenfor nævnte eksempel med fæsterskiftet i Högestad peger i hvert fald i den retning.

Uanset om det drejer sig om landgilde, småredsler m.v. af bønderne eller om lensafgifter af lensmændene, er de skyldige afgifter i regnskabet, såfremt de virkelig er blevet indleveret til Lundegård, markeret med en angivelse i margenen ud for den pågældende afgift. En nærmere undersøgelse af disse betalingsmarkeringer viser, at flere forskellige personer må have foretaget markeringer af betalinger.¹² Dette kan sikkert tages som et vidnesbyrd om, at det

¹⁰ Eksempler findes *Jordeböcker* s. 482, 493, 525.

¹¹ Hvis rettelserne var ajourføringer foretaget ved selve oppebørslen, skulle man forvente at finde rettelser af skiftevis hånd I og hånd II, da bønderne jo næppe mødte op på Lundegård med deres afgifter i den orden, hvori de er opført i regnskabet. Hånd II optræder imidlertid først fra og med fol. 27v, nemlig på siderne fol. 27v–43r, og tilsvarende findes hovedparten af hånd I's navneændringer på siderne fol. 7r–29r, nemlig 14 ændringer på disse sider, hvortil kommer to ændringer på henholdsvis fol. 34r og fol. 47v. Det vil groft taget sige, at hånd I har gennemgået og revideret første halvdel af regnskabet, mens anden halvdel af regnskabet er blevet gennemgået og revideret af hånd II. Af den grund må denne gennemgang af regnskabet have fundet sted inden selve oppebørslen.

Også Gösta Johannesson mener, at skriveren Jens Pedersen har gennemgået regnskabet inden oppebørslen. Hans argument er, at hånd II har korrigeret oplysningerne om afgiftsstørrelserne på fol. 32r, og at summa lateris kun stemmer, hvis der tages hensyn til de gjorte rettelser (*Jordeböcker* s. 471). Dette er imidlertid forkert. Summa lateris på fol. 32r er kun en sammentælling af de tre første beløb på siden, og i disse har hånd II ikke ændret. De afgifter, hvori hånd II har ændret, er slet ikke blevet betalt og indgår derfor ikke i summa lateris (se *Jordeböcker* s. 516f). Selve det faktum, at hånd II har foretaget ændringer i afgiftsbeløb, som ikke er blevet betalt, viser dog, at ændringen må være foretaget før oppebørslen.

¹² Af den trykte udgave af *Registrum penningorum* kan man let få det indtryk, at alle betalingsmarkeringer er ens og er foretaget af hånd I, men således er forholdet ikke. For det meste er ydelsen af en bestemt afgift markeret med et »β«, men den kan også være markeret med et »s.« (langt s + abbreviatursløjfe + t). I begge tilfælde er der tale om en forkortelse for »solvit«. Desuden findes »f.« (f + abbreviatursløjfe + t) anvendt til at markere betalte ydelser og må vel være en forkortelse for »fecit«. I det mindste i nogle tilfælde kan »f.« dog være et sjusket skrevet »s.«. De markeringer, der har formen »β«, kan være skrevet på i hvert fald to forskellige måder. Ved den ene, der er den hyppigst forekommende, føres den afsluttende nedstreg i β blot lige nedad, idet der eventuelt trækkes en tyndere forbindelseslinie derfra skråt op til toppen af nedstregen i t. Ved den anden føres den afsluttende nedstreg i β rundt og skærer sig selv, idet den eventuelt kan blive til

underordnede personale i skriverstuen har kunnet stå for oppebørslen, herunder markeringen af ydede afgifter i regnskabet, hvis f.eks. den ansvarlige skriver på et givet tidspunkt ikke var til stede.

De betalte afgifter er for pengenes vedkommende sammentalt nederst på hver side i en »summa hujus lateris«. Et enkelt sted angives det eksplicit, at et pengebeløb resterer, og følgelig er dette beløb ikke medtalt i den pågældende summa lateris.¹³ Naturalieafgifter er nok oppebåret, men er med få undtagelser ikke medtaget i opsummeringerne på hver side. De er heller ikke med i den afsluttende summa summarum, der kun angår »indtecten aff penninge«.¹⁴ Hovedinteressen i regnskabet er altså pengene, som det også fremgår allerede af overskriften »Registrum penningorum curie Lundensis . . .«. ¹⁵ Den regnskabsførende skriver i skriverstuen har altså nok stået for regnskabsførelsen i forbindelse med oppebørslen af samtlige afgifter; men han har selv kun skullet gøre rede for de indbetalte penge, derimod ikke for naturalierne, som straks må være blevet indleveret i fadeburet.¹⁶ Regnskabet er således i smuk overensstemmelse med, hvad vi fra lensbrevene ved om arbejdsdelingen mellem skriverstue og fadebur.¹⁷

Registrum penningorum er ikke et regnskab over alle ærkebiskoppelige indtægter; det vedrører kun godsindtægter. Ifølge den afsluttende summa summarum omfattede disse i alt 1439 mk. 8 sk. 2 alb. 1 d.¹⁸ Dette beløb er dog ikke alle ærkesædets godsindtægter. Regnskabet omfatter nemlig kun det ærkebiskoppelige gods, af hvilket der svarede eller burde være svaret afgifter i penge til Lundegård i efteråret 1522. I jordebogsregnskabet mangler således de len, der måtte være bortforlemede uden afgift, muligvis også de len, hvoraf der kun svarede en afgift i naturalier, samt det gods, for hvilket særskilt regnskab afledes over for ærkebispens. Dette sidste var uden tvivl tilfældet med godset un-

tværstregen i t. De forskellige former for markeringer forekommer ret tilfældigt. Mange steder er det tydeligt, at de forskellige markeringer af betalinger ikke er skrevet samtidigt, heller ikke med hensyn til den samme bondes afgifter. På fol. 5v-6r kan man f.eks. se, at betalingen af pengebeløbene er markeret af en hånd, der skriver »s.«, mens naturaliebetalingerne er markeret af en hånd, der skriver »β«.

Den hyppigst forekommende »β«-markering tilhører vistnok hånd I, idet den bl.a. træffes i de markeringer af delydelser, som hånd I flere steder har tilføjet i venstre margen med mindre skrift. Den anden form for »β«-markering tilhører muligvis hånd II, idet den bl.a. forekommer to steder, hvor hånd II har ændret i talangivelser (RA. Reg. 108 A pk. 12. Registrum penningorum fol. 32r og 33r; jf. Jordeböcker s. 517f). De øvrige markeringer kan ikke identificeres.

¹³ RA. Reg. 108 A pk. 12. Registrum penningorum fol. 62v. Jordeböcker s. 553 læser fejlagtigt »sst« (»solvit«) ved vinterskatten af Åsphult i stedet for »r.« (»restat«).

¹⁴ Jordeböcker s. 555.

¹⁵ Jordeböcker s. 475.

¹⁶ Et enkelt sted bemærkes, at et pengebeløb af en gård i Malmö skal betales »ad fiscum«, dvs. til fadeburet (Jordeböcker s. 521). Når det udtrykkeligt bemærkes, er det selvfølgelig, fordi det er en ren undtagelse.

¹⁷ Jf. ovf. s. 35, 36f.

¹⁸ Jordeböcker s. 555.

der slottene Hammershus og Åhus¹⁹ og med hovedparten af det hallandske gods, om hvilket det udtrykkeligt bemærkes, at fogeden Arild Griis gjorde ærkeelectus Johan Weze regnskab derfor.²⁰ Man kan ikke se, om der eventuelt skulle være aflagt særskilt regnskab også for andet gods; men i hvert fald med hensyn til godset under de selvstændige administrationscentre Flyinge og Värpinge, som savnes i regnskabet, er det sandsynligt.

Registrum penningorum fortæller ikke bare noget om de centraladministrative organers rolle i administrationen af det under Lundegård liggende gods, men giver samtidig et indtryk af den administrative struktur i dette gods. Registrum penningorum kan indeles i tre dele: Første del uden speciel overskrift omfatter hovedsageligt strøgods, dvs. gods der opregnes uden at indgå i noget len, anden del bærer overskriften »Exactiones maiores« og omfatter en række len, mens tredje del betegnes »Yndteght ex Hallandia«.²¹ Mens vi i Paltebogen ser en næsten konsekvent gennemført lensstruktur, i hvilken strøgods er undtagelsen, skal vi gennem den følgende analyse af Registrum penningorums tre dele få afdækket en mere kompleks administrativ struktur, hvor godset i Midtskåne fortrinsvis administreres som strøgods, mens det fjernere liggende gods fortrinsvis administreres som len.²²

Registrum penningorums første del opfører i hovedsagen strøgods, hvoraf omkring halvdelen ligger i Torna herred og dets naboherreder, altså forholdsvis nær ved Lund. Også en del såkaldte len anføres dog i denne del af regnskabet.²³ Under hver lokalitet og – med kun et par undtagelser – også under hvert len opføres hver enkelt bonde med angivelse af de respektive afgifter.²⁴ Det fremgår klart, at det, der karakteriserer hovedparten af godset i denne første del af regnskabet, er, at hver enkelt bonde er direkte ansvarlig for ydelsen af sine afgifter. Ydelsen af afgifterne er nemlig, såfremt den virkelig har fundet sted, markeret ud for den enkelte bondes afgifter. Det betyder, at strøgodssets bønder har været individuelt ansvarlige for indbetalingen af deres landgilde direkte på Lundegård.²⁵ Kun med hensyn til nogle af de len, der forekommer i denne del af regnskabet, er dette ikke tilfældet, idet der her registreres indbe-

¹⁹ Jf. det bevarede regnskab fra Åhus 1532–33 (RA. Reg. 108 A pk. 36) samt kvitteringer for regnskabsaflæggelse givet Hammershusfogeden i 1300- og 1400-tallet (DD 3 II nr. 132; DDL III s. 84f, 97f, jf. s. 201f).

²⁰ Jordeböcker s. 555.

²¹ Jordeböcker s. 475–521, 521–554, 554f.

²² Jf. ovf. s. 14ff. At der er sket en ændring i det administrative systems struktur, er således ubetvivleligt; men det er ikke givet, at denne ændring nødvendigvis har fundet sted inden for det korte tidsrum mellem Paltebogens tilblivelse omkring 1515 og udarbejdelsen af Registrum penningorum i 1522. Som en jordebog er Paltebogen nemlig en mere normativ kilde, der udmærket kan afspejle ældre administrative forhold.

²³ Finja, Gislöv, Hörby, Hörja, Hörröd, Höör, Kvesarum, Tullstorp, Åkarp, Högestad (Jordeböcker s. 500, 502, 508, 510, 513, 514, 517).

²⁴ Undtagelserne er Finja og Kvesarum (Jordeböcker s. 502, 510).

²⁵ Der er ikke noget usædvanligt i, at fæstebønder kom langvejsfra for at betale deres landgilde, se f.eks. ABH s. 79f; jf. Fussing 1942 s. 111ff.

talinger af en samlet sum af lenet, men ikke indbetalinger fra hver enkelt bonde.²⁶ Egentlig hører disse len derfor hjemme i regnskabets anden del, der netop omfatter lenene i modsætning til strøgodsset i første del.

I nogle tilfælde ser man, at landgilden er blevet betalt i to omgange, idet skriveren i margenen har angivet ydelsen af en mindre del af landgilden med små bogstaver og desuden har markeret betalingen af hele landgildeydelsen.²⁷ I visse tilfælde er kun den første, mindre del af landgilden markeret som ydet.²⁸ I det hele taget gælder det, at langt fra alle bønder virkelig har ydet deres skyldige afgifter. Nogle har ydet alt; andre har kun ydet selve landgilden, men ingen småredslers, eller småredslers, men ingen landgilde; atter andre har nok ydet deres landgilde, men kun en del af deres småredslers osv. I alt omkring 200 af de over 500 gårde i strøgods-afsnittet har ikke ydet hele deres landgilde (her ses kun på selve landgilden, ikke småredslerne). Det må betragtes som en unormalt stor del, hvis den manglende ydelse skal forklares med almindelig restance. Til sammenligning kan nævnes, at f.eks. i Åhusregnskabet fra 1532–33 er så godt som samtlige ydelser virkelig blevet betalt.²⁹ En vedføjlet bemærkning forklarer undertiden den manglende ydelse, f.eks. hvor det efter to fæster, der hverken har betalt landgilde eller afløsning for tejer, hedder: »haffwer ridefoghedhen till Lwndegard thennem i forswar oc tagher landgillet«. ³⁰ Som oftest står de manglende indbetalinger dog helt uden forklaring. Ikke blot det meget store antal manglende landgildebetalinger, men også visse mønstre, der aftegner sig ved en nærmere undersøgelse af de manglende ydelser, gør, at der må søges en anden forklaring end »normal« restance.

I flere tilfælde hænger den manglende landgildebetaling vist sammen med lensforhold. At ingen af de seks bønder i Snogeröd og de tretten bønder i Östra Strö har svaret deres afgifter, må på en eller anden måde stå i forbindelse med, at netop godset i disse to landsbyer ifølge Paltebogen udgjorde et selvstændigt len, Östra Strö len.³¹ Når ingen af de seks bønder i Borrbý har svaret deres afgifter, hænger det vel sammen med, at Borrbý sammen med det nærliggende Sandby opføres som ét len i regnskabets »Exactiones maiores«-afsnit.³² Den manglende afgiftsbetaling af bønderne i Gislöv len skyldes, at lenet var bortforlenet, hvorfor det egentlig burde være opført under »Exactiones maiores«. ³³ Grunden til usikkerheden omkring lenets placering i regnskabet er måske, at selve lenets status var uafklaret. Allerede i marts 1522 var lensmanden nemlig

²⁶ Jordeböcker s. 502, 511–513 (visse undtagelser), 514 (vist en lensafgift), jf. s. 510 og 514–516.

²⁷ F.eks. Jordeböcker s. 487, 488, 490, 491f, 496 med de respektive noter.

²⁸ Jordeböcker s. 475 med note 1, 476 med note 2, 488 med note 12, 491 med note 16, 492 med note 23, 26 og 27, 493 med note 33, 496 med note 36, 511 med note 61, 512 med note 69 og 70.

²⁹ RA. Reg. 108 A pk. 36. Åhusregnskabet 1532–33. Jf. om problemet i øvrigt Madsen 1962–64 s. 145f.

³⁰ Jordeböcker s. 483, jf. også s. 482, 485 med note 7, 487, 488, 495, 510, 514.

³¹ Jordeböcker s. 197–208, 509f.

³² Jordeböcker s. 516, 531f.

³³ Jordeböcker s. 514–516.

blevet truet med fratagelse af lenet, hvis han ikke erlagde lensafgiften – åbenbart for året 1521 – og endnu i 1524 var sagen ikke endeligt afsluttet.³⁴

Nok så bemærkelsesværdige er de forskelle, der viser sig, når det undersøges, i hvilken grad de forskellige persiller virkelig er blevet ydet. Man bemærker først, at afgifter bestående af svin eller flæsk konsekvent ikke er ydet.³⁵ Forklaringen er vel sagtens, at svinene først sendtes på olden i oktober og hentedes hjem til slagtning i november–december, hvorfor det sikkert har været kutyme, at disse afgifter først ydedes efter dette tidspunkt.³⁶ Særlig markant er forskellen imellem de to vigtigste afgiftsarter i regnskabet, pengeafgifterne og bygafgifterne. De anførte afgifter i penge udgør for denne første del af regnskabet i alt 578 mk. 7 sk. 2 d., og af disse er 423 mk. 71/2 sk. 5 d. (73,2 %) virkelig blevet betalt, mens 154 mk. 15 sk. 3 d. (26,8 %) ikke er blevet betalt. Næsten præcis omvendt er forholdet for bygafgifternes vedkommende. Summen af bygafgifterne udgør 250 pd. 3 skp., hvoraf 96 pd. 8 skp. (38,5 %) virkelig er blevet ydet, mens 153 pd. 15 skp. (61,5 %) ikke er blevet ydet.

Disse forhold kunne man selvfølgelig forklare med, at skriveren har været mindre omhyggelig med markeringen af naturalieindleveringerne, fordi hans hovedinteresse nu engang er pengene. Holdbar er denne forklaring imidlertid ikke. På de sider i regnskabet, hvor naturalieafgifter som en ren undtagelse er medtaget i summa lateris, ser man nemlig, at også med hensyn til naturalierne er kun de som betalte markerede ydelser medtaget i sammentællingen.³⁷ Man må derfor søge en anden forklaring, og den mest simple er, at betalingsterminen for selve landgildens vedkommende afhang af, om der var tale om penge eller om korn. Sandsynligvis var forholdet det, at penge skulle svares til Mikkelsdag, mens korn først skulle svares til Mortensdag.³⁸ Det må da antages, at Registrum penningorum har været suppleret af endnu et regnskab, der har fundet anvendelse ved oppebørslen af afgifter til Mortensdag og senere. En sådan – for os at se noget overflødig – anvendelse af to regnskaber kan netop have sin forklaring i arbejdsdelingen mellem skriverstuen med Mikkelsdag som vigtigste oppebørselstermin og fadeburet med Mortensdag som antagelig vigtigste oppebørselstermin.

Registrum penningorums anden del opfører under overskriften »Exactiones maiores« i alt 34 len. I nogle tilfælde anføres mere eller mindre udførligt lenets bønder med deres skyldige afgifter; i ét tilfælde angives kun bønderne, ikke afgifterne;³⁹ men tit må man nøjes med blot lenets navn samt et beløb, eventuelt

³⁴ SRA. B 29, Lunde dombkyrckio nr. 556, 589.

³⁵ En eneste undtagelse findes Jordeböcker s. 477. Mon skriveren er kommet til at placere en betalingsmarkering forkert?

³⁶ Jf. Steensberg 1972 sp. 572.

³⁷ Se fol. 30r og fol. 35r (Jordeböcker s. 513f, 520f).

³⁸ I Koldingrecessen fra 1558 nævnes Mortensdag som ret termin for ydelse af kornskyld (CCD I s. 33). Arent Berntsen henviser til paragraffen som bevis på, at landgilden i almindelighed bør være betalt inden Mortensdag (Berntsen 1656 Anden bog s. 81. Jf. i øvrigt Fussing 1942 s. 110; Rasmussen 1965 sp. 205).

³⁹ Jordeböcker s. 532.

med en nærmere karakteristik af dette.⁴⁰ Anderledes end ved strøgødet gælder det for disse »*exactiones maiores*«, at bønderne som hovedregel ikke selv er ansvarlige over for skriveren på Lundegård for ydelsen af deres afgifter. Det ses af, at der næsten ingen steder er markeret en betaling ud for enkelte bønders afgifter.⁴¹ Landgilden fra omkring halvdelen af de opførte len – med sikkerhed 16 – indgår derimod i en samlet summa, der som oftest betegnes »Summa aff læneth«, men undertiden specificeres nærmere.⁴² For det meste består summerne kun af et pengebeløb, der ikke karakteriseres udførligere. Hvor der gives en nærmere specifikation, ses pengesummerne at udgøre selve landgilden af lenet, mens der i øvrigt opføres summer på tejerne – dvs. lam, gæs og høns – og på diverse andre ydelser: skat, dagsværkpenge eller arbejdspenge, gæsteriafløsning osv.⁴³ Da samtlige lenets ydelser altså indbetales til Lundegård, kan disse len ikke være bortforleuede. Kun i et enkelt tilfælde oplyses det, hvem der har indleveret landgildesummen af et len. Ved Vittskövle len hedder det nemlig: »Jtem lxxx m:ck och xii sk. antwarde megh Pether Twitzssen jbidem landgille aff forschreffne læenn«.⁴⁴ Denne Peder Tuesen i Vittskövle må være en af bønderne, antagelig skudgårdsbonden, der netop havde denne funktion i godsadministrationen på lokalt plan.⁴⁵

Otte len i »*Exactiones maiores*«-afsnittet angives eksplicit at være bortforleuede til en navngiven lensmand.⁴⁶ Det samme er for øvrigt tilfældet med hensyn til tre af de len, der opregnes i Registrum penningorums første del.⁴⁷ Ved syv af disse elleve len angives en afgift, der består af et pengebeløb i lødige mark og i to tilfælde desuden af henholdsvis nogle tejer og nogle tønder havre.⁴⁸ Kun fire af de angivne afgifter er betalt; men intet oplyses om årsagen til de manglende indbetalinger. Mens disse syv len uden videre kan karakterise-

⁴⁰ Ved Sandby len angives ikke engang et beløb (Jordeböcker s. 537).

⁴¹ Undtagelser findes Jordeböcker s. 525–528, 534.

⁴² Lenene er Baldringe, Barkåkra, Fulltofta, Glumslöv, Hemlinge, Håglinge, Sandby og Borrbj (ét len), Snårestad, Stora Köpinge, Vittskövle, Vallby, Västerstad, Äsphult, Östra Broby, Raus (Jordeböcker s. 523, 530, (532), 535, 536, 537, 544, 548, 550, 551, 552, 553, jf. 554). Ljunga len skal uden tvivl medregnes i denne gruppe. Af dette len anføres ganske vist kun to mindre pengebeløb »pro decimis« og »pro seruitiis«; men den manglende landgildesumma skal sikkert forklares med, at lenets bønder kun yder smørlandgilde (Jordeböcker s. 552, jf. s. 345–348). Når der tages hensyn hertil, svarer angivelserne for Ljunga lens vedkommende til de angivelser, der findes ved andre len i denne gruppe

⁴³ Jordeböcker s. 523, 544, 548, 553, 554. To steder ses også tejeafløsning (Jordeböcker s. 544, 552). Af Vittskövle len indbetales kun landgildesummen til Lundegård, mens »skatten« bestående af høns, gæs og lam kom til Åhus (RA. Reg. 108 A pk. 36. Åhusregnskabet 1532–33 fol. 10v; Jordeböcker s. 375, 554).

⁴⁴ Jordeböcker s. 554. Jf. bemærkningen i foregående note.

⁴⁵ Jf. ndf. s. 80ff.

⁴⁶ Jordeböcker s. 521 (navnet dog overstreget), 530, 537, 551, 552; RA. Reg. 108 A pk. 12. Registrum penningorum fol. 58v (Jordeböcker s. 548 læser fejlagtigt »Hans Ingrelssen« i stedet for »Hans Myre habet« ved Katslösa len).

⁴⁷ Jordeböcker s. 514 (ét navn dog overstreget), 517.

⁴⁸ Elleholm, Katslösa, Järrestad, Norra Åsum, Näsbyholm, Sörby, Åkarp.

res som afgiftslen, er det vanskeligere at bedømme de resterende fire len. Ved disse anføres nemlig kun lensmanden, men ingen afgift af nogen art.⁴⁹ Om et af lenene, Norra Vram len, vides imidlertid med sikkerhed, at det var bortforlenet på afgift, og den manglende angivelse af afgiften synes derfor ret uforståelig.⁵⁰

Det er meget vanskeligt at sige noget bestemt om de sidste ti »exactiones maiores«.⁵¹ For Stubbarp og Vellinge lens vedkommende skyldes det, at henholdsvis slutning og begyndelse har været anført på to nu forsvundne blade; men da der indgår afgifter fra bønderne, har de to len næppe været bortforlennede.⁵² Ved Norra Sandby len angives kun lenets navn og intet andet.⁵³ Under Rönneberga len og Gissleberga len opføres bønderne i lenet med deres afgifter; men ingen har betalt noget, og der er heller ikke angivet hverken en summa eller en afgift.⁵⁴ Om Örsjö len oplyser regnskabet, at landgilden kommer til Näsbyholm, dvs. at lenet lå under dette slot og dermed udgjorde en del af Axel Urups forlening.⁵⁵ Ved de sidste fire len anføres »runde« pengebeløb i lødige mark.⁵⁶ I første omgang vil man derfor være tilbøjelig til at opfatte beløbene som lensafgifter, da landgildesummerne ellers oftest er »skæve« beløb. Dette identificeringskriterium holder dog ikke. Ved Väsby len anføres et beløb på i alt 20 lød. mk., der skal betales med 10 lød. mk. Mikkelsdag og 10 lød. mk. Mortensdag. Umiddelbart ligner beløbet en afgift; men ved sammentælling viser det sig at være lig med summen af de enkelte bønders afgifter, og der er da størst sandsynlighed for, at det er en landgildesumma.⁵⁷ Det samme gør sig gældende med hensyn til Norra Strö len, hvor der i Registrum penningorum anføres dels et beløb på 20 lød. mk., der er blevet betalt til Mikkelsdag, dels et beløb på 8 lød. mk., der skal betales til Mortensdag. De 8 lød. mk. kan kun være pengeandelen af den vinterskat på 8 lød. mk. og 2 tdr. smør, som nævnes i Paltebogen, mens de 20 lød. mk. på 6 sk. nær er identisk med landgildesummen i Paltebogen.⁵⁸

Også ved flere af lenene i »Exactiones maiores«-afsnittet gælder det, at de ansatte afgifter ikke er blevet betalt. Især er dette tilfældet med hensyn til beløb, der vist må opfattes som lensafgifter.⁵⁹

⁴⁹ Gislöv, Helsingborg, Norra Vram, Tullstorp.

⁵⁰ Norra Vram len bortforlennedes 1517 16/1 til Hans Skovgaard (genbrev i RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28), og regnskabet er affattet, før lenet i december 1522 fratoges ham, efter at han var blevet fængslet og beskyldt for underslæb; jf. at man udstregede hans navn i regnskabet.

⁵¹ Borgeby, Gissleberga, Hörte enge, Norra Strö, Rönneberga, Sandby, Stubbarp, Vellinge, Väsby, Örsjö.

⁵² Jordeböcker s. 525, jf. s. 469, 471–473.

⁵³ Jordeböcker s. 537.

⁵⁴ Jordeböcker s. 530, 551.

⁵⁵ Jordeböcker s. 549 med note 20, jf. s. 532.

⁵⁶ Borgeby, Hörte enge, Norra Strö, Väsby.

⁵⁷ Jordeböcker s. 532–534.

⁵⁸ Jordeböcker s. 348–357 (vinterskatten nævnes s. 351), 538.

⁵⁹ Jordeböcker s. 532f (kaldes »Summa aff læneth«, men dette angives at være bortforlenet), 537, 549, 552f.

Fulltofta len, der findes til sidst blandt »exactiones maiores«, afviger på visse måder fra de øvrige len.⁶⁰ På fol. 63v opføres fire beløb: en landgildesumma, en summa på dagsværkpenge, sommer-skatten af Fulltofta by samt 5 groter af en Morten Nielsen. På fol. 64r opføres øverst et antal høns, køer, får, lam og gæs, som må være summen af småredslerne. Alle de nævnte penge og naturalier er markeret som betalte og er altså indleveret til Lundegård. Så langt adskiller Fulltofta len sig ikke fra andre len.⁶¹ Problemet opstår først, fordi fol. 64r bærer den mærkelige overskrift »Vdgiff aff Fwloffthe læenn«. Dette foreslår Gösta Johannesson at supplere til »Vdgiff aff Fwloffthe læenn«, og han mener derfor, at skriveren må »från början ha avsett att disponera uppslaget fol. 63v.–64r. sålunda, att han på vänstersidan infört intäkter, på högersidan utgifter«; han må dog siden have opgivet denne plan, idet der er tilføjet et par indtægter nederst på fol. 64r.⁶² På grundlag af denne jagttagelse hævder Gösta Johannesson, at skriveren Jakob Laurensen selv synes at have varetaget forvaltningen af Fulltofta len. Dette forekommer dog ikke særligt logisk. Udgifter er set fra lenets synsvinkel alle naturalier og penge, som sendes til Lundegård, ligesom de samme naturalier og penge set fra Lundegårds synsvinkel er indtægter. Der er derfor ingen grund til at skelne mellem f.eks. landgilde og småredsler. Hvis man overhovedet vil lægge nogen vægt på overskriften på fol. 64r, kan man lige så godt foreslå at rette den til f.eks. »Vdgiffuen aff Fwloffthe læenn«, idet der så blot kan være tale om et glemt u med en nasalstreg over. Der er derfor intet fast holddepunkt for en teori om, at Fulltofta len i 1522 havde en særlig status, der var forskellig fra de øvrige ikke-bortforlevede lens.

Registrum penningorums tredje del med overskriften »Yndteght ex Hallandia« omfatter Ränneslöv len (Höks hd) og en enkelt bonde i Övraby (Halmstads hd), i alt ti bønder.⁶³ Ud for afgiften ved bonden i Övraby står en særskilt betalingsmarkering, mens der ved Ränneslöv len kun findes et enkelt »solverunt«, som angives at gælde for alle de anførte bønder i lenet. Her må der altså være tale om en kollektiv indbetaling af landgilden, selv om dette hallandske gods ellers synes at stå på linje med strøgodset i regnskabets første del. I tilslutning til Ränneslöv len og Övraby bemærkes om det øvrige hallandske gods, at fogeden over ærkesædets gods i Halland oppebar alt landgilde og gjorde ærkeelectus regnskab derfor. Hvorfor netop Ränneslöv len og den ene bonde i Övraby indtager en særstilling blandt det hallandske gods, oplyses ikke; men forklaringen synes ret ligetil. Som det sydligste af ærkesædets hallandske len ligger Ränneslöv len ikke længere væk fra Lund end f.eks. de fjernest liggende len i Göinge herred, og lenet har derfor lige så bekvemt kunnet administreres fra Lundegård. Bonden i Övraby indtog tilsyneladende en mere fremtrædende position end en almindelig fæstebonde, og det er vel forklaringen på hans særstilling.⁶⁴

⁶⁰ Jordeböcker s. 553f.

⁶¹ Sammenlign f.eks. med Baldringe, Håglinge og Västerstad len (Jordeböcker s. 523, 544, 548).

⁶² Jordeböcker s. 470, jf. facsimile nr. 4 på s. 474.

⁶³ Jordeböcker s. 554f.

⁶⁴ DDL V s. 19, jf. s. 270; Rep. 2 nr. 11046; DDL VI s. 257f. Den i disse breve nævnte Øyer Andersen må være fader til Jens Øyerssen i 1522 (RA. Reg. 108 A pk. 12. *Registrum penningorum* fol. 65v. Jordeböcker s. 554 læser fejlagtigt Jens Öyetsen).

Hans Skovgaards officialsregnskab

I senmiddelalderen var officialen en rent godsadministrativ embedsmand for det under Lundegård liggende gods.⁶⁵ Det bedste indtryk af hans virke i praksis fås igennem en analyse af de regnskaber, der stammer fra adelsmanden Hans Skovgaards virke som official i årene omkring 1520.⁶⁶ En nærmere undersøgelse af det bevarede regnskabsmateriale viser, at dette omfatter både officialens meget omfattende private arbejdsregnskab og et par mindre regnskabsrenskrifter, der er afleveret til ærkeelectus ved regnskabsaflæggelserne. Regnskaberne er uden tvivl bevaret som bevismateriale mod Hans Skovgaard, der i slutningen af 1522 fængsledes og sigtedes for at have begået et omfattende underslæb i sin embedsførelse, hvilket gav anledning til en langvarig strid mellem ærkesædet og den forhenværende official. En sammenligning mellem de officielle regnskabsrenskrifter og officialens private regnskab dokumenterer nemlig klart det begåede underslæb. En lang række af først og fremmest indtægterne i det private regnskab mangler nemlig i de officielle regnskaber. De officielle regnskaber er altså konstruerede regnskaber, der i hovedsagen må være blevet til på grundlag af det private regnskab og kun på enkelte punkter kan supplere dette. En indholdsmæssig analyse må derfor tage udgangspunkt i det store officialsregnskab, Hans Skovgaards private arbejdsregnskab.

To forhenværende officialer afgav i 1504 nogenlunde enslydende vidnesbyrd om noget bestemt gods og dets tilhørsforhold til Lundesædet. Begge indledte deres vidnesbyrd med at gøre vitterligt, »ath all then stwn jag war officialis till Lundhe gordh oc redh i thet gotz, ther till ligher, tha war . . .« osv.⁶⁷ Ifølge denne karakteristik »red« officialen i det til Lundegård liggende gods, og det er helt klart denne funktion, vi i officialsregnskabet ser ham udøve. Hvad udtrykket indebærer, vil fremgå af det følgende.

En minutiøs sammenligning af officialsregnskabet med Paltebogen og Registrum penningorum gør det muligt at fastslå, hvor officialen oppebærer bøder og afgifter. Resultatet af sammenligningen er bemærkelsesværdigt entydigt. Næsten alle de lokaliteter, hvori Hans Skovgaard har oppebåret afgifter 1519–22, genfindes i Paltebogen og/eller i Registrum penningorum, i sidstnævnte tilfælde næsten altid blandt det ikke-bortforleuede gods.⁶⁸ De ærke-

⁶⁵ Ingesman 1985b; refereret ovf. s. 43–46.

⁶⁶ Se om disse regnskaber den udførlige undersøgelse i Ingesman 1984b, hvis hovedresultat refereres i det følgende.

⁶⁷ DDL VI s. 146f, 147f; citat fra sidstnævnte sted. Jf. i øvrigt Ingesman 1985b s. 74f med note 73 og 74.

⁶⁸ Det gælder f.eks. lokaliteter i Barkåkra len, Ängelsbäck len (begge Bjäre hd), Helsingborg len, Raus len, Stubbarp len, Väsby len (alle Luggude hd), Glumslöv len (Rönnebergs hd), Annelöv len, Gissleberga len, Hallaröd len, Södra Möinge len (alle Onsjö hd), Löddeköpinge len, Södervidinge len, Västra Sallerup len (alle Harjagers hd), Hörby len, Höör len, Östra Strö len (alle Frosta hd), Sövde len, Västerstad len (begge Färs hd), Hällestad len, Veberöd len (begge Torna

biskoppelige len, der slet ikke nævnes i Hans Skovgaards officialsregnskab, kan for hovedpartens vedkommende vises at have været bortforlenet i 1522.⁶⁹ I officialsregnskabet nævnes næsten ingen af de lokaliteter, hvori der lå gods til Näsbyholm ifølge Malmøhus lens jordebog 1546–47, og overhovedet ingen af de lokaliteter, i hvilke ærkesædet havde gods, der lå under Åhus 1532–33.⁷⁰ Konklusionen bliver altså, at Hans Skovgaards myndighedsområde som official er det under Lundegård liggende, ikke-bortforleuede gods. Dog må det bemærkes, at Hans Skovgaard ikke har oppebåret bøder og afgifter af det i forhold til Lund perifert liggende gods i Göinge herred og i Halland, selv om Paltebogen nævner en større mængde gods i Göinge herred, og selv om Registrum penningorum opfører ikke-bortforlenet gods under Lundegård både i Göinge herred og i Halland.⁷¹

Når officialen »red« i det under Lundegård liggende gods, må man forvente, at hans regnskab på en eller anden måde afspejler hans rejseruter.⁷² Da officialen ikke oppebærer regelmæssigt svarede afgifter, men uvisse indtægter, er det dog på forhånd klart, at officialsregnskabet kun kan vise tilfældige, usammenhængende brudstykker af officialens rejseruter. Rækkefølgen af de i officialsregnskabet nævnte lokaliteter viser da heller ikke noget mønster. Meget ofte nævnes en til to lokaliteter i ét herred, dernæst en til to lokaliteter i naboherredet eller i et herred, der i det mindste ligger i samme del af Skåne, og så fremdeles; men pludselig kan der forekomme spring fra den ene ende af Skåne til den anden, fra Luggude herred til Ingelstads herred eller fra Ingelstads herred til Bjäre herred for at nævne et par eksempler.⁷³

Allerede den måde, hvorpå officialsregnskabet er ført, giver et nærmere indtryk af officialens virke på disse embedsrejser.⁷⁴ I hvert af de to regnskabs hæfter, som det store regnskab består af, er indtægtsregnskabet ført fortløbende kronologisk, mens de enkelte indførsler rubriceres efter lokaliteter. Under hver lokalitet opføres en eller flere personer, som angives at skulle betale et bestemt beløb. Ved hver person angives beløbets størrelse og betalingstermin(er), hvad beløbet skal betales for, hvem der går i borgen for betalingen af

hd), Glostorp len (Oxie hd), Stora Slågarp len (Skytts hd), Snårestad len (Ljunits hd), Baldringe len, Högestad len (begge Herrestads hd), Hagestad len, Sandby len, Stora Köpinge len (alle Ingelstads hd), Hörröd len og Äsphult len (begge Gärds hd). Hertil kommer en lang række lokaliteter, der genfindes blandt strøgodsset i Registrum penningorum.

⁶⁹ Det gælder f.eks. Rya len (Norra Åsbo hd), Magleby len, Norra Vram len (begge Södra Åsbo hd), Hjälmskult len (Luggude hd), Östra Karaby len (Onsjö hd), Sörby len (Vemmenhögs hd), Katslösa len (Ljunits hd), Tullstorp len (Ingelstads hd) og Norra Åsum len (Gärds hd). Om disse len gælder, at de enten oplyses at være bortforleuede i Registrum penningorum eller helt mangler her. Flere af lenene vides også fra andre kilder at være bortforleuede.

⁷⁰ Jf. RA. Reg. 108 A pk. 23. Malmøhus lens regnskab 1546–47 fol. 89r–107r; RA. Reg. 108 A pk. 36. Åhusregnskabet 1532–33 fol. 2r–18v.

⁷¹ Jordeböcker s. 303–357, 500f, 538ff, 552, 554.

⁷² Jf. f.eks. T. Dahlerup 1960 om Hardsysselprovstens visitationsrejser.

⁷³ Se fol. 4r, 5v–6r, 13v–14r, 17v, 20r.

⁷⁴ For det følgende se Ingesman 1984b s. 23–25.

and her for jessell min frendes lod
 a-oglybarchodgard
 He and thuss er frend thuss min frend
 for mid dag gardsere ar gess togt
 gelfi gards pro
 He officiale in lod solff for jessell gards
 her og a hitollet ~~iiii~~ lod gardsere for thuss
 He ar thuss min og gess off for gards
 jessell togt
 He erillig i ar for mid dag gardsere
 pro and thuss jessell solff off jessell gards
 ar tve jessell gardsere
 He officiale in lod solff for jessell gards
 a-oglybarch
 He jessell i ar for tve jessell gards
 gardsere og pro lod i jessell gardsere pro jessell lod
 i jessell gardsere
 He officiale in lod solff for jessell gards
 He gardsere og pro jessell lod jessell gardsere : lod in ar
 jessell lod for jessell gardsere og jessell gardsere
 jessell gardsere
 He jessell tve jessell lod ar ott pro jessell ar he
 jessell tve jessell gardsere bryggt tve jessell gardsere ar
 gardsere togt jessell min mid her for gardsere gardsere lod ar
 i ar for mid dag pro jessell lod jessell lod jessell
 jessell gardsere i a-oglybarch
 He officiale in lod solff for jessell gardsere bryggt

Fig. 5. Side fra Hans Skovgaards officialsregnskab, der viser officialens opbørrelse af gårdleje og forlov af nogle ærkebiskoppelige fæstebønder i efteråret 1521. I syvende linie ser man, hvorledes de seks lod sølv tilsyneladende er betalt i seks omgange, med et lod af gangen, idet beløbet er skrevet »ijijij lod«. Derefter er der i sjette linie sat et kors over beløbet – her skrevet »vi lod« – som tegn på, at det er blevet betalt. (Foto: Rigsarkivet, København).

det pågældende beløb, samt til slut et beløb, som officialen skal have i samme anledning. Over de fleste af de angivne beløb er sat et kors, som markerer, at det pågældende beløb er blevet betalt. Ofte angives det med mindre skrift, som efter placeringen at dømme tydeligvis er tilføjet senere, at det ansatte beløb er betalt, eller at en del deraf »står igen« eller »fattes«. Visse steder kan man direkte se, at en afgift eller bøde er blevet betalt i flere omgange. Efterhånden som de til betaling ansatte beløb er blevet betalt, har officialen altså slået tilbage i sit regnskab og har markeret dette. Hvor kun en del af et beløb betaltes, har han bemærket dette i en særlig notits, mens han, når hele beløbet betaltes på én gang eller var afdraget i flere rater, har sat et kors over beløbet.

Vi har allerede set, hvorledes skriverstue og fadebur stod for oppebørslen af de faste afgifter, landgilde, »skat« og småredsler m.v., af godset under Lundegård. Som det vil fremgå af det følgende, er de afgifter og bøder, som officialen oppebærer, tilsvarende alle de uvisse indtægter.⁷⁵

Den afgift, der betaltes af fæsteren ved et fæsteforholds indgåelse, gårdfæstningen eller – som den senere hedder – stedsmålet, er den hyppigst forekommende afgift i Hans Skovgaards officialsregnskab, hvor den betegnes *gårdleje*.⁷⁶ Gårdleje betales ved leje af gårde i almindelighed, men også ved leje af halve gårde, ved leje af såkaldte fæster, dvs. mindre gårde, ved leje af møller, ved leje af yderligere jord til en gård samt ved leje af kirkegårde, kirkefæster, kirkejorde og degnefæster; en tilsvarende afgift betales endda ved leje af et kirkefiskeri.⁷⁷ Gårdlejen betales oftest enten i kreaturer eller i lød. mk. I de tilfælde, hvor gårdlejen svares i kreaturer, andrager den 1 ko eller 1–2 øksne.⁷⁸ Hvor gårdlejen betales i lød. mk., træffes beløb fra 1–12 lød. mk. Gennemsnittet af de i regnskabet forekommende gårdlejebeløb i lød. mk. er godt 5 lød. mk., mens det hyppigst forekommende tal er 6 lød. mk.

Næsten lige så ofte forekommende som gårdlejen – og i sagens natur tit nævnt i forbindelse med denne – er den afgift, der kaldes *førlov*. Efter sit navn er førlovsafgiften egentlig en afgift for at få lov at føre gods bort; men i praksis er det en flytteafgift, som en fæster betaler ved et fæstemåls ophør, måske for at få lov at forlade godset.⁷⁹ Størrelsen af denne førlov, der svares både af almindelige gårde, kirkegårde, kirkefæster m.v., er altid 30 sk. Da 30 sk. er lig 3 skånske mk., genfinder vi altså her det »klassiske« førlovsbeløb.⁸⁰ Nogle få

⁷⁵ Helt tilsvarende indtægter oppebæres af lensmænd på kongelige len, som det f.eks. ses af den detaljerede gennemgang hos Madsen 1962–64 s. 161–174.

⁷⁶ Se om denne afgift W. Christensen 1903 s. 619f; A.E. Christensen 1946 s. 144–146; Madsen 1962–64 s. 167–173; Fussing 1942 s. 69–78. På Dalby klostres gods kaldes afgiften »gårdfæstning« eller »gårdlejning«: DKI s. 103, 107f, 122, 125.

⁷⁷ Halve gårde: fol. 1, 5v, 6v, 7r, 11r, 14v, 16r, 18v, 21v, 27r, 28r. Fæster: fol. 1v, 17r, 18v, 26v. Møller: fol. 3v, 8r, 24r. Yderligere jord: fol. 13v, 17r, 19v. Kirkegårde m.v.: fol. 3, 4, 5r, 9r, 11v, 13r, 19r, 20v, 22v, 23v, 25v.

⁷⁸ Et enkelt sted forekommer desuden betalingen af 2 køer (fol. 10r).

⁷⁹ W. Christensen 1903 s. 620ff; A.E. Christensen 1946 s. 147; Pedersen 1984 s. 88–91.

⁸⁰ Jf. Steenstrup 1886–87b s. 382f; Erslev 1909–10. Forholdet er ikke bemærket af Pedersen 1984

steder nævnes afgifter ved navn »fardages penninge« og »boløst«, der ligeledes betales med 30 sk. og åbenbart er om ikke identiske med, så dog beslægtede med førlovsafgiften.⁸¹

Førlov kan i det 15. og begyndelsen af det 16. århundrede betegne ikke blot en flytteafgift ved et fæsteforholds ophør, men også en arveafgift.⁸² Officialsregnskabet viser da også et nært slægtskab mellem førlovsafgift og arveafgift. Den arveafgift kaldet *arvepenge*, som officialen oppebærer, svares således med samme beløb som førlovsafgiften og kan ligefrem betegnes »føre loff for arff«. ⁸³ Arvepenge betales af hver arving med et beløb på 30 sk. eller 3 skånske mk. ⁸⁴ Arvepengene er dog ikke blot en afgift, som arvinger betaler for at måtte føre en dem tilfalden arv bort, der f.eks. betales af en mand i Malmö for en ham tilfalden arv i Vrångabäck (Sövde sn, Färs hd). ⁸⁵ Det er også en egentlig arveafgift, der betales, selv når ingen arv føres bort. Et par gange betaler arvinger således på samme tid gårdleje og arvepenge af en gård. ⁸⁶ I det ene tilfælde er det endda en enke, der betaler gårdleje samt arvepenge for sine fire børn. Det betyder, at hun som enke har overtaget fæstemålet efter mandens død og da må betale både ny gårdleje og arvepenge for den arv, der tilfalder de umyndige børn. ⁸⁷

Blandt de uvisse indtægter af mindre betydning er en række småbeløb, der oppebæres for *driftefæ*. ⁸⁸ Af driftefæ nævnes driftehest, drifteføl, driftenød, drifteko, driftekvie, driftekalv, driftefår, driftelam, drifteso og driftesvin. Som regel modtog officialen et pengebeløb af den, der havde optaget det herreløse fæ, f.eks. 3–4 sk. for et driftelam, 6–9 sk. for et driftesvin og 2–4 mk. for en driftehest. En enkelt gang tog han dog selve det herreløse dyr, en sort driftehest, som kom en af hans medhjælpere til gode: »then gaff jeg Stij att ride ærinde oppaa«. ⁸⁹

I forbindelse med herreløse husdyr må også nævnes herreløse ting. Fra Västerstad len fik officialen en sølvske, som var blevet fundet i en æblehave. ⁹⁰ Bety-

s. 90. Også på Dalby klostres gods omkring 1530 er førlov vist næsten altid 30 sk., se DKI s. 123, 126.

⁸¹ Fol. 7v, 15v, 29v.

⁸² W. Christensen 1903 s. 621f. Jf. også Madsen 1962–64 s. 170f.

⁸³ Fol. 32v. I Malmøhus lens regnskab 1546–47 er skellet mellem førlov og arvepenge yderligere udvisket. Under overskriften »Førloff« opføres både penge, som er betalt af arvinger, og penge, som er betalt af folk, der flytter. Taksten er de velkendte 30 sk. pro persona (RA. Reg. 108 A pk. 23. Malmøhus lens regnskab 1546–47 fol. 146r–147r).

⁸⁴ Fol. 8r, 11v, 15r, 17v, 18r, 21v, 29r. En fattig kvinde kan dog slippe med 15 sk. (fol. 16v). Jf. i øvrigt FFR s. 12f.

⁸⁵ Fol. 14v. Jf. W. Christensen 1903 s. 621.

⁸⁶ Fol. 12v, 13v, 20v.

⁸⁷ Fol. 12v. Jf. om problemet enkers genfæstning Steenstrup 1886–87a s. 676–679; Fussing 1942 s. 22–24.

⁸⁸ Jf. herom W. Christensen 1903 s. 618f; Steensberg 1958.

⁸⁹ Fol. 16v. Stig er ridefogeden, jf. ndf. s. 78.

⁹⁰ Fol. 11v.

deligt vigtigere end retten til sådant hittegods var dog retten til *wrag* på steder, hvor ærkesædet havde strandret.⁹¹ I begyndelsen af 1530'erne, da ærkesædet lå i strid med en adelsmand om Barsebäcks fiskeleje, aflagde den daværende official vidnesbyrd om, »att hand paa erchebispens wegne haffuer ladett opbere thold, wrag, stranning paa Barsebecks fischeleye«, og Hans Skovgaard bevidnede som forhenværende official, »att erchebispenn vdj Lund thog stranning och wrag paa samme leye, thend stund hand wor official til Lundegaardt«. ⁹² I Hans Skovgaards officialsregnskab ser man da også, at officialen fra Burlöv (Bara hd) – hvor ærkesædet havde strandret, som en notits i Paltebogen udtrykkeligt bemærker – og fra Kabusa og Snårestad (begge Ljunits hd) modtog mindre pengebeløb for henholdsvis »en wrag bod«, »wrag« og »tønne wrag«. ⁹³

Sammen med retten til told og stranding nævnes retten til *åregæld*, der var en afgift af fiskeriet. ⁹⁴ Et enkelt sted i officialsregnskabet ses, at officialen med en bonde som mellemmand oppebar denne afgift af et leje ved Sandby (Borrby sn, Ingelstads hd). ⁹⁵

Udtrykket »forsvaret« anvendes i det 15. århundrede især i forbindelse med sognekirkers gods om den særlige ret til gæsteri, sagefald, småredsler m.v. adskilt fra retten til selve landgilden. Udtrykket er altså synonymt med det senere udtryk herligheden. ⁹⁶ Om forskellige ydelser, som fæstere svarer til den, der har dem i forsvar, medens de yder selve landgilden til en gejstlig institution, kan i det 15. århundredes anden halvdel anvendes udtrykket husbondhold. Senere anvendes udtrykket i andre betydninger, bl.a. om en årlig ydelse af visse af de fattigere elementer i landbefolkningen, f.eks. håndværkere. ⁹⁷ I officialsregnskabet træffes både en afgift ved navn *forsvar* og en afgift ved navn *husbondhold*, og de synes at være nært beslægtede, idet de bl.a. opkræves med samme beløb, næsten altid enten 8 sk., 12 sk. eller 1 mk. Forståelsen af disse afgifter er noget vanskelig, men skal forsøges udredet i det følgende.

Med kun ganske få undtagelser findes de personer, som officialen oppebærer forsvar eller husbondhold af, ikke i Paltebogen eller i Registrum penningorum. Det må betyde, at de er enten fæstere på sognekirkegods m.v., som ærkesædet kun har forsvaret over, eller personer, der ikke besidder jord og følgelig ikke svarer landgilde. Øjensynligt er begge disse grupper repræsenteret i officialsregnskabet. En vel sagtens nyligt installeret mand på en kirkemølle lo-

⁹¹ Jf. W. Christensen 1903 s. 381ff.

⁹² ÆDA IV s. 347 (AS. 8 og 9), jf. ÆDA IV s. 347 (AS. 1–6) samt SRA. B 29, Lunde dombkyrkio nr. 710. Se om sagen i øvrigt *Samlinger til Fyens Historie og Topographie* VII s. 306f; HT 4 III s. 507–509; GDD IV s. 288–293.

⁹³ Fol. 7v, 15v, 30r; Jordeböcker s. 446.

⁹⁴ ÆDA IV s. 347 (AS. 4); W. Christensen 1903 s. 390–393.

⁹⁵ Fol. 32r.

⁹⁶ W. Christensen 1903 s. 496–498.

⁹⁷ W. Christensen 1903 s. 620 note 6 fra foregående side. Selve udtrykket viser sammenhæng med ydelsen af gæsteri, som allerede Berntsen 1656 Anden bog s. 129 bemærker. Jf. i øvrigt f.eks. Skyum-Nielsen 1961 sp. 10f; Madsen 1962–64 s. 174; Fussing 1942 s. 80–86, 204f.

vede at betale »her effter hwer poske j mck. for suar«. ⁹⁸ Her er forsvar altså en fast årlig ydelse af en fæster på sognekirkegods, som ærkesædet besidder forsvaret over. En relativt stor del af de personer, der har betalt forsvar eller husbondhold, er landhåndværkere – fire smede, tre skomagere og en skrædder nævnes. ⁹⁹ Fire andre forsvarsbetalende personer får hæftet betegnelsen »gardmand« på sig, hvilket karakteriserer dem som personer, der bor i en anden mands gård, dvs. en form for indester. ¹⁰⁰ Andre kaldes ikke udtrykkeligt gårdmænd, men fremtræder alligevel som indester eller arbejdsfolk, når det i forbindelse med betalingen af forsvaret f.eks. bemærkes, at »the skulle bliffue stedze paa gotzett att arbejde«. ¹⁰¹ Det ser ud til, at ikke blot landhåndværkere og indester, men også ærkebiskoppelige fæsteres voksne eller halv voksne sønner, der hjalp til på faderens gård, i visse tilfælde betalte forsvar eller husbondhold. ¹⁰²

Betalingen af forsvar eller husbondhold må være et udtryk for, at den betalende anerkender at være i ærkebispens værn, at være undergivet hans forsvar. Om en person hedder det, at han »tog hosbwnd hold for xii β«, hvilket udtryk har en parallel i et fynsk brev fra 1486, hvor vendingen »tage husbondhold af« anvendes om en fæster på en altergård, der gav sig i en ridders forsvar. ¹⁰³

Ligesom den ovennævnte kirkefæster betalte forsvar som en fast årlig ydelse, ses også i et tilfælde en bestemt landhåndværker gøre det samme. Ja, han opføres ligefrem i Registrum penningorum med forsvarsafgiften på 12 sk. og en vedføjet bemærkning: »officialis capit«. ¹⁰⁴ Som her tilkom forsvaret vistnok i almindelighed ikke ærkebispens, men officialen selv. Det svarer da til det »salær«, som officialen personligt indkasserede ved oppebørsel af gårdleje og sagefaldsbøder, og som skal omtales nærmere nedenfor. I hvert fald i nogle tilfælde synes betalingen af forsvar at stå i forbindelse med en af officialen ydet tjeneste, og den er da en ad hoc-ydelse og ikke en fast årlig afgift. ¹⁰⁵ I andre tilfælde er det tænkeligt, at forsvar eller husbondhold er blevet betalt ved værnforholdets indgåelse til markering af dette.

⁹⁸ Fol. 5r.

⁹⁹ Fol. 1r, 4r, 6r, 14v, 15v.

¹⁰⁰ Fol. 6r, 11v, 14r. Jf. Madsen 1978 s. 81. Se også W. Christensen 1903 s. 541 med note 6; Skrubbeltrang 1962 sp. 145.

¹⁰¹ Fol. 22v.

¹⁰² Den fol. 2v nævnte Knud Mortensen i Hörby er uden tvivl søn af skudgårdsbonden i Hörby len Morten Knudsen, der går i borgen for betalingen (jf. Jordeböcker s. 217, 506 samt ndf. s. 80). Den fol. 30r nævnte Bjørn Jensen, der betaler husbondhold, og hvem officialen skal skaffe »wænskaff aff Borby ffogett«, kan være en søn af Jens/Niels Bjørnsen i Sandby (Borby sn, Ingelstads hd) (jf. Jordeböcker s. 388, 551f). Den fol. 30r nævnte »Jes Hienricksenns dræng« i Stångby, der betaler forsvar, er naturligvis ikke en søn af, men en tjenestekarl hos den ærkebiskoppelige fæster (jf. Jordeböcker s. 443, 476).

¹⁰³ Fol. 30r. Jf. A.E. Christensen 1945 s. 141, hvor det fynske brev fra 1486 (Rep. 2 nr. 5828) fremhæves som eksempel i afsnittet om værnforholdet.

¹⁰⁴ Fol. 12v: Han betaler 12 sk. af smedjen i Vellinge i juni 1520; fol. 17v: Han betaler 12 sk. forsvar omkring oktober 1521; Jordeböcker s. 528: Han ansættes til betaling af 12 sk. i efteråret 1522.

¹⁰⁵ Fol. 15v, 16r, 27r, 29v, 30r.

Blandt de uvisse indtægter, som oppebæres af officialen, må sidst, men ikke mindst omtales *sagefaldet*: indtægterne af retsbøder, fredkøb og forbrudt gods.

Den lange række af forbrydelser, der nævnes i officialsregnskabet, kan groft inddeles i ejendomsforbrydelser, voldsforbrydelser og seksuelle forbrydelser. Ejendomsforbrydelserne omfatter »almindeligt« tyveri, ulovlig tilegnelse af hittegods, uretmæssig optagelse af driftefæ og eventuel mærkning af samme samt uretmæssig tilegnelse af vraggods.¹⁰⁶ Hertil kommer forskellige former for ulovligt skovhug og »skovskade«.¹⁰⁷ De egentlige voldsforbrydelser omfatter dels mildere former for vold som »hårdrag« og bårdrag, dels egentligt »voldsværk«.¹⁰⁸ I tilslutning til voldsforbrydelserne må nævnes drab og mord.¹⁰⁹ De seksuelle forbrydelser omfatter ægteskabsbrud (hor) og lejermål, »jomfrukrænken« samt incest, både som overtrædelse af forbuddet imod seksuel forbindelse mellem nærtbeslægtede i kraft af verdsligt slægtskab og i kraft af åndeligt slægtskab (»cognatio spiritualis«).¹¹⁰

De bøder, som officialen oppebærer, betales for det meste enten i penge eller kreaturer, undertiden dog i sølv. Det er ikke muligt at sige noget bestemt om bødernes størrelse for de enkelte forbrydelser; de varierer meget, uden tvivl afhængigt af den konkrete forbrydelses alvor og nærmere omstændigheder. Ved f.eks. ulovligt skovhug og skovskade, hvor bøden naturligt må have hængt nøje sammen med skadens omfang, ses officialen at have oppebåret bøder fra 8 sk. og op til et par øksne, der kunne repræsentere en værdi af omkring 25 mk.¹¹¹ Et vist generelt indtryk af bødernes størrelse er det dog nok muligt at give.¹¹² For ejendomsforbrydelser bortset fra ulovligt skovhug og tilegnelse af vraggods ligger værdien af de oppebårne bøder for hovedpartens vedkommende i størrelsesordenen 5–30 mk. For bårdrag ligger den i størrelsesordenen 5–10 mk., mens værdien af de oppebårne bøder for voldsværk ligger i størrelsesordenen 10–30 mk. I samme størrelsesorden ligger også værdien af bøderne for seksuelle forbrydelser. I tilfælde af forbrydelser, hvor gerningsmanden er dømt fredløs, oppebærer officialen fredkøbet, der i manddrabsager er et fast beløb på 6 lød. mk., men i andre sager tilsyneladende kan gå noget højere(?).¹¹³

¹⁰⁶ Almindeligt tyveri: fol. 1v, 12, 31v. Ulovlig tilegnelse af hittegods: fol. 6r, 12r. Ulovlig optagelse af driftefæ: fol. 6v, 10v, 14r, 20r, 25r, 32v. Tilegnelse af vraggods: fol. 29r.

¹⁰⁷ Fol. 6r, 9r, 14v, 21r, 25r, 27v.

¹⁰⁸ Hårdrag: fol. 32v. Bårdrag: fol. 3v, 15r, 16v, 21v, 25v, 27v, 32v. Voldsværk: fol. 7v, 11r, 28v, 31v, jf. 19r, 25v.

¹⁰⁹ Drab: fol. 28v, 30. Mord: fol. 31r.

¹¹⁰ Hor og lejermål: fol. 5v, 7v, 9r, 10r, 20r, 21r, 26v, 28, 31r (Det fremgår ikke altid, hvornår der er tale om hor, og hvornår om lejermål). Jomfrukrænken: fol. 12r. Incest ved verdsligt slægtskab: fol. 2r, 4v, 21v, 27r. Incest ved åndeligt slægtskab: fol. 9v.

¹¹¹ Fol. 6r, 21r, jf. 27r.

¹¹² Det følgende kan jävnføres med Madsen 1962–64 s. 163–165. Mht. de gejstlige bøders størrelse jf. også T. Dahlerup 1960 s. 113.

¹¹³ Fol. 28v, 30r, 31v. Da 6 lød. mk. er lig 27 skånske mk., genfinder vi her øjensynligt den fredkøbstakst på 26 mk. og 16 ørtug, der nævnes i tillægget til Skånske Lov (DGL I, 2 s. 755).

I et enkelt tilfælde, en mordsag, er forbryderen blevet henrettet, og officialen oppebærer da den forbrudte boslod, som i øvrigt er meget beskeden.¹¹⁴

Knap halvdelen af de personer, som officialen oppebærer bøder af, er med sikkerhed ærkebiskoppelige fæstebønder, idet de kan genfindes i Paltebogen og/eller Registrum penningorum. En del af de øvrige synes at være personer, som ærkebispens havde i forsvar: kirkebønder, landhåndværkere på ærkesædets gods, voksne sønner af ærkebiskoppelige fæstere m.fl.¹¹⁵ Officialen oppebærer imidlertid ikke blot de bøder, som ærkebiskoppelige fæstere og andre i ærkebispens forsvar er blevet idømt, såvel for forbrydelser begået mod ærkesædets ejendom eller tjenere som for forbrydelser begået mod tredjepersons ejendom eller tjenere. Han oppebærer også bøder af »uvedkommende« personer, som har begået forbrydelser mod de af ærkesædets godser og tjenere, som hørte til hans embedsområde. Den sidstnævnte kategori må omfatte den resterende del af de personer, som officialen oppebærer bøder af. Blandt dem kan f.eks. nævnes to af Bosjö klostres tjenere, som »ginge vtj myn herris gard i Hørig oc hog dørren oc slo Lasse Persen i syn egen stoffue«. ¹¹⁶ Hovedparten af de bøder, der er oppebåret for ulovligt skovhug og skovskade, synes oppebåret af uvedkommende personer, som har hugget ulovligt i ærkesædets skove.¹¹⁷

Det er vigtigt at få klarlagt, hvilken rolle officialen spiller i retsforfølgelsen, i hændelsesforløbet forud for den situation, hvor den idømte bøde kan oppebæres. Hvor en ærkebiskoppelig fæster eller en anden person i ærkebispens forsvar begik en forbrydelse mod tredjepersons ejendom eller tjenere, var det vel oftest denne tredjeperson selv, der påtalte forbrydelsen, mens officialens rolle blot var den at oppebære den eventuelle idømte bøde. En mere aktiv rolle, næsten hvad man kunne kalde en politimæssig funktion, har officialen imidlertid, hvor der er begået en forbrydelse mod ærkesædets ejendom eller tjenere. I et par tilfælde ser vi ligefrem officialen gribe forbryderen på fersk gerning. Det gælder f.eks., da han griber en præsts tjenestedreng i færd med at stjæle sten fra muren om en af ærkesædets skudgårde: »jeg greb hannem paa then mwr for Søwede skwdgard, som hand haffde satt stiie tiill oc brød stien aff for^{ne} mwer«. ¹¹⁸ Som regel har officialen dog vel blot måttet konstatere en allerede begået forbrydelse.

Den tjenestedreng, som officialen greb på muren, måtte sætte borgen for sig, og fire mænd gik i borgen for, »att for^{ne} dræng skall komme oc staa tiill ræt,

¹¹⁴ Fol. 30v, 31r.

¹¹⁵ Hvem der tilhører denne kategori, er det selvfølgelig umuligt at sige; men flere steder nævnes i hvert fald eksplicit bøder, der er oppebåret af kirkebønder. I andre tilfælde viser stillingsbetegnelserne, at der er tale om landhåndværkere, mens karakteristiske patronymika og tilnavne i atter andre tilfælde sandsynliggør, at der er tale om personer i familie med ærkebiskoppelige fæstere. Se f.eks. fol. 9r, 13v, 20r, 21v, 25v, 27v, 28v, 30v, 32v.

¹¹⁶ Fol. 7v. Lasse Pedersen nævnes i Höör len i Registrum penningorum (Jordeböcker s. 508).

¹¹⁷ Fol. 6r, 14v, 25r, jf. 21r.

¹¹⁸ Fol. 12r, jf. noget lignende fol. 6r.

naar jeg paa esker«. Ved denne påfølgende »påæsken« er sagen blevet »aftalt« for et bestemt beløb, dvs. at der på tinge – eller i helt ukomplicerede sager måske uden om tinget – uden egentlig retslig domsfældelse er sluttet forlig om sagen. En sådan forligsslutning ligger uden tvivl bag adskillige af de af officialen oppebårne beløb, som altså ikke er idømte retsbøder i streng forstand.¹¹⁹ Blev der ikke indgået forlig, måtte officialen gennemføre en egentlig retslig forfølgning, der ledte frem til domfældelse. I sagen med de to Bosjö klostres tjenere, der begik voldsværk mod en ærkebiskoppelig bonde, oplyser officialen, at han har »delt« på deres fred, altså rejst fredløshedssag mod dem. Selv om de implicerede bønder i en bestemt sag kunne være interesserede i at indgå en aftale i mindelighed uden officialens indblanding og uden retslig påtale, kunne officialen selvfølgelig ikke tillade noget sådant, da han så gik glip af sine bøder. I en anden sag om voldsværk, hvor en ærkebiskoppelig bonde havde slået en anden ærkebiskoppelig bondes hustru »blaa oc blodig vti hennes egen stoffue«, ser man derfor, at officialen oppebærer en bøde såvel af den første bonde for selve voldsværket som af den anden bonde »fore ett woldz verck, som skiedde vtj hans gard paa myn herris grwnd, oc hand tog gaffue ther fore oc dylde sagen«. ¹²⁰

Kun i de færreste tilfælde er det muligt at se, ved hvilken retsinstans officialen har påtalt en bestemt sag. En sag, i hvilken en ærkebiskoppelig tjener blev dømt for uretmæssig optagelse og mærkning af en tredjepersons øg, blev afgjort på Torna herredsting; men her kan det ikke afgøres, om officialen overhovedet har været indblandet i den retslige forfølgelse.¹²¹ I to tilfælde, hvor officialen fik en person dømt fredløs, skete dette – som man skulle forvente – ved landstinget.¹²² Den ene sag kan følges forholdsvis detaljeret.¹²³ En vis Per Dun, der ikke synes at have været en ærkebiskoppelig tjener, foretog et overfald på en af ærkebispens fæstebønder »om syndagen paa hans kircke wey«. Dette var et voldsværk, der tangerede helligbrøde, officialen tog sig af sagen, og Per Dun måtte sætte borgen »for seg og siitt bo« for 200 lød. mk. Senere »aftaltes« sagen mod øjeblikkelig betaling af to øksne. Siden kærede Per Dun imidlertid på sagen for kongen, der »satte« den til landsting, dvs. at det tidligere sagsforløb åbenbart har udspillet sig på herredstinget. Officialen sendte nu en tjener til København for at hente kongebreve til brug i sagen, hvorefter han på landstinget i Lund fik dombrev og fredløshedsbrev over Per Dun. Dommen lød, at Per Dun skulle bøde »bwnden skaden oc xl mck. oc kongen xl mck.«. Sagen er

¹¹⁹ Vendingen »sagen er aftalt for...« træffes i fem tilfælde (fol. 6, 12r, 20v, 32v), hvor der gives en mere udførlig sagsfremstilling; men en »aftale« kan godt være skjult i mange andre tilfælde, hvor notitsen blot er mere kortfattet.

¹²⁰ Fol. 11r. Jf. Madsen 1962–64 s. 164.

¹²¹ Fol. 10v.

¹²² Fol. 28v (jf. fol. 20v), 31v, 37.

¹²³ Fol. 20v, 28v, 37r. Yderligere oplysninger gives i RA. Lunde ærkebisps proces 1523–28: Hans Skovgaard's officialsregnskab 1521 29/10–1522 6/11 fol. 3r, 10r.

med andre ord blevet pådømt som hærværk efter bestemmelserne i Skånske Lov.¹²⁴ Samtidig med dommen fik Per Dun »dag« for at gøre fyldest, hvilket han dog ikke gjorde, og han påstod tilmed, at landsdommeren havde givet falsk dom. Følgelig trådte fredløshedsbrevet i kraft, og Per Dun måtte da foruden de allerede udgivne to øksne betale officialen 8 mk. og en bratse på 9 lod sølv.¹²⁵

Intet tyder på, at ejendoms- og voldsforbrydelserne har været bragt for gejstlige domstole, eller at officialen har haft nogen form for myndighed til at dømme i sager om sådanne forbrydelser – hvis man ved dømme vil forstå andet og mere end blot myndigheden til at afslutte forlig om en sag. Med hensyn til de seksuelle forbrydelser, som med sikkerhed hørte under gejstlig jurisdiktion, er problemet om officialens rolle mere indviklet.¹²⁶ Det skyldes ikke mindst, at officialen i andre stifter – og formodentlig også førhen i ærkestiftet – var en gejstlig, til hvem bispens »potestas jurisdictionis« var delegeret.¹²⁷ Også hvad de seksuelle forbrydelser angår, synes officialens opgave imidlertid kun at være den at opspore og påtale begåede forbrydelser, først og fremmest af hensyn til de bøder, disse kunne kaste af sig.¹²⁸ Da kældertinget var laveste instans i det gejstlige jurisdiktionssystem i Skåne, er forholdsvis ukomplicerede sager vel blevet pådømt af denne instans, selv om det ingen steder direkte nævnes.¹²⁹ I enkelte tilfælde får vi underretning om sagsforløbet ved seksuelle forbrydelser. I en øjensynligt ganske uproblematisk sag, hvor en kvinde havde begået incest med en mand, hvis barn hun havde holdt til dåb, betalte kvinden bøder, mens hendes fader og to andre mænd gik i borgen for, »att hwn skall tage skrefftt for seg oc icki beware seg mett for^{ne} karll efftter thenne dag«. ¹³⁰ Her synes en sag altså afgjort lokalt med bøder samt et løfte om skriftemål og undgåelse af gentagelser. Andre tilfælde viser sager, der åbenbart er kommet noget videre. I en sag havde en kvinde forladt sin mand, hvorfor to mænd gik i borgen for, at hun straks skulle komme tilbage til ham og »bliffue tiilstede tiill tisdagen effter sancte Dionysii dag oc tha møde i Lund paa lande mode«. ¹³¹ Sagen var altså så

¹²⁴ DGL I 1 s. 67f med parallelsteder. Jf. i øvrigt Iuul 1962.

¹²⁵ Mon til en samlet værdi af omkring 40 mk.?

¹²⁶ Om afgrænsningen mellem verdslig og gejstlig jurisdiktion i Danmark se T. Dahlerup 1963 s. 119ff, 146f, 150ff; T. Dahlerup 1966–68; T. Dahlerup 1968 s. 342ff. Jf. også ABH s. 212ff, 215ff.

¹²⁷ Det er vist dette, der forvirrer Johannesson 1950 s. 123f, hvor det hævdes, at officialen har kunnet fælde dom såvel i ægteskabssager som i sager om vold mod ærkesædets personer eller ejendom. Jf. i øvrigt T. Dahlerup 1960–62 om Viborg stifts officialer; T. Dahlerup 1963 om generaloficialatet i Roskilde; Ingesman 1985b om det ældste officialat i Lund (refereret ovf. s. 43ff).

¹²⁸ En enkelt gang hører vi ligefrem, at officialen har foretaget noget, der ligner en arrestation, idet han lod en kone, der vist forsætligt havde lokket sin mand ud i hor, føre til Värpinge (fol. 9v).

¹²⁹ Om kældertinget se ovf. s. 40f. Når Hans Skovgaard ved sit underslæb kunne undlade at opgive mange af de bøder, han oppebar for seksuelle forbrydelser, forudsætter det i hvert fald, at sagerne er blevet afgjort lokalt, uden at de centrale myndigheder har fået kendskab dertil – eller uden at Hans Skovgaard har troet, at de fik kendskab dertil (Jf. om underslæbet Ingesman 1984b).

¹³⁰ Fol. 9v.

¹³¹ Fol. 26v. Om terminerne for landemodets afholdelse se T. Dahlerup 1963 s. 48 note 9.

kompliceret, at den henvistes til afgørelse på landemodet.¹³² Igennem endnu flere led kan en anden sag følges. En vis Jon Saxsen havde bedrevet hor med en gift kvinde, Une; men to mænd gik i borgen for, at han ikke skulle »beware« sig ydermere med hende. Det gjorde han imidlertid alligevel, hvorefter sagen gik til Lund, måske også her til afgørelse på landemodet. Kun halvanden uge efter sommerlandemodets afholdelse skriftede Une i hvert fald »obenbare paa bantztrappen« for hr. Mikkel Gertsen, der måske var ærkebispens pønitar, at Jon Saxsen havde gjort hende med barn. Som følge heraf krævede officialen kort efter bøden af de to mænd, der var gået i borgen for Jon Saxsens ikke-overholdte løfte.¹³³

Også i en anden sag spiller Mikkel Gertsen en rolle. Det drejer sig i dette tilfælde om en præst, hr. Oluf i Bårslöv (Luggude hd), der begik incest med sin tjenestepige, »som stod hannem paa ffierde mande«.¹³⁴ Det siges her, at Mikkel Gertsen »fordagtingede«, dvs. »aftalte«, sagen. Officialen derimod oppebar bøden på 20 pd. byg, vel fordi han var den nærmeste dertil, da han ofte besøgte nabosognet Raus, hvor der lå et ærkebiskoppeligt len.¹³⁵ Der er ingen spor af, at officialen ellers havde noget med sognepræster at gøre.¹³⁶

De beløb, som regel i lod sølv, som officialen angives at have fået i forbindelse med opkrævelsen af afgifter og bøder, er ikke medregnet i opsummeringerne nederst på hver side i hans officielle regnskaber, og sigtelsen mod Hans Skovgaard for underslæb omfattede da heller ikke de knap 270 lod sølv, han havde oppebåret i perioden fra 1521 29/10 til 1522 6/11. Heraf kan drages den konklusion, at dette sølv med rette er tilkommet officialen, vel som en slags gebyr.¹³⁷ Karakteren af dette *gebyr til officialen* skal behandles i det følgende.

Det er næsten uden undtagelse kun i de tilfælde, hvor officialen oppebærer gårdleje eller bøder, at han samtidig oppebærer et beløb til sig selv. Som hovedregel får officialen dette beløb i sølv; men undertiden får han det i penge, sjældnere i havre. Det officialen tilkommende beløb afhænger af størrelsen af den gårdleje eller bøde, der samtidig betales.¹³⁸ Da betaling i sølv er karakteristisk for dette vederlag til officialen, kan man måske få en idé om vederlagets indhold ved at undersøge de tilfælde, hvor officialen ellers modtager sølv i betaling.

¹³² Jf. T. Dahlerup 1963 s. 58.

¹³³ Sagens afgørelse med referat af det tidligere forløb findes på fol. 28r. Lunde domkirkes bandstrappe nævnes også i et brev fra 1370 og i et brev fra 1508 (DD 3 VIII nr. 478; DDL VI s. 241. Jf. DDL III s. 53f). Om Mikkel Gertsen som mulig pønitar se T. Dahlerup 1963 s. 146 med note 6.

¹³⁴ Fol. 21v.

¹³⁵ Fol. 3v, 4r, 5v, 7r, 18r, 24v, 30v; jf. Jordeböcker s. 141–147, 536f.

¹³⁶ T. Dahlerup 1963 s. 59 øverst må ikke forstås således, at der i officialsregnskabet er flere tilfælde, hvor der oppebæres bøder af gejstlige.

¹³⁷ Ingesman 1984b s. 26, 30.

¹³⁸ Når gårdleje eller bøde betales i lød. mk., fremtræder et nogenlunde klart mønster i taksterne: Af 1 lød. mk. betales til officialen 1 lod sølv, af 2–3 lød. mk. 1–3 lod sølv, af 4–5 lød. mk. 3 lod sølv, af 6 lød. mk. 3–4 lod sølv og af beløb på 7 lød. mk. og derover som regel 4 lod sølv.

Når officialen modtager sølv af forskellige personer uden samtidig at oppebære nogen form for bøde eller afgift, er det altid i situationer, hvor han skal være de pågældende behjælpelig på en eller anden måde, som regel i retssager.¹³⁹ Det kvantum sølv, som officialen skal have for sin hjælp i sådanne tilfælde, andrager 2–4 lod sølv og er dermed en ydelse af samme størrelse som hans vederlag ved oppebørsel af gårdleje og bøder.¹⁴⁰ Det er derfor nærliggende at formode, at den ydelse, som officialen personligt indkasserer, når han opkræver gårdleje eller bøder på ærkebispens vegne, er et vederlag for hans indsats i den pågældende sag eller med andre ord et »salær«. Dette har måske oprindeligt kun været betalt, når officialen virkelig ydede f.eks. retslig assistance i en sag, men er siden blevet en fast afgift, der har skullet betales, hver gang officialen oppebar gårdleje og bøder.¹⁴¹

Foruden de allerede nævnte afgifter og bøder har Hans Skovgaard af hvert enkelt len i sit myndighedsområde oppebåret et pengebeløb i *afløsning for officialsgæstning*. Bag på det store regnskab findes en noget medtaget liste over denne indtægt for året 1522.¹⁴² Her nævnes tilsyneladende samtlige len i Hans Skovgaards embedsområde, og det bekræftes endnu en gang, at dette omfatter det under Lundegård liggende, ikke-bortforleuede gods. Næsten alle lenene på listen genfindes nemlig i Paltebogen og/eller blandt det ikke-bortforleuede gods i Registrum penningorum.¹⁴³ I afløsning for officialsgæstning betales af de allerminste len på blot 1–2 gårde højest et par mk., mens der af de største len som f.eks. Väsby og Fulltofta betales 35–40 mk. Summen ser ud til at have udgjort 312 1/2 mk. 7 sk.¹⁴⁴ Denne sum ses ikke indregnet i det beløb, for hvilket Hans Skovgaard anklagedes for underslæb, hvorfor også afløsningen for offi-

¹³⁹ Fol. 1r, 4v, 5r, 7r, 10r, 10v, 15v, 22, 25r, 27v, 29v, 30r.

¹⁴⁰ Jf. note 138.

¹⁴¹ Som sådan kan det sammenlignes med de såkaldte fodedpenge, der omkring 1600 var en fast afgift på 10 % af stedsmaal og retsbøder, som fæsteren og den straffede skulle betale til sin adelige husbonds foded (Fussing 1942 s. 87–95, 420f. Jf. også Madsen 1962–64 s. 167 med note 97; T. Dahlerup 1963 s. 114; T. Dahlerup 1968 s. 362).

¹⁴² Fol. 40v.

¹⁴³ I topografisk orden er lenene: Bjäre hd: Barkåkra len og Ängelsbäck len; Norra Åsbo hd: Ladke; Luggude hd: »De torper i Helsingborg len«, Raus len, Stubbarp len og Väsby len; Rönnebergs hd: Hilleshög (Herslöv sn); Onsjö hd: Annelöv, Bosarp len, Hallaröd len, Norrvidinge og Västra Sallerup; Harjagers hd: Löddeköpinge; Frosta hd: Ekastiga (Höör sn), Fulltofta len, Hörby len, fire kirkebønder i Hörby, Höör len og Östra Strö len; Färs hd: Henrikstorp og Västerstad len; Torna hd: Fjelie og Husa; Oxie hd: kirkebønder; Vemmenhøgs hd: Vallby; Ingelstads hd: Borrbj og Stenby; Albo hd: Sjötorp len; Gärdhs hd: Hörröd len og Äsphult len. Fire navne på listen er forsvundet.

¹⁴⁴ Det er ikke alle enkeltbeløb, der kan læses; men summen af de læselige beløb andrager over 265 mk. Den beskadigede summa på »(?)ijj xiiij mc. vij ß« er da klart for lille. I Hans Eskilsens afskrift af Hans Skovgaards officielle regnskab fra 1521 29/10 til 1522 6/11 findes imidlertid et sted følgende indskudte bemærkning: »Jtem haffuer Hanss vpbaared fore officialis gestning i aar iij^o oc x mark, som der stander sist i hanss eget register« (RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: Hans Eskilsens afskrift af Hans Skovgaards regnskab fol. 8r). Den originale summa kan da sikkert rekonstrueres til 312 1/2 mk. 7 sk.

cialsgæstning uden tvivl er tilkommet officialen personligt, ikke ærkebispens.¹⁴⁵

Officialens udgifter på fol. 37 i regnskabet omfatter især udgifter til fortæring til officialen selv eller til hans medhjælpere, når de rejste i ærkesædets ærinde, f.eks. til landsting eller til København for at hente kongebreve. Endvidere nævnes udgifter til brevudstedelse i de sidstnævnte tilfælde samt diverse andre udgifter.

En af officialens medhjælpere var ridefogeden, som vi i øvrigt kun ved meget lidt om. Den Peder Jude, »Ridefoged i Biskopsgaarden«, der i 1468 er medudsteder af et tingsvidne af Skåne landsting, må være identisk med Peder Nielsen Jude (Norby af Skovgaarde), der senere skrives til Åkarp len (Skytts hd) og således via posten som ridefoged er nået frem til stillingen som lensmand på et lille len.¹⁴⁶ I 1522 ses, at ridefogeden aflønnedes med en ganske lille forlening på blot et par gårde.¹⁴⁷ Et landstingsvidne fra 1504 oplyser, at ridefogeden til Lundegård Peder Andersen har forfulgt fire gange til Albo herredsting og fire gange til landsting angående en gård, som er ulovligt bygget på kirkens grund.¹⁴⁸ At ridefogeden således optræder i en funktion, som ellers varetages af officialen, må vi netop forklare ud fra officialsregnskabet, der viser ridefogeden Stig Grøn som officialens medhjælper.¹⁴⁹ Først efter Reformationen spiller ridefogeden en mere selvstændig rolle. I Landebogen ses f.eks., hvorledes ridefogeden på Lundegård tilsyneladende har overtaget fodermarskens funktioner, i hvert fald i henseende til oppebørslen af gæsteri af kirke- og præstebønder.¹⁵⁰

Skudgårdene

Igennem analysen af Registrum penningorum er det vist, at strøgodsets bønder hver især mødte op på Lundegård for at indbetale deres landgilde, småredsler m.v., mens de samme ydelser fra lenene indleveredes i en »summa af lenet«; i begge tilfælde indbetaltes pengene til skriveren i skriverstuen, mens naturalierne indleveredes i fadeburet. Tilsvarende har analysen af Hans Skovgaards officialsregnskab demonstreret, hvorledes samtlige uvisse indtægter af det under Lundegård liggende gods blev oppebåret af den ambulerende godsadministrative embedsmand officialen, der samtidig varetog en lang række

¹⁴⁵ Jf. Ingesman 1984b s. 26f, 30.

¹⁴⁶ Ridefoged: Rep. 2 nr. 2376. Lensmand på Åkarp: DDL IV s. 368f, 372f; DDL V s. 396–398; Rep. 2 nr. 7939, 13121 (vel af samme dato som nr. 7939); MHD 1 I s. 276.

¹⁴⁷ Jordeböcker s. 483. Jf. ovf. s. 60.

¹⁴⁸ Rep. 2 nr. 10074; ÆDA IV s. 361 (BK. 5).

¹⁴⁹ R.A. Reg. 108 A pk. 12. Officialsregnskabet 1519–22 fol. 16v, 31r, 37r (Stij, Stii Grøn og Stij Ridefogden må være samme person). En enkelt oplysning om ridefogeden i »Sanctuarium Birgerianum« (SS 1 I 3 s. 58) kan godt passe med opfattelsen af ham som officialens medhjælper.

¹⁵⁰ LSL II s. 286, 300, 304. Jf. ovf. s. 48.

andre hverv som at indsætte og afsætte fæstere, forsvare gods og personer mod overgreb, forfølge ulovligheder osv. For at få det fulde billede af administrationen af det under Lundegård liggende gods mangler vi således kun at undersøge de administrative forhold på lokalt plan, i selve det enkelte len. I hovedsagen er dette ensbetydende med at give en redegørelse for de såkaldte skudgårdes funktion i godsadministrationssystemet.

De ærkebiskoppelige skudgårde nævnes allerede i 1303, hvor der tales om ærkebispens og Lundekirkens mænd »uel eciam alii in bonis archiepiscopali-bus residentes. que Skutgarde communitur appellatur«. ¹⁵¹ Første led i ordet er identisk med ordet skud i betydningen »tilskud« eller »bidrag«, og ordet skudgård må da forklares som »gård, hvortil skud ydes«. ¹⁵² I 41 af Paltebogens 53 len er eksistensen af en skudgård bevidnet, og denne opføres som regel som lenets første gård. ¹⁵³ Tilsvarende taler et ærkebiskoppeligt brev fra 1504 om »wore oc sædhens bøndher, som liggæ i lænet till saadan skudgardh«, således at lenet nærmest defineres som de bønder, der ligger til skudgården. ¹⁵⁴ Skudgårdene betaler som regel en landgilde, der er to til tre gange så høj som de almindelige gårdes – 1 td. smør eller 1–2 lød. mk. er hyppigt forekommende ydelser af skudgårdene. ¹⁵⁵ Derfor ser man i adskillige tilfælde, at der sidder to bønder på skudgården. ¹⁵⁶ Undertiden siges også en eller flere mindre gårde, kaldet »fæster« eller »eijer«, at ligge til skudgården, hvilket indebærer, at bonden i skudgården oppebærer landgilden af dem. ¹⁵⁷ Skudgårdene yder med få undtagelser kun landgilde, ikke skat, småredsler, arbejdspenge eller lignende ydelser. ¹⁵⁸ Det må betyde, at bonden i skudgården har fået »betaling« for sin udøvelse af visse administrative funktioner i lenet i form af frihed for ydelsen af skat og småredsler m.v., ligesom f. eks. efterreformatoriske lenskrivere, ridefogeder,

¹⁵¹ DD 2 V nr. 248.

¹⁵² Anderledes Kalkar 1881–1918 III s. 827f.

¹⁵³ I Registrum penningorum nævnes skudgårdene som oftest ikke eksplicit.

¹⁵⁴ DDL VI s. 137.

¹⁵⁵ Jordeböcker s. 29, 106f, 197f, 229 (jf. s. 544), 259, 265, 311, 315, 324, 333 (jf. s. 538), 448, 454, 459. En beregning af den gennemsnitlige landgildeydelse pr. almindelig gård i 17 len med i alt 369 gårde (omkring en tredjedel af de i Paltebogen opførte gårde), i hvilke der kun ydes pengelandgilde, giver et resultat på ca. 23 sk. De i alt 47 almindelige gårde i Finja og Björkeberga len (begge i (Västra) Göinge hd), der udelukkende giver smørlandgilde, yder i gennemsnit 5 1/4 pd. smør.

¹⁵⁶ F. eks. Jordeböcker s. 511, 516 (sammenholdt med s. 381), 524, 544; RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1528 18/10. En indeste hos en skudgårdsbonde nævnes RA. Reg. 108 A pk. 12. Officialsregnskabet 1519–22 fol. 14v.

¹⁵⁷ Jordeböcker s. 86, 107, 197, 422, 513; jf. s. 305, hvor en gård synes udstykket fra skudgården, og s. 375, hvor fire fæster uden jord er »byggt« af skudgården.

¹⁵⁸ Jordeböcker s. 29, 49, 57, 64, 86, 106, 140, 154, 197, 217, 229, 244, 259, 265, 306, 311, 315, 324, 333, 348, 357, 362, 377, 381, 406, 409, 414, 422, 448 (hvor skudgårdenes skattefrihed formuleres eksplicit), 451, 454, 459; jf. under de samme gårde i Registrum penningorum. Undtagelserne er skudgårdene i Annelöv len (Onsjö hd), Löddeköpinge len (Harjagers hd) og Veberöd len (Torna hd), altså skudgårde, der ligger nær Lund (Jordeböcker s. 261 (jf. s. 492f), 289, 430). I øvrigt ydede skudgården i Annelöv len i 1522 ikke hør og ved, som alle de andre gårde i lenet gjorde (Jordeböcker s. 490–493).

herredsfogeder m.fl. i praksis i reglen var skattefrie og ofte heller ikke betalte landgilde eller ydede ægt og arbejde af deres gårde.¹⁵⁹ I øvrigt svarer bemærkelsesværdigt mange af skudgårdene – 5 ud af de 41 – ikke engang landgilde, hvilket sikkert skal forklares på samme måde.¹⁶⁰

Bonden i skudgården er vistnok identisk med lenets såkaldte »læens mand«, der nævnes hyppigt i Hans Skovgaards officialsregnskaber 1519–22. Den »archiebiscopens länszman Mårten Knutson«, der i 1501 får et sognevidne af Hörby sognestævne af det indhold, at Hörby len (Frosta hd) af arilds tid havde været fri for kongeskat, er identisk med bonden Morten Knudsen, der såvel i Paltebogen som i Registrum penningorum nævnes på skudgården i Hörby len.¹⁶¹ En Jens Tygesen, der omtales som »læens mand i Vesby« i 1522, er i 1528 den ene af de to bønder i Väsby skudgård (Luggude hd).¹⁶² Mads Andersen, der i 1522 omtales som »læens mand« i officialsregnskabet under Hörröd len (Gärds hd), opføres i Registrum penningorum som første bonde under dette len.¹⁶³ Jens Andersen, som officialsregnskabet omtaler som »læens mand« under Västerstad len (Färs hd) i 1520, er i 1522 den ene af de to bønder i samme lens skudgård.¹⁶⁴ Disse »bondelensmænd« er for øvrigt velkendte i de senere lensregnskaber. I Skåne nævnes de f.eks. i Malmøhus lens regnskab 1546–47, hvor man under Lindholms len ofte træffer marginalnotitser med ordlyden: »er lensmand, derfor fri for gæsteri«.¹⁶⁵ Vi møder således her forhold, der er helt parallelle med skudgårdenes fritagelse for skat og småredsler m.v.

De funktioner, som udøvedes af skudgårdsbonde eller »læens mand«, har vi heldigvis et ganske godt kendskab til. Især tre vidnesbyrd fra oktober 1528 om forholdene i Stubbarp, Väsby (begge Luggude hd) og Norra Vram len (Södra Åsbo hd) efter Hans Skovgaards indførsel i disse len er instruktive. Norra Vram lens bønder fortalte, at de ikke på nogen måde var blevet tvunget til at give hr. electus enten landgilde, gæsteri eller andet, »menn welwilligenn met enn goder wilge till hobe samblede the saadan rettighedt oc sende then mett enn mand her aff lænitt till her Electus, þomm gammell siidwanne pleiger atware«.¹⁶⁶ Hvem lenets repræsentant var, fremgår af vidnesbyrdet af Stubbarp lens bønder. De oplyser nemlig om samme forhold, at »the aff enn gode wilge

¹⁵⁹ Madsen 1978 s. 218ff; M. Dahlerup 1985 s. 355, 357.

¹⁶⁰ Jordeböcker s. 132, 203, 514, 524, 548.

¹⁶¹ DDL VI s. 1f (sen svensk regest); Jordeböcker s. 217, 506. Morten Knudsen i Hörby nævnes endnu 1532 og måske 1535 (FFR s. 406; RA. Reg. 108 A pk. 12. Udgiftsregnskabet 1534–35 fol. 27v).

¹⁶² RA. Reg. 108 A pk. 12. Officialsregnskabet 1519–22 fol. 22r; RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1528 18/10.

¹⁶³ RA. Reg. 108 A pk. 12. Officialsregnskabet 1519–22 fol. 29r; Jordeböcker s. 502.

¹⁶⁴ RA. Reg. 108 A pk. 12. Officialsregnskabet 1519–22 fol. 11v; Jordeböcker s. 544.

¹⁶⁵ RA. Reg. 108 A pk. 23. Malmøhus lens regnskab 1546–47 fol. 1r, 15v, 16, 17v. Jf. M. Dahlerup 1985 s. 355. Bondelensmændene findes også på Dalby klostets gods omkring 1530, se DKI s. 30 samt passim.

¹⁶⁶ RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1528 20/10. Jf. om anledningen til vidnernes optagelse DaD I nr. 62.

132
 Driitt efftir ⁿⁱ godtz ar thez Hans
 Skovgaard gaffu paa vorams skud
 gard i thet aars
 It primo een tom zyggi bueft:
 It een driitt stegg
 It ij. kvindtz
 It iij. paa roldammer
 It een par tra paa
 It een puer fadt aff tra:
 It een gorsfa branne
 It een berke
 It ij. gamble ping. staid
 It ij. gamble lappid
 It een hollit. dyne
 It een liddid ping. dyne
 Her et non plura

ad 1529 20/4 d 3/10

Fig. 6. De ærkebiskoppelige skudgårde var næppe præget af den store luksus. Her ses en fortegnelse over det gods, Hans Skovgaard havde på Norra Vrams skudgård i 1529. En kiste, en dug, et par hynder, lidt husgeråd og sengeklæder til en enkelt seng er det hele. »Her er non plura« bemærker skriveren da også lakonisk til slut. (Foto: Rigsarkivet, København).

haffwe giffuet her Electus theris landgille oc thet antwordet lenþmanden oc hand framdelis thet at giffwe wdt paa Lunde gaar«. ¹⁶⁷ Når vi i Registrum penningorum ser, at landgilden fra de ikke-bortforleuede len indgår i en »summa af lenet«, er det derfor sandsynligvis »læens manden« alias skudgårdsbonden, der har sørget for at samle denne sammen og indlevere den på Lundegård.

Også de forskellige former for gæsteri til ærkebispemænd og hans embedsmænd bragtes til skudgården. Af et brev fra 1504 kan man slutte, at skudgården netop var det sted, hvor ærkebispemænd eller folk i hans tjeneste tog ind og oppebar nat-hold og gæstning. ¹⁶⁸ Da officialen i efteråret 1527 med sine folk kom til Väsby len for at befale bønderne at svare ærkesædet og ikke Hans Skovgaard, der var blevet tildømt lenet, tog han da også ind på skudgården og fik dér mad, øl og hestefoder. ¹⁶⁹ Om forberedelserne til cellarens besøg i Norra Vram len fortæller bønderne, »att Mogenns Persen i Wrams skwdgaar haffde opboret her Electi thiende oc andett rettighedtt, þomm the pleye aff ariilde atgiøre wthij skwdgorden oc ther aff holltt her Electi folk till øll, madtt oc hestefoder«. ¹⁷⁰ Det tilsvarende vidnesbyrd fra Väsby len fortæller ligeledes, at det var skudgårdsbonden Jens Tygesen, der – efter at electus havde tilskrevet sognepræsten derom – optog ærkebispens tiende og rente og dermed holdt kældergæstningen. ¹⁷¹ De ydelser, som bønderne svarede til skudgården med henblik på fortæring dér, vedkom sådan set ikke den centrale administration. Det er derfor en ren undtagelse, når det i Paltebogen om en mølle bemærkes, at den foruden en landgilde på 4 pd. smør svarer »4 sch:r meel til schudgaarden at holle kielleren med«. ¹⁷² På lignende måde forholder det sig, når det et par steder i Registrum penningorum oplyses, at småredsler som høns og gæs af nogle af et lens bønder »kommer til skudgården«. Dette skal nemlig ikke forstås således, at kun disse ydelser er blevet indleveret til skudgården. Der er tværtimod tale om, at den regnskabsførende skriver har villet gøre opmærksom på, at netop disse småredsler i modsætning til de øvrige ikke sendtes videre til Lundegård, men fortæredes på skudgården. ¹⁷³

Hans Skovgaards officialsregnskaber 1519–22 viser, at »læens manden« fungerer som en slags lensfoged, der på en lang række punkter bistår officialen i dennes godsadministrative opgaver. Det er officialen, der indsætter »læens mændene«, hvoraf der i øvrigt godt kunne være to. ¹⁷⁴ En del af de uvisse indtægter, som officialen oppebærer, er i virkeligheden opkrævet af »læens man-

¹⁶⁷ RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1528 18/10.

¹⁶⁸ DDL VI s. 137.

¹⁶⁹ RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1528 18/10.

¹⁷⁰ RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1528 20/10. Jf. Jordeböcker s. 29, 523.

¹⁷¹ RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1528 18/10.

¹⁷² Jordeböcker s. 308.

¹⁷³ Jordeböcker s. 543f, 546f, jf. s. 379. Sammentællingerne s. 544 og 548 medregner ikke de høns og gæs, hvorom det oplyses, at de kommer til skudgården.

¹⁷⁴ Indsættelse af »læens mænd«: RA. Reg. 108 A pk. 12. Officialsregnskabet 1519–22 fol. 19r, 30r. To »læens mænd«: smst. fol. 17v, 26r, 27r.

den« og tilsendt officialen. Den ofte nævnte »læens mand« i Sövde (Färs hd) Erik Pedersen har således ved forskellige lejligheder leveret officialen penge for driftefæ, rømningsgods, førlov og gårdleje.¹⁷⁵ Andre »læens mænd« har overdraget officialen arvepenge og hittegods samt penge for rømningsgods, vrag og driftefæ.¹⁷⁶ Meget ofte var det »læens mændene«, der gik i borgen for bøndernes betaling af gårdleje-, førlovs- og sagefaldsbeløb m.v.¹⁷⁷ I det hele taget assisterede de vel officialen i dennes funktioner, med hensyn til det retslige forsvar af godset f.eks. ved at foretage indledende undersøgelser i lenet eller ved at optage sognevidner.¹⁷⁸ Som ærkebispens lokale repræsentant kom »læens manden« undertiden i klammeri med de øvrige bønder i lenet. Vi hører således både om en bonde, som »slo læens manden met ett stob«, og om en anden, som – vist i forbindelse med en uenighed om ydelse af ægter – »wille slagett læens manden«.¹⁷⁹

Skudgårdens særstilling har uden tvivl givet også skudgårdsbonden en speciel placering fremfor de øvrige fæstebønder. Man ser eksempelvis, at bonden i Skillinge skudgård (Norra Åsbo hd) til sin gård har fri jagt, ellers en udpræget adelsrettighed.¹⁸⁰ Et ikke typisk, men dog ganske illustrativt eksempel på, hvor fremtrædende »bonden« i skudgården kunne være, har vi i Paltebogen. Her møder vi nemlig ligefrem en væbner, om end af den laveste lavadel, i skudgården i Norra Sandby ((Västra) Göinge hd).¹⁸¹ Eksemplet lader formode, at »læens mændene« i de fjerntliggende len i Göinge herred, hvor hverken officialen eller fodermarsken færdedes, har haft flere funktioner og derfor også har været noget mere fremtrædende end andre steder.¹⁸²

Skudgårdens funktion som lenets administrative centrum stemmer godt overens med den betydning som konstituerende faktor for lenet, som skudgården ses at have. Blandt de 22 len i Paltebogen, der i Registrum penningorum opføres som strøgods, altså er ophørt med at eksistere som selvstændige forvaltningsenheder, findes således 9 af de 12 len, i hvilke en skudgård overhovedet ikke er bevidnet.¹⁸³

¹⁷⁵ Smst. fol. 4r, 21, jf. om Erik Pedersen fol. 25v.

¹⁷⁶ Smst. fol. 4r, 11v, 14v, 15v, 17v, 22r, 32r. Noget lignende ses på Dalby klostergods omkring 1530, se f.eks. DK I s. 104f.

¹⁷⁷ RA. Reg. 108 A pk 12. Officialsregnskabet 1519–22 f.eks. fol. 1v, 2v, 6v, 8r, 12r, 13r, 16, 18v, 19r, 21v, 24r, 25r, 26v, 27r, 28r, 36r.

¹⁷⁸ Smst. fol. 29r; DDL VI s. 1f.

¹⁷⁹ RA. Reg. 108 A pk. 12. Officialsregnskabet 1519–22 fol. 19r, 25v.

¹⁸⁰ Jordeböcker s. 64. Jf. Hertz 1978 s. 99f.

¹⁸¹ Jordeböcker s. 303. Om den pågældende væbner, Torben Laurensen af »Hesleholm Slægten«, se ndf. s. 284.

¹⁸² Det er måske en sådan mere fremtrædende skudgårdsbonde, der 1426 er medudsteder af et tingsvidne af Göinge herredsting og da fører den »finere« titel »byskops fowedh j Strø« (Norra Strö, (Östra) Göinge hd), men ikke er væbner (DDL III s. 67f).

¹⁸³ Jf. Johannesson 1950 s. 147.

Foruden skudgårdsbonde og »læens mand« havde ærkebisen endnu en slags lokale repræsentanter, de såkaldte skovgommere.¹⁸⁴ Udgiftsregnskabet fra Lundegård 1534–35 viser, at ærkesædet aflønnede fem skovgommere, en for Hardeberga, en for Sövde, en for Hällestad og Veberöd og en for Snårestad skov, hvortil kommer en skovgommere, hvis distrikt ikke angives.¹⁸⁵ Disse skovgommere har åbenbart været skovfogeder netop i skovene i det under Lundegård liggende gods. I øvrigt vides ikke meget om dem. I Malmøhus lens regnskab 1550–51 ses imidlertid, at skovgommere f.eks. sælger tømmer og brænde fra lenets skove.¹⁸⁶ Da i hvert fald én og muligvis to af de 1534–35 nævnte ærkebiskoppelige skovgommere nævnes allerede 1520 i officialsregnskabet, må stillingen som skovgommere antages at have været en fast stilling, som den samme person beklædte i en årrække.¹⁸⁷ Også for skovgommere vedkommende antyder Hans Skovgaards officialsregnskaber et samarbejde med officialen, der jo bl.a. skulle forfølge ulovligt skovhug og skovskade og derfor nødvendigvis måtte have nær kontakt med de lokale skovopsynsmænd.¹⁸⁸

Købstadgodset

I forbindelse med behandlingen af det under Lundegård liggende gods kræver købstadgodset en speciel omtale. Mens Paltebogen overhovedet ikke nævner købstadgods, opfører Registrum penningorum i alt 8 købstadgårde: en øde gård i Landskrona, en øde gård i Trelleborg, 4 gårde i Malmö og 2 gårde i Kalundborg.¹⁸⁹ Alt ærkesædets købstadgods kan dette dog ikke være. Da Registrum penningorum kun anfører det gods, hvoraf der skulle betales afgifter i penge, er det på forhånd klart, at ikke-udlejede gårde må mangle. Flere sådanne kendes da også fra andre kilder. I Malmö havde ærkebisen en såkaldt »søgninge gardh«, i hvilken han »fordh indh, saa tiith och saa offthæ som hans naade kom tiil Malmøø«; men som ellers stod aflåst under opsyn af dekanen i Malmö.¹⁹⁰ Det vides ikke, hvor ærkesædet ellers har haft den slags »søgningegårde«. Den ærkebiskopsgård, der nævnes i Landskrona i 1430'erne, er imidlertid tænkeligt af samme slags, idet Registrum pennningorums øde gård i Landskrona vist må være identisk med den »fundus desolatus«, som ærkebisp Birger i 1519 testamenterede til ærkesædet.¹⁹¹ Også ærkesædets københavnske gård var efter alt at dømme en sådan »søgningegård«, som ærkebisen brugte som opholdssted

¹⁸⁴ I »Sanctuarium Birgerianum« nævnes et enkelt sted »Skowgfoedhen«, hvormed måske blot menes den stedlige skovgommere (SS 1 I 3 s. 58).

¹⁸⁵ RA. Reg. 108 A pk. 12. Udgiftsregnskabet 1534–35 fol. 6v, 12v.

¹⁸⁶ RA. Reg. 108 A pk. 23. Malmøhus lens regnskab 1550–51 fol. 162r–167r. På Dalby klostergods omkring 1530 nævnes også enggommere, se f.eks. DKI s. 106.

¹⁸⁷ RA. Reg. 108 A pk. 12. Officialsregnskabet 1519–22 fol. 8r, 9r.

¹⁸⁸ Smst. fol. 1r, 2r, 8r, 9r, 10v, 17r.

¹⁸⁹ Jordeböcker s. 497, 514, 521.

¹⁹⁰ DDL V s. 330f.

¹⁹¹ DDL III s. 112, 195; Pontoppidan 1744 s. 397–400.

ved besøg i København.¹⁹² Netop med hensyn til købstadgodset er det muligt at sige lidt mere om godshistorien end ellers. Ligesom den øde gård i Landskrona var også de 2 gårde i Kalundborg og én af de 4 gårde i Malmö givet til ærkesædet af ærkebisp Birger,¹⁹³ mens ærkesædet allerede i 1435 besad de 3 andre gårde i Malmö.¹⁹⁴ Gården i København erhvervede ærkesædet i 1433.¹⁹⁵ Om gården i Trelleborg vides intet. Vi ved heller ikke noget om ærkebiskoppelig godsbesiddelse i andre skånske købstæder; men særdeles påfaldende virker det unægtelig, at der ikke engang omtales nogen godsbesiddelse i Lund.

Registrum penningorum viser, at skriveren i skriverstuen kun varetog oppebørslen af lejeindtægten af købstadgårdene. Mens det var officialen, der bortfæstede de under Lundegård liggende landgårde, udlejedes købstadgårdene tilsyneladende fra centralt hold på samme måde, som når et len bortforleendes. Ærkebispens udstedte med kapitlets samtykke et lejebrev og modtog til gengæld et genbrev på den pågældende købstadgård.¹⁹⁶

Sammenfatning

Den ganske betydelige godsmængde, der omkring 1520 forvaltedes direkte under Lundegård, administreredes ved hjælp af et treleddet administrations-system.

De centraladministrative organer på Lundegård, fadeburet og skriverstuen, sørgede for oppebørslen af landgilden og de øvrige faste afgifter af bønderne. Et oppebørselsregnskab fra 1522, Registrum penningorum, må være blevet til i skriverstuen og illustrerer dels selve regnskabsførelsen, dels den arbejdsdeling mellem fadebur og skriverstue, som også kendes fra lens- og genbreve på ærkebiskoppelige len: at penge skal indleveres i skriverstuen og naturalier i fadeburet. Registrum penningorum viser nemlig, at skriveren i skriverstuen nok har stået for regnskabsførelsen i forbindelse med oppebørslen af samtlige afgifter til Mikkelsdag 1522, men selv kun har skullet gøre rede for de indbetalte

¹⁹² Se f.eks. Rep. 2 nr. 5080, 5685 (?), 6083, 7688.

¹⁹³ Pontoppidan 1744 s. 397–400. Jf. DDL V s. 436f, VI s. 21f, 212f; ÆDA IV s. 337f (AJ. 5).

¹⁹⁴ DDL III s. 159, jf. s. 143–145.

¹⁹⁵ DDL III s. 131f = KD I s. 159f. Det er mærkeligt, at Registrum penningorum ikke nævner ærkesædets anden gård i København – den gård, som Jens Brostrup i 1489 gav til ærkesædet med den forpligtelse »en aarthiid arlige i Lunde koor met en lødige marck redhe penninge« (DDL V s. 84f = KD II s. 160f). Lundegårds udgiftsregnskab fra 1534–35 viser nemlig, at skriveren netop udgav 1 lød. mk. »ex vna curia in Køffinhaffen« til afholdelsen af Jens Brostrups årtid (RA. Reg. 108 A pk. 12. Udgiftsregnskabet 1534–35 fol. 5).

¹⁹⁶ Listen over lejebreve i håndskriftet E 102a indeholder kun én regest, der med sikkerhed vedrører en ærkebiskoppelig købstadgård (DDL V s. 76); men hele udlejningsproceduren er velkendt fra domkapitlets og dets enkelte medlemmers udlejning af købstadgods (Se f.eks. DDL IV s. 10f, 23f, 24f, 79f, 124f, 275f, 354f, 401; DDL V s. 30f, 33f, 273f, 277, 302f, 303f, 328, 379; DDL VI s. 107f).

penge. Regnskabet vedrører kun godsindtægter. Strøgodsets bønder mødte personligt op på Lundegård med deres afgifter. Fra de len, som ikke var bortforleuede, indgik afgifterne samlet i en »summa af lenet«. Af de bortforleuede len indbetalte lensmændene afgifter.

Den ambulerende godsadministrative embedsmand officialen varetog alle de daglige godsadministrative funktioner, der ofte kun kunne ordnes lokalt. Det illustreres af Hans Skovgaards officialsregnskaber 1519–22. Regnskaberne dokumenterer, at officialens embedsområde er det under Lundegård liggende, ikke-bortforleuede gods – dog undtaget godset af denne kategori i Göinge herred og i Halland. Af dette gods oppebærer officialen, hvad der kort kan karakteriseres som de uvisse indtægter: gårdleje (indfæstning), førlov, arvepenge, forsvar, husbondhold, sagesfald osv. Samtidig varetager han det retslige forsvar af gods og personer i sit myndighedsområde, han har åbenbart haft en vis politimyndighed, og han har indsat og afsat bønder og »læens mænd«.

I sit lokale godsadministrative arbejde fik officialen hjælp af det nederste led i administrationssystemet: »læens mænd« og skovgæmmere. Skudgårdsbonden eller »læens manden« var den, der indsamlede lenets landgilde og indleverede den på Lundegård, hvor der ikke var tale om strøgods. Til skudgården ydedes også lenets gæsteriydelser, og her tog ærkebispens, embedsmænd som cellaren og officialen samt andre folk i ærkebiskoppelig tjeneste ind for at få natteleje samt mad, øl og hestefoder. Skudgårdsbonden eller »læens manden« var som en slags »lensfoged« ærkebispens repræsentant i lenet. På samme måde var skovgæmmerene lokale skovfogeder for de skove, der lå direkte under Lundegård.

I dette treleddede administrationssystem indtog købstadgodset en særstilling. Skriveren i skriverstuen oppebar lejeindtægten af købstadgårdene, men officialen havde intet med købstadgodset at gøre. Udlejningen af en købstadgård skete tilsyneladende fra centralt hold, ved udstedelse af et ærkebiskoppeligt lejebrev.

Tabel 1. Ændringer i landgildeyderes navne i Registrum penningorum

Tabellen giver en oversigt over ændringer i landgildeyderes navne i Registrum penningorum. Der anføres dels selve tekstændringen, dels navnet på den fæster, som i Paltebogen anføres på den pågældende gård, såfremt denne da findes dér og kan identificeres. Kilden er et par steder det originale regnskab, men ellers den trykte udgave, hvor de enkelte tilfælde kan findes ved hjælp af stedregistret, eventuelt med støtte i personregistret.

Lokalitet	Landgildeyder i Paltebogen	Landgildeyder i Registrum penningorums oprindelige tekst	ændrede tekst
<i>A. Hånd I's egne ændringer</i>			
V. Tvet	Albrecht Henningsön	Niels Henrigssen ^{a)}	Pether Morthenssen
Sularp	–	Tooll	Bencht Andherssen
Löddeköpinge	Thröelss Villomssön	Trvgils Villiomssen	Esbern
Södervidinge	Thruid	Trwit Jenssen	Pether Aghenssen
Annelöv	Bendt Hansön	Bængt Hanssen	Jep Agiissen
Annelöv	Pouel Nielssön	Pawel Jenssen	Mattis Nielssen
Annelöv	–	Pawel Jenssen ^{a)}	Mattis Jenssen
Frihult	Oluff	Oluff Petherssen	Jes Olssen
Hörby	Sone	Swend Torsthenssen	Lasse Michilssen
Hörby	Oluff Jenssön	Pether Ebbessen	Niels Olssen
Lyby	Jenss Aagesön	Jes Agiitssen	Andhers Brwn
Råby	Tosten Jonssön	Tosthe Jenssen	Mattis Nielssen
Högestad	Jep Tostenssön el. Jens Matzön?	Maghens Andherssen	{ Per Jenssen ^{b)} Tue Kedessen ^{b)}
Högestad	Lass Pederssön	Twe Kædesen	Per Morthenssen
Fjärdingslöv	Anderss Nielssön	Andhers Nielssen	Morthen
Vantinge	Adam Thruedssön	Adam	Brodher
<i>B. Hånd II's ændringer</i>			
Östra Strö	Oluff	Jep Smyd	Mattis Biörnssen
Östra Strö	Lass Holgerssön	Lasse Holgerssen	Torbörn
Östra Strö	Sadtzer	Atzer Jenssen	Jep Knudtssen
Högestad	Tue Pederssön	Twe Petherssen	Oluff Jepssen
Högestad	Tyge Anderssön	Tyge	Hagen Ysaacssen
Högestad	Bent Nielssön	Bencht Nielssen	Hans Degen
Högestad	Lasse Jpsön	Lasse Ibssen	Morthen Laurensen
(Högestad)	Jens Andressön	Jes Andherssen	Jnguor ^{c)}
Högestad	Morten Pederssön	Morthen Petherssen	Morthen Poelssen
Högestad	?	Nis Hoenssen	Nis Perssen (derpå ændret til: Nis Lagen
Högestad	?	Hans Dieghn	Anders Perssen ^{b)}
V. Värlinge	–	Oluff Michilssen	Per Olssen
Gislöv	–	Jens Fwl	Jens Reff
Gislöv	–	Andhers Henrigssen	Nis Matzssen
Gislöv	–	Aghe Bryghere	Jens Ingemandtssen
Gislöv	–	Mattis Henrigssen	Oluff Anderssen
Gislöv	–	Jes Ingemandssen	Yndher ^{d)}
Gislöv	–	Andhers Petherssen	Aage Bleg
Gislöv	–	Lauris Petherssen	Jens Erlandtssen

Tabel 1 (fortsat)

Lokalitet	Landgildeyder i Paltebogen	Landgildeyder i Registrum oprindelige tekst	Registrum penningorums ændrede tekst
Gislöv	–	Pether Jenssen	Jens Giordtssen
Borrby	Jens Andersson	Jens Andherssen	Andhers Jenssen
Borrby	Mogenss Bentsön	Maghens Benctssen	Aage Mogenssen
Hagestad	Suend Jenssön	Swænd Jenssen	Oluff Suenssen
Hagestad	Jep Eschildson	Jep Frogh	Beint Povelssen
Hagestad	Poffuel Jenssön	Pawel Jenssen	Tue Pawelssen
Glostorp	Nielss Aagesen	{ Jes Agiitssen Jes Nielssen	Per Nielssen
Glostorp	Anderss Nielsson	Andhers Nielssen	Rasmus
Naffentorp	–	Andhers Benctssen	Trvidt Andhersen
L. Uppåkra	–	Jep Petherssen	Age Laurentssen
Norra Vram	Lasse Jngmandsön	Lasse Ingmarssen	Per Gudmundtssen
Norra Vram	Peder Nielsson	Pether Nielssen	Per Nielssen (derpå ændret til: Jes Perssen
Norra Vram	Adtzer Adtzersön	Atzer Arwitzssen	Per Atzerssen
Norra Vram	Bendt Knudsön	Knwcht Benctssen	Ostridt
Norra Vram	Kiönne el. Peder Jönssön?	Jep Michilssen	Niss Hanssen
Stubbarp	–	Niels Vierssen	Anders Clemitssen
Stubbarp	–	Anders Clemytssen	Nis Wierssen
Flundrap	–	Pether Jenssen ^{a)}	Pether Olssen ^{e)}
Vellinge	Anderss Vestessön	Andhers Vestessen	Per Olssen
Vellinge	Peder Lauritzön el. Knud el. Jenss Lauritzön?	Lauris Petherssen	Per Laurissen
Vellinge	Lauritz Jenssön	Lauris Jenssen	Jep Tassen
Rönneberga	Jenss Skredder	Pether Andherssen	Jens Andherssen

a) Ifølge konteksten sikkert skrivefejl som følge af gentagelse eller overspringelse...

b) Navnet er muligvis skrevet med en helt tredje hånd.

c) Oplysningerne om denne gård er overstreget i Registrum penningorum.

d) RA. Reg. 108 A pk. 12. Registrum penningorum fol. 31r.

e) Jordeböcker s. 525 med note 11 mener, at ændringen er med hånd I.

Näsbyholm, Åhus, Elleholm og Hammershus

Bortforlening af slotte

Vi har allerede set, at der var to principielt forskellige administrationsformer inden for det ærkebiskoppelige godsadministrationssystem: på den ene side administration ved umiddelbart afsættelige og regnskabspligtige embedsmænd, på den anden side administration ved lensmænd.¹ Da et slot godt kunne være bortforlenet, må skildringen af slottenes funktion i godsadministrationssystemet nødvendigvis først beskæftige sig med dette problem. Der vil derved ikke blot kunne foretages en afgrænsning mellem slottene og det bortforleuede gods; men samtidig vil der kunne gives en almindelig karakteristik af slottenes stilling i administrativ henseende.

Problemet om bortforlening af slotte skal først angribes ved en undersøgelse af de kendte eksempler på bortforleninger af slotte eller det modsatte. En sådan undersøgelse viser, at i hvert fald Näsbyholm, Elleholm og Hammershus på ét eller flere tidspunkter har været bortforleuede. Elleholm var øjensynligt nogenlunde permanent bortforlenet, mens Hammershus i det mindste var bortforlenet i hovedparten af ærkebisp Jens Brostrups tid.² Materialet indice-

¹ Ovf. kapitel 4, jf. ndf. kapitel 8.

² Näsbyholm var i 1522 bortforlenet på afgift til Axel Urup (Jordeböcker s. 552), men ellers haves ingen oplysninger om bortforleninger af slottet. På Åhus befalede i ærkebisp Jens Brostrups sidste år broderen Hans Brostrup (DDL V s. 405f; DDL VI s. 155 = KS 3 I s. 555; jf. CE s. 203f, hvor sønnen skrives af slottet). Da Jens Brostrup døde, rejste Hans Brostrup til Lund, hvor han ifølge et næsten samtidigt vidnesbyrd »sagde siigh Awss ther wdaff for myn herre erchebescop Byrge och cappettill« (DDL V s. 405f). Denne procedure implicerer ikke nødvendigvis, at Hans Brostrup var forlenet med Åhus, da også afsættelsen af en umiddelbart afsættelig embedsmand, in casu en slotsfoged, må have været ledsaget af dennes skriftlige eller mundtlige tilbagegivelse af slotsloven. En nærmere undersøgelse af forholdene omkring Åhus slots stilling ved ærkebisp Jens Brostrups død synes at vise, at Hans Brostrup må have været en umiddelbart afsættelig embedsmand (se ndf. s. 95 med de i note 33 anførte kildesteder). I 1532–33 var Åhus på regnskab, som det bevarede regnskab netop viser, hvilket betyder, at slottet ikke var bortforlenet, idet det ærkebiskoppelige lensvæsen ikke kender en »forlening på regnskab« (jf. ndf. s. 156). Elleholm var i begyndelsen af det 15. århundrede pantsat til Axel Pedersen (Thott) (SM II s. 121; Rep. 1 nr. 5130). Slottet bortforleuedes 1483 til Christiern van Hafn (DDL IV s. 404), hvis enke 1504 fik Elleholm i fem år mod en årlig afgift på 20 lød. mk. (DDL VI s. 152f). Samme afgift betalte Knud Lauridsen Giedde af Elleholm i 1522, og han sad inde med slottet ved ærkebisppegodsets inddragelse i 1536 (Jordeböcker s. 537; Erslev 1879b s. XXXVIII). Hammershus, der bestyredes af en regnskabs-

rer, at Åhus aldrig og Näsbyholm kun undtagelsesvis var bortforlenet, men må i øvrigt kun anvendes til at give et første vejledende indtryk.

Dernæst kan problemet om bortforlening af slotte angribes ved en undersøgelse af betegnelserne på slottenes befalingsmænd. Den person, der administrerer et slot, skrives ikke sjældent blot i, på eller af slottet. For det meste benyttes dog en embedsbetegnelse sammen med slottets navn. Der anvendes tre forskellige titler, høvedsmand, embedsmand og foged, hvortil kommer de latinske og plattyske udtryk for henholdsvis høvedsmand og foged.³ På Bornholm optræder dog i det 15. århundredes første halvdel titulaturer, der afviger fra de andre slotte kendte. Titlerne foged eller »advocatus« og høvedsmand forbindes her ofte med øens navn i stedet for med slottets.⁴ Desuden træffes titlen landsfoged på Bornholm.⁵ At denne landsfoged er identisk med slottets befalingsmand, fremgår dog tydeligt af de latinske titulaturer, der kombinerer de to titler.⁶ Med hensyn til anvendelsen af de forskellige benævnelser må det for det første fastslås, at den samme person kan tituleres med forskellige embedsbenævnelser.⁷ Der er heller ikke tale om, at der kun anvendes én bestemt titulatur f.eks. om personer, som med sikkerhed vides at have været forlenet med et slot. Om sådanne træffes tværtimod både anvendt titlerne høvedsmand og embedsmand, og måske også titlen foged.⁸ Det betyder, at

pligtig foged i 1430' rne (DDL III s. 84f, 97f, 201f. For øvrigt også knap 100 år før: DD 3 II nr. 132), bortforlenedes 1480 til Torbern Jensen (Rosensparre) (DDL IV s. 326). Senest 1484 fik Hans Brostrup og hans hustru Bornholm med Hammershus frit i 20 år, men Hans Brostrup afstod slottet allerede ved Jens Brostrups død i sommeren 1497 (Bruun 1959 s. 45).

³ Titulaturerne har som regel former som »høwetzmandh poo Ooss«, »embiittzmandtt paa Nesbyholm«, »ffoeth paa Näsbyholm« osv. (DDL VI s. 13f; DDL V s. 396ff; SS 1 I 3 s. 38). På Näsbyholm optræder dog i ærkebisp Birgers tid udvidede titulaturer, der eksplicit angiver, at der er tale om ærkebispens embedsmand: »her Byrges, erchebiscobs y Lund etc., embitzmand Peder Reberg paa Nesbyholm« (DDL VI s. 67f), »Jacob Norby Hr. Ærkebiskops Embedsmand paa Nesbyholm« (Rep. 2 nr. 10354). De plattyske titulaturer har samme form som de danske: »hovetman to Ahusen«, »Hauptmann in Ahus«, »voghet to der Aa in Schone« (f.eks. HR 1 II nr. 22; LUB 1 IV nr. 602 noten; jf. W. Christensen 1903 s. 37 note 3). Den latinske fogedtitulatur lyder i et ærkebiskopeligt brev: »aduocatus castri nostri Elleholm« (DDL III s. 415).

⁴ Se f.eks. ABH s. 16f; DDL III s. 155f.

⁵ ABH s. 15f; jf. DM 1 III s. 229f.

⁶ Se f.eks. ABH s. 14; DDL III s. 84f, 97f.

⁷ Peder Reberg kaldes embedsmand på Näsbyholm 1499 og 1502, men omtales 1503 som foged (DDL V s. 396ff; DDL VI s. 67f, 103f). På samme måde kaldes Tue Nielsen 1394 2/3 »voghet to der Aa«, men en måned senere »Hauptmann in Ahus« (LUB 1 IV nr. 602 noten; jf. W. Christensen 1903 s. 37 note 3). Jep Mikkelsen tituleres 1483 embedsmand på Åhus, men 1490 foged sammesteds (DDL IV s. 381f; DDL V s. 123ff). Steen Steensen (Laxmand) benævnes 1508 og 1512 høvedsmand på Hammershus, tituleres 1511 af ærkebispem med den helt enestående titel »vor Official paa Hammershus« og omtales omkring 1516 af samme blot som »min foghet« (DDL VI s. 249f; Rep. 2 nr. 11859, 12117; ABH s. 55). I 1518 kaldes han embedsmand på Bornholm (KS 2 V s. 802–804).

⁸ Christiern van Hafn, der forlenedes med Elleholm i 1483, kaldes et par gange høvedsmand på Elleholm (DDL IV s. 404; Rep. 2 nr. 7872, 7873), men skrives ellers for det meste blot i eller af Elleholm. Knud Lauridsen Giedde betalte 1522 afgift af Elleholm; men det er ikke helt sikkert,

man ikke med sikkerhed tør sige, at en bestemt titulatur kan tages som udtryk for, at en person enten er forlenet med et slot eller blot administrerer det som en umiddelbart afsættelig embedsmand.

Denne konklusion understreges, når man undersøger mønsteret i benyttelsen af de tre betegnelser høvedsmand, embedsmand og foged. I breve, der er udstedt af slotsbefalingsmanden selv, anvendes titulaturen høvedsmand.⁹ Det samme er som regel tilfældet i breve, hvor vedkommende person er medudsteder eller medbesejler, i hvert fald når brevet ikke er udstedt af ærkebispem.¹⁰ Tilskrives slotsbefalingsmanden direkte af ærkebispem, bruges udtrykket foged eller »advocatus«, eventuelt udtrykket embedsmand.¹¹ Hvor slotsbefalingsmanden omtales i ærkebiskoppelige breve eller optræder i sådanne som vidne eller medbesejler, anvendes næsten altid udtrykket foged eller »advocatus«. ¹² For øvrigt bemærker man, at der vistnok sker en vis udvikling i titulaturen i den her behandlede periode, idet udtrykkene høvedsmand og foged er enerådende indtil 1483, da embedsmand første gang forekommer, mens titlen embedsmand derefter forekommer lige så hyppigt som høvedsmand og foged.¹³ Mens der således næppe ligger reelle forskelle til grund for anvendelsen af de forskellige titulaturer, kan man altså konstatere, at slotsbefalingsmændene selv foretrækker betegnelsen høvedsmand med dens fornemmere klang, mens ærkebispem anvender foged eller til nød embedsmand, der betoner den afhængige stilling.¹⁴

Endelig kan problemet om slottenes bortforlening angribes ved en undersøgelse af slotsbefalingsmændenes gennemsnitlige funktionstid. Materialet her til er fragmentarisk, men kan benyttet med forsigtighed alligevel give resultater. Den nærmere undersøgelse viser, at på slottene Näsbyholm, Åhus og Hammershus ligger slotsbefalingsmændenes gennemsnitlige funktionstid på omkring 8–10 år, mens vi på Elleholm – der som nævnt formodentlig var nogenlunde konstant bortforlenet – finder en betydeligt højere gennemsnitlig

at han er identisk med en Knud Lauridsen, der 1532 omtales som »fogitt (paa) Aleholm«, idet dette »Aleholm« vel snarest er Ålholm på Lolland og ikke Elleholm, om end navnesammenfaldet virker højst påfaldende (Jordeböcker s. 537; FFR s. 446; jf. Erslev 1879b s. XXXVIII). Om Hans Brostrup, der havde Bornholm i fri forlening, anvendes kun udtrykket høvedsmand på Hammershus (MHD 1 I s. 275; SS 1 I 2 s. 43f; DK s. 197; DDL V s. 67ff). Axel Urup, der i efteråret 1522 havde Näsbyholm på afgift, skrev 1522 7/4 til kapitlet i Lund, at hvis han ikke kom overens med kongen inden otte dage, så skulle kapitlet være betænkt »att försee sig om en annan Embetzman på Näsbyholm« (Jordeböcker s. 552; SRA. B 29, Acta privata nr. 737 (sen svensk regist)).

⁹ DDL VI s. 13f; DK s. 197.

¹⁰ F.eks. DDL IV s. 89f; DDL VI s. 249f; Rep. 2 nr. 3119, 3131, 3133, 3189, 3580, 7872–3. Af undtagelser kan f.eks. nævnes Rep. 1 nr. 6484; DDL IV s. 381f; DDL V s. 123ff.

¹¹ DDL III s. 415; DDL IV s. 109f; ABH s. 62.

¹² F.eks. SS 1 I 3 s. 38; DD 4 I nr. 446; ABH s. 14; DDL III s. 84f, 97f; ABH s. 55. Undtagelser: DDL V s. 67ff; Rep. 2 nr. 11859.

¹³ Første forekomst af embedsmand: DDL IV s. 381f.

¹⁴ Jf. W. Christensen 1903 s. 216–218.

funktionstid, mindst 15 år.¹⁵ En kontraprøve på den foretagne udregning af de gennemsnitlige funktionstider kan gennemføres ved at undersøge, hvor lang tid vi rent faktisk ser en slotsbefalingsmand i funktion. Det viser sig da, at de faktiske funktionstider som hovedregel ikke overstiger 7 år.¹⁶ En undtagelse er kun Steen Steensen (Laxmand), der 1508–19 nævnes som slotsbefalingsmand på Hammershus; men han synes i det hele taget at have været en usædvanlig betroet medarbejder under ærkebisp Birger.¹⁷ De personer, som i øvrigt sidder i længere perioder som slotsbefalingsmænd, vides alle at have haft deres slot i forlening.¹⁸ Slotsbefalingsmændene på Näsbyholm, Åhus og Hammershus skiftede altså forholdsvis ofte og må have været direkte afsættelige embedsmænd. På dette punkt minder de derfor om de øvrige ærkebiskoppelige embedsmænd, men adskiller sig fra lensmændene, der som regel havde deres len for egen eller ærkebispens livstid, hvorfor man i en række tilfælde ser lensmænd, der sidder på samme len i en menneskealder.¹⁹

Om problemet bortforlening af slotte kan man da sammenfattende sige, at det ser ud til, at Elleholm skiller sig ud ved at være nogenlunde permanent bortforlenet, mens Näsbyholm, Åhus og Hammershus i modsætning hertil normalt ikke var bortforlenede, men administreredes af umiddelbart afsætteli-

¹⁵ På Näsbyholm nævnes 1467–1536 8 eller 9 slotsbefalingsmænd, der altså har en gennemsnitlig funktionstid på 7 1/2–8 1/2 år. På Åhus nævnes 1431–1536 mindst 10 slotsbefalingsmænd, hvormed den gennemsnitlige funktionstid bliver højst 10 1/2 år. I første halvdel af det 15. århundrede kendes imidlertid kun en enkelt slotsbefalingsmand på Åhus, og hvis der ses bort fra ham, kommer vi ned på en gennemsnitlig funktionstid på højst 9 1/3 år for perioden 1452–1536. På Elleholm er der 7 slotsbefalingsmænd i perioden fra omkring 1400 til Reformationen, hvilket giver en gennemsnitlig funktionstid på omkring 20 år. I perioden 1460–1536 nævnes 5 slotsbefalingsmænd, hvormed vi kommer ned på en gennemsnitlig funktionstid på lidt over 15 år. Hvis vi kun ser på 1400- og 1500-tallet, har vi på Hammershus 12 slotsbefalingsmænd i perioden 1405–1525, hvilket giver en gennemsnitlig funktionstid på 10 år. Ser vi også her kun på tiden efter midten af det 15. århundrede, får vi med 7 slotsbefalingsmænd 1469–1525 en gennemsnitlig funktionstid på 8 år.

¹⁶ Peder Reberg er slotsbefalingsmand på Näsbyholm 1499–1503 (DDL V s. 394f, 396ff; DDL VI s. 67f, 103f; Missiver II s. 182), Aage Nielsen (Sparre) er slotsbefalingsmand på Hammershus 1429–34 (ABH s. 15f, 16f; DDL III s. 84f, 97f, 155f, 156f; HUB VI nr. 818; APD nr. 1651; Rep. 1 nr. 6657; DM 1 III s. 229f), og Kjeld Nielsen (Alguksen) forekommer 1452–57 som foged på Åhus (EGJ s. 413, jf. DAB s. 117f). Både Jens Karlsen (1472–79), Jep Mikkelsen (1483–90) og Peder Knudsen (1518–25) nævnes som slotsbefalingsmænd på Åhus i netop 7 år (Rep. 2 nr. 3189, 4446; DDL IV s. 381f; DDL V s. 61f, 123–125; SRA. E 102a, sextern 17 nr. 193 (datering: se B 29, Lunde dombkyrckio nr. 490); DaD I nr. 52; RA. Privatarkiver, Aage Jepsen Sparre: 1519 6/7, 1520 20/7, 1520 16/10; FFR s. 94).

¹⁷ DDL VI s. 249f; Rep. 2 nr. 11859, 12117; ABH s. 49f, 55; KS 2 V s. 802–804; SRA. B 29, Acta privata nr. 683. Jf. ndf. s. 275f.

¹⁸ Det gælder Christiern van Hafn, der forlenedes med Elleholm i 1483 og uden tvivl havde slottet indtil sin død i 1503 eller 1504 (DDL IV s. 404; DDL VI s. 152f; jf. ndf. s. 280f), Knud Lauridsen Giedde, der havde samme slot på afgift i hvert fald 1522–36 (Jordeböcker s. 537; Erslev 1879b s. XXXVIII), og Hans Brostrup, der havde Bornholm med Hammershus i fri forlening senest fra 1484 og først afstod slottet 1497 (Bruun 1959 s. 45).

¹⁹ Jf. ndf. s. 156f.

ge og sikkert regnskabspligtige embedsmænd. Ud fra disses stilling vil det formentlig være mest korrekt at kalde dem slotsfogeder.

Udnævnelsen af slotsfogederne

I den her behandlede periode var slotsfogederne, som det vil fremgå af den senere redegørelse for rekrutteringen af dem, med højst en enkelt undtagelse altid verdslige og som regel typiske lavadelige lensmandstyper. På udnævnelsen af disse slotsfogeder indrømmede de ærkebiskoppelige »håndfæstninger« domkapitlet i Lund en vis medindflydelse.²⁰ Ligesom Peder Kruse som den første ærkebiskop i sin håndfæstning 1410 måtte give kapitlet indflydelse på udnævnelsen af officialer, er han også den første, hvis håndfæstning indeholder en bestemmelse om udnævnelsen af slotsfogeder.²¹ Denne bestemmelse om, at slotsfogeder skal indsættes efter råd af kapitlet eller dets »mere forstandige del«, bekræftedes ordret af Peder Lykke i 1419, af Hans Laxmand i 1436 og af Tue Nielsen i 1444.²² Men på tilsvarende måde som bestemmelsen om udnævnelse af officialer skærpedes i Jens Brostrups håndfæstning fra 1472, er bestemmelsen om udnævnelsen af slotsfogeder også skærpet, idet hele kapitlets samtykke nu krævedes.²³

Som betegnelse for befalingen over de kongelige slotte anvendes i det 15. århundrede udtrykket slotslovene, og dette udtryk forekommer også i forbindelse med de ærkebiskoppelige slotte, i hvilken sammenhæng det tilsyneladende har den samme betydning.²⁴ Ved indsættelsen af en slotsfoged modtog denne slotsloven og udstedte vist en skriftlig forpligtelse desangående.²⁵ Vi kender intet til de nærmere omstændigheder i denne forbindelse; men vi har et interessant eksempel på en slotsfogeds opsigelse af slotsloven. Efter at Christian II i begyndelsen af 1522 havde gjort krav på Bornholm over for slotsfogeden på Hammershus, sendte denne nemlig 1522 6/2 til Lundekapitlet et brev, hvori han forklarede kongens krav og tilbagegav kapitlet slotsloven på Hammershus.²⁶ Således ubundet af eventuelle tidligere løfter angående slotsloven kunne han, da kongen havde tvunget Lundesædet og kapitlet til at afstå Bornholm, 1522 17/2 udstede et brev, hvori han erkendte »nu« at have modtaget af kongen »Hammershuss slot vtj enn frij reen vbesmyttet slotz logh«.²⁷

²⁰ Jf. mht. de kongelige håndfæstninger i anden halvdel af 15. århundrede AKG II s. 44, 48; W. Christensen 1903 s. 197f. Mht. Roskildebispen Lage Urnes »håndfæstning« 1513 se Arhning 1970 s. 64, 89.

²¹ SD II s. 293–295, 415f. Jf. Ingesman 1985b s. 77.

²² SD III s. 433f; DDL III s. 176f, 272–274.

²³ DDL IV s. 141–143. Jf. Ingesman 1985b s. 77f.

²⁴ DDL VI s. 25f, jf. DDL V s. 346–348. Se i øvrigt W. Christensen 1903 s. 208–210.

²⁵ ÆDA V s. 132 (A. 14a); jf. DDL IV s. 109f.

²⁶ SRA. B 29, Lunde dombkyrckio nr. 546 = E 102a, sextern 18 nr. 269. Om baggrunden for kongens krav jf. DD 3 VI nr. 256 samt Bruun 1959 s. 57ff.

²⁷ ABH s. 62f.

Fig. 7. Det ærkebiskoppelige slot Hammershus på Bornholm har en lang og omtumlet historie, der går tilbage til 1200-tallet. Middelalderen igennem var den stærke og strategisk meget velbeliggende fæstning i ærkebispens hænder en torn i øjet på kongemagten. I hvert fald til visse tider lykkedes det da også kongemagten at opnå en medindflydelse på udnævnelsen af høvedsmænd på Hammershus. Ved forliget med Erik Menved den 19. april 1314 lovede ærkebisp Esger, at han ikke ville sætte nogen person til høvedsmand på Bornholm uden med kongens råd. Den svenske kong Magnus fik måske omkring 29. juni 1340 et lignende løfte, og da Valdemar Atterdag 1362 igen overlod Hammershus slot med Bornholm til ærkebispens, måtte denne til gengæld den 8. december udstede et brev, hvori han blandt andet lovede, at den af ærkebispens indsatte høvedsmand skal være en person, der nyder kongens tillid, og at han ved sin udnævnelse skal forpligte sig til at oplade slottet til kongen, såfremt denne – i overensstemmelse med den ret hertil, brevet giver kongen – kræver slot og ø tilbage. Løfterne i dette ærkebiskoppelige brev har dog vistnok været uden betydning frem til begyndelsen af det 16. århundrede, da først kong Hans og siden Christian II – i 1522 – fandt det gamle, tilsyneladende glemte brev frem.

På billedet her ses kirkefløjens nordlige ydermur. (Foto: Nationalmuseet, København)

Ordlyden af ærkebiskoppelige slotsfogeders forpligtelser angående slotsloven er desværre ikke bevaret; men fra Roskilde stift haves flere breve, hvori adelsmænd, der indsættes som høvedsmænd eller forlenes med et slot, lover at holde slotsloven til bispens hånd, og hvis bispens dør, da til kapitlet.²⁸ At også Lunde domkapitel rådede over slotsloven i tilfælde af vakance på ærkesædet, og at denne tilstand varede, indtil den udvalgte ærkebisp havde modtaget sin pavelige konfirmation, synes imidlertid at fremgå af et brev fra 1520. I dette svarer ærkeelectus nemlig en adelsmand, der har klaget over embedsmanden

²⁸ Arhning 1970 s. 69f, 72f, 73, jf. s. 65. Se også W. Christensen 1903 s. 208–210.

på Bornholm, »detth handh wilde ecke beware ssegh medh Borenholm da handh hade ecke anamedh ingen sslotthssloff der paa landeth och handh ecke wilde helder aname nogen sslaathssloff ffør han hade ssin konffermass och ssa- de deth laa wnder Lunde capetel ssa de sskwlæ ssware der til«. ²⁹ Svaret er helt i overensstemmelse med den kirkeretslige teori, ifølge hvilken domkapitlet ved vakance på bispestolen skulle overtage stiftsadministrationen og varetage denne, indtil electus havde fremlagt den pavelige konfirmation for det. ³⁰ I den pågældende situation er ærkeelectus' påberåbelse af teorien dog vistnok mest en dårlig undskyldning. Allerede det følgende år ser man nemlig samme ærke- electus befale sin embedsmand på Hammershus at tilbagegive den pågældende adelsmands bønder de uretmæssigt oppebårne ydelser. ³¹ To tilfælde fra det 15. århundrede viser da også, at man i ærkestiftet i praksis har foretrukket at lade ikke domkapitlet, men lokale myndighedspersoner overtage ansvaret eller en del af ansvaret for slottene ved vakance på ærkesædet, måske for at sikre en bredere kreds af ansvarlige i en sådan vanskelig situation. I 1443 ser vi, at slotsfogeden på Hammershus kort efter ærkebisp Hans Laxmands død overdrager slotsloven til et »triumvirat« bestående af den vigtigste gejstlige embedsmand, dekanen, den efter slotsfogeden selv vigtigste verdslige embedsmand, landsdommeren eller landstingssaghøreren, og den mest betydningsfulde privatperson på øen – dog tilsyneladende således, at slotsfoged og triumvirat i fællesskab skal besidde befalingen over slottet. ³² Noget lignende ses ved Åhus slot efter ærkebispens død betror slottet til byens borgmestre (og råd?), hvorefter han stadig står for slottets daglige drift, men nu øjensynligt under kontrol af borgmestrene. ³³

Slotsfogedernes regnskabspligt

På slottene førtes regnskaber, af hvilke vi dog kun har bevaret regnskabet fra Åhus 1532–33, som senere skal gennemgås nærmere. Dette regnskab er et kombineret indtægts- og udgiftsregnskab, som indeholder dels et oppebørselsregnskab, i hvilket de under slottet liggende bønder opføres med angivelse af deres ydelser, dels opstillinger over samtlige andre indgåede og udgåede naturalier og penge. ³⁴ Egentlige jordebøger fra slottene er ikke bevaret, men har uden tvivl

²⁹ ABH s. 60f.

³⁰ Hinschius 1878 s. 240ff. Danske eksempler på stiftsadministration under vakance: se f.eks. Arhning 1937 s. 307f; DV s. 113ff, jf. T. Dahlerup 1960–62 s. 180.

³¹ ABH s. 62.

³² DDL III s. 260f; jf. SM II s. 122. Den i brevet fra 1443 nævnte Jens Eter kendes som foged på Bornholm fra 1439 (HUB VII 1 nr. 514, 580; jf. om ham Ingesman 1984a s. 309f). Peder Bosen kaldes skiftevis landsdommer og landstingssaghører, idet de to udtryk i de skånske landskaber som regel er synonyme (ABH s. 15f; DM 1 III s. 229f; jf. W. Christensen 1903 s. 173ff).

³³ DDL V s. 405f; Rep. 2 nr. 8921; DDL VI s. 155 = KS 3 I s. 555; jf. Bruun 1959 s. 50f.

³⁴ RA. Reg. 108 A pk. 36. Jf. ndf. s. 104ff.

eksisteret. I en regest af et brev fra 1503 omtales således, at ærkebispens foged Peder Reberg har forfulgt på noget gods, »som ligger till Näszyholm effter Lunde sædetz gamle jordeböcker«, hvorefter disses oplysninger om udsæd, høslet og tilhørende skov citeres.³⁵ På Bornholm omtales en særlig »slotsbog«, som utvivlsomt er en slags jordebog. De bornholmske statutters § 10 bestemmer, at en frimand, der ægter en bondedatter, skal gøre ærkebispens embedsmand opmærksom derpå, »at han registrerer the bondhæ gotz i slottz bog«, så godset ikke falder i frihed.³⁶ Og endnu 1580 huskes det om en ærkebiskoppelig slotsfoged på Hammershus, at han lod en fri gård »opschriffue wdi Skat« til Hammershus slot, vel en henvisning til en indførsel i slotsbogen.³⁷ Da lybækkerne overtog Hammershus i 1525, lovede de i øvrigt ikke at forhøje skattebogen.³⁸ Ligeledes på Bornholm omtales i 1555 »Steen Stensøns Reignschabs Bøger« og »Steen Steensøns Register«, af hvilke de bornholmske bønders landgilde-, gæsteri- og arbejdsydelser i ærkebispens tid skulle fremgå.³⁹ Det er måske de samme kilder, der henvises til i et andet brev fra samme år, i hvilket det oplyses, at de bornholmske bønders sædvanemæssige ydelser kan findes »in den altten schonischen Registern«.⁴⁰

Slotsfogedernes regnskabsaflæggelse er ikke belyst i detaljer; men en række kvitteringer til fogeden på Hammershus er dog bevaret. Ridderen Jakob Jensen (Galen) aflagde 1345 13/3 på Hammershus personligt regnskab for sin broder ærkebisp Peder Jensen for enhver oppebørsel og udgift, af hvad art det måtte være, landgilde, sagefald, afgifter, told, skatter, tiende, sognepræsternes cathedraticum, indtægter af skibbrud og avl til ærkebispens »grangias« osv.⁴¹ Kvitteringen er besejlet med ærkebispens og Lundekapitlets segl. De senere kvitteringer til Aage Nielsen (Sparre) af 1430 15/3 og 1431 2/6 har omtrent samme form som den ældre kvittering, men indeholder ikke oplysningen om, at regnskabsaflæggelsen er sket for ærkebispens personligt, og undlader for øvrigt den specificerede opregning af indtægterne.⁴² Uvist af hvilken grund er kvitteringerne til Aage Nielsen ikke medbesejlet af kapitlet. At ærkebispens også på dette tidspunkt lod kvitteringer til slotsfogeder medbesejle af kapitlet, fremgår nemlig af et brev, som ærkebisp Hans Laxmand 1439 11/5 tilsendte kapitlet med den bøn, at de ville lade deres indsegl hænge for det medsendte »quite breff«, han havde givet befalingsmanden på slottet.⁴³ Hans Laxmand beret-

³⁵ DDL VI s. 103f; jf. ndf. s. 101.

³⁶ DDL V s. 382 = AKG V s. 85. Jf. DDL VI s. 34. En »slotsbog« nævnes også på Gotland: DM 3 III s. 104.

³⁷ ABH s. 484f, jf. s. 34f.

³⁸ ABH s. 72.

³⁹ ABH s. 252–255. Der er tale om Steen Steensen (Laxmand), der nævnes på Hammershus 1508–19 (ovf. s. 92 med note 17).

⁴⁰ ABH s. 259.

⁴¹ DD 3 II nr. 132.

⁴² DDL III s. 84f, 97f.

⁴³ DDL III s. 201f.

ter samtidig, at han efter at være kommet hid til Bornholm fandt Lunde kirkes slot Hammershus og landet dér til i en god tilstand, således at der var grund til at takke den nævnte »dandeman« for hans administration. Brevet tyder på, at ærkebispem i tilslutning til regnskabsaflæggelsen har inspiceret slottet og dets underliggende gods, og at såvel inspektion som regnskabsaflæggelse i dette tilfælde øjensynligt har været fuldt tilfredsstillende.

De tre bevarede kvitteringer og det ærkebiskoppelige brev til kapitlet viser, at slotsfogedens regnskabsaflæggelse – i hvert fald hvad angår Hammershus – normalt ikke fandt sted til en bestemt termin, men vel afhang af, hvornår ærkebisp og slotsfoged havde lejlighed til at træffe sammen. Regnskabsaflæggelsen fandt i alle fire tilfælde sted en gang i foråret eller først på sommeren, hvilket antyder, at man har tilstræbt et nogenlunde fast tidspunkt for regnskabsaflæggelsen.⁴⁴ På Åhus angives 1532–33 påsken som skæringsdato for regnskabsåret, i hvert fald hvad landgildeindtægterne angår, mens skæringsdatoen for de øvrige indtægter og udgifter rent faktisk synes at ligge omkring den 1. maj.⁴⁵

Slotsfogedernes funktioner

Slotsfogedernes funktioner på de forskellige slotte er meget ulige belyst. Medens vi fra Åhus og Hammershus har bevaret et forholdsvis righoldigt kildemateriale – fra Åhus endda et regnskab – er kun få oplysninger fra Näsbyholm og så godt som ingen fra Elleholm overleveret. Det er så meget mere uheldigt, som slotsfogedernes funktioner ikke kan have været fuldstændig overensstemmende fra slot til slot. Under Hammershus lå Bornholm, som ærkesædet fra gammel tid besad med fuld kongelig ret, og under Näsbyholm lå de tre herreder Vemmenhøgs, Ljunits og Herrestads, der i senmiddelalderen betragtedes som i almindelig forstand forlenede til ærkebispem. Slotsfogederne på disse to slotte havde derfor ikke blot godsadministrative, men også lokaladministrative funktioner, mens noget sådant ikke gælder for slotsfogederne på Åhus og Elleholm, hvorunder der lå rene godslen. Ved den nedenfor givne gennemgang af slotsfogedernes funktioner må det derfor stadig holdes for øje, fra hvilke slotte de respektive vidnesbyrd stammer.

For alle slotsfogedernes vedkommende gælder det selvfølgelig, at de stod for slottets daglige drift i al almindelighed. Den i godsadministrativ henseende vigtigste funktion var at *oppebære landgilde og andre ydelser* af de under slottet liggende bønder.⁴⁶ På Bornholm, hvor slotsfogeden ikke blot oppebar diverse ydelser af privatretslig art, men også alle ydelser af offentligretlig karakter, er kildematerialet til belysning af slotsfogedens oppebørsel forholdsvis rigt. Den ærkebiskoppelige »lovgivning« for Bornholm indeholder således flere bestem-

⁴⁴ Jf. M. Dahlerup 1969.

⁴⁵ Ndf. s. 104ff med note 104.

⁴⁶ Jf. især gennemgangen af Åhusregnskabet ndf. s. 104ff.

melser vedrørende skatteydelse til Hammershus. De bornholmske statutter fastsætter i § 7, at det er embedsmandens opgave at udspørge og granske, om noget skattegods unddrages beskatning, og i § 10, at embedsmanden skal registrere gods, der falder i ufrihed, i »slottz bog«. ⁴⁷ Almuen på Bornholm skal ifølge § 4 udgive sin skat til bestemte tider: smør inden Skt. Laurentii dag (10/8), penge inden Marie messe nativitatis (8/9), fedt fæ, øksne, får, køer, lam, gæs og høns inden Helgenmesse (1/11), korn inden Skt. Andree dag (30/11) og fede svin eller flæsk inden jul. Såfremt skatten ikke ydes rettidigt, skal der bødes 3 mark, »oc haffwer sidhen wor embitzman magt at lade gesthe, so lenghe thet wtkommæ«. Hvad den omtalte skat omfattede, ses i 1510'erne, da der opstod strid mellem ærkebisp Birger og Niels Brahe om ydelserne af sidstnævntes tjenere på Bornholm. ⁴⁸ Blandt de skatter eller småredsler, som slotsfogeden med vold har ladet tage af Niels Brahes bønder, nævnes skur eller skursmør, kosmør, rettertingspenge, vedepenge eller ved, gæsteri og biskops-tiende. ⁴⁹ Det ser ud til, at det netop er de bornholmske statutters § 4, der er blevet bragt i anvendelse over for Niels Brahes bønder, når det hedder, at ærkebispens embedsmand på Hammershus har pantet eller pantet og gæstet de pågældende bønder. ⁵⁰

Bortset fra biskopstienden, der jo ikke er noget specielt for Bornholm, er det desværre ikke muligt at klarlægge den nærmere karakter af og oprindelsen til disse i begyndelsen af det 16. århundrede forekommende skatter. De ordinære skatter, som bønderne ydede til kronen, sammenfattes i ældre tid som bekendt i forbindelsen inne, stud og leding, og i begyndelsen af det 15. århundrede ser man da også, at ærkebispens fritager en gård på Bornholm »Ab omnibus oneribus regalibus ut Innæ, stuth & læthingh«. ⁵¹ Siden nævnes stud og leding imidlertid overhovedet ikke på Bornholm, mens kun en særlig art af inne, nemlig ægter, findes omtalt. Efter at borgerne i Rønne havde klaget over, at de mod gammel sædvane besværedes meget med »ecker« fra Rønne til Hammershus slot, når embedsmanden havde købt noget gods til slottets nytte og behov, fastsatte ærkebispens i 1490, at Rønneborgerne kun var pligtige til at føre deres told, byskat og andre afgifter til Hammershus. Gods, som embedsmanden købte i byen, skulle de blot føre i land, hvorefter kirkens bønder og al-

⁴⁷ Statutterne er udstedt 1499 6/7 (DDL V s. 380–383 = AKG V s. 82–86). §§ 1–11 må være Jens Brostrups bestemmelser, der nu stadfæstes af Birger Gunnensen, mens §§ 12–14, som indskuddet mellem § 11 og § 12 viser, må være nye bestemmelser af Birger Gunnensen. Statutterne er udstedt i en ny version 1501 15/8 (DDL VI s. 31–35), hvor § 1 omhandlende skovene på øen er erstattet af en henvisning til en overenskomst, som almuen på Bornholm har gjort om skovene. Denne overenskomst er ikke direkte bevaret, men findes i en modificeret form bekræftet i ærkebisp Birgers »skovforordning« af 1499 25/7 (DDL V s. 384f = AKG V s. 86).

⁴⁸ ABH s. 47ff. Jf. om stridens baggrund DDL V s. 256f; ABH s. 44; DDL VI s. 358f.

⁴⁹ ABH s. 49f, 55, 56f.

⁵⁰ ABH s. 50, 59.

⁵¹ ABH s. 10 = SD I s. 222; bekræftet Rep. 1 nr. 5257. Jf. i øvrigt W. Christensen 1903 s. 420ff.

muen i de nærmeste sogne efter embedsmandens tilsigelse skulle sørge for transporten af godset til Hammershus.⁵²

Vi har allerede set, at officialen netop ikke færdedes i det under slottene liggende gods.⁵³ På forhånd må det da antages, at slotsfogederne har oppebåret alle eller i hvert fald nogle af de uvisse indtægter, som officialen oppebar i det under Lundegård liggende gods. Særlig mange vidnesbyrd haves dog ikke herom. Sagefaldsbøder, der tilkom ærkebispens, oppebares på Bornholm af slotsfogeden, og i selve Skåne oppebar slotsfogeden på Åhus 1532–33 i hvert fald nogle af sagefaldsbøderne.⁵⁴

Med hensyn til oppebørslen af gæstning og gæstningsafløsning synes der, som allerede tidligere omtalt, at have været visse kompetancestridigheder mellem fodermarsken og slotsfogederne. Gæstning af sognekirkebønder varetoges af slotsfogeden på Näsbyholm, indtil fodermarsken i anden halvdel af det 15. århundrede overtog dette hverv.⁵⁵ Klerke og præster i Villands og Gårds herreder gæstedes af ærkebispens fogeder og embedsmænd på Åhus slot, indtil ærkebisp Jens Brostrup i 1487 fritog dem herfor – dog mod ydelse af den sædvanlige gæstning til ærkebispens eller hans fodermarsk.⁵⁶ I 1532–33 var det imidlertid slotsfogeden på Åhus, der oppebar gæstningsafløsning i form af alterhavre og foderhavre af præster og degne i Villands og Gårds herreder, muligvis fordi fodermarsken efter gæsteriets afløsning egentlig var overflødig.⁵⁷

Også andre områder end oppebørsl af afgifter varetoges af slotsfogederne. *Opsynet med de under slottet liggende skove* og specielt beskyttelsen af skovene mod forhugning er en af de opgaver, som sikkert har været af en vis betydning netop i senmiddelalderen, hvor problemet om skovenes forhugning gentagne gange dukker op.⁵⁸ På Bornholm var problemet så påtrængende, at det måtte tages op til behandling i lovgivningen. De bornholmske statutters § 1 freder simpelthen øens »almenighe skoghæ, som storlighæ forhærethæ oc forhwgnæ ære«, og fastsætter straffen for overtrædelse af bestemmelsen til fortabelse af heste og vogn tillige med 3 marks bøde til embedsmanden på slottet for ulydighed.⁵⁹ Hensynet til skovenes beskyttelse ligger uden tvivl også bag samme statutters § 3, der forbyder hold af geder på øen og bemyndiger embedsmanden på slottet til at anamme dem, lige meget hvor de findes, eller hvem de tilhører.⁶⁰ Samtidig med, at ærkebisp Birger stadfæstede de bornholmske statutter, gjorde almuen på øen en »wedertegt« om de private (hegnede) skove, hvilken

⁵² DDL V s. 126f. Jf. i øvrigt W. Christensen 1903 s. 440ff.

⁵³ Ovf. s. 65f.

⁵⁴ DDL V s. 384f; ndf. s. 115.

⁵⁵ ÆDA IV s. 345 (AQ. 5). Jf. ovf. s. 47.

⁵⁶ DDL V s. 23f.

⁵⁷ RA. Reg. 108 A pk. 36. Åhusregnskabet 1532–33 fol. 29r–31r. Jf. ovf. s. 47 og ndf. s. 115.

⁵⁸ Jf. W. Christensen 1903 s. 232f, 380.

⁵⁹ DDL V s. 380.

⁶⁰ DDL V s. 381.

ordning ærkebispens stadfæstede i en tillempet form 1499 25/7 med den tilføjelse, at den samme ret skulle ærkebispens fogeder og embedsmænd holde over ærkebispens og Lunde domkirkes fredede og hegnede skove.⁶¹ Denne skovforordning fastsatte endnu strengere straffe for ulovligt skovhug i de hegnede skove, idet f.eks. den, der blev grebet på fersk gerning, skulle fortabe heste, vogn og læs til bonden, erstatte skovskaden og desuden bøde 40 mark til ærkebispens og hans embedsmand. Under særlige omstændigheder kunne der dog gives tilladelse til hugning i de bornholmske skove. Det skete f.eks. i 1511, da de, der ville bygge i den af rov og ildebrand nyligt hærgede Åkirkeby, fik tilstået »thii læss raffthe eller wender at hielpe siig met«. Det var da embedsmanden på Hammershus, der skulle anvise, hvor og hvornår der måtte hugges.⁶² Fra de andre slotte haves næsten intet materiale vedrørende skove og skovhugning; men det ses dog, at slotsfogeden skulle give sit samtykke til bønder, der ønskede at hugge i slottets skove, vistnok i form af udlejning af et såkaldt skovtegn.⁶³

En speciel side af slotsfogedens funktion vedrørte *bjergning af strandet gods*, som formodentlig har været relevant ved alle fire slotte, men har spillet størst rolle på Bornholm, hvorfra materialet da også er fyldigst. De bornholmske statutters § 9 viser, at slotsfogeden har ansvaret for bjergning af strandet gods, idet den forbyder bønder og vornede at befatte sig med skibsvrag, førend ærkebispens embedsmand eller foged tilsiger dem, at de mod mulig bjergeløn skulle bjerge og redde.⁶⁴ Efter at slotsfogeden og hans folk med eventuel hjælp fra almuen havde bjerget det skibbrudne gods, førtes dette op på Hammershus.⁶⁵ Såfremt skibets skipper, en købmand eller andre ansvarlige var reddet, kom det til en aftale mellem slotsfogeden og disse om den del af det bjergede gods, som slotsfogeden skulle beholde »vor des byscoppis rectigheth vnde vor borgelon«. ⁶⁶ Breve, i hvilke tyske skippere eller købmænd således overdrager slotsfogeden på Hammershus en del af deres skibbrudne gods og giver afkald på enhver tiltale desangående, er i flere tilfælde bevaret og omtaler ofte de nærmere omstændigheder ved forliset samt omfanget af det bjergede gods. Slotsfogedens – eller med andre ord ærkebispens – andel af det bjergede gods var ikke ubetydelig; i ét tilfælde fra 1434 udgjorde den en tredjedel af det bjergede gods, og i to andre tilfælde fra samme år halvdelen af det bjergede gods.⁶⁷ Hvis der ikke var overlevende personer fra det skibbrudne fartøj, eller hvis skipper og slotsfoged ikke kunne komme overens, kunne der opstå strid om

⁶¹ DDL V s. 384f = AKG V s. 86. Jf. DDL VI s. 31–35 og note 47 ovf.

⁶² DDL VI s. 326f.

⁶³ DDL VI s. 13f. Her er det dog fogeden på Vittskövle, der har udlejet skovtegnet. Jf. i øvrigt W. Christensen 1903 s. 379 note 2.

⁶⁴ DDI V s. 382; DDI VI s. 34.

⁶⁵ ABH s. 4.

⁶⁶ DDL III s. 141.

⁶⁷ DDL III s. 141, 155f, 156f.

det bjergede gods, og i mindst to tilfælde klagede hansestæder til den danske kongemagt i sager vedrørende strandinger på Bornholm.⁶⁸

Næst efter oppebørslen af afgifterne fra godset var *det retslige forsvar af det under slottet liggende gods* måske slotsfogedens vigtigste opgave. Denne side af slotsfogedens funktion er bedst belyst for Näsbyholms vedkommende, idet slotsfogederne her i de to første årtier af det 16. århundrede var optaget af en række stridigheder med forskellige adelsmænd angående Näsbyholms tilliggende.⁶⁹ Materialet fra Näsbyholm viser, hvordan slotsfogeden kunne varetage det retslige forsvar af det under slottet liggende gods igennem alle retslige instanser op til en almindelig herredag.

Ærkebispens embedsmand på Näsbyholm Peder Reberg førte 1499–1502 strid med Brahe'rne på Krageholm om markeskellet mellem Skårby (Skårby sn, Ljunits hd) og Krageholm (Sövestad sn, Herrestads hd). Peder Reberg bød 1499 15/9 lov på lovhævd for Skårby mark, efter at de mænd, der var udnævnt til at gange markeskel mellem Skårby og Krageholm, ikke havde kunnet enes om den nævnte marks tilhørsforhold.⁷⁰ To uger senere mødte Peder Reberg op på Ljunits herredsting og fik et tingsvidne indeholdende en udførlig redegørelse for Skårbys rette ejendom, der ifølge dannemænds og oldinges vidneudsagn ikke blot omfattede den ovennævnte mark, der nu kaldes Sjöryds mark, men også Sjöryds skov og et fiskeri i Krageholms sø.⁷¹ Derpå har striden åbenbart ligget stille nogle år. Først 1502 23/4 udstedtes atter et brev i sagen, idet Peder Reberg igen mødte op på Ljunits herredsting og fik et tingsvidne om markeskellet mellem Skårby og Krageholm.⁷² Sagen må imidlertid nu være blevet så kompliceret, at Peder Reberg ikke længere selv kunne varetage den, hvorefter ærkebispens personligt måtte tage affære. På selve åstedet fuldgjorde ærkebisp Birger da 1502 28/11 med 11 gode mænds ed lovhævd på marken, efter at de af brødrene Axel og Tyge Brahe tilsagte mænd havde forhindret, at der blev svoret ret markeskel.⁷³ Ærkebispens lovhævd stadfæstedes på Lunde landsting 1502 3/12; men først 1513 afsluttedes sagen ved et forlig, der dog kun er bevaret i regest.⁷⁴

Peder Rebergs efterfølger som slotsfoged på Näsbyholm, Jakob Norby, trættede i 1505 med Niels Hak i en lidet oplyst sag om nogle ødedrætter i Björkesåkra sø på grænsen mellem Genarp sogn i Bara herred og Börninge sogn i Vemmenhögs herred.⁷⁵ Samtidig førtes trætte med Oluf Jepsen (Sparre) om Örsjö mose (Örsjö sn, Vemmenhögs hd); men denne sag er næsten udelukkende kendt igennem de breve, som Oluf Jepsen lod tage i sagen, og den ærkebiskoppelige slotsfogeds nøjagtige rolle er derfor ukendt.⁷⁶ For øvrigt fremtræder den i en noget uheldig belysning. Herredsfogeden i Vemmenhögs herred antyder nemlig pression fra slotsfogedens side med sin påstand om, at han er nødt til at besegle, hvad Jakob Norby vil lade skrive.⁷⁷

⁶⁸ ABH s. 3–6, 8–10; DDL V s. 162f, 170f, 173f, 177–179.

⁶⁹ Et par eksempler på slotsfogedens indsats på det retslige område haves også fra Åhus, se Rep. 2 nr. 4446; DDL VI s. 13f.

⁷⁰ DDL V s. 394f.

⁷¹ DDL V s. 396–399.

⁷² DDL VI s. 67f.

⁷³ DDL VI s. 86–88. Ifølge ærkebispens eget udsagn skulle han endda allerede to gange før have været ude i samme sag.

⁷⁴ DDL VI s. 91; SRA. B 29, Lunde dombkyrkio nr. 452. Mon det var ved dette forlig, at ærkebisp Birger betalte Axel Brahe 300 mk. for det omstridte gods? (jf. DK s. 360f).

⁷⁵ DDL VI s. 161.

⁷⁶ DDL VI s. 167f, 168f; Rep. 2 nr. 10352, 10354, 10359. Kun et enkelt brev er i regest bevaret igennem ærkesædets arkiv (DDL VI s. 191, jf. ÆDA IV s. 302 (G. 7)).

⁷⁷ Rep. 2 nr. 10354. Jf. Hertz 1978 s. 84.

Bedre oplyst er den langvarige trætte, som 1502–17 udspandt sig om Stänkelstorp (nu Genarp sn, Bara hd) mellem på den ene side slotsfogeden på Näsbyholm og på den anden side Niels Hak og efter dennes død hans svigersøn Knud Gøye. Striden begyndte i 1502, da Niels Hak lod bygge på Stänkelstorp fang.⁷⁸ Året efter begyndte Peder Reberg efter ærkebispens befaling at forfølge på Stänkelstorp fang, idet han beviste, at dette gods lå til Näsbyholm ifølge Lundesædets gamle jordebøger.⁷⁹ I 1504 toges sognevidner af både Lemmeströ sogn (nu del af Börringe sn, Vemmenhøgs hd) og Grönby sogn (Vemmenhøgs hd) om Stänkelstorps tilhørsforhold til Näsbyholm.⁸⁰ Derefter gik sagen til Vemmenhøgs herredsting, der samme år udstedte et tingsvidne, ifølge hvilket Stänkelstorp og Stänkelstorp fang har ligget til Näsbyholm af arilds tid, før Niels Hak lod det opbygge.⁸¹ Vel blandt andet som følge af Niels Haks død i 1508 synes striden at have hvilet indtil 1511, da sagen igen kom op på Vemmenhøgs herredsting. Det fastsloges atter, at Stänkelstorp hører ærkebispens til og ligger til Näsbyholm, ligesom det rette skel mellem Vemmenhøgs herred og Bara herred, ifølge hvilket Stänkelstorp hører til Vemmenhøgs herred, bevidnedes.⁸² Sagen kunne imidlertid ikke afgøres på herredstinget og henvistes til landstinget.⁸³ Et brev af Lunde landsting ligeledes fra 1511 oplyser, at Knud Lauridsen Giedde – han omtales året efter udtrykkeligt som foged på Näsbyholm – har forfulgt fire herredsting og fire landsting på Stänkelstorp, hvorefter landsdommeren sætter sagen ind for rigens kansler.⁸⁴ Denne opsætter i 1512 trætten mellem Knud Lauridsen Giedde og Knud Gøye om Stänkelstorp til en almindelig herredag.⁸⁵ Derefter er vi ikke længere i stand til at følge trætten; men endnu i 1517 havde den ikke fundet sin afslutning.⁸⁶

Skønt fogeden på Bornholm ikke blot havde godsadministrative funktioner, men også varetog den lokale administration, belyses hans rolle i øens retspleje kun svagt. Da den skånsk-bornholmske adelsmand Peder Lang havde tiltale til en mand på Bornholm i en godsstrid, befalede ærkebispens 1469 fogeden på Hammershus, dekanen og landsdommeren at stævne de stridende parter for sig, høre deres bevisning på begge sider og skille dem ad med rette.⁸⁷ En lignende befaling udgik 1519 til slotsfoged og landsdommer i en sag om en mordbrand, hvor den anklagede boede på Bornholm, mens den myrdedes søn boede på Fyn.⁸⁸ Begge sager er klart usædvanlige, og der kan ikke bygges meget på dem. Den bornholmske fogeds »normale« funktioner på retsplejens område belyses ikke af kilderne; men man må gå ud fra, at det var slotsfogedens opgave at rejse tiltale i tilfælde af lovovertrædelser, der ikke påtaltes af nogen tredjemand.⁸⁹ For øvrigt havde slotsfogeden en åbenlys interesse i at rejse tiltale i alle de tilfælde af retsbrud, hvor en bøde eller en del af en bøde ville tilfalde ærkebispens.⁹⁰

⁷⁸ DDL VI s. 103f.

⁷⁹ DDL VI s. 103f; Rep. 2 nr. 9849.

⁸⁰ ÆDA IV s. 360 (BI. 4 og 8).

⁸¹ ÆDA IV s. 360 (BI. 9).

⁸² ÆDA IV s. 359 (AI. 2), s. 360 (AI. 6), s. 360 (AI. 5).

⁸³ ÆDA IV s. 359f (AI. 3).

⁸⁴ ÆDA IV s. 360 (AI. 7). Jf. SS 1 I 3 s. 38.

⁸⁵ ÆDA IV s. 360 (AI. 10). De udaterede brevregester AI. 12–15 ligger vel forud herfor.

⁸⁶ ÆDA IV s. 360 (AI. 11).

⁸⁷ DDL IV s. 109f. Jf. ABH s. 26f.

⁸⁸ SRA. B 29, Acta privata nr. 683.

⁸⁹ Jf. de bornholmske statutters § 6 (DDL V s. 381f; DDL VI s. 33).

⁹⁰ Jf. i øvrigt W. Christensen 1903 s. 237, 249ff; Fussing 1951 s. 59–71, 116f.

Til slotsfogedens normale og daglige funktioner kom *specielle opgaver*, som ærkebisen kunne betro en slotsfoged. Fogeden på Hammershus lod opføre seks boder i ærkebispens navn »in porticu Lysta«, det nuværende fiskerleje Listed (Ibsker sn), og fogeden på Elleholm beordredes 1460 til at forsyne ærkebispens skibsbyggere, der sendtes til ham for at bygge en »bartze«, med materialer, tjære, træværk m.v. samt kost.⁹¹

Ved siden af sine forvaltningsmæssige funktioner var det slotsfogedens opgave at *forsvare slottet i tilfælde af angreb af fjender*. Specielt slottene Åhus, Elleholm og Hammershus havde en vigtig militær betydning i rigssammenhæng. Elleholm og Åhus var med til at beskytte den letteste adgang til Skåne fra Sverige, mens Hammershus vogtede over Bornholm, hvorfra vigtige handelsruter i Østersøen kunne beherskes. Derimod var Näsbyholms militære betydning på grund af beliggenheden mindre. Netop slottene Åhus, Elleholm og Hammershus blev flere gange i senmiddelalderen udsat for angreb; et nærmere indtryk af slotsfogedens rolle i sådanne tilfælde får vi ved svenskerne indfald i Blekinge i 1436, da både Elleholm og Åhus truedes, og ved den lybske flådestyrkes landgang på Bornholm i 1510.⁹² Da Åhus i foråret 1525 blev angrebet af Søren Norbys styrker, lykkedes det angriberne at komme i besiddelse af slottet, men tilsyneladende skete det dog ikke ved en regulær militær erobring. Det hedder nemlig om slotsfogeden Peder Knudsen, at han »opgav« slottet, hvorfor han siden kom under anklage – sandsynligvis for forræderi, eftersom han risikerede at have forbrudt sit gods til kronen.⁹³

I tilslutning til omtalen af slotsfogedens militære funktioner kan spørgsmålet om *slottenes militære besætning og øvrige personale samt deres indretning* passende berøres. Besætninger på de ærkebiskoppelige slotte nævnes ved et par lejligheder; men der vides intet om størrelsen af disse besætninger.⁹⁴ Kort før Reformationen lå fire lavadelige svende i borgeleje på Näsbyholm, formodentlig som en slags befalingsmænd for slottets besætning.⁹⁵ En ellers ukendt væbner, Jens Harbo, var husfoged på Hammershus i 1433, da Aage Nielsen (Sparre) var slots- og landsfoged.⁹⁶ En husfoged på Elleholm nævnes i forbindelse med det lige omtalte svenske angreb i 1436. Flere eksempler på husfogeder på ærkebiskoppelige slotte haves ikke. Slotsfogedens svende eller tjenere nævnes undertiden, og det ser ud til, at slotsfogeden selv var ansvarlig for ansættelsen af folk på slottet.⁹⁷

Om slottenes indretning indeholder de skriftlige kilder kun meget sparsomme oplysninger. På Åhus nævnes vindebroen, »clausura castris Aosiensis, vul-

⁹¹ Testamenter nr. 66 (s. 150), jf. DD 4 I nr. 446; DDL III s. 415.

⁹² KK s. 342–344, jf. DDL III s. 195f; DDL VI s. 308f = Missiver II s. 291f, jf. DDL VI s. 309f.

⁹³ FFR s. 94.

⁹⁴ Testamenter nr. 79 (s. 187); KK s. 343. Jf. W. Christensen 1903 s. 212f.

⁹⁵ DM 3 VI s. 42, 77. Jf. RA. Reg. 108 A pk. 12. Udgiftsregnskabet 1534–35 fol. 2r.

⁹⁶ DM 1 III s. 229f.

⁹⁷ Rep. 1 nr. 6484; HUB VII 1 nr. 580; Missiver II s. 182.

gariter dicta Smecken«, hvorfra ærkebisp Mogens i 1390 faldt ned og derved kom af dage.⁹⁸ På selve slottet nævnes et rum ved navn sommersalen, og både en mølle og en ladegård hørte til Åhus slot.⁹⁹ En ladegård nævnes kort efter Reformationen også på Näsbyholms slot.¹⁰⁰ Herfra har vi i øvrigt bevaret et i forbindelse med bispegodsets inddragelse udfærdiget inventarium, der blandt andet nævner bispens kammer og bryggerhuset.¹⁰¹ På Hammershus nævnes 1334 det nybyggede Skt. Margrethe kapel; men ellers fortæller de skriftlige kilder ikke meget om dette slots indretning. Det inventarium, der er udfærdiget i forbindelse med lybækkernes overtagelse af slottet i 1525, er lidet instruktivt og formidler kun et meget pauvert indtryk.¹⁰²

Åhusregnskabet 1532–33

Det bevarede regnskab over Åhus slots indtægter og udgifter 1532–33 tillader os i detaljer at gøre rede for administrationen af et ærkebiskoppeligt slot, herunder forvaltningen af det under slottet liggende gods.¹⁰³

Åhusregnskabet bærer på første blads rectoside en slags overskrift: »Langille oc Rænte, þomm ligger till Aahuße Slott effther thette Register Incohatum anno Dominj md xxxij oc frann paascke till oc till paascke præsentis annj etc. xxxij«. Indholdsmæssigt dækker denne overskrift dog kun regnskabets fol. 1–19, der netop er et oppebørselsregnskab, der opfører de under slottet liggende bønder med deres skyldige afgifter, mens resten af regnskabet er et kombineret indtægts- og udgiftsregnskab. Fol. 20–22v opregner en række forskellige indtægter: oppebørsel af ladegården, bispetiende af Villands herred, øksne givet for gårdleje og til hjælp til ærkeelectus' konfirmation samt mel ydet af møllerne. Den følgende del af regnskabet indeholder indtægten efterfulgt af udgiften på henholdsvis ål, laks og ørred, torsk, sild, spidfisk og havre (fol. 22v–34). Med overskriften »Her begyndnis vdtgiffit paa Wgekaast y for^{ne} aar« opregnes dernæst forbruget af flæsk, kokød, fårekød, gåsekød og smør (fol. 35–42), hvorefter der fortsættes med indtægt og udgift på salt, udgift på byg og malt, udgift på rug og mel, indtægt og udgift på humle, indtægt og udgift på talg og til slut indtægt og udgift på penge (fol. 43–54).

Ligesom første blads overskrift indholdsmæssigt ikke dækker hele regnskabet, er den tidsmæssigt heller ikke helt dækkende. Indtægts- og udgiftsregnskabet synes nemlig at operere med en skæringsdato for regnskabsåret ikke til

⁹⁸ SM II s. 119f.

⁹⁹ Ndf. s. 118, 121ff.

¹⁰⁰ DK s. 165, jf. Erslev 1879b s. XL.

¹⁰¹ RA. Reg. 108 A pk. 26.

¹⁰² DD 2 XI nr. 127; ABH s. 72f.

¹⁰³ RA. Reg. 108 A pk. 36. Jf. Jexlev 1973 s. 32 nr. 100. Regnskabet er omtalt af Johannesson 1947 s. 117–119 og Johannesson 1950 s. 132.

påskedag, men omkring 1. maj.¹⁰⁴ Regnskabet må være en sammen- og renskrivning af de arbejdsregnskaber over indtægter og udgifter, der måske har været ført ugentligt.¹⁰⁵ Det lader til, at regnskabet er skrevet i begyndelsen af maj 1533, tilsyneladende omkring 11. maj.¹⁰⁶ Den hånd, der har skrevet regnskabet, kan vistnok ikke identificeres. Det fremgår imidlertid utvetydigt, at regnskabet er ført af eller for slotsfogeden på Åhus, men hvem der havde Åhus slot i 1532–33, ved vi desværre ikke.¹⁰⁷

Det under slottet liggende gods omfatter 270 gårde, beliggende i Albo herred (43 gårde), Gårds herred (124 gårde) og Villands herred (103 gårde).¹⁰⁸ De i oppebørselsregnskabet opførte gårde grupperes som hovedregel ikke i len, således som det næsten uden undtagelse sker i Paltebogen. Kun Brösarp, Nosaby og Ivetofta betegnes eksplicit som len; men af spredte bemærkninger andetsteds i regnskabet fremgår imidlertid, at der desuden eksisterer i hvert fald endnu fem len: Vitaby len, Olseröd len, Lyngsjö len, Köpinge len og Vittskövle len. Skal den administrative struktur søges afdækket, må særligt fælles ydelser af

¹⁰⁴ Påskedag faldt i 1532 den 31/3, og de første udgifter på havre optræder i ugen 7/4–13/4; men først fra og med ugen 28/4–4/5 optræder imidlertid ugekostudgifter. I 1533 faldt påskedag den 13/4; men ugekostudgifterne fortsætter frem til og med ugen 4/5–10/5, og der anføres desuden nogle udgifter på havre under 11/5. Af de daterede indtægter optræder ingen før i maj måned 1532, og indtægter forekommer også efter påskedag 1533.

¹⁰⁵ På Dalby klostres gods omkring 1530 førtes vist direkte en »ugekostbog«, se DKI s. 129.

¹⁰⁶ De sidste daterede udgifter bærer denne dato, og efter den ubeskrevne fol. 55 står på fol. 56v en notits, der er dateret Åhus den 11/5 og indeholder nogle få oplysninger om gårdleje og sagefald, som skal indgå »paa nyth reghenskab«.

¹⁰⁷ En af de talrige notitser i første person singularis lyder: »Item bar ieg opp ix β sognesætt aff Rynckeby, som then, ther haffuer Aahuße slott, pleyer att anamme« (fol. 51r). I 1529–30 varetog dekanen i Åhus, hr. Oluf Jepsen, ærkesædets interesser i en sag, hvor nogle bønder i Jämshög sogn (da Villands hd, nu Listers hd) havde ødelagt ærkesædets laksegård i Mörrum (Mörrum sn, Listers hd) (Se om sagen RA. Lunde ærkebisp: 1529 9/11, 1530 12/6, 1530 26/6, 1530 10/7, 1530 26/6, 1530 5/7, 1530 9/7, 1530 9/8, 1530 15/10 og 1530 29/11; jf. T. Dahlerup 1963 s. 65). En sådan funktion har formodentlig, som vi har set, normalt været varetaget af en slotsfoged. Efter Reformationen fik hr. Oluf Jepsen 1537 11/9 kvittering for en indbetaling på regnskab af Åhus len for perioden fra påske 1536 til påske 1537 (DM 3 VI s. 181f; DK s. 52f). Vi ved derfor med sikkerhed, at hr. Oluf havde Åhus også før Reformationen, og det er nærliggende at formode, at dette har været tilfældet allerede i 1529–30, da han optræder i sagen om laksegården, således at det skulle være hr. Oluf Jepsen, der har ført regnskabet. Dette er imidlertid udelukket. Hr. Oluf Jepsen eller »Her Dæghen« omtales nemlig flere gange i regnskabet og har øjensynligt intet med slottets administration at gøre. Hr. Oluf Jepsen betaler således leje af åledrætter (fol. 22v, 24r), og »Her Dæghens hæste« fodredes på slottet 1532 4/10 samt 24/11 og 28/11 (fol. 33); de to sidstnævnte dage er det klart, at dekanen opholder sig på slottet, fordi der er besøg af ærkeelectus, jf. ndf. s. 130.

¹⁰⁸ Der ses bort fra møller og øde jorder, og regnskabets egen placering af lokaliteterne i de tre herreder anvendes. De 9 gårde i Yngsjö, som regnskabet opfører under Gårds herred, ligger nu i Villands herred, og 6 af de gårde, som opføres under Villands herred, ligger nu i Listers og Västra Göinge herreder. Vittskövle len (Gårds hd), hvoraf kun »skatten«, ikke landgilden oppebæres, medregnes med de 36 gårde, som findes i Paltebogen (Jordeböcker s. 362–375, jf. s. 554). Nosaby len medregnes som 8 gårde ifølge DDL V s. 19.

flere bønder undersøges som muligt indicium på eksistensen af en administrativ enhed.

Vitaby len i Albo herred omfatter i hvert fald de 19 gårde beliggende i lokaliteterne Vitaby, Torup, Axelhult, Björneboda og Hjälmåröd i Vitaby sogn. Efter disse gårde opføres nemlig i regnskabet en samlet ydelse, som disse mænd svarer: 2 tdr. smør, 1 flæsk og 1 skattegalt. Til hjælp til ærkeelectus' konfirmation yder Vitaby len 5 øksne, og lenet afløser ærkeelectus' gæstning med 12 mk. Lenets bønder præsterede kun arbejde to gange, nemlig i ugen 30/6–6/7 og i ugen 4/8–10/8, da de slog hør på ladegården. Brösarp len i Albo herred omfatter uden tvivl de 12 gårde, der er beliggende i Brösarp sogn, men heller ikke flere. Lenet ses ikke at have ydet nogen samlet ydelse.¹⁰⁹ Albo herreds øvrige 12 gårde, der er beliggende i Vitaby, Södra Mellby, Skt. Olof og Fågeltofta sogne, er tilsyneladende uden for lensstrukturen. Kun de 6 gårde i Bästekille (Södra Mellby sn) giver en samlet ydelse bestående af 12 høns, 6 gæs, 1 flæsk, 2 køer, 1 galt og 20 skp. havre.

Olseröd len i Gälds herred omfatter i det mindste de 11 gårde i Olseröd (Maglehem sn), der tilsammen yder 4 skattekøer til Mikkelsmesse. Olseröd len yder 3 hjælpeøksne til ærkeelectus' konfirmation og arbejdede i ugen 14/7–20/7 i tre dage med at slå hør på Flötö. I Lyngsjö i Gälds herred opføres 6 gårde, der sammen med 3 gårde i Gringelstad (Köpinge sn) yder 1 td. smør, 1 skatteko og 1 skattegalt.¹¹⁰ Da Lyngsjö len til ærkeelectus' konfirmation yder så meget som 5 hjælpeøksne, er det nærliggende at antage, at lenet også har omfattet de 10 gårde i det nærliggende Hommentorp (Lyngsjö sn), selv om disse omfatter en enhed, der samlet yder 18 høns, 9 gæs, 20 skp. havre, 1 td. smør, 2 skattekøer, 3 lam, 3 får og 1 skattegalt. Lyngsjö len slog hør på ladegården i ugen 4/8–10/8. Köpinge len i Gälds herred omfatter foruden hovedgården 31 gårde i Köpinge og kendes for øvrigt også fra Paltebogen.¹¹¹ Mændene af Köpinge yder samlet 4 skattekøer, 3 skattegalte, 2 tdr. smør, 3 galteflæsk, 16 får, 16 lam, 40 høns, 40 gæs, 20 tdr. havre, 6 sk. kalvepenge og 2 ol æg – en ydelse, der i Paltebogen omtales som »Skatten til for:ne Kiöbänge«.¹¹² Til ærkeelectus' konfirmation yder Köpinge len 5 hjælpeøksne, og lenet arbejdede i ugen 7/7–13/7 med at age tømmer og slå hør på ærkeelectus' enge og i ugen 8/12–14/12 med at køre hør på staldene og til ladegården. I gæstningsafløsning yder Köpinge len 30 tdr. havre for vintergæstning. Vittskövle len i Gälds herred yder ikke landgilde til Åhus slot, men til Lundegård.¹¹³ Derfor anføres bønderne ikke i vores regnskab; men fra Paltebogen vides, at lenet består af 36 gårde inklusive skudgården.¹¹⁴ Vittskövle len yder 25 lam, 25 gæs og 50 høns – en ydelse, der i Paltebogen betegnes som »Schat«.¹¹⁵ Til ærkeelectus' konfirmation yder Vittskövle len 5 hjælpeøksne, mens vintergæstningen afløses med 32 tdr. havre. Lenets arbejdspræstationer synes meget omfattende. I ugen 2/6–8/6 var Vittskövle len for at dæmme på mølledammen, i ugen 4/8–10/8 var lenet igen for at hjælpe på mølledammen, i ugen 1/9–7/9 var der hjælp af Vittskövle til at rive og binde ved byg- og havrehøsten, 5/12 var Vittskövle len for at age ved, og i ugen 9/2–15/2 transportererede Vittskövle len 12 pd. rug og 12 pd. mel til Lund. De resterende 26 gårde i Gälds herred ligger spredt i sognene Maglehem, Degeberga, Huaröd, Östra Sönnarslöv, Vittskövle, Västra Vram og Träne og har tilsyneladende ikke tilhørt noget len. De 9 gårde i Yngsjö svarer en samlet ydelse på 1/2 td. smør, 5 lød. mk., 9 gæs, 30 skp. havre, 1 1/2 ol æg og 10 engelske i kalvepenge. Til hjælp til ærkeelectus' konfirmation yder de 1 okse. En gård i Degeberga yder 1 skatteko, 2 gårde i Norra Lökaröd (Degeberga sn) yder tilsammen 1 skatteko, og 5 gårde i Östra Sönnarslöv yder 2 skattekøer; men ellers vides intet om disse spredt liggende gårdes eventuelle ydelser ved siden af landgilden.¹¹⁶

¹⁰⁹ Derimod har 2 af de 3 gårde i Bertilstorp hver ydet 1 skatteko.

¹¹⁰ Desuden (?) giver de 3 gårde i Gringelstad enten alene eller sammen med en gård i Sätaröd 1 skatteko, 1 får og 1 lam.

¹¹¹ Jordeböcker s. 357–361.

¹¹² Jordeböcker s. 361.

¹¹³ Jordeböcker s. 554, jf. s. 375.

¹¹⁴ Jordeböcker s. 362–375.

¹¹⁵ Jordeböcker s. 375 (»xxx giess« er vel en fejl).

¹¹⁶ Hertil kommer oplysningerne om Hommentorp og Gringelstad, såfremt disse ikke tilhører Lyngsjö len.

Ivetofta len i Villands herred omfatter 11 gårde i Ivetofta, som yder en samlet ydelse på 2 lød. mk., 2 tdr. smør, 2 køer, 2 galte, 2 flask, 6 gæs, 6 skp. havre og 12 høns. Ivetofta len yder 4 øksne til hjælp til ærkeelectus' konfirmation og afløser sommergæstningen med 16 tdr. havre, mens ærkeelectus' vintergæstning afløses med 24 mk. Arbejdspræstationer udførtes i ugen 14/7–20/7, da Ivetofta len slog hø på ladegården. Nosaby len i Villands herred opføres i regnskabet kun med en samlet angivelse af landgilden, der andrager 10 pd. byg og 2 lød. mk. Fra en regest af et lejebrev fra 1486 vides det, at lenet omfattede 8 gårde.¹¹⁷ Der oplyses intet om hjælpeøksne, gæsteriafløsning eller arbejdspræstationer.

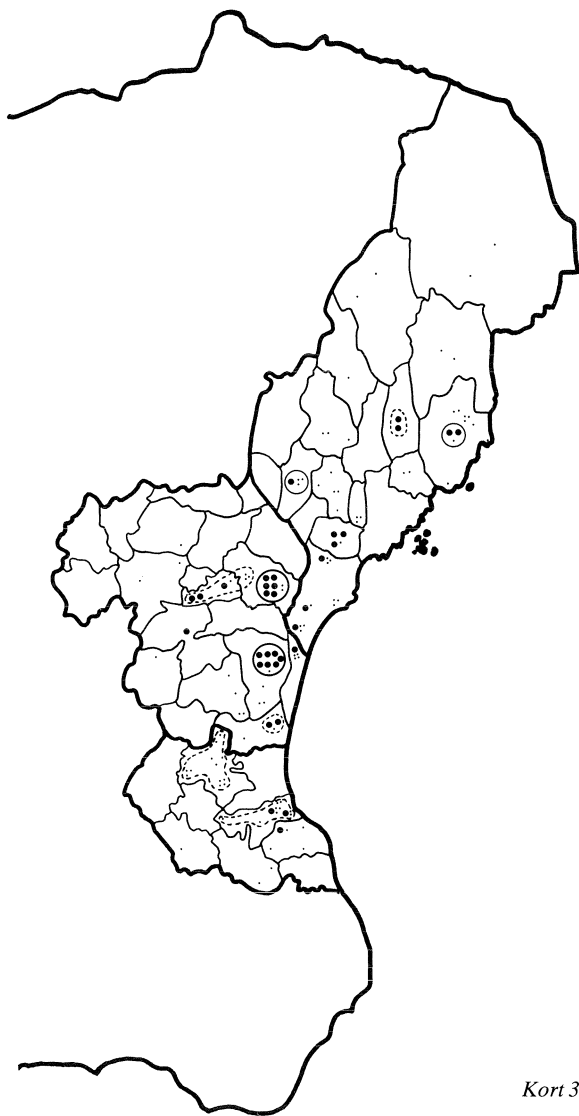
Dermed er det kun en ganske lille del af gårdene i Villands herred, der tilhører et len; men det betyder dog ikke, at der ikke findes administrative enheder i dette herred ud over de to nævnte len. De 6 gårde i Ripa og de 8 gårde i Härnestad (begge før Elleköpinge, nu Åhus sn) giver tilsammen en ydelse på 2 tdr. smør, 1 lød. mk. for 2 galte og 15 sk. for 3 får. Hver for sig yder Ripa og Härnestad en okse til hjælp til ærkeelectus' konfirmation, og enkeltvis yder bønderne i de to lokaliteter foderhavre. De 8 gårde i Horna i samme sogn giver samlet 8 alb. kalvepenge og 2 ol æg, og til ærkeelectus' konfirmation giver de 1 hjælpeokse. Foderhavre yder hver bonde enkeltvis. De i alt 22 ærkebiskoppelige gårde i det daværende Elleköpinge sogn (nu en del af Åhus) synes at være betragtet som en enhed, når det drejede sig om arbejdspræstationer. I ugen 5/5–11/5 var Elleköpinge sogn for at pløje på ladegården, i ugen 14/7–20/7 var Elleköpinge for at slå hø på ladegården, og i ugen 18/8–24/8 var Elleköpinge sogn igen for at slå, denne gang ved kornhøsten; endelig var plovmand af Elleköpinge sogn på ladegården i ugen 22/9–28/9 og i ugen 29/9–5/10. I Rinkaby lå en hovedgård og 15 gårde samt i øvrigt 6 øde jorder. Gårdene i Rinkaby er imidlertid ikke anført for nogen samlet ydelse af f.eks. skattekøer eller skattegalte.¹¹⁸ Rinkaby giver ærkeelectus 2 øksne til hjælp til hans konfirmation. Rinkaby er opført i listen over indtægten af foderhavre af ærkeelectus' tjenere i Villands herred, men svarer ikke denne ydelse samlet, idet tre personer hver yder 2 skp. havre, mens fem par bønder hver yder 1 td. havre. Rinkaby var i ugen 14/7–20/7 på ladegården for at rive, i ugen 1/9–7/9 var der igen hjælp af Rinkaby til at rive og binde ved byg- og havrehøsten, i ugen 29/9–5/10 var Rinkaby for at pløje på ladegårdens marker, og i ugen 16/2–22/2 var Rinkaby mænd for at age hø til staldøksnene. De 3 gårde i Nymö giver tilsammen 1 ko, og de har sammen med de 2 gårde i Gualöv og den ene gård i Vanneberga (Vinslöv sn, (Västra) Göinge hd) givet 1 hjælpeokse til ærkeelectus' konfirmation. Deres foderhavre yder bønderne i både Nymö og Gualöv hver for sig. De 2 gårde i Fjälkinge har sammen med de 2 gårde i Håstad (Österslöv sn) og den ene gård i Oppmanna givet 1 hjælpeokse. Bønderne i Fjälkinge yder deres foderhavre hver for sig. De 2 bønder i Edenryd (Ivetofta sn) yder tilsammen 1 skatteko. De i alt 3 bønder i Jämshög, Grånun og Mjönäs har til hjælp til ærkeelectus' konfirmation givet 1 okse. I Ivö ligger 10 gårde, som tilsammen giver 1 ko, 1 okse (der svarer til 2 køer), 9 lam, 9 gæs, 18 høns og 9 skp. havre. Til hjælp til ærkeelectus' konfirmation giver Ivö 1 okse. Arbejdspræstationer ydedes i ugen 1/9–7/9, da folk af Ivö var på ladegården i fire dage for at skære havre og binde. Regnskabet anfører ingen fælles ydelser af Villands herredes resterende 19 gårde, der er beliggende i 14 forskellige lokaliteter i mindst 6 forskellige sogne.

Undersøgelsen af godsets administrative strukturer viser en markant forskel mellem på den ene side Albo og Gårds herreder og på den anden side Villands herred. I såvel Albo som Gårds herred er hovedparten af de ærkebiskoppelige gårde grupperet i len, idet et len findes overalt, hvor mere end omkring en halv snes gårde er beliggende i en enkelt lokalitet eller et enkelt sogn. Kun en mindre og meget spredt liggende del af gårdene i de to herreder er uden for lens-

¹¹⁷ DDL V s. 19.

¹¹⁸ Efter opregningen af lenets bønder og deres ydelser anføres blot: »Huer mand j thenn liuþegarnn iiiij till ægg om paaske«. Summa lateris medtager de 41/2 tylt æg, selv om de ikke angives at være betalt.

Kort 3. Godset i Åhusregnskabet 1532-33

- 1 gård
- ⊙ 5 gårde
- ⊙ Len (med 7 gårde)
- ⊙ Formodentlig len (med 12 gårde)
- Sognegrænse
- Herredsgrænse

strukturen. Der foreligger med andre ord en simpel sammenhæng mellem godsstruktur og lensstruktur. Dette gælder kun til dels i Villands herred, hvor hovedparten af gårdene ikke er grupperet i len. Hvis der ses bort fra det gods, der ligger i umiddelbar nærhed af Åhus, synes sammenhængen mellem godsstruktur og lensstruktur dog også her simpel. Hvor der nævnes mere end 8 gårde i en enkelt lokalitet, anføres et len, som det ses ved Ivetofta og Nosaby len. En undtagelse er de 10 gårde i Ivö, som imidlertid kun adskiller sig fra de andre len ved ikke eksplicit at omtales som et len. De øvrige gårde, som ikke indgår i lensstrukturen, ligger meget spredt. Det er med hensyn til godset i de nærmest Åhus liggende sogne, at sammenhængen mellem godsstruktur og lensstruktur brydes. Mod forventning betegnes den ret betydelige godsmængde i disse sogne, 22 gårde i Elleköpinge sogn og 16 gårde i Rinkaby sogn, ikke som len, og flere af lenenes kendetegn som f.eks. fælles ydelse af »skat« og gæsteriafløsning mangler også. Årsagen hertil er utvivlsomt, at det af oppebørsels-hensyn ikke har været nødvendigt at lade lensstrukturen omfatte de i umiddelbar nærhed af Åhus liggende gårde.¹¹⁹ Vi har her åbenbart en parallel til administrationen af det under Lundegård liggende gods i 1522, da det nær ved Lund liggende gods fortrinsvis administreres som strøgods, mens det fjernere liggende gods fortrinsvis administreres som len.

Den administrative strukturs betydning for godsforvaltningen gør sig især gældende med hensyn til oppebørsel af afgifter og ydelse af arbejdspræstationer. Mens hver enkelt bonde sandsynligvis har leveret sin landgilde på slot-tet,¹²⁰ har ydelser ud over landgilden som skattekøer og skattegalte samt under-tiden også småredslerne får, lam, gæs og høns og eventuelle andre ydelser væ-ret pålignet og leveret af lenene eller de til dem svarende administrative enhe-der som en helhed.¹²¹ Gæsteriafløsning svarede ligeledes af lenene i form af en samlet havre- eller pengesum, og på samme måde pålignedes lenene ekstraor-dinære ydelser som f.eks. øksne til hjælp til ærkeelectus' konfirmation. For ydelsen af arbejdspræstationer var lenet som helhed tilsyneladende ligeledes ansvarligt. Hvorledes de gårde, der ikke indgik i len eller tilsvarende admini-strative enheder, pålignedes og ydede skat, gæsteri og arbejdspræstationer, fremgår ikke helt klart. To eller flere gårde kunne sammen yde skattekøer; men en enkelt gård ses også alene at yde en skatteko, i hvilket tilfælde man måske skal forestille sig, at denne betydelige ydelse ikke svarede hvert år. En gæstningsafløsning som foderhavre ydedes af de spredt liggende bønder i Vil-lands herred som regel enkeltvis, om end bønderne også parvis inden for en en-

¹¹⁹ Köpings len og Vittskövle len ligger heller ikke langt fra Åhus, om end i et andet herred; men da disse len begge findes i Paltebogen, har de åbenbart været etablerede og tidligere selvstændige administrationsenheder.

¹²⁰ Bortset fra Nosaby len regnes selve landgilden aldrig sammen i en summa, og landgildebeta-lingen er altid markeret ud for den enkelte bonde.

¹²¹ Jf. at skatten af Köpings len på 1 sk. kalvepenge nær i 1532–33 var den samme som den i Pal-tebogen anførte, skønt lenet i 1532–33 tilsyneladende var blevet forøget med 2 gårde.

kelt landsby kunne levere denne ydelse. Ved udskrivningen af øksne til hjælp til ærkeelectus' konfirmation oprettedes åbenbart en række specielt til dette formål konstruerede oppebørselsenheder, bestående af tre til seks ellers spredt liggende gårde.¹²² Når det i flere tilfælde oplyses, at ikke nærmere angivne bønder udførte forskellige arbejder på slottet, betyder det muligvis, at også bønderne fra de gårde, der ikke indgik i len eller tilsvarende administrative enheder, hidkaldtes for at udføre arbejdspræstationer.

Bortset fra en mindre række indtægter, som ærkeelectus havde qua stiftschef, ikke qua godsejer, hidrører hele *oppebørslen til slottet* fra det under slottet liggende gods (jf. tabel 2). Den ubetinget største enkeltpost på regnskabet indtægtsside er den visse rente af de under slottet liggende bønder. Oppebørslen af ladegården og møllerne udgør en ganske væsentlig del af de oppebårne naturalier, specielt hvad angår kornet og derunder mel og malt. De øvrige indtægter har mindre vægt i den samlede oppebørsel, selv om f.eks. gæsterihavren af de ærkebiskoppelige bønder sammen med alterhavre og foderhavre af præster og degne tilsammen andrager to tredjedele af den oppebårne havremængde.

Den til slottet liggende »Langille oc Rænte«, som det hedder i overskriften over oppebørselsregnskabet, består af penge og naturalier. Det oppebårne pengebeløb er ganske betragteligt og viser pengelandgildens relativt store betydning, et specielt skånsk fænomen. I særlig grad gælder dette for landgilden af bønderne i Albo herred, hvor rug og byg helt mangler i landgilden. De oppebårne naturalier består af korn, smør, høns, gæs, får, lam, køer og svin samt nogle få andre, mindre vigtige persiller. Landgildekornet domineres især af byggen, der andrager et langt større kvantum end både rug og havre.

Næst efter bøndernes landgilde udgør oppebørslen af ladegården den vigtigste enkelte post på slottets indtægtsregnskab. Af ladegården oppebæres korn, smør, gæs og lam i mængder, der sammenlignet med den samlede landgildeindtægt er forbløffende store. Ladegården leverer således næsten tre gange så meget rug, mere end halvt så meget byg og halvanden gang så meget havre som det samlede antal bønder. En del af forklaringen herpå er dog naturligvis den store rolle, som pengene spiller i den samlede landgildeindtægt.

Ligesom ladegården er Åhus mølle umiddelbart tilknyttet slottet; men desuden ligger der under slottet tre møller: Köpinge mølle (Gärds hd), Bromölla (Ivetofta sn, Villands hd) og Brösarp mølle (Albo hd). Møllerne yder naturligvis mel; men desuden leverer Åhus mølle et kvantum malt, og Åhus mølle og Bromölla yder ål.

Ål ydes desuden af en række fiskelejer ned langs kysten: Åhus leje, Yngsjö leje, Vittskövle leje, Olseröd leje og Vitaby øre. På det mest givende fiskeleje, Åhus leje, har tilsyneladende en hel del Åhusborgere fisket ål, da i alt 48 personer – hvoriblandt man bemærker de to borgmestre, byfogeden og dekanen

¹²² Parallelle forhold mht. ydelsen af skattekøer og hjælpekøer og -stude ses på Dalby klostergods omkring 1530, se DKI f.eks. s. 63, 65, 66, 67, 70ff og s. 108–112.

Tabel 2. Oppebørslen i Åhusregnskabet 1532–33

	Penge	Rug	Byg	Havre	Mel	Malt	Humle	Høns
Landgilde								
Albo hd.	23 mk. 5 sk. 10 d.			11 tdr. 3 skp.				40
Landgilde								
Gårds hd.	53 mk. 5 1/2 sk.	3 pd.	3 1/2 pd.	37 tdr. 2 skp.	5 pd. 15 skp.			152
Landgilde								
Villands hd.	63 1/2 mk. 7 d.	7 pd.	6 læster 10 1/2 pd. 3 skp.	14 tdr. 2 skp.			4 skp.	68
Landgilde i alt	140 mk. 3 sk. 11 d.	10 pd.	7 læster 2 pd. 3 skp.	63 tdr. 2 skp.	5 pd. 15 skp.		4 skp.	260
Oppebørsel af ladegård		28 pd. 1 skp.	3 1/2 læst 3 1/2 pd.	100 tdr. 3 skp.				
Oppebørsel af møller					29 pd. 6 skp.	15 pd. 9 skp.		
Indtægt af åledrætter								
Gæstningsafløsning af eget gods	36 mk.			114 tdr.				
Gårdleje, sagefald og fardag	15 mk. 12 sk.							
Hjælpeøksne								
Gæstningsafløsning af præster og degne				167 tdr.				
Diverse: bispetiender, cathedraticum og sognesæd	13 mk. 11 sk.		1 læst 6 pd. 8 skp.					
Naturalier fremsendt fra Blekinge								
I alt	205 mk. 10 sk. 11 d.	38 pd. 1 skp.	11 1/2 læst 11 1/2 pd. 11 skp.	445 tdr.	35 pd. 1 skp.	15 pd. 9 skp.	4 skp.	260

Gæs	Får	Lam	Galte	Flæsk	Køer	Øksne	Smør	Ål	Andet
20			2	2	4		2 tdr.		
105	20	49	5	3	16		4 1/2 tdr. 4 skp. 2 pd.	1/2 tdr.	55 tdr. kul 1 marsvin 260 æg?
46		28	2	2	5	1	5 1/2 tdr. 46 pd.		1 fad tråd 214 æg
171	20	77	9	7	25	1	12 tdr. 4 skp. 48 pd.	1/2 tdr.	55 tdr. kul 1 marsvin, 1 fad tråd, 214 (474?) æg
63		53					4 tdr.		
								4 1/2 tdr.	
								19 1/2 tdr. 1 fj.	
								2 tdr.	
						3		2 1/2 tdr.	1 td. torsk
						37			
							1 td.		3 tdr. torsk 2 tdr. gedder 14 tdr. laks 1 td. ørred 12.050 spidfisk
234	20	130	9	7	25	41	17 tdr. 4 skp. 48 pd.	29 tdr. 1 fj.	4 tdr. torsk 2 tdr. gedder 14 tdr. laks 1 td. ørred 12.050 spidfisk 55 tdr. kul 1 marsvin 1 fad tråd 214 (474?) æg

hr. Oluf Jepsen – parvis yder en afgift på 1 fj. ål for deres drætter.¹²³ Medens Åhusborgerne altså tilsyneladende har drevet ålefiskeri to og to, får vi ingen oplysninger om de afgiftsydende ved Yngsjö leje, Vittskövle leje og Olseröd leje. Men ligesom det i Åhus var de lokale borgere, har det måske her været de lokale bønder, der fiskede ål; en egentlig fiskerbefolkning fandtes næppe på dette tidspunkt.¹²⁴ Muligt er det også, at ålefiskeriet ved disse lejer har været drevet for slottets egen regning, hvilket i hvert fald for Vittskövle lejes vedkommende forekommer sandsynligt.

Til den visse indtægt af landgilde og andre faste afgifter kommer de uvisse indtægter, gæsteri, gårdleje, førlov og sagefald, der tilsammen bidrager med omkring en fjerdedel af de samlede indtægter af penge og havre, hvortil kommer nogle få øksne og nogle ål og torsk. Omfanget af gæsteriet, når det præsteredes in natura, har vi intet kendskab til, da regnskabet kun anfører gæstningsafløsning. Denne ydedes af lenene i form af havre eller penge, som det allerede er nævnt. Köpinge og Vittskövle len afløste vintergæstningen med havre, henholdsvis 30 og 32 tdr., mens Ivetofta len afløste den med penge, 24 mk. Sommergæstningen afløste Ivetofta len derimod med havre, 16 tdr. Også Vitaby len afløste gæstningen, der ikke karakteriseres nærmere, med et pengebeløb, 12 mk. Under overskriften »Intægtt paa foderhaffre aff myn herris tienere y Villandsherritt« opføres i alt 45 bønder i sognene Elleköpinge, Rinkaby, Fjälkinge, Nymö og Gualöv i Villands herreds sydlige halvdel. Disse yder i alt 36 tdr. foderhavre, der må være en gæstningsafløsning. Når netop disse bønder opføres specielt, må det hænge sammen med, at der på trods af den ret store godsmængde ikke findes noget len i Villands herreds sydlige sogne. I Albo og Gärds herreder omfattedes hovedparten af gårdene af lensstrukturen, og i Villands herreds nordlige halvdel kan bønderne have præsteret gæsteriet in natura, hvis de da ikke har bidraget til Ivetofta lens gæstningsafløsning, hvad de ret store ydelser fra dette len kunne tyde på. Nosaby len (Villands hd), Lyngsjö len og Olseröd len (begge Gärds hd) og Brösarp len (Albo hd) har ikke ydet gæstningsafløsning og må altså vel have præsteret gæsteriet in natura. At dette faktisk er sket for Olseröd lens vedkommende, fremgår af en bemærkning om, at ærkeelectus efter sit besøg på Åhus drog til Olseröd. Af Listers herred, som ellers må have hørt under Elleholm, oppebæres 2 tdr. ål for vinter- og sommergæstning.

I tre tilfælde er der oppebåret gårdleje i form af øksne, nemlig 1 okse og 3 lod sølv, 1 okse og 1 1/2 alen leidisk og – for en halv gård – 1 okse. I ét tilfælde ydedes der 5 mk. for gårdleje og i et andet 2 mk. og en ske.¹²⁵ Nogen omfattende post er der altså ikke tale om. Det samme gælder fardag, der her vistnok anvendes i betydningen førlov – altså med en anden betydning end den gængse, »flyttedag« – og optræder med et beløb på to gange 30 sk.

¹²³ Den ene borgmester svarer desuden 1/2 td. ål af »j hwmmeßette nordhen for slottid«, og hr. Oluf Jepsen svarer sammen med en anden mand 1 fj. ål af Vitaby øre.

¹²⁴ Jf. Stoklund 1960a og 1960b.

¹²⁵ Hverken sølv, klæde eller ske indgår i summa lateris.

Antallet af sagefaldsbøder synes meget begrænset, når man sammenligner med de mange bøder i Hans Skovgaards officialsregnskaber fra 1519–22. Her må man dog huske på, at der under Åhus kun lå en fjerdedel af det gods, der lå under Lundegård, og at Hans Skovgaards regnskaber omfatter flere år. Det kan dog tænkes, at slotsfogeden på Åhus kun har oppebåret en del af de ærkeelectus tilkommende sagefaldsbøder. Der er oppebåret 5 mk. sagefald i en tyverisag og 1/2 tdr. ål i en sag om vold mod ladegårdsbryden. To gange leverer byfogeden i Åhus henholdsvis 1 tdr. ål og 1 tdr. torsk til sagefald for borgere i Åhus, således at man vel kan gå ud fra, at slotsfogeden oppebar de ærkeelectus tilkommende bøder, der idømtes på bytinget i Åhus. I en horsag fra Listers herred oppebæres 1 tdr. ål, af hvilken en del i forvejen fremsendes af Knud Lauridsen Giedde på Elleholm. Tilføjelsen til regnskabet på fol. 56v indeholder 5 gårdlejeløb og 2 sagefaldsbøder, »som megh er loffwidh paa myn herris veghne oc skall vdhgiffwiss jnghen Martiris nest komendiss«.

En kun undtagelsesvis forekommende indtægt er de 37 øksne, som bønderne under slottet ydede til hjælp til ærkeelectus' konfirmation, dvs. til hjælp til betaling af det pavelige stadfæstelsesbrev til den i sommeren 1532 nytiltrådte ærkeelectus Torben Bille.¹²⁶

Foruden gæstningsafløsning af ærkesædets egne tjenere oppebar slotsfogeden også afløsningen af det ærkeelectus tilkommende gæsteri af præster og degne i Villands, Gårds og Albo herreder – i hvert fald når denne gæstningsafløsning erlagdes i havre.¹²⁷ Afløsningen af præstegæsteriet består af to dele, alterhavre og foderhavre, mens degnene kun yder foderhavre.¹²⁸ Af abbeden i Bäckaskogs kloster krævede slotsfogeden 10 tdr. foderhavre for klostrets tjenere i Villands herred; men de er ikke blevet ydet, og det samme gælder 2 tdr. havre, som nogle Lunde Skt. Peders klostres (»Nynneklostres«) bønder skulle yde.

De øvrige oppebårne indtægter er alle af mere spredt art og synes at bære et vist lejlighedspræg. Der er oppebåret 1 læst 6 pd. 8 skp. byg i biskopstiende af Villands herred; men det er tilsyneladende ikke engang hele biskopstien af herredet, og biskopstierne af Gårds og Albo herreder er ikke oppebåret. Fra Augerum (Östra hd, Blekinge) sendtes 5 mk. for biskopstien til Åhus, og fra præsten i Ramdala (Östra hd, Blekinge) kom 13 skånske mk. i cathedra-

¹²⁶ Trods navnet er det helt misvisende at opfatte en sådan »hjælp« som en frivillig ydelse, der siger noget om bøndernes holdning i trosspørgsmålet (således DKI s. 32). Hele den måde, hvorpå oppebørslen af hjælpeøksne organiseres, viser det modsatte. En biskop havde *ret* til at bede sine undersåtter om en »hjælp« i et sådant tilfælde (jf. ndf. s. 158 samt f.eks. ABH s. 60f), og det ville være naivt at tro, at bønderne efter eget skøn evt. kunne afslå en sådan »bøn«.

¹²⁷ En generel introduktion til begrebet præstegæsteri gives T. Dahlerup 1957–59; jf. også T. Dahlerup 1960–62 s. 199–204.

¹²⁸ I summen 167 tdr. er medregnet foderhavre af en mølle i Snattarp og af præstegårdsbonden i Västra Vram (begge Gårds hd). Ellers oppebar slotsfogeden tilsyneladende ikke gæstningsafløsning af kirke- og præstebønder, skønt man i det mindste i et enkelt tilfælde skulle have forventet dette, se Rep. 2 nr. 12461.

Tabel 3. Udgifterne i Åhusregnskabet 1532–33
Udgiften på talg er ikke medtaget.

	Forbrugt på stedet	Solgt el. byttet væk	Sendt til Lund el. Fulltofta	Udskibet	I alt
<i>Penge</i>	372 mk. 15 sk. 2 alb.		13 mk. 2 sk.		386 mk. 1 sk. 2 alb.
<i>Rug/mel</i>	33 pd. 19 1/2 skp.	6 pd. 6 skp.	24 pd.		64 pd. 5 1/2 skp.
<i>Byg/malt</i>	5 læster	1 læst 10 pd. 2 skp.			6 læster 10 pd. 2 skp.
<i>Havre</i>	168 tdr.	34 tdr.		150 tdr.	352 tdr.
<i>Humle</i>	188 skp.				188 skp.
<i>Gæs</i>	66 1/2		160		226 1/2
<i>Får</i>	61 1/2				61 1/2
<i>Lam</i>	8		14		22
<i>Flæsk</i>	107 1/2				107 1/2
<i>Køer</i>	25 kokroppe 11/2 fj.				25 kokroppe 11/2 fj.
<i>Smør</i>	1/2 td. 6 skp. 31 pd.	2 tdr. 1 pd.	16 1/2 td.		19 tdr. 6 skp. 32 pd.
<i>Ål</i>	2 tdr. 1 fj.	4 tdr.	22 1/2 td.		28 1/2 td. 1 fj.
<i>Anden fisk</i>	4 tdr. 1 fj. torsk 8 tdr. sild 1/2 td. laks 1750 spid- fisk		9 1/2 td. torsk 13 1/2 td. laks 1 td. ørred 8 tdr. sild 2 tdr. gedder 12.200 spidfisk		13 1/2 td. 1 fj. torsk 14 tdr. laks 1 td. ørred 16 tdr. sild 2 tdr. gedder 13.950 spidfisk
<i>Salt</i>	28 tdr.				28 tdr.

ticum; begge beløb sendtes med det samme videre til ærkeelectus. De 9 sk. sognesæd, som slotsfogeden oppebar af Rinkaby (Villands hd), tilkom efter sædvane den, der havde Åhus slot, men har ingen paralleller i andre sogne.

Efter redegørelsen for oppebørslen til slottet kan vi gå over til at undersøge an-

vendelsen af de oppebårne ydelser eller med andre ord regnskabets udgiftsposter (jf. tabel 3). Groft sagt kan forbruget af penge og naturalier opdeles i en del, der er forbrugt på stedet, og en del, der er sendt til Lund eller Fulltofta, hvortil kommer et større kvantum havre, der er udskibet, vistnok til Danzig. De naturalier, der er brugt på stedet, er enten fortæret på gård, ladegård eller mølle som ugekost eller byttet væk mod andre varer, der indgik i slottets daglige forbrug. Mindre mængder naturalier er benyttet til lønninger eller simpelt hen solgt. De udgivne penge er anvendt dels til køb af varer, dels til lønninger.

Den mængde naturalier, der er fortæret på slottet, omfatter dels naturalier, som er fortæret af slottets personale og af bønder, der ydede arbejde til slottet, dels naturalier, der er fortæret under ærkeelectus' og cellarens besøg på Åhus. De mængder naturalier, der er fortæret under ærkeelectus' og cellarens besøg, kan forholdsvis nemt udskilles af den samlede mængde fortærede naturalier, og man ser da, at disse naturalier samlet andrager et ganske betydeligt kvantum set i relation til den samlede mængde af fortærede naturalier for hele årets vedkommende. De to besøg tegner sig alene for mellem en femtedel og halvdelen af slottets årlige fortæring af naturalier som havre, byg, gæs, får, køer og finere fisk, mens det selvfølgelig ved besøgene gik mindre hårdt ud over dagligdagskost som rug, flæsk og sild.

Salget af naturalier fra slottet foregik dels ved egentligt salg, dels ved byttehandel (jf. tabel 4). Ved byttehandel erhvervedes som hovedregel naturalier, som savnedes i den daglige kost, specielt fisk. Strengt nødvendige varer i datidens husholdning var salt og humle, som nødvendigvis måtte købes, da de bortset fra 4 skp. humle ikke indgik i de naturalier, som oppebares til slottet. Mere specielle varer eller redskaber, som man på et bestemt tidspunkt, eksempelvis ved ærkeelectus' besøg, manglede i husholdningen eller til slottets behov, kunne også anskaffes ved byttehandel, men købtes som oftest for penge. Det egentlige salg af naturalier omfattede to større partier korn, nemlig 24 tdr. havre, som kort før jul solgtes til en borger i Åhus for 18 mk., og 1 læst byg, der omkring årsskiftet efter ærkeelectus' befaling solgtes for 60 mk. Det øvrige salg omfattede mindre mængder naturalier eller naturalier, hvoraf der fandtes et overskud, som ikke kunne anvendes i husholdningen, f.eks. kohuder og talg fra slagtningen. Sammenlagt solgtes varer fra slottet for 180 1/2 mk. Dette beløb udgør næsten lige så meget som det beløb, der oppebares til slottet, og i alt disponerede slotsfogeden da over et pengebeløb på 386 mk. 2 sk. 11 d.

Det pengebeløb, der er anvendt på stedet, andrager hovedparten heraf, nemlig 370 mk. 15 sk. 2 alb., og er anvendt dels til indkøb af varer, dels til lønudgifter. Til indkøb af varer (jf. tabel 4) er brugt 232 mk. 9 sk. 1 alb., hvoraf det livsnødvendige salt alene tegner sig for over halvdelen, 117 mk. Indkøbet af andre varer, der tegner sig for et beløb på i alt 115 mk. 9 sk. 1 alb., omfatter for det første en lang række forskellige redskaber og lignende, der har været brugt i slottets dagligdag: grinder og tønner til laksefiskeriet, spande at vande heste med, akseljern og hjul, søm til ladegården, »traad« til vognreb og heste-

tøjr, grimer, bjælker, et ålegarn og en ruse osv. Desuden er indkøbt dagligdags varer til brug i husholdningen eller til fodring, torsk til ladegården, sild, hakelse til staldøksne og heste, men især specielle varer i anledning af ærkeelectus' besøg eller varer, der skulle sendes til Lund, som f.eks. torsk, kabliau, roer, peber, 4 potter vin til vinsuppe til ærkeelectus samt skind og klæde. Til lønninger er i penge brugt 138 mk. 6 sk. 1 alb., af hvilke mere end tre fjerdedele er egentlig tjenesteløn til folkene på slottet, mens en mindre del er lønninger, der er betalt enten til løs arbejdskraft eller til håndværkere for udførelsen af bestemte stykker arbejde. I forhold til pengene er det kun få naturalier, der er anvendt til lønninger – idet det dog ikke må glemmes, at de fastansatte foruden løn i penge modtog kosten samt klæder og sko. Kun to personer fik udelukkende udbetalt løn i naturalier, færgemanden og Mikkel Smed; men enkelte arbejder kunne også betales med naturalier, som da en mand fik 1 skp. mel for at kalke sommersalen.

De varer, der er sendt til Lund, omfatter rug, mel, smør, gæs, lam, ål og anden fisk (jf. tabel 3). Kun et mindre udvalg blandt de mange slags naturalier, der indgår i oppebørslen til slottet, er altså repræsenteret. Bortset fra rug, mel og smør er de naturalier, der sendtes til Lund, udprægede »specialiteter« som nedsaltede gæs og lam, men især fisk: ål, torsk, laks, ørred, gedder og spidfisk. Visse fisk som laks, ørred og gedder indgår slet ikke i kosten på slottet, men er for hele den oppebårne mængdes vedkommende sendt til Lund. En halv tønde laks, som ikke er sendt til Lund, er fortæret ved ærkeelectus' besøg på slottet. For åls og spidfisks vedkommende er forbruget på slottet meget begrænset, idet hovedparten er sendt til Lund eller Fulltofta. Specielt de mængder torsk og sild, som sendtes til Lund, må være anskaffet simpelthen med dette for øje. Det gælder blandt andet 7 tdr. torsk, som efter ærkeelectus' befaling købtes i ugen 10/11–16/11, og 5 tdr. sild, der ligeledes efter ærkeelectus' befaling købtes i ugen 17/11–23/11.

Omkring regnskabsårets afslutning, nemlig 11/5, udskibedes 150 tdr. havre på Jep Judes skib, som måske skulle til Danzig. Der findes ingen betaling for denne havre i regnskabet's indtægtsposter.

Det er derefter muligt at give en nærmere vurdering af *forholdet mellem de oppebårne ydelser og udgifterne* (jf. tabel 2 og 3). Bøndernes landgildeydelse indgik om efteråret og skulle sammen med udbyttet af ladegården dække forbruget af naturalier på slottet indtil det følgende efterår. Da regnskabsåret slutter omkring 1/5, må der nødvendigvis overføres forholdsvis store mængder af naturalier fra det ene regnskabsår til det andet, i hvert fald når det gælder de naturalier, der udgjorde hovedbestanddelene af den daglige kost: korn, mel, malt, gæs, får, lam, køer og flæsk. For disse naturaliers vedkommende er det derfor ikke muligt at sammenligne den oppebårne og den udgivne mængde. Regnskabet angiver nemlig ikke, hvilke beholdninger af penge og naturalier der er overført fra det foregående regnskabsår, ej heller hvilke der overføres

Tabel 4. Køb og salg af naturalier i Åhusregnskabet 1532–33

Det bemærkes, at oplysningerne om salg eller køb i henholdsvis udgifts- og indtægtsposter ikke i alle tilfælde er kongruente.

<i>Køb af vigtigere naturalier</i>			<i>Salg af naturalier</i>			
	Kvantum og tidspunkt	Købt for		Kvantum og tidspunkt	Solgt for	
<i>Humle</i>	3 drømt Rostockhumle (18/5)	28 mk.	<i>Rug/mel</i>	8 skp. rug (23/6–29/6)	1 td. torsk	
	120 skp. dansk humle (19/1–25/1)	2 pd. rug		3 skp. rug (30/6–6/7)	200 søm og 2 pd. beg	
<i>Salt</i>	2 lybske drømt humle (+ 1 bolt lærred så godt som 2 mk.) (9/10)	1 td. ål	1 skp. mel (14/7–20/7)	»dreff spolir« til møllen	800 spidfisk	
	3 bremertdr. salt (9/5)	19 1/2 mk.	12 skp. rug (21/7–27/7)	»neffwer« til en stue på lade-gården	grinder til laksefiskeriet	
	4 tdr. bajsalt (5/5–11/5)	18 mk.	1 td. rug (4/8–10/8)	4 skp. rug (29/9–5/10)	2 pd. 12 skp. rug	3 tdr. torsk
	2 bremertdr. salt (8/9–14/9)	18 mk.	(13/10–19/10)	2 pd. rug (19/1–25/1)	120 skp. humle	
	6 tdr. bajsalt (28/9)	39 mk.	<i>I alt</i>	6 pd. 1 td. rug og mel	2 tdr. sild	
	3 bremertdr. salt (okt.–nov.)	22 1/2 mk.	<i>Byg/malt</i>	24 skp. byg (18/5)	1 td. torsk	
	2 tdr. bajsalt (+3 ung. gl.) (o. 1/12)	2 tdr. ål	10 skp. malt (22/7)	24 skp. byg (september)	»j law widt« at tørre malt med	
	8 tdr. bajsalt (13/4–19/4)	1 td. 1 pd. smør	7 pd. 4 skp. byg (17/11–23/11)	1 læst byg (dec.–jan.)	60 mk.	
	8 bremertdr. salt og 20 tdr. bajsalt		<i>I alt</i>	1 læst 10 pd. 2 skp. byg og malt	18 mk.	
	<i>Torsk</i>	1 fj. (19/5–25/5)	12 sk.	<i>Havre</i>	24 tdr. (4/12)	1000 spidfisk
	1 td. (23/6–29/6)	8 skp. rug	<i>I alt</i>	10 tdr. (o. 17/3)	34 tdr. havre	
	1 td. (22/7)	10 skp. malt	<i>Smør</i>	1 td. (+2 mk.) (januar)	4 tdr. pryssing	
	1/2 td. (4/10)	2 mk. 12 sk.	<i>I alt</i>	1 td. 1 pd. (16/3–22/3)	8 tdr. bajsalt	
	4 tdr. (10/11–16/11)	26 mk.	<i>I alt</i>	2 tdr. 1 pd. smør	2 td. (aug.–okt.)	
	3 tdr. (10/11–16/11)	2 pd. 12 skp. rug	<i>Ål</i>	1 td. (o. 1/12)	2 tdr. (o. 1/12)	
<i>I alt</i>	9 1/2 td. 1 fj torsk			1 td.	14 mk.	
<i>Sild</i>	2 tdr. (5/5)	26 skp. byg	<i>I alt</i>	4 tdr. ål	14 mk.	
	140 ol=7 tdr. (22/9–28/9)	8 mk. 9 sk. 1 alb.	<i>Talg</i>	14 lispund	4 1/2 mk.	
	5 tdr. (17/11–23/11)	7 pd. 4 skp. byg	<i>Køkkenfedt</i>	1/2 td.	20 mk.	
	3 tdr. (17/11–23/11)	19 1/2 mk.	<i>Kohuder</i>	2 deger	41 mk.	
<i>I alt</i>	17 tdr. sild		<i>Hø</i>		1 1/2 mk.	
<i>Spidfisk</i>	800 fisk (o. 22/7)	12 skp. rug	<i>Klippinge</i>	2 deger		
	1000 fisk (o. 17/3)	10 tdr. havre				
<i>I alt</i>	1800 spidfisk					
				Samlet pengeindtægt:	173 mk. og 3 ungerske gylden, dvs. 180 1/2 mk.	

til det følgende regnskabsår. Også andre regnskabstekniske mangler kan nævnes i samme forbindelse. Nogle af de oppebårne ydelser, først og fremmest dog mindre betydningsfulde persiller som høns og æg, men vistnok også alle de oppebårne øksne, optræder overhovedet ikke blandt udgifterne. Også nogle oppebørsler er vistnok helt holdt uden for regnskabet. Når der f.eks. anføres en oppebørsel på 9 galte og 7 flæsk, men en udgift på 107 1/2 flæsk, kunne det selvfølgelig skyldes, at en stor mængde svinekød var overført fra det foregående regnskabsår, hvilket dog forekommer mindre sandsynligt, når den ringe oppebørsel tages i betragtning. Formodentlig er den faste besætning af køer, svin, får og fjerkræ holdt uden for regnskabet.

Ser man kun på pengene og de naturalier, der som hovedregel ikke indgik i den daglige kost, samt de naturalier, der slet ikke indgik i oppebørslen, men måtte indkøbes, er det nok muligt at sammenligne den oppebårne og den udgivne mængde. Med hensyn til penge og fisk har man så vidt muligt bestræbt sig på at få indtægts- og udgiftsposterne til at balancere inden for det foreliggende regnskabsår. Der er således oppebåret 205 mk. 10 sk. 11 d. og indkommet 180 1/2 mk. ved salg af naturalier, hvilket i alt giver 386 mk. 2 sk. 11 d., et beløb som kun med 1 sk. 3 d. overstiger de samlede udgifter. Af ål er der oppebåret 29 tdr. 1 fj. og brugt 28 1/2 td. 1 fj., mens der af laks, ørred og gedder er forbrugt nøjagtig det kvantum, der er oppebåret. Af torsk er der oppebåret 4 tdr. og indkøbt 9 1/2 td., hvilket giver 13 1/2 td., nøjagtig den udgivne mængde torsk. Også med hensyn til spidfisk og sild er der næsten balance mellem indtægtsposterne og udgiftsposterne. Det er derfor formodentlig tilladeligt at sætte henholdsvis oppebårne og udgivne mængder af penge og fisk i direkte relation til hinanden.

Den oppebårne pengesum var ikke tilstrækkelig til at dække de udgifter, der betaltes med penge, men måtte suppleres ved salg af naturalier. Forbruget af de fisk, der – om end i begrænset omfang – indgik i den daglige kost, ål, torsk, sild og spidfisk, dækkedes kun for ålens vedkommende af oppebørslen, idet der tilsyneladende ikke kunne disponeres over de fra Blekinge tilsendte fisk. Det var derfor nødvendigt at indkøbe 4 tdr. 1 fj. torsk, 8 tdr. sild og 1800 spidfisk. De mængder fisk, som derudover indkøbtes, nemlig endnu 8 tdr. sild og 8 1/2 td. torsk, købtes udelukkende med henblik på forsendelse til Lund. De fra Blekinge tilsendte fisk kunne der – som sagt – vist ikke disponeres over; selv om der sendtes over 12.000 spidfisk fra Blekinge, købte slotsfogeden nemlig 1800 fisk, der netop svarer til forbruget på slottet, 1750 fisk. De 14 tdr. laks, 1 td. ørred og 2 tdr. gedder, der kom fra Blekinge, sendtes også uden videre til Lund, bortset fra at 1/2 td. laks fortæredes ved ærkeelectus' besøg på slottet. Fisken fra Blekinge er derfor muligvis ikke egentlig oppebørsel, men blot naturalier, som slotsfogeden modtog, opbevarede og videresendte på ærkeelectus' vegne. Som allerede nævnt, gælder det samme i øvrigt de to pengebeløb, der kom fra Blekinge.

Hvad de øvrige naturalier angår, kan vi ikke direkte sætte de oppebårne og

de udgivne mængder i relation til hinanden, men nok anstille visse betragtninger over størrelsesordenen af henholdsvis oppebørsel og udgift. Af rug, mel, gæs, køer og smør er der brugt kvanta, der ligger omkring de oppebårne mængder af de samme naturalier, mens der af byg og malt, havre og får og lam er brugt mængder, der ligger betydeligt under de oppebårne mængder. For de sidstnævnte naturaliers vedkommende må man altså regne med en betydelig overførsel til følgende regnskabsår. Forbruget af flæsk ligger så højt i forhold til det oppebårne antal galte og flæsk, at det ikke synes at kunne forklares ved overførsel af svinekød fra foregående regnskabsår. Nogle indgåede naturalier må, som allerede påpeget, være holdt uden for regnskabet. Det samme gælder for nogle af udgifterne, idet f.eks. høns, æg og øksne ikke optræder i udgiftsposterne. De oppebårne øksne opstaldedes som staldøksne, og de er vel først efter regnskabsårets afslutning eksporteret eller sendt til Lund. Hovedparten af de oppebårne øksne var i øvrigt en ekstraordinær indkomst, hjælpeøksne til ærkeelectus' konfirmation, som næppe kan være indgået i slottets daglige forbrug. Det er uvist, om der virkelig ikke er ført regnskab med forbruget af høns og æg, eller om disse naturalier mangler af andre årsager.

Udgifternes fordeling er forholdsvis markant (jf. tabel 3). Hovedparten af gæssene, lammene, smørret og ålene samt en mindre del af rugen og melet er sendt til Lund eller Fulltofta; men ellers er penge og naturalier i meget høj grad forbrugt på stedet. Til gengæld tegner ærkeelectus' og hans embedsmand cellarens besøg på slottet sig for en ganske betydelig del af de på stedet forbrugte naturalier. Derved bliver regnskabet et vidnesbyrd om forholdene på overgangen mellem middelalder og nyere tid, hvor middelaldersamfundets indretning på »produktion-for-konsumtion-på-stedet« endnu i ikke ubetydelig grad gør sig gældende.¹²⁹ De store mængder penge og naturalier, som er forbrugt på stedet, peger i retning af, at slottets administration i sig selv krævede betydelige omkostninger. En egentlig vurdering af godsadministrationens »rentabilitet« er dog udelukket, ikke blot på grund af uvisheden om regnskabets repræsentativitet og dets regnskabstekniske mangler, men også fordi det næppe giver mening at adskille godsadministrative og andre funktioner.¹³⁰

Til sidst skal vi se på de oplysninger, som regnskabet i øvrigt giver om *forholdene på slottet*. Der skal gives en skildring af slotsfogedens funktioner, slottets enkelte enheder, gården, ladegården og møllen, folkeholdet på slottet og det daglige arbejde på slottet i årets løb, som i hovedsagen bygger på oplysningerne i regnskabets udgiftsposter, hvor specielt ugekostregnskabet er meget instruktiøst. Tilsammen giver indførelserne under de enkelte udgiftsposter en oversigt over forbruget af naturalier i løbet af året og et nogenlunde klart billede af årets forløb i arbejdsmæssig henseende. Udgifterne viser, at slottet består

¹²⁹ Jf. Lund og Hørby 1980 s. 93, 247.

¹³⁰ Jf. forsøget herpå mht. et kongeligt len i det 17. århundrede hos Fussing 1951 s. 133–139.

af gården, ladegården og møllen; men det er ikke muligt at fordele de forbrugte naturalier på gård, ladegård og mølle, dertil er der for lidt konsekvens i regnskabet. Det er heller ikke muligt at opstille en uges »normalforbrug«, hvorved der ville kunne skelnes mellem de naturalier, der er fortæret af arbejdsyndende bønder, og de naturalier, der er fortæret af slottets egne folk.¹³¹

Udgiftsregnskabets indførelser i første person singularis viser, at den, der har ført regnskabet, eller for hvem regnskabet er ført, ikke blot har været ansvarlig for slottets drift som helhed, oppebørslen af afgifterne, forbruget af naturalier og penge m.v., men også selv personligt har varetaget en række konkrete opgaver. Han har købt humle af en bonde fra Jämshög sogn og torsk og sild af folk fra Lister og Blekinge. Han har handlet i Åhus, både med lokale borgere og med tyske købmænd, af hvem han har købt salt og humle. Flere slags småindkøb af materialer og redskaber synes slotsfogeden selv at have foretaget, ligesom han har forestået salg af naturalier, i hvert fald når det drejede sig om større kvanta. I det daglige har slotsfogeden været ansvarlig for fordelingen af naturalier til gården, ladegården og møllen og har anskaffet eventuelle manglende naturalier til den daglige kost. Det var øjensynligt slotsfogeden, der helt ned i detaljer bestyrede den daglige husholdning, idet han f.eks. afgjorde, hvor meget malt der i en given uge skulle brygges til øl. Slotsfogeden har givet en håndværker betaling for et udført stykke arbejde, og det har vel derfor været ham, der har stået for alle lønudbetalingerne. Han betalte det vadmel, som ærkeelectus' skrædder købte, og har han ikke været ansvarlig for tøjet til slottets folk, har han i det mindste været ansvarlig for skoene: efter efterårets slagtninger solgtes 20 kohuder, »the andre hwder loid ieg barcke till skoo«. Også over de vigtigste led i driften af ladegården synes slotsfogeden selv og ikke ladegårdsbryden at have været direkte bestemmende. Normalt har slotsfogeden udført sin virksomhed helt på egen hånd, for udtrykkelig oplysning gives i de tilfælde, hvor han har handlet efter sin herres befaling. Han har købt torsk og sild til ærkeelectus efter dennes befaling eller skrivelse og har ladet disse og andre varer sende til Lund efter samme befaling, eventuelt efter først at have ladet dem nedsalte. Ligeledes efter ærkeelectus' befaling har han lånt nogle af bønderne under slottet et større kvantum byg til sædekorn.

Af udgiftsposternes oplysninger om forbruget af naturalier fremgår, at slottet består af tre enheder, idet der – i det mindste i princippet – skelnes mellem forbruget på gården, forbruget i ladegården og forbruget i møllen. Selv om den, der har ført regnskabet, er ansvarlig for forbruget som helhed, består slottet altså af tre husholdninger med hver sit, til dels adskilte forbrug. Gården og ladegården er begge fuldt selvstændige husholdninger, idet der både brygges og bages begge steder. Møllen udgør ikke en helt selvstændig husholdning, idet der ikke brygges øl her; det øl, der konsumeres i møllen, leveres færdigbrygget fra gården. Den arbejdsmæssige deling mellem slottets tre enheder er

¹³¹ Jf. anvendelsen af ugekostregnskaber som kilde til hoveriets omfang hos C.R. Hansen 1968 s. XIff.

groft sagt den, at møllen står for maling af mel og gryn, ladegården for avlen til slottet og gården for de resterende funktioner. Specielt med hensyn til forholdet mellem gården og ladegården er det dog nødvendigt med en mere detaljeret fremstilling af forholdene.

Gården er selve slottet. Det er på gården, at ærkeelectus og cellaren opholder sig under deres besøg i Åhus, og det fremgår implicit, at det er fra gården, at naturalierne leveres til mølle og ladegård. Ladegårdens avl og dermed uden tvivl hele oppebørslen kommer således til gården. På gården bages, brygges øl og støbes lys, for øllets og lysenes vedkommende både til gårdens eget og til møllens behov. Lammene fra ladegården slagtedes ikke dér, men kom til gården for at blive slagtet og nedsaltet. Også slagtning og nedsaltning af køer og får fandt sted på gården, hvor der endvidere saltedes ål, fisk, smør samt gæs og småmad. Der var således god brug for de tre læster tøndere, som slotsfogeden lod bødkeren slå sammen på gården. Det var ikke kun ladegården, der havde en besætning af husdyr. Således fodredes en del af »tejegæssene«, dvs. de gæs, der var indkommet i landgilde, på gården i et par måneder inden slagtningen, mens den anden del sammen med ærkeelectus' egne gæs sattes på sti i ladegården. På gården var stalde, som blandt andet har været nødvendige af hensyn til de mange heste, som både ærkeelectus og cellar medbragte ved deres besøg, men hvor der endvidere var opstaldet staldøksne.

I en udateret optegnelse fra reformationstiden siges om ladegården, at »de heth Gertoffthe vnd ligt j myl daruan«. Ladegården er altså identisk med den ærkebiskoppelige »curia« Gälltofta (Rinkaby sn, Villands hd), som ifølge ærkebiskekrøniken ødelagdes ved Karl Knutssons skånske felttog i 1452.¹³² Ladegården forestodes af en bryde på fast årsløn og havde desuden i hvert fald i vinteren et folkehold på mindst syv personer: en mælkedeje, fire tærskemænd og to røgttere. Ladegårdens avl er, som allerede nævnt, forbløffende stor og viser, at der må have været tale om noget i retning af stordrift. Ladegården blev næsten udelukkende drevet ved hjælp af hoveriydende bønders arbejdskraft, kun en enkelt dag i høsten måtte syv løse karle tages til hjælp. Besætningen på ladegården omfattede heste, køer, staldøksne, får, lam, svin, gæs og ænder. Størrelsen af besætningen kan ikke bestemmes, men den har efter alt at dømme været ret betydelig.¹³³

Ikke meget vides om møllen, Åhus mølle, der må være identisk med den mølle, »liggiandes i Helgeåå wästan före vår kiöpstad Åhus«, som i 1495 udlejedes fra centralt hold.¹³⁴ I 1532–33 kan møllen ikke have været bortfæstet, siden der leveres mad, øl og lys til den. Den ydelse bestående af mel, malt og ål, som møllen leverer, er da ikke en afgift af møllen, men indtægten af den almin-

¹³² RA. Danske Kancelli B.II.1. Diverse Kammersager (1534–1558) nr. 2; SM II s. 123. Af ladegården svarede helgenskyld til præst og degn i Rinkaby (fol. 45r).

¹³³ I hvert fald leveredes foruden kornet 63 gæs, 53 lam og 4 tdr. smør fra ladegården, og til staldøksne og heste i ladegården indkøbtes 35 læster hakkelse (fol. 20r, 53v).

¹³⁴ DDL V s. 270.

Åhus Slots Jætt 2.

Dyt syn gewisse Renthe dar
 ligger tho dem Slotte Ohußen

Erlig i^r ma^rt geldes
 iij^{er} ee han ~~alle~~ Skaps
 hevj kamre
 i^r he gærde
 eej hoyen
 i^r e schatt jwijn
 vij syden schatt sporf
 i last v. sjepeel vnd elvijn pnt lottet
 i last all
 vij last gærten
 i^r piint ratter
 v schutt ee sjepeel mel vnd den bren
 i last mell van den millen
 he sjepeel fæm vnd den bren
 i^r he sjepeel hantv. altarin fæm
 vnd fæmalt fæm van vagen
 in vallingen sjeit fæm vnd
 vnd / vffsnamie hore
 gærte vnd fæm gærte

Reg. 52 70.

Fig. 9. Regnskabet fra Åhus 1532–33 suppleres i visse henseender af en udateret optegnelse med overskriften »Dyt syn gewisse Renthe, dar ligger tho dem Slotte Ohußen«. Af Rigsarkivet er denne dateret til perioden 1534–58, men det er nærliggende at opfatte den som en oversættelse eller et referat af en indberetning, der er indsendt til kancelliet af slotsfogeden på Åhus ved kronens overtagelse af ærkebispesegodset i efteråret 1536. Optegnelsen, der består af et papirshæfte med fire sider, hvoraf de tre er beskrevet, meddele dels den visse rente til Åhus, dels oplysninger om ladegården, antallet af gårde, huse og møller under slottet osv. Om laksefiskeriet i Mörrum oplyser optegnelsen, at laksene

delige møllevirksomhed, som mølleren har drevet ved siden af virksomheden med at male mel og gryn til slottet, og som efter ydelsens størrelse at dømme har været af et ikke ubetydeligt omfang.

De folk, der har fået udbetalt løn på slottet, omfatter flere forskellige kategorier af arbejdskraft fra faste og højtlønnede svende til løsarbejdere, der kun

Item So is dar ort ein apellhanz tho. Dem
pennelke slottt christi De gotz pfecttste und
ligt i myl darinn, dar mit kin seyon
i last werten i last pectt und xxx k
hanzen und iij fader hie markt

Item dar is ort tho ein lappfischer in der
indemiss elin by Elzahn dat recht
sombides wale und sambides wenigk und
weat dat recht, dat weat pfectt in der
spise kamre tho lund, man ist halbe weat
des jare i last lag vth dem silber fische
watter pfectt

Item so hefft dat slot silberberg und
gelneburck or ein part darinn tho sinte
johann dag und darina tho ehere spise
kamre tho Martini und weat dat recht
mit lund, dat ligt tho Elzahn und de
fische schalen ogre best heblen v
Elzahn

Sina vj alle sint und
huffen de dar ligen tho christi slot
is iij elin
was iij unolm

sendes til »spisekammeret« i Lund. Det viser, at den, der giver oplysningerne, må have administreret Åhus i ærkebiskoppelig tid. Da den første efterreformatoriske lensmand på Åhus, der er udnævnt af kongen, Børge Trolle, fik følgebrev til slottet den 24. august 1537, kan optegnelsens tilblivelses-tidspunkt vel sættes til 1536–37. Optegnelsen må være uafhængig af Åhusregnskabet fra 1532–33, da der med hensyn til den visse rentes størrelse er forskellige afvigelser i detaljerne, og optegnelsen bringer i øvrigt nogle oplysninger, der ikke kan findes i regnskabet fra 1532–33. På dette billede ses de to første af de tre beskrevne sider. (Foto: Rigsarkivet, København).

har arbejdet en enkelt dag. For nærmere at kunne bestemme folkeholdet på slottet, herunder hvorledes det fordelte sig på gården, ladegården og møllen, er det nødvendigt med en konkret gennemgang af de folk, der får udbetalt løn.

Som sine nærmeste medarbejdere synes slotsfogeden at have haft fire faste svende. Poul Skriver varetog blandt andet transporten af varer til og fra Blekinge. I maj 1532 for Poul Skriver selv

til Blekinge efter ærkeelectus' skat og fisk, og i juni – måske på samme tur – bragte han 2 tdr. salt til laksefiskeren i Mörrum, mens han i februar–marts 1533 i tre omgange bragte kost til savskærerne i Skårnsnäs. Poul Skriver fik 20 mk. og 1/2 stk. leidisk i sin løn. Jens Skåning tog sig af transporten af gods til Lund. Han bragte i december et større kvantum fisk og smør og i februar 24 pd. rug og mel til Lund. Jens Skåning fik til påske 1533 10 mk. og 1/2 stk. leidisk. Om Erik, »som dødt bleff Michaelis«, ved vi kun, at han fik 10 mk. Laksefiskeren hr. Bent opholdt sig vist det meste af året i Mörrum. Laksefiskeriet begyndte i slutningen af marts, og fra slutningen af maj og helt frem til begyndelsen af november sendte hr. Bent laks og ørred fra Mörrum til Åhus. Hr. Bent fik 10 mk. og 5 alen sort leidisk til en værdi af 11 mk. 4 sk. for sin tjeneste. Drengen Jakob, der sendtes til Lund i oktober med fisk og smør og igen i marts med fisk, fårekød, gåsekød og smør, ses ikke at have fået udbetalt nogen løn, hvorfor han sikkert var slotsfogedens private tjener; han omtales i øvrigt som »min dreng Jakob«.

Ladegården forestodes af bryden Knud, der for øvrigt betalte landgilde af en gård i Härnestad, som han åbenbart har kunnet passe ved siden af. Knud Bryde fik 10 mk. for et år. På ladegården arbejdede desuden mælkedejnen Karine, der fik 6 mk. for et år og dertil en skindkjortel. Om Niels Laurensen, der fik 4 mk. tjenesteløn. Hågen Vogndreng, der ligeledes fik 4 mk., og pigen Gertrud, der for tiden fra fastelavn til Dionysius fik 1 lød. mk. samt 5 sk. til et hovedklæde, arbejdede på gården eller på ladegården, fremgår ikke. På ladegården arbejdede hele vinteren indtil påske fire tærskemænd, Rasmus og Hans, der fik 9 1/2 mk., og Oluf og Svend, der fik 5 mk. 9 sk.; Rasmus fik dertil 2 skp. havre. Niels Gyding, som røgtede staldøksne på ladegården, modtog 2 1/2 mk., mens Jens Laurensen, der røgtede ærkeelectus' fæ i ladegården i vinteren, fik 2 mk.

Foruden disse personer nævnes en række andre personer, hvis tilknytning til slottet ikke fremgår helt klart. Mikkel Smed fik i arbejds løn omkring 1. oktober 1 pd. smør og omkring 1. december 1 pd. byg og 4 skp. mel. Færgemanden fik i sin løn i juni 2 skp. mel, i oktober 1 lam og 1 får, i december 1 flæsk og 1 fj. kokød og i marts 1 td. rug. Færgemanden har da formodentlig været fast tilknyttet slottet, mens Mikkel Smed kun har arbejdet en del af året. Mølleren har ikke modtaget nogen løn, så de naturalier, der som ugekost leveredes til møllen, har vel samtidig skullet dække hans løn. En del personer, der nævnes i regnskabet, har ikke fået udbetalt løn og må betragtes som folk, ærkeelectus medbragte ved sit besøg på slottet.¹³⁵

Den ikke fast tilknyttede arbejdskraft omfattede dels håndværkere, der udførte bestemte stykker arbejde, dels egentlige løsarbejdere, der toges i brug ved specielle lejligheder. Blandt håndværkerne kan nævnes Anders Skibbygger, der tættede en båd for 1 1/2 mk., bødkeren, der slog tønder sammen på gården for 3 1/2 mk. inklusive tøndebånd, Jens Brolægger, der fik 12 sk. for at lave en bro i ladegården, og Bent Sking, der gjorde en skindkjortel til ladegårdsdejen og andet skindarbejde for 3 mk. Håndværkslignende arbejde udførtes af savskærerne, der arbejdede i tre uger i Skårnsnäs og fik 8 mk., af en mand fra Rinkaby, der tækkede tag for 1 1/2 mk., og af Morten Klingeberg, der fik 1 skp. mel for at kalke sommersalen på gården. I samme forbindelse kan nævnes skipperen Jep Jude, der fik 26 sk. 2 alb. for at føre 8 tdr. salt hjem fra Danzig, hvor det var købt for 1 td. smør, som samme Jep Jude havde ført med sig. Tilfældig arbejdskraft har sikkert fundet anvendelse ved specielle lejligheder. Den karl, som stod på broen ved laksefiskeriet, fik 1 mk., han, som fulgte laksen til Åhus, fik 6 sk., syv karle, der mejede rug en dag på ladegården, fik 21 sk., og gællekvinder, som rensede sild i Kivik, hvor 140 ol sild indkøbtes og nedsaltedes i slutningen af september, fik 11 mk. 2 alb. eller 1 d. pr. ol. Den, der kørte ålekærren til Vittskövle leje ved fiskeriet, fik 3 mk., Åhusborgeren Per Hulte fik 2 mk. for at føre personer og gods over åen, og en af de mænd, som var i Blekinge med Poul Skriver, fik 1 flæsk i sin betaling.

Slottets folkehold omfattede altså mindst 15 personer, hvoraf en del dog kun var ansat om vinteren som f.eks. de fire tærskemænd på ladegården. Derud-

¹³⁵ Det gælder Clemens, »mynn herris skreddere«, og Thomas Kok, som da også begge får udbetalt løn på lønningsregnskabet fra Lundegård 1534–35 (RA. Reg. 108 A pk. 12. Udgiftsregnskabet 1534–35 fol. 2v, 3r, 7v, 10v, 11r).

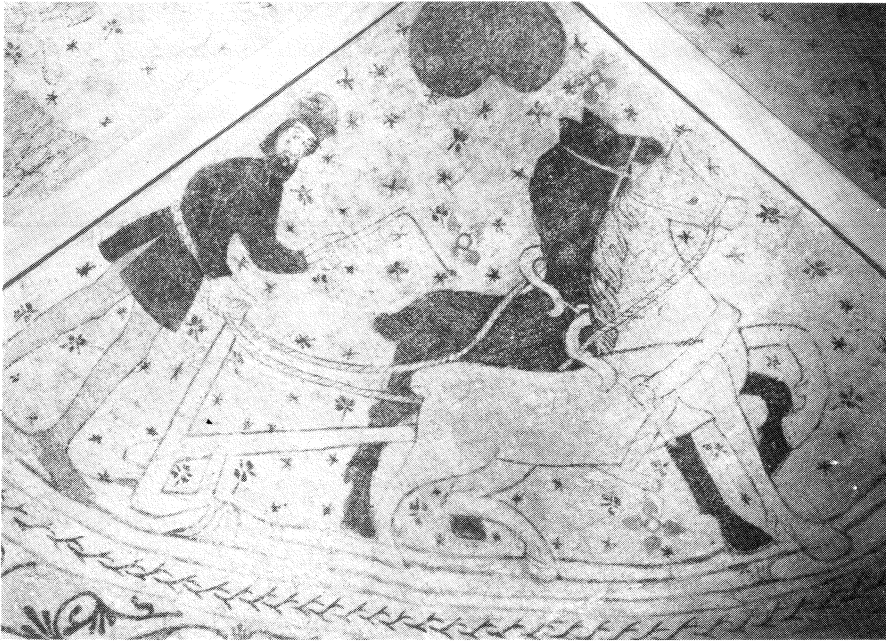

Fig. 10. Senmiddelalderligt kalkmaleri fra Rinkaby kirke: Pløjning. (Foto: Nationalmuseet, København).

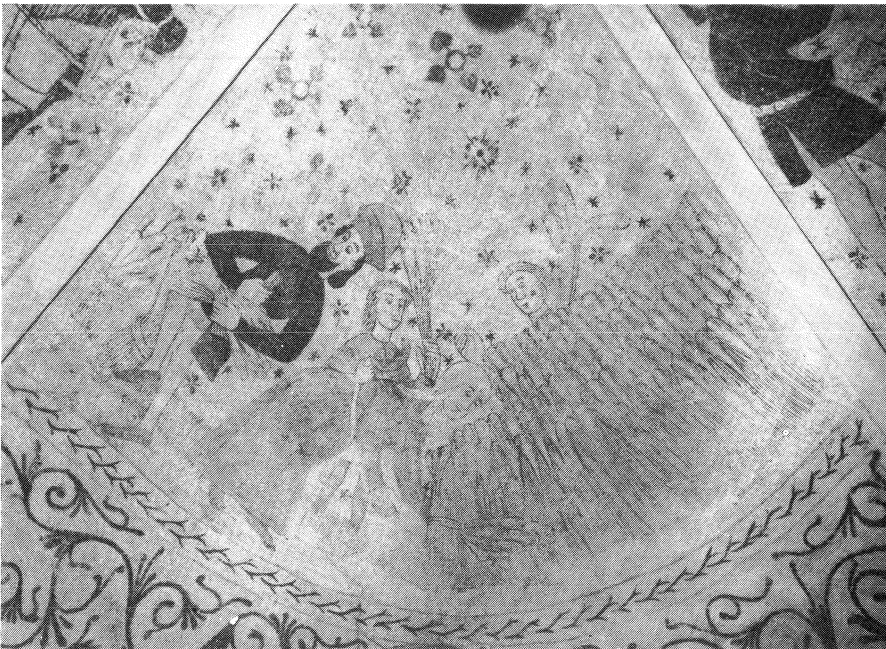

Fig. 11. Senmiddelalderligt kalkmaleri fra Rinkaby kirke: Der høstes. (Foto: Nationalmuseet, København).

over benyttedes imidlertid en række håndværkere og løsarbejdere til udførelsen af specielle arbejder. Med hensyn til lønudgifterne er det, som allerede omtalt, de faste folk, der tegner sig for hovedparten af udgifterne.

Det daglige arbejde på slottet i årets løb kan følges i detaljer takket være ugekostregnskabet, der især er interessant ved at vise betydningen af bøndernes arbejdspræstationer for slottets drift. Det er bekendt, at hoveriets rolle i senmiddelalderen med nogle få undtagelser er særdeles ringe.¹³⁶ Åhusregnskabet viser imidlertid, at der er to sider af sagen, idet hoveriet set fra bøndernes synspunkt nok som hovedregel synes at være en ydelse af ret begrænset omfang, men alligevel set fra godsejerens synspunkt er af stor betydning for godsdriften.

Markarbejdet tog sin begyndelse nogenlunde samtidig med regnskabsårets begyndelse. I ugen 28/4–4/5 var der »aarmend« (ærjemænd?) på ladegården, og i ugen 5/5–11/5 var Elleköpinge sogn at pløje på ladegården. Den følgende uge var der også bønder at »ærie« på ladegården, hvorefter 12 pd. byg blev sået i ugen 19/5–25/5. Vittskövle len udførte reparationsarbejder på mølledammen i ugen 2/6–8/6, og i ugen 23/6–29/6 var der hjælp at age gødning ud på ladegårdens agre. I den følgende uge kørte bønder tømmer fra Gyvik i Listers herred, og i samme uge begyndte høhøsten, idet Vitaby len var at slå på ladegården. I ugen 7/7–13/7 fortsatte Köpinge mænd tømmerkørselen fra Gyvik, og i samme uge slog lenet i tre dage på ærkelectus' enge i Köpinge. I de følgende uger kulminerede høhøsten. På ladegården var Ivetofta len og Elleköpinge at slå og Rinkaby »att ræffze« (rive) i ugen 14/7–20/7, og samtidig sloges der hø på Kavrö, på Flötö, hvor Olseröd len arbejdede i tre dage, og på Köpinges enge. På Kavrö og vist også på ladegården sloges der stadig hø i den følgende uge, men ellers var det nu »ræffzefolck« og folk, der agede hø, der var i arbejde. I ugen 28/7–3/8 var der folk at age hø og rive på Flötö og Kavrö, og samtidig begyndte rughøsten. På ladegården var der skærefolk og mejere på rugen både i denne og den efterfølgende uge, hvor Vitaby len, Lyngsjö len, Vittskövle len og folk af Åhus var i gang.¹³⁷ »Slettemend« af Vittskövle og »skurefolck« af Åhus arbejdede i to dage; men samtidig måtte Vittskövle len igen hjælpe på mølledammen, som »wdtgick y thet store rægnn«. En af dagene under rughøsten var syv løse karle at meje for en løn af 21 sk. I hvert fald i ugen 11/8–17/8 var byghøsten på ladegården i fuld gang, idet der var folk, deriblandt skærefolk af Åhus, at age hø, rive og skære byg. De følgende tre uger stod fortsat i høstens tegn. I ugen 18/8–24/8 var Elleköpinge sogn at slå og folk af Åhus at skære, i ugen 25/8–31/8 var der fire roder folk af Åhus at skære byg og havre på ladegården, og først i ugen 1/9–7/9 kunne høsten afsluttes. Rinkaby og Vittskövle ydede den sidste hjælp med at rive og binde på byggen og på havren, og der var folk af Ivö i fire dage at skære havre og binde. Udbyttet af byghøsten an-

¹³⁶ Ulsig 1968 s. 351–370.

¹³⁷ Jf. om hoveri af købstæder C.R. Hansen 1968 s. LXVIIIf note 38. I vores tilfælde synes folkerne fra Åhus at være pligtige til hoveri nøjagtig ligesom bønderne.

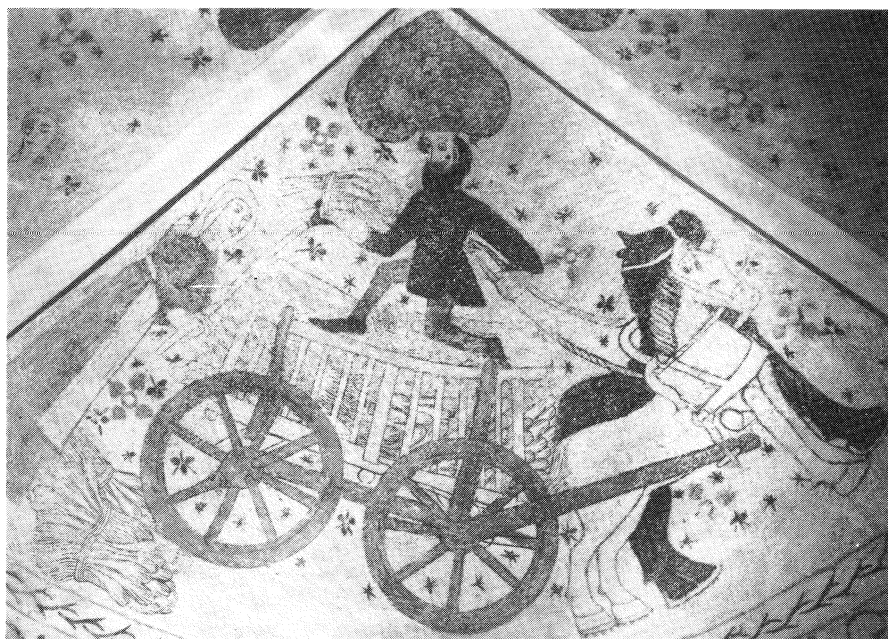

Fig. 12. Senmiddelalderligt kalkmaleri fra Rinkaby kirke: Høsten køres hjem. (Foto: Nationalmuseet, København).

drog $3\frac{1}{2}$ læst $3\frac{1}{2}$ pd., dvs. at foldudbyttet var på 3,8, idet der jo var blevet sået 12 pd. byg i foråret.

I anden halvdel af september og første halvdel af oktober afsluttedes markarbejdet. I ugen 15/9–21/9 var der plovmænd på ladegården, i den følgende uge var der plovmænd af Elleköpinge, og i ugen 29/9–5/10 var Rinkaby og Elleköpinge sogn at pløje på ladegården. I ugen 13/10–19/10 var der stadig plovmænd på ladegården, men sikkert kun kort tid, for i samme uge var der hjælp at harve, og vintersæden, 12 pd. 6 skp. rug, blev sået.

Med efterårets komme og markarbejdets afslutning begyndte arbejder af en helt anden art. Allerede i ugen 18/8–24/8 nedsaltedes »mølleål« og ål fra Vittskövle leje. I ugen 22/9–28/9 købtes i Kivik et større kvantum sild, som rensedes af gællekvinder og nedsaltedes i tønder på stedet. I ugen 29/9–5/10 slagtedes lam, blandt andet de 53 lam fra ladegården, og får, som ligeledes blev nedsaltet, og i den følgende uge nedsaltedes kokød. I ugen 13/10–19/10 nedsaltedes ål fra Åhus leje og fra Vittskövle leje. I øvrigt karakteriseres efterår og vinter af færre og mere lejlighedsvis arbejdsopgaver. I første halvdel af september støbtes lys til både gård, ladegård og mølle. Den 12/10 afsendtes 8 tdr. ål, 5 tdr. laks, $\frac{1}{2}$ td. ørred, 3000 fisk og 7 tdr. smør med drengen Jakob til Lund. I ugen 27/10–2/11 nævnes for første gang de fire tærskemænd, der hele vinteren frem til påske opholdt sig på ladegården.

Forberedelserne til ærkeelectus' ophold på Åhus påbegyndtes en måned i forvejen. I ugen 20/10–26/10 bryggedes et større kvantum malt til ærkeelectus' egen ølkælder, og det samme skete i ugen 17/11–23/11, hvor der for øvrigt også bagtes og støbtes lys til ærkeelectus' behov. I samme uge var der folk at rengøre gården. Den 22/11 kom ærkeelectus' forrider til Åhus, og den 24/11 ankom ærkeelectus selv. Afbrudt af en tur til Bäckaskogs kloster 26/11–28/11 opholdt ærkeelectus sig på Åhus indtil 4/12, og hans ophold på slottet gav anledning til besøg af »her dæggen« 24/11 og 28/11, af en af Mourids Jepsen Sparres tjenere 25/11 og af »Her Dæggen y Gærsherrid« 3/12. Den dag, ærkeelectus ankom til slottet, slagtedes en stud til ferskmad, og derudover fortæredes næsten hver dag under opholdet 1 1/2 fj. kokød til saltmad, 2–3 får og 2–4 gæs foruden fisk. Til ærkeelectus' heste brugtes i gennemsnit omkring 15 skp. havre pr. dag, dvs. at der sikkert har været mindst 15 heste og måske helt op til det dobbelte antal.

I ugen 1/12–7/12 begyndte det normale arbejde igen. Der saltedes gæs og småmad, og 4/12 sendtes Jens Skåning til Lund med 12 tdr. ål, 2 1/2 tdr. laks, 6 tdr. torsk, 8 tdr. sild, 5000 fisk, 2 tdr. gåsekød med i alt 100 gæs og 6 tdr. smør. Dagen efter var Vittskövle len at age ved til gården, og i ugen efter agede Köpinge len hø på staldene og til ladegården. Vinteren igennem tærskedes korn på ladegården; men ellers lå arbejdet forholdsvis stille.

I slutningen af januar begyndte forberedelserne til cellarens besøg. I ugen 19/1–25/1 bryggedes og bagtes til cellaren og hans folk, og 2/2 støbtes lys til samme. Den 4/2 ankom cellaren til Åhus, hvor han opholdt sig indtil 6/2. Under cellarens ophold fortæredes en nyslagt ko til ferskmad og 3 fj. kokød til saltmad, 6 får, 8 gæs og 4 flæsk foruden smør og fisk. En del af maden sendtes til staldrene i Yngsjö nogle kilometer syd for Åhus, hvor hestene stod. En del heste må dog også have opholdt sig på slottet, hvor der på ankomstaftenen fodredes 32 skp. havre og de følgende to dage hver dag 16 skp. havre.

I de tre uger fra 9/2 til 1/3 savedes tømmer i Skärnsås i Vånga sogn i det allernordligste Villands herred. Poul Skrifer sendtes 9/2 til Skärnsås med kost til savskærerne, og både i ugen 16/2–22/2 og i ugen 23/2–1/3 var der bønder at age tømmer fra Skärnsås. Den 12/2 sendtes Jens Skåning til Lund med 12 pd. rug og 12 pd. mel, og allerede dagen før sendtes kost til Vittskövle len, som skulle age godset til Lund. I ugen 16/2–22/2 var Rinkaby mænd at age hø til staldøkserne på gården og i ladegården. Også fasten – der, så vidt det kan ses, overholdtes strengt – var i arbejdsmæssig henseende en rolig periode. I ugen 9/3–15/3 og i ugen 23/3–29/3 bryggedes øl til Tormånedøjl. Den 20/3 sendtes Jakob til Lund med en større mængde naturalier: 1 1/2 tdr. ål, 3 1/2 tdr. torsk, 2 tdr. gedder, 2000 fisk, 1 tdr. fårekød med 14 lam i, 1 tdr. gåsekød med 60 gæs i og 2 tdr. smør. I slutningen af marts begyndte laksefiskeriet i Mörrum i Blekinge. I ugen 23/3–29/3 sendtes mel til laksefiskeriet, og 30/3, 16/4 og 4/5 sendtes henholdsvis 2, 2 og 3 tdr. salt til laksefiskeren hr. Bent i Mörrum. I ugen 20/4–26/4 sendtes malt og humle til Mörrum. Regnskabsåret afsluttedes 11/5 med afsendelsen af

1 td. ål med Rasmus til Lund og udskibningen af 150 tdr. havre på Jep Judes skib.

Sammenfatning

De fire slotte Näsbyholm, Åhus, Elleholm og Hammershus var selvstændige forvaltningscentre på linie med Lundegård. Slottene Näsbyholm, Åhus og Hammershus var formodentlig normalt ikke bortforlemede, mens Elleholm sikkert var permanent bortforlemed. De ikke-bortforlemede slotte administreredes af lavadelige slotsfogeder, der var regnskabspligtige embedsmænd og skiftede forholdsvis ofte. Udnævnelsen af disse slotsfogeder, hvorpå kapitlet fra 1410 krævede medindflydelse, skete ved, at slotsfogeden fik overdraget slotsloven, dvs. befalingen over slottet, idet han sikkert samtidig har aflagt en ed og måske udstedt en skriftlig forpligtelse. Når han fratrådte, tilbagegav han slotsloven. I tilfælde af vakance på ærkesædet tilfaldt slotslovene kapitlet, som i hvert fald i teorien havde dem, indtil den udvalgte ærkebisp havde modtaget sin pavelige konfirmation. I praksis ses kapitlet dog ikke direkte at have overtaget slottenes administration ved vakance, men har vistnok foretrukket at lade slotsfogederne fortsætte, i et par tilfælde i det 15. århundrede tilsyneladende under kontrol af lokale myndighedspersoner, som tog et medansvar for administrationen under vakancen. I øvrigt stod slotsfogeden for slottets administration i almindelighed. Han oppebar landgilde og andre ydelser af de under slottet liggende bønder. Han holdt opsyn med skovene og sørgede for bjergning af strandingsgods. Slotsfogeden sørgede desuden for varetagelsen af det retslige forsvar af det under slottet liggende gods: optog lovhævder og sognevindner, forfulgte til herredsting, landsting, retterting osv. I tilfælde af fjendtligt angreb ledede slotsfogeden det militære forsvar. Slotsfogederne på Näsbyholm og Hammershus har desuden været lokaladministrative embedsmænd for de underliggende herreder.

Analysen af regnskabet fra Åhus 1532–33 viser i detaljer, hvorledes et ærkebiskoppeligt slot forvaltedes kort før Reformationen. Det under slottet liggende gods administreredes som »len«, bortset fra det meget spredt liggende gods og godset i den sydlige del af Villands herred i umiddelbar nærhed af Åhus. Lenene har dog ikke helt samme funktion som de under Lundegård i 1522 administrerede len, eftersom det ser ud til, at hver enkelt bonde har leveret sin landgilde på slottet. Ydelserne ud over landgilden som skattekøer og skattegalte samt undertiden småredslerne blev derimod pålignet og leveret af lenet som helhed. Det samme gælder gæsteriafløsning, arbejdspræstationer og særlige ydelser. Ud over disse ydelser omfattede oppebørslen til slottet også de andre uvisse indtægter: gårdleje, førlov og sagefald m.v. af bønderne. Hertil kom afgifter af møller og fiskelejer, de ærkeelectus tilkommende gæsteriydelser af præster og degne samt den af omfang meget betydelige avl fra ladegården. Oppebørslen til slottet omfattede naturalier og penge. Den oppebårne penge-

sum var ikke tilstrækkelig til at dække de udgifter, der betaltes med penge, f.eks. de store udgifter til indkøb af salt og til aflønning af de faste folk, men måtte suppleres ved salg af naturalier. Naturalier som fisk, salt og humle, der var nødvendige i den daglige kost, indgik ikke eller næsten ikke i oppebørslen til slottet og måtte nødvendigvis anskaffes, enten ved køb eller byttehandel. Af de forbrugte naturalier er hovedparten af gæssene, smørret og ålene og en mindre del af rugen og melet sendt til Lund eller Fulltofta; men ellers er naturalierne, ligesom pengene, i meget høj grad forbrugt på stedet. Til gengæld tegner ærkeelectus' og cellarens besøg på slottet sig for en ganske betragtelig del af de forbrugte naturalier.

Slotsfogeden var naturligvis ansvarlig for slottets drift som helhed, for oppebørslen af afgifterne og forbruget af naturalier og penge. Men regnskabet viser også, at slotsfogeden helt ned i detaljer bestyrede den daglige husholdning og havde ansvaret også f.eks. for de vigtigste led i driften af ladegården. Ligeledes foretog slotsfogeden personligt lønudbetalinger og forskellige indkøb og salg af varer. Til sin hjælp havde han fire faste svende og en tjenstedreng.

Regnskabet viser, at slottet bestod af tre selvstændige enheder med hver deres, til dels adskilte husholdninger: gården, ladegården og møllen. Ladegården bestyredes af en ladegårdsbryde på fast årsløn og havde desuden et folkehold på mindst syv personer, en mælkedeje, to røgttere og fire tærskemænd, samt måske endnu to karle og en pige. Arbejdet på ladegårdens marker blev næsten udelukkende varetaget af hoveriydende bønder og folk fra Åhus by, som ugekostregnskabet klart dokumenterer. Foruden denne arbejdskraft og slottets faste folkehold på mindst 15 personer benyttedes i øvrigt en række håndværkere og løsarbejdere til udførelsen af specielle arbejder på såvel gård som ladegård.

Borgeby, Flyinge og Värpinge

Foruden Lundegård og de fire slotte udgjorde også de tre gårde Borgeby, Flyinge og Värpinge stabile og selvstændige forvaltningsenheder. Der er tilsyneladende visse lighedspunkter mellem på den ene side de tre gårdes og på den anden side de fire slottes placering i godsadministrationssystemet. Som indledning til skildringen af administrationen af gårdene og forvaltningen af det under gårdene liggende gods vil det derfor være på sin plads at undersøge, *hvordan der skelnes mellem gårde og slotte*.

Den terminologiske distinktion mellem gårde og slotte synes i første omgang ikke helt entydig. Om Borgeby, Flyinge og Värpinge anvendes altid udtrykket gård eller på latin »curia« med den ene undtagelse, at Flyinge kort før Reformationen omtales som et slot. Undtagelsen skyldes dog næppe, at terminologien med hensyn til betegnelsen på gårdene er usikker, snarere at Flyinge – som vi skal se – på dette tidspunkt er ved at »rykke op« fra gård til slot. Den terminologiske uklarhed hænger sammen med, at udtrykket gård også anvendes om slottene eller i hvert fald om nogle af dem. Näsbyholm omtales således i 1475 i et ærkebiskoppeligt brev som »vor Gaard Næssbyholm«, idet det dog i den latinske dateringsformular hedder »in castro nostro Näsbyholm«. ¹ Et ærkebiskoppeligt brev fra 1521 anvender derimod også på dansk udtrykket »wort slott Nesbyholm«. ² Elleholm omtales 1438 af ærkebispens som »vor Lunde kirkes gardh Elleholm« og 1504 i et genbrev som »Elleholm gaard«. ³ I ærkebisp Birgers privilegier for borgerne i Elleholm af 1509 28/2 omtales »gaarden« og »vor embedzmand paa gaarden« gentagne gange. ⁴ Mens den senmiddelalderlige latinske betegnelse på Elleholm er »castrum Elleholm«, træffes benævnelsen slot ikke i de samtidige danske kilder; men den anvendes dog om Elleholm i den svenske Karlskrønike. ⁵ Om Åhus bruges enten det latinske »castrum« eller det danske slot, og kun i regnskabet fra Åhus 1532–33 tales om gården afvekslende med slottet. ⁶ Hammershus kaldes altid enten »castrum« eller slot. ⁷

¹ Rep. 2 nr. 3731 (svensk afskrift fra 18. århundrede).

² ABH s. 62.

³ DDL III s. 195f; DDL VI s. 152f.

⁴ DGK IV s. 321f.

⁵ DDL III s. 415; SM I s. 121; KK s. 342, jf. s. 343f.

⁶ »Castrum«: f.eks. DDL III s. 415, IV s. 432f, VI s. 98f. »Slot«: f.eks. DDL V s. 23f, 405f; DDL VI s. 317f; Rep. 2 nr. 8221, 12461; FFR s. 94. »Gård« afvekslende med »slot«: jf. ovf. s. 123.

⁷ F.eks. ABH s. 14, 65–68; Rep. 1 nr. 5257; DDL III s. 84f, 201f; DDL V s. 126f, 256f, 346–348, 384f; DDL VI s. 25f; FFR s. 77f.

Konkluderende kan man sige, at udtrykket gård ikke er entydigt, idet det anvendes både om slotte og gårde, mens udtrykkene »castrum« og slot er helt entydige, idet de kun anvendes om de fire slotte Näsbyholm, Åhus, Elleholm og Hammershus samt en enkelt gang på reformationstiden om Flyinge.

En terminologisk undersøgelse af de titulaturer, der anvendes om de personer, der administrerer slottene, muliggør på samme måde en entydig skelnen mellem slotte og gårde. Hvis der ses bort fra de specielle bornholmske titulaturer, der anvendes i første halvdel af det 15. århundrede, møder vi tre forskellige titler, høvedsmand, embedsmand og foged.⁸ Mens benævnelsen foged, som vi skal se, også anvendes om de personer, der administrerede de tre gårde Borgeby, Flyinge og Värpinge og visse andre ærkebiskoppelige gårde, gælder dette ikke benævnelserne høvedsmand og embedsmand. Disse benyttes kun om personer, der administrerer et af de fire slotte.⁹

Anvendelsen af betegnelserne »castrum« og slot om Näsbyholm, Åhus, Elleholm og Hammershus samt brugen af titlerne høvedsmand og embedsmand om personer, der administrerer disse fire slotte, afgrænser med andre ord entydigt slottene fra gårdene. Slottenes særstilling i godsadministrationssystemet fremgår i øvrigt af de ærkebiskoppelige »håndfæstninger«, der fra og med ærkebisp Peder Kruse (1410) fastslår, at kapitlet skal have medindflydelse ved udvælgelsen af befalingsmænd på slottene.¹⁰ Disse gives dermed en så at sige retsligt defineret position inden for stiftsforvaltningen, mens noget tilsvarende ikke gælder gårdene. De mest udførlige af de ærkebiskoppelige privilegier til kapitlet, Jens Brostrups fra 1472, nævner udtrykkeligt navnene på de fire slotte i formuleringen af bestemmelsen om kapitlets medindflydelse på udnævnelsen af slotshøvedsmænd.¹¹

I det foregående kapitel har vi set, at slottene godt kunne være bortforlenede; men at i hvert fald Näsbyholm, Åhus og Hammershus normalt administreredes af fogeder, direkte afsættelige og regnskabspligtige embedsmænd.¹² Dette sidste gælder også gårdene Borgeby, Flyinge og Värpinge. Men i modsætning til slottene, hvis fogeder og lensmænd altid er adelige, administreredes de tre gårde vistnok som hovedregel af ikke-adelige fogeder.

På *Borgeby* gård nævnes 1520 fogeden Jens, der leverede officialen 12 mk. »fore en Lunde gards øxen, hand solde aff the, ther stod tiil foders«. I 1534–35 var det en foged ved navn Rasmus, der administrerede Borgeby. Han optræder på lønningslisten i udgiftsregnskabet fra Lundegård blandt »skytterne« (de ikke-adelige svende), som han i lønmæssig henseende ligger helt på linie med,

⁸ Ov. s. 90f.

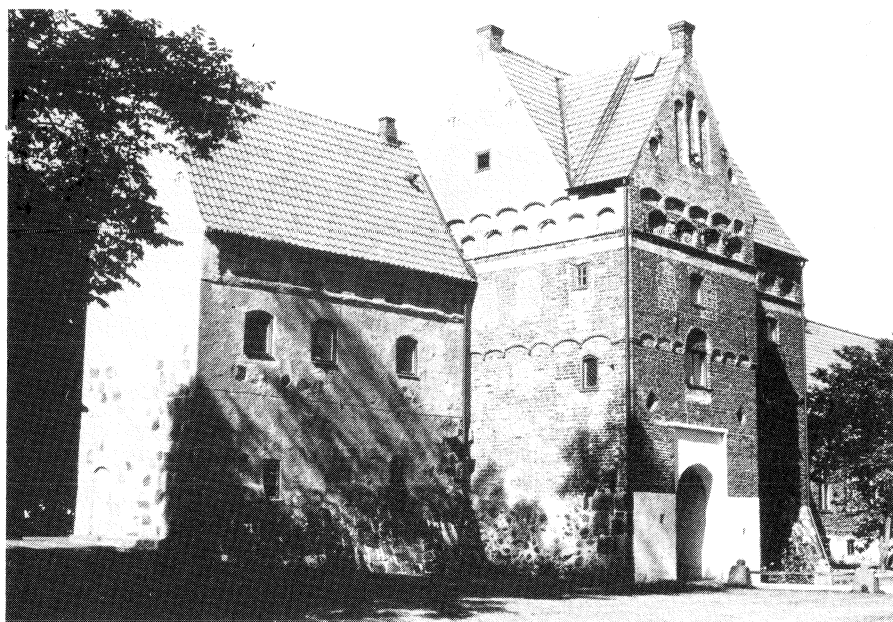
⁹ »Embedsmænd« anvendes dog også om f.eks. fodermarsk, køgemester og skænk, da de ved en bestemt lejlighed optræder samlet (DDL V s. 431f).

¹⁰ SD II s. 293–295, 415f; SD III s. 433f; DDL III s. 176f, 272–274; DDL IV s. 141–143. Jf. ov. s. 93.

¹¹ DDL IV s. 142.

¹² Ov. s. 89ff.

¹³ RA. Reg. 108 A pk. 12. Officialsregnskabet 1519–22 fol. 9v.

Fig. 13. Det såkaldte biskop Børges tårn på Borgeby gård. At tårnet skulle være opført netop af ærkebiskop Birger Gunnensen (1497–1519), kan vist ikke bevises; men der er næppe tvivl om, at det stammer fra senmiddelalderen. (Foto: Per Ingesman).

idet hans samlede årlige løn beløber sig til 25 mk.¹⁴ Fogeden på Borgeby er altså på fast løn, og hans »driftsudgifter« som f.eks. knap 10 mk. »till eet nyt Segell till skudenn« afholdes af skriveren på Lundegård.¹⁵ På samme måde får han ved juletid »offer pendinge till folcket paa Borreby gord«. ¹⁶ Bortset derfra er det imidlertid ikke meget, der vides om fogeden. Udgiftsregnskabet fra Lundegård viser, at Rasmus med mellemrum førte fisk til Lundegård og da ligeledes modtog betaling.¹⁷ Når regnskabet i forbindelse med lønudbetalingen til Mikkelsdag 1534 opfører et beløb på 18 mk. til en Jens Skriver på Borgeby gård, hænger det åbenbart sammen med, at Rasmus i en periode var bortrejst. Det oplyses nemlig, at han netop ved denne lønudbetaling fik 10 mk. af sin løn på 12 mk. i København.¹⁸ En skriver fra Lundegård har da øjensynligt varetaget administrationen af Borgeby gård under fogedens fravær.

Paltebogen oplyser, at bønderne i Hög (Harjagers hd) yder ved og hø til Borgeby gård, mens bønderne i Löddeköpinge len (Harjagers hd) yder hø, ved

¹⁴ RA. Reg. 108 A pk. 12. Udgiftsregnskabet 1534–35 fol. 2v, 3r, 7v, 10v.

¹⁵ Smst. fol. 13r.

¹⁶ Smst. fol. 8v.

¹⁷ Smst. fol. 26.

¹⁸ Smst. fol. 2v, 3r.

og dagsværker til Borgeby gård.¹⁹ Ligesom med hensyn til Åhus i 1532–33 må man da forestille sig, at gården i ret stor udstrækning er blevet drevet ved hjælp af hoveripræsterende bønder fra det underliggende gods samt de nærmeste ærkebiskoppelige len.²⁰ Det betyder, at folkeholdet på Borgeby gård ikke behøver at have været særlig stort. Ganske vist oplyser det inventarium på gården, der udfærdigedes ved bispegårdens inddragelse i 1536, at der på Borgeby gård fandtes 20 dyner, 8 hoveddyner, 4 par lagner og 12 sengeklæder; men dette sengetøj var uden tvivl hovedsageligt beregnet til brug for ærkebispen og hans følge ved besøg på gården. Det øvrige husgeråd på gården samt arbejdsredskaberne er af ret beskedent omfang.²¹ Inventariets oplysninger om husdyrholdets størrelse giver sikkert et forholdsvis godt indtryk af gårdens størrelse. Gårdens besætning omfatter 26 køer, 41 okser, 2 tyre, 15 kalve, 88 får og lam, 40 svin samt 27 heste og foler, altså en relativt stor besætning. Derimod siger gårdens yderst beskedne beholdning af naturalier intet om omfanget af det under gården liggende gods. Inventariet må nemlig være blevet til i august måned, mens de ærkebiskoppelige bønder først ydede deres landgilde og øvrige ydelser til Mikkelsdag eller Mortensdag.²²

Administrationen af *Flyinge* er særlig interessant. I anden halvdel af det 15. århundrede nævnes en Jens Tygesen, »Husfoged paa Flinge«, der i et brev anklages for mod sædvane at forbyde bønderne i Igelösa (Igelösa sn, Torna hd) at lade deres kvæg gå i »refften« om efteråret, når afgrøden er høstet og ført i hus, med mindre de pågældende bønder vil age ved med ham til Flyinge.²³ Vi ved ikke, om der samtidig med denne husfoged også fandtes en almindelig foged; men det behøver ikke nødvendigvis at være tilfældet.²⁴ På den anden side af århundredskiftet (1507) får beskeden svend Per Andersen, »ffoget paa Ffliginge« og måske tidligere ridefoged på Lundegård, et sognevidne af Södervidinge sogn (Harjagers hd) om markeskellet mellem Dagstorp og Västra Karaby.²⁵ Han får det øjensynligt netop i sin egenskab af foged på Flyinge, idet Dagstorp len i hvert fald 1546–47 lå under Flyinge.²⁶ Senere i ærkebisp Birgers tid bestyredes Flyinge af en gejstlig. I et brev, som desværre kun er bevaret i en sen svensk regest, giver ærkebispen 1519 8/6 hr. Peder Pors, »som warit des Upsynsman på Flyinge«, frit lejde til at komme til Lund for at forsvare sig angående »uploppet, som skedt på Fliigiinge«. Lejdet forlængedes 26/6; men ellers ved vi ikke mere om denne tilsyneladende spændende sag.²⁷ Vi kan heller ikke se, hvilket originalt udtryk der skjuler sig bag det svenske »Upsynsman«,

¹⁹ Jordeböcker s. 288, 293.

²⁰ Jf. ovf. s. 128ff.

²¹ RA. Reg. 108 A pk. 26.

²² Jf. ovf. s. 61.

²³ Rep. 2 nr. 13040.

²⁴ Jf. W. Christensen 1903 s. 245f.

²⁵ DDL VI s. 228. Jf. Rep. 2 nr. 10074; ÆDA IV s. 361 (BK. 5).

²⁶ RA. Reg. 108 A pk. 23. Malmøhus lens regnskab 1546–47 fol. 110v–113v.

²⁷ SRA. B 29, Acta privata nr. 685, 686.

som må være en mere eller mindre fri oversættelse. I foråret 1522 skrev kongen til Lundekapitlet og bad det lade hr. Peder Pors »slippa uhr fängzlet«, så sagens udfald synes åbenbart klart nok.²⁸ Alligevel møder vi, vistnok 1532, atter Peder Pors i ærkeelectus Aage Jepsen Sparres tjeneste.²⁹ Og ved Reformationen var det igen Peder Pors, der administrerede Flyinge, idet han i efteråret 1536 som en ganske almindelig lensmand modtog kongelige befalinger om at lade brænde mursten og opkøbe havre.³⁰ Senere var Peder Pors i et årstid blot forlenet med selve Flyinge gård samt 10 gårdsæder.³¹ Først 1541 hører vi eksplis- cit, at Peder Pors – for øvrigt en broder til stiftslensmanden Stig Pors – er kan- nik i Lund.³²

Når netop Flyinge administreredes af en gejstlig, hænger det åbenbart sam- men med, at denne gård har haft en betydning i den ærkebiskoppelige godsad- ministration og i stiftsadministrationen i øvrigt, der kunne måle sig med slotte- nes. Umiddelbart før Reformationen ser man da også, at Flyinge omtales som »arx Flijginge« eller »wortt slott Fligginde«.³³ At ærkebisperne ofte opholdt sig på Flyinge, fremgår af en lang række breve, der er udstedt her, og både ærke- bisp Hans Laxmand og ærkebisp Jens Brostrup døde på Flyinge.³⁴ I øvrigt kan det nævnes, at Odensebispens Jens Andersen Beldenak ifølge Skibbykrøniken en overgang holdtes fanget på Flyinge, da han var i ærkebiskoppelig forva- ring.³⁵ Et glimt af Flyinges funktion i stiftsforvaltningen som sådan gives i et brev fra 1521, i hvilket ærkeelectus tilskrev »præsteskabet af nogle herreder i Lunde stift«, som resterede med deres biskopstiende og alterhavre, at de inden 10 da- ge skulle lade disse ydelser komme til Flyinge gård.³⁶ Flyinges betydning i den ærkebiskoppelige godsadministration fremstår desværre kun dårligt belyst. I Registrum penningorum findes en enkelt gård, som giver sin byglandgilde til Flyinge, og knap 10 gårde, som yder tejer til Flyinge.³⁷ Kvesarum len, der 1546–47 lå under Flyinge, er i 1522 opført som ydende arbejdspenge til Fly- inge, men giver intet til Lundegård, hvorfor lenet vel allerede på dette tids- punkt lå under Flyinge.³⁸ Da åbenbart flere tidligere selvstændige administra- tionsenheder som f.eks. Dagstorp len og Kvesarum len i senmiddelalderen var

²⁸ Smst. nr. 735.

²⁹ RDRF I s. 241. Dette i rettertinget fremlagte vidnesbyrd kan dateres ud fra DM 2 VI s. 133–135 og FFR s. 409, jf. SRA. B 29, Åthskillige kyrkior nr. 149, 150.

³⁰ DM 3 VI s. 108, 143, jf. s. 212.

³¹ DK s. 108, 151.

³² DK s. 177. Jf. DAA 1909 s. 361.

³³ SPH VI s. 78; RDRF I s. 241.

³⁴ Ærkebiskoppelige breve udstedt på Flyinge: f.eks. DD 2 III nr. 298, 299; DD 2 VIII nr. 451, 452; Rep. 1 nr. 3604, 3605; Rep. 2 nr. 2702; DDL III s. 295f, 318f. Flyinge som stedet, hvor Hans Laxmand og Jens Brostrup døde: SM II s. 122, 127, 128; jf. DDL V s. 405f; Rep. 2 nr. 8921; DDL VI s. 155 = KS 3 I s. 555.

³⁵ SPH VI s. 78.

³⁶ SRA. B 29, Acta privata nr. 712.

³⁷ Jordeböcker s. 488, 494f.

³⁸ RA. Reg. 108 A pk. 23. Malmøhus lens regnskab 1546–47 fol. 109r–110v; Jordeböcker s. 510.

lagt under Flyinge, forstår man bedre gårdens stigende betydning, der til slut gav den næsten samme position som et slot.

Det inventarium på Flyinge, der udarbejdedes ved ærkebisppegodsets inddragelse, er dateret 1536 15/8 og giver et ganske godt indtryk af selve gården og dens inventar på dette tidspunkt.³⁹ Inventariet bekræfter, at ærkebispens forholdsvist ofte må have opholdt sig på gården, at denne må have haft en ret anseelig størrelse, og at den må have været et vigtigt led i den ærkebiskoppelige godsadministration og i stiftsforvaltningen i øvrigt. Af værelser og rum på Flyinge gård nævner inventariet bispens mag, et lille kammer, kapellet, sakristiet, svendeloftet, fogedherberget, køkkenet, bryggerhuset og et »flesch kamer«. I bispens mag findes en kiste med en kjortel og forskellige stykker fint klæde, en kiste med hynder og sengeklæde samt to skabe, det ene ved sengen med to pengeposer, 15 sølvstobe, en sæk med sølvskeer og en krone, det andet ved skorstenen med en skjorte og nogle breve. Uden for døren står en kiste med beklædningsgenstande, der uden tvivl tilhører ærkeelectus selv, en kiste med et kors og nogle ornamentter, en kiste med breve samt en harniskkasse og desuden et skab med en kalk. I det lille kammer står en tønne med fire sølvstobe og en kalk samt to tønner med breve. I kapellet findes en kiste, der tilhører Lunde domkirke og indeholder nogle klæder, mens der i sakristiet befinder sig to beseglede skrin og en halv tønne med to guldkors, en kalk og nogle smykker; desuden findes der også her nogle breve. Ærkebisp Jens Brostrup havde i 1488 ladet Flyinge gård omgive med en mur,⁴⁰ og gården var da også i 1536 vel-forsynet med forsvarsvåben, måske unormalt mange på grund af de urolige tider. Uden for bispens mag står to feltslanger, på svendeloftet fire skærpentiner og i fogedens herberg 50 hager og en fjerding krudt; andetsteds på gården findes endnu 15 skærpentiner.

Den ganske betydelige besætning på Flyinge gård bestod i august 1536 af 60 køer, 30 okser, 1 tyr, 10 kalve, 20 får, 80 svin og 30 heste og foler. Selv om vi også her må gå ud fra, at mængden af naturalier er unormalt lille, fordi inventariet er udarbejdet før det tidspunkt, da bønderne ydede deres årlige afgifter, er det alligevel ikke helt ubetydelige kvanta, der opbevares på Flyinge. I bryggerhuset findes således 4 læster mel og rug, 1 læst malt og 26 td. 3 pd. smør, mens der i kødrummet findes 720 flæskesider og 3 okser. Til det store antal flæskesider kan bemærkes, at Lundegårds udgiftsregnskab 1534–35 netop viser, at en af Lundegårds kokke hele vinteren, fra Mikkelsdag til Kyndelmisse, opholdt sig på Flyinge for at salte oldensvin.⁴¹

Om administrationen af *Värpinge* vides ikke meget andet, end at det også

³⁹ RA. Reg. 108 A pk. 26. I pakken findes både en plattysk og en dansk version af inventariet på Flyinge. Den plattyske version er trykt i *Meddelelser fra Rentekammerarchivet* 1872 s. 18–20. Den danske version mangler slutningen af inventariet, men giver ellers flere detaljer end den plattyske version og synes i øvrigt også at være skrevet af en ærkebispstjener: Hvor den plattyske version skriver »Buten vor des bishups doer«, skriver den danske »vdhen for myn herres dør«.

⁴⁰ SM II s. 127f, 130.

⁴¹ RA. Reg. 108 A pk. 12. Udgiftsregnskabet 1534–35 fol. 12r, jf. fol. 3r, 7v, 11r.

2. Smidning paa fløjsen efter mester rosborgs
 og lunde dandrichs sin efter affgørelse med år 1536
 paa biffens maffi
 100 en kiste med indre dory, ved vdi en furens
 funder atlast
 74 2 alen sort dory 12 alen lise ringlet
 74 103 søffstørstedt 74 en brun skedel og hvidt funder
 74 103 sort ender atlast
 74 103 sort dory
 vdi ved end kiste
 74 en hvidt og fangplade
 vdi sort hof fangplade
 74 en liden liden pose og nogle gamle ornged
 74 en ande kiste og nogle hvidt sort og
 vdi sort hof fangplade
 74 en furens maffi
 vdi for dory
 74 en kiste og en flodskedel og mudd funder
 74 en ender atlast træ
 74 en silke furens
 74 en funder polywool
 74 103 sort fang plaver og sort for biffens
 74 maffi dory
 ved ved
 74 en kiste og maffi

Reg. 52 59

Fig. 14. Første side af inventariet på Flyinge fra 1536. Her anføres de forskellige kister og skabe med breve, penge, klenodier og klæde, der fandtes i og uden for døren til ærkebispens eget værelse. Inventariet giver et noget andet indtryk end den tilsvarende godsfortegnelse fra Norra Vrams skudgård, jf. ovenfor s. 81. (Foto: Rigsarkivet, København).

her var en lavættet foged, der stod for gården. Beskeden mand Oluf Bosen nævnes 1472 som »foghet i Värpinghe gardh«, og ved juletid 1534 var det en ellers ukendt Niels Ørkilsen »y Werpinge«, der modtog 1 mk. »offer pendinge« af skriveren på Lundegård, på samme måde som fogeden Rasmus modtog offerpenge til folkene på Borgeby gård.⁴² Besætningen på Värpinge fremgår af det inventarium, der udarbejdedes i 1536.⁴³ Den omfatter 25 køer, 21 okser, hvortil kommer 7 køer og 7 okser, der er opstaldet som »foderokser« hos bønderne, 18 kalve, 52 får og lam, 20 heste og foler samt 30 svin. Besætningen er altså noget mindre end besætningerne på Borgeby og Flyinge. Udover besætningen opfører inventariet nogle få sengeklæder, en del husgeråd, nogle arbejdsredskaber samt af naturalier blot 1 læst øl og 1 okse. Kort efter Reformationen betegnes Värpinge som ladegård for Lundegård, og denne funktion har den tænkeligt opfyldt også før 1536.⁴⁴

Der findes enkelte eksempler på *lavættede fogeder også på andre ærkebiskoppelige gårde*. I 1522 nævnes en »Borby ffogett« (Borrby, Ingelstads hd), og 1534–35 modtog en Mads Jude som foged på Gislöv (Skytts hd) nøjagtig samme løn som fogeden Rasmus på Borgeby gård.⁴⁵ I begge tilfælde er der imidlertid tale om gårde, som normalt havde en anden administrativ stilling. Borrby var formodentlig bortforlenet i 1450'erne, da en væbner skrives af Borrby, men forvaltedes på tidspunktet for Paltebogens tilblivelse og vistnok også i 1522 direkte under Lundegård.⁴⁶ Gislöv var tilsyneladende bortforlenet til lavadelige i hele perioden fra før midten af det 15. århundrede til 1522,⁴⁷ og når der her optræder en lavættet foged 1534–35, skyldes det utvivlsomt, at Gislöv ikke længere bortforlenedes, men fungerede som ladegård for Näsbyholm.⁴⁸

Sammenfattende kan man sige, at gårdene Borgeby, Flyinge og Värpinge udgjorde selvstændige administrationscentre ved siden af Lundegård og de fire slotte. Det er imidlertid meget lidt, der vides om administrationen af det under gårdene liggende gods. Med Flyinges gejstlige »opsynsmand« kort før Reformationen som en undtagelse er det karakteristisk for administrationen af de tre gårde Borgeby, Flyinge og Värpinge, at de ikke bortforlenes, men administreres af lavættede, verdslige fogeder. Disse fogeder er øjensynligt på fast løn, og vi ser dem udføre opgaver som varetagelse af gårdenes daglige drift og optagelse af markeskel.

⁴² DDL IV s. 143f, jf. s. 144f; RA. Reg. 108 A pk. 12. Udgiftsregnskabet 1534–35 fol. 8v.

⁴³ RA. Reg. 108 A pk. 26.

⁴⁴ Erslev 1879b s. XL.

⁴⁵ RA. Reg. 108 A pk. 12. Officialsregnskabet 1519–22 fol. 30r, Udgiftsregnskabet 1534–35 fol. 3r, 7v, 10v.

⁴⁶ Rep. 2 nr. 349s, 1012; Jordeböcker s. 381–388, 516, 551.

⁴⁷ DDL III s. 137; DDL V s. 75, 169f; MHD 1 I s. 275; SRA. B 29, Lunde dombkyrckio nr. 556, 589; SRA. E 102a, sextern 16 nr. 149 (jf. B 30, fol. 19r nr. 254); Jordeböcker s. 514.

⁴⁸ Jf. Erslev 1879b s. XL. Mht. den biskopsfoged i Norra Strö, der nævnes i 1426, se ovf. s. 83 med note 182.

Godset i Halland

Selv om der ikke haves meget kildemateriale til en undersøgelse af administrationen af det hallandske gods, synes denne særlig interessant, fordi der øjensynligt sker flere administrative ændringer i de sidste årtier før Reformationen.

I 1400-tallet og i begyndelsen af 1500-tallet synes ærkesædets hallandske gods som oftest at have været bortforlenet. Eldsberga og Mellby forlenedes 1495 til Kyrning Pedersen (Kyrning) og 1502 til Erik Jensen Urup.¹ Klackarp bortforlenedes eller udlejedes 1485 og 1496, begge gange til en Peder Svendsen.² Snöstorp len pantsattes 1442 til Thorkild Brahe, Mogens Poulsen (Laxmand) skrives til lenet 1451–59, og 1495 bortforlenedes det til Birgitte Olufsdatter (Thott).³ På samme tidspunkt fik Birgitte Olufsdatter også Övraby, der i øvrigt allerede 1486 udlejedes til Øyer Andersen, hvis søn Jens Øyersen sad på gården i 1522.⁴ Ränneslöv len fik Poul Laxmand brev på umiddelbart efter ærkebisp Birger Gunnernsens tiltrædelse i 1497.⁵ Kun Askome len ses ikke bortforlenet før et godt stykke ind i det 16. århundrede.

Efter Birgitte Olufsdatters død vist kort før 1500, Poul Laxmands død i 1502 og Erik Jensen Urups død vist i anden halvdel af det 16. århundredes første årti foretoges åbenbart en radikal omlægning af administrationen af det hallandske gods.⁶ At godset i Halland helt mangler i Paltebogen, kan opfattes som et vidnesbyrd om, at omlægningen var gennemført på tidspunktet for denne jordebogs tilblivelse (1513–16). Først i 1522 gives dog nærmere oplysninger om administrationsomlægningens indhold. I Registrum penningorum opføres Övraby og Ränneslöv len, som forvaltedes direkte under Lundegård, mens resten af det hallandske gods stod under den lavadelige foged Arild Griis, »fogiith offwer alt sedhens godtz i Halland«, der oppebar landgilden og gjorde ærkeelectus regnskab derfor.⁷ I begyndelsen af 1530'erne var det Joseph Andersen Falster (Bielke), der indehavde stillingen som foged i Halland. Han omtales i

¹ DDL V s. 271, jf. MHD 1 I s. 276; DDL VI s. 94 og Rep. 2 nr. 9736.

² DDL IV s. 439; DDL V s. 293, jf. MHD 1 I s. 276.

³ SRA. E 102a, sextern 10 nr. 55; Rep. 2 nr. 34, 872, 990; DDL V s. 270, jf. MHD 1 I s. 275 og Rep. 2 nr. 8544.

⁴ DDL V s. 19, 270; RA. Reg. 108 A pk. 12. Registrum penningorum fol. 65v.

⁵ DDL VI s. 40. Jf. Bruun 1959 s. 46.

⁶ Birgitte Olufsdatter nævnes sidste gang i 1498 (Rep. 2 nr. 8544), Erik Jensen Urup sidste gang i 1506 (DDL VI s. 217).

⁷ Jordeböcker s. 554f.

regester af hallandske breve fra 1530–31 som »Archiebiscopens i Lund fogde«, »Archiebiscop sätetz fougde«, »Archiebiscopz befallningzmand i Halland« og »domkyrckians fougde«, mens han i et originalt brev fra 1531 kaldes »her Electi Embiidmandh«. ⁸ Joseph Falster, »foget y Hallandt«, var på fast løn, idet han opføres på lønningslisten i udgiftsregnskabet fra Lundegård 1534–35 sammen med de andre adelige svende. ⁹ Han modtog i alt 107 mk. 3 sk. ved regnskabsårets tre lønudbetalinger og udbetalingen af penge for rideklæder. Netop ved årsskiftet 1534–35 skrives Joseph Falster til Snöstorp; men det betyder muligvis blot, at han som hallandsk regnskabsfoged residerede på Snöstorp gård. ¹⁰ Det forekommer mindre sandsynligt, at han foruden at modtage en betydelig løn også skulle have været forlenet med det store Snöstorp len.

Den hallandske fogeds funktioner er kun lidet kendte, men har vel mutatis mutandis svaret til slotsfogedernes funktioner. Nogle få regester og et enkelt bevaret brev viser fogedens indsats på det retslige område, hvor han sørgede for sikring af ærkesædets ejendomsrettigheder. Arild Griis fik 1518 et sognevidne om noget gods' tilhørsforhold til »Sankt Laurens«. ¹¹ Joseph Falster varetog 1530–31 ærkesædets interesser i striden med borgerne i Halmstad om Sankt Jørgens hospital med dets gård og grund uden for byen – en strid, der har afsat et ikke ubetydeligt kildemateriale. ¹² Det ser ud til, at fogeden har varetaget sagen ved alle de lokale retsinstanter. Joseph Falster fik således 1530 21/8 et vidne af Övraby sognestævne om markeskellet mellem Halmstad og Sankt Jørgens gård, og 1531 19/3 sendte han til ærkeelectus en redegørelse for striden med Halmstadborgerne. ¹³ I april 1531 gjorde Joseph Falster på Halmstads herredsting lov på lovhævd for Sankt Jørgens hospital med dets gård og grund, og 7/5 fik han et vidne af Söndrum sognestævne, ifølge hvilket det omstridte hospital bortset fra et fjerdingår under Christian II fra arilds tid havde ligget til ærkesædet. ¹⁴ Også i et par andre sager kendes Joseph Falsters virksomhed. I en ellers ukendt strid om Övraby laksegård og Frännarp fremviste Joseph Falster på Sönderhallands landsting 1531 13/5 skel og bevis på, at de nævnte ejendomme gav deres landgilde og fisk til ærkebiskopssædet. ¹⁵ Joseph Falster fik 1531 19/3 et vidnesbyrd af Hasslöv sognestævne (Höks hd) vedrørende sognets tidligere præst, i hvis tid adskillige af kirkens klenodier var bortkommet. ¹⁶ I dette

⁸ SRA. B 29, Dombcapitelet nr. 181; SRA. B 29, Lunde dombkyrckio nr. 669, 672, 673; SRA. E 102a, sextern 17 nr. 150; LAL. Stiftskisten i Lund: 1531 19/3.

⁹ RA. Reg. 108 A pk. 12. Udgiftsregnskabet 1534–35 fol. 2r, 7r, 9r, 10r.

¹⁰ Paludan-Müller 1854 s. 470–472.

¹¹ SRA. E 102a, sextern 17 nr. 137 = SRA. B 29, Lunde dombkyrckio nr. 487 = ÆDA IV s. 363f (BM. 9).

¹² Da denne strid er behandlet af Johannesson 1947 s. 145, gøres der i det følgende kun rede for fogedens optræden i de tilfælde, hvor den eksplicit fremgår.

¹³ SRA. B 29, Dombcapitelet nr. 181, Lunde dombkyrckio nr. 665.

¹⁴ SRA. B 29, Lunde dombkyrckio nr. 669, 673 (= E 102a, sextern 17 nr. 150).

¹⁵ SRA. B 29, Lunde dombkyrckio nr. 672 (= E 102a, sextern 22 nr. 515). Gården Frännarp hørte allerede 1442 til Snöstorp len (SRA. E 102a, sextern 10 nr. 55).

¹⁶ LAL. Stiftskisten i Lund: 1531 19/3.

Udgift Anno dni
M^o xxxvij circa p^{te}
Dni mensis

procurator nobilium

Jensens varem li m^o

Jensens tilliff xliij m^o

Jensens 2de xliij m^o

Agert Lønning xliij m^o

Jensens brenff paa nybetalt li m^o

Anders brenff xxxij m^o

Jensens daa xxxij m^o

Ste anders xxxij m^o

Mette torbtunff xxxij m^o

Birkens brenff li m^o

Jensens foget y Hallandt xliij m^o

Mest brenff xliij m^o

Summa lönne m^o xxxvij m^o

Fig. 15. Side fra Lundegårds udgiftsregnskab 1534-35, der viser udbetalingen af løn til de lavadelige svende i ærkesædets tjeneste til Mikkelsdag 1534. Den næstsidste på listen er »Jø-sop foget y Hallandt«, der modtager 42 mark. (Foto: Rigsarkivet, København).

tilfælde forestod Joseph Falster altså de forberedende undersøgelser med henblik på en senere proces ved en gejstlig domstol.¹⁷

I det sidste par år før Reformationen skete der tilsyneladende atter en ændring i administrationen af det hallandske gods. Det vides ikke, om den hallandske regnskabsfoged helt forsvandt; men i hvert fald forekommer der igen en tendens til bortforlening af det hallandske gods. Askome len forlenedes således 1536 17/1 til Ellen Rønnow, og ved ærkebispesgodsets inddragelse havde både Arild Griis og Joseph Falster en forlening i Halland.¹⁸ Joseph Falsters forlening var uden tvivl Snøstorp len, mens Arild Griis' forlening er ukendt.¹⁹

På baggrund af redegørelsen for de skiftende forvaltningsformer med hen syn til ærkesædets hallandske gods er det interessant at se, at det kort efter Reformationen foresloges at lade stiftsgodset i hele Halland bestyre af en foged.²⁰ Forslaget – som aldrig blev ført ud i livet – indebærer tilsyneladende netop en tilbagevenden til et forvaltningssystem som det, der fandtes i 1520'erne og begyndelsen af 1530'erne.

Sammenfattende kan man sige, at ærkesædets gods i Halland i 1400- og begyndelsen af 1500-tallet formodentlig som oftest var bortforlenet. I ærkebisp Birger Gunnarsens tid må det hallandske gods dog efterhånden være blevet inddraget under ærkesædets umiddelbare forvaltning, hvorefter en administrativ nyordning gennemførtes. I 1520'erne og begyndelsen af 1530'erne administreredes alt eller hovedparten af ærkesædets gods i Halland af en lavedelig, regnskabspligtig foged på fast løn. I de sidste par år før Reformationen mærkes dog igen en tendens til at bortforlene det hallandske gods, og ved Reformationens indførelse havde i hvert fald tre forskellige personer forleninger i Halland.

¹⁷ Jf. T. Dahlerup 1963 s. 63.

¹⁸ RA. Lunde ærkebisp: 1536 17/1; Erslev 1879b s. XXXVIII. At listen her ikke nævner Ellen Rønnow, er et af beviserne på dens ufuldstændighed. Først 1544 7/11 fik Arild Griis pantebrev på Askome lens 9 gårde, »hvilke Frue Elline, Claves Aagessens, tilforn havde i Væрге« (DK s. 273. Jf. DAA 1913 s. 483).

¹⁹ Joseph Falster kaldes 1539 10/9 lensmand på Snøstorp gård og fik 1541 22/10 brev på at måtte beholde Snøstorp len mod en årlig afgift (DK s. 104, 202).

²⁰ Erslev 1879b s. XL.

Lensvæsenet

Fælles for administrationen af det ikke-bortforleuede gods, som er blevet behandlet i de foregående kapitler, er, at den udføres af ærkebiskoppelige embedsmænd: officialen, fodermarsken og de øvrige embedsmænd på Lunde-gård, slotsfogederne, fogederne på gårdene Borgeby, Flyinge og Värpinge samt den hallandske regnskabsfoged. I en række tilfælde har vi set, at disse embedsmænd direkte aflønnedes med en fast pengeløn, og dette kan formodentlig antages at have været det almindelige for embedsmændene.

Det bortforleuede gods forvaltes derimod af personer, der som vederlag ikke får en kontant pengeløn, men en del af eller alle indtægterne af selve det gods, de forvalter, som regel mod modydelse som afgiftsbetaling og militærtjeneste. Det udbytte, som lenet giver den person, der har det i forlening, dvs. »betalingen« for godsadministrationen, kan variere meget og afhænger af de i hvert enkelt tilfælde fastsatte forleningsvilkår. Lensvæsenet er på samme tid et godsadministrationssystem og et aflønningssystem, hvor lønnens størrelse afhænger af lenets størrelse og forleningsbetingelserne, og forleninger gives f.eks. ofte til embedsmænd eller forhenværende embedsmænd. Det ville være en misforståelse at forsøge at opdele lensvæsenets funktion i en godsadministrativ og en aflønningsmæssig del, da de to aspekter af lensvæsenet er uløseligt forbundet. Da lensvæsenet også er et aflønningssystem, giver det heller ikke mening at adskille ærkebispens bortforleninger af ærkesædets eget gods fra bortforleninger af f.eks. sognekirkegods eller bispetiender, eftersom de to slags forleninger spiller samme rolle i aflønningssystemet. I det følgende behandles det ærkebiskoppelige lensvæsen derfor som en enhed.

Terminologi

Inden den egentlige behandling af lensvæsenet kan det være nødvendigt med en kort terminologisk redegørelse. Selve termen »len« dækker i det ærkebiskoppelige godsadministrationssystem et veldefineret begreb, kendt fra Paltebogen og de forskellige regnskaber. Det betegner her en som oftest velarronderet godsmængde, der er en forvaltningsmæssig enhed og f.eks. kollektivt svarer for »skat« og eventuelt også andre ydelser.¹ Når »len« i denne betydning

¹ Ovf. s. 14ff, 54ff, 106ff. Jf. også Johannesson 1950 s. 146.

oversættes til latin, bruges ordet »exactio«.² Udtrykket »len« bruges imidlertid også i forbindelse med andre bortforleninger; f.eks. kan en bortforlenet bispetiende omtales som et »len«.³

Som betegnelse på en person, der har et len i forlening, kendes intet specielt udtryk. Det nu anvendte udtryk »lensmand« – der også benyttes i denne fremstilling – har i vores kilder et ganske andet indhold end det nutidige. Som vi har set, benyttes det nemlig som betegnelse for et lens skudgårdsbonde eller en til ham svarende person.⁴

I genbreve på forleninger angiver forleningsmodtageren som oftest at have modtaget godset »i leje«; men også udtrykket »i forlening« anvendes.⁵ Tilsyneladende tales der kun om en forlening, når noget gods modtages uden forpligtelse til afgiftsbetaling, men derimod om en udlejning, når der skal svares afgift af godset. Det betyder, at der benyttes samme terminologi ved bortforlening af et len på afgift som f.eks. ved udlejning af en købstadgård. Om forleningsbreve anvendes tilsvarende både udtrykket »lejobrev« og udtrykket »forleningsbrev«.⁶ At den terminologiske distinktion næppe skal tillægges større betydning, fremgår dog f.eks. af et genbrev, hvori en væbner indledningsvis erkender »at haffue i Leie anammet« et bestemt len og afslutningsvis omtaler sit »forlæningis breff paa for^{de} lææn«.⁷

Mange former for gods og indtægter bortforlenedes, først og fremmest selvfølgelig ærkesædets eget gods. Derudover bortforlenedes sognekirkers gods, præstebordes gods, bispetiender af som regel enkelte sogne, men i et enkelt tilfælde af et helt herred, samt bispetiender af godsejeres egne bønder. Vistnok en ren undtagelse er det, når en ridder forlenedes med ikke blot bispetienden, men også alle åndelige sager af både hans egne bønder og af de bønder, han havde i forlening af kronen.⁸ Visse klostre og hospitaler betragtedes af tiden selv som ærkebiskoppelige len eller forleninger.⁹ Der kendes dog ingen eksempler på forlenings- eller genbreve på sådanne gejstlige institutioner, idet »forleningen« med et kloster eller et hospital formelt har bestået i en udnævnelse til forstander for den pågældende institution. Stor forskel på almindelige forleninger og sådanne klostre eller hospitaler, hvortil ærkebispens udnævnte en verdslig forstander, har der dog næppe været.

² Testamenter nr. 66 (s. 149); Jordeböcker s. 521; MHD 2 II s. 385.

³ DDL VI s. 40.

⁴ Ovf. s. 80ff. Jf. også W. Christensen 1903 s. 216f.

⁵ I leje: DDL V s. 269; DDL VI s. 56, 153; RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1517 16/1. I forlening: DDL VI s. 17.

⁶ DDL V s. 269; RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1517 16/1.

⁷ Smst. Jf. noget lignende DDL VI s. 166.

⁸ DDL VI s. 40. Jf. ndf. s. 158, 291.

⁹ Erslev 1879b s. XXXVIII; MHD 1 I s. 274f.

Forleningens ydre former

Mens kapitlets ret til medindflydelse ved udnævnelsen af slotsfogeder og officialer går tilbage til ærkebisp Peder Kruses håndfæstning fra 1410 og bekræftedes af de senere ærkebisper,¹⁰ indsattes først i Jens Brostrups privilegium til kapitlet af 1472 12/4 en bestemmelse, der også gav kapitlet indflydelse ved bortforleninger af ærkebiskoppeligt gods. Foruden at sætte – om end noget ubestemt – grænser for, hvornår ærkesædets gods i det hele taget må bortforlenes eller pantsættes, fastslår bestemmelsen, at pantsættelser og bortforleninger kun må ske på begæring af kapitlet og med dets samtykke.¹¹ Kapitlets ret til medindflydelse ved udvælgelsen af lensmænd var altså i hvert fald fra 1472 så at sige »lovfæstet«.

Også andre personer forsøgte dog at gøre deres indflydelse gældende på ærkebispens valg af lensmænd. På grundlag af egne eller forfædres doteringer til ærkesædet kunne bestemte personer hævde at have ret til forlening med det pågældende gods; men noget sådant afvistes dog bestemt af ærkebispens.¹² Normalt havde verdslige personers forsøg på at influere på valget af lensmænd da også form af en bøn. Med den begrundelse, at hans skib og gods var blevet taget af fjender, bad en lensmand på et ærkebispelen kapitlet om at unde hans børn det pågældende len i forlening mod samme afgift, som han selv gav.¹³ I flere tilfælde rettede fremtrædende og indflydelsesrige mænd henvendelse til kapitlet for at bede det hjælpe mindre fremtrædende slægtninge til forleninger.¹⁴ Ja, selvste kongen tilsendte et par gange i de sidste to årtier før Reformationen ærkebisp og kapitel skrivelser med begæring om at lade bestemte personer beholde deres forleninger.¹⁵ Tilsvarende hører vi omkring 1500, at kongen ved sin »bøn« forligede ærkebispens og en væbner, således at sidstnævnte genforlenedes med et len, som han stod i fare for at miste.¹⁶

De nærmere omstændigheder omkring selve forleningsakten er meget dårligt belyst. For Roskilde stifts vedkommende har J.O. Arhning på grundlag af de noget bedre bevarede lens- og genbreve fra dette stift givet en skildring af, hvorledes forleningsakten sandsynligvis er foregået: Bispens har foreslået en lensmand og har bedt om kapitlets samtykke dertil, hvorefter han har indkaldt den vordende lensmand til at give møde i Roskilde. Her aflagde lensmanden så troskabsløfte til bispens og modtog det af bisp og kapitel forseglede forleningsbrev, til gengæld for hvilket han overrakte sit genbrev på lenet.¹⁷ Stort set

¹⁰ Jf. Ingesman 1985b s. 77f samt ovf. s. 93.

¹¹ DDL IV s. 141.

¹² DDL III s. 419f.

¹³ SRA. E 102a, sextern 16 nr. 149 = B 30, fol. 19r nr. 254 = B 29, Acta privata nr. 1671.

¹⁴ Rep. 1 nr. U 580 = SRA. B 30, fol. 17v nr. 221 = E 102a, sextern 16 nr. 93; Rep. 2 nr. 12950 = SRA. B 30, fol. 19r nr. 255 = E 102a, sextern 16 nr. 150; LAL. Lunds domkapitels arkiv: 1535 17/4.

¹⁵ SRA. B 29, Lunde dombkyrckio nr. 589; ABH s. 93.

¹⁶ DDL VI s. 40. Jf. også DDL VI s. 131–134.

¹⁷ Arhning 1970 s. 88–91.

således må man formodentlig også forestille sig proceduren for Lunde stifts vedkommende, hvor der kan gives en uddybende fremstilling på nogle punkter, mens der slet intet vides med hensyn til andre punkter, f.eks. aflæggelsen af troskabsløfte.

Det er uvist, hvilket handlingsforløb der i ærkestiftet normalt har ligget forud for selve forleningsakten; men i det mindste i nogle tilfælde var lensmanden udvalgt og lensbrevet udstedt, *før* kapitlets samtykke til forleningen indhentes.¹⁸ Ved forleningen udstedtes et lensbrev, der eventuelt kunne være et pantebrev. Såfremt et pantelen overgik fra én lensmand til en anden, fik den vorde lensmand inden selve forleningen en skriftlig tilladelse til at indløse lenet fra panthaveren.¹⁹ Såvel lens- som pantebreve medbesegledes af kapitlet. Dog var dette naturligtvis ikke tilfældet, hvis det var kapitlet selv, der fik lenet i pant; pantebrevet medbesegledes da – i hvert fald i 1430'erne – af officialen og én til to andre væbnere.²⁰ Såfremt lensbrevet var udstedt, allerede før kapitlets samtykke til forleningen indhentes, sendte ærkebispens brevet til kapitlet med en skriftligt eller mundtligt fremført bøn om dets samtykke og medbesegling.²¹ Selv før Jens Brostrups privilegium af 1472 fastslog nødvendigheden af kapitlets samtykke til bortforleninger af ærkebiskoppeligt gods, ses ærkebispens at have bedt kapitlet om dets samtykke til en forlening med den dertil hørende medbesegling af det allerede udstedte lensbrev.²² Det tyder på, at bestemmelsen i Jens Brostrups privilegium blot skal opfattes som en kodificering, eventuelt en indskærpelse, af en i praksis allerede gældende regel.²³ Da kun tre forleningsbreve, hvoraf de to endda er pantebreve til kapitlet selv, er bevaret i original, kan de »normale« lens- og pantebrevs beseglingsforhold ikke undersøges.²⁴ Alligevel kan der, som også de lige fremhævede vidnesbyrd viser, ikke være tvivl om kapitlets rolle ved bortforleninger. I 1503 omtales et pantebrev, som ærkebispens har givet på et bestemt len »oc besegt ær met hans nades oc Lundhæ capittels jndseglæ«, og også i et andet tilfælde nævnes det, at et ærkebiskoppeligt lensbrev har været medbeseglet af kapitlet.²⁵ Også når kilderne taler om ærkebisp og kapitel som sidestillede parter ved bortforleninger – f.eks. hvor en væbner nævner, at han har en forlening »aff myn herre och Lunde cappittill« – må man gå ud fra, at dette betyder, at kapitlet har givet sit samtykke til forleningen og har medbeseglet lens- eller pantebrevet.²⁶ I

¹⁸ DDL III s. 96; SRA. B 29, Acta privata nr. 704; DM 4 IV s. 104f.

¹⁹ DDL V s. 57f.

²⁰ DDL III s. 142f, 152f; DDL V s. 346–348.

²¹ DDL III s. 96; SRA. B 29, Acta privata nr. 704; DM 4 IV s. 104f.

²² DDL III s. 96.

²³ Jf. også DD 2 VII nr. 498.

²⁴ DDL III s. 142f, 152f; RA. Privatarkiver, Axel Eriksen Urup: 1526 25/7.

²⁵ DDL VI s. 116f; RA. Lunde ærkebispens proces 1523–28: 1523 18/1 (påskrift på bagsiden). Jf. omtalen af samme brev DM 4 IV s. 104f.

²⁶ DDL V s. 145. Jf. de forskellige formuleringer DDL V s. 57f, 350; SS 1 I 3 s. 24; FFR s. 185.

hvert fald ét eksempel haves på, at kapitlet har vægret sig ved at give sit samtykke til en bortforlening.²⁷

Ved udstedelsen af et lensbrev blev dette in extenso indført i en kopibog kaldet »Lunde capitels boog«, som efter navnet at dømme må have tilhørt kapitlet og dermed have befundet sig i dettes arkiv. Det af forleningsmodtageren udstedte genbrev – som kunne være forleningsmodtagerens »egen handschrift«, men måske i nogle tilfælde er blevet til ved »modtagerudfærdigelse« – indgik derimod i ærkebispens arkiv.²⁸ Kapitlet besad da en lettilgængelig oversigt over den til enhver tid foreliggende lenssituation, og eksistensen af denne Lunde kapitels bog er derfor et klart vidnesbyrd om kapitlets bestræbelser for at have hånd i hanke med ærkebispens bortforleninger. Da genbrevet som regel ikke indeholder alle de nærmere betingelser for forleningen, men blot henviser til selve forleningsbrevet og lover at overholde de i dette opførte betingelser, har de i ærkebispens arkiv opbevarede genbreve ikke været et tilstrækkeligt grundlag for bedømmelsen af de til enhver tid foreliggende lensforhold. Hvis ikke ærkebispens har haft sin egen kopibog, af hvilken ingen spor findes, må ærkebispens og hans embedsmænd da have haft adgang til Lunde kapitels bog.

Vel omtrent samtidig med forleningen fik lensmanden også et følgebrev til lenets bønder. Disse informeredes om den stedfundne forlening og befalede at være lensmanden hørige og lydige og yde ham landgilde og andre ydelser.²⁹

Såkaldte ventebreve, dvs. breve, der gav løfte på bestemte len efter de øjeblikkelige indehaveres død, kendes ikke direkte fra ærkestiftet; men eksistensen af sådanne kan dog sandsynliggøres. I det omfang udstedelse af ventebreve overhovedet fandt sted, er det dog sikkert kun sket til lensmænds hustruer eller børn.³⁰

Ved et bispeskifte skete der tilsyneladende en fornyelse af samtlige forleninger, således at lensmændene fik nye forleningsbreve og til gengæld udstedte nye genbreve.³¹ I Lund hører vi dog kun ved ærkebispeskiftet i 1497 om en sådan forleningsfornyelse, og man får da det indtryk, at den sker nogenlunde auto-

²⁷ RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1523 18/1; DM 4 IV s. 104f. Jf. Ingesman 1984b s. 21.

²⁸ DDL V s. 269 sammenholdt med ÆDA IV s. 297 (B. 22); jf. Rep. 2 VIII s. 34 og Friedlaender 1961 s. 90 (med flere misforståelser). Mens DDL V s. 269 angives at være et egenhændigt genbrev, røber udtrykket »wor forfadher, erchebiscop lens« i Margrethe Vernersdatter (Parsberg)s genbrev af 1501 30/3 (DDL VI s. 18), at brevet er udfærdiget af modtageren.

²⁹ SRA. B 29, Lunde dombkyrckio nr. 540 (jf. nr. 536); DK s. 469.

³⁰ Mads Tagesen (Skånske Huitfeldt'er) skrives 1474–1501 til Norra Sandby len (DDL IV s. 175f; Rep. 2 nr. 4448, 4482, 9351, 12737, 13029; DDL V s. 61f; DDL VI s. 20f, 37), så det i regest kendte brev, som hans søn Christopher Madsen fik på lenet i 1492 (DDL V s. 189), må vel være et ventebrev. Tue Bagge fik i 1492 Katslösa len, som han skrives til indtil 1506 (DDL V s. 187, 394f, 396ff; DDL VI s. 20f, 67f, 86–88, 89f; Rep. 2 nr. 10674), selv om en Ingeborg Steensdatter 1496 fik et kun i regest kendt brev på lenet (DDL V s. 293). Ingeborg Steensdatter er sandsynligvis Tue Bagges hustru (DDHD s. 56), og det til hende givne brev må da være et ventebrev på lenet. I øvrigt skrev hustru Ingeborg sig i Katslösa måske efter mandens død (EGJ s. 491; jf. også ÆDA IV s. 295 (B. 1)). Jf. til spørgsmålet om ventebreve også W. Christensen 1903 s. 223.

³¹ Jf. Arhning 1970 s. 93f.

matisk. I hvert fald i den pågældende situation viser den nye ærkebisp stor interesse for at beholde de gamle lensmænd.³²

Opbygningen af lensbreve m.v.

De betingelser, hvorpå en lensmand havde sit len, og de vilkår, der i øvrigt gjaldt for forleningen, fastsattes i hvert enkelt tilfælde i lensbrevet. Et forsøg på at fastslå generelle træk må derfor ske gennem en undersøgelse af samtlige lens-, pante- og genbreve.

Desværre er materialet til en sådan undersøgelse ikke det bedste. Nok har vi kendskab til langt over 100 forlenings- eller genbreve; men næsten alle disse breve er kun bevaret i udtog. Kun ét eneste lensbrev er bevaret i original, mens endnu ét er bevaret i en samtidig afskrift, og i begge tilfælde drejer det sig endda om gentagelser af tidligere forleninger, således at der ikke gives mange oplysninger om forleningsvilkårene.³³ Endvidere er to pantebreve bevaret i original, og to er bevaret i afskrift; men tre af disse fire breve er givet på pantsættelser til kapitlet og er derfor »unormale«. ³⁴ Det meget lille antal bevarede lens- og pantebreve til almindelige lensmænd hænger naturligvis sammen med, at privatpersoners arkiver generelt er langt dårligere bevaret end f.eks. de kirkelige institutioners arkiver. Antallet af bevarede genbreve er da også noget højere end antallet af lens- og pantebreve, nemlig ti.³⁵ De mange bevarede udtog af forlenings- og genbreve findes dels i registraturen over Lundegårds breve fra anden halvdel af det 16. århundrede, dels i den såkaldte Skånebrevsfortegnelse og dens forarbejder fra slutningen af det 17. århundrede.³⁶ Et af Skånebrevsfortegnelsens forarbejder, håndskriftet E 102a, har udnyttet den ovenfor omtalte Lunde kapitels bog, der nu er tabt, og bringer en hel liste over leje- og pantebreve fra tiden 1434–97.³⁷ Denne liste er en af hovedkilderne til det ærkebiskoppelige lensvæsen; men desværre er det en ikke uproblematisk kilde, der i hvert fald ikke kan anvendes til belysning af detailspørgsmål af den art, der har interesse her. Den følgende undersøgelse må derfor næsten udelukkende bygge på de in extenso bevarede forlenings- og genbreve, selv om dette materiale som sagt ikke er omfattende. På en række punkter er der dog mulighed for at hente støtte ved en sammenligning med forholdene inden for det kongelige lensvæsen og inden for Roskildebispens lensvæsen.

Ses der bort fra pantebreve til kapitlet, har vi altså bevaret ordlyden af tre

³² DDL VI s. 40.

³³ RA. Privatarkiver, Axel Eriksen Urup: 1526 25/7 (original); RA. Lunde ærkebispens proces 1523–28: 1523 18/1 (afskrift).

³⁴ DDL III s. 142f, 152f (originaler); DDL V s. 346–348 (afskrift); DFRH II s. 69f (afskrift).

³⁵ DDL V s. 58, 269; DDL VI s. 17f, 18f, 152f; Rep. 2 nr. 10966; RA. Lunde ærkebispens proces 1523–28: 1517 16/1; RA. Lunde ærkebisp: 1532 24/8, 1534 16/4, 1536 17/1.

³⁶ ÆDA IV s. 291–364; SRA. B 29, B 30 og E 102a.

³⁷ Friedlaender 1961 s. 89ff; jf. Rep. 2 VIII s. 34f.

1000 for teleye oiaom af capitel dat 1495.
 Fol. 381 Dito leijobreef gifwet Marqwardo på twenne domb-
 kyrckians gårdar liggiandes i Arie kyrcke på
 den een bodde Js Jepsen och den andra Anders Aage-
 ðon dat 1495.
 Fol. 381 10 1 1 90. m. n. 1 1 1

Fig. 16. Et af Skånebrevsfortegnelse forarbejder, håndskriftet E 102 a i det svenske rigsarkiv, har udnyttet den såkaldte »Lunde kapitels bog«, en nu tabt kopibog, der har indeholdt afskrifter af udgående breve af forskellig, vist fortrinvis økonomisk art: pantebreve, lejebreve, mageskiftebreve osv. Bogen nævnes i 1495. I et genbrev udstedt den 26. december 1495 erkendte Markvard Thomsen at have lejet to gårde i Arrie, hvorpå henholdsvis Jens Jepsen og Anders boede, af ærkebisp Jens Brostrup med hans kapitels samtykke. Markvard Thomsen lovede i sit brev at betale af gårdene hvert år til Arrie kirke 2 lødige mark, »som mit opne breff ther uppa giffuit ydermere jnneholder, hwilket breff jegh vdi alle syne arteckele oc pynthe, som meg besegld ær och registreret standher vdi for:ne Lunde capitels boeog, beplichter meg met thetta samme breff oc egen handscrifft vbrødeliggt at holde«. Selve hovedbrevet – det til Markvard Thomsen af ærkebisp og domkapitel givne brev – var altså registreret i Lunde kapitels bog. Med henvisning til »Fol. 381«, som altså må have været den side, hvorpå brevet var indført i Lunde kapitels bog, fortegner E 102 a dette hovedbrev på følgende måde: »dito leijobreef gifwet Marqwardo på twenne dombkyrckians gårdar liggiandes i Arie kyrcke på dhen een bodde Js Jepsen och dhen andra Anders Aageðon dat 1495«. (Foto: Riksarkivet, Stockholm).

forleningsbreve, og disse har i høj grad deres individuelle præg.³⁸ Lens- og pantebrevene er åbne breve, der indledes med en almindelig intitulation-formel efterfulgt af en publicatio af formen »gør alle vitterligt«. ³⁹ Selve teksten kan indledes med en begrundelse for forleningen.⁴⁰ Derefter følger så dispositionen, selve forleningen.⁴¹ Johan Wezes brev til Hans Skovgaard af 1523 18/1 indeholder dog tre dispositioner: en kvittering for regnskabsaflæggelsen som official, en genforlening med Norra Vram len samt en personlig overenskomst mellem ærkeelectus og Hans Skovgaard.⁴² Pantebrevet til Axel og Mogens Clausen

³⁸ Jf. Arhning 1970 s. 88.

³⁹ RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1523 18/1; RA. Privatarkiver, Axel Eriksen Urup: 1526 25/7; DFRH II s. 69.

⁴⁰ I Jørgen Skodborgs lensbrev til Axel Urup af 1526 25/7 består dette led i brevet dels af en i tidens lensbreve gængs formulering om villighed, troskab og tjeneste, dels af en særlig begrundelse, der – udsprunget af striden mellem Aage Jepsen Sparre og Jørgen Skodborg om ærkestolen – fremhæver, at hr. Axel har adlydt pavens brev, dvs. det pavelige konfirmationsbrev på ærkesædet, og anerkendt Jørgen Skodborg som sin rette herre (RA. Privatarkiver, Axel Eriksen Urup: 1526 25/7).

⁴¹ I brevet til Axel Urup: »tha haffue wij nw vndt oc tilladet, at hann ma och schall wdj sinn liiffs tiid nyde och beholle Aaswm lenn mett biscopstinden efter thet breffs lydelse, som hand ther paa haffuer« (RA. Privatarkiver, Axel Eriksen Urup: 1526 25/7).

⁴² RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1523 18/1.

Rosenkrantz af 1525 14/10 går lige fra intitulatio og publicatio til ærkeelectus' bekendelse af at skyldte de to brødre 1200 rhinske gylden, for hvilken sum Fulltofta len sættes i pant.⁴³

Efter omtalen af forleningen følger en nøjere redegørelse for de vilkår, hvorpå lenet haves.⁴⁴ Hertil kan imidlertid slutte sig andre bestemmelser. I Jørgen Skodborgs lensbrev til Axel Urup af 1526 25/7 er indeholdt en henvendelse til bønderne i lenet, hvorved lensbrev og følgebrev bliver ét. Denne henvendelse har form nogenlunde som i almindelige følgebreve.⁴⁵ I brevet til Hans Skovgaard af 1523 18/1, hvor selve hovedteksten som sagt indeholder tre selvstændige dispositioner, består tredje del af teksten af Johan Wezes løfte på at ville »fordagtinge« og forsvare Hans Skovgaard til rette i alle hans retfærdige sager og gøre ham hjælp og bistand, hvorimod Hans Skovgaard har lovet aldrig at kære eller klage på ærkeelectus eller hans tjener.⁴⁶

Lens- og pantebrevene afsluttes med en corroboratio samt en dateringsformel. Corroboratio nævner beseglingsforholdene, dvs. at ærkebispens og kapitlets segl er hængt neden for brevet.⁴⁷ Netop i Jørgen Skodborgs brev af 1526 25/7 til Axel Urup mangler corroboratio dog – uden tvivl fordi Jørgen Skodborg på dette tidspunkt ikke anerkendtes som ærkebisp af kapitlet og derfor helst har undgået en omtale af dette penible problem.⁴⁸

De tre ærkebiskoppelige pantebreve til kapitlet er i princippet opbygget på samme måde som de lige behandlede breve. De indeholder oplysninger om grundtrækkene i den foretagne transaktion, hvilken oppebørsel kapitlet har ret til, forholdene omkring indløsningen m.v., men giver ellers ingen detaljeret underretning om vilkårene for besiddelsen af pantet, således som det sker i pantebrevet til Axel og Mogens Clausen Rosenkrantz. Til gengæld gives ved to af pantsættelserne en mere eller mindre udførlig redegørelse for formålet med låntagningen.⁴⁹

De af forleningsmodtagerne udstedte genbreve bærer et noget mere ensartet præg end forleningsbrevene. Genbrevene er åbne breve, der indledes med intitulatio og publicatio, ved en enkelt lejlighed dog i den omvendte rækkefølge.⁵⁰ Herefter følger brevets centrale del, hvori forleningsmodtageren erkender at have modtaget det pågældende gods eller len på nærmere fastsatte vilkår. Ligesom selve forleningsbrevet kan denne del af brevet indledes med en begrundelse for forleningen.⁵¹ Som oftest angiver forleningsmodtageren at ha-

⁴³ DFRH II s. 69f.

⁴⁴ Mest udførligt i pantebrevet til Axel og Mogens Clausen Rosenkrantz 1525 14/10: DFRH II s. 69f.

⁴⁵ RA. Privatarkiver, Axel Eriksen Urup: 1526 25/7.

⁴⁶ RA. Lunde ærkebispens proces 1523–28: 1523 18/1. Jf. Ingesman 1984b s. 21.

⁴⁷ RA. Lunde ærkebispens proces 1523–28: 1523 18/1; DFRH II s. 69f.

⁴⁸ Jf. Johannesson 1947 kap. 2, specielt s. 39f.

⁴⁹ DDL III s. 142f, 152f; DDL V s. 346–348.

⁵⁰ DDL V s. 152f. Eksempel på den almindelige form: DDL IV s. 58.

⁵¹ F.eks. »for willig och wenskaffs skyld« (RA. Lunde ærkebisp: 1534 16/4) eller »foræ then

ve modtaget godset i leje med udtryk af typen »att haffue vdi leye annammet«. ⁵² Men også formuleringer som »thet wii haffwe nw anammet j forledningh«, »wdj wære oc forswar annammett«, »wdj leye, wære oc forswar fongett haffuer« eller »har . . . i Forlening og Forsvar« anvendes. ⁵³ I et tilfælde, hvor en væbner har fået lov at indløse et len fra panthaveren, nævnes dette først i genbrevet, hvorefter lensvilkårene opregnes. ⁵⁴ Genbreve til kapitlet på leje af gods kan ligefrem indeholde en afskrift af selve lejebrevet; men noget sådant træffes ikke i genbreve til ærkebisp. ⁵⁵ Her ser man i stedet *enten* en udførlig opregning af samtlige forleningsbesiddelsen gældende vilkår ⁵⁶ *eller* en angivelse af hovedbetingelserne for forleningen samt i øvrigt en henvisning til vilkårene i selve hovedbrevet »vdi alle syne arteckele oc pynthe«. ⁵⁷ Genbrevene slutter med corroboratio og datering, eventuelt i omvendt rækkefølge. ⁵⁸ I alle de bevarede genbreve nævner corroboratio kun brevudstederens eget segl. ⁵⁹

Grundlæggende forleningsbetingelser

Efter redegørelsen for forlenings- og genbrevs opbygning kan selve deres indhold undersøges. Vi vil her i første omgang kun se på egentlige bortforleninger af ærkebiskoppelige godslen.

I sit genbrev af 1517 16/1 på Norra Vram len lovede Hans Skovgaard at give årligt 16 lybske mark og 2 tdr. smør samt to færdige karle med hest, harnisk og værge til lands og vands efter behov, »huor hanss nade icke min egen persones nerwærelse behoff haffuer«. ⁶⁰ Her er der altså tale om en forlening på afgift og tjeneste; men i to andre genbreve nævnes kun afgiftsbetaling, ikke tjenesteydelse. En nærliggende forklaring herpå er, at begge de to genbreve er udstedt af kvinder. ⁶¹ Den manglende omtale af tjenesteydelse kan dog også skyldes enten genbrevens ufuldstændige gengivelse af betingelserne i lensbrevene, eller

throo thianisthe, iag hans nade oc hans nades Lunde domkircke her till gjort haffuer och her efftir throlige giøre maa oc schall, swo lenge iag leffuer« (RA. Lunde ærkebisp proces 1523–28: 1517 16/1).

⁵² DDL V s. 269. Lignende udtryk findes DDL VI s. 153; RA. Lunde ærkebisp proces 1523–28: 1517 16/1.

⁵³ DDL VI s. 17; RA. Lunde ærkebisp: 1532 24/8, 1534 16/4, 1536 17/1; Rep. 2 nr. 10966.

⁵⁴ DDL V s. 58.

⁵⁵ F.eks. DDL IV s. 24f (jf. s. 23f), 53f.

⁵⁶ Mest udførligt i Hans Skovgaards genbrev på Norra Vram len af 1517 16/1 (RA. Lunde ærkebisp proces). Jf. i øvrigt DDL V s. 58; DDL VI s. 17, 18f; Rep. 2 nr. 10966; RA. Lunde ærkebisp: 1534 16/4, 1536 17/1.

⁵⁷ DDL V s. 269. Jf. en lignende formulering DDL VI s. 152f.

⁵⁸ DDL VI s. 18f.

⁵⁹ Regesten ÆDA IV s. 297 (B. 23) synes derfor unormal, med mindre der er tale om en vidisse af et genbrev.

⁶⁰ RA. Lunde ærkebisp proces 1523–28: 1517 16/1.

⁶¹ DDL VI s. 152f; RA. Lunde ærkebisp: 1536 17/1.

at tjenestepigten – som vi skal se – har været en underforstået og i omfang ikke nærmere fastsat pligt. Afgiften af et len – ofte betegnet »landgilde« – består altid af enten penge eller smør, eventuelt af en kombination af penge og smør.⁶² Undertiden angives, til hvilket tidspunkt og på hvilket sted afgiften skal ydes. Det viser sig da, at penge skal betales i skriverstuen på Lundegård til Mikkelsdag (29/9), mens smør skal leveres i fadeburet på Lundegård til Skt. Laurentii dag (10/8) eller til Vor Frue dag nativitatis (8/9).⁶³ På forhånd må det formodes, at afgiftens størrelse blandt andet afhænger af lenets størrelse; men det er svært at bedømme, om der eksisterer en simpel sammenhæng mellem lensstørrelse og afgiftsstørrelse. Et par eksempler antyder, at afgiften fastsattes ud fra en vurdering af såvel størrelsen som sammensætningen af lenets afkastning; men vidererækkende konklusioner kan næppe drages.⁶⁴

Egentlige frie forleneringer – hvilket her forstås som forleneringer, hvoraf der hverken skal svares afgift eller tjeneste – synes kun at optræde som rene undtagelser.⁶⁵ Assmåatorp (Färs hd) bortforlenedes 1501 »vden ald affgiffit friit och qwiit«; men det var til den udvalgte Roskildebisp og må betragtes som en atypisk forlening.⁶⁶ Hans Skovgaard genforlenedes ifølge Johan Wezes lensbrev af 1523 18/1 med Norra Vram len »quitt och frij vdj try aar samfelde nw nest kommendis forwden all affgiffit, tieniste och tynge«. Selv om denne forlening altså kun skulle gælde for tre år, hvorefter Hans Skovgaard skulle besidde lenet i overensstemmelse med de ved den oprindelige forlening i 1517 fastsatte betingelser, nægtede kapitlet dog i første omgang pure at give sit samtykke til at besegle ærkesædets len bort på sådanne vilkår. Kun på grund af sagens særlige omstændigheder gav kapitlet til sidst sit samtykke – og følte endda senere grund til udførligt at forsvare sin handlemåde.⁶⁷ Da Jørgen Skodborg 1526 25/7 genforlenede Axel Urup med Norra Åsum len (Gärds hd), eftergav han ham den skyldige afgift, men tilsyneladende ikke tjenesten af lenet, idet lensbrevet indledtes med en gængs formular om troskab og tjeneste.⁶⁸ Der er altså tale om en forlening på tjeneste; men i øvrigt havde Jørgen Skodborg, som allerede påpeget, ikke kapitlet bag sig ved denne bortforlening, der vel nærmest var en bortforlening »på forventet efterbevilling«.

⁶² DDL VI s. 40, 94, 108, 322; RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1517 16/1.

⁶³ DDL VI s. 94, 152f; RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1517 16/1; RA. Lunde ærkebisp: 1536 17/1.

⁶⁴ Rya len (Norra Åsbo hd), der bestod af 8 gårde med en samlet ydelse på 1/2 td. 7 skp. 6 pd. smør, bortforlenedes 1503 mod en afgift på 1/2 td. smør (Jordeböcker s. 57–63; DDL VI s. 108), mens Norra Vram len (Södra Åsbo hd), der bestod af 26 gårde med en samlet ydelse på 3 3/4 td. 1 skp. smør, 38 mk. 7 sk. 9 d., 4 lam og 1 høne, 1517 bortforlenedes mod en afgift på 2 tdr. smør og 16 lybske mk. (= 20 mk.) (Jordeböcker s. 29–49; RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1517 16/1).

⁶⁵ Bemærk forskellen fra definitionen hos Erslev 1879b s. 18.

⁶⁶ DDL VI s. 17.

⁶⁷ RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1523 18/1, jf. 1517 16/1; DM 4 IV s. 104f. Jf. Ingesman 1984b s. 21.

⁶⁸ RA. Privatarkiver, Axel Eriksen Urup: 1526 25/7.

Ved pantsættelser af len til verdslige personer skulle panthaveren som regel ikke betale afgift, i hvert fald ikke direkte. Derimod blev pantessummen afskrevet over en årrække. Da Aage Bing i 1488 fik Vallby len (Vemmenhøgs hd) i pant for 400 lybske mark, skulle han nyde lenet i sin livstid, hvorefter lenet kvit og frit skulle komme igen til Lunde domkirke, »och skwle for:ne firehundreth marc ther met ware affbetaledhe«. ⁶⁹ Ved senere pantsættelser skulle panthaverne imidlertid kun have lenet, indtil det indløstes, og en vis del af hovedsummen skulle hvert år afslås. ⁷⁰ Hverken i Aage Bings genbrev fra 1488 eller i pantebrevet til Axel og Mogens Clausen Rosenkrantz fra 1525 tales om tjenesteydelse. Formuleringen »uden al afgift og tyng« i Aage Bings genbrev sammenholdt med formuleringen »uden al afgift, tjeneste og tyng« i Johan Wezes genforleningsbrev til Hans Skovgaard fra 1523 synes imidlertid at vise, at der i hvert fald af Aage Bings pantelen har skullet ydes tjeneste. I spørgsmålet om pantessummernes forhold til det pantsatte lens størrelse er det umuligt at drage præcise konklusioner; men det er i hvert fald givet, at der ikke er nogen entydig sammenhæng imellem de to faktorer. Foruden af lenets størrelse synes pantessummen også at afhænge af, hvem der fik lenet i pant, idet f.eks. kapitlet fik større godsmængder – dvs. større sikkerhed og større afkastning – for mindre pantessummer end verdslige långivere. I øvrigt sker der vistnok en udvikling mod højere pantessummer i det behandlede tidsrum. ⁷¹

I ærkebisp Birgers klageskrift af 1501 13/10 er en af anklagerne mod Gregers Jepsen (Ulfstand), at han af en forlening »ey willæ gøre megh eller kircken ther nogher tiæneshæ fore, som andræ giøre effther gode gamblæ setwanæ, ther kirckenes læn haffwer«. ⁷² Anklagens formulering indebærer, at tjenestepligten og dens nærmere omfang har været sædvanemæssigt fastsat og ikke kan forventes at findes nævnt i forlenings- og genbreve. ⁷³ Man må derfor gå ud fra, at der sædvanligvis har været knyttet tjenestepligt til bortforleninger, undtagen hvor ydelse af tjeneste udtrykkeligt er undtaget.

⁶⁹ DDL V s. 58.

⁷⁰ SRA. B 29, Acta privata nr. 704; DFRH II s. 69f.

⁷¹ Hallaröd len (Onsjö hd) pantsattes 1434 til kapitlet for 200 arnheimiske gylden, mens Snårestad len (Ljunits hd), der har omtrent samme antal gårde i Paltebogen, 1436 pantsattes til en væbner for 280 rhinske gylden, altså et betydeligt større beløb (DDL III s. 142f; SRA. E 102a, sextern 10 nr. 53; Jordeböcker s. 244–259, 459–462, jf. s. 550f). Mens Norra Strö len ((Östra) Göinge hd) på 44 gårde i 1474 pantsattes for 400 rhinske gylden (DDL IV s. 211; Jordeböcker s. 348–357), og Vittskövle len (Gärds hd) på 36 gårde omkring 1500 pantsattes for 300 rhinske gylden (DDL VI s. 116f; Jordeböcker s. 362–375), kunne det 60 gårde store Fulltofta len i 1525 pantsættes for 1200 rhinske gylden »gode aff guld och mett tæris fulde veght« (DFRH II s. 69f; Erslev 1879b s. XXXVIII). Den sidstnævnte pantsættelse til to væbnere kan for øvrigt sammenlignes med pantsættelsen af hele Bornholm til kapitlet i 1498, der skete som sikkerhed for udlån af kapitelsklenodier til en pengeværdi af måske omkring 2000 rhinske gylden (DDL V s. 346–348. Om de forskellige gyldens værdi og om forskellen på rhinske gylden som regningsmønt og som guldmønt henvises til Rasmusson 1960).

⁷² DDL V s. 40.

⁷³ Jf. W. Christensen 1903 s. 299ff.

Det betyder, at vi nu kan sammenfatte den foretagne undersøgelse af lens-, pante- og genbreve på ærkebiskoppeligt gods. Der har eksisteret to normale forleningsformer: en forlening på afgift og tjeneste, hvor lensmanden ydede både afgift og tjeneste, og en forlening på tjeneste, hvor der kun ydedes tjeneste; til den sidstnævnte forleningsform hører pantsættelserne. Egentlige frie forleninger, dvs. forleninger, hvoraf lensmanden hverken svarede afgift eller tjeneste, har sikkert været rene undtagelser. Det vil sige, at man i det ærkebiskoppelige lensvæsen træffer kombinerede afgifts- og tjenestelen, rene tjenestelen, hvortil hører pantelenene, samt undtagelsesvis frie len. Derimod træffes ingen »regnskabslen«, og dette udtryk indeholder da også på en måde en selvmodsigelse: De len, hvoraf der gøres regnskab, er netop *ikke* bortforlenede, og de len, der *er* bortforlenede, karakteriseres netop ved, at der ikke gøres regnskab af dem.⁷⁴ Vores materiale antyder, at rene forleninger på tjeneste fortrinsvis har fundet sted i forbindelse med pantsættelser. Derved kommer forleningen på afgift og tjeneste til at fremstå som »den normale forlening«, eftersom en pantsættelse af et len, hvor pantesummen afskrives over en årrække, jo i realiteten blot er en bortforlening på afgift med forudbetaling af afgiften.

Forleningens varighed

Ærkebiskoppelige len kan findes bortforlenet såvel for et bestemt åremål, for lensmandens livstid, for ærkebispens livstid som også på ubestemt tid. Bortforleninger for et bestemt antal år fandt vistnok sted i særlige tilfælde, som da en enke efter en betroet lensmand fik mandens len, endda et slot, på afgift i fem år.⁷⁵ Et andet eksempel er, da Hans Skovgaard 1523 18/1 genforlenedes med Norra Vram len, som han som en særlig gunst skulle have uden afgift og tjeneste i tre år og derefter på de oprindeligt fastsatte betingelser – dvs. på afgift og tjeneste – for livstid.⁷⁶ Bortforleninger for lensmandens livstid findes ved et par pantsættelser, hvor pantesummen skulle være afbetalt og pantet kvit og frit vende tilbage til domkirken ved panthaverens død.⁷⁷ I de tilfælde, hvor der ikke er tale om pantsættelser, kan der både være tale om bortforlening for lensmandens livstid og for ærkebispens livstid. Begge dele synes at forekomme lige hyppigt, om end der måske er en udvikling hen imod at foretrække bortforlening for ærkebispens livstid.⁷⁸ En kombination af bortforlening for ærke-

⁷⁴ Jf. bemærkningerne om det senmiddelalderlige lensvæsen hos T. Dahlerup 1971 s. 69ff over for den ældre opfattelse hos Erslev 1879b s. 18f og W. Christensen 1903 s. 213.

⁷⁵ DDL VI s. 153f.

⁷⁶ RA. Lunde ærkebispens proces 1523–28: 1523 18/1. Hertil kommer Peder Iversens oplysning om bortforleningen for 20 år af Bornholm under Jens Brostrup (MHD 1 I s. 275).

⁷⁷ DDL V s. 58, 350. I det sidstnævnte tilfælde har panthaveren dog først besluttet at eftergive pantesummen ved sin død i en »tillægsbestemmelse« til det oprindelige pantebrev.

⁷⁸ Bortforlening for lensmandens livstid: DD 2 IX nr. 448–9; DDL III s. 142f; RA. Lunde ærkebispens proces 1523–28: 1517 16/1, jf. 1523 18/1; SRA. B 29, Acta privata nr. 704. Bortforlening for

bispens livstid og for lensmandens livstid – således at forleningen varer, indtil en af dem dør – ses, da den udvalgte Roskildebisp i et genbrev erkendte at have fået et len af ærkebisp Birger.⁷⁹ Kombinationen skyldes i dette tilfælde, at forleningen blev givet til en gejstlig, således at der ikke var hustru eller børn til at overtage lenet efter lensindehaverens død. I hvert fald ved én lejlighed nævnes det eksplicit, at et len bortforlemedes for ærkebispens livstid til en mand og hans hustru, således at hustruen har kunnet beholde lenet efter mandens eventuelle død, såfremt denne indtraf før ærkebispens død.⁸⁰ I øvrigt ses i flere tilfælde lensmandsenker, der sidder på den afdøde mands len; men om det var ifølge mandens lensbrev eller i kraft af en nyforlening, vides ikke.⁸¹ Forleninger på ubestemt tid forekommer ved de pantsættelser, hvor pantthaveren blot fik lenet i pant, indtil det indløstes, men optræder ellers ikke i kildematerialet før en enkelt gang umiddelbart inden Reformationen.⁸²

Sammenfattende kan man altså sige, at en lensmand almindeligvis enten har besiddet sin forlening for egen livstid eller for ærkebispens livstid, i sidstnævnte tilfælde vel normalt med gode chancer for genforlening ved ærkebispeskifte. Lensmændene har med andre ord været forholdsvis trygge i besiddelsen af deres len, og rent faktisk ses flere lensmænd da også at have siddet inde med samme len i en menneskealder.⁸³ De lange forleningsperioder bekræfter de ovenfor gjorte iagttagelser og står i slående modsætning til de korte perioder, i hvilke slotsfogeder og andre embedsmænd fungerede.⁸⁴

Andre vilkår for lensbesiddelsen

Foruden de grundlæggende betingelser vedrørende ydelsen af en forlening og dennes varighed opregner forlenings- og genbrevene mere eller mindre udførligt en række vilkår, der i øvrigt gælder for lensbesiddelsen, hvorved omfanget

ærkebispens livstid: DDL VI s. 40; RA. Privatarkiver, Axel Eriksen Urup: 1526 25/7; DK s. 469. Jf. også DDL V s. 145f.

⁷⁹ DDL VI s. 17.

⁸⁰ DK s. 469.

⁸¹ Hjälmsult len: Erslev 1879b s. XXXVIII. Västerstad len: DDL IV s. 9f. Åkarp len: EGJ s. 397f og Jordeböcker s. 514. Jf. også DDL III s. 152f samt note 30 ovf. om Katslösa len.

⁸² Pantsættelser: DDL III s. 142f, 152f; DFRH II s. 69f. Et andet eksempel: RA. Lunde ærkebisp: 1536 17/1. Dette brev er dog et genbrev, så selve forleningsbrevet kan have indeholdt bestemmelser om forleningens varighed.

⁸³ Jon Jensen (Gere) skrives til Gissleberga len (Onsjö hd) 1415–45 (Rep. 1 nr. 5500, 7525, 7526, 7527, 7530; SRA. B 30, f.1. 58v nr. 412; ST III s. 31–35; AF 13 s. 110–113; DDL III s. 66f, 137–139), Jens Holgersen (Ulfstand) fik 1495 Tullstorp len (Ingelstads hd), som han havde endnu i 1522 (DDL V s. 271; Jordeböcker s. 517), Jens Olsen (Ulfeldt af Vrangstrup) skrev sig 1528 til Hjälmsult len (Luggude hd), som han havde fået af Jens Brostrup, dvs. senest 1497 (RA. Lunde ærkebispens proces 1523–28: 1528 18/10; MHD 1 I s. 275), og Tue Ged havde både 1440 og 1471 Rönneberga len (Rönnebergs hd) (Rep. 1 nr. 7087; Rep. 2 nr. 2888).

⁸⁴ Ov. s. 44, 50, 91f.

af lensmandens rettigheder og pligter i forhold til det ham forlenede gods fastlægges nærmere.

Fra lensmandens ret til at oppebære ydelserne af lenet undtages altid ærkebispens »åndelige sager«, tilsyneladende fordi kirken af principielle grunde ikke ville overlade sagesfaldet af den gejstlige jurisdiktion til verdslige.⁸⁵ Da domkapitlet i Lund i 1498 fik Bornholm i pant, var det derimod »cum omni jurisdictione spirituali et temporalis.«⁸⁶ Helt uden berøring med den gejstlige jurisdiktion var lensmanden dog ikke. Han forpligtedes nemlig til at »holde kælderling«, dvs. at han mod at oppebære de dertil bestemte ydelser skulle underholde cellaren, når denne som ærkebispens repræsentant kom til lenet for at varetage den gejstlige jurisdiktion.⁸⁷

Ærkebispens ret til gæsteri af sine bønder var tilsyneladende uanfægtet af eventuelle bortforleneringer – i hvert fald når der var tale om bortforleneringer på afgift. Ved bortforleneringen af Elleholm i 1504 lovede forleningsmodtageren at »holle wyntters gestning oc sommers gestning effther gammell sedwane«.⁸⁸ Senere fastsattes gæsteriets omfang ved bortforleneringer tilsyneladende helt præcist; i 1517 ved bortforleneringen af Norra Vram len forpligtede lensmanden sig således til at yde ærkebispens dennes årlige gæsteri en nat om året, og hvis ærkebispens ikke kom, skulle han have penge derfor efter nærmere angivne takster.⁸⁹ Selv om gæsteriforpligtelsen således formelt kom til at hvile på lensmanden, var det selvfølgelig stadigvæk bønderne, der skulle levere ydelserne. I sammenhæng med forpligtelsen til at svare ærkebispens gæsteri nævnes derfor, at lensmanden ikke må pålægge bønderne yderligere gæsteri eller tynges.⁹⁰

Heller ikke ærkebispens ret til at begære »en almindelig hjælp« af kirkens bønder og tjenere berørtes af en bortforlenering på anden måde end derved, at det blev lensmanden, der var forpligtet til at udskikke en sådan hjælp af lenet til den tilsagte tid.⁹¹ Øvrige uvisse indtægter kunne også være omfattet af særlige bestemmelser. Ved bortforleneringen af Norra Vram len i 1517 skulle ærkebisp og lensmand hver nyde halvdelen af fyrretyvemarkssager og fredkøb.⁹² Da intet fastsættes vedrørende sagesfaldsbøder i øvrigt, kan man sikkert slutte, at lensmanden har oppebåret disse i deres fulde omfang. Det samme gælder utvivlsomt med hensyn til de øvrige uvisse indtægter, idet jo officialen, der ellers

⁸⁵ RA. Lunde ærkebispens proces 1523–28: 1517 16/1; DFRH II s. 69f; RA. Privatarkiver, Axel Eriksen Urup: 1526 25/7. Jf. dog undtagelsen DDL VI s. 40.

⁸⁶ DDL V s. 346–348. Pantsættelserne i 1434 af to len til kapitlet skete også »meth all wor rettikhet, ente vnden takit« (DDL III s. 142f, jf. s. 152f).

⁸⁷ RA. Lunde ærkebispens proces 1523–28: 1517 16/1; DFRH II s. 69f. Jf. i øvrigt T. Dahlerup 1963 s. 58 samt ovf. s. 41f.

⁸⁸ DDL VI s. 152f.

⁸⁹ RA. Lunde ærkebispens proces 1523–28: 1517 16/1. Jf. ovf. s. 46.

⁹⁰ DDL VI s. 152f; RA. Lunde ærkebispens proces 1523–28: 1517 16/1.

⁹¹ Smst.

⁹² Smst. Det samme ses ved en udlejning af domkirkegods 1454: DDL III s. 361f.

oppebar disse indtægter, netop ikke har noget med det bortforleuede gods at gøre.⁹³

Lensmandens forpligtelser over for lenet og dets beboere fastsættes i en række udtryk, der har karakter af standardformularer i tidens forlenings- og genbreve. Lensmanden skal holde lenet vel bebygget og besat.⁹⁴ Han skal holde bønderne ved lov, skel og ret og ikke pålægge dem nogen usædvanlig tyngde.⁹⁵ Forskellige andre bestemmelser er ligeledes gængse. Lensmanden skal sørge for, at skovene ikke forhugges, og at ejendomme og rettigheder i lenet ikke på nogen måde mistes eller krænkes. Hvis nogen ejendom eller rettighed er bortkommet fra lenet med urette, da skal han – eksempelvis ad retslig vej – sørge for, at den igen kommer tilbage til lenet. Lensmanden må ikke betro lenet eller nogen del deraf eller lensbrevet derpå til »nogen anden voldsmand« uden med ærkebispens og hans kapitels samtykke.⁹⁶ Lensmandens forhold til ærkebisp og kapitlet fastsættes på en måde, som sikkert også har været almindelig. Lensmanden skal blive i ærkebispens og hans efterkommeres tjeneste og må ikke sætte sig imod ærkebisp eller kapitel med urette, men skal alene sætte sig til vilje og venskab med dem og være behjælpelig, om behov gøres.⁹⁷ Mere specielle vilkår kan være indsat i forlenings- og genbreve på grund af særlige omstændigheder; men kun et enkelt sådant skal nævnes. Da en enke forleuedes med et slot, lovede hun, »at jac ey skall mangiffue mig wdy mandz waldh wthen met hans nadhes fulrad oc samticke« – naturligvis fordi et eventuelt nyt giftermål reelt ville betyde ægtemandens overtagelse af lenet og derfor ikke kunne være ærkebispens ligegyldigt.⁹⁸

Hvis de ved forleningen fastsatte vilkår ikke overholdtes af lensmanden, skulle forleningsbrevet være dødt og magtesløst, og lenet skulle frit og kvit igen komme til ærkebisp og Lunde domkirke.⁹⁹ Hvor lensmanden havde sit len i pant og dermed i langt højere grad var sikret i besiddelsen af lenet, kunne der tænkes at opstå problemer i tilfælde af lensmandens misligholdelse af forleningsvilkårene. Det var vist især de forleningsvilkår, der drejede sig om lensmandens forhold til lenets bønder, der var udsat for at blive misligholdt. I pantebrevet til Axel og Mogens Clausen Rosenkrantz fra 1525 indsattes derfor en bestemmelse om, at panthaverne i tilfælde af »kæremoll« af bønderne i lenet skulle stå til rette for ærkebisp og hans kapitel, »och om tæres brøst taa fyn-

⁹³ Ingesman 1985b s. 75f; ovf. s. 65f.

⁹⁴ Ved et slot hedder det: »bigge oc bettherre samme gaardh effther myn formwge« (DDL VI s. 152f).

⁹⁵ DDL V s. 58; RA. Lunde ærkebispens proces 1523–28: 1517 16/1; DFRH II s. 69f; RA. Lunde ærkebisp: 1536 17/1. Jf. Arhning 1970 s. 87f; W. Christensen 1903 s. 231.

⁹⁶ DDL V s. 58; RA. Lunde ærkebispens proces 1523–28: 1517 16/1; DFRH II s. 69f; RA. Lunde ærkebisp: 1536 17/1. Der kendes et enkelt eksempel på videreførelse af en by på Bornholm: DDL V s. 155f, jf. MHD 1 I s. 275.

⁹⁷ RA. Lunde ærkebispens proces 1523–28: 1517 16/1.

⁹⁸ DDL VI s. 152f. Mht. andre specielle vilkår se også DDL VI s. 17.

⁹⁹ RA. Lunde ærkebispens proces 1523–28: 1517 16/1.

des, taa skulle the gørre ter tylborleght vandel forre och ycke forbyrde samme len eller pant«. ¹⁰⁰ I tilfælde af misligholdelse af forleningsvilkårene er pantele- net altså ikke uden videre forbrudt; det sker først, såfremt en »retslig« pådøm- melse ikke har givet anledning til en ændring af misforholdene.

Bortforleneringer af andet end ærkebisppegods

Ved bortforleneringer af andet end ærkebiskoppeligt gods, først og fremmest sognekirkers og præstebordes gods samt bispetiender, gælder normalt følgen- de vilkår. Ved bortforleneringer af sognekirke- og præstebordsgårde skal som regel hele landgilden af de bortforleuede gårde, men undertiden en penge- afgift, hvis forhold til landgilden ikke fremgår, svares til den kirke eller præst, som gårdene tilhører. Lensmanden modtager altså normalt kun forsvaret over gårdene, herligheden, i forlening. ¹⁰¹ Ved bortforleneringer af bispetiender skal der, i hvert fald i visse tilfælde, svares en afgift, som også her kan findes beteg- net »landgilde«. ¹⁰² Lensmanden var pligtig til at gøre sædvanemæssigt fastsats tjeneste af i alle tilfælde større tiendeforleneringer som f.eks. en forlening med et helt herreds bispetiende. ¹⁰³ Det vides ikke, om der også skulle gøres tjeneste ved bortforleneringer af kirke- og præstebordsgårde eller bispetiender af enkelte sogne; men det er muligvis tilfældet. ¹⁰⁴ Ved bortforleneringer af kirke- og præste- bordsgårde gjaldt forleningen vist oftest for lensmandens livstid. ¹⁰⁵ Der træffes dog også forleneringer, der skulle gælde, indtil enten ærkebisp eller lensmand døde, og forleneringer på ubestemt tid. ¹⁰⁶ For bortforleneringer af kirke- og præste- bordsgårde gælder de fra bortforleneringer af ærkebiskoppeligt gods kendte vil- kår. Lensmanden skal holde godset vel bebygget og besat, holde bønderne ved lov, skel og ret og ikke pålægge dem nogen usædvanlig tyngde samt i øvrigt for-

¹⁰⁰ DFRH II s. 69f. Jf. T. Dahlerup 1963 s. 150 med note 9.

¹⁰¹ DDL V s. 269; DDL VI s. 18f, 244; Rep. 2 nr. 10966; RA. Lunde ærkebisp: 1532 24/8, 1534 16/4; ÆDA IV s. 358 (BF. 1), 364 (BM. 11), jf. s. 292 (B. 36, 37).

¹⁰² DDL VI s. 40, jf. DDL V s. 242; ÆDA IV s. 338f (AJ. 14), jf. DDL VI s. 210.

¹⁰³ DDL VI s. 40.

¹⁰⁴ Niels Hak opsagde ifølge ærkebisp Birgers klageskrift »tjänestæ, som han megh po kirckenes wegnæ plictugh ær aff the lææn, han haffwer aff hennæ« (DDL VI s. 42). Niels Hak havde, så vidt vides, kun et enkelt ærkebiskoppeligt godslen, Strö len, i forlening (DDL IV s. 405), så når pluralis anvendes i den citerede passus, er det derfor muligt, at de kirkegårde, som Niels Hak havde i for- lening af ærkebisp Jens Brostrup (ÆDA IV s. 298 (B. 26), jf. s. 300 (B. 42 og 46)), regnes med til de len, hvorfra der skulle ydes tjeneste. Jf. i øvrigt om Niels Haks len MHD 1 I s. 275 og DDL VI s. 131–134.

¹⁰⁵ Rep. 2 nr. 10966; DDL VI s. 244 (jf. ÆDA IV s. 296 (B. 4)); ÆDA IV s. 358 (BF. 1). Det vides ikke, hvilken realitet der ligger bag Peder Iversens oplysning om, at en person havde fire kir- kegårde af Jens Brostrup »in perpetuum possessionem« (MHD 1 I s. 275).

¹⁰⁶ Indtil enten ærkebisp eller lensmand døde: DDL VI s. 18f; RA. Lunde ærkebisp: 1532 24/8. På ubestemt tid: DDL V s. 269; RA. Lunde ærkebisp: 1534 16/4. Begge de to sidste breve er dog genbreve, der ikke nødvendigvis behøver at indeholde en omtale af forleneringens varighed.

hindre, at gårdene mister noget af deres tilliggende.¹⁰⁷ I tilfælde af misligholdelse af vilkårene har ærkebisen ret til at inddrage de bortforleuede gårde uden rettergang.¹⁰⁸

Misligholdelse af forleningsvilkår

På misligholdelse eller påstået misligholdelse af de ved bortforleuinger opstillede vilkår kendes flere eksempler. Ærkebisp Birger Gunnarsens store strid med de skånske adelsmænd Poul Laxmand, Niels Hak og Gregers Jepsen (Ulfs-tand) drejede sig blandt andet om de to sidstnævntes misligholdelse af vilkårene for besiddelsen af deres ærkebiskoppelige len.¹⁰⁹ Gregers Jepsen svarede ifølge ærkebisen ikke til rette tid den skyldige afgift af bispetienden af Bjäre herred, som han havde i forlening, og ville heller ikke gøre tjeneste af forleningen; konflikten løstes dog i mindelighed, og Gregers Jepsen beholdt sit len.¹¹⁰ Niels Hak opsigte ærkebisen den tjeneste, han var pligtig at yde af sine len, og måtte ved det senere forlig med ærkebisen give afkald på lenene.¹¹¹ I de to tilfælde var der altså tale om misligholdelse af lensmandens forpligtelser over for ærkebisen. Det samme ses i foråret 1522, da en lensmand, der øjensynligt resterede med afgiften af sit len, truedes med fratagelse af lenet, såfremt han ikke udlagde afgiften. Der er dog åbenbart fare med lempe over for den pågældende lensmand, og en definitiv afgørelse om tilbagetagelse af lenet synes først truffet i 1524, hvilket foranledigede kongens indgriben til fordel for lensmanden.¹¹²

Ærkeelectus Aage Jepsen Sparres strid med Hans Skovgaard i 1520'erne drejede sig først og fremmest om det underslæb, som Hans Skovgaard begik i sin tid som official; men anklagerne omfattede også en beskyldning om, at Hans Skovgaard skulle have misligholdt vilkårene i ærkebisp Birgers lensbrev på Norra Vram len fra 1517.¹¹³ Under striden mødte en kommission bestående af tre riddere, den skånske landsdommer samt endnu en væbner op i lenet for at påhøre bøndernes anklager mod Hans Skovgaard for ulovlig beskatning, uretmæssigt gæsteri, misbrug af bøndernes ægter til egen fordel, manglende levering af mad og øl til arbejdspræsterende bønder og en række andre overgreb.¹¹⁴

¹⁰⁷ DDL VI s. 18f; RA. Lunde ærkebisp: 1532 24/8, 1534 16/4.

¹⁰⁸ RA. Lunde ærkebisp: 1532 24/8, 1534 16/4.

¹⁰⁹ Se om striden Bruun 1959 s. 46ff. Hovedkilden er ærkebisp Birgers klageskrift af 1501 13/10 (DDL VI s. 39–44).

¹¹⁰ DDL VI s. 40.

¹¹¹ DDL VI s. 42, 131–134.

¹¹² SRA. B 29, Lunde dombkyrckio nr. 556, 589. Jf. Ingesman 1984a s. 308.

¹¹³ RA. Lunde ærkebisp proces 1523–28: Stævningsansøgning af 1527 4/5 med bilagte klager. Jf. i øvrigt om striden Johannesson 1947 s. 102–104 samt Ingesman 1984b.

¹¹⁴ RA. Lunde ærkebisp proces 1523–28: 1529 3/10 med tilhørende fortegnelse: »Jtem Tisse ære the sager, som the dannemen i Wrams læn haffuc mod Hans Skowggard«.

Anklagerne drejede sig med andre ord især om overtrædelse af forbuddet mod at pålægge bønderne nogen usædvanlig tyngde.

Ved to lejligheder tog ærkebisp Birger bortforlenede kirke- og præstebordsgårde tilbage på grund af misligholdelse af forleningsvilkårene, men de nærmere omstændigheder er ukendte.¹¹⁵

Lensmandens funktioner

De gennemgåede forlenings- og genbreve viser, at lensmandens godsadministrative funktioner omfattede oppebørsel af landgilden og hovedparten af bøndernes øvrige ydelser af enhver art, ind- og dermed vel også afsættelse af bønder, formodentlig det retslige forsvar af bønderne og endelig sikringen af ærkesædets ejendomsrettigheder. Lensmanden indtrådte altså i forhold til lenet og dets bønder i næsten alle ærkebispens rettigheder og forpligtelser qua gods-ejer, og normalt har han sikkert udøvet sine godsadministrative funktioner stort set uafhængigt af Lundegård. Dette er formodentlig samtidig én af forklaringerne på, at meget lidt kildemateriale er bevaret vedrørende lensmændenes udførelse af deres funktioner i praksis.

I 1504 fik den formodede lensmand på Fulltofta (Frosta hd) et vidne af Fulltofta kirkestævne om en skovslod til Fulltofta gård.¹¹⁶ Det er tilsyneladende også det eneste vidnesbyrd om en lensmands funktioner i praksis, bortset fra vidnesbyrden i procesakterne i striden mellem ærkeelectus og Hans Skovgaard. Disse viser, at lensmanden bortfæster gårde og oppebærer gårdleje, lader bygge et nyt hus på skudgården ved hjælp af bøndernes dagsværker, oppebærer bøndernes landgilde samt penge for gæsteri, oldensvin og dagsværker, »beskatter« bønder og tjenestekarle osv.¹¹⁷ Han udfører med andre ord netop de funktioner, som man skulle forvente ud fra bestemmelserne i de normative kilder, forlenings- og genbrevene.

I hvilken udstrækning lensmændene har ladet de dem påhvilende godsadministrative funktioner udføre af fogeder, kan ikke bedømmes. Et pantebrev opererer imidlertid med den mulighed, at lenet varetages af panthavernes »embedsmænd«, og i 1501 optræder lensmanden Christiern van Hafns »foghet paa Vitskøffles gordh«.¹¹⁸ Denne lensmandsfoged står for udlejning af skov-

¹¹⁵ ÆDA IV s. 299 (B. 34), jf. s. 298f (B. 32, 33, 33b) og DDL VI s. 18f; ÆDA IV s. 332f (AG. 14–18), jf. s. 298 (B. 28–31).

¹¹⁶ DDL VI s. 141f. Brevet er ikke bevaret igennem ærkesædets arkiv, men igennem et adeligt arkiv, nemlig Mogens Gyldenstiernes, idet Mogens Gyldenstjerne i 1546 kom i besiddelse af Fulltofta (KrS I s. 27; DK s. 303–306).

¹¹⁷ RA. Lunde ærkebispens proces 1523–28: 1529 3/10 med de tilhørende klager af bønderne i Nora Vram len. Jf. smst. 1527 29/8 og 1528 18/10.

¹¹⁸ DFRH II s. 69f; DDL VI s. 13f.

tegn, der giver bønderne ret til at hugge i skovene, men har desuden varetaget andre godsadministrative funktioner. Han anklages således for uretmæssig optagelse af kreaturer, indhegning af en bondes rette mark og enemærke samt beskatning mod lov og ret.¹¹⁹

Funktionelt betragtet udgør godsadministrationen kun en side af lensvæsenet, og lensmændene har haft andre funktioner end de rent godsadministrative. Disse andre funktioner hænger sammen med lensmændenes tjenesteforhold til ærkebisp, hvis nærmere karakter derfor må undersøges.

Ved forleningen indtrådte lensmanden i et tjenesteforhold til ærkebisp.¹²⁰ Fra ærkebispens side indebar dette tjenesteforhold blandt andet en pligt til om påkrævet at varetage det retslige forsvar af lensmanden.¹²¹ Der kendes et enkelt eksempel på, at ærkebisp har optrådt i en sag, hvor en ærkebispelensmand var under anklage, og det var da ærkebisp, der betalte den kæmpebøde, som den pågældende lensmand idømtes. Forklaringen herpå kan dog være, at forbrydelsen – afbrænding af et gærde – var blevet begået af den pågældende lensmand, mens han var ærkebiskoppelig official, altså sikkert »i embeds medfør«. ¹²² I den samme sag hævdede ærkebisp, Birger Gunnensen, for øvrigt, at det ærkebisperne givne privilegium at måtte oppebære alle kongelige faldsmål »aff kirkens tiænere« betød, at han og ikke den kongelige lensmand på Helsingborg, som havde rejst sagen, skulle oppebære de eventuelle bøder, som ærkebispelensmanden idømtes. Ærkebisp refererer sikkert til Christoffer af Bayerns privilegium af 1443 13/4 og påstår med andre ord, at lavadelige ærkebispelensmænd på linie med f.eks. de ærkebiskoppelige fæstebønder er at henregne til ærkebispens »familiares et subditi«. ¹²³ Påstanden om privilegiets gyldighed også i dette tilfælde anerkendtes dog åbenbart ikke.

Fra lensmændenes side indebar tjenesteforholdet for det første pligten til at yde krigstjeneste. Det er ikke meget, der vides om denne krigstjenestepigt,

¹¹⁹ DDL VI s. 13f. Christiern van Hafn havde Vittskövle len i pant (DDL VI s. 116f). Den omtalte Vittskövle gård er ærkesædets skudgård i Vittskövle (jf. Jordeböcker s. 362f). Den part i den adelige Vittskövle hovedgård, som Christiern van Hafn kom i besiddelse af igennem sin hustru, havde han på dette tidspunkt for længst afhændet (*De la Gardiska Archivet* III s. 110–112, 113f. Jf. i øvrigt Bruun 1956 og Kraft 1971 s. 49f).

¹²⁰ I sit genbrev på Norra Vram len lovede Hans Skovgaard 1517 16/1 at »bliffue vdi hans nades Oc hans nades æfftirkommeres ærchebiscopers i Lund tiænisthæ« (RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1517 16/1), og den lensmandsenke, der i 1504 fik Elleholm i forlening, lovede, at hvis hun – med ærkebispens råd og samtykke – giftede sig igen, »Thaa skall oc then man eller swen migh fangende worder wære hans nadhes, hans nathes effterkommeres oc kirkens tyænere« (DDL VI s. 152f). En ærkebispelensmand omtales derfor af ærkebisp som »wor oc then hellighe kirckes tiænere« (f.eks. DDL VI s. 69f).

¹²¹ Da ærkeelectus Johan Weze 1523 18/1 genforleuede Hans Skovgaard med Norra Vram len, lovede han at ville fordagtinge og forsvare Hans Skovgaard til rette i alle hans retfærdige sager og gøre ham hjælp og bistand, hvor han havde behov derfor, »somm oss bør at gøre wor troo och wilig tienere« (RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1523 18/1).

¹²² DDL V s. 437f; DDL VI s. 4f.

¹²³ DDL III s. 256–258; DDL V s. 437f.

der som nævnt var af sædvanebestemt omfang og i øvrigt kunne afløses med et nærmere fastsat antal karle, hvis der ikke var brug for lensmanden personligt. I begyndelsen af 1522 var officialen og lensmanden Hans Skovgaard vistnok høvedsmand for Lundekirkens krigsfolk; men ellers kendes ingen detaljer.¹²⁴ Lensmændenes tjenesteforhold til ærkebisen indebar for det andet tilsyneladende en forpligtelse til i almindelighed at stå til rådighed for ærkebisen, måske især når det gjaldt om at varetage ærkesædets lokale interesser. Skødebrevet udstedt til eller af ærkebisen er ofte medbeseglet af som regel flere ærkebispelensmænd.¹²⁵ På herredsting er en eller flere ærkebispelensmænd meget tit nærværende, når sager vedrørende Lundekirkens ejendomme og rettigheder behandles.¹²⁶ I markeskelsforretninger kunne ærkebisen tilskikke et par gejstlige fra Lund og to–tre lokale ærkebispelensmænd til at varetage sine interesser.¹²⁷ Når ærkebisen i vanskelige sager selv mødte op på et herredsting eller på selve åstedet, var han ledsaget af en hel sværm af lokale og medbragte lensmænd, embedsmænd med flere, som om nødvendigt svor sammen med ham.¹²⁸ Hvorledes lensmandens tjenesteforhold udover beredvillig assistance på det retslige område ellers fandt udtryk, kan der ikke siges noget om.¹²⁹ Hovedparten af vort kildemateriale er jo netop af retslig art.

Sammenfatning

Administrationen af det bortforleuede gods varetoges igennem lensvæsenet, som desuden opfyldte en række andre funktioner og i øvrigt ikke blot omfattede ærkesædets eget gods, men også sognekirkegods, præstebordsgods og bispetiender. I den ovenfor givne undersøgelse af lensvæsenet er der gjort rede for omstændighederne omkring en bortforlening, herunder spørgsmålet om kapitlets medindflydelse ved bortforleninger, og udstedelsen af forleningsbrev, genbrev og følgebrev samt disses opbygning er omtalt. På denne baggrund er indholdet af de bevarede forlenings- og genbrev, betingelserne for bortforleningerne først og fremmest, blevet analyseret. Det er herigennem vist, at der i det ærkebiskoppelige lensvæsen har eksisteret to normale forleningsformer: en forlening på afgift og tjeneste og en forlening på tjeneste, hvortil pantsættelserne hører. Derimod har egentlige frie forleninger, dvs. forleninger, hvoraf der hverken skulle ydes afgift eller tjeneste, sikkert været rene undtagelser. »Regnskabslen« er et begreb, der slet ikke findes på denne tid.

¹²⁴ SRA. B 29, Acta privata nr. 736, jf. nr. 734.

¹²⁵ F.eks. DDL IV s. 368f, 372f, 388–390, 410f; DDL V s. 61f, 67–70, 155f.

¹²⁶ F.eks. DDL V s. 396–399, 404f, 439; DDL VI s. 9f, 67f.

¹²⁷ DDL V s. 394f.

¹²⁸ DDL III s. 419f; DDL VI s. 86–88, 89f.

¹²⁹ Jf. til det diskuterede forhold T. Dahlerup 1969–70, f.eks. s. 18. Bisgaard 1987 har påvist tjenesteidealet som en vigtig ingrediens i adelens tænkemåde i dansk senmiddelalder.

Mens afgiftsbetalingen fastsattes i hvert enkelt tilfælde, har tjenestepligten formodentlig normalt været sædvanemæssigt fastlagt og knyttet til alle forle-ninger, bortset fra de særtilfælde, hvor tjenesteydelsen udtrykkeligt undtages. Pantsættelserne skete enten på livstid, hvorefter pantessummen skulle være af-betalt, eller indtil indløsningen af lenet og med et bestemt årligt afslag i hoved-summen. Et len bortforlemedes almindeligvis enten for lensmandens livstid el-ler for ærkebispens livstid, hvorfor lensmændene har været forholdsvis trygge i besiddelsen af deres len. Bortforleninger for et bestemt antal år anvendtes til-syneladende kun i særlige tilfælde. Bortforleninger for ubestemt tid forekom-mer især ved pantsættelser, hvor det var usikkert, hvornår lenet kunne indlø-ses.

Ved bortforleninger af ærkebiskoppeligt gods undtoges ærkebispens »ånde-lige sager«, ligesom ærkebispens forbeholdt sig sit gæsteri og retten til at begære »en almindelig hjælp«. Halvdelen af fyrremarkssager og fredkøb tilkom ærke-bispens, mens øvrige sagefaldsbøder og uvisse indtægter i det hele taget sikkert i fuldt omfang tilkom lensmanden. Denne skulle endvidere holde lenet vel be-bygget og besat, holde bønderne ved lov, skel og ret og ikke pålægge dem no-gen usædvanlig tyngde, sørge for at skovene ikke forhuggedes, og at ejendom-me og rettigheder i lenet ikke mistedes eller krænkedes.

Lensmændenes godsadministrative funktioner omfattede dermed oppebør-sel af landgilden og hovedparten af bøndernes øvrige ydelser af enhver art, ind-sættelse og samtidig uden tvivl også afsættelse af bønder, formodentlig det retslige forsvar af bønderne samt endelig sikringen af ærkesædets ejendoms-rettigheder. Lensmændenes andre funktioner var først og fremmest at yde krigstjeneste og være behjælpelige lokalt, f.eks. i retslige sammenhænge.

ANDEN DEL

ADMINISTRATIONSPERSONALET

Under Jakob Gertsen (1392–1410) og Peder Kruse (1410–18)

Ærkebisp Jakob Gertsen

For at kunne bedømme en bestemt ærkebiskops valg af administrationspersonale er det vigtigt at kende den pågældendes sociale og geografiske baggrund, hans »oprindelsesmiljø«.

Ærkebisp Jakob Gertsens broder Henrik Gertsen er stamfader til den skånske adelsslægt, der i begyndelsen af det 16. århundrede antager navnet Ulfstand, og ærkebispens henregnes da normalt til denne slægt. Slægten hører til den bedste del af den skånske adel i det 15. århundrede, om end den først fra omkring 1500 træder frem i rigssammenhæng som ubetinget højadelig.¹ Der er imidlertid, som vi skal se, ingen tvivl om, at slægten først etablerer sig i Skåne, da Jakob Gertsen bliver ærkebisp. Men hvis han ikke selv var fra Skåne, hvor stammede ærkebisp Jakob Gertsen da fra?

Som bekendt gør traditionen en indvandret tysker, Gert Minckwitz, der er helt ukendt af de samtidige kilder, til Jakob Gertsens fader og dermed Ulfstandslægtens stamfader.² Alt hvad vi overhovedet ved om Jakob Gertsen og hans nærmeste slægtninge, peger imidlertid på det sjællandske adelsmiljø som oprindelsesmiljøet. Jakob Gertsens moder tilhørte således den sjællandske højadelsslægt Bjørn. I 1391 besejler Jakob Gertsen som ærkedegn i Lund for Gese Olufsdatter (Bjørn), som han i sit testamente 1410 kalder for sin moster.³ I 1392 nævnes ærkebisp Jakob Gertsen og broderen Henrik Gertsen sammen med Kathrine Olufsdatter og Gese Olufsdatter, der formodentlig var søstre.⁴ Gese Olufsdatter var ifølge brevet fra 1391 datter af den da afdøde ridder Oluf Bjørnsen (Bjørn) og enke efter Engelbrekt Wedenhusen (Bydelsbak af Torbenfeld), og Jakob Gertsens moder kan da have været den ellers ukendte Kathrine Olufsdatter (Bjørn).

Forbindelsen med Bjørnslægten og det faktum, at Jakob Gertsen er kannik i Roskilde, da vi første gang møder ham, gør det sandsynligt, at Jakob Gertsens ukendte fader skal søges i det sjællandske adelsmiljø. Eftersom Jakob

¹ Jf. Ulsig 1968 s. 282f.

² DAA 1896 s. 429.

³ Rep. 1 nr. 3808; Testamenter nr. 79 (s. 186). Jf. også DGS nr. 23 sammenholdt med nr. 24 og 48.

⁴ APD nr. 844.

Gertsens moder er søster til Gese Olufsdatter, giver dennes giftermål måske et fingerpeg om, i hvilke adelskredse Jakob Gertsens fader har hjemme. Engelbrekt Wedenhusen (Bydelsbak af Torbenfeld) er af ukendt oprindelse og nævnes kun en enkelt gang i live, da han 1388 medbesegler en kvittering til dronning Margrethe; han synes at have tilhørt den del af lavadelen, der ikke selv ejede meget gods, men levede af at administrere gods for krone, højadel og kirkelige institutioner.⁵ Der er en vis sandsynlighed for, at Jakob Gertsens fader skal findes inden for samme del af den sjællandske adel. Derfor kan han naturligvis godt have været en indvandret tysker, hvoraf der netop kommer en del til Sjælland i det 14. århundrede. Han kan imidlertid også være et mindre fremtrædende medlem af Grubbeslægten eller måske en Grubbeklient, idet både ærkebisp Jakob Gertsen og hans broder – som også de senere medlemmer af Ulfstandslægten – fører samme våben som Grubbe'rne.⁶

Også en undersøgelse af ærkebispens broder peger på en mere beskedent lavaladelig baggrund for ærkebispensen. Henrik Gertsen nævnes første gang sammen med den nyudnævnte ærkebisp og Kathrine og Gese Olufsdatter (Bjørn) i et pavebrev fra 1392, der blot omtaler ham som lægmand.⁷ I 1396 udsteder han sammen med ærkebisp Jakob Gertsen og flere skånske væbnere et brev på Åhus slot.⁸ En af de væbnere, han ved denne lejlighed nævnes sammen med, er en tidligere slotsfoged på Hammershus, hvilket giver et fingerpeg om de tilstedeværende personers stilling. Henrik Gertsen blev ridder senest i 1401; men først i sine sidste leveår, 1435–39, skriver han sig til Glimminge (Vallby sn, Ingelstads hd), hvortil tidligere i århundredet to ukendte væbnere havde skrevet sig.⁹ Alt tyder således på, at det er som en følge af broderens position som ær-

⁵ Rep. 1 nr. 3660. Hans enke sælger 1391 sin del i gården Havegård og landsbyen Egemarke (Føllenslev sn, Skippinge hd), der var hendes fædrearv, til broderen Hennekin Olufsen (Bjørn) (Rep. 1 nr. 3808). Da hun 1392 foretager et mageskifte med Sorø kloster, kaldes hun »Uxor qvondam Engelbert de Torbendæfeldæ« (SRD IV s. 478). Engelbrekt har dog næppe været andet end de højadelige Moltke'rs foged på hovedgården Torbenfeld (Frydendal sn, Tuse hd), eftersom først sønnen Albrekt Engelbrektsen igennem sit giftermål med en datterdatter af Johan Moltke kom i besiddelse af Torbenfeld (EGJ s. 188, 200). I øvrigt havde Engelbrekt og hans hustru livsbrev på en gård i Kelstrup (Vig sn, Ods hd), der tilhørte kronen (Suhm 1828 s. 612), og som enke fik fru Gese Olufsdatter ved dronning Margrethes mellemkomst på livstid Ramsøgård (Gadstrup sn, Ramsø hd), der egentlig tilhørte Antvorskov kloster (ÆDA IV s. 133f (R. 1)).

⁶ DGS nr. 23, 24, 48; DAS L xxxvii 1–2, jf. DAS L xxxvii 24–35. Bemærk i øvrigt, at Gese Olufsdatters broder Hennekin Olufsen (Bjørn) var gift med Ingeborg Pedersdatter (Grubbe) (Rep. 1 nr. 3285, 3306, 3749, 3835, 4000–1, 4323). Man kan ikke undlade at gøre opmærksom på, at der i 1372 nævnes en »vir discretus Gerardus Jacobi de Faaroom« (DD 3 IX nr. 232), dvs. en sikkert lavaladelig lensmand på Roskildebispens len Farum (Farum sn, Ølstykke hd). Naturligvis kan man ikke uden videre foreslå denne ellers ukendte Gert Jakobsen som ærkebisp Jakob Gertsens fader, men sjovt er det alligevel, at både navnet, tiden, stedet og »miljøet« stemmer med de antagne forudsætninger.

⁷ APD nr. 844.

⁸ Rep. 1 nr. 4081.

⁹ Første gang ridder: DM 2 V s. 7. Til Glimminge: DDL III s. 167f; Rep. 1 nr. 6796; ÆDA IV s. 369 (C. 2) (Jf. en i to versioner bevaret regest af et brev fra 1426, hvor den ene version har »aff

kebiskop, at Henrik Gertsen opnår riddertitel og hovedgård og dermed skaber grundlaget for Ulfstandslægtens position i det følgende tidsrum.

Endnu et vidnesbyrd om Jakob Gertsens slægtsforhold haves, og også dette peger mod sjællandsk lavadel. I 1416 »tiltalte« Henrik Gertsen og en vis Herman van Ørz ærkebisp Peder Kruse »om det arf, som dem tillkom effter deras broder sal. archiepiscopen i Lund hr. Jacob«. ¹⁰ Dette betyder antagelig, at Herman van Ørz var gift med en – ellers helt ukendt – søster til Jakob og Henrik Gertsen. ¹¹ Men hvem er Herman van Ørz? Han nævnes første gang i 1410, da han betænkes i ærkebispens testamente. ¹² Bortset derfra forekommer han imidlertid kun i sjællandsk sammenhæng. ¹³ Han skriver sig 1412–21 til Ellinge, men dette er dog næppe hans egen hovedgård. Roskildebispens havde to len ved navn Ellinge, det ene i Ods herred, det andet i Tuse herred; det er dog kun det sidstnævnte, der opføres som et selvstændigt »exactio« i Roskildebispens Jordebog. ¹⁴ Herman van Ørz er altså muligvis Roskildebispens lensmand på Ellinge len i Tuse herred. ¹⁵ Andre muligheder kan dog også tænkes. Gertrud Pedersdatter (Grubbe) pantsatte 1390 Ellinge i Tuse herred til sin svigersøn Gevert Bydelsbak, der siden må have pantsat det til Bjørn Olufsen (Bjørn); denne havde i hvert fald Ellinge og Ellinge mølle i pant i 1408, da Gevert Bydelsbaks enke skødede al sin ret i dette og meget andet gods til dronning Margrethe. ¹⁶ Derfor kan man hverken afvise, at Herman van Ørz kan have været Bjørn Olufsens foged på Ellinge, eller at han kan have haft Ellinge som et len af kronen. Under alle omstændigheder har vi dog også her en godsadministrator, ikke en godsejer. ¹⁷

Direkte vides ikke mere om ærkebisp Jakob Gertsens slægtsforhold, men hans forbindelser til sjællandske adelskredse omkring slægten Bjørn fremgår også af andet materiale. Da Jakob Gertsen var ærkebiskop, er der intet mærkeligt i, at han træffes i rigsrådskredse og blandt rigets højadel. I flere tilfælde nævnes han dog i private breve sammen med brødrene Hennekin eller Johan

Glymmingh«, den anden ikke: ÆDA IV s. 369 (C. 1), s. 380 (M. 1)). Tidligere besiddere af Glimminge: Rep. 1 nr. 4889, 6513, 6587.

¹⁰ Rep. 1 nr. 5629.

¹¹ Herman van Ørz fører ikke samme våben som ærkebisp Jakob Gertsen og Henrik Gertsen (se DAS A xv 1; jf. Ranke 1982–85 s. 896).

¹² Testamenter nr. 79 (s. 186).

¹³ ÆDA III s. 337; Rep. 1 nr. 5251, 5685, 5924; SRD VI s. 177; EGJ s. 188, 200; Matzen 1869 s. 481.

¹⁴ DMR 3 I s. 30, 46, 166, 329.

¹⁵ Jf. at vi 1412 netop træffer ham som part i et mageskifte med Roskildebispens (ÆDA III s. 337).

¹⁶ DDB s. 21f; Rep. 1 nr. 4991.

¹⁷ Herman van Ørz var muligvis (anden gang?) gift med den tidligere omtalte datterdatter af Johan Moltke, Gertrud Clausdatter (Grubendal), som først var gift med Albrekt Engelbrektsen (Bydelsbak af Torbenfeld) (jf. note 5 ovf.), idet man på denne måde kan forklare, at Herman van Ørz en kort årrække var i besiddelse af Torbenfeld (EGJ s. 188, 200).

og Bjørn Olufsen (Bjørn), uden at det kan forklares som en naturlig følge af, at ærkebisp og de to brødre af rigspolitiske grunde færdedes i de samme kredse.¹⁸ Det bedste indtryk af ærkebisp Jakob Gertsens sjællandske kontakter får vi imidlertid ved at undersøge, hvilke personer han betænker i sit testamente. Ærkebisp Jakob Gertsen gjorde testamente i 1410.¹⁹ Foruden kong Erik, dronning Margrethe og dronning Philippa, Roskildebispen og Ribebispen betænker Jakob Gertsen gejstligheden i Lund og en række folk i sin tjeneste, slotsfogeder, personale på Lundegård osv. Heri er der intet usædvanligt. Mere interessant er den stribe adelige, der nævnes på en fremtrædende plads i testamentet, før domkirkens gejstlighed, idet størsteparten har forbindelse til slægten Bjørn. Vi træffer blandt andre Johan Olufsen (Bjørn), Bjørn Olufsen (Bjørn), Axel Andersen (Mule af Kjørstrup), der var gift med Helle Johansdatter (Bjørn), ærkebispens moster fru Gese Olufsdatter (Bjørn), hendes søn Albrekt Engelbrektsen (Bydelsbak af Torbenfeld) og hendes svigersønner Henrik Daa og Trugot Has, Sten Basse, der var gift med Elene Johansdatter (Bjørn), ærkebispens egen broder Henrik Gertsen samt den lige omtalte Herman van Ørz.²⁰

Jakob Gertsen selv møder vi første gang i 1385, da han immatrikuleredes ved det juridiske fakultet i Prag.²¹ Allerede ved denne lejlighed kaldes Jakob Gertsen kannik i Roskilde. At dronning Margrethes indflydelse har været af betydning for hans gejstlige lynkarriere efter hjemkomsten fra Prag, kan der næppe være tvivl om. I 1387 kaldes han således dronningens »secretarius«, og da han i 1390 får ærkedegnedømmet i Lund, omtaler pavebrevet ham som dronningens kansler og »familiaris domesticus continuus commensalis«. ²² I begyndelsen af 1392 blev Jakob Gertsen så valgt til ærkebiskop i Lund. Ærkebisp Peder Jensen døde ifølge den lundensiske ærkebispkrønike 1391 31/12, og allerede 1392 18/1 bekræftede Jakob Gertsen som »electus in archiepiscopum Lundensis ecclesie« kapitlets privilegier.²³ En måned senere kalder han sig »archiepiscopus Lundensis«, ²⁴ men så hurtigt kan han nu næppe have modtaget sin pavelige bekræftelse her midt om vinteren. Da han betaler en del af sine servispenge 1392

¹⁸ Rep. 1 nr. 3808, 4073, 4471; SD I s. 73f = DFRH I s. 45f.

¹⁹ Testamenter nr. 79.

²⁰ Jf. til de nævnte slægtskabsforhold Rep. 1 nr. 5570; Suhm 1828 s. 614f. Desuden nævnes på dette sted i testamentet Lyder Kabel, Abraham Brodersen, en Laurens, Peder Steen og fru Cecilie Jensdatter (Uf) af Hardeberga.

²¹ MHUP II s. 135. Et vidnesbyrd om hans kirkeretlige studier haves måske endnu i hans testamente fra 1410, i hvilket blandt andet bortskænkes »i parvus liber decretalium« (Testamenter nr. 79).

²² Suhm 1828 s. 545; APD nr. 5580. Dette pavebrev er ikke tidligere sat i forbindelse med den senere ærkebisp, men der er ingen grund til at mene, at Jakob »Ierardi« ikke skulle være Jakob Gertsen. Denne kaldes ærkedegn i Lund allerede året efter (Rep. 1 nr. 3808; Testamenter nr. 69).

²³ SM II s. 120 (Han gjorde testamente 1391 30/12: Testamenter nr. 69); Rep. 1 nr. 3840.

²⁴ Rep. 1 nr. 3845.

13/7, kaldes han da også endnu kun »electus Lundensis«, og først 1392 25/10 omtaler det pavelige kancelli ham som »archiepiscopus Lundensis«. ²⁵ Den pavelige udnævnelsesbulle er formodentlig nået til Danmark omkring september måned 1392, og den 9/10 stadfæstede Jakob Gertsen som ærkebisp det privilegium til kapitlet, han som electus havde udstedt i januar. ²⁶

Det er ikke meget, der vides om Jakob Gertsens politik som ærkebiskop. Som lige nævnt udstedte han som ærkeelectus umiddelbart efter sit valg det traditionelle privilegium til kapitlet, der ved denne lejlighed blot udvidedes med en enkelt, i nærværende sammenhæng mindre vigtig bestemmelse. ²⁷ Mere interessant er udformningen af det privilegium, som efterfølgeren Peder Kruse måtte udstede, da dettes nye bestemmelser må være indsat som en reaktion på forhold i Jakob Gertsens tid. Det af ærkeelectus Peder Kruse 1410 1/5 udstedte privilegium til kapitlet indeholder to nye bestemmelser, der begge vedrører stiftsadministrationen. ²⁸ Den ene bestemmelse fastslår, at ærkebisen skal tage sin official efter kapitlets råd, og at denne skal være en gejstlig og »på ingen måde« en verdslig. Bestemmelsen må være kapitlets reaktion på, at ærkebisp Jakob Gertsen som den første har en verdslig, in casu lavadelig, official »in temporalibus«. ²⁹ Den anden nye bestemmelse i Peder Kruses privilegium fastslår, at ærkebisen skal udnævne slotsfogeder efter råd af kapitlet eller dets mere forstandige del »et non aliter«. Dette er muligvis kapitlets reaktion på, at Jakob Gertsen – ifølge den lundensiske ærkebispkrønike – pantsatte slottet Elleholm med det tilliggende gods til Axel Pedersen (Thott) for 1000 mark sølv i hvide sterlinge. ³⁰ Pantsættelsen af Elleholm kendes ikke fra dokumentarisk materiale, men dens baggrund er vel ærkebisp Jakob Gertsens pengemangel, som de samtidige kilder giver et ganske godt indtryk af. ³¹

²⁵ APD nr. 838, 839, 844.

²⁶ Rep. 1 nr. 3877.

²⁷ Rep. 1 nr. 3840 og 3877 sammenholdt med nr. 3744.

²⁸ SD II s. 293–295, 415f.

²⁹ Rep. 1 nr. 4652. Jf. Ingesman 1985b s. 66f og 77.

³⁰ SM II s. 121.

³¹ Se vedrørende besværet med betalingen af servispengene til det pavelige kammer APD nr. 838, 839, 887, 967f, 1018f, 1032, 1068, 1106; jf. Moltesen 1896 s. 94f. Se vedrørende en gæld til hantseater efter en stranding på Bornholm HR 1 IV nr. 173 (jf. ABH s. 3f), nr. 185 (s. 159), nr. 186, nr. 214 og 215 (= ABH s. 4f og 5f), nr. 236 (s. 230), nr. 250 (s. 240), nr. 290 (s. 287), nr. 309 (s. 306), nr. 350 (s. 339), nr. 387, nr. 430, nr. 477 (s. 446), nr. 483 (s. 452), nr. 494, nr. 559 (s. 515), nr. 616 (s. 562); HR 1 V nr. 7 (s. 5), nr. 21 (s. 14), nr. 31, nr. 101 (s. 69), nr. 133, nr. 170 (s. 115), nr. 171, nr. 172, nr. 186 (s. 127), nr. 247 (s. 179), nr. 534 (s. 428); SD I s. 48f; HUB V nr. 1019 = HR 1 VI nr. 42.

I kontrast hertil kan det nævnes, at Jakob Gertsen som privatperson foretog flere betydelige godskøb, se Rep. 1 nr. 4377 (jf. nr. 4344), 4401; SD I s. 499f, 504f, 511f; Testamenter nr. 79; LMCL s. 80.

Ærkebisp Peder Kruse

Det er blevet hævdet, at ærkebisp Peder Mikkelsen Kruse »efter alt at dømme« var borgersøn fra Lund.³² Påstanden bygger dog alene på en i slutningen af det 14. århundrede indført notits i Lunde kapitels gavebog, der nævner, at en bestemt Lundeborgers årtid skal afholdes af en bod »in foro prope portam Michaelis Kruse«.³³ Uden videre at gå ud fra, at denne ellers ukendte Mikkell Kruse – som naturligvis slet ikke behøver at have været borger i Lund – er fader til den senere ærkebiskop, er meget dristigt. Forholdet er nemlig det, at ærkebispens tilnavn Kruse ganske vist er bevidnet allerede i det 15. århundrede, men rent faktisk ses det ikke anvendt i hans egen levetid, hverken af ham selv eller andre.³⁴ Det betyder, at det er uvist, om Kruse skal opfattes som et slægtsnavn eller et personligt tilnavn, måske ligefrem et øgenavn, som først eftertiden gjorde officielt.

Ligesom tilnavnet ikke hjælper os på sporet af Peder Kruses oprindelse, får vi heller ingen vejledning af hans våben. I hans ærkebiskoppelige sekret er indsat et våbenskjold med en halv vinget grif, et i Danmark ellers ukendt våben.³⁵ Man kan ikke engang tage dette våben som et vidnesbyrd om adelig baggrund. En betragtning af de senmiddelalderlige ærkebiskoppers sekreter viser nemlig ganske tydeligt, at man havde en bestemt opfattelse af, hvorledes det ærkebiskoppelige sekret skulle udformes.³⁶ Denne opfattelse krævede, at ærkebispens personlige våben i form af et »adeligt« våbenskjold skulle indgå i sekretet, og selv landsbydegnesønnen Birger Gunnersen, der forsvarede linden i sit våben som et symbol, førte skjold og hjelm.³⁷ Også Peder Kruses våben kan altså være konstrueret specielt til anvendelse i hans ærkebiskoppelige sekret. Da vi ved, hvor ofte de danske bisper i senmiddelalderen er kongelige protegéer, kan det ikke andet end vække mistanke, at det af ærkebisp Peder Kruse førte våben netop kan opfattes som en brisering af kong Eriks eget pommerske våben. Hvorledes forholdet end måtte være, er konklusionen, at det er umuligt at fastslå ærkebisp Peder Kruses oprindelse. Det eneste, der kan siges, er, at han formodentlig stammede fra ærkestiftet.

Peder Kruse er nemlig utvivlsomt identisk med den »Petrus de Lundis«, der gradueredes in artibus ved universitetet i Prag i 1390.³⁸ I 1391 befalede paven nemlig Århusbispens at tildele Peder Mikkelsen, »clericus Lundensis diocesis, qui baccalarius in artibus est«, et kanonikat i Lund.³⁹ »Petrus de Lundis« blev

³² Gottfrid Carlsson i Newman 1946 s. 496 med noten s. 552.

³³ LMCL s. 307f.

³⁴ De tidligste anvendelser af tilnavnet er i brev af 1439 25/7 (AEPa nr. 6), i Lunde kapitels registratur (ÆDA V s. 135 (C. 7)) og i ærkebispekrøniken (SM II s. 120). Jf. i øvrigt DGP II sp. 623f.

³⁵ DGS nr. 25. Jf. Raneke 1982–85 s. 837.

³⁶ DGS nr. 21, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 30.

³⁷ DGS nr. 32, 33. Jf. Bruun 1959 s. 127f.

³⁸ MHUP I,1 s. 269.

³⁹ APD nr. 815.

Fig. 17. Ærkebispe Peder Mikkelsen Kruses segl under et brev af 26. april 1412. Forneden ses ærkebispens våbenskjold med en halv vinget grif over en bølgerække. (Foto: Rigsarkivet, København).

magister i Prag i 1394, og i 1401 træffer vi magister Peder Mikkelsen hjemme i Danmark som kannik i Lund.⁴⁰ Han nævnes dog blot et par gange i de hjemlige kilder, før han i 1410 blev valgt til ærkebiskop efter Jakob Gertsen. Jakob Gertsen døde 1410 18/4, hvorefter kapitlet valgte Lundekanniken Peder Mik-

⁴⁰ MHUPI, 1 s. 289; SD I s. 67f.

kelsen til hans efterfølger.⁴¹ Peder Mikkelsen udstedte som ærkeelectus det obligate privilegium til kapitlet 1410 1/5, han fik sin pavelige udnævnelse 28/7 og betalte servispenge 28/11.⁴² Ifølge en antegnelse i de pavelige kopibøger fik Peder Mikkelsen 1411 23/1 palliet, men først 1411 28/7 stadfæstede han som ærkebisp sit privilegium til kapitlet.⁴³

Ligesom ærkebisp Peder Kruses oprindelse er også hans »profil« som ærkebisp ukendt. Som flere gange nævnt, indeholder det af Peder Kruse udstedte privilegium til kapitlet to vigtige, nye bestemmelser, om kapitlets indflydelse på udnævnelsen af henholdsvis officialer og slotsfogeder.⁴⁴ Disse innovationer i privilegietraditionen siger imidlertid kun noget om kapitlets holdning til forgængerens politik. Det privilegium, som Peder Kruses efterfølger Peder Lykke udstedte i 1419, afviger på enkelte punkter i ordvalget, men ikke i indhold fra Peder Kruses privilegium og kan følgelig ikke anvendes til belysning af forholdene i Peder Kruses tid.⁴⁵ At Peder Kruses »håndfæstning« kunne bruges uændret af efterfølgeren, antyder dog, at hans stiftsadministrative politik ikke har indeholdt bemærkelsesværdige nyskabelser. Den lundensiske ærkebispkrønike kan da også kun fortælle en enkelt episode fra Peder Kruses tid, den lidt pinlige historie om skibet med Lundesædets kostbarheder til en værdi af mange tusinde lybske mark, som blev taget af sørøvere.⁴⁶

Embedsmænd og lensmænd

Kun ganske få embedsmænd og lensmænd nævnes i ærkebisperne Jakob Gertsens og Peder Kruses tid. I dette afsnit skal der først gives en kort oversigt over samtlige kendte embedsmænd og lensmænd, derefter skal de enkelte personer omtales nærmere.

Den official ved navn hr. Knud, der nævnes i ærkebisp Peder Jensens testamente 1391, kendes ikke som official i Jakob Gertsens tid.⁴⁷ Først 1396–99 forekommer dog en anden official, kanniken Jens Jakobsen, der endnu i Jakob Gertsens tid (1405) blev dekan.⁴⁸ Han afløstes åbenbart af en verdslig official, den sjællandske væbner Peder Steen, der omtales som ærkebispens official »in temporalibus« i oktober 1404.⁴⁹ Mod denne helt exceptionelle udnævnelse af

⁴¹ SM II s. 120; LMCL s. 80 note 4; APD nr. 1146. Rep. 1 IV s. 371 sammenblander Peder Mikkelsen med ærkebisp Peder Jensen (1390–91), skønt der ikke er nogen tvivl om Peder Mikkelsens patronymikon (se APD nr. 1145; SD II s. 295).

⁴² SD II s. 293–295; APD nr. 1145f, 1154.

⁴³ APD nr. 1156f; SD II s. 415f.

⁴⁴ SD II s. 293–295, 415f.

⁴⁵ SD III s. 433f.

⁴⁶ SM II s. 120f.

⁴⁷ Testamenter nr. 69 (s. 159). Officialerne omtales nærmere Ingesman 1985b s. 87f.

⁴⁸ Rep. 1 nr. 4059, 4078; DFRH I s. 36–38.

⁴⁹ Rep. 1 nr. 4652.

en verdslig til officialseembedet reagerede kapitlet, som allerede omtalt, ved i ærkebisp Peder Kruses »håndfæstning« at indsætte en bestemmelse, der forbød noget sådant. Muligvis har kapitlet desuden demonstreret sin utilfredshed allerede i Jakob Gertsens levetid. I hvert fald nævnes i november 1405 en ny official, kanniken Jakob Pedersen af Hyby, der besad officialseembedet i resten af Jakob Gertsens tid.⁵⁰ Jens Jensen, der nævnes som official i ærkebisp Peder Lykkes første år (1418–23), må være udnævnt endnu i Peder Kruses tid, men bortset derfra vides intet om denne ærkebispes officialer.⁵¹ Som Jakob Pedersen var også Jens Jensen gejstlig.

Som foged på det vigtigste af ærkebispens slotte, Hammershus, nævnes 1377–89 Jens Uf, der var ærkebisp Niels Jensens nevø.⁵² Det vides ikke, om Jens Uf er fortsat under ærkebisperne Peder Jensen og Jakob Gertsen. I begyndelsen af 1394 var Konrad Ysenvord foged på Hammershus, men senere samme år var han afløst af Tue Nielsen, som dog ikke kan have haft stillingen længe.⁵³ Fra omkring 1394 var det nemlig Poul Degn, der var foged på Hammershus.⁵⁴ Han nævnes som sådan endnu 1405 og 1407, i det sidstnævnte år sammen med eller muligvis allerede erstattet af Jens Lavesen.⁵⁵ På Åhus nævnes 1370–71 den fremtrædende Thorkild Nielsen (Bing), men han var utvivlsomt død før ærkebisp Jakob Gertsens tid.⁵⁶ Sikkert allerede 1393, men i hvert fald i begyndelsen af 1394 var Tue Nielsen foged på Åhus.⁵⁷ Elleholm slot pantsattes af Jakob Gertsen til Axel Pedersen (Thott), fra hvem slottet først indløstes af ærkebisp Peder Lykke.⁵⁸ Slottet Näsbyholm kom først i ærkesædets besiddelse ved ærkebisp Jakob Gertsens testamentariske donation 1410, men det havde vistnok en forløber som administrationscentrum i Turestorpsö (Vemmenhøgs hd), som dronning Margrethe i 1386 skænkede til ærkesædet.⁵⁹ Allerede 1388 udstedte ærkebispens et brev på Turestorpsö, og 1392 var Claus Lang »capitaneus castri Thurastorps ø« og »advocatus provincie Wæmundahøx«, altså foged i det ene af de tre herreder, der siden lå under Näsbyholm.⁶⁰

De ærkebiskoppelige lensmænd, der kendes i Jakob Gertsens og Peder Kruses tid, kan tælles på én hånd. Den lige nævnte Claus Lang skriver sig i Vallby

⁵⁰ SD I s. 511f; SD II s. 225f; Testamenter nr. 77 (s. 182), nr. 79 (s. 186).

⁵¹ Testamenter nr. 82 (s. 191); AF 13 s. 110–113; DDL III s. 28. Jf. Ingesman 1985b s. 82 note 22.

⁵² DD 4 I nr. 446; Testamenter nr. 66 (s. 150); HUB IV nr. 597, 598, 974.

⁵³ HR 1 IV nr. 186, 236; LUB 1 IV nr. 607.

⁵⁴ HUB V nr. 187.

⁵⁵ LUB 1 V nr. 126. ABH s. 14 og SD I s. 610 har forskellige læsemåder af samme brev fra 1407: hvor ABH læser »advocatis«, læser SD »aduocato«.

⁵⁶ DD 3 VIII nr. 449, 450, 451, 452, 453, 456, 488, 492; HR 1 II nr. 22. Thorkild Nielsen nævnes sidste gang 1384, da han – sikkert kort før sin død – indstiftede messer for sin sjæl i Lunde domkirke (Rep. 1 nr. 3456, 3461).

⁵⁷ DDB s. 24f; LUB 1 IV nr. 602 noten; W. Christensen 1903 s. 37 note 3.

⁵⁸ SM II s. 121. Jf. ndf. s. 188, 192.

⁵⁹ SRD VI s. 534.

⁶⁰ Rep. 1 nr. 3632 (dog sen og dårlig regest), 3864.

(Vemmenhögs hd) 1398, Sten Nielsen skriver sig af eller i Norra Sandby ((Västra) Göinge hd) 1400–12, Jon Jensen (Gere) skriver sig til Gissleberga (Onsjö hd) 1415–45, den forhenværende official Peder Steen var 1416 »boende« i Vellinge (Skytts hd), og Gammel Pedersen skriver sig af Hörby (Frosta hd) 1417.⁶¹

Den mest spændende af de embedsmænd og lensmænd, der kendes i den her behandlede periode, er måske *Peder Steen*. Han fører i sit våben en ørn med udspilede vinger, hvorfor Thiset omtaler ham i forbindelse med slægten Due, dog uden at kunne placere ham på denne slægts stamtavle.⁶² Både hans forældre og eventuelle søskende er ukendte; vi ved kun, at hans fader hed Peder.⁶³ Peder Steen er en udpræget lavalidig godsadministratortype. Han skriver sig 1382–1405 til Huseby (Annisse sn, Holbo hd), et len tilhørende Esrom kloster.⁶⁴ Til Roskilde domkirkes kirkevæger forpligtede Peder Steen sig 1383 til at betale 3 pd. korn årligt af gods i Snostrup (Snostrup sn, Ølstykke hd).⁶⁵ Af Roskilde Agnetekloster lejede Peder Steen 1393 for livstid alt klosterets gods i Sundbylille (Jørlunde sn) og Oppe Sundby (Oppe Sundby sn, begge da Jørlunde hd, nu Lyng-Frederiksborg hd).⁶⁶ Peder Steen havde imidlertid ikke blot gejstligt gods, men også krongods i forlening eller leje. I 1397 udstedte Peder Steen nemlig et brev, hvori han »kvit lader« dronning Margrethe for 30 lodige mark sølv, for hvilke han havde »Esbernæthorp« (fhv. by i Skuldelev sn, Horns hd) i pant.⁶⁷ Som det ses, har Peder Steen udpræget lokal tilknytning til Nordøstsjælland, da han pludselig i 1404 forekommer som ærkebispens official.⁶⁸ Fra da af holder han til i Skåne.⁶⁹ I 1413 forekommer han første gang som ridder, og i 1416 – det sidste år han nævnes – skriver han sig »boende i Hwællingæ«, der er ærkebispelenet Vellinge i Skytts herred, og sælger sin gård i Roskilde.⁷⁰

Der kan ikke gives nogen enkel forklaring på Peder Steens pludselige spring fra Sjælland til Skåne, men nok antydninger af en mulig forklaring. Da Peder Steen første gang nævnes i kilderne, besegler han et brev udstedt af Bent Byg

⁶¹ Claus Lang i Vallby: Rep. 1 nr. 4219. Sten Nielsen af/i Norra Sandby: Rep. 1 nr. 4406, U 548. Jon Jensen (Gere) til Gissleberga: Rep. 1 nr. 5500, 7525, 7526, 7527, 7530; SRA. B 30, fol. 58v nr. 412; ST III s. 31–35; AF 13 s. 110–113; DDL III s. 66f, 137–139. Peder Steen i Vellinge: Rep. 1 nr. 5584. Gammel Pedersen af Hörby: SD III s. 290.

⁶² DAS nr. 935, 1135; DAA 1891 s. 137.

⁶³ Se DAS nr. 1135.

⁶⁴ Rep. 1 nr. 3354, 3421, 3753, 3885, 4157; SD I s. 504f. Jf. om lenet DD 1 IV nr. 7, 8, 9, 164, 219; DD 2 V nr. 339; CE s. 160f, 273; Ulsig 1968 s. 159.

⁶⁵ Rep. 1 nr. 3421.

⁶⁶ Rep. 1 nr. 3885.

⁶⁷ Rep. 1 nr. 4157.

⁶⁸ Rep. 1 nr. 4652. Til hans nordøstsjællandske tilknytning jf. også Rep. 1 nr. 3421, 4298–9, 4306.

⁶⁹ SD I s. 504f; SD II s. 650f, 803; Rep. 1 nr. 5258, 5286, 5584; Testamenter nr. 77, 79.

⁷⁰ Rep. 1 nr. 5258, 5584, jf. nr. 5622.

af slægten Grubbe, der som nævnt fører samme våben som ærkebisp Jakob Gertsen, og blandt de øvrige beseglere er netop en af ærkebispens morbrødre, Hennekin Olufsen (Bjørn).⁷¹ Denne er også nærværende på Gurre slot i 1397, da Peder Steen første gang forekommer i selskab med ærkebispens.⁷² Også 1399, da ærkebisp Jakob Gertsen sammen med sin provst og sin ærkedegn var til stede på rettertinget på Gurre slot, var blandt andre Peder Steen nærværende; det samme var for øvrigt ridderne Johan Olufsen og Bjørn Olufsen (Bjørn).⁷³ Nu er der selvfølgelig ikke noget usædvanligt i, at en nordsjællandsk væbner opholder sig på Gurre, og Peder Steen har ikke nødvendigvis været i ærkebispens følge.⁷⁴ Men i det mindste viser de nævnte breve dog, at Peder Steen ikke kan have været en person, der var helt ukendt af ærkebispens og hans sjællandske slægtninge.

Når vi ser nærmere på, hvor Peder Steen optræder som godsadministrator, viser der sig imidlertid flere tidlige forbindelseslinier mellem Peder Steen og ærkesædet end de lige nævnte. Skuldelev sogn, hvori Peder Steen havde krongods i pant, er nabosogn til Snostrup sogn. Lokalteterne Snostrup og Oppe Sundby, i hvilke Peder Steen havde gejstligt gods til leje fra henholdsvis 1383 og 1393, ligger i nabosogne til Jørlunde sogn, i hvilket Peder Steen fra 1393 havde gods i Sundbylille til leje. Peder Steens interesse for gejstligt gods på denne kant er så meget mere bemærkelsesværdig, som det ene af ærkesædets to sjællandske len, Skenkelsø len, netop ligger i Jørlunde sogn. Det ville passe fint i mønsteret omkring Peder Steen, hvis han har været forlenet med Skenkelsø len og således har haft en forbindelse til ærkesædet som dettes lensmand og nordsjællandske forbindelse allerede inden springet til Skåne.

Konrad Ysenvord, der kalder sig selv »knappe van wapen«, er 1394 11/1 og 23/4 slotsfoged på Hammershus.⁷⁵ Den gådefulde væbner med det helt usædvanlige tilnavn optræder kun få gange i kilderne.⁷⁶ I 1396 er han 1/11 nærværende i det store kammer på Lundegård, da Tue Galen tilskøder Lundekirkens provst en halv gård i Malmö, mens han 10/11 opholder sig på Åhus slot sammen med ærkebispens og en række skånske væbnere.⁷⁷ Hans nærværelse ved brevudstedelsen 1/11 skyldes sikkert ikke blot hans forbindelser til ærkebispens, men også hans familieskab med Tue Galen. Da hr. Tue i 1397 skøder gods og rettigheder til Niels Iversen (Rosenkrantz), lader han nemlig sin »swage-

⁷¹ Rep. 1 nr. 3354.

⁷² DDB s. 67f. Johan Olufsen (Bjørn) er identisk med Hennekin Olufsen (Bjørn). Han skifter fornavn, da han bliver ridder (Ulsig 1968 s. 163).

⁷³ Rep. 1 nr. 4298–9.

⁷⁴ Det af Peder Steen 1397 13/10 udstedte brev er sikkert udstedt på Gurre (Rep. 1 nr. 4157, jf. DDB s. 67f), men dog kun en halv snes dage efter, at han opholdt sig der sammen med ærkebispens (DDB s. 67f).

⁷⁵ HR 1 IV nr. 186; LUB 1 IV nr. 607.

⁷⁶ DGP II sp. 1225 sætter tilnavnet i forbindelse med det nederlandske stednavn Itzevoorde.

⁷⁷ Rep. 1 nr. 4078, 4081.

rus« Konrad Ysenvord medbesegle skødebrevene.⁷⁸ Hvori Konrad Ysenvords svogerskab med Tue Galen har bestået, vides ikke.⁷⁹

På Hammershus afløstes Konrad Ysenvord i 1394 af *Tue Nielsen*, der øjen-synligt flyttedes dertil fra Åhus.⁸⁰ Identificeringen af denne Tue Nielsen er ikke helt enkel. Den ærkebiskoppelige slotsfoged kan næppe være identisk med fynboen Tue Nielsen (Bild), der ganske vist har forbindelser til ærkestiftet, men synes at være alt for fremtrædende til at beklæde en sådan post.⁸¹ Men hvem er den ærkebiskoppelige slotsfoged så? I 1388 er en væbner ved navn Tue Nielsen medudsteder af et vidne af Lunde landsting, og han er vel identisk med den væbner af samme navn, som ærkebisp Mogens Nielsen omtaler som sin »nepos« i 1389.⁸² Ærkebisp Mogens Nielsen stammede fra Lolland og førte i øvrigt et våben, der i samme eller let ændret form netop træffes blandt den lollandske lavadel.⁸³ Den ærkebiskoppelige slotsfoged Tue Nielsen er da formodentlig en lavadelig slægtning, som ærkebisp Mogens Nielsen har medbragt fra sin hjemegn, og som siden er »gået i arv« til de efterfølgende ærkebisper. Da vi i 1393 møder Tue Nielsen i Åhus, er han gift med en enke af lokal lavadel, Sophie Jensdatter (Rani).⁸⁴ Hun kaldes 1386 enke efter væbneren Niels Olufsen af Gärnsås (Östra Herrestad sn, Ingelstads hd) og datter af Jens Tuesen.⁸⁵ Jens Tuesen (Rani) er ellers ukendt, men må være en søn af Tue Nielsen Pæling af Hardeberga, der nævnes 1333–34 og er stamfader til den skånske gren af slægten Rani.⁸⁶ Efter at Tue Nielsen er nævnt som slotsfoged på først Åhus og siden Hammershus i 1394, møder vi ham først igen i 1401, da han skriver sig af Gärnsås, som han åbenbart er kommet i besiddelse af ved ægteskabet med Sophie Jensdatter.⁸⁷ Endnu 1407 nævnes Tue Nielsen af Gärnsås og hans hustru Sophie Jensdatter.⁸⁸

⁷⁸ DFRH I s. 31f.

⁷⁹ DAA 1893 s. 162 antager, at Konrad Ysenvord var gift med en datter af hr. Tue, men »svagerus« har en videre betydning end »gener«.

⁸⁰ DDB s. 24f; LUB 1 IV nr. 602 noten; W. Christensen 1903 s. 37 note 3; HR 1 IV nr. 236.

⁸¹ Se om ham DD 3 VIII nr. 278, 326, 369, 370, 371, 372, 373, 453; Suhm 1828 s. 543–545 (datering: se Rep. 1 nr. 3610); Huitfeldt 1603 s. 49f; Rep. 1 nr. 3947; LMCL s. 201f.

⁸² Rep. 1 nr. 3644, 3688.

⁸³ LMCL s. 146f; DGS nr. 22. Jf. f.eks. med de våbener, der føres af Laurids Jensen (Blaa) til Oreby og hans efterkommere og af slægten Venstermand (DAS nr. 1025, 877; DAS L xiii og L xiv. Jf. DAA 1888 s. 84f; DAA 1927 s. 91f).

⁸⁴ DDB s. 24f; DAS nr. 993.

⁸⁵ Rep. 1 nr. 3551.

⁸⁶ DD 2 XI nr. 22, 127. Jf. DAA 1910 s. 343f, der dog kender en *Niels Tuesen*.

⁸⁷ Rep. 1 nr. 4464. Fra 1435 skriver Jens Gjordsen (Drefeld) sig til Gärnsås (Rep. 1 nr. 6796, jf. DDL III s. 167f). Han var formodentlig søn af den Gjord Nielsen, der nævnes 1404 og 1421 (ÆDA IV s. 370 (D. 1); AF 13 s. 110–113). Hvis Gjord Nielsen har været en søn af den ovennævnte Niels Olufsen af Gärnsås, Sophie Jensdatter (Rani)s første mand, har denne altså også været af slægten Drefeld, hvorefter det indbyrdes forhold mellem de forskellige besiddere af Gärnsås i årtierne omkring 1400 synes klarlagt.

⁸⁸ Rep. 1 nr. 4885; ÆDA IV s. 338 (AJ. 12); jf. DDB s. 24f. Det kan ikke udelukkes, at Tue Nielsen kan være identisk både med den ellers ukendte ridder Tue Nielsen, der 1418 pantsatte

De to bornholmske fogeder *Poul Degn* og *Jens Lavesen* var begge væbnere, men er ellers helt ukendte.⁸⁹ *Axel Pedersen (Thott)*, til hvem ærkebisp Jakob Gertsen pantsatte Elleholm, er derimod så velkendt, at han næppe behøver yderligere omtale.⁹⁰ Dog skal opmærksomheden henledes på, at faderen til de berømte Axelsønner var en søn af Peder Axelsen (Thott), som var gift med Juliane Pedersdatter (Grubbe), og at Julianes søster Ingeborg Pedersdatter (Grubbe) var gift med den ofte nævnte Hennekin eller Johan Olufsen (Bjørn), ærkebisp Jakob Gertsens morbroder.⁹¹ Væbneren *Claus Lang*, som 1392 var høvedsmand på Turestorpsö og foged i Vemmenhøgs herred og 1398 havde Vallby len i samme herred, er stamfader til slægten Lang, hvis mest fremtrædende medlem, Peder Lang, er en af de mest betroede blandt ærkebisp Jens Brostrups embedsmænd og lensmænd. Slægten omtales nærmere i forbindelse med ham. *Claus Lang* kan have været i familie med – måske en broder til? – den samtidige Lundekannik og dekan på Bornholm Hartvig Lang.⁹² I øvrigt nævnes en enkelt gang på samme tid også en Lundekannik ved navn Jens Lang.⁹³

Væbneren *Sten Nielsen*, der skrives til Norra Sandby 1400–12, er af ukendt slægt.⁹⁴ Han nævnes første gang i en regest af et brev fra 1397, der oplyser, at Sten Nielsen havde en broder ved navn Niels Steen, til hvem han skødede »een hoogård eller herregård« i Holmby (Holmby sn, Frosta hd).⁹⁵ Af navnemæssige og kronologiske grunde er det nærliggende at antage, at Sten Nielsen og Niels Steen er sønner af en ærkebispelensmand ved navn Niels Steen, der nævnes en menneskealder tidligere, netop i Frosta herred. Denne ældre Niels Steen skrives 1367 af Harlösa (Frosta hd), et mindre ærkebispelen, som han formodentlig havde allerede 1364.⁹⁶ I betragtning af tilnavnets relative sjældenhed er han måske identisk med den svend ved navn Niels Steen, som den vistnok lavadelige Lundekannik Thorkild Bjørnsen betænkte i sit testamente 1350.⁹⁷ Ikke

gods på Lolland (EGJ s. 99, jf. s. 165), og med den ridder Tue Nielsen, der 1423 var medudsteder af et vigtigt brev af Lunde landsting og da besegler med et våben med et hestehoved (Rep. 1 nr. 6031; DAS C xix 1). Dette våben føres ellers af slægten Vind (DAA 1886 s. 392).

⁸⁹ ABH s. 14. Thiset identificerer fejlagtigt Jens Lavesen med hr. Jens Lagesen (Galt), der var ridder allerede 1397 (DAA 1893 s. 175; jf. Testamenter s. 226, 232; DDB s. 67f).

⁹⁰ SM II s. 121. Jf. om ham DBL XIV s. 548f.

⁹¹ DD 4 I nr. 34; Rep. 1 nr. 3285, 3306, 3749, 3835, 4001, 4323.

⁹² Rep. 1 nr. 4078; SD I s. 610f = ABH s. 14; Testamenter nr. 75 (s. 176), nr. 79 (s. 187), nr. 82 (s. 191). Jf. om ham T. Dahlerup 1963 s. 70.

⁹³ APD nr. 843. Han tilhører dog slægten Lang af Roskilde.

⁹⁴ Han henføres i Rep. 1's register til den berømte slægt »Krogno«, alene fordi fru Vibeke Po-debusk beretter, at Sten Nielsen i Sandby førte en sort ørneham i sølv (DAA 1893 s. 181).

⁹⁵ Rep. 1 nr. 4177.

⁹⁶ DD 3 VII nr. 93; DD 3 VIII nr. 51. Lenet nævnes 1546–47 som et selvstændigt len under Flyinge len og omfattede da 16 gårde (RA. Reg. 108 A pk. 23. Malmøhus lens regnskab 1546–47 fol. 107v–120r).

⁹⁷ DD 3 III nr. 340. Thorkild Bjørnsen skal have ført en fembladet rose i sit våben (DGS s. 87), samme våben, som i det 15. århundrede føres af den skånske lavadelsslægt Skalder. Det var måske

meget vides om Sten Nielsen selv. Han var ridemand i 1400, da ærkedegnen i Lund fik indførsel i en gård i Emmislöv (Emmislöv sn, (Östra) Göinge hd), og han var 1414 blandt de tilforordnede til at ransage om omtvistet gods sammesteds.⁹⁸ I 1412 nævnes Sten Nielsen som medbesegler i et brev sammen med andre af Göinge herreds væbnere, og 1416 er han medudsteder af en vidisse på Skåne landsting.⁹⁹

Gammel Pedersen af Hörby nævnes kun et par gange i kilderne.¹⁰⁰ Han var utvivlsomt søn af Peder Jensen, »ther kallas Gamelson«, som han nævnes sammen med i 1417. Peder Jensen Gammelsen skriver sig af Osby (Hörby sn, Frosta hd) 1405 og 1417, men er ellers ukendt.¹⁰¹ Mogens Pedersen af Osby, der nævnes 1438, må være en søn af Peder Jensen Gammelsen og dermed en broder til Gammel Pedersen.¹⁰² Hovedgården Osby nævnes først igen omkring 1500, da Bjørn Skalder skriver sig til Osby.¹⁰³ Adelsårbogen forklarer dette ved at antage, at Peder Jensen Gammelsen foruden de to sønner har haft en datter, som blev gift med Bjørn Skalders fader Clement Skalder.¹⁰⁴ Dette kan imidlertid ikke være rigtigt. Ifølge den med fire anevåbener forsynede gravsten over Lundeærkedegnen Jon Skalder og hans søskende Bjørn og Birgitte fra 1480'erne var Clement Skalders hustru nemlig af slægten Saxstrup og hendes moder af slægten Spoldener, mens hans egen moder var af en ukendt slægt, hvis våben var tre hjerter eller søblade om tre bølger.¹⁰⁵ Det betyder utvivlsomt, at Clement Skalder var gift med en datter af ægteparret Jon Saxstrup og Arløff Pedersdatter (Spoldener), hvilket passer fint med, at dette ægtepar netop ses at have haft et ærkebiskoppeligt len (Gislöv).¹⁰⁶ Måske var det da først sønnen Bjørn Skalder, der giftede sig til Osby, f.eks. ved at ægte en datter af Mogens Pedersen. At der har været forbindelser imellem Mogens Pedersen og Clement Skalder, er i hvert fald givet. Den ene gang, Mogens Pedersen af Osby nævnes, er han netop med til at bevidne, at Clement Skalder har fået tilskødet gods på Frosta herredsting.¹⁰⁷

Thorkild Bjørnsens søster Bodil, der var gift med Jens Andersen af Husie (DD 3 II nr. 407; DD 3 III nr. 340. Jf. DAA 1915 s. 503). Mht. tilnavnet Steen se DGP II sp. 1065.

⁹⁸ Rep. 1 nr. 4406, 5475.

⁹⁹ Rep. 1 nr. U 548 (Der kan næppe være tvivl om, at 1412 er det rette årstal), 5612.

¹⁰⁰ SD III s. 290; DDL III s. 28.

¹⁰¹ Rep. 1 nr. 4673; SD III s. 290. Hans segl er DAS L iii 1. NDA s. 91 anvender hans uden tvivl personlige tilnavn som slægtsnavn for en (konstrueret) slægt »Gammelsen«, til hvilken regnes de personer, som førte samme våben.

¹⁰² Rep. 1 nr. 6966.

¹⁰³ Rep. 2 nr. 9064, 9065; DDL VI s. 141f.

¹⁰⁴ DAA 1915 s. 502.

¹⁰⁵ DAG nr. 27 og planche 2. Jf. mht. det ukendte våben Raneke 1982–85 s. 698.

¹⁰⁶ Ifølge DAA 1914 s. 399 skal ægteparret have haft to døtre. Se om ægteparret Testamenter nr. 75; AF 13 s. 110–113; Rep. 1 nr. 6054, 6606, 6614; DDL III s. 81, 82, 137; DAS L xi 1. Jf. ndf. s. 198f.

¹⁰⁷ Rep. 1 nr. 6966, jf. nr. 6866.

Fig. 18. Gravsten fra 1480'erne i Lunde domkirke over ærkedegn Jon Clementsen Skalder og hans to søskende. Gravstenen viser hr. Jons fire anevåbener, der som sædvanlig er opstillet efter det såkaldte »springende opstillingssystem« (se s. 300). Øverst ses hans faders våben (Skalder) og hans moders (Saxstrup), nederst hans faders moders (ukendt) og hans moders moders (Spoldener). (Foto: Nationalmuseet, København).

Jon Jensen (Gere) kan være søn af Jens Laurensen, der besegler med Gerevåbenet og 1415 skriver sig »i Syothorp«, som måske er ærkesædets Sjøtorp eller Andrarum len (Albo hd).¹⁰⁸ Jens Laurensens økonomiske situation synes ikke særlig god. Før 1401 skødede han gods i Järrestads og Albo herreder til Roskildebispen, og 1415 pantsatte han en gård og en øde fæste i Gässie (Gässie

¹⁰⁸ DAS L xxxiv 1; SD III s. 85; Rep. 1 nr. 5641. Jf. om lenet *Jordeböcker* s. 376f, 501; RA. Reg. 108 A pk. 12. *Officialsregnskabet 1519–22* fol. 40v.

sn, Oxie hd), som han havde fået med sin hustru, til Niels Svendsen (Sparre) af Ellinge.¹⁰⁹ Til denne har Jens Laurensen for øvrigt muligvis haft andre relationer, siden de begge optræder som medbeseglere i et brev fra 1417.¹¹⁰

Hvis Jon Jensen er søn af den økonomisk betrængte Jens Laurensen, er hans levnedsløb så meget mere bemærkelsesværdigt. Første gang, Jon Jensen optræder i kilderne, er i 1408, da ærkebisp Jakob bevidnede, at væbneren Jon Jensen af Öslöv (Bosarp sn, Onsjö hd) personligt var til stede på Lundegård og mageskiftede en gård i Hunneberga (Harlösa sn, Frosta hd) til kapitlet mod en gård i Öslöv, hvor Jon Jensen havde sin »curia principalis«, og hvor ærkesædet ifølge en – dog ret usikker – oplysning hos Peder Iversen havde et len.¹¹¹ Også 1413 var Jon Jensen sammen med ærkebispem, idet han er medudsteder af et brev af Lunde landsting om en skødning til ærkebispem.¹¹² I 1415 skrives Jon Jensen første gang til Gissleberga (Onsjö hd), et af de mindre ærkebispem. Jon Jensen administrerede imidlertid ikke blot gods for ærkesædet, men også for andre af ærkestiftets gejstlige institutioner. Af Bosjö kloster lejede han 1415 gods i Strö (Strö sn, Onsjö hd) og Brönneslöv (Borlunda sn, Frosta hd), og af Lunde spedalskhedskloster lejede han 1420 to øde gårde i Rya (Bosarp sn, Onsjö hd). Desuden var det muligvis ham, der af Bosjö kloster i 1432 lejede to gårde i Norra Håslöv (Håslöv sn, Skytts hd).¹¹³

Fra det beskedne udgangspunkt som administrator af kirkelige institutioners gods har Jon Jensen tilsyneladende forstået at opbygge en vis position. I 1417 besegler han våbenstilstandsftalen mellem kong Erik og holstenerne, i 1421 er han medudsteder af skåningernes vidnesbyrd om Sønderjyllands forhold til Danmark, og 1435 satte kong Erik ham som hovedsmand på det svenske slot Nyköpinghus, som han havde, indtil det erobrede af Engelbrekt året efter.¹¹⁴ Under Christoffer af Bayern tjente Jon Jensen som hofsinde 1443–47.¹¹⁵ Jon Jensen var gift med Kirsten Eriksdatter (Rotfeld), en datter af den nordjyske væbner Erik Nielsen (Rotfeld), som var skånsk gift.¹¹⁶ Parrets efter-

¹⁰⁹ ÆDA I s. 38; SD III s. 85.

¹¹⁰ Rep. 1 nr. 5641. De oplysninger, som DAA 1893 s. 185 giver om Jens Laurensen (Gere), er fejlagtige. Det var Jens Lagesen (Galt), der beseglede i København 1398 (Suhm 1828 s. 650. Fejlen stammer fra oversættelsen hos Huitfeldt 1603 s. 158). Den person, der 1401 er nærværende på rettertinget i Lund, hedder Niels Lauridsen (Rep. 1 nr. 4472) og er muligvis Niels Lauridsen (Kabel af Tostrup) (således også DAA 1899 s. 223).

¹¹¹ SD II s. 31f; MHD I I s. 276. LMCL s. 296 muliggør korrekt identificering af »Øthisløff« (jf. fejlen Rep. 1 IV s. 237, 284).

¹¹² SD II s. 705.

¹¹³ Rep. 1 nr. 5500, 5843, 6576.

¹¹⁴ ST III s. 31–35; AF 13 s. 110–113; KK s. 66 (»joan jönisson han munde en skaning wara«), s. 80f.

¹¹⁵ DMR 1 I s. 33f.

¹¹⁶ Rep. 2 nr. 1010, 1011. Erik Nielsen (Rotfeld) skriver sig til Bjersjöholm (Bjersjö sn, Herrestads hd) i 1422 (Rep. 1 nr. 5964 = DDL III s. 13). Med henvisning hertil gør Olesen 1980 s. 463 ham fejlagtigt til hovedsmand på Beritzholm (Kärstorp sn, Färs hd). Jf. Styffe 1911 s. 70, 79.

kommere skal tilsyneladende regnes til den bedre del af den skånske lavadel, og ingen af dem træffes som ærkebiskoppelige lensmænd.¹¹⁷

Sammenfatning

Under ærkebisp Jakob Gertsen (1392–1410), der utvivlsomt var af sjællandsk lavadelig oprindelse, og under ærkebisp Peder Kruse (1410–18) af uvis oprindelse nævnes kun ganske få ærkebiskoppelige embedsmænd og lensmænd. Fle- re af disse giver til gengæld meget illustrative eksempler på fænomener, som også senere er velkendte inden for den ærkebiskoppelige godsadministration. Officialen og lensmanden Peder Steen hører først hjemme i Nordøstsjælland, hvor han har specialiseret sig i leje af især kirkelige institutioners gods. I 1404 dukker han pludselig op i Skåne som den sjællandskfødte ærkebiskops official, og 1416 skriver han sig til ærkebispelenet Vellinge, som det er nærliggende at opfatte som hans »pension«. Forklaringen på hans spring fra Sjælland til Skåne er vel sagtens den, at han har haft forbindelser til ærkebispens sjællandske slægtninge, dels måske at han kan have været lensmand på et af ærkesædets sjællandske len. Slotsfogeden Tue Nielsen på Åhus 1393–94 og på Hammershus 1394 er formentlig en lavadelig slægtning, som ærkebisp Mogens Nielsen (1379–90) har medbragt fra Lolland, og som siden er »gået i arv« til de efterfølgende ærkebisper. Slægten Lang var allerede på Jakob Gertsens tid knyttet til ærkesædet, idet stamfaderen Claus Lang nævnes som høvedsmand på Turestorpsö og foged i Vemmenhögs herred 1392, mens han sad på det lille Vallby len i 1398. Ærkebispelensmændene Sten Nielsen på Norra Sandby 1400–12 og Jon Jensen (Gere) på Gissleberga 1415–45 var muligvis selv sønner af ærkebispelensmænd. I øvrigt ved vi næsten intet om disse tidlige ærkebiskoppelige embedsmænd og lensmænd, hvilket især er udpræget med hensyn til de bornholmske slotsfogeder Konrad Ysenvord, Poul Degn og Jens Lavesen, hvor vi stort set kun kender de blotte navne. Axel Pedersen (Thott) skiller sig ud fra de ukendte lavadelige væbnere, men det er typisk, at han fik sit len, slottet Elleholm, i pant, og at han i øvrigt havde slægtsrelationer til den pantsættende ærkebiskop, Jakob Gertsen.

¹¹⁷ Jf. DAA 1893 s. 185.

Under Peder Lykke (1418–36) og Hans Laxmand (1436–43)

Ærkebisp Peder Lykke

Ærkebisp Peder Lykke tilhører den sjællandske adelsslægt Bille, der netop i det 15. århundrede er i kraftig fremgang. Bille'ernes fremragende og indflydelsesrige stilling på kong Hans' tid er bekendt, men blot et århundrede tidligere befinder slægten sig på et langt mere beskedent, lavadeligt niveau.¹ Da ærkebisp Peder Lykkes slægtsforhold og biografi i øvrigt er velkendt, skal der på dette sted kun fremhæves enkelte fakta, der i særlig grad er relevante for den her behandlede problemstilling.²

Peder Lykkes fader var væbneren Jon Nielsen (Bille) af Solbjerg (Løve hd), der nævnes 1348–70 og ikke synes særligt fremtrædende.³ Af Jon Nielsens fire sønner er Jens/Niels Jonsen Bille af Solbjerg næsten ukendt og nævnes kun ganske få gange.⁴ Det er blevet foreslået, at Jens/Niels Jonsen Bille kunne være fader til den Poul Bille, der skrives af Roskildebispens len Rollerup (Skt. Peders Landsn, Slagelse hd) 1442–53 og var fader til Herluf Bille, der skrives til Rollerup 1476–86, men derom vides intet.⁵ Sikkert er det imidlertid, at de tre øvrige sønner af Jon Nielsen af Solbjerg alle har snæver tilknytning til Roskilde domkirke og bispestol. Niels Bille var kannik i Roskilde 1387, official samme-steds 1396–97 og blev efter broderens udnævnelse til biskop i Ribe i 1409 hans efterfølger som ærke- og biskop i Roskilde; som sådan nævnes han fra 1411 til sin død i 1428.⁶ Ligesom Peder Lykke havde også Niels Bille relationer til dronning Margrethe, hvis kapellan han kaldes 1389.⁷ Bent Jonsen Bille fik 1395 kvittering som foged på Roskildebispens slot Dragsholm, 1395–98 skrives han af Roskildebispens len Brorup (Skt. Mikkel Landsn, Slagelse hd) og først derefter

¹ Jf. om opbygningen af Bille'ernes position i det 15. århundrede Ulsig 1968 s. 251ff.

² Der henvises til Mollerup 1893. Peder Lykke, hans fader og hans brødre omtales s. 47–128.

³ DD 3 III nr. 79; DD 3 IV nr. 97, 375, 441; DD 3 VIII nr. 338, 485; DAS nr. 477, 701.

⁴ Rep. 1 nr. 4035, 4246, 5102; CE s. 166f. Mollerup 1893 s. 48 og 106f kalder fejlagtigt Jens Jonsen for Jon Jonsen og er ikke klar over, at han må være identisk med Niels Jonsen.

⁵ Poul Bille: Rep. 1 nr. 7232, 7501; Rep. 2 nr. 215; DAS L xx 4. Herluf Bille: Rep. 2 nr. 3924, 3925, 5428; Sandvig 1777 s. 75f; DAS L xx 16. Jf. i øvrigt Mollerup 1893 s. 107. Om Rollerup len se DMR 3 I s. 21ff, 165, 330.

⁶ Rep. 1 nr. 3578, 4063; Suhm 1828 s. 637f; KS 3 III s. 371–375; LDR s. 104. Jf. også T. Dahlerup 1963 s. 91.

⁷ APD nr. 5577.

ter skriver denne driftige godssamler sig til egen hovedgård, fra 1401 til Solbjerg og 1434–36 til Allindemagle (Allindemagle sn, Ringsted hd).⁸

Peder Lykke selv er kannik i Roskilde, da han i 1374 første gang nævnes i kilderne. Kort efter må han være draget udenlands i studieøjemed, idet han allerede i 1379 blev magister i Paris. I 1380 er han hjemme i Danmark igen. Han optræder på dronning Margrethes vegne på Sjællands landsting i 1382, så dronningens gunst er vel baggrunden for, at han kort efter fik ærkedegnedømmet i Roskilde. Som ærkedegn nævnes han første gang i 1385.⁹ Peder Lykkes centrale rolle i de årelange forhandlinger 1400–06, der førte til ægteskabet mellem kong Erik og den engelske prinsesse Philippa, er velkendt.¹⁰

I 1409 blev Peder Lykke biskop i Ribe, og som sådan deltog han 1415–16 i det berømte koncil i Konstanz, hvor han spillede en ikke ubetydelig rolle.¹¹ Som Ribebiskop er Peder Lykke især kendt for sine kapitelsstatutter med reformatorisk sigte fra 1414.¹² Om hans politik i godsadministrativ henseende haves kun få oplysninger.¹³ Så meget heldigere er det derfor, at vi netop ved, at biskoppens egen broder, Bent Jonsen Bille, havde Bøvling slot (Skodborg hd), åbenbart på regnskab.¹⁴ Det meget vigtige, men også udsatte Møgeltønder slot (Lø hd) blev ved en »dæthingne« mellem bisp Peder og hans kapitel på den ene side og Morten Jensen (Gyrstinge) på den anden side 1417 betroet sidstnævnte for 10 år på meget favorable vilkår.¹⁵ Her er der dog næppe tale om en normal bortforlening. Ridderen og rigsråden Morten Jensen (Gyrstinge) var på denne tid hovedsmand på Flensborg og er alt for fremtrædende til at kunne opfattes som en almindelig bispelensmand. Overdragelsen af Møgeltønder slot må derfor forstås på rigspolitisk baggrund; den skal sikkert ses som et forsøg på at styrke det kongelige forsvar af Sønderjylland – ikke som Peder Lykkes specielle begunstiggelse af Morten Jensen (Gyrstinge).¹⁶ Til bispelenet Staby (Staby sn, Ulfborg hd) skrives 1411 Jens Lagesen (Dyre eller Urne?), men da han allerede 1406 havde samme len, var han altså blevet forlenet med det før Peder Lykkes udnævnelse til biskop.¹⁷ Flere bispelensmænd end disse tre nævnes ikke i Peder Lykkes tid som Ribebisp.

⁸ Rep. 1 nr. 3968, 3969, 4470, 4496, 4507, 5102, 5726, 5741, 5765, 6704, 6820, 7229; CE s. 166f.

⁹ DD 3 IX nr. 389; Rep. 1 nr. 3306, 3463; ACUP I sp. 572, 575, 577, 580; Suhm 1828 s. 526f.

¹⁰ Møllerup 1893 s. 53–63.

¹¹ Lindhardt 1942 s. 17–30. Jf. Møllerup 1893 s. 66–72.

¹² Lindhardt 1942 s. 19 med note 37.

¹³ Den efter Reformationen skrevne del af Ribe bispekrønike fortæller, at Peder Lykke »in utraque Jutia ad mensam Episcopalem multas possessiones rurales emit« (SRD VII s. 197f), men da vi ved, at Peder Lykke 1418 10/3 og 1419 26/6 overdrog bispestolen gods, der beliggende i Jylland formodentlig var købegods (HD s. 20f (datering: Rep. 1 nr. 5703); DM 1 III s. 268–270), skal man næppe tillægge bispekrønikens sene oplysning om Peder Lykkes godskøb til bispebordet selvstændig kildeværdi.

¹⁴ Rep. 1 nr. 5484, jf. DDB s. 74 (datering: Rep. 1 nr. 5696).

¹⁵ DM 3 VI s. 93–95, jf. Rep. 1 nr. 5869.

¹⁶ Som hævdet af Møllerup 1893 s. 91. Jf. om Morten Jensen (Gyrstinge) DBL V s. 433f.

¹⁷ Rep. 1 nr. 4809, 5187. Jf. DAA 1891 s. 149 og DAA 1904 s. 467.

Efter ærkebisp Peder Kruses død i foråret 1418 postuleredes Peder Lykke den 4/4 til ærkebiskop.¹⁸ Den 7/10 udnævnte paven Peder Lykke til ærkebiskop, og den 13/12 tilstod han ham palliet, men endnu i slutningen af januar 1419 var udnævnelsesbullen ikke nået til Danmark – eller i hvert fald ikke kendt her.¹⁹ Den 26/2 kalder Peder Lykke for første gang sig selv »archiepiscopus Lundensis«, men først 1419 1/4 stadfæstede han Lundekapitlets privilegier, i øvrigt uden at der foretoges indholdsmæssige ændringer i disse.²⁰

Peder Lykkes virksomhed som ærkebiskop, der først og fremmest omfattede afholdelsen af det af tidens konciliære idéer inspirerede provinskoncil i København 1425, er velkendt.²¹ Derfor skal der her blot omtales et enkelt kildevidnesbyrd, som er det eneste, der kaster lys over Peder Lykkes holdning i godsadministrative spørgsmål. Det er allerede omtalt, at ærkebisp Jakob Gertsen pantsatte Elleholm slot til Axel Pedersen (Thott) for 1000 mark sølv, og at man sikkert finder kapitlets misbilligelse heraf i den bestemmelse, der indsatte i Peder Kruses håndfæstning og påbød, at udnævnelse af slotsfogeder skulle ske i overensstemmelse med kapitlets råd.²² Ærkebisppekrøniken fortæller nu, at Peder Lykke ved hjælp af en ekstraordinær beskatning af sognepræster og sognekirker »befriede« det pantsatte slot.²³ Mogens Madsen henfører begivenheden til året 1424.²⁴ Indløsningen af Elleholm kan måske ses som et vidnesbyrd om, at Peder Lykkes reformiver også gav sig udslag på det godsadministrative område, i hvert fald i den første del af hans archiepiscopat. I sine sidste år måtte Peder Lykke derimod, som vi skal se, selv foretage flere pantsættelser af ærkebiskoppelige len.

Ærkebisp Hans Laxmand

Hans Laxmand tilhører den skånske højadelsslægt Laxmand, der netop på Erik af Pommerns tid træder frem i første række. Slægten er en gammel skånsk slægt, kendt allerede 100 år før Hans Laxmands tid. Den første kendte Laxmand er ridderen Peder Laxmand, der nævnes 1315–37 og hører til blandt de mest fremtrædende skåninger på denne tid.²⁵ Den Peder Laxmand, der nævnes 1380–1401 og var fader til ærkebisp Hans Laxmand, kunne være en søn af den

¹⁸ Peder Kruses dødsdag er ukendt, men endnu 1418 21/3 mente man i Lund, at han var i live (Testamenter nr. 82, s. 191). Om datoen for Peder Lykkes postulation: SM II s. 121. Han kaldes »archipostalatus i Lund« 1418 5/5 (Rep. 1 nr. 5712, jf. nr. 5713).

¹⁹ APD nr. 1262, 1263, 1278; KD I s. 146.

²⁰ KD I s. 147; SD III s. 433f, jf. SD II s. 293–295, 415f.

²¹ Lindhardt 1942 s. 44–65. Jf. Skyum-Nielsen 1955–57 s. 2ff.

²² Ovf. s. 173.

²³ SM II s. 121: »auxilio et subsidio plebanorum et ecclesiarum parrochialium tocius Lundensis dyocesis«.

²⁴ Matthiae 1710 s. 180.

²⁵ DD 2 VII nr. 313; DD 2 IX nr. 445; DD 2 XI nr. 47, 127; DD 2 XII nr. 44.

ældre Peder Laxmand. Derfor taler, at ingen Laxmand kendes mellem den ældre og den yngre Peder Laxmand. Ifølge kronologien må man dog snarere formode, at han er en sønnesøn. Den yngre Peder Laxmand har som væbner medbeseglet den skånske landefred 1380 og flere private breve 1389–92. Han var ridder i 1398, hvorfor der er stor sandsynlighed for, at han har modtaget ridderslaget ved Erik af Pommerns kroning 1397. I 1401 nævnes Peder Laxmand i et udtog af en rettertingsdom sammen med de tre fremtrædende ridder Jens Due, Niels Iversen (Rosenkrantz) og Erik Nielsen (Gyldenstjerne), og samme år var han en af de mange medbeseglere på kong Eriks stadfæstelse af dronning Margrethes gaver til gejstlige institutioner.²⁶ Peder Laxmands søster Elena, der var død 1398, var gift med ridderen Niels Basse af de gamle Basse'r, men ellers kendes ingen søskende.²⁷ Peder Laxmand selv var gift med Taleke, der var datter af Gotskalk Hemmingsen Degn af den roskildensiske patricierslægt Mule af Falkendal.²⁸ Gotskalk Hemmingsen Degn var justitiar 1372–75, hvilket formodentlig er forklaringen på datterens ægteskab, der ligger langt over slægtens niveau.²⁹ Ægteskabsforbindelsen taler for, at Peder Laxmands position muligvis ikke skal vurderes så højt, som man i første omgang er tilbøjelig til.

Peder Laxmand var død i 1405, da to af hans sønner bekræftede hans testamentariske donation af gods til Lunde domkirke.³⁰ Den ene søn, Peder Laxmand, nævnes kun ved denne lejlighed samt som medbesegler for sin broder 1410, og han er formodentlig død i en ung alder.³¹ Den anden søn, Aage Laxmand, var ligesom Peder væbner i 1405, men var ridder i 1410, da han opholdt sig i Sverige. Et vidnesbyrd om Aage Laxmands fremtrædende position er det, at han i hvert fald fra 1417 var rigsråd, og at han i første halvdel af 1420'erne på kronens vegne forvaltede Värmland. Aage Laxmand var 1410 gift med en vis Cecilie, men 1419 med Katarina Larsdotter (Aspenäsätten), datter af en svensk ridder og rigsråd.³² Poul Laxmand nævnes første gang i 1423, og han har derfor måske været den yngste af Peder Laxmands fire sønner.³³ Bortset fra, at Poul Laxmand aldrig blev ridder, synes han ellers lige så fremtrædende som sin ældre broder Aage Laxmand. Han nævnes således i september 1423 i Breslau som en af deltagerne i Erik af Pommerns udenlandsrejse, og han var rigsråd i 1428.³⁴ Som sådan spillede han naturligt en rolle i det følgende årtis politiske begivenheder, men han nåede åbenbart kun lige at opleve omvæltningen i

²⁶ Suhm 1828 s. 519f; Rep. 1 nr. 3761, 3871, 4199; SRP nr. 2404; SRD I s. 319; DM 2 V s. 2–8.

²⁷ Rep. 1 nr. 4199.

²⁸ SD I s. 418; Rep. 1 nr. 6629.

²⁹ W. Christensen 1903 s. 691. Jf. i øvrigt om ham DAA 1904 s. 319.

³⁰ SD I s. 418, jf. LMCL s. 78.

³¹ SD I s. 418, II s. 260.

³² SD I s. 418, II s. 260, 309f; KD I s. 144f; ST III s. 31–35, 58–60; SD III s. 483, 581–583, 583–585; Fritz 1972 s. 151 og 1973 s. 76; Wernstedt 1957–65 s. 16.

³³ DDL III s. 20f.

³⁴ Møllerup 1881–82 s. 723 med note 3, jf. s. 726; HR 1 VIII nr. 323.

1439. Han nævnes sidste gang i rigsrådets opsigelsesbrev til Erik af Pommern 1439 23/6 og i Christoffer af Bayerns første danske brev 1439 8/8.³⁵ Poul Laxmand var gift med en datter af den bekendte ridder, rigsråd og hofmester Erik Krummedige.³⁶ Af de ægteskaber, som Poul Laxmands børn indgik, skal kun fremhæves datteren Margrethes ægteskab med Iver Axelsen (Thott).³⁷

Hans Pedersen Laxmand nævnes første gang 1410 som kannik i Lund.³⁸ Som kannik i Roskilde immatrikuleredes han ved det juridiske fakultet i Prag i 1412 og ved universitetet i Erfurt i 1413.³⁹ I begyndelsen af 1419 blev Hans Laxmand dekan i Lund.⁴⁰ Som sådan immatrikuleredes han i vinteren 1424–25 ved universitetet i Köln, hvor han studerede kanonisk ret.⁴¹ Det er bekendt, at Hans Laxmand spillede en politisk rolle, allerede inden han blev ærkebiskop i 1436. Man har formodet, at Hans Laxmand stod bag ærkebisp Peder Lykkes og Lundekapitlets protest 1434 25/1 mod kong Erik i anledning af den af kongen påtvungne forpligtelse til evig psalterlæsning og har set protesten som et forvarsel om Hans Laxmands rolle ved afsættelsen af Erik af Pommern.⁴² Et sikkert vidnesbyrd om Hans Laxmands politiske betydning haves dog først i hans deltagelse som en af de seks danske repræsentanter ved Halmstadmødet i maj 1435. Hans deltagelse i dette møde betyder muligvis, at Hans Laxmand allerede da var medlem af rigsrådet.⁴³

Formodentlig i begyndelsen af 1436 må ærkebisp Peder Lykke have besluttet at nedlægge sit embede, hvorpå kapitlet tilsyneladende har valgt dekanen Hans Laxmand til hans efterfølger på ærkestolen. I maj–juni 1436 havde Peder Lykke og Hans Laxmand i fællesskab en prokurator i Bologna for at bringe sagen i orden ved kurien. Det første vidnesbyrd om denne prokurators virksomhed er formodentlig – selv om det ikke fremgår direkte – et pavebrev af den 5/5, der giver Hans Laxmand, der her blot kaldes dekan i Lund, en af de ikke usædvanlige tilladelser til at vælge en skriftefader, som kan give fuld absolution i dødsstunden.⁴⁴ Godt to uger senere nævnes prokuratoren og hans hovedærinde eksplicit. Ærkebisp Peder Lykke nedlagde ved sin prokurator, den slesvigske klerk Johannes Grote, den 21/5 sit embede og fik af paven bevilget en årlig pension på 300 guldgylden af ærkebispesbordets indtægter.⁴⁵ Samme dag udnævnte paven Hans Laxmand, der nu kaldes »electus Lundensis«, til ær-

³⁵ AEPA nr. 3; Huitfeldt 1603 s. 640f. Jf. i øvrigt om hans politiske rolle Olesen 1980 (indgang via register).

³⁶ Rep. 2 nr. 8872.

³⁷ Rep. 2 nr. 6248. Jf. i øvrigt DAA 1902 s. 227f.

³⁸ SD II s. 297f.

³⁹ MHUP II s. 158; AEU I s. 99.

⁴⁰ SD III s. 412f, jf. s. 404f, 411f.

⁴¹ MUK I s. 211.

⁴² Erslev 1901 s. 384f. Protesten er trykt DDL III s. 135f.

⁴³ ST III s. 126–130. Jf. Erslev 1901 s. 385 samt Olesen 1980 s. 27 med note 20 på s. 520.

⁴⁴ APD nr. 5822.

⁴⁵ DDL III s. 170f.

kebisp efter Peder Lykke, og han gav ham den 30/5 tilladelse til at lade sig indvie af hvilken som helst biskop.⁴⁶ Den 19/6 lovede ærkeelectus Hans Laxmand ved prokuratoren Johannes Grote at betale servispønge til det pavelige kammer og kardinalkollegiet.⁴⁷ Senest den 11/8 må den pavelige udnævnelsesbulle af 21/5 være nået til Danmark, thi da bekræftede Hans Laxmand, nu kaldt »archielectus Lundensis confirmatus«, i uændret form kapitlets privilegier.⁴⁸ Det vides ikke, hvornår bispevielsen har fundet sted, men i 1437 omtaler flere kilder Hans Laxmand som ærkebiskop.⁴⁹

Hans Laxmands politiske betydning i den korte årrække 1436–43, da han var ærkebiskop og dermed rigsrådets leder, er bekendt, om end muligvis noget overvurderet i den ældre forskning.⁵⁰ Samarbejdet mellem Christoffer af Bayern og ærkebiskop Hans Laxmand om ordningen af de kirkelige forhold, der resulterede i tiendeforordningerne af 1443 7/1 og 8/1, klosterreformationsforordningen af 1443 8/1 og Christoffers to privilegier til ærkesædet af 1443 7/1 og 13/4, er indgående behandlet af Niels Skyum-Nielsen.⁵¹ Om ærkebiskop Hans Laxmands forhold til domkapitlet og hans politik i stiftsadministrationen haves næsten ingen konkrete oplysninger. Hans iver for at reformere klostrene i ærkestiftet kom til udtryk i en ansøgning til paven allerede i 1437.⁵² Årsagen til, at han i 1441 ansøgte Baselkoncilet om at få en koadjutor, kendes ikke.⁵³ I 1442 udspillede mellem ærkebisp og provsten Peder Axelsen (Thott) en strid, som vi desværre ikke ved meget om.⁵⁴ Der foreligger imidlertid intet grundlag for at antage, at kapitlet som helhed eller blot en del af det skulle have været engageret i striden på provstens side.

Embedsmænd og lensmænd

Som allerede nævnt, må ærkebiskop Peder Lykke have overtaget officialen Jens Jensen, der nævnes 1418–23, fra forgængeren Peder Kruse.⁵⁵ Efter Jens Jensen nævnes ingen official før 1434, da officialen er den verdslige lavadelsmand Peder Skaaning.⁵⁶ Under Hans Laxmand kendes ingen officialer.

Som slotsfoged på Hammershus nævnes omkring 1420 Jens Degn og 1429–

⁴⁶ DDL III s. 171–173.

⁴⁷ DDL III s. 174f = APD nr. 1769, jf. DDL III s. 175f = APD nr. 1772.

⁴⁸ DDL III s. 176f, jf. SD III s. 433f.

⁴⁹ DDL III s. 184, 185, 188, 189, 191f.

⁵⁰ Således Olesen 1980 s. 233ff samt passim.

⁵¹ DDL III s. 249f, 250f, 252f, 253–255, 256–258; Skyum-Nielsen 1955–57.

⁵² DDL III s. 189–191. Jf. Skyum-Nielsen 1955–57 s. 24f og Losman 1970 s. 134f.

⁵³ Losman 1970 s. 139f; Olesen 1980 s. 234.

⁵⁴ DDL III s. 239f, 242.

⁵⁵ Ovf. s. 177.

⁵⁶ DDL III s. 142f, 152f.

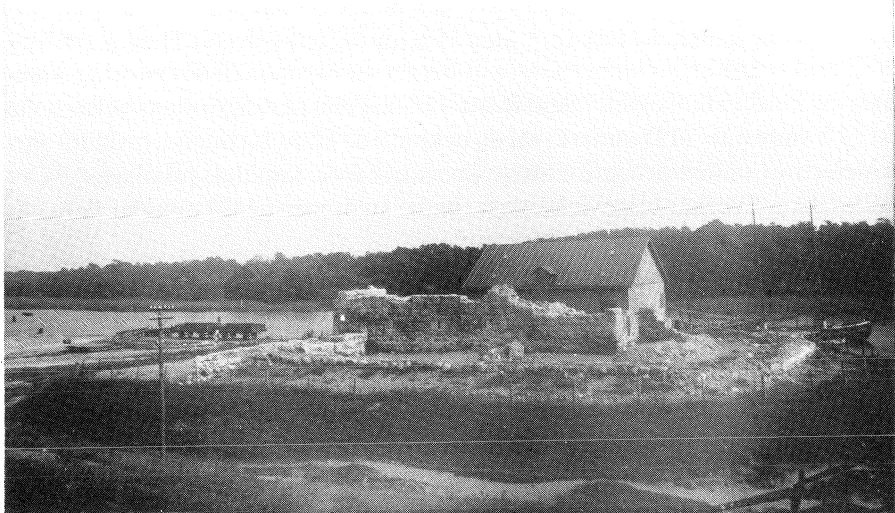

Fig. 19. Da svenskerne i 1436 gjorde indfald i Blekinge, truedes begge de ærkebiskoppelige slotte i området, Elleholm og Åhus. Karlskrøniken fortæller nærmere om de to ærkebiskoppelige slotsfogeders militære rolle. Slotsfogeden Jens Skullesen på Åhus indgik på skrømt en stilstand med hovedsmanden for den svenske garnison i den erobrede Ronneby Klaus von Lanken, mens Oluf Bing – der ifølge sammenhængen må være slotsfogeden på Elleholm, hvor han dog ikke opholdt sig – tilskrev Klaus von Lanken et fejdebrev og sendte sine svende til Elleholms slot. Klaus von Lanken indledte derpå en belejring af Elleholm, som i Oluf Bings fravær bestyredes af en underordnet husfoged. Husfogeden indgik med Klaus von Lanken en aftale, hvorved han fik lov til at forlade slottet med ærkebispens gods og svende. Oluf Bings svende blev tilbage på slottet, som derpå indtoges af Klaus von Lanken. Hans besiddelse af slottet blev dog kun kortvarig. I mellemtiden havde Jens

34 Aage Nielsen (Sparre).⁵⁷ I 1437 nævnes fogeden »Yesse Endersson« (Jens Andersen?), der afløstes af Jens Eter, der nævnes som foged 1439–43.⁵⁸ På Åhus var Jens Skullesen foged 1431 og formodentlig endnu 1436.⁵⁹ Elleholm indløstes af ærkebisp Peder Lykke fra Axel Pedersen (Thott), til hvem slottet var blevet pantsat af ærkebisp Jakob Gertsen.⁶⁰ Under svenskernes angreb på Elleholm i 1436 var det tilsyneladende Oluf Bing, der havde slottet.⁶¹ På Näsbyholm kendes ingen slotsfogeder på denne tid.

⁵⁷ I en række danzigske klager fra 1434 nævnes det blandt andet, at Jens Degn »2 jare na deme stryde« og de følgende år tog gods fra skipperne på Bornholm (HR 2 I nr. 381, s. 281). Med det citerede udtryk menes måske to år efter kong Eriks krig med holstenerne 1416–17; i hvert fald står det pågældende klagepunkt sammen med klager, der vedrører begivenheder omkring 1420. Andetsteds fra ved vi, at Jens Degn var død i 1425 (ABH s. 15). Aage Nielsen (Sparre): ABH s. 15f, 16f; DDL III s. 84f, 97f, 155f, 156f; HUB VI nr. 818 (s. 460); APD nr. 1651; Rep. 1 nr. 6657; DM 1 III s. 229f.

⁵⁸ »Yesse Endersson«: HUB VII 1 nr. 514 note 2. Jens Eter: HUB VII 1 nr. 514, 541, 580; DDL III s. 260f.

⁵⁹ Rep. 1 nr. 6484; KK s. 342ff.

⁶⁰ SM II s. 121.

⁶¹ KK s. 342ff, jf. s. 84f.

Skullesen, Oluf Bing og en tredje skånsk adelsmand nemlig samlet en stor hær af blekingeboere, hvormed de indledte en belejring af Elleholm. Denne endte med, at Klaus von Lanken fik lov at forlade slottet, hvilket skete under for svenskerne ydmygende former, idet danskerne berøvede de svenske deres forsyninger. – Bag det noget indviklede begivenhedsforløb aner man en dansk taktik, der gik ud på at lokke svenskerne til at koncentrere sig om det for Skånes forsvar som helhed mindre vigtige Elleholm slot, hvorved det svenske angreb opholdtes og afledtes så længe, at der kunne organiseres et dansk modangreb. Derved afværgedes et svensk angreb på det militært vigtigere Åhus slot, der bevogtede indfaldsporten til selve Skåne.

Som billederne her viser, står der endnu ret betydelige ruiner af Åhus slot tilbage. (Foto: Nationalmuseet, København).

Fælles for disse ærkebiskoppelige embedsmænd i Peder Lykkes og Hans Laxmands tid er, at de er af ukendt oprindelse.

Peder Skaaning, der var official i 1434, skrives til det store Fulltofta len (Frosta hd) 1427–34, men derudover vides ikke meget om ham. Han kendes næsten udelukkende som medbesøger i breve udstedt af eller til gejstlige personer og institutioner i Lund.⁶²

Fogeden på Bornholm omkring 1420, *Jens Degn*, var broder til Arvid Jensen, som ikke kalder sig væbner og fører et ellers ukendt våben; ligesom broderen nævnes han kun en enkelt gang.⁶³

Den i 1437 nævnte foged på Bornholm, »*Yesse Endersson*«, er fuldstændig ukendt, men det kan ikke helt afvises, at han kan være identisk med *Jens Eter*, der nævnes som foged blot et par år senere. *Jens Eter* omtales 1436 som Poul Laxmands foged, men ærkebisp Hans Laxmand har åbenbart overtaget ham

⁶² SD I s. 399 (vist forkert dateret); DDL III s. 71, 108f, 142f, 152f; Rep. 1 nr. 6552; SRA. E 102a, sextern 17 nr. 126.

⁶³ ABH s. 15; DAS F xxxvii 1.

fra broderen og udnævnt ham til foged på Bornholm.⁶⁴ Han er næppe fortsat som foged under ærkebisp Tue Nielsen, da han allerede i 1444 træffes i Malmö, hvor han omtales som rådmand i 1446.⁶⁵ I hans våben ses to halve svaner placeret over hinanden, netop en brisering af Laxmandslægtens våben.⁶⁶ Jens Eter afgiver altså utvivlsomt et skånsk eksempel på det fænomen, som Troels Dahlerup har kaldt »heraldisk undervasallitet«. ⁶⁷ Man kan forestille sig, at Jens Eter som foged hos Poul Laxmand og ærkebisp Hans Laxmand har fået frihed og frelse på forbøn af en af disse og med Laxmandslægtens våben i let brisering.

Jens Skullesen fører et forholdsvis almindeligt våben og kan ikke henføres til nogen bestemt slægt; adskilligt peger på, at han er af svensk afstamning.⁶⁸ En økonomisk betrængt situation var måske baggrunden for, at han gik i ærkebispens tjeneste.⁶⁹ Allerede i 1423 var Jens Skullesen med ærkebisp Peder Lykke i Odense, og 1431 var han foged på Åhus, en post han sikkert beklædte endnu 1436 under det svenske angreb på Blekinge.⁷⁰ Efter ærkebisp Peder Lykkes død nævnes Jens Skullesen kun et par gange. Han har dog vist stadig været i ærkebiskoppelig tjeneste, siden han i 1440 var sammen med ærkebisp Hans Laxmand i Kalmar.⁷¹ Mens Jens Skullesens oprindelse er uvis, ved vi lidt om hans hustru og datter. Jens Skullesen var nemlig gift med en datter af Eskild Aagesen (Hegle II), der vistnok hed Bente Eskildsdatter. I 1455, da både Jens Skullesen og parrets ugifte datter Eline var døde, nævnes hun som søster i Vadstena kloster.⁷²

En *Oluf Bing* havde tilsyneladende Elleholm under det svenske angreb på Blekinge i 1436. Der kendes kun én person ved navn Oluf Bing i første halvdel af det 15. århundrede, en rådmand i Malmö, der nævnes 1444–56. Det kan antages, om end ikke bevises, at Oluf Bing på Elleholm 1436 er identisk med den senere Malmörådmand, der aldrig kaldes væbner, men dog fører »adeligt« våben med skjold og hjelm.⁷³ Hvis de to personer er identiske, har vi endnu et eksempel på en ærkebispetjener, der bliver borger.

Kun en enkelt af embedsmændene skiller sig ud fra de øvrige. Også *Aage Nielsen (Sparre)*, der er foged på Bornholm 1429–34, er af ukendt oprindelse,

⁶⁴ HUB VII 1 nr. 206 (udgiverens indledning er misvisende). Se om ham i øvrigt Ingesman 1984a s. 309f.

⁶⁵ DDL III s. 260f; Rep. 1 nr. 7414; ÆDA I s. 83; *Juridisk Tidsskrift* XXV, 1835 s. 324–327.

⁶⁶ DAS D xiv 1.

⁶⁷ Jf. T. Dahlerup 1965–69a, 1965–69b og 1969–70 s. 23ff.

⁶⁸ DAS L xxiii 1. Se om ham i øvrigt Ingesman 1984a s. 306f.

⁶⁹ Rep. 1 nr. 5946.

⁷⁰ Rep. 1 nr. 6006, 6484; KK s. 342ff, jf. s. 84f.

⁷¹ SMR nr. 647, 1179.

⁷² Således synes brevet af 1455 27/4 (W. Christensen 1895 s. 446f) bedst at kunne forstås.

⁷³ KK s. 342ff, jf. s. 84f; Rep. 1 nr. 7414, 7739, 7849, 7907, 7934; Rep. 2 nr. 481, 579; DDL III s. 287f, 300f, jf. s. 139; DAS C lxxix 1. I slutningen af århundredet nævnes en Oluf Bing på Bornholm (DDL IV s. 422; DDL V s. 243).

men til gengæld haves adskillige andre oplysninger om ham.⁷⁴ Aage Nielsen træffes ikke i kilderne, før han i 1429 nævnes som foged på Bornholm. Han må på dette tidspunkt have været forholdsvis ung, da han først døde mellem 1457 og 1460.⁷⁵ Efter at være gået af som foged på Bornholm mellem 1434 og 1437 blev Aage Nielsen boende på øen, hvis mest fremtrædende mand han sikkert har været.⁷⁶ Allerede som foged på Bornholm erhvervede Aage Nielsen gods på øen, således f.eks. 1429 Stengård (Ibsker sn) og Pæregård (Øster Larsker sn).⁷⁷ Han lagde derved grunden til et efter bornholmske forhold anseeligt godskompleks, hvis ejerforhold kan følges i mere end 100 år; det arvedes først af hans søn og kom efter ham til Peder Lang, der udbyggede det yderligere.⁷⁸ I Øster Marie sogn stiftede Aage Nielsen tidligt et kapel, og endnu 1451 skrives han i Øster Marie kirkesogn på Bornholm.⁷⁹ Først på sine gamle dage forlod Aage Nielsen Bornholm og bosatte sig i Landskrona.⁸⁰

I sit første ægteskab var Aage Nielsen gift med enken efter den næsten ukendte Peder Lauridsen, der måske var en broder til ærkebispelensmanden Thorsten Lauridsen (Giedde), som siden skal omtales nærmere.⁸¹ Aage Nielsen omtaler sin hustrus datter Karine Pedersdatter, der var gift med Jep Lang og dermed moder til den fremtrædende ærkebispelensmand Peder Lang, som sin fosterdatter, ligesom Aage Nielsens søn kalder Peder Lang for sin søstersøn.⁸² I sit andet ægteskab var Aage Nielsen gift med en formodentlig noget mere fremtrædende adelsdame, Christine Gjordsdatter (Drefeld).⁸³ I første ægteskab havde Aage Nielsen sønnen Niels Aagesen, som Christine Gjordsdatter 1460 omtaler som sin husbonds søn.⁸⁴ I 1470'erne, hvor Christian I netop giver en række slotte til lavadelige, møder vi Niels Aagesen på Laholm 1474–82.⁸⁵ Som kongelig slotshøvedsmand fik Niels Aagesen ridderslaget.⁸⁶ Fra 1488 skriver Niels Aagesen sig til Maglegård, der ligger i Øster Marie sogn på Bornholm. I 1491 fik han af Peder Lang livsbrev på Svaneke by, som Peder Lang

⁷⁴ På grund af Aage Nielsens patronymikon og våben, to sparrer, gør Thiset ham til søn af den fremtrædende ridder Niels Svendsen (Sparre) til Ellinge, om end han selv betvivler slægtskabet (DAA 1917 s. 514). Et brev af 1434 22/4 (Rep. 1 nr. 6690) er dog formodentlig tilstrækkeligt bevis på, at Aage Nielsen ikke kan være en søn af Niels Svendsen.

⁷⁵ ABH s. 21, 22; Rep. 2 nr. 1165.

⁷⁶ Jf. DDL III s. 260f.

⁷⁷ ABH s. 15f, 16f.

⁷⁸ Kraft 1971 s. 27–31.

⁷⁹ APD nr. 1651, jf. ABH s. 21; ABH s. 19f.

⁸⁰ ABH s. 22; Rep. 2 nr. 12690, jf. nr. 1165.

⁸¹ Ndf. s. 218f, 272.

⁸² ABH s. 19f, 22 (med rettelsen Rep. 2 nr. 730); Rep. 2 nr. 12925.

⁸³ Rep. 2 nr. 1165.

⁸⁴ Rep. 2 nr. 1165.

⁸⁵ Missiver II s. 85f; Rep. 2 nr. 3583; KD IV s. 183f = GDD I s. 17f. Olesen 1980 s. 464 kalder ham fejlagtigt Niels Aagesen (Thott). Mht. den kongelige forleningspolitik i disse år se H. Christensen 1983 s. 116ff.

⁸⁶ Han kaldes ridder 1475, men ikke 1474 (Rep. 2 nr. 3583; Missiver II s. 85f).

Fig. 20. I Øster Marie sogn på Bornholm ses endnu ruinerne af det kapel, Maglegaards kapel, som den ærkebiskoppelige foged Aage Nielsen (Sparre) lod bygge omkring 1430. (Foto: Nationalmuseet, København).

havde i forlening af ærkesædet, samt to af Peder Langs egne gårde på Bornholm.⁸⁷ Niels Aagesen, som var død i 1494, var gift med Sophie Lagesdatter af »Sudreims-Ætten«, hvis skånske gren vi ikke ved meget om.⁸⁸ En søster til Sophie var gift med ærkebisp Tue Nielsens official Peder Hjul, som siden skal omtales.⁸⁹

Også de almindelige lensmænd under ærkebisperne Peder Lykke og Hans Laxmand er lavadelige – dog med få, letforklarlige undtagelser, som først skal omtales.

Det ville nærmest være påfaldende, hvis ikke en biskops egen broder betænkes med et af bispestolens len, og ligesom Peder Lykke som Ribebiskop satte sin broder Bent Bille på Bøvling slot, sørgede også Hans Laxmand for sin broder. Dette fremgår af en hidtil upåagtet regest, der oplyser, at *Poul Laxmand* 1438 ombyttede det mellemstore Norra Vram len (Södra Åsbo hd) med et af ærkesædets største len, Väsby len (Luggude hd).⁹⁰ Andre højadelige fik imidlertid kun len ved at låne ærkesædet penge i trængselsituationer. Om-

⁸⁷ Rep. 2 nr. 6362; DDL V s. 145f.

⁸⁸ Rep. 2 nr. 3583, 6362, 6755, 7840; DDL V s. 145f; ABH s. 30f. Jf. DAA 1921 s. 558–560.

⁸⁹ Ndf. s. 209ff.

⁹⁰ SRA. E 102a, sextern 11 nr. 136.

kring midten af 1430'rne var ærkesædet tilsyneladende i konstant pengemangel, formodentlig på grund af krigsomkostningerne i forbindelse med den svenske opstand. Ærkebisp Peder Lykke pantsatte 1434 31/3 Hallaröd len (Frosta hd) til kapitlet for 200 arnoldsgylden, og 1434 1/9 pantsatte han til kapitlet Håslöv len (Skytts hd) for 100 ny arnoldsgylden »til wor Lunde kirkis beskermelse oc wor nadhege herre koningx vtbutth amot hans openbare fiende aff Suerige hans land oc slot ther at unsette«. ⁹¹ Samme år pantsattes Höör len (Frosta hd) til *Peder Nielsen (Galen)* af Åraslöv, der 1435 også fik Skillinge len (Norra Åsbo hd) i pant. For 280 rhinske gylden pantsattes Snårestad len (Ljunits hd) 1436 til Peder Nielsens nære slægtning, den senere ridder og rigsråd *Niels Jensen (Galen)* af Hammar. ⁹² Endelig kan nævnes, at *Thorkild Brahe* fik Snöstorp len i Halland i pant i 1442, og at pantsættelsen af ærkesædets gods i Arlöv (Burlöv sn, Bara hd) til en Malmöborger – en pantsættelse, der ligger før 1444, da det pantsatte gods omtales i et skifte – tænkeligt hører hjemme i samme sammenhæng som 1430'ernes pantsættelser. ⁹³

Den lavadelige gruppe af lensmænd omfatter kun et par personer, der er så godt som ukendte. *Niels Jepsen*, der skrives i Håslöv (Skytts hd) i 1420, fører samme våben som slægten Væbner på Sjælland, men kan ikke ellers bringes i forbindelse med denne slægt. ⁹⁴ *Anders Iversen* skrives af Örsjö (Vemmenhögs hd), da han 1431 medbesegler et skødebrev til ærkebisp. Desuden nævnes han 1429 og 1438 (1428?) som medbesegler i breve, der er udstedt af væbnere hjemmehørende i Vemmenhögs herred. ⁹⁵ Ved den lige nævnte pantsættelse til kapitlet af Håslöv len (Skytts hd) i 1434 tog ærkebisp det forbehold, at *Merete, Olaf Becstorps enke*, skulle have og nyde sit lejemål på lenet, så længe hun levede. Det er uvist, om Merete har fået lenet som enke, eller om hun har overtaget det ved Olaf Becstorps død. I øvrigt er begge de to personer fuldstændig ukendte. ⁹⁶

Når vi derefter vender os til den resterende gruppe lavadelige lensmænd, møder vi medlemmer af velkendte skånske lavadelsslægter som f.eks. Saxstrup, Ged, Rosensparre og Hollunger.

Saxstrupslægten gør sig stærkt gældende blandt de ærkebiskoppelige lensmænd under Peder Lykke og Hans Laxmand. Det hænger måske sammen

⁹¹ DDL III s. 142f, 152f.

⁹² SRA. E 102a, sextern 10 nr. 51, 52, 53. Niels Jensen kalder Peder Nielsen sin kære broder i et brev af 1417 29/3 (SD III s. 225f), men det behøver dog ikke at betyde, at de var kødelige brødre. Det er dog givet, at DAA 1893 s. 162f gør stamtavlen for denne gren af Galenslægten unødigt kompliceret, fordi der ikke tages hensyn til, at Jens og Niels anvendes i flæng om samme person.

⁹³ Snöstorp: SRA. E 102a, sextern 10 nr. 55. Jf. om Thorkild Brahe DAA 1950 s. 7. Arlöv: Rep. 1 nr. 7414.

⁹⁴ SD III s. 551; DAS A xj 1. Jf. DAA 1946 II s. 97ff og Raneke 1982–85 s. 655 (med supplement). Der er ingen grund til at gøre Håslöv til en adelig hovedgård (således Skansjö 1983 s. 262).

⁹⁵ SRA. E 102a, sextern 17 nr. 126 (Rep. 1 nr. 6504 er en mere kortfattet regest af samme brev); Rep. 1 nr. 6426, 6951.

⁹⁶ DDL III s. 152f. Olaf Becstorp kan muligvis være svensk, jf. DGP II sp. 55.

med, at slægten har etableret stærke forbindelser til ærkesædet en generation tidligere, da Svend Hinzesen Saxstrup var dekan, og hans broder Jon Saxstrup var kannik. Mads Saxstrup d.y. havde det store Väsby len (Luggude hd), som han dog 1438 måtte ombytte med det lidt mindre Norra Vram len (Södra Åsbo hd).⁹⁷ Ove Saxstrup skrives af Bovsgård (Norra Vram sn, Södra Åsbo hd) 1440–42.⁹⁸ Endelig skrives Jon Saxstrups enke Arløf Pedersdatter (Spoldener) i Gislöv (Skytts hd) omkring midten af 1430'rne, således at Jon Saxstrup tænkeligt har haft dette len.⁹⁹

Jon Saxstrup og Ove Saxstrup kan være sønner enten af Jens Saxstrup, der netop var en broder til dekanen Svend Hinzesen Saxstrup og kanniken Jon Saxstrup, eller af Mads Saxstrup d.æ., som kan formodes at være enten broder eller fætter til de tre Hinzesønner. Både Jon Saxstrup og Ove Saxstrup er ret ukendte. Jon Saxstrup nævnes 1404–23, mens hans enke Arløf Pedersdatter (Spoldener) nævnes 1428–33.¹⁰⁰ Ove Saxstrup nævnes 1426–44.¹⁰¹ Mads Saxstrup d.æ. havde i hvert fald to sønner, Peder Madsen Saxstrup og Knud Saxstrup d.æ. Ærkebispensmanden Mads Saxstrup d.y. var formodentlig en søn af Peder Madsen Saxstrup, der skriver sig til Halmstad (Halmstad sn, Luggude hd), thi Mads Saxstrup skrives 1445 i Bulstofta, der netop ligger i Halmstad sogn.¹⁰² Mads Saxstrup, der nævnes første gang 1435 og døde i 1459, var landsdommer i Skåne 1456–59 og var gift med Mette Eriksdatter (Ged).¹⁰³ En af hans sønner, Karl Saxstrup, slog sig ned på Sjælland og skrives 1480–94 til Roskildebispens len Tureby (Fakse hd).¹⁰⁴

Arløf Pedersdatter (Spoldener), der som Jon Saxstrups enke havde Gislöv len i midten af 1430'rne, var søster til Hans Pedersen Spoldener og dermed datter af ridderen Peder Spoldener. Peder Spoldener omtales allerede 1378 som sælger af gods til ærkebisp Niels Jensen. I 1397 er Peder Spoldener ridder, og han synes at være forholdsvis fremtrædende i Skåne i årene lige omkring 1400. Han må imidlertid have sat sin position over styr ved en os ukendt forbrydelse, da en regest af et brev udstedt af Skåne landsting 1414 oplyser, »at her Pether Spoldener kennes at for hans bröde skyld war hans hals ok gotz dömt j konings wære och at Klapporp hans gard scal netherbrydes först herscapet wil«. ¹⁰⁵ Peder Spoldeners søn Hans Pedersen Spoldener skriver sig til den i regesten

⁹⁷ SRA. E 102a, sextern 11 nr. 136.

⁹⁸ Rep. 1 nr. 7087, 7221.

⁹⁹ DDL III s. 137, jf. mht. tidsbestemmelse s. 159f, 186f.

¹⁰⁰ Testamenter nr. 75 (s. 178); AF 13 s. 110–113; Rep. 1 nr. 6054, 6606, 6614; DDL III s. 81, 82; DAS L xi 1.

¹⁰¹ DDL III s. 66f; Rep. 1 nr. 7087, 7221, 7421; DAS L xi 2.

¹⁰² Rep. 1 nr. 7530.

¹⁰³ DDL III s. 160–165, 258f, 361f, 376f; Rep. 2 nr. 1010, 3463.

¹⁰⁴ Rep. 2 nr. 4241, 4727, 5626, 5749, 6164, 6165, 6211, 6728, 6729, 7010, 7282, 7368, 7369, 7397, 7611, 7638, 10878, 10879; DDL V s. 417f; EGJ s. 411f. Jf. DMR 3 I s. 147f, 165, 331.

¹⁰⁵ DD 4 I nr. 446, jf. Testamenter nr. 66 (s. 148) og LMCL s. 33; DDB s. 66f = DFRH I s. 30; Rep. 1 nr. 4377; DM 2 V s. 2ff; SD I s. 89; ÆDA I s. 65f.

nævnte hovedgård Klågerup (Bara hd), som altså ikke er blevet nedbrudt. I øvrigt frembyder Hans Pedersen Spoldener et slående billede på økonomisk tilbagegang, idet han næsten udelukkende kendes som sælger af gods.¹⁰⁶

En anden af de slægter, hvormed Saxstrupslægten ved giftermål var forbundet, er *Gedslægten*.¹⁰⁷ Mads Saxstrup var som sagt gift med en datter af Erik Ged, der formodentlig var broder til Tue Ged, som skrives til det ganske lille Rønneberga len (Rønnebergs hd) 1440 og 1471. Af Tue Geds segl fremgår, at hans patronymikon var Olufsen.¹⁰⁸ Han er altså sandsynligvis søn af den Oluf Tuesen, der vistnok førte Gedvåbenet, de tre måner. Oluf Tuesen, der nævnes 1389–1403, skrives af Ekby (Luggude hd), men ellers vides ikke meget om ham.¹⁰⁹ Tue Ged nævnes første gang 1426, da han sammen med to andre ærkebispelensmænd medbesegler en væbners genbrev på leje af gods tilhørende Lunde domkirke, og sidste gang så sent som 1471.¹¹⁰ Alt taler for at antage, at den ikke særlig fremtrædende Truid Ged, der skrives til det lille ærkebispelen Glumslöv (Rønnebergs hd) 1471–88, er en søn af Tue Ged, således at vi her har to generationer af ærkebispelensmænd.¹¹¹ Det er værd at bemærke, at hverken Tue Ged eller Truid Ged skrives til egen hovedgård. Når også Erik Ged må antages at være søn af Oluf Tuesen af Ekby og dermed broder til Tue Ged, skyldes det, at han skriver sig af Gedsholm, der netop ligger i Ekby sogn (Luggude hd). Erik Ged synes betydelig mere fremtrædende end Tue Ged. Han nævnes første gang i 1416, da han medbeseglede et ærkebiskoppeligt brev. I 1430'erne og 1440'erne var han ved flere lejligheder nærværende ved rigspolitiske forhandlinger, således f.eks. 1434 ved kong Eriks forhandlinger i Stockholm.¹¹² I 1445 var han åbenbart høvedsmand på Laholm i Halland. Han var gift med Mette Stigsdatter (Thott af Näs).¹¹³ Ved hans datters giftermål med Mads Saxstrup kom Gedsholm i Saxstrupslægten's eje.¹¹⁴ Da Erik Ged er forholdsvis

¹⁰⁶ Rep. 1 nr. 5969, 6099, 6509, 6552, 6614 (jf. nr. 6606); ÆDA III s. 282; ÆDA IV s. 331; DDL III s. 81, 82, 99 (jf. ÆDA IV s. 362); HAAJ s. 52f.

¹⁰⁷ Stamtavlen DAA 1893 s. 182f væltes til dels af rettelsen DAA 1901 s. 554. I det følgende gives et alternativt forslag til stamtavle.

¹⁰⁸ Rep. 1 nr. 7087; Rep. 2 nr. 2888; DAS G xii 1.

¹⁰⁹ DAS nr. 1001; Rep. 1 nr. 3692, 3726, 3898, 3901, 3966, 4018; SD I s. 206f; Testamenter nr. 79 (s. 186).

¹¹⁰ DDL III s. 66f; Rep. 2 nr. 2888. Han nævnes i øvrigt DDL III s. 258f; Rep. 1 nr. 7087; Rep. 2 nr. 533.

¹¹¹ Rep. 2 nr. 2888, 5832, 6351. Ifølge Peder Iversen havde han lenet endnu omkring 1497 (MHD 1 I s. 276).

¹¹² DDL III s. 258f; SD III s. 188f; ST III s. 124–126. Jf. i øvrigt Olesen 1980 s. 199f, 294. Oplysningen om, at han blev slået til ridder i Sverige 1441, kan dog ikke passe, da han aldrig kaldes ridder.

¹¹³ Rep. 1 nr. 7534; Rep. 2 nr. 3782.

¹¹⁴ Mads Saxstrups søn Knud Saxstrup skrives til Gedsholm 1485–92 (Rep. 2 nr. 5745, 6582, 7185, 7235).

fremtrædende, er det nærliggende at foreslå ham som fader til ridderen Oluf Ged til Rössjöholm (Norra Åsbo hd), der nævnes 1456–1505.¹¹⁵

Den skånske adelsslægt *Rosensparre* kan følges tilbage til midten af det 14. århundrede.¹¹⁶ Jens Nielsen af Skarhult nævnes 1352–55, mens hans formodede søn, ridderen Jakob Jensen Skarholte, nævnes 1387–1412.¹¹⁷ Med dennes sønner Jens/Niels Jakobsen til Skarhult og Truid Jakobsen deles *Rosensparre*-slægten i to grene. Vi skal senere omtale Skarhultlinien, der i det 16. århundrede er nået op i højadelen, mens det på dette sted drejer sig om den anden og langt mindre fremtrædende linie, som man kunne kalde Truidsønnernes linie. Truid Jakobsen nævnes 1431 som medbesejler og broder til landsdommeren Jens/Niels Jakobsen, og det kan næppe være andre end ham, der 1425 skrives af Katslösa, et mindre ærkebispelen i Ljunits herred. Bortset herfra vides kun, at Truid Jakobsen var gift med en datter af Evert Moltke.¹¹⁸ Truid Jakobsens tre sønner, Jakob Truidsen, Evert Truidsen og Erik Truidsen, nævnes første gang 1459.¹¹⁹ Jakob Truidsen skrives 1492–1502 til Assartorp (Bara hd), hvilken hovedgård han må være kommet i besiddelse af ved sit giftermål med Anne Pedersdatter (Star).¹²⁰ Heller ikke Evert Truidsen, som forlader Skåne og slår sig ned på Sjælland, skrives til egen hovedgård, men – 1475–79 samt en enkelt gang i 1488 – til Grimstrup (Tybjerg hd), som er et len tilhørende Skovkloster.¹²¹ Fra 1487 til 1496 skrives Evert Truidsen til Tølløse (Merløse hd), der er et af Roskildebispens len.¹²² Evert Truidsen var øjensynligt gift med Hille Jepsdatter (Skave), som var i familie med Roskildebispens Niels Skave (1485–1500).¹²³ Det er formodentlig grunden til, at Evert Truidsen bosætter sig på

¹¹⁵ DCP s. 75f; Rep. 2 nr. 2237, 2454, 6051, 9962, 9967, 10033, 10323; DDL V s. 56f, 257f; CE s. 214f; DFRH I s. 194; DM I s. 267; DAG nr. 57; DAS G xii 3, 4. Thisets antagelse, at Erik Ged og Oluf Ged er brødre (DAA 1893 s. 182), kan af kronologiske grunde ikke være rigtig. De to personer tilhører helt klart forskellige generationer.

¹¹⁶ DAA 1899 s. 371ff.

¹¹⁷ Jens Nielsen: DD 3 III nr. 536; DD 3 IV nr. 9, 214; DAS nr. 405. Jakob Jensen: Rep. 1 nr. 3613, 4652, 5221; SD I s. 188f, 499f; DAS F xlvii 1.

¹¹⁸ Rep. 1 nr. 6218; DDL III s. 104f; Rep. 2 nr. 940.

¹¹⁹ Rep. 2 nr. 940.

¹²⁰ Rep. 2 nr. 7185, 7235, 7426, 7937, 7939, 7982; DDL V s. 129f, 169f; DDL VI s. 86–88.

Assartorps ejendoms historie kan følges tilbage til 1420'erne. Peder Nielsen (Bing) skrives til Assartorp 1423–32 (Rep. 1 nr. 6190, 6218, 6543, 6544; DDL III s. 22–24, 65f, 71, 81). Ifølge en sen regest solgte Mogens Eriksen (Bing), Eskild Eriksen (Bing) og Henrik Gagge i 1445 Assartorp til Hans Nielsen, der var en søstersøn til Peder Nielsen; Hans Nielsen skrives til Assartorp 1442–51 (GDD IV s. 102f; Rep. 1 nr. 7278, 7515, 7644, 7735, 7892, U 459; Rep. 2 nr. 50, 73. Jf. DDL III s. 71). Hans Nielsen var gift med Elnes Jensdatter/Nielsdatter (Gagge I), der skrives til Assartorp 1460–67 (Rep. 1 nr. 7644; Rep. 2 nr. 1184; DDL IV s. 97. Jf. Rep. 2 nr. 2311). Elnes søster Ingeborg var gift med Aage Karlsen Star, hvis børn eller broderbørn var i besiddelse af Assartorp i 1476 (Rep. 1 nr. 7644; DDL IV s. 262f). Jakob Truidsens hustru Anne Pedersdatter var en datter af Aage Karlsen Stars broder Peder Karlsen (DDL V s. 169f).

¹²¹ Rep. 2 nr. 3577, 3691, 3847, 3898, 3917, 4032, 4117, 4490, 6250. Jf. Helms 1940 s. 468–472.

¹²² Rep. 2 nr. 6164, 6165, 6211, 7418, 7911, 7933, 8265. Jf. DMR 3 I s. 31, 166, 332.

¹²³ EGJ s. 156. Hendes fader var fætter til bispens fader (DAA 1916 s. 425f).

Sjælland og bliver lensmand hos Roskildebispen, ligesom det er forklaringen på, at han et par gange skrives i Nørregård (Slemminge sn, Musse hd), Hille Jepsdatters fædrene gård på Lolland.¹²⁴ Både Jakob Truidsens og Evert Truidsens efterkommere er lidet fremtrædende.¹²⁵ Den tredje broder, Erik Truidsen, nævnes kun en enkelt gang og vides ikke at have efterladt sig efterkommere.

*Hollungerslægten*s første kendte ærkebispelensmand er Henrik Most, der 1425–43 skrives til det mellemstore Västerstad len (Färs hd).¹²⁶ Lenet havdes siden også af hans enke og hans søn Tage Henriksen, der indtog en meget fremtrædende plads blandt Jens Brostrups lensmænd, og slægten omtales nærmere i den forbindelse.¹²⁷

Vi mangler nu kun at omtale en enkelt person. I 1431 undte ærkebisp Peder Lykke sin køgemester *Anders Pedersen* to gårde og biskopstienden i Fosie (Oxie hd).¹²⁸ Da den ærkebiskoppelige køgemester i hvert fald omkring 1500 var en lavadelsmand, ligesom for øvrigt også andre bispers køgemestre var det, og da Fosie kun ligger få kilometer fra Skabersjö (Bara hd), er den ærkebiskoppelige køgemester formodentlig identisk med Anders Pedersen (Due), der skrives af Skabersjö 1433, men ellers er ukendt.¹²⁹ Anders Pedersen er tilsyneladende sidste mand af Dueslægten Skabersjölinie og et bevis på dennes kraftige tilbagegang.¹³⁰ Af Skabersjö skrives 1349–66 den meget fremtrædende ridder Anders Nielsen (Due), der var gældker i Skåne 1360 og kongelig råd 1364.¹³¹ Med hans formodede søn, Jens Andersen (Due) til Tjustorp (Skabersjö sn, Bara hd), der var landsdommer i Skåne 1396–1404, er niveauet allerede sunket betydeligt.¹³² Henrik Andersen, der skrives af Jordberga (Vemmenhøgs hd) 1387 og af Skabersjö 1389–90, må ligesom Jens Andersen til Tjustorp være en søn af Anders Nielsen; om Henrik Andersen kan nævnes, at han 1389 pantsatte gods til ærkebisp Mogens Nielsen.¹³³ Det oplyses eksplicit, at Peder Andersen, der skrives af Skabersjö 1391–92(?) og i Bosarp 1401–11, er en broder

¹²⁴ Rep. 2 nr. 4626; EGJ s. 427. Hille Jepsdatters fader skrev sig 1474 i Nørregård: EGJ s. 123.

¹²⁵ Jf. DAA 1899 s. 374f.

¹²⁶ Rep. 1 nr. 6218, 7383.

¹²⁷ Ndf. s. 230ff.

¹²⁸ DDL III s. 96.

¹²⁹ Mht. ærkebispens køgemester se ovf. s. 38 og mht. andre bispers køgemestre se f.eks. Missiver II s. 306; Rep. 2 nr. 12268; ÆDA II s. 151 (B. 346) (jf. Rep. 1 nr. 6624, 6775); FFR s. 485; DAS E xvi 32. Anders Pedersen (Due) af Skabersjö 1433: Rep. 1 nr. 6654. Den Anders Pedersen, der nævnes Rep. 1 nr. 6395, er muligvis Anders Pedersen (Rani).

¹³⁰ Se DAA 1891 s. 126, jf. DAA 1915 s. 591.

¹³¹ DD 3 III nr. 162, 164, 165, 201; DD 3 IV nr. 161, 163, 175, 271, 479; DD 3 V nr. 2, 70, 170, 268, 300, 306, 319, 342; DD 3 VI nr. 128, 161, 244, 249, 323, 325; DD 3 VII nr. 16, 116, 231, 263, 286, 328, 433; DAS nr. 390.

¹³² Rep. 1 nr. 3604, 3644, 3793, 4281, 4384, 4652, U 367; DDB s. 63, 66f, 136f; DFRH I s. 30, 42f; DAS nr. 1092; DD 3 III nr. 162 viser, at allerede Anders Nielsen ejede gods i Tjustorp.

¹³³ Rep. 1 nr. 3620, 3732; ÆDA III s. 346 (K. 22).

til Jens Andersen af Tjustorp.¹³⁴ Peder Andersen er kun kendt som godssælger.¹³⁵ Først i 1430'erne nævner kilderne igen Skabersjö. Truid Nielsen, der skrives af Skabersjö 1431, men ellers ikke nævnes, kunne være en søn af Jens Andersen af Tjustorp.¹³⁶ Den førnævnte og ligeledes næsten ukendte Anders Pedersen, der skriver sig af Skabersjö 1433, må være en søn af Peder Andersen. Med disse lidet fremtrædende væbnere udslyktes tilsyneladende Dueslægtens Skabersjölinie, og allerede 1445 var Skabersjö gård i en fremmeds besiddelse.¹³⁷

Sammenfatning

Under ærkebisp Peder Lykke (1418–36) af den avancerende sjællandske lavadelsslægt Bille og under ærkebisp Hans Laxmand (1436–43) af skånsk højadel møder vi en del flere ærkebiskoppelige embedsmænd og lensmænd end tidligere. Fælles for de vigtigste embedsmænd og lensmænd er dog stadig, at de er af helt ukendt oprindelse. Det gælder Peder Skaaning, der var official 1434 og lensmand på det store Fulltofta len 1427–34, fogeden på Åhus 1431–36 Jens Skullesen og den formodede foged på Elleholm 1436 Oluf Bing. Også Hammershusfogederne Jens Degn omkring 1420, Aage Nielsen (Sparre) 1429–34, »Yesse Endersson« 1437 og Jens Eter 1439–43 er af ukendt oprindelse. Jens Eter afgiver et skånsk eksempel på »heraldisk undervasallitet«, idet han tilsyneladende er en nobiliteret Laxmandklient. Han og måske også Oluf Bing er eksempler på væbnere, der siden blev købstadspatriciere. Kun Aage Nielsen (Sparre) har kendte efterkommere. Med udgangspunkt i sin position som høvedsmand på Bornholm lagde Aage Nielsen grunden til et bornholmsk adelsgodskompleks, som siden arvedes af sønnen, der blev høvedsmand på Laholm og ridder i 1470'erne, og efter ham af Peder Lang.

Også de almindelige lensmænd på denne tid er lavadelige – dog med nogle få undtagelser, der let kan forklares. Poul Laxmand havde naturligvis et ærkebiskoppeligt len – Norra Vram, som han 1438 ombyttede med Väsby – mens hans broder var ærkebiskop. Andre højadelige fik imidlertid kun len ved at låne ærkesædet penge. Omkring midten af 1430'erne var ærkesædet åbenbart i konstant pengeforlegenhed, formodentlig på grund af krigsomkostningerne.

¹³⁴ Rep. 1 nr. 3793, U 367; ÆDA I s. 64 = ÆDA IV s. 28 (XXIII. 1); DAB s. 68. Når Peder Andersen kan skrive sig i Bosarp, skyldes det åbenbart, at han var gift med en datter af Peder Eskildsen (Falk), der 1362 skrives af Bosarp (DD 3 VI nr. 196; Rep. 1 nr. 3793, jf. LMCL s. 308. Se også Antoniewitz 1976 s. 24f). Peder Andersen af Bosarp gøres DAA 1902 s. 228 fejlagtigt til en Laxmand.

¹³⁵ Rep. 1 nr. 3793, U 367; ÆDA I s. 64 = ÆDA IV s. 28 (XXIII. 1); DAB s. 68.

¹³⁶ Rep. 1 nr. 6509.

¹³⁷ Rep. 1 nr. 7515, 7530, 7644. Det var muligvis allerede tilfældet 1435 eller før, idet det udaterede pantebrev Rep. 1 nr. U 459 må være ældre end det i regest bevarede skødebrev af 1435 11/6 (Rep. 1 nr. 6766), såfremt der da er tale om den samme gård.

Her ser man derfor foruden to pantsættelser til kapitlet og sandsynligvis en pantsættelse til en Malmöborger flere pantsættelser til højadelige. Peder Nielsen (Galen) fik Höör len 1434 og Skillinge len 1435, Niels Jensen (Galen) fik Snårestad len 1436, og Thorkild Brahe fik Snöstorp len 1442. Den lavadelige gruppe af lensmænd omfatter dels næsten ukendte personer som Niels Jepsen i Håslöv 1420, Anders Iversen på Örsjö len 1431 og Merete, Olaf Becstorps enke, der havde Håslöv len 1434, dels medlemmer af velkendte skånske lavadelsslægter. Saxstrupslægten gør sig stærkt gældende blandt de ærkebiskoppelige lensmænd i Peder Lykkes og Hans Laxmands tid, hvor vi træffer hele tre medlemmer af slægten som lensmænd. Mads Saxstrup ombyttede 1438 Väsby len med Norra Vram len, Ove Saxstrup skrives af Bovsgård 1440–42, og Jon Saxstrups enke af den uddøende Spoldenerslægt sad på Gislöv len i midten af 1430'erne. Gedslægten er repræsenteret af den mindre fremtrædende Tue Ged på Rönneberga len 1440–71, der kan antages at være fader til den senere ærkebispelensmand Truid Ged, som skrives til Glumslöv len 1471–88. Rosensparreslægten er på samme måde repræsenteret af den mindre fremtrædende Truid Jakobsen, der skrives til Katslösa len 1425. Henrik Most af Hollungerslægten, der skrives til Västerstad len 1425–43, var fader til Tage Henriksen, der siden indtager en betydningsfuld plads blandt ærkebisp Jens Brostrups embedsmænd og lensmænd. Ærkebisp Peder Lykkes køgemester Anders Pedersen, der fik en lille forlening i 1431, er formodentlig den sidste mand af Dueslægtens Skabersjölinie, der efter en meget kraftig tilbagegang forsvinder netop på denne tid.

Under Tue Nielsen (1443–72)

Ærkebisp Tue Nielsen

Om Tue Niensens geografiske herkomst er der ingen tvivl. Den lundensiske ærkebispkrønike, der beretter meget udførligt om netop ærkebisp Tue Nielsen, oplyser, at han er »Wiburgis in Noriucia oriundus«, og dette kan ikke forstås på anden måde, end at han stammede fra Viborg by.¹ Det er derfor overvejende sandsynligt, at han er af borgerlig herkomst. Sædvanligvis henføres Tue Nielsen og hans broder Laurens Nielsen ellers til den jyske adelslægt Juul med en lilje i våbenet.² I Tue Niensens ærkebiskoppelige sekret og på hans gravsten ses nemlig et våbenskjold med en lilje, ligesom også Tue Niensens broder, ærke- degn og senere dekan i Lund Laurens Nielsen, har et våbenskjold med en lilje i sit segl og på sin gravsten.³ Før broderen bliver ærkebiskop, har Laurens Nielsen også en lilje i sit segl, men da er den ikke i våbenskjold.⁴ Det er derfor uvist, hvorledes brødrenes lilje overhovedet skal opfattes – som et adeligt våbenmærke eller som et religiøst symbol. Under alle omstændigheder er grundlaget for at henføre Tue Nielsen og Laurens Nielsen til adelslægten Juul meget spinkelt, da de to brødre slet ikke kan placeres på slægtens stamtavle.

En nærmere undersøgelse af ærkebispens eneste kendte slægtning, broderen Laurens Nielsen, bestyrker det indtryk, at brødrene næppe er af særlig fremtrædende oprindelse. Laurens Nielsen er et slående eksempel på, at det også for en gejstlig karriere betød meget at have en slægtning siddende på en bispes stol. Laurens Nielsen forekommer første gang i kilderne i 1437–38 som præst og evig vikar i Roskilde, hvor han havde både Skt. Trinitatis alter og Skt. Annæ alter.⁵ Dette var jo ikke nogen særlig fremragende stilling at indtage i datidens kirkelige hierarki, men da først broderen var blevet ærkebiskop i 1443, gik det lynhurtigt opad for Laurens Nielsen. I februar 1445 blev han immatri-

¹ SM II s. 122, jf. s. 94f om denne del af ærkebispkrøniken. Erfurter universitetsmatriklen omtaler konsekvent den senere ærkebisp som Tue Nielsen »de Vibergia« (AEU I s. 135, 176), men efter universitetsmatriklernes sædvane kan det vist både betyde fra stiftet Viborg og fra byen Viborg.

² DAA 1890 s. 262, jf. DAA 1897 s. 494.

³ DAG nr. 36; DAS nr. 29, 66*.

⁴ DGS nr. 268. Har vi her ligefrem en »illustration« af fænomenet »en biskop 'adler' sin slægt« (T. Dahlerup 1971 s. 52)?

⁵ Rep. 1 nr. 6869, 6946, 6980. Jf. om disse altre Arhning 1937 s. 190–192, 198–201; Arhning 1970 s. 202–205, 205–208.

kuleret ved universitetet i Rostock, ved hvilken lejlighed han omtales som kannik i Viborg.⁶ I 1446 sørgede ærkebisp Tue for, at broderen, der nu omtales som kannik i Roskilde, fik et kanonikat i Lund.⁷ Allerede 1447 var Laurens Nielsen imidlertid ærkedegn i Lund; som sådan nævnes han 1447–58.⁸ Mellem 1461 og 1463 ombyttede han archidiakonaten med dekanaten, og dette embede beklædte han indtil sin død i efteråret 1473.⁹ I 1469 oplyses det desuden, at Laurens Nielsen er forstander for Skt. Peders nonnekloster i Lund, som i hvert fald senere betragtedes som et ærkebiskoppeligt »len«.¹⁰ Umiddelbart inden sin død i 1473 stiftede Laurens Nielsen et alter i det kapel, hvori den året før afdøde ærkebisp Tue Nielsen var begravet. Det er udelukkende lundensiske gejstlige, der har medbesejlet alterstiftelsen, og der er ingen tale om fædrengods eller lignende. Det gods, der lagdes til alteret, havde Laurens Nielsen for hovedpartens vedkommende købt 1472–73, antagelig netop med henblik på alterstiftelsen.¹¹

Tue Nielsen selv nævnes første gang i 1426, da han immatrikuleredes ved universitetet i Erfurt. Sammesteds blev han magister i 1428 og doktor i teologi i 1439. Den 18/10 1439 valgtes Tue Nielsen fra Viborg, »in artibus liberalibus magister ac sacre theologie professor, Lundensis et Ripensis ecclesiarum canonicus«, til rektor for universitetet i Erfurt; året før havde han været dekan for artistfakultetet.¹² Først så sent som 1443 træffes Tue Nielsen i Danmark. De af Huitfeldt overleverede latinske vers om festlighederne ved Christoffer af Bayerns kroning i Ribe i januar 1443 fortæller blandt andet, at doktor Tue »fortræffeligt udstrøede den hellige læres sædekorn«, dvs. holdt en prædiken.¹³ Først kort før Hans Laxmands død, 1443 15/4, nævnes doktor Tue i ærkestiftet som ærkedegn og den ene af domkirkens to kirkeværger.¹⁴

Ærkebisp Hans Laxmand døde 1443 30/5, hvorefter kapitlet valgte ærkedegnen Tue Nielsen til hans efterfølger den 7/6.¹⁵ I juli 1443 anmodede udsendinge fra Tue Nielsen i Basel koncilet om bekræftelse på valget, og denne blev sammen med palliet givet i begyndelsen af august.¹⁶ Senest halvanden måned efter var koncilets bekræftelse nået til Danmark, idet Tue den 22/9 kaldes »archiepis-copus Lundensis«.¹⁷ Mærkeligt nok stadfæstede den nye ærkebisp først langt

⁶ MUR I s. 72. Kanonikatet i Viborg havde han indtil sin død: APD nr. 2518.

⁷ DDL III s. 293. Kanonikatet i Lund havde han indtil sin død: DDL IV s. 176f, 177. Det roskilde-ske kanonikat havde han i hvert fald endnu 1459–60: LDR s. 126f, 138f.

⁸ Rep. 1 nr. 7735, 7736, 7737, 7738; DDL III s. 315f, 346f, 389–392.

⁹ DDL IV s. 27, 43f, 53f, 116f, 145, 146f, 149f, 163f, 166–168; APD nr. 2518.

¹⁰ DDL IV s. 116f. Jf. MHD 1 I s. 275 samt f.eks. DDL VI s. 323.

¹¹ DDL IV s. 146f, 149f, 163f, 166–168.

¹² AEU I s. 135, 176; Kleineidam 1964 s. 350, 365, 367.

¹³ Huitfeldt 1603 s. 657.

¹⁴ DDL IV s. 258f.

¹⁵ SM II s. 122, jf. DDL III s. 260f. Han kaldes »archielectus Lundensis« den 17/6 (DDL III s. 262).

¹⁶ Losman 1970 s. 140f.

¹⁷ Rep. 1 nr. 7363.

senere, 1444 25/4, kapitlets privilegier, i hvilke der ikke foretoges indholdsmæssige ændringer.¹⁸

I den ældre forskning fremtræder ærkebisp Tue Nielsen med en mindre markant profil end forgængerne Peder Lykke og Hans Laxmand, men han er nu i høj grad blevet »rehabiliteret« af den nyere forskning. Jens E. Olesen har først for Christoffer af Bayerns regeringstid klarlagt, hvorledes Tue Nielsen efter Hans Laxmands død varetager sin rolle som rigsrådets leder, og har siden givet en tilsvarende fremstilling af ærkebisp Tue Nielsens politiske betydning i Christian I.s regeringstid.¹⁹ Allerede før har Niels Skyum-Nielsen vist, at Tue Nielsen også i sin stiftspolitik er en værdig arvtager efter Hans Laxmand. Hans Laxmand og Christoffer af Bayern skabte 1443 det retslige grundlag for ærkebispens krav på forsvaret over alt gejstligt gods i ærkestiftet, men det var Tue Nielsen og hans efterfølgere, der måtte sørge for at tvinge det igennem i praksis.²⁰ I forlængelse af Skyum-Nielsens undersøgelser er det ovenfor påpeget, at Tue Nielsen sandsynligvis er skaberen af det særlige fodermarskembede, der udelukkende skulle varetage oppebørsel af de af forsvaret afledte gæsterydelser, som ærkebispens efter 1443 gjorde krav på.²¹

Kilderne fortæller især om Tue Nielsens interesse for gæsternet af klostrenes gods, og ærkebispens strid i 1449 med Lundeprovsten Peder Axelsen (Thott), der tillige var prior i Dalby kloster, skal vistnok ses i denne sammenhæng.²²

¹⁸ DDL III s. 272–274, jf. s. 176f.

¹⁹ Olesen 1980 og 1983 (begge steder indgang via register).

²⁰ Skyum-Nielsen 1955–57.

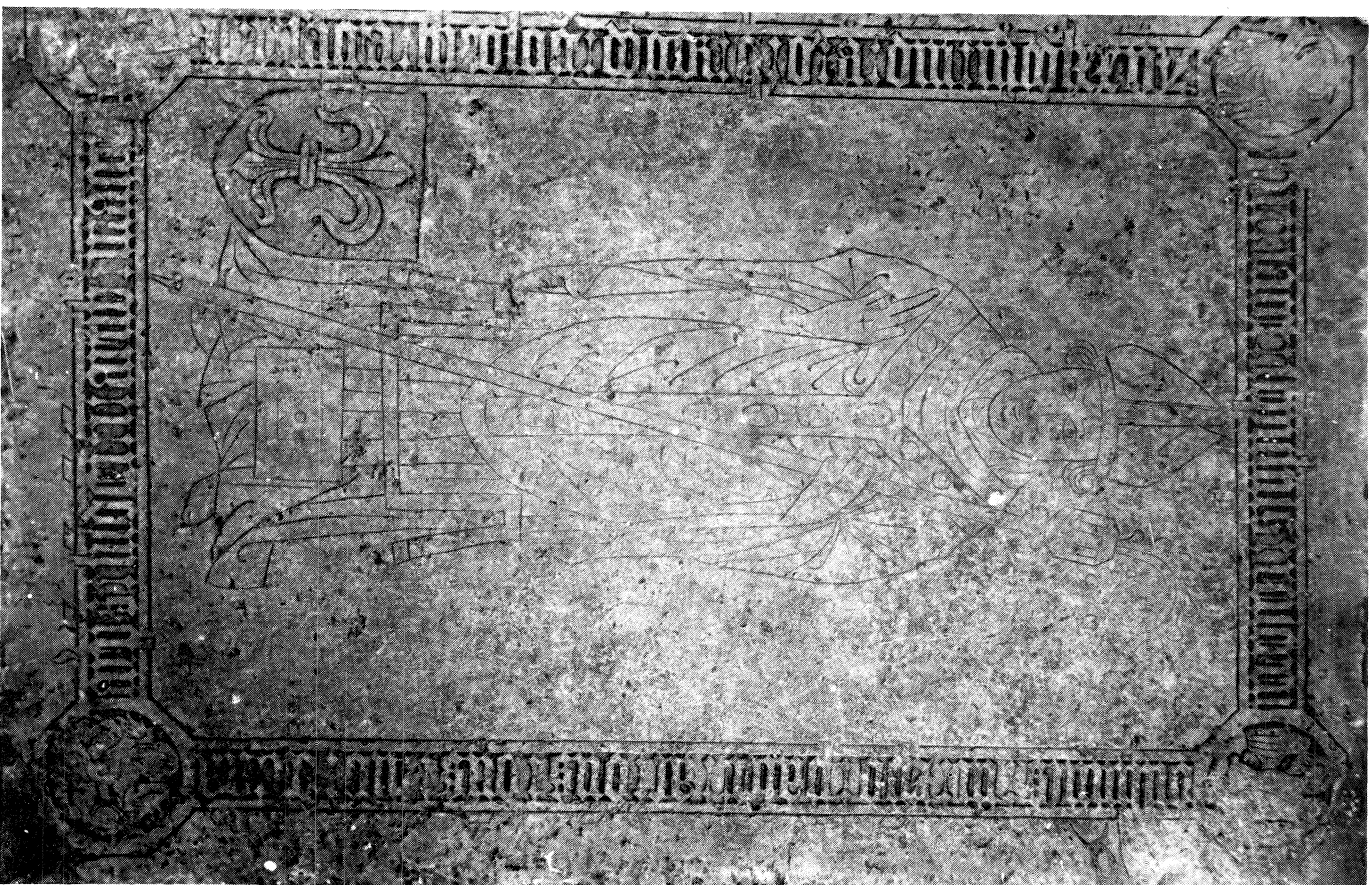
²¹ Ovf. s. 49ff.

²² DDL III s. 329–331, jf. Skyum-Nielsen 1955–57 s. 61ff. En noget uklar regest viser, at konge

---

Fig. 21. Den nyere forskning har vist, at ærkebiskop Tue Nielsen ikke – for at bruge Niels Skyum-Nielsens ord – »har været saa unyttigt et møbel, som man hidtil synes at have ment«. I sin stiftspolitik arbejdede han energisk for at udvide ærkesædets gæsterrettigheder over de andre kirkelige institutioners gods, og tilsyneladende har han også udfordret dele af den skånske adel. Der er i hvert fald adskillige vidnesbyrd om hans stridigheder med de mægtige Axelsønner af Thottslægten. I 1449 lå han i strid med Lundeprovsten Peder Axelsen, som fra sit tilflugtssted på Lolland den 15. september måtte skrive til domkapitlet i Lund om at »undervise« ærkebispens i anledning af mord på provstens svende og overgreb på hans almue. I 1460 stod striden mellem ærkebisp Tue og Iver Axelsen, og stridsspørgsmålet var da, om hr. Iver eller nogle af hans brødre havde ret til at få det ærkebiskoppelige Norra Åsum len i Gårds herred i leje for 4 lødige mark. Ærkebisp Tue mødte da selv op på Norra Åsum kirkegård den 23. juli og svor selvtolvt, at lenet aldrig kom af hr. Ivers »oldeleffue« til Sankt Laurens kirke i Lund med sådant vilkår. I 1462 var der atter problemer mellem ærkebisp Tue og en af Axelsønnerne, denne gang Aage Axelsen, der på Fjäre herredsting den 18. november måtte afvise, at han som hovedsmand på Varberg besværede ærkesædets landboer i Fjäre herred med ulovligt gæsteri. Med Iver Axelsen var ærkebispens i 1464 igen indviklet i stridigheder. Det drejede sig denne gang om ærkesædets mølle ved Åhus. Kongen stævnedes ærkebispens til at komme for rigens kansler og svare hr. Iver eller hans bud om den nævnte mølle. I sin fuldmagt af 4. oktober til broderen, dekanen Laurens Nielsen, som skulle varetage sagen for rigens kansler, truede ærkebispens med at bringe sagen for paven.

Billedet viser ærkebispens gravsten i domkirken i Lund. (Foto: Nationalmuseet, København).

Men Tue Nielsens bestræbelser for at udvide ærkesædets gæsterrettigheder medførte også overgreb på kapitlets gods og rettigheder, og det kom da naturligvis til strid mellem ærkebisp og kapitel. Striden var så voldsom, at kapitlet ligefrem klagede til paven. Foranlediget af klagen fra Lundekapitlet befalede et pavebrev af 1459 3/11 biskopperne i Roskilde og Odense at undersøge og pådømme sagen.²³ Pavens referat af kapitlets klage fortæller, at ærkebisp Tue uretmæssigt lader kapitlets undergivne gæste hvert år fra Mortensdag til påske, »paucis diebus exceptis«, hvilket sker under udøvelse af diverse voldsomheder. Niels Skyum-Nielsen har gjort opmærksom på, at udformningen af efterfølgeren Jens Brostrups håndfæstning til kapitlet 1472 må ses på baggrund af Tue Nielsens fremfærd, idet der forrest sættes et helt nyt forbud mod gæsteri af kapitlets bønder og tjenere.²⁴

Da Jens Brostrups håndfæstning i det hele taget er omformuleret i forhold til de tidligere ærkebiskoppelige privilegier, er det værd at undersøge også nogle af de andre nye bestemmelser.²⁵ Disse vil kunne vise, på hvilke punkter kapitlet i øvrigt var utilfreds med Tue Nielsen. Bestemmelsen om, at ingen må indsættes til kannik i Lund »sine requisicione et consensu capituli«, kan opfattes som en kritik af ærkebisp Tues begunstiggelse af sin egen broder, ligesom bestemmelsen om, at der ved tildelingen af beneficier hverken skal tages hensyn »ad carnem vel ad sanguinem«. Det samme gælder bestemmelsen om, at kapitlet skal have fuld frihed til at vælge provst, dekan, ærkedegn og kantor, når disse prælaterer bliver vakante. Særlig interessant er den af de nye bestemmelser i Jens Brostrups håndfæstning, der handler om pantsættelse og bortforlening af ærkebisppegodset. Den viser, at der formodentlig også på dette område herskede utilfredshed med Tue Nielsens politik. Bestemmelsen, der sætter meget snævre grænser for ærkebispens handlefrihed i godsadministrative spørgsmål, ja knap nok overlader noget til hans eget initiativ, er allerede omtalt ovenfor.²⁶ Skærpelsen af bestemmelserne om indsættelse af officialer og slotsfogeder, således at der nu kræves kapitlets samtykke mod før kun dets råd, er ligeledes allerede omtalt.²⁷ De »skrappe« bestemmelser i Jens Brostrups håndfæstning slutter sig således helt til de øvrige vidnesbyrd om Tue Nielsens energiske politik i stiftsadministrationen.

og ærkebisp allerede i begyndelsen af 1446 havde opmærksomheden henledt på Dalby klostergods (DDL III s. 291. Skyum-Nielsen 1955–57 s. 57f mener, at regestens »han« er kongen, men det kan vist lige så godt være ærkebispem).

²³ DDL III s. 410–412. Jf. også Skyum-Nielsen 1955–57 s. 61–63.

²⁴ Skyum-Nielsen 1955–57 s. 62f.

²⁵ DDL IV s. 141–143, jf. DDL III s. 272–274. Se i øvrigt Ingesman 1985b s. 77f.

²⁶ Ovf. s. 147.

²⁷ Ovf. s. 93.

Embedsmænd og lensmænd

Efter officialen Peder Skaaning 1434 nævnes ingen official før *Thomas Bentsen* 1451–52.²⁸ Den næsten ukendte væbner Thomas Bentsen fører en skråtstående pil i sit våben, men kan ikke på nogen måde bringes i forbindelse med den fynske slægt »Pil«, der førte dette våben.²⁹ Efter at være gået af som official fik Thomas Bentsen et mindre ærkebiskoppeligt len, idet han 1467–72 skrives til Katslösa (Ljunits hd).³⁰ I 1468 opføres Thomas Bentsen sidst blandt en række skånske adelige, hvoriblandt flere andre ærkebispelensmænd, der forsamlede i ærkebispens eget mag i Lundegård med ærkebisp Tue i spidsen tildømte kong Christian gods tilhørende Axelsønnerne.³¹ Efter 1472 nævnes Thomas Bentsen ikke mere, og 1477 skriver en anden sig til Katslösa.³²

Som official afløstes Thomas Bentsen af *Peder Hjul*, der indehavde embedet 1463.³³ Peder Hjuls segl er desværre ikke bevaret, men der kan alligevel ikke være tvivl om, at han tilhører den vestjyske slægt Hjul med et hjul i våbenet.³⁴ Slægten er ikke meget kendt, men det er givet, at den må have tilhørt den laveste lavadel. Jens Pedersen Hjul skrives 1440 af Tangsgård (Gudum sn, Skodborg hd), der tilhørte Gudum kloster, og nævnes også 1442.³⁵ Han var gift med Margrethe, datter af den ellers ukendte Per Hord. Margrethe Pedersdatter, Hjuls efterleverske af Kamstrup (Nørre Nissum sn, Skodborg hd), levede endnu 1481, men var formodentlig død i 1486.³⁶ Sønnen Tøger Jensen Hjul til Kamstrup, der nævnes 1473–1500, er hovedsageligt kendt igennem sine pantsættelser og afhændelser af gods til især Niels Clementsen, idet dennes søn skødede godset til Mogens Gøye. Eline Gøyes Jordebog, der indeholder et rigt materiale til belysning af Niels Clementsens godserhvervelser fra den vestjyske lavadel, viser i Tøger Jensen Hjuls tilfælde, hvorledes en støt økonomisk tilbagegang efter gentagne pantsættelser til slut kulminerer i afhændelsen af den fædrene hovedgård.³⁷ Tøger Jensen Hjuls søster Eline Hjulsdatter nævnes som priorisse i Gudum kloster 1492–1508.³⁸ En søster til Tøger Jensen Hjul og Eline

²⁸ DDL III s. 346f, 356.

²⁹ DAS H viii 1. Jf. DAA 1909 s. 352f; Raneke 1982–85 s. 594, 595.

³⁰ DDL IV s. 89f; Rep. 2 nr. 3119.

³¹ DCP s. 210.

³² Rep. 2 nr. 4151, jf. nr. 5193, 5708; DDL IV s. 372f. Den »... Bænctzæn«, der 1475 medbeseglede et brev til Bosjö kloster (DDL IV s. 243f), er uden tvivl Karl Bengtsson (Vinstorpaätten) (se Rep. 2 nr. 3583).

³³ DDL IV s. 27.

³⁴ NDA s. 122; DAS H xxxiv. Raneke 1982–85 s. 741 (supplement) er helt misvisende i sit forsøg på at konstruere en skånsk slægt Hjul.

³⁵ Rep. 1 nr. 7124; HD s. 33. Mht. Tangsgård se ÆDA III s. 210f (A. 5), s. 211 (A. 6), s. 212 (A. 10), s. 216 (A. 23).

³⁶ Rep. 1 nr. 7124; EGJ s. 377, 372.

³⁷ EGJ s. 369, 372f, 375f, 377; GJT s. 3f (med rettelser Rep. 2 nr. 3854); ÆDA III s. 222 (B. 4).

³⁸ *Fortid og Nutid* I s. 180; ÆDA III s. 222 (B. 4); Rep. 2 nr. 10127, 11076; HD s. 97f. Jf. FFR s. 285.

Hjulsdatter var Karine Hjulsdatter til Nees (Skodborg hd), der nævnes 1486 og 1497.³⁹ I 1486 pantsatte hun til Palle Juel al den del, som hendes moder Margrethe Pedersdatter havde arvet efter sin søn »Peder Jull« i Store Kamstrup, Lille Kamstrup og Ardal (Nørre Nissum sn, Skodborg hd). Her har vi altså vores Peder Hjul, søn af Jens Pedersen Hjul i dennes ægteskab med Margrethe Pedersdatter og broder til Tøger Jensen Hjul, Elne Hjulsdatter og Karine Hjulsdatter.

I Skåne nævnes Peder Hjul som ærkebispens official 1463 samt i et udateret brev, der er fra senest 1460.⁴⁰ Hans ene datter, Agnete, var 1475 nonne i Bosjö kloster og 1514 priorisse sammesteds.⁴¹ Hans anden datter, Edel, var gift med den næsten ukendte væbner Homan Nielsen i Tågalycke (Väsby sn, Luggude hd), hvis enke hun kaldes 1518 og 1521.⁴² I Jylland nævnes Peder Hjul 1478 som medudsteder af et vidne af Viborg landsting, og han købte 1480 en gård i Egelund (Haderup sn, Ginding hd) af Morten Lauridsen.⁴³ Peder Hjul var gift første gang med Märta Lagesdatter af den lidet fremtrædende slægt, der kaldes »Sudreims-Ætten«. Det er allerede omtalt, at Niels Aagesen (Sparre) var gift med en søster til Peder Hjuls hustru.⁴⁴ Anden gang var Peder Hjul tilsyneladende gift med en ellers ukendt Bente Pedersdatter, der 1499 kalder sig Peder Hjuls efterleverske i et på Sjælland udstedt brev og besegler med et ubestemmeligt våben. Fru Bente, Peder Hjuls efterleverske, døde i sin gård i Roskilde det følgende år.⁴⁵ I øvrigt var Peder Hjul beslægtet med den ligeledes jyske Lundekannik Laurids Lauridsen Skadeland. Det fremgår af en gravsten, som endnu i midten af det 18. århundrede fandtes i domkirken i Lund, over »Dominus Laurentius dictus Schadeland, canonicus Lundensis, cum fratre suo, Petro Hiul, quondam officiali Tuonis archiepiscopi«. ⁴⁶ Slægtskabet mellem Lundekanniken Laurids Lauridsen Skadeland, der velsagtens var et svogerskab eller lignende, bekræftes af en regest i Eline Gøyes Jordebog, ifølge hvilken Homan Nielsen i Tågalycke i 1502 oplader og under Niels Skadeland i Odsgård to gårde i Hygum sogn (Vandfuld hd), som hans hustru Edel Pedersdatter tilfaldt efter sin fader Peder Hjul, til gengæld for den arv, som Niels Skadeland oplader

³⁹ EGJ s. 369, 372.

⁴⁰ DDL IV s. 27; Rep. 2 nr. 12690.

⁴¹ DDL IV s. 243f; SRA. B 29, Bosjö Closter nr. 225.

⁴² EGJ s. 366; SRA. B 29, Lunde dombkyrckio nr. 483, 512, 521, 523; RDRF I s. 214; RA. Reg. 108 A pk. 12. Officialsregnskabet 1519–22 fol. 5v.

⁴³ Rep. 2 nr. 4160; EGJ s. 370. Morten Lauridsen var uden tvivl morbroder til Laurids Lauridsen Skadeland (Rep. 2 nr. 1856), som Peder Hjul var beslægtet med (jf. ndf.).

⁴⁴ Ovf. s. 196. Jf. om »Sudreims-Ætten« DAA 1921 s. 558–560. Eskild Lagesen af »Sudreims-Ætten« kaldes morbroder til Peder Hjuls datter Agnete 1475 (DDL IV s. 243f). Hustruens fornavn fremgår af Hans Brasks slægtebog, der har de rigtige navne, men ganske vist forkerte slægtskabsrelationer, idet den korrekt gør fru Märta Lagesdatter til moder til fru Edel, men til gengæld påstår, at fru Edel skulle være moder til sin egen fader Peder Hjul! (BHBS s. 128).

⁴⁵ Rep. 2 nr. 8936; DAS M 8; DM 1 I s. 19f.

⁴⁶ Sommelius & Liefertz 1755 s. 117; Corylander 1884 s. 142.

efter sin broder Laurids Skadeland, kannik i Lund, der netop døde i 1502.⁴⁷

I ærkebisp Tues tid optræder for første gang en ærkebiskoppelig fodermarsk, *Morten Mortensen Jude*.⁴⁸ Fra posten som fodermarsk avancerede Morten Mortensen Jude til høvedsmand på Näsbyholm. Som sådan nævnes han 1472, blot få måneder efter ærkebisp Tues død. Morten Mortensen Judes »pension« var åbenbart det lille Katslösa len (Ljunits hd), hvortil han skrives 1477–85.⁴⁹ Morten Mortensen Jude var gift med en enke ved navn Johanne af ukendt slægt, men ellers vides intet om hans familieforhold. Hans våben, to søblade i et delt skjold, er ellers ukendt.⁵⁰ Derimod er det klart nok, hvor Morten Mortensen Jude kommer fra. Hans tilnavn er nemlig intet slægtsnavn, men et inkolentnavn til Jylland.

Officialen Peder Hjul og fodermarsken Morten Mortensen Jude er eksempler på jyder, der i den jyskfødte ærkebisp Tues tid kom til Skåne for at gå i ærkebispens tjeneste. Der haves imidlertid endnu ét, nemlig *Peder Nielsen Jude*, der 1468 er ridefoged i biskopsgården i Lund og siden skrives til det ganske lille Åkarp len (Skytts hd) 1482–99.⁵¹ Peder Nielsen Jude må, som Thiset har vist, være stamfader til slægten Norby af Skovgaarde.⁵² Tilnavnet Jude – som Thiset ikke kendte – viser imidlertid, at Thiset sandsynligvis tager fejl, når han gætter på, at Peder Nielsen i Åkarp er af sjællandsk æt.⁵³ Peder Nielsen Jude var gift med Margrethe Manderupsdatter, der vistnok tilhører en ubetydelig gren af den sjællandske slægt Manderup.⁵⁴ Margrethe Manderupsdatter nævnes som Peder Niensens efterleverske i Åkarp 1505 og 1517, men var antagelig død i efteråret 1522, da hendes navn udstregedes ved Åkarp len i Registrum penningorum.⁵⁵ To sønner af Peder Nielsen Jude og Margrethe Manderupsdatter, Henning Pedersen, der nævnes 1504, og Mikkel Pedersen, der skrives i Åkarp 1517, er næsten ukendte.⁵⁶ En tredje søn af Peder Nielsen Jude var den Laurids Pedersen, der giftede sig til den fynske hovedgård Skovgaarde (Søby sn, Båg hd), og hvis efterkommere antog navnet Norby.⁵⁷

På Hammershus afløses Hans Laxmands foged Jens Eter meget hurtigt efter

⁴⁷ EGJ s. 366. Jf. DDL VI s. 76f, 77.

⁴⁸ DDL VI s. 60f.

⁴⁹ Rep. 2 nr. 3319, 4151, 5193, 5708; DDL IV s. 372f.

⁵⁰ DAS F liv 1. Jf. i øvrigt Ingesman 1984a s. 309. Raneke 1982–85 s. 736 gør fejlagtigt Morten Jude og Morten Mortensen Jude til to forskellige personer, far og søn.

⁵¹ Ridefoged: Rep. 2 nr. 2376, jf. nr. 2492. Til Åkarp: DDL IV s. 368f, 372f; DDL V s. 396–398; Rep. 2 nr. 7939, 13121 (må være af samme dato som nr. 7939); MHD 1 I s. 276. Skansjö 1983 s. 262f gør fejlagtigt Åkarp til en adelig hovedgård, der siden er blevet et ærkebispelen.

⁵² DM 5 VI s. 1ff; DAA 1906 s. 319ff. Jf. NDA s. 91 og 138; T. Dahlerup 1965–69b s. 72; Prange 1975 s. 265–267.

⁵³ DM 5 VI s. 40.

⁵⁴ DAA 1903 s. 312.

⁵⁵ EGJ s. 397f; Jordeböcker s. 514.

⁵⁶ EGJ s. 397f, jf. s. 394.

⁵⁷ DAA 1906 s. 319ff.

Tue Nielsens tiltrædelse af *Gustav Lalesen*, der forekommer som slotsfoged 1444–49.⁵⁸ Både fornavn og patronymikon viser, at Gustav Lalesen, hvis våben og slægt er ukendt, må være skåning.⁵⁹ Da fornavnet Lale er relativt sjældent, er det nærliggende at antage, at Gustav Lalesen er en søn af den ret ukendte væbner Lale Svendsen, som nævnes 1405–08, og som kan være identisk med ærkebisp Peder Jensens »famulus« Lale, der i ærkebispens testamente 1391 betænkes med seks mark sølv og en guldring, hvorfor han næppe er en helt almindelig svend. Lale Svendsen skrives af Trullstorp, der ikke kan identificeres nærmere.⁶⁰ Han optræder et par gange på Skåne landsting og skødede 1408 tre gårde til ærkebisp Jakob Gertsen.⁶¹ Gustav Lalesen var formodentlig allerede i 1430'erne i ærkebispens tjeneste, idet han 1434 sammen med officialen Peder Skaaning og Jep Henriksen (Ulfstand) medbeseglede ærkebisp Peder Lykkes pantsættelse af Håslöv len til kapitlet.⁶² I 1436 var Gustav Lalesen i Trelleborg, således at han måske allerede da havde det nærliggende Gislöv len (Skytts hd).⁶³ En udateret regest af et brev, der må stamme fra den tid, da kong Erik af Pommern sad på Gotland (1439–49), har bevaret Gustav Lalesens beklagelser til kapitlet i Lund over den skade, han har lidt af kong Eriks tjenere og af de svenske. De tog hans skib, der var så godt som 100 rhinske gylden og lastet med gods til en værdi af 300 mark lybsk, hvorfor han bad kapitlet om, at »hans barn« måtte få Gislöv i forlening for skellig afgift og landgilde, som han selv gav.⁶⁴

Efter Gustav Lalesen nævnes først 1469 en anden foged på Hammershus, *Ditlev Daa*, der simpelthen synes at have specialiseret sig som ærkebiskoppelig slotsfoged. Ditlev Daa var 1467 hovedsmand på Näsbyholm og skrives 1477–78 af eller på Elleholm.⁶⁵ Som både navn og våben viser, tilhører Ditlev Daa den bekendte adelsslægt Daa. Han har dog ikke med sikkerhed kunnet anbringes på slægtens stamtavle, der i øvrigt er usikker for de ældste slægtleds vedkommende.⁶⁶ Det er imidlertid sandsynligt, at han tilhører den linje af slægten Daa, der nedstammer fra sønderjyden Claus Daa, hvis søn Christiern – og hans bro-

⁵⁸ LUB I VIII nr. 224, 481, 642; ABH s. 18.

⁵⁹ Jf. DGP I sp. 449f, 821f.

⁶⁰ Testamenter nr. 69 (s. 159); SD I s. 504f; Rep. 1 nr. 4954. Der findes fem lokaliteter ved navn Trullstorp i Skåne.

⁶¹ SD I s. 504f, 540 (= DDB s. 230); Rep. 1 nr. 4954.

⁶² DDL III s. 152f. Et brev af 1405 3/1 (SD I s. 399), der kun kendes i Lundebogens afskrift, er sikkert fejdateret, da samtlige fire i brevet nævnte personer, hvoriblandt netop Jep Henriksen (Ulfstand), Peder Skaaning og Gustav Lalesen, ellers først kendes 20–30 år senere. Mon brevet i stedet skulle være fra 1435?

⁶³ Rep. 1 nr. 6834.

⁶⁴ SRA. E 102a, sextern 16 nr. 149, jf. B 30, fol. 19r nr. 254.

⁶⁵ På Näsbyholm: DDL IV s. 89f, jf. ÆDA IV s. 345 (AQ. 5). På Hammershus: DDL IV s. 109f; ÆDA V s. 132 (A. 14a). På Elleholm: Rep. 2 nr. 4011; DDL IV s. 280 (»paa Egholm« er vel fejl i afskriften).

⁶⁶ DAS L xlix 33–35; DAA 1890 s. 166; DAA 1944 s. 4. Jf. i øvrigt Ingesman 1984a s. 304.

der Henneke? – slog sig ned på Lolland.⁶⁷ En gren af denne linje af Daaslægten havde også på anden vis tilknytning til Skåne, idet Christiern Daas søn Blix Daa ved sit giftermål med Atlisse Pedersdatter (Rani) kom i besiddelse af hovedgården Hardeberga lige uden for Lund.

Ditlev Daa nævnes første gang 1451, da han medbesegelede for dekanen i Lund. Også ærkebispens official medbesegelede dette brev, der formodentlig kan ses som et vidnesbyrd om, at Ditlev Daa allerede da var i ærkebiskoppelig tjeneste.⁶⁸ I 1459 medbesegelede Ditlev Daa for Tue Pedersen (Rani), der var broder til den lige nævnte Atlisse, Blix Daas hustru. Tue Pedersens brev er udstedt i København den 28/5, og heldigvis er der bevaret et brev, som ærkebisp Tue har udstedt i København den 29/5, således at man med god grund kan formode, at Ditlev Daa har været i ærkebispens følge.⁶⁹ Knap halvanden måned senere var Ditlev Daa sammen med ærkebisp Tue på Lunde landsting, og i sommeren 1460 var han blandt de elleve hæderlige og velbyrdige mænd, der svor sammen med ærkebisen på Norra Åsum kirkegård.⁷⁰ Efter således at have tjent ærkebisen i 10–15 år, vel som en af de lavadelige svende i ærkebispens følge, fik Ditlev Daa betroet slotsfogedstillinger. Han træffes dog stadigvæk ved vigtige lejligheder i ærkebispens umiddelbare nærhed, f.eks. i 1468 i ærkebispens mag i Lundegård sammen med en række andre ærkebispetjenere.⁷¹

Ditlev Daa er den første høvedsmand, der kendes på Näsbyholm, og den eneste, der nævnes i ærkebisp Tues tid. På Åhus kendes også kun en enkelt slotsfoged i Tue Nielsens tid, *Kjeld Nielsen (Alguksen)*, der nævnes som foged 1452–57.⁷² Det er uvist, hvorledes Kjeld Nielsen er kommet i ærkebispens tjeneste, da han tilhører en fra Langeland stammende, lidet fremtrædende lavadelsslægt, der ellers ikke har forbindelser til Skåne.⁷³ Kjeld Nielsens fader Niels Jepsen nævnes 1391–1438 og skrives til Nedergård (Bøstrup sn, Langelands Nørre hd).⁷⁴ Til den i samme sogn liggende Fæbækgård skrives Niels Jepsens broder Kjeld Jepsen, der nævnes 1404–18.⁷⁵ Kjeld Nielsen selv er ikke kendt, før han i 1452 dukker op som foged på Åhus. Sin tid som slotsfoged på Åhus brugte han blandt andet til at tilpante sig gods af ridderen Jens Due (Thott) af Krageholm. Det var tænkeligt også, mens han var foged på Åhus, at Kjeld Nielsen blev gift med Birgitte Pedersdatter (Bille), datter af Peder Bille

⁶⁷ DAA 1890 s. 167ff; DAA 1944 s. 6ff. Begge steder antages det, at Henneke Daa, der ikke kendes i danske kilder, er identisk med den på Lolland nævnte Henrik Daa.

⁶⁸ DDL III s. 346f. Også 1455 har Ditlev Daa medbesegelet et brev, der utvivlsomt er udstedt i Lund: Rep. 2 nr. 488.

⁶⁹ Rep. 2 nr. 990; MHD 2 II s. 532.

⁷⁰ Rep. 2 nr. 1010; DDL III s. 419f.

⁷¹ DCP s. 210.

⁷² EGJ s. 413 = DAB s. 117f.

⁷³ DAA 1884 s. 23.

⁷⁴ Rep. 1 nr. 3801, 4619, 5218, 5414, 5594, 5647, 5743, 6249, 6397; ÆDA III s. 290 (A. 505); ÆDA IV s. 211 (R. 4–6). Segl: DAS G xv 3.

⁷⁵ Rep. 1 nr. 4619, 5218, (5414), 5594, 5647, 5743; ÆDA V s. 1114 (M. 2). Segl: DAS G xv 2.

til den nærliggende Ljungbygård (nu Trolle-Ljungby, Villands hd). Kjeld Niensens økonomiske formåen og hans giftermål, der ligger langt over Algudsenslægtens niveau, peger i retning af, at han har været i besiddelse af særlige evner. Kjeld Nielsen gjorde da også en karriere som ingen anden ærkebispetjener i det 15. århundrede. Endnu i juli 1460 svor Kjeld Nielsen sammen med ærkebisp Tue på Norra Åsum kirkegård i Gårds herred, hvorfor han muligvis på dette tidspunkt stadig var slotsfoged på Åhus, men 1461–68 nævnes han som rigskansler og høvedsmand på Haraldsborg ved Roskilde.⁷⁶ Kjeld Nielsen er altså avanceret direkte fra ærkebiskoppelig slotsfoged til rigskansler, og selv om rigskanslerembedet i det 15. århundrede normalt beklædtes af adelsmænd af lidet fremtrædende slægter og derfor næppe var særlig anset, bragte det dog sin besidder i rigsrådet.⁷⁷

Kjeld Nielsen forstod at arbejde sig op i tjeneste hos ærkebisp og konge, men dette er næppe kommet Algudsenslægten til gode. Kjeld Niensens datter Dorothea blev gift med en af de mere fremtrædende ærkebispelensmænd i slutningen af det 15. århundrede, Christiern van Hafn, som derved kom i besiddelse af det gods, Kjeld Nielsen 1465 fik ved skiftet efter Peder Bille og Margrethe Axelsdatter (Brahe): en sjettepart i Vittskövle hovedgård samt 24 gårde og en mølle.⁷⁸ De i alt 17 gårde, som Kjeld Nielsen havde i pant af Jens Due (Thott), indløstes 1475 fra Kjeld Niensens broder Jep Nielsen af Johan Oxe, hvis søn pantsatte dem til Eskild Gøye.⁷⁹ Krongodset Göingeholm, som Kjeld Nielsen havde i pant, oplod Jep Nielsen 1475 til kong Christian.⁸⁰ Den her omtalte broder til Kjeld Nielsen, Jep Nielsen, der nævnes 1455–79, var gift med Sylle Niensdatter (Urne) og skrives til Allerup (Allerup sn, Åsum hd).⁸¹ Sylle Urnedatter og hendes tre sønner Urne Jepsen, Niels Jepsen og Jørgen Jepsen samt to svogre skødede 1498 Allerupgård og Allerup mølle i Åsum herred til Christiern van Hafn af Elleholm, »som haffuer theris faders broders daater Dorrethe Kiolds daatter«. ⁸² I Nedergård skrives 1442 en ellers ukendt væbner Mattis Nielsen, der fører Algudsensvåben og må være en broder til Kjeld Nielsen og Jep Nielsen.⁸³ Også siden hen var Algudsenslægten – der uddøde ved midten af

⁷⁶ Nærværende på Norra Åsum kirkegård: DDL III s. 419f. Rigskansler og høvedsmand på Haraldsborg: Rep. 2 nr. 1306, 1309, 1366, 1445, 1464, 1478, 1479, 1483, 1493, 1604, 1618, 1620, 1635, 1654, 1665, 1666, 1697, 1753, 1775, 1778, 1848, 1876, 1877, 1915, 1921, 1925, 1928, 1930, 1945, 1961, 1963, 2018, 2025, 2097, 2099, 2106, 2107, 2154, 2165, 2167, 2179, 2242, 2271, 2376, 2403, jf. nr. 13040; Missiver II s. 29; DCP s. 170f, 174, 185f, 188–191; CE s. 241f, 243f = KD II s. 119f, 120f. At Kjeld Nielsen allerede i marts 1460 skulle have været høvedsmand på Haraldsborg, vides kun fra et brev i afskrift (Rep. 2 nr. 1112).

⁷⁷ W. Christensen 1903 s. 160ff, 691ff.

⁷⁸ Rep. 2 nr. 1930.

⁷⁹ EGJ s. 414 = DAB s. 118, 120f.

⁸⁰ ÆDA IV s. 17 (XVI. 8).

⁸¹ Rep. 2 nr. 492, 3993, 4384, 9052, 13119; DCP s. 196–198; ÆDA III s. 316 (A. 17); ÆDA IV s. 17 (XVI. 8); EGJ s. 414; DAB s. 103, 118, 120f. Segl: DAS G xv 5.

⁸² EGJ s. 417, jf. s. 418.

⁸³ Rep. 1 nr. 7299; DAS G xv 4.

det 16. århundrede – i besiddelse af Nedergård, mens Fæbækgård overgik til den ret obskure slægt Grubbe af Fæbæk.⁸⁴

Et brev fra 1450 omtaler ærkebispens foged *Jens Clausen* i forbindelse med købstaden Elleholm.⁸⁵ Men da denne Jens Clausen er helt ukendt, er han muligvis snarere byfoged i den netop privilegerede købstad end slotsfoged på Elleholm.⁸⁶ Den eneste slotsfoged, der med sikkerhed nævnes på Elleholm i ærkebisp Tues tid, er derfor *Christiern van Hafn d. æ.* i 1460.⁸⁷ Hans lige omtalte brodersøn af samme navn, der forlenedes med Elleholm i 1483, hører til blandt de mere fremtrædende ærkebiskoppelige lensmænd i slutningen af det 15. århundrede, hvorfor det vil være hensigtsmæssigt at udskyde omtalen af slægten.⁸⁸

De almindelige lensmænd i ærkebisp Tue Nielsens tid tilhører alle lavadelen. Især de tidligst nævnte lensmænd er næsten fuldstændig ukendte. Væbneren *Axel Aagesen* i Broby er i slutningen af 1443 nærværende på Lunde landsting.⁸⁹ Da han nævnes umiddelbart efter et par væbnere fra Göinge herred, er der et vist grundlag for at antage, at også Axel Aagesen er fra Göinge herred. Broby, som han skrives i, er da ærkebispelenet Östra Broby ((Östra) Göinge hd), ikke Västra Broby (Södra Åsbo hd).⁹⁰ I øvrigt er Axel Aagesen ukendt. Væbneren *Tyge Olsen* i Vellinge (Skytts hd) har 1445 medbeseget et brev, men også han er ellers ukendt.⁹¹ Det samme er ligeledes hans efterfølger på lenet, væbneren *Bjørn Lund*, der skrives til Vellinge 1449–59 i en række breve, hvor han dog blot er medbeseget.⁹²

Kun én person hæver sig op over disse helt ukendte væbnere, nemlig faderen til den senere ærkeelectus Aage Jepsen Sparre, *Jep Tullesen (Sparre)*, der skrives i Åkarp (Skytts hd) 1459.⁹³ Da Jep Tullesen i et af sine segl kalder sig »jep tueson«, er den Jep Tuesen, der 1449 skrives i Åkarp, formodentlig identisk med Jep Tullesen (Sparre).⁹⁴ Den gren af den skånske Sparreslægt, som Jep

⁸⁴ Nedergård: DAA 1884 s. 23. Fæbækgård: Rep. 2 nr. 449, 1100, 1536, 4410, 7045, 8155. Jf. NDA s. 102 og DAA 1895 s. 143.

⁸⁵ HUB VII 1 nr. 607. Brevet dateres her fejlagtigt 1440 15/8, men det er fra 1450 15/8 (jf. DGK IV s. 318).

⁸⁶ Jf. DGK IV s. 319f.

⁸⁷ DDL III s. 415.

⁸⁸ Se ndf. s. 280ff.

⁸⁹ Rep. 1 nr. 7383.

⁹⁰ Som Rep. 1's stedregister siger (Rep. 1 IV s. 182).

⁹¹ Rep. 1 nr. 7515. Med henvisning til dette og de i den følgende note nævnte breve gør Skansjö 1983 s. 262 fejlagtigt Vellinge til en adelig hovedgård.

⁹² Rep. 1 nr. 7892; Rep. 2 nr. 50, 190, 1031. Bjørn Lunds gård i Lund nævnes 1478 (DDL IV s. 289f).

⁹³ Rep. 2 nr. 1031.

⁹⁴ DAS L lxviii 3; Rep. 1 nr. 7892. Derimod altså ikke med den ret ukendte Jep Tuesen, der skal have ført samme våben som slægten »Krognos«, og som for øvrigt også er hjemmehørende i Sydvestskåne, idet han skrives i Klagstorp (Klagstorp sn, Vemmenhøgs hd) 1429 og i Brønnestad

Tullesen tilhører, avancerer i løbet af det 15. århundrede meget kraftigt, idet den fra en lavadelig position omkring 1400 godt 100 år senere er nået op i højadelen. Ved omtalen af Aage Jepsen Sparre gøres der nærmere rede for slægten.⁹⁵

En ellers ukendt *Olaf Aagesen*, der i begyndelsen af 1472 skrives i Fulltofta (Frosta hd), synes efter sammenhængen at tilhøre den bedre lavadel og kunne eventuelt være en søn af Jep Tullenses broder Aage Tullesen, skønt intet sikkert vides derom.⁹⁶

De ærkebispelemænd, der træffes fra omkring 1450, ved vi lidt mere om end 1440'ernes. *Mogens Poulsen*, der skrives til Snöstorp (Tönnersjö hd, Halland) 1451–59, fører samme våben som slægten Laxmand.⁹⁷ Hans fader er uden tvivl Poul Jensen i Värestorp (Ränneslöv sn, Höks hd), der også fører en svane i våbenet.⁹⁸ Thiset gør Poul Jensen til stamfader til en lavadelig sidelinje af den højadelige Laxmandslægt, idet han gætter på, at Poul Jensen er en sønnesøn af den Peder Laxmand, der levede på Erik Menveds tid, hvorefter han på sidelinjen anbringer de personer, der har ført Laxmandslægtens våben uden at bære dens navn.⁹⁹ Lige så sandsynlig som Thisets konstruktion er dog den antagelse, at én eller flere lavadelige »sidelinjer« til den højadelige slægt er opstået derved, at fogeder eller lignende har fået frihed og frelse med Laxmandslægtens våben.¹⁰⁰

»Hæderlig og ærlig« Poul Jensen nævnes første gang 1407, da en svensk dame solgte ham noget skånsk og hallandsk gods, som hun havde arvet. En ellers ukendt Svend Bonde undte 1409 sin svoger, beskedelig Poul Jensen, al rettinghed i det pågældende gods. Den del af det nyerhvervede gods, der lå i Skåne og Nørrehalland, mageskiftede Poul Jensen 1410 til ridderen Niels Svarteskåning mod gods i Höks herred i Sønderhalland. I sit brev kalder Poul Jensen sig væbner, og han skriver sig i Värestorp, hvortil han også skrives i 1424.¹⁰¹ Det må bemærkes, at Värestorp ligger i Ränneslöv sogn i Höks herred, hvor der også ligger et mindre ærkebispelem.¹⁰² I nabosognet Voxtorp ligger Laxmandslægtens hovedgård Vallen. Peder Poulsen i Värestorp, der 1436 har medseglet et til Poul Laxmand udstedt brev, må være en søn af Poul Jensen, men

(Klagstorp sn, Vemmenhögs hd) 1447 (Rep. 1 nr. 6426, 6834, 7731; DAS D xxxvii 9). Jf. i øvrigt note 51 ovf.

⁹⁵ Jf. DAA 1917 s. 515ff samt ndf. s. 296ff.

⁹⁶ Rep. 2 nr. 3038.

⁹⁷ Rep. 2 nr. 34, 872, 990; DAS D xii 5.

⁹⁸ SD II s. 301f.

⁹⁹ DAA 1902 s. 226ff.

¹⁰⁰ Jf. Ingesman 1984a s. 309f om Jens Eter samt traditionen i Henrik Holcks slægtet: DAA 1902 s. 226.

¹⁰¹ Rep. 1 nr. 4889, 5028, 6161; SD II s. 301f (Der var tilsyneladende tale om gods, som stammede fra Poul Jensens hustru Ingeborg).

¹⁰² Jordeböcker s. 554.

er ellers helt ukendt.¹⁰³ Mogens Poulsen nævnes første gang 1438, da han pantsatte to gårde og en mølle til Thorkild Brahe af Rännenas (Skummeslöv sn, Höks hd). Godset fik Mogens Poulsen vist aldrig indløst.¹⁰⁴ Mogens Poulsens pantebrev er udstedt i Lund, og her opholdt han sig også i begyndelsen af 1440, muligvis et vidnesbyrd om, at han var i ærkebispens tjeneste.¹⁰⁵ Senere på året 1440 træffes Mogens Poulsen i København, hvor han 1440 29/8 pantsatte en gård til en skånsk højadelsmand. Samtidig opholdt også ærkebispens sig i København, formodentlig i anledning af et rigsrådsmøde i byen.¹⁰⁶ Efter at være blevet lensmand på ærkesædets store hallandske len Snöstorp holder Mogens Poulsen naturligvis mest til i Halland.¹⁰⁷ Mogens Poulsen, der levede endnu 1465, var gift med en datter af Peder Tuesen (Rani) til Hardeberga af god skånsk lavadel.¹⁰⁸

Jens Lauridsen skrives i Borrbygård 1454 og af Borrby 1459, dvs. at han havde det ganske lille Borrby len (Ingelstads hd).¹⁰⁹ Jens Lauridsen nævnes første gang 1452, da han medbeseglede et skødebrev på gods i Ingelstads herred. Han var død 1460, da Jens Lauridsens efterleverske Cecilie Ingvarsdatter solgte Anders Galen en gård i Öja (Öja sn, Herrestads hd).¹¹⁰ Den eneste skånske væbner ved navn Ingvar i første halvdel af det 15. århundrede er den 1408–24 nævnte Ingvar Strangesen, der fører et ben i våbenet.¹¹¹ Cecilie Ingvarsdatter kan da muligvis være en datter af ham. Jens Lauridsen var en halvbroder til Jens eller Niels Knudsen af den ganske obskure slægt, der i *Nyt dansk Adelslexikon* kaldes »Raadengaard«.¹¹² Medlemmer af slægten skrives til hovedgården Bussjö (Bromma sn, Herrestads hd) 1441–79.¹¹³ Siden overgik den imidlertid til Ingvar Jensen af »Bosø-Slægten« med et helt andet våben end »Raadengaard«-slægtens. Da Ingvar Jensen derfor ikke kan være en søn af Jens/Niels Knudsen (»Raadengaard«), forklares hans besiddelse af Bussjö nemmest ved at antage, at han er en søn af dennes halvbroder, ærkebispelensmanden Jens Lauridsen. Denne antagelse bestyrkes derved, at Jens Lauridsen, som vi så, var gift med en Cecilie Ingvarsdatter, og man kan desuden nævne, at Ingvar Jensen 1508 bortmageskiftede en gård netop i Öja, hvor Jens Lauridsens efterleverske Cecilie Ingvarsdatter 1460 ejede en gård. Sandsynligheden taler altså

¹⁰³ Rep. 1 nr. 6805.

¹⁰⁴ SMR nr. 825a. Jf. DAB s. 183.

¹⁰⁵ DDL III s. 207.

¹⁰⁶ Rep. 1 nr. 7100; KD IV s. 36f, jf. KD II s. 69f.

¹⁰⁷ Rep. 2 nr. 34, 487, 981, 1689; DDL III s. 371f.

¹⁰⁸ Rep. 2 nr. 872, 990, 1220, 1665, 1879.

¹⁰⁹ Rep. 2 nr. 349s, 1012.

¹¹⁰ Rep. 2 nr. 130, 1064.

¹¹¹ SD III s. 54; Rep. 1 nr. 5736, 6088; DAS A xviii 1. Jf. slægten Beenvaaben NDA s. 24.

¹¹² Rep. 2 nr. 349s. Jf. NDA s. 219.

¹¹³ Knud Nielsen: Rep. 1 nr. 7174; Rep. 2 nr. 349s, 1012; HTS II s. 259 (nr. 35), jf. s. 261 (nr. 62, 67), s. 264 (nr. 111); DAS D xviii 2. Jens/Niels Knudsen: DDL IV s. 97 + Rep. 2 nr. 2311; Rep. 2 nr. 2772; DAS D xviii 3. Kirstine Knudsdatter: Rep. 2 nr. 2981.

for, at vi i ærkebispelensmanden Jens Lauridsen har fundet den hidtil ukendte stamfader til »Bosø-Slægten«.

Ingvar Jensen var broder til landdekanen og sognepræsten Niels Jensen, skønt de to fører lidt forskellige våbener.¹¹⁴ Samme våben som Niels Jensen fører også væbneren Fin Jensen af Lövestad (Lövestads sn, Färs hd), som derfor må være en tredje broder.¹¹⁵ Fin Jensen af Lövestad er ellers blevet regnet til »Harrendrup-Slægten« sammen med den ret ukendte fynske væbner Fin Lauridsen af Harndrup (Harndrup sn, Vends hd), der fører samme våben.¹¹⁶ Forholdet er dog utvivlsomt det, at denne Fin Lauridsen og vores ærkebispelensmand Jens Lauridsen er brødre, således at »Bosø-Slægten« og »Harrendrup-Slægten« er én og samme slægt.¹¹⁷

Jens Lauridsens sønner tilhører alle det sydsånske lavademiljø med tilknytning til ærkesædet. Niels Jensen nævnes 1493–1503 som dekan i Ljunits herred og sognepræst i Västra Nöbbelöv.¹¹⁸ Ingvar Jensen nævnes første gang i 1481 og var da gift med Birgitte Henriksdatter (Hollunger), hvilket er forklaringen på, at han en enkelt gang (1502) skrives i Bromma (Bromma sn, Herrestads hd).¹¹⁹ Ellers skrives Ingvar Jensen, der nævnes sidste gang i 1513, altid af Bussjö.¹²⁰ En søn af Ingvar Jensen, Jens Ingvarsen, der er lige så lidt fremtrædende som slægtens øvrige medlemmer, nævnes efter Reformationen og var vistnok slægtens sidste mand.¹²¹ Fin Jensen skrives i Lövestad 1495–1502 og kendes mest som medbesegler.¹²² Af ærkebispemænd havde Fin Jensen seks gårde – formodentlig kirkegårde – i Degeberga sogn (Gärds hd) i forlening.¹²³ At Fin Jensen skal henregnes til ærkebispens klientel, fremgår af, at han blandt flere andre svor sammen med ærkebisp Birger på Skårby mark 1502 28/11 og ledsagede ham til Ljunits herredsting 1502 29/11.

Med *Thorsten Lauridsen (Giedde)*, der skrives af det lille Glumslöv len (Rönnebergs hd) 1455, indleder Gieddeslægten en lang karriere i ærkebispens tjeneste, der er ledsaget af en stadig opstigen fra sikkert den allerlaveste del af lavadelen.¹²⁴ Sønnesønnen Knud Lauridsen Giedde indtager i begyndelsen af det 16. århundrede en ganske fremtrædende plads blandt ærkebispens em-

¹¹⁴ DAS L xv 8, 9; DAS L xvii 3, jf. DGS s. 11.

¹¹⁵ DAS L xvii 2.

¹¹⁶ DAS L xvii 1. Om Fin Lauridsen se Jahn 1835 s. 511–513; Rep. 1 nr. 7472, 7579, 7775; Rep. 2 nr. 133; HD s. 36f, jf. ÆDA V s. 404f. Slægten er omtalt NDA s. 115.

¹¹⁷ Således også Raneke 1982–85 s. 194 (supplement).

¹¹⁸ T. Dahlerup 1963 s. 73.

¹¹⁹ DDL IV s. 329–331; DDL VI s. 86–88.

¹²⁰ DDL IV s. 368f; Rep. 2 nr. 5755, 11920; *De la Gardiska Archivet* III s. 110–112; DDL VI s. 253f; DFRH II s. 22f, 25f.

¹²¹ RDRF II s. 394; DM 4 VI s. 150f; KB 1551–1555 s. 395. Jf. NDA s. 41.

¹²² Rep. 2 nr. 7888, 9172, 9735, 10436; DDL VI s. 86–88, 89f.

¹²³ ÆDA IV s. 299 (B. 39). Hovedparten af brevene under »B« vedrører kirkegårde.

¹²⁴ Thorsten Lauridsen af Glumslöv: Rep. 2 nr. 533.

Lindens, i søgning, Gøben møtteltes i Lundby, Nis Brander, i vandsøstede
 Birrill Gønsens, i Åhus, Jns Karlsons høvedsmænd på Åhus, Gind
 og Anders Jørgensens, og Anders Gønsens ibidem. Datum. aost.
 Anno Domini m. cd lxx 2. zll.

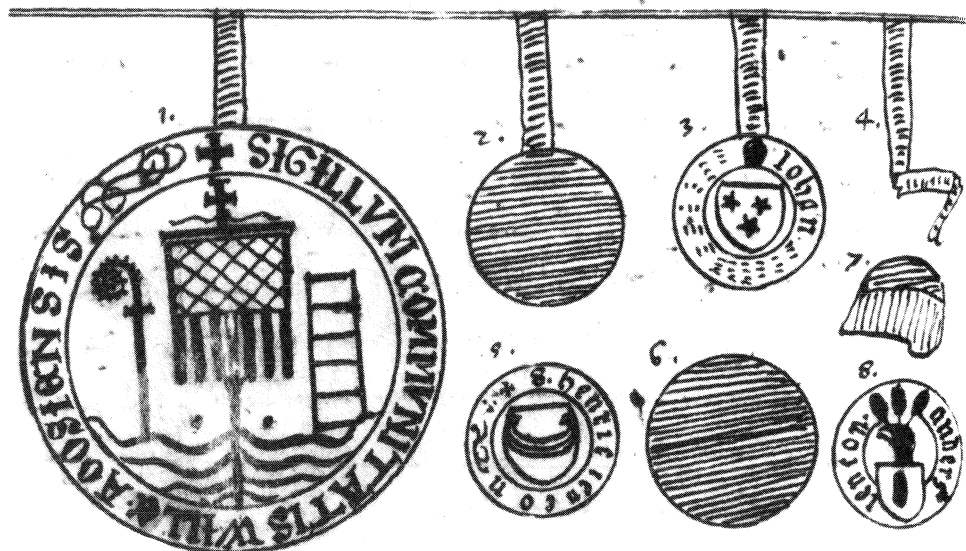

Fig. 22. Afskrift i Lars Eriksson Sparres kopibog B 16 fra det 17. århundrede af et brev, der er udstedt i Åhus i 1472. Brevet er medbesejlet af en række af de lokale adelsmænd, herunder de ellers ukendte ærkebispjetjenerne Henrik Jensen i Norra Åsum og Jens Karlson, høvedsmænd på Åhus. Under afskriften er seglene aftegnet. Åhus bys segl tilkendegiver med bispstav og rist tydeligt byens tilhørsforhold til ærkesædet. Henrik Jensens segl viser, som det ses, en båd i skjoldet. (Foto: Riksarkivet, Stockholm).

bedsmænd og lensmænd. Der vil derfor senere blive lejlighed til en nærmere omtale af slægten.¹²⁵

Den *Henrik Jensen*, der skrives til det vistnok ret store ærkebispelen Norra Åsum (Gärds hd) 1460–80, er af ukendt oprindelse. Ifølge en segltegning ved en brevafskrift fra det 17. århundrede skal han have ført en båd i våbenet, men denne usikre oplysning er ikke til megen hjælp.¹²⁶

¹²⁵ Ndf. s. 272ff.

¹²⁶ DDL III s. 419f; DDL IV s. 121f; Rep. 2 nr. 3189, 4604. Jf. DDL V s. 129f; Rep. 2 nr. 6790; DGLM II s. 434.

Til slut er der kun endnu et par lensmænd at nævne. Enken efter Henrik Most (Hollunger), *Bodil Mortensdatter (Kyrning)*, skrives 1462 i Västerstad (Färs hd) og havde således overtaget mandens len.¹²⁷ *Truid Ged*, der skrives til Glumslöv (Rönnebergs hd) 1471–88 og ifølge Peder Iversen havde lenet endnu ved Birger Gunnarsens tiltrædelse 1497, er allerede omtalt i det foregående kapitel.¹²⁸

Sammenfatning

Under den jyskfødte ærkebisp Tue Nielsen (1443–72), hvis sociale baggrund er ukendt, men antagelig beskeden, møder vi en række jyder på Lundegårds embedsmandsposter, dvs. som ærkebispens nærmeste godsadministrative funktionærer. Officialen Thomas Bentsen 1451–52 er dog af ukendt slægt. Han pensioneredes siden med Katslösa len, hvortil han skrives 1467–72. Hans efterfølger Peder Hjul 1463 tilhører en beskeden jysk lavadelsslægt. Ærkebisp Tue er utvivlsomt skaberen af det særlige fodermarskembede, hvis første indehaver ligeledes var en jyde, Morten Mortensen Jude. Denne er af lige så ukendt, men utvivlsomt yderst beskeden oprindelse som ridefogeden Peder Nielsen Jude (Norby af Skovgaard), der nævnes 1468 og siden træffes på det lille Åkarp len 1482–99.

Med en enkelt undtagelse var det også udenstifts lavadelige, der sad som slotsfogeder i ærkebisp Tues tid. På Hammershus nævnes 1444–49 fogeden Gustav Lalesen, der må være skåning, og hvis fader muligvis var en ærkebispetjener. Han fik siden Gislöv len. Hans efterfølger på Hammershus var Ditlev Daa, en af ærkebisp Tues betroede tjenere, der ligefrem synes at have specialiseret sig som slotsadministrator. Han nævnes på Näsbyholm 1467, på Hammershus 1469 og under Jens Brostrup på Elleholm 1477–78. Ditlev Daa tilhørte vistnok en linje af Daaslægten, der indvandrede fra Sønderjylland til Lolland. På Åhus 1452–57 møder vi fogeden Kjeld Nielsen af den fra Langeland stammende Algudsenslægt, mens vi på Elleholm 1460 møder Christiern van Hafn d.æ. af en fra Lolland stammende slægt. Det er således muligvis ganske bevidst, at ærkebisp Tue Nielsen i sin energiske stiftsadministration, der i høj grad vakte Lundekapitlets uvilje, på de vigtigste godsadministrative embedsmandsposter anvendte udenstifts lavadel, der ikke var hæmmet af lokale interesser eller forbindelser.

På lenene ses ikke som på slottene lavadelige fra andre landsdele. Her var det, så vidt man kan se, de lokale folk, der dominerede. De almindelige lensmænd i ærkebisp Tues tid tilhører alle lavadelen, og især de tidligst nævnte er næsten fuldstændig ukendte. Det gælder personer som Axel Aagesen i (Öst-

¹²⁷ DDL IV s. 9f. Jf. ovf. s. 201.

¹²⁸ Rep. 2 nr. 2888, 5832, 6351; MHD 1 I s. 276. Jf. ovf. s. 199f.

ra?) Broby 1443, Tyge Olsen i Vellinge 1445 og hans eftermand på lenet 1449–59 Bjørn Lund. Om disse ved vi stort set kun, at de var væbnere, ikke andet. Kun Jep Tullesen (Sparre) på Åkarp len 1449–59 hæver sig over det helt ukendte. Den Olaf Aagesen, der havde Fulltofta len i 1472, kan muligvis være en søn af Jep Tullenses broder Aage Tullesen. De ærkebispelensmænd, som træffes efter midten af århundredet, ved vi lidt mere om – måske dog blot en følge af, at kilderne nu flyder rigeligere. Mogens Poulsen (Laxmand) på det hallandske Snöstorps len 1451–59 er af en lavadelsslægt, der er så beskeden, at den næppe kan være i slægt med den højadelige Laxmandslægt, hvis våben den fører, men snarere har sin stamfader i en nobiliteret Laxmandsklient. Jens Lauridsen, der havde Borrby len 1454–59, er antagelig stamfader til »Bosø-Slægten«, en slægt af den allerlaveste lavadel. Thorsten Lauridsen på Glumslöv len 1455 er den første kendte mand af Gieddeslægten, der således har den mest beskedne oprindelse. Thorsten Lauridsens sønnesøn gjorde siden karriere i ærkebisp Birger Gunnarsens tid. Derudover møder vi i ærkebisp Ties tid ærkebispelensmænd som den ukendte Henrik Jensen på Norra Åsum len 1460–80, Henrik Most (Hollunger)s enke på Västerstad len 1462 og Truid Ged på Glumslöv len 1471–88.

Under Jens Brostrup (1472–97)

Ærkebisp Jens Brostrup

Det er ikke meget, der vides om Brostrupslægtens ældste historie.¹ Den første kendte mand af slægten er Henning Brostrup, der i foråret 1402 opholdt sig i Sverige og tilskødede dronning Margrethe noget svensk gods, han havde arvet.² Muligvis har Henning Brostrup blot været med i dronningens følge under Sverigesbesøget i første halvdel af 1402, da han ellers udelukkende træffes på Sjælland.³ I 1420 medbeseglede Henning Brostrup et sjællandsk brev, og i 1429 lejede Roskildebispens ifølge en brevregest hovedgården i Toksværd (Toksværd sn, da Tybjærg hd, nu Hammer hd), en mølle sammesteds samt bispetienden af Toksværd sogn for livstid til »Hendrich« Brostrup – formodentlig blot en fejlskrift for Henning Brostrup.⁴ Henning Brostrup levede endnu i 1440, da han ifølge en regest gav Roskildebispens brev på nogen gæld.⁵ Den lidt fremtrædende Roskildebispelensmand Henning Brostrup må antages at være fader til den senere ærkebisp Jens Brostrup, hvis ligsten i øvrigt viser, at hans moder var af lavelsslægten Rosengaard, hvis medlemmer igennem generationer var tilknyttet Roskildebispens som lensmænd.⁶

Det er meget sigende, at Brostrupslægtens øvrige medlemmer, Jens Brostrups broder og dennes sønner, først kendes under Jens Brostrups archiepiscopat, da de dukker op som ærkebiskoppelige embedsmænd og lensmænd. Uden for al tvivl skylder Brostrupslægten netop Jens Brostrups besiddelse af ærkesædet sin overflytning til Skåne og sin fremgang her. Ærkebispens broder Hans Brostrup møder vi første gang 1484 som høvedsmand på Bornholm, som han ifølge Peder Iversen sammen med sin hustru fru Mette havde fået frit i 20 år.⁷ I 1489 fik Hans Brostrup Äsphult len (Gårds hd) og muligvis samtidig Full-

¹ Det er i hvert fald givet, at slægten *ikke* var en gammel skånsk slægt, og at dens første kendte mand i begyndelsen af det 15. århundrede *ikke* kan have skrevet sig til Tommarp i Södra Åsbo herred i Skåne, som hævdet af DAA 1889 s. 111f. Jf. det følgende.

² SD I s. 113f.

³ Gottfrid Carlsson i Newman 1946 s. 521 siger, at slægten først indvandrede til Sverige, men siden slog sig ned på Sjælland. Hvis brevet fra 1402 er det eneste grundlag for denne påstand, må den siges at hvile på et noget spinkelt grundlag.

⁴ Rep. 1 nr. 5865; ÆDA III s. 371 (Z. 10). Jf. om Toksværd len DMR 3 I s. 148f, 165, 330.

⁵ ÆDA III s. 345 (K. 5).

⁶ DAG nr. 43, tavle 6. Jf. DAA 1912 s. 391ff.

⁷ DK s. 197; MHD 1 I s. 275. Se også DDL V s. 67–70, 175; SS 1 I 2 s. 43f. Hustruen skal have været af slægten Godov (DAA 1894 s. 147).

tofta len (Frosta hd).⁸ Foruden på Hammershus var Hans Brostrup også høvedsmand på Åhus, men dette slot lod han muligvis administrere af sin søn Henning Brostrup, der skrives af Åhus i 1491.⁹ På den tid, da ærkebisp Jens Brostrup døde, sad Hans Brostrup dog på Åhus slot, men han afleverede både dette og Hammershus endnu i sommeren 1497.¹⁰ Fulltofta og Äsphult havde Hans Brostrup på livstid, hvilket formodentlig er blevet respekteret af ærkebisp Birger.¹¹ I sine sidste år boede Hans Brostrup antagelig på Fulltofta gård, hvortil han skrives allerede ved overenskomsten med ærkebisp Birger 1497 18/6. Han var død 1499 22/10.¹²

Brostrupslægtens økonomiske og sociale fremgang som følge af Jens Brostrups besiddelse af ærkesædet ses først rigtigt, når man betragter Hans Brostrups børn. Hans Brostrup havde to døtre, der blev gift med de to højadelige fætre Niels Hak til Häckeberga og Niels Hak til Månstorp.¹³ Disse giftermål kan kun forklares ud fra Hans Brostrups broders position som ærkebiskop. Hans Brostrups søn Henning Brostrup fik 1490 Stora Slågarp len (Skytts hd) og skrives som sagt 1491 af Åhus. I 1494 fik han desuden seks præstebordsgårde i leje.¹⁴ Henning Brostrup skrives et par gange, 1491 og vistnok 1499, til Ljungbygård (nu Trolle-Ljungby, Västra Ljungby sn, Villands hd), men ellers skrives han 1494–99 til Skabersjögård (Skabersjö sn, Bara hd).¹⁵ Skabersjögård havde ærkebisp Jens Brostrup købt af Birgitte Karlsdatter (Star).¹⁶ Ljungbygård skal Henning Brostrup ifølge slægtbogstraditionerne selv have købt af Axel Bille til Ljungbygård, men i virkeligheden havde han giftet sig til gården.¹⁷ Det er typisk, at Henning Brostrups sønner ikke formåede at opretholde faderens position, da slægten ikke længere havde et medlem siddende på ærkestolen. Henning Brostrups søn Hans Brostrup d.y. skrives til Skabersjö allerede 1488 og nævnes siden i faderens testamente 1503, men er ellers ukendt.¹⁸ Axel Brostrup nævnes første gang i faderens testamente 1503, men er ellers mest kendt igennem de breve, hvormed han 1509–14 afhændede Ljungbygård med mere gods til Jens Holgersen Ulfstand. Sin efter moderen af Munkslægten arvede del i den nordjyske hovedgård Torp (Ræer sn, Hillerslev hd) solgte

⁸ DDL V s. 112; MHD 1 I s. 275 (de to len nævnes sammen).

⁹ CE s. 203f.

¹⁰ DDL V s. 405f; DDL VI s. 155 = KS 3 I s. 555; jf. Rep. 2 nr. 8921. På Hammershus var 1497 10/8 en anden høvedsmand: ABH s. 34f.

¹¹ MHD 1 I s. 275.

¹² DDL V s. 321f, 400–402.

¹³ DDL V s. 67–70, 400–402, 403f; DDL VI s. 120–122.

¹⁴ DDL V s. 130; CE s. 203f; ÆDA IV s. 332 (AG. 12). Jf. DDL VI s. 18f.

¹⁵ DDL V s. 155f, 244, 324f, 365f, 396–398; Rep. 2 nr. 8150. Mht. Ljungbygård jf. også DDL VI s. 121.

¹⁶ MHD 1 I s. 275.

¹⁷ DAA 1889 s. 112; DAA 1890 s. 66; DAA 1905 s. 299; Ulsig 1968 s. 287; Rep. 2 nr. 12348; DAB s. 51.

¹⁸ DDL V s. 67–70; DDL VI s. 120–122.

Axel Brostrup før 1512 til Niels Hak. Også Axel Brostrup skrives en enkelt gang (1509) til Skabersjö.¹⁹

Den ældre Hans Brostrups anden søn, Teus Brostrup, fik 1492 Norra Vram len (Södra Åsbo hd), ved hvilken lejlighed han kaldes Teus Hansen. Ellers nævnes Teus Brostrup blot en enkelt gang i farbroderens tid som ærkebiskop.²⁰ Fra 1503 skrives Teus Brostrup, der levede endnu 1506, til Tommarp (Kvindinge sn, Södra Åsbo hd), som han vel har fået ved et giftermål med en dame af »Sudreims-Ætten«, der tidligere ejede denne hovedgård.²¹ Teus Brostrups datter Sidsel blev gift med ærkebispelensmanden Knud Lauridsen Giedde, som vi senere skal komme tilbage til.²²

En ellers ret ukendt Laurids Brostrup, der i 1483 var kannik og i 1488 ærke-
degn i Lund, er antagelig en brodersøn af ærkebispe Jens Brostrup.²³ Som Laurids Brostrup »de Selandia« immatrikuleredes han i Rostock i 1485. I 1487 fik alvorlige uroligheder i Rostock en stor del af studenterne til at forlade byen, og Laurids Brostrup var formodentlig én af dem. Det er i hvert fald påfaldende, at han netop samme år lod sig indskrive ved universitetet i København.²⁴ Stort mere vides ikke om Laurids Brostrup, der var død i 1491.²⁵

Da Jens Brostrup stammede fra et udpræget bispelensmandsmiljø, var det kun naturligt, at han valgte en gejstlig karriere. Han immatrikuleredes i 1447 ved universitetet i Rostock og i 1448 ved universitetet i Köln, hvor han først stude-

¹⁹ DDL V s. 67–70; Rep. 2 nr. 11405, 11408, 11983, 12348; DAB s. 50, 52ff, 67, 75ff.

²⁰ DDL V s. 188; jf. MHD 1 I s. 275; Rep. 2 nr. 8150.

²¹ Rep. 2 nr. 9814s, 10359, 10429; ÆDA IV s. 301 (F. 7); DMR 1 I s. 108. Jf. også DDL V s. 324f; DDL VI s. 120–122. Når slægtetraditionerne vil vide, at Teus Brostrup var gift med en dame af Hvideslægten, beror dette måske netop på, at denne slægt fører samme våben som »Sudreims-Ætten« (Jf. DAA 1889 s. 113; DAA 1898 s. 235; DAA 1921 s. 559f). Antagelsen om et giftermål med en dame af »Sudreims-Ætten« bestyrkes af FFR s. 472; jf. Wernstedt 1957–65 s. 105.

²² RDRF II s. 408f; ÆDA IV s. 311 (L. 24). Jf. ndf. s. 272ff.

²³ DDL IV s. 384 (han nævnes før Anders Clausen, som er kannik i 1478: DDL IV s. 288f); DDL V s. 67–70 (han omtales ikke som broder til ærkebispem).

²⁴ MUR I s. 243; Thura 1734 s. 19.

²⁵ DDL V s. 135.

Fig. 23. Ærkebiskop Jens Brostrup står i den ældre forskning nærmest som prototypen på senmiddelalderens verdsliggjorte biskop, der ikke kerede sig videre om kirken, men blot tænkte på at lade sine slægtninge nyde godt af dens gods. Billedet er dog utvivlsomt groft fortegnet. Det dårlige eftermæle, som Jens Brostrup har fået i sin godsadministrative politik, bygger på et særdeles tendentiøst kildemateriale, og en række statutter viser tværtimod Jens Brostrups generelle bestræbelser for at bringe orden i sit stift. At Jens Brostrup ingenlunde var uden personlig fromhed, fremgår af hans indførelse den 7. oktober 1483 af festen præsentatio Mariæ i ærkestiftet, af hans oprettelse den 3. december 1484 af en præbende af det af den forhenværende dekan Laurens Nielsen funderede alter ved broderen ærkebispe Tue Nielsens grav i det nye kapel i Lunde domkirke, af hans egen stiftelse den 29. august 1488 af et Vor Frue alter i det samme kapel samt af hans indstiftelse den 12. marts 1489 af en årtid i Lunde domkirkes kor, hvortil han gav ærkesædet sin gård i København.

Billedet viser ærkebispens gravsten, med hans fædrene og mødrene våbener, i domkirken i Lund. (Foto: Nationalmuseet, København).

rede ved det artistiske fakultet og siden gik videre til det juridiske.²⁶ Under sin studietid i Köln var han i 1450 en tur i Rom, hvor han for den senere Roskildebisp Oluf Mortensen (»Baden«) betalte annater af provstiet og et kanonikat i Roskilde.²⁷ I 1455 blev Jens Brostrup *baccalaureus in decretis* i Köln og kaldes nu for første gang kannik i Roskilde.²⁸

Hjemvendt fra sine studier gik Jens Brostrup i kongens tjeneste. I den noget forvirrede periode i 1460'erne, hvor muligvis flere forskellige kanslere virkede samtidigt, kaldes Jens Brostrup kongens kansler 1460. På dette tidspunkt var kanslerværdigheden formodentlig blot midlertidig, idet Jens Brostrup har været embedet under Daniel Kepken van Nulands diplomatiske mission til Frankrig.²⁹ I en relatorpåtegning på et kongebrev fra 1463 nævnes Jens Brostrup, uden at hans stilling fremgår.³⁰ I en supplik til paven fra 1465 omtales Jens Brostrup som kongens kammermester.³¹ I perioden 1469–71 er Jens Brostrup med sikkerhed kongens kansler; muligvis har han været det allerede fra 1468 og helt frem til valget af ham til ærkebiskop i 1472.³²

Foruden sit roskildensiske kanonikat havde Jens Brostrup også et kanonikat i Lund, men det var naturligvis ikke nok til en så fremtrædende kancelliembedsmand.³³ I den langvarige strid om dekanatet i Roskilde, der begyndte i 1464, var Jens Brostrup en kort overgang kongens kandidat til embedet. I foråret 1465 søgte Christian I at få paven til at give dekanatet til Jens Brostrup, som kongen omtaler som sin kapellan, og dette lykkedes virkelig, idet paven 1465 31/5 befalede Jens Brostrups indsættelse i dekanatet og 1465 1/7 gav ham ny provision på embedet. Jens Brostrup blev imidlertid aldrig indblandet i processen mellem Johan Jensen (Qvitzow) og Mogens Andersen, der begge ligeledes havde fået brev på dekanatet, og har åbenbart resigneret embedet.³⁴ Forklaringen herpå er uden tvivl, at der havde vist sig et bedre embede til Jens Brostrup, nemlig prioratet i Dalby. Dette var blevet ledigt allerede ved Peder Axelsen (Thott)s død i 1463 og var sammen med provstiet i Lund straks blevet

²⁶ MUR I s. 81; MUK I s. 390 med note 32.

²⁷ APD nr. 1966.

²⁸ Paven havde ellers allerede 1447 befalet, at han skulle indsættes i et ham tildelt kanonikat (DDL III s. 304–306).

²⁹ Rep. 2 nr. 1179; DCP s. 123ff. Dette er påpeget af H. Christensen 1983 s. 143 med note 42. Jf. i øvrigt W. Christensen 1903 s. 93, 689; Arup 1932 s. 242.

³⁰ Rep. 2 nr. 1672. Om relatorpåtegninger og deres betydning se W. Christensen 1903 s. 117–121.

³¹ DDL IV s. 59f. Selv om pavebrevens oplysninger ikke altid er fuldstændig pålidelige (se W. Christensen 1903 s. 67 med indvendingerne hos Lindbæk 1907 s. 179), er der i det mindste ingen tvingende grund til at forkaste oplysningen, da en indehaver af kammermesterembedet ellers ikke kendes fra 1463 til 1466 (W. Christensen 1903 s. 686).

³² DCP s. 219–221, 230f; HR 2 VI nr. 249 (s. 215); Pontoppidan 1774 s. 127; jf. HR 3 I nr. 546 (s. 467). Se i øvrigt W. Christensen 1903 s. 689; H. Christensen 1983 s. 143.

³³ DDL IV s. 72f, 123.

³⁴ DDL IV s. 54–58 (= SRD VIII s. 422ff), 58f, 59f; APD nr. 2315, 2337, 2340, 2354, 2383, 2404, 2411, 2449, 2450. Jf. i øvrigt om striden Lindbæk 1907 s. 216ff.

tildelt kardinal Francesco Gonzaga.³⁵ Kongen ønskede først embedet besat med kansleren Daniel Kerpken van Nuland, men denne døde netop i slutningen af 1464 eller i første halvdel af 1465.³⁶ Derfor præsenterede han Jens Brostrup til prior i Dalby, hvorefter paven 1466 3/3 befalede Sorøabbeden at indsætte Jens Brostrup i embedet. I oktober 1466 bad kongen kardinal Francesco Gonzaga resignere prioratet i Dalby til fordel for sin kapellan Jens Brostrup, men hvornår dette skete, er uvist.³⁷ Når Jens Brostrup 1465 1/4 kaldes provst i Lund, menes der muligvis provst i Dalby; men i hvert fald fra 1468 fører Jens Brostrup med sikkerhed titlen prior eller provst i Dalby.³⁸ Sandsynligvis omkring 1470 fik Jens Brostrup dertil archidiakonatet i Lund, som han var i besiddelse af, da han i 1472 valgtes til ærkebiskop.³⁹

Ærkebisp Tue Nielsen døde tirsdag den 7/4 1472, og allerede to dage efter var kongen i Lund for at gøre sin indflydelse gældende ved valget af den nye ærkebisp. Torsdag den 9/4 gav kongen domkapitlet et brev, hvori han forklarer, at han på grund af overhængende fare for riget og kirken har bedt kapitlet fremskynde ærkebispvalget og foretage det allerede fredag, og da kapitlet har indvilget i dette, lover han at holde det fri for al tiltale af alle åndelige og verdslige personer desangående. Som aftalt fandt valget da sted fredag den 10/4, hvor den udvalgte ærkebisp Jens Brostrup i nærværelse af kongen, kapitlet, seks rigsråder samt andre adelige lovede at overholde en række artikler, som derefter nedfældedes skriftligt i et af Jens Brostrup søndag den 12/4 udstedt brev.⁴⁰

Kong Christians anstrengelser for hurtigt og problemfrit at få en betroet kongetjener anbragt på ærkestolen havde givet resultat. Når der alligevel opstod problemer omkring besættelsen af ærkebispembedet, skyldtes det da heller ikke hjemlige forhold, men pavelig indblanding.⁴¹ To måneder efter, at Jens Brostrup havde udstedt sin håndfæstning, udnævnte paven kardinal Francesco Gonzaga til ærkebisp i Lund efter Tue Nielsen, og 6/7 lovede kardinalen ved sin prokurator at betale servitierne af embedet. Derefter sendte han den samme prokurator til kong Christian for at komme i besiddelse af Lundekirken, hvilket selvfølgelig ikke lykkedes. I et brev af 1473 18/3, som sendebudet fik med tilbage til markgreunden af Mantua – kardinalens moder og søster til den danske dronning –, skriver dronning Dorothea, at hun og gemalen har gjort alt for kardinalens sag, men desværre forgæves.⁴² Først under Christian I.s besøg i Rom i 1474 bragtes sagen om ærkestiftet i orden. Mod et løfte om

³⁵ DDL IV s. 30f, 33, 62f, 63f.

³⁶ W. Christensen 1903 s. 689; APD nr. 2348.

³⁷ DDL IV s. 72f; SRD VIII s. 434f.

³⁸ Rep. 2 nr. 1877; DCP s. 208–210; DDL IV s. 111f, 114f.

³⁹ DDL IV s. 181. Jf. om forgængerens Bo Pigs dødsår Rep. 2 nr. 12940; DDL IV s. 136.

⁴⁰ SM II s. 127; DDL IV s. 139f, 141f.

⁴¹ Den følgende udvikling er behandlet af Lindbæk 1900–02 s. 476f, 487f, 509f.

⁴² DDL IV s. 147f, 148 (= APD nr. 2480), 158f.

4000 rhinske gylden – som han som bekendt aldrig fik – resignerede kardinal Francesco Gonzaga ærkesædet til fordel for Jens Brostrup, der derefter 1474 18/4 af paven udnævntes til ærkebiskop. Ved sin prokurator lovede Jens Brostrup 1474 27/4 at betale sine servitier.⁴³ På rekordtid må den pavelige udnævnelsesbulle være bragt til Danmark, da Jens Brostrup allerede 1474 20/5 kalder sig »archielectus Lundensis confirmatus«.⁴⁴ Servitierne af ærkesædet betaltes i april 1475 under dronning Dorotheas besøg i Rom.⁴⁵

Jens Brostrups stiftsadministration præges af den tidligere kanslers administrative erfaring.⁴⁶ En række statutter viser Jens Brostrups iver for at bringe orden i ærkestiftets forhold. De udførlige statutter for domkapitlet i Lund, som ærkebisen udstedte 1489 7/8, indeholder dels almindelige bestemmelser for kapitlet, dels særlige bestemmelser om kortjenesten, om kapitlets segl og breve, om fællesgodset osv. Statutterne bragte den første regulering af Lunde kapitels forhold siden det 12. århundredes »Consuetudines canonicæ« og havde betydning endnu længe efter Reformationen.⁴⁷ I forbindelse med kapitelsstatutterne må nævnes Jens Brostrups befaling fra 1492 til kanniker og evige vikarer i Lunde domkirke om at residere, idet de ellers skal miste deres beneficer.⁴⁸ En til ordningen af kapitelsgejstlighedens forhold svarende regulering af forholdene for stiftets sognepræster med flere har Jens Brostrup nedlagt i de udførlige synodalstatutter, som han lod udgå mellem 1474 og 1497.⁴⁹ De blev trykt i København 1497 og genudstedtes i en kun let ændret form af ærkebisp Birger, hvorpå de atter tryktes i Paris 1514.⁵⁰ Over indbyggerne på Bornholm besad ærkebisen også den verdslige lovgivningsmyndighed, og Jens Brostrup udstedte på et uvist tidspunkt »tiill lantzsens nytthæ och then menighe mantz forbædring« en række bestemmelser for øens menige almue. Disse bornholmske statutter stadfæstede ærkebisp Birger 1499 og atter 1501, idet han tilføjede nogle få supplerende artikler.⁵¹

I sin godsadministrative politik har Jens Brostrup fået det dårligst tænkelige eftermæle, men dette kan historiografisk føres tilbage til formodentlig stærkt tendentiøse oplysninger i de tilføjelser til den lundensiske ærkebisperkronike, der er blevet til i ærkebisp Birgers første år, som netop prægedes af ærkebispens strid med Jens Brostrups slægtninge.⁵² Ikke mindst på den baggrund er

⁴³ DDL IV s. 181 (= APD nr. 2565, 2566), 182f, 191f (=APD nr. 2594), 194–196, 196–198.

⁴⁴ DDL IV s. 200f.

⁴⁵ DDL IV s. 220f, 222f (= APD nr. 2632, 2633).

⁴⁶ Jf. Gottfrid Carlsson i Newman 1946 s. 525f.

⁴⁷ DDL V s. 100–107. Jf. Ahnfeldt 1895–97.

⁴⁸ DDL V s. 176f.

⁴⁹ DDL V s. 309–319. Datering: se Rep. 2 nr. 12831; Skyum-Nielsen 1955–57 s. 74 med note 2.

⁵⁰ DDL V s. 319; SP s. 55–82 i selve teksten.

⁵¹ DDL V s. 380–383 = AKG V s. 82–86; DDL VI s. 31–35. Jf. ovf. s. 98 note 47.

⁵² Johannesson 1952.

det bemærkelsesværdigt, at de forskellige tilføjelser til ærkebisperkroniken faktisk afviger noget fra hinanden i deres bedømmelse af Jens Brostrup.

De kortfattede, overensstemmende håndskrifter R og S, der standser med beretningen om valget af Birger Gunnersen, siger om Jens Brostrup: »pauca commemoracione digna fecit pro ecclesia, sed pro consanguineis multa congregavit, que paulo post, ut venerunt, ad extraneos transierunt«. ⁵³ Det mere udførlige håndskrift U indeholder ingen egentlig kritik i omtalen af Jens Brostrup, men fortæller blot, at han i 1488 omgav Flyinge gård med en mur, og beretter desuden om hans Bornholmsrejser og hans død. I omtalen af Birger Gunnersen anvender U til gengæld de mørke farver i skildringen af ærkesædets tilstand ved Birger Gunnersens tiltrædelse: »Sedem ibidem valde nudam recepit, fundis ecclesie pro maiori parte impignoratis et in conductum expositis, cuius eciam clenodia ferme in totum fuerunt alienata; et peiores hostes nusquam habuit ecclesia quam heredes sui predecessoris, quorum principalis erat Nicolaus Hack de Hiickebjerg, qui plurima bona leuavit de ecclesia«. ⁵⁴ Det udførlige håndskrift H er ligefrem positivt i sin omtale af Jens Brostrup, idet det bringer oplysningen om, at han i 1488 omgav Flyinge med en mur med tilføjelsen: »et in aliis castris et curijs antea quasi desolatis restauravit«. I omtalen af Birger Gunnersen følger H håndskriftet U. ⁵⁵

Tilsammen tegner de tre forskellige versioner af ærkebisperkroniken et billede af Jens Brostrup og hans godsadministrative politik, som i det mindste ikke kan betegnes som entydigt. Først det næste led i traditionsudviklingen giver en udelukkende negativ bedømmelse af Jens Brostrup. Peder Iversen, der blev kannik i Lund i Birger Gunnersens tid (1510) og til sin død i 1562 fastholdt sin katolske opfattelse, siger i sine historiske optegnelser om Jens Brostrup, at han til sine venner bortforleuede eller pantsatte mange af Lundekirkens besiddelser, hvorefter ærkebisp Birger havde stort besvær med at få disse tilbageført til ærkesædet. ⁵⁶ Dette udsagn har lagt grunden til den kraftige fordømmelse af Jens Brostrups politik i godsadministrationen, som har præget opfattelsen af denne ærkebiskop helt frem til vore dage.

Til støtte for sin påstand om, at Jens Brostrup begunstigede slægt og venner, bringer Peder Iversen en veritabel liste over ærkebispens bortforleuinger og pantsættelser af ærkesædets len og besiddelser. ⁵⁷ Listen bygger sandsynligvis på dokumentarisk materiale, som Peder Iversen har haft adgang til i Lunde kapitels arkiv, og supplerer dermed den liste med regester af »lejobreve« fra Jens Brostrups tid, som findes i det svenske håndskrift E 102a og må antages at være udtog af en i det 15. århundrede samtidigt ført kopibog ved navn »Lunde kapitels bog«. ⁵⁸

Der er grund til at antage, at vi takket være dette kildemateriale kender ho-

⁵³ SM II s. 127, 130.

⁵⁴ SM II s. 127f, 130f.

⁵⁵ SM II s. 128–130, 131.

⁵⁶ MHD I I s. 274. Peder Iversen kannik 1510: Rep. 2 nr. 11688 = DDL VI s. 321. Jf. om ham i øvrigt Johannesson 1947 s. 68f, 309f, 411 note 50.

⁵⁷ MHD I I s. 274–276.

⁵⁸ Johannesson 1950 s. 133f med note 30; Bruun 1959 s. 21; Friedlaender 1961 s. 89ff. Jf. ovf. s. 13, 150, 151.

vedparten af de ærkebiskoppelige lensmænd under Jens Brostrup. Hvor vi i det foregående har måttet nøjes med blot en omtale af den brøkdæl af de ærkebiskoppelige lensmænd, som kilderne tilfældigvis har bevaret navnene på, er det altså muligt at give en egentlig redegørelse for Jens Brostrups forleningspolitik. Ved denne er det naturligvis af særlig interesse at undersøge, om det er rigtigt, som Henry Bruun siger, at beskyldningerne mod Jens Brostrup for nepotisme er stærkt overdrevne.⁵⁹ I det følgende kapitel skal det derefter undersøges, om Birger Gunnersen førte en radikalt anderledes politik end Jens Brostrup, hvilket er blevet benægtet af Gösta Johannesson, men hævdet af Henry Bruun.⁶⁰

Officialerne

Kun godt en måned efter Jens Brostrups valg til ærkebiskop møder vi første gang officialen *Tage Henriksen (Hollunger)*, der nævnes som indehaver af embedet 1472–76.⁶¹ Tage Henriksen tilhører en skånsk lavadelsslægt, som kan følges tilbage til det 14. århundrede.⁶² Tage Henriksens fader Henrik Most er tidligere nævnt som lensmand på Västerstad len (Färs hd) i første halvdel af det 15. århundrede. Han nævnes første gang 1419, da han sammen med blandt andre Holger Most, som må formodes at være hans broder, medbeseglede et brev.⁶³ I sit bevarede segl med Hollungervåbenet og i et enkelt diplom kaldes Holger Most for Holger Jensen.⁶⁴ Det viser, at han og dermed altså formodentlig også Henrik Most må være sønner af Jens Josephsen Most, der ifølge Langebek beseglede med Hollungervåbenet i 1406. Jens Josephsen Most, der også kaldes Most Josephsen, skrives til Jordberga magle, nu Stora Jordberga (Källstorp sn, Vemmenhögs hd), og nævnes 1398–1419.⁶⁵ Holger Jensen Most nævnes blot tre gange som medbesegler 1412–34.⁶⁶ Om Henrik Most ved vi betydeligt mere. Han skrives til det halvstore Västerstad len 1425 og 1443⁶⁷ og var gift med Bodil Mortensdatter, der 1481 besegler med et segl, hvori ses et våben med tre søblade. Våbenet er fælles for slægterne Kyrning, Porse, Pæp og Ribbing, der alle hører hjemme i Skåne og Halland, men det er uklart, hvorledes Bodil Mortensdatter hører til slægtsgruppen. I øvrigt nævnes Bodil Mortensdatter første gang 1462, da prioren i Dalby kloster solgte en gård i Lund til

⁵⁹ Bruun 1959 s. 25.

⁶⁰ Johannesson 1952 s. 104–106; Bruun 1959 s. 19f, 26f.

⁶¹ DDL IV s. 146f, 253, 259f; jf. DDL VI s. 146f.

⁶² Jf. DAA 1897 s. 230f.

⁶³ SD III s. 455.

⁶⁴ DAS I viii 2; SD II s. 485f.

⁶⁵ SD I s. 590, jf. Rep. 1 nr. 4858; Rep. 1 nr. 4219; SD I s. 590f; SD II s. 279f, 650f; SD III s. 455f. Han er DAA 1893 s. 186 henført til slægten Gere, men det er rettet DAA 1901 s. 554.

⁶⁶ SD II s. 485f; SD III s. 455f; Rep. 1 nr. 6740; DAS I viii 2.

⁶⁷ Rep. 1 nr. 6218, 7383.

hustru Bodil i Västerstad, Henrik Mosts efterleverske. I 1481 stiftede Bodil Mortensdatter og hendes datter Anne Henriksdatter et alter i Lunde domkirke, hvortil de gav fire gårde.⁶⁸ Jomfru Anne Henriksdatter var blind og boede i Västerstad skudgård med ærkebisp Birgers og hans kapitels brev og samtykke; hun var vistnok død i 1512.⁶⁹ I alterstiftelsesbrevet fra 1481 nævnes foruden Anne en anden datter, Birgitte, som sammen med Tage Henriksen gav sit samtykke til stiftelsen. Som medbesøger optræder blandt andre en svoger ved navn Ingvar, som må være Birgittes husbond. Han er, som før påpeget, sikkert identisk med Ingvar Jensen af »Bosø-Slægten«.⁷⁰ En Cecilie Mostesdatter, der var priorisse i Skt. Peders kloster i Lund 1469 og 1487, er muligvis en ellers ukendt datter af Henrik Most.⁷¹

Henrik Most havde to sønner. Peder Henriksen var 1460 med til at svære sammen med ærkebisp Tue Nielsen på Norra Åsum kirkegård og tilhørte da muligvis kredsen af ærkebispetjenere.⁷² Senere blev han landsdommer i Skåne, i hvilken stilling han nævnes 1466–72.⁷³ Han bevarede dog stadig sin tilknytning til ærkesædet, idet han havde en klosterforlening af ærkebisp Tue.⁷⁴ I øvrigt var han gift med Marine Tagesdatter, der var søster til den ærkebiskoppelige slotsfoged og lensmand Mads Tagesen (Skånske Huitfeldt'er).⁷⁵ Efter at være blevet landsdommer skrives Peder Henriksen, der levede endnu 1474, til Brödåkra.⁷⁶ Som broderen har vel også Tage Henriksen været i ærkebiskoppelig tjeneste allerede under ærkebisp Tue Nielsen, idet han var nærværende i ærkebispens mag i Lundegård 1468.⁷⁷ Straks efter valget af Jens Brostrup til ærkebisp træffer vi som nævnt Tage Henriksen som official, og denne stilling blev udgangspunkt for den videre karriere i ærkebispens tjeneste. I 1480 fik Tage Henriksen et af de helt store ærkebispelen, Håglinge len ((Västra) Göinge hd), og allerede året efter fik han det ovennævnte Västerstad len, vel efter moderns død. Det lille Vallby len (Vemmenhögs hd) havde Tage Henriksen i pant 1488, da Aage Bing fik lov at indløse det.⁷⁸ Tillige indsattes Tage Henriksen af Jens Brostrup som forstander for det rige Bosjö kloster, i hvilken stilling han nævnes 1489–1503.⁷⁹

⁶⁸ DDL IV s. 9f, 329–331; DAS F lvii 5; DAA 1901 s. 218ff. Jf. ndf. s. 271f.

⁶⁹ SS 1 I 3 s. 24. Jf. Rep. 2 nr. 8010b, 12253; DDL V s. 262–264.

⁷⁰ Ovf. s. 217f.

⁷¹ DDL IV s. 116f; DDL V s. 21f. Jf. DGS nr. 106.

⁷² DDL III s. 419f.

⁷³ DDL IV s. 82, 84–86, 99f, 102f, 103f, 115, 122, 146f, 152f; Rep. 2 nr. 2492, 2986, (3038). Jf. W. Christensen 1903 s. 695.

⁷⁴ DDL IV s. 83.

⁷⁵ DDL IV s. 155f, 179f. Jf. ndf. s. 237.

⁷⁶ DDL IV s. 84f, 146f, 152f, 175f, 179f. Jf. DDL V s. 121f, 123–125, 404f. Der findes fem lokaliteter ved navn Brödåkra i Skåne.

⁷⁷ DCP s. 210.

⁷⁸ DDL IV s. 327, 348; DDL V s. 57f. Jf. ndf. s. 243.

⁷⁹ DDL V s. 83f, 214; DAG nr. 32; Rep. 2 nr. 9554; DDL VI s. 59f, 69f. Jf. MHD 1 I s. 275.

Så indbringende kirkelige forleninger havde foruden Tage Henriksen kun Peder Lang og ærkebispens egen broder Hans Brostrup, og disse tre fremtræder da også som nøglefigurer blandt Jens Brostrups embedsmænd og lensmænd. Der er ingen tvivl om, at Tage Henriksen på samme måde som den energiske godssamler Peder Lang har forstået at udnytte sin position. Tage Henriksen skrives til Bromma (Bromma sn, Herrestads hd) 1472–88, men købte omkring 1488 af Aage Bing Dybäck (Östra Vemmenhög sn, Vemmenhögs hd), som han skrives til 1488–1504.⁸⁰ Dybäck omfattede ifølge Tage Henriksens låsebrev på godset 1495 Dybäcksgård, som Aage Bing boede i, og omkring 40 fæstegårde. Der var altså tale om et ganske pænt lavadelsgods.⁸¹ Af det samme låsebrev fremgår, at Tage Henriksen har ejet mere, desværre ikke nærmere angivet gods. Tage Henriksen nævnes sidste gang 1504 og er sikkert død kort efter.⁸² Hans hustru Karen Christiernsdatter af den jyske lavadelsslægt Tornekrannds var enke 1512. Som sådan fik hun en større mængde kirkegårde i forlening af ærkebisp Birger.⁸³ Henrik Tagesen, der nævnes 1499–1505, er sikkert en søn af Tage Henriksen (Hollunger). Som sin fader var denne Henrik Tagesen i ærkebispens tjeneste, idet han 1501 opholdt sig på Åhus og nævnes blandt ærkebisp Birgers gode mænd. Der høres ikke siden noget til ham, således at han måske er død som ung.⁸⁴ Den 1512 nævnte søn Christiern Tagesen tjente formodentlig ligeledes ærkebisp Birger. Han betænkes nemlig i ærkebispens testamente 1519, hvor han nævnes sammen med ærkebispelensmændene Hans Skovgaard, Axel Urup og Hans Myre.⁸⁵ Heller ikke ham høres der dog siden noget til, og hovedgården Dybäck overgik til datteren Helle Tagesdatter, der var gift med Peder Marsvin.⁸⁶ I øvrigt skal blot nævnes, at en anden datter af Tage Henriksen var gift med Otte Andersen (Thott) til Näs, der siden skal omtales som ærkebispelensmand.⁸⁷

Af to senere vidnesbyrd fremgår det, at *Jens eller Niels Olsen* af Hardeberga havde været official under Jens Brostrup.⁸⁸ Da Jens/Niels Olsen var ærkebispens fodermarsk i 1476, ligger det nærmest for at antage, at han er avanceret direkte fra fodermarsk til official i årene omkring 1480. Det synes mindre sand-

⁸⁰ Til Bromma: DDL IV s. 146f, 268f, 329–331, 368f, 372f, 388–390, 410f; DDL V s. 54; Rep. 2 nr. 3787, 3915, 4864, 5193. Til Dybäck: DDL V s. 67–70, 155f, 156–158, 214, 262–264, 394f, 396–398; DDL VI s. 66, 89f, 116f, 146f; Rep. 2 nr. 6940, 8567, 9319. Det har vel netop været et led i handelen, at Aage Bing 1488 overtog Tage Henriksens pantelen Vallby (DDL V s. 57f).

⁸¹ Rep. 2 nr. 8010b. Jf. Ulsig 1968 s. 286f.

⁸² DDL VI s. 146f.

⁸³ DDL V s. 262–264; Rep. 2 nr. 12253; ÆDA IV s. 299 (B. 35–37); DAG nr. 32. Jf. DAA 1939 s. 97ff.

⁸⁴ DDL V s. 400–402; DDL VI s. 13f, 86–88, 200; Rep. 2 nr. 9642.

⁸⁵ Rep. 2 nr. 12253; Pontoppidan 1744 s. 400.

⁸⁶ RDRF I s. 456ff, 561. Jf. DM 8 II s. 110ff.

⁸⁷ Rep. 2 nr. 12253. Jf. ndf. s. 256. Mht. Tage Henriksens andre børn henvises til DAA 1897 s. 231.

⁸⁸ DDL V s. 437f; DDL VI s. 4f.

synligt, at han skulle være blevet udnævnt til official så sent som i 1490'erne, hvor der igen er et hul i officialslisten.⁸⁹ Jens/Niels Olsen er af ukendt slægt, og der er ingen tvivl om, at han tilhører den laveste lavadel.⁹⁰ I 1506 kaldes han farbroder til Helene Knudsdatter, der var gift med Laurids Thorstensen (Giedde), men det fremgår af Sanctuarium Birgerianum, at Jens/Niels Olsen og Helene Knudsdatters fader kun var halvbrødre.⁹¹ Helenes fader var den Knud Madsen (»Egegren«), der var landstingssagfører i Skåne 1496 og landstingsskriver sammesteds 1500–02, og som 1501 tillige forekommer som byfoged i Lund. Denne beskedne person har formodentlig kun fået væbnerstatus i kraft af sin stilling som landstingsejendomsmand.⁹² Jens/Niels Olsens udgangspunkt har tænkeligt været en lignende marginaladelig position. Hans tjeneste hos ærkebisp kombineret med et heldigt giftermål skaffede ham imidlertid fremgang. Som flere andre af ærkebisp Jens Brostrups embedsmænd og lensmænd har Jens/Niels Olsen muligvis været i ærkebiskoppelig tjeneste allerede under ærkebisp Tue, idet han blot en halv snes dage efter Jens Brostrups valg til ærkebisp var nærværende i hr. electus' mag i Lund.⁹³ Jens/Niels Olsen virkede som sagt som fodermarsk og siden som official under ærkebisp Jens Brostrup. Det var muligvis ham, der 1487 fik det ganske lille Magleby len (Södra Åsbo hd).⁹⁴ Desuden havde han det lidt større Skillinge len (Norra Åsbo hd) i pant af Jens Brostrup for 400 mark.⁹⁵ Jens/Niels Olsen skrives til Smålarp (Gråmanstorp sn, Norra Åsbo hd) 1476–98, men købte 1492 den netop på dette tidspunkt uddøende Ranislægts gamle hovedgård Hardeberga (Hardeberga sn, Torna hd) med Hardeberga by, tre torper og 17 fæstegårde af Atlisse Pedersdatter (Rani), der var en søster til Jens/Niels Olsens hustru Bodil.⁹⁶ Med det samme indledte Jens/Niels Olsen forfølgning til lås, han fik 1498 endelig låsebrev på godset, og derefter skrives han til Hardeberga resten af sine dage.⁹⁷ Da Jens/Niels Olsens eneste barn var en tidligt afdød datter,⁹⁸ viste han sin taknemmelighed mod Gud og Lundekirken ved at skænke sit gods til afholdelse

⁸⁹ DDL IV s. 253. Jf. Kraft 1971 s. 24.

⁹⁰ Se om ham Ingesman 1984a s. 307f.

⁹¹ DDL VI s. 212f. Jf. AM 293fol. fol. 61v; SS 1 I 3 s. 21.

⁹² Rep. 2 nr. 8173, 9547; DDL V s. 434, 437f, 439; DDL VI s. 7f. Segl: DAS F vi 1; jf. NDA s. 72. Knud Madsen nævnes to gange eksplicit som væbner (Rep. 2 nr. 9017, 9397), men normalt når han optræder med sin embedstitel som landstingsejendomsmand eller byfoged, kaldes han ikke væbner.

⁹³ Rep. 2 nr. 3081; jf. også DDL IV s. 155f.

⁹⁴ DDL V s. 45. Jf. ndf. s. 248f.

⁹⁵ MHD 1 I s. 274. Jf. DDL V s. 350f; DDL VI s. 204.

⁹⁶ Til Smålarp: DDL IV s. 259f, 373f, 407f; DDL V s. 165f, 210f; Rep. 2 nr. 6270, 6355, 6461, 6743, 6755, 7085, 7086, 7501, 7561, 7675, 7725, 7746, 7919, 8618, 8619, 8639. Købet af Hardeberga: Rep. 2 nr. 7085, 7086, 7555; jf. DAA 1910 s. 343f.

⁹⁷ Låsebrevsforfølgningen: Rep. 2 nr. 7247, 7501, 7561, 7675, 7725, 7746, 7919, 8618, 8619, 8639; jf. Ulsig 1968 s. 250, 288. Til Hardeberga: DDL V s. 350, 375–378, 419–421, 436; DDL VI s. 4f, 106f, 204–207; Rep. 2 nr. 9319, 9547.

⁹⁸ Om datteren se DDL V s. 375–378; SS 1 I 3 s. 21.

af gudstjenester. Først gav han i 1499 Hardebergagård med 20 fæstegårde til Lunde domkirke, idet han dog selv fik godset i leje på livstid, og siden gav han i 1500 endnu 13 fæstegårde til et af ham selv stiftet alter sammesteds.⁹⁹ Det førstnævnte gods blev siden tillagt ærkebisp Birgers gudstjenestestiftelse i Kraftskirken i Lund.¹⁰⁰

Officialen *Christiern Glob* nævnes 1485 og døde 1487.¹⁰¹ Både navn og våben viser, at Christiern Glob tilhører den i Jylland hjemmehørende linie af slægten Due, der i anden halvdel af det 15. århundrede antager navnet Glob; men det er ikke muligt at give ham en nøjagtig placering på slægtens stamtavle.¹⁰² Det er i øvrigt generelt meget lidt, der vides om Christiern Glob. Han nævnes første gang 1483, da han i Lund medbeseglede et til Peder Lang udstedt skødebreve. Vistnok 1483 eller 1484 medbeseglede han sammen med to ærkebispelensmænd og tre lundensiske gejstlige et af Jens Brostrup i Lund udstedt skødebreve til Æbelholt kloster. Begge breve dokumenterer klart hans tilknytning til ærkebispelensmandsmiljøet i Lund.¹⁰³

Umiddelbart efter Christiern Glob's død udnævntes en ny official, idet *Peder Lang* nævnes som indehaver af embedet 1487–91.¹⁰⁴ Peder Langs slægt, karriere og godserhvervelser er behandlet udførligt i Salomon Krafts *Tre senmedeltida godsorganisationer*.¹⁰⁵ Da der næppe er meget at tilføje hertil, kan vi nøjes med en kort omtale. Langslægtens stamfader er den Claus Lang, der allerede er nævnt som ærkebiskoppelig høvedsmand og lensmand i 1390'erne. I 1448 skiftede Elsebe Clausdatter, Tue Galens efterleverske, med sin broder Jep Lang; deres da nævnte, afdøde broder Jes Lang levede 1425.¹⁰⁶ Jep Lang nævnes i øvrigt 1441–53 og var gift med Karine Pedersdatter (Giedde), som var enke 1457.¹⁰⁷ Karine Pedersdatter var den føromtalte bornholmske foged Aage

⁹⁹ DDL V s. 375–378, 419–421; DDL VI s. 9f.

¹⁰⁰ Jf. Weibull 1904–08 s. 281f.

¹⁰¹ Rep. 2 nr. 5616, 5708; DAG nr. 42. Jf. Jordeböcker s. 435.

¹⁰² DAS D xvii 24; DAG nr. 42. Jf. DAS 1891 s. 131ff. Thiset har hævdet, at vores Christiern Glob er identisk med den på reformationstiden nævnte søn af Palle Pedersen til Pandum (DAA 1891 s. 136), men dette er naturligvis helt galt. Officialen Christiern Glob døde som sagt i 1487, og hans segl viser i øvrigt, at hans fader hed Peder (DAS D xvii 24 har omskriften »s cristen pessen«). En Peder Glob er først kendt i året 1500, da han fik udbetalt svendeløn af dronning Christine, og selv om han døde samme år (DCH s. 8f, 10 note a, 19, 21, 23), kan han næppe være fader til Christiern Glob, men er snarere en broder. Det er derfor sandsynligt, at Christiern Glob's fader ikke brugte tilnavnet Glob. Viborgbispens Niels Glob (1478–98), hvis fader hed Peder Mogensen, skal have været den første af slægten, som kaldte sig Glob (DAA 1891 s. 133f), men det er vel ikke utænkeligt, at han har haft en broder eller to, der har fået den samme ide? Man kunne altså gætte på, at den lundensiske official Christiern Glob kunne være en søn af Peder Mogensen til Galtrup og dermed en broder til Viborgbispens Niels Glob og dennes brødre.

¹⁰³ Rep. 2 nr. 5178; DDL IV s. 375f.

¹⁰⁴ DaD I nr. 33; Rep. 2 nr. 6351, 6362; DDL V s. 135f, 154; jf. DDL VI s. 147f.

¹⁰⁵ Kraft 1971 s. 21ff. Jf. også Ulsig 1968 s. 249.

¹⁰⁶ ABH s. 18, 15. Jf. om Elsebe Rep. 1 nr. 7823.

¹⁰⁷ Rep. 1 nr. 7174; ABH s. 18, 19f, 22 (jf. Rep. 2 nr. 730); Rep. 2 nr. 252.

Nielsen (Sparre)s fosterdatter.¹⁰⁸ Peder Langs broder Jep Lang d.y. var 1486 dronning Dorotheas hofsinde og tjener og nævnes fra 1490 som hendes embedsmand på Kalundborg, på hvilket slot han sad endnu en halv snes år efter dronningens død.¹⁰⁹ Peder Lang og Jep Lang havde en søster ved navn Signe, der var gift med Lage Urne til Bosarp, hvis søn vi skal møde som official på reformationstiden.¹¹⁰ Også Peder Lang var i ærkebiskoppelig tjeneste før Jens Brostrups tid. Han nævnes første gang 1469, da ærkebisp Tue omtaler ham som »wor thianære«.¹¹¹ Af Jens Brostrup indsattes Peder Lang som forstander for Skt. Peders nonnekloster i Lund, i hvilken stilling han nævnes 1477–1503.¹¹² Året efter udnævnelsen til official forlenedes Peder Lang med det halvstore Björkeberga len ((Västra) Göinge hd).¹¹³ Peder Iversen oplyser, at Peder Lang foruden dette len og nonneklostret også havde »Stenestade« – muligvis en forvanskning af Snårestad, dvs. det halvstore Snårestad len (Ljunits hd) – samt byen Svaneke på Bornholm. Forleningen med Svaneke bekræftes af et brev fra 1491, hvormed Peder Lang oplod byen for livstid til den tidligere omtalte Niels Aagesen (Sparre) og hans hustru.¹¹⁴ I øvrigt begunstigedes brødrene Peder Lang og Jep Lang af Jens Brostrup ved 1495 at få deres bønder og vornede på Bornholm fritaget for tyngge, skat, gæsteri, kosmør eller smørskurd og alle andre redsler.¹¹⁵ Et lidt mystisk vidnesbyrd om endnu en ærkebiskoppelig forlening findes, idet Peder Lang i 1501 ved en enkelt lejlighed skrives af Ivö (Ivö sn, Villeds hd), hvor ærkesædet 1532–33 havde 10 gårde, der lå under Åhus.¹¹⁶ Salomon Krafts undersøgelser har vist, at Peder Langs energiske godssamlen resulterede i en privatejendom af et ganske betydeligt omfang. Foruden hovedgården Vollsjo (Vollsjo sn, Färs hd), som Peder Lang først skrives til fra 1487, og en andel i den gamle, sjællandske Billehovedgård Solbjerg (Solbjerg sn, Løve hd), som Peder Lang købte af sin hustru Kirstens broder Jens Bille til Solbjerg i 1483, ejede Peder Lang i hvert fald 80 gårde i Skåne og på Bornholm, og sikkert endnu flere.¹¹⁷ Peder Lang fortjener derfor at nævnes sammen med Eggert Frille og Niels Clementsen som deciderede lavedelsmænd, der i det 15. århundrede ved dygtighed nåede op på en godsbesiddelse af højadeligt om-

¹⁰⁸ ABH s. 19f. Jf. ovf. s. 195.

¹⁰⁹ Rep. 2 nr. 5892, 6796, 7598; DDL V s. 161f, 212f, 275f; DDL VI s. 28f; DCH s. 13; DM 4 II s. 169; DDHD s. 57. Hans eftermand på slottet nævnes først 1504: KD IV s. 282f.

¹¹⁰ DDHD s. 57; Ingesman 1984a s. 301. Jf. i øvrigt ndf. s. 304ff.

¹¹¹ DDL IV s. 109f.

¹¹² ÆDA IV s. 296 (B. 9); Rep. 2 nr. 4044, 4231, 5415, 5527, 5832, 6124, 7018, 7051, 7129, 12985; DDL V s. 21f; DDL VI s. 123f; KD II s. 127f (med rettelse Rep. 2 nr. 12955); *Juridisk Tidsskrift* XXV, 1835, s. 331 (med rettelse Rep. 2 nr. 6801); MHD 1 I s. 275.

¹¹³ DDL V s. 77. Jf. MHD 1 I s. 275.

¹¹⁴ MHD 1 I s. 275; DDL V s. 145f.

¹¹⁵ DDL V s. 256f. Jf. DDL VI s. 230f; ABH s. 44; FFR s. 205.

¹¹⁶ Rep. 2 nr. 9319; RA. Reg. 108 A pk. 36. Åhusregnskabet 1532–33 fol. 18. Jf. i øvrigt Kraft 1971 s. 77 note 20.

¹¹⁷ Rep. 2 nr. 5178, 6170; Kraft 1971 s. 40ff.

fang.¹¹⁸ Alt Peder Langs gods arvedes af hans eneste datter, Anne, som da også blev højadeligt gift, med den bekendte Niels Brahe, der blev halshugget i 1529.¹¹⁹

Efter Peder Lang forekommer ikke flere officialer i Jens Brostrups tid.

Slotsfogederne

På Näsbyholm nævnes 1472 den allerede omtalte *Morten Mortensen Jude*.¹²⁰ Han var vel overtaget fra ærkebisp Tue, men har kun fået lov at sidde kort tid, idet han allerede 1475 var afløst af en skåning, *Ingvar Galen*.¹²¹ Den gamle og mægtige Galenslægt var i tilbagegang allerede i det 14. århundrede. På dronning Margrethes tid formøblede den berømte gældker Tue Galen slægtens højadelige position ved en række store godsafhændelser, og i anden halvdel af det 15. århundrede tilhører hans efterkommere klart lavadelen.¹²² Da disse efterkommere af Tue Galen ikke anvender patronymika, er det uhyre vanskeligt at bestemme deres indbyrdes slægtskabsforhold.¹²³ Vi må derfor nøjes med en omtale af de enkelte personer i den sammenhæng, hvori de optræder. Ingvar Galen var som sagt hovedsmand på Näsbyholm 1475, men er ellers ikke fremtrædende blandt ærkebispens embedsmænd og lensmænd. Formodentlig har han ikke haft slottet længe. Han skrives til Herrestad (Herrestad sn, Herrestads hd) allerede fra 1476 og til 1485 og var formodentlig død i 1489.¹²⁴ Ingvar Galen var sikkert søn af Anders Galen til Herrestad.¹²⁵ Han nævnes første gang 1445 og var død 1476, men ligesom sønnen kendes han i øvrigt næsten udelukkende som medbesøger. Faderen til Anders Galen til Herrestad er ukendt.¹²⁶

På Åhus nævnes i september 1472 *Mads Tagesen*.¹²⁷ Han tilhører en beskedne lavadelsslægt, der fører samme våben som slægten Huitfeldt, hvorfor den

¹¹⁸ Jf. Ulsig 1968 s. 300.

¹¹⁹ Jf. DBL II s. 424f; DAA 1950 s. 12.

¹²⁰ Rep. 2 nr. 3119. Jf. ovf. s. 211.

¹²¹ Rep. 2 nr. 3580.

¹²² Se om Tue Galens godsafhændelser Ulsig 1968 s. 199. Kun en enkelt linie af slægten var endnu omkring midten af det 15. århundrede højadelig (smst. s. 286).

¹²³ Stamtavlen over Tue Galens efterkommere DAA 1893 s. 161f er, som det vil fremgå af det følgende, på flere punkter ukorrekt.

¹²⁴ Rep. 2 nr. 3580, 3911, 3995, 5387, 5708; DDL IV s. 368f, 388–390; DDL V s. 92. Segl: DAS L viii 7.

¹²⁵ Dette fremgår af Rep. 2 nr. 3417 sammenholdt med EGJ s. 413f (= DAB s. 118, 120f). »Hr. Jon Galen til Herrestad« (DAA 1893 s. 161) eksisterer kun i slægtetøggerne.

¹²⁶ Rep. 1 nr. 7525, 7526, 7527, 7637, 7638; Rep. 2 nr. 130, 546, 1064, 2981, 3417 (?); DDL IV s. 130; EGJ s. 413f = DAB s. 118, 120f. Som det senere skal nævnes, var Tue Galen d.y. fader til den yngre ærkebispelensmand Anders Galen (død 1522), hvorfor han ikke kan have været fader til Anders Galen til Herrestad (jf. DAA 1893 s. 161). Se ndf. s. 246f.

¹²⁷ DDL IV s. 150–152; Rep. 2 nr. 3131, 3133, jf. nr. 12738.

af adelshistorikere omtales som »De skånske Huitfeldt'er«. ¹²⁸ Slægtens ældre historie er stort set ukendt og i hvert fald vanskelig at klarlægge. En ellers ukendt skånsk væbner ved navn Tage Lavesen, der nævnes 1403, er vistnok virkelig Mads Tagesens fader, skønt man af kronologiske årsager snarere skulle formode, at han var hans farfader. ¹²⁹ Mads Tagesen nævnes første gang 1460, da han svor sammen med ærkebisp Tue på Norra Åsum kirkegård, hvilket sikkert kan tages som et vidnesbyrd om, at han tilhørte ærkebispens lavadelige følge. ¹³⁰ I 1466 fik Mads Tagesen ved ærkebisp Tues mellemkomst Skepparslöv i Gälds herred i leje af domkapitlet. ¹³¹

Skepparslöv var oprindeligt et adelsgods, som Ide Pedersdatter Falk i 1395 skænkede til oprettelsen af Maria Magdalene alter i Lunde domkirke, men hele det 15. århundrede gjorde en række adelspersoner krav på godset, tilsyneladende fordi ejendomsforholdene ikke var helt klarlagt ved godsets overdragelse til kirken. ¹³² Også Mads Tagesens fader kunne – vistnok på sin hustrus vegne – gøre krav på godset, og det er vel forklaringen på, at netop Mads Tagesen fik det i leje. ¹³³ Peder Henriksen (Hollunger), der var gift med Mads Tagesens søster Marine, var imidlertid ikke tilfreds med denne afgørelse på sagen, men rejste på sin hustrus vegne krav på Skepparslöv. ¹³⁴ I 1470 gav Mads Tagesen da Peder Henriksen fuldmagt over Skepparslöv og det tilliggende gods, idet han erklærede sig tilfreds med, hvad svogeren måtte gøre i sagen. Allerede 1472 oplod Mads Tagesen imidlertid sin og søsteren Karines del i brevene på Skepparslöv, som han havde overladt svogeren Peder Henriksen »j godhe tro oc æy nw i geen kan fanghe aff hannem«, og skødede al sin og søsterens rettighed i godset til alteret, idet han samtidig erklærede de omtalte breve døde og magtesløse. Derefter opgav også Peder Henriksen kravene på godset og overlod 1474 Jens Brostrup alle breve og bevisninger på Skepparslöv, idet han erkendte ingen rettighed at have i samme gods. ¹³⁵ Siden var Skepparslöv i Maria Magdalene alters uanfægtede besiddelse, indtil ridderen Eskild Gøye knap en snes år senere atter forsøgte at rejse krav på godset. ¹³⁶ En lille menneskealder efter Reformationen prøvede Mads Torbernsen (»Hesleholm Slægten«), hvis moder var en datter af Mads Tagesen, for øvrigt det samme. ¹³⁷

I september 1472 møder vi som sagt Mads Tagesen som høvedsmand på Åhus. Jens Brostrup har formodentlig overtaget Mads Tagesen fra ærkebisp Tue, men endnu inden udgangen af 1472 udskiftede han ham med en anden slotsfoged. Der er imidlertid ikke tale om, at Jens Brostrup fuldstændig kaster vrag

¹²⁸ Se om slægten DAA 1887 s. 233f med rettelserne DAA 1891 s. 483 og DAA 1901 s. 538. Jf. NDA s. 130 samt Raneke 1982–85, der kalder slægten Balk av Skepparslöv.

¹²⁹ SD I s. 205 sammenholdt med DDL IV s. 155f.

¹³⁰ DDL III s. 419f.

¹³¹ DDL IV s. 83.

¹³² DDB s. 36–38. Jf. om godsets ældste historie DD 3 I nr. 66; DD 3 V nr. 69; DD 3 VI nr. 196, 325; DD 3 VII nr. 16; DD 4 I nr. 399, 405, 424, 428; Rep. 1 nr. 3341, 3363, 3386, 3795, 4652, 5828; DDB s. 36–38, 43f; SD I s. 205; SD III s. 618.

¹³³ SD I s. 205; DDL IV s. 155f.

¹³⁴ Jf. DDL IV s. 115, 121f.

¹³⁵ DDL IV s. 122, 155f, 179f.

¹³⁶ DDL V s. 121f, 123–125, 129f, 404f.

¹³⁷ LAL. Lunds domkapitels arkiv 1532–1656. E I a : 1. Inkomna brev och handlingar. Kgl. brev: 1563 15/4. Jf. ndf. s. 284.

på en ærkebispetjener som Mads Tagesen, der da også viste Lundekirken sin gode vilje i sagen om godset i Skepparslöv. Tværtimod må Mads Tagesen næsten straks efter sin fratrædelse som slotsfoged have fået det mellemstore Norra Sandby len ((Västra) Göinge hd), som han skrives til 1474–1501.¹³⁸ Siden fik Mads Tagesens søn, den ellers ukendte Christopher Madsen, i 1492 et brev på Norra Sandby len, men dette brev har åbenbart blot været en slags ventebrev på lenet.¹³⁹ Foruden sønnen Christopher havde Mads Tagesen døtrene Karine og Bente. Karine Madsdatter var gift med den marginaladelige Torben Laurensen (»Hesleholm Slægten«), som vi siden skal omtale nærmere.¹⁴⁰ Bente Madsdatter havde på reformationstiden Norra Sandby len. Det er ikke tidligere bemærket, at hun i 1529 nævnes som enke efter Jens Munk af den ret obskure og ukendte slægt Munk fra Halland.¹⁴¹ Jens Munk tilhørte Göinge herreds fattige lavadel og er blandt andet kendt som en af de gode mænd, der faldt fra under det skånske oprør i 1525. Vi kan nu se, at Jens Munk således ikke adskiller sig fra de øvrige frafaldne lavadelsmænd, der alle på en eller anden måde havde forbindelser til ærkesædets godsadministration.¹⁴²

Mads Tagesen udskiftedes endnu inden udgangen af 1472 med den ellers helt ukendte *Jens Karlsen*, der også var foged på Åhus i 1479.¹⁴³ Efter ham nævnes som embedsmand eller foged på Åhus 1483–90 *Jep Mikkelsen*.¹⁴⁴ Den ærkebiskoppelige slotsfoged er identisk med den nordsjællandske væbner Jep Mikkelsen i Hagerup (Jørlunde sn, Lyng-Frederiksborg hd). Jep Mikkelsen var gift med Thale Jensdatter (Rosengaard) og således svigersøn til Jens Tetzsen (Rosengaard), der var en nær slægtning af Jens Brostrup og i en sen alder blev ærkedegn i Lund.¹⁴⁵ Jep Mikkelsen fører et søblad i våbenet og er dermed af ukendt slægt.¹⁴⁶ Han var søn af Mikkel Andersen, der skrives af »Hautrup«, der enten er Havdrup (Havdrup sn, Tune hd) eller blot afskriftens forvanskning af Hagerup.¹⁴⁷ Christine Jensdatter, Mikkel Andersens efterleverske af »Hautrup«,

¹³⁸ DDL IV s. 175f; Rep. 2 nr. 4448, 4482, 9351, 12737, 13029; DDL V s. 61f, 189; DDL VI s. 20f, 37. Jf. DAB s. 185.

¹³⁹ DDL V s. 189. Peder Iversen blander de to navne sammen og får en Christopher Tagesen ud af det (MHD 1 I s. 275). Jf. i øvrigt ovf. s. 149 med note 30.

¹⁴⁰ DDL VI s. 317f, 318f. Jf. ndf. s. 284.

¹⁴¹ Erslev 1879b s. XXXVIII; SRA. B 29, Acta privata nr. 795 og B 30, fol. 27r nr. 25. Jf. ndf. s. 316f.

¹⁴² DFRH II s. 67. Jf. Larsson 1964 s. 244f og hertil T. Dahlerup 1969–70 s. 40 med note 32. Se i øvrigt om Jens Munk DAA 1905 s. 323f.

¹⁴³ Rep. 2 nr. 3189, 4446.

¹⁴⁴ DDL IV s. 381f; DDL V s. 61f, 123–125.

¹⁴⁵ Rep. 2 nr. 7319. Se om Jens Tetzsens gejstlige karriere i Lund DDL IV s. 354f, 355–357, 360f, 375f, 383–387, 401, 405–407, 434f; Rep. 2 nr. 5193; DDL V s. 16. Jf. DAA 1912 s. 389f; Prange 1980.

¹⁴⁶ DAS F lii 10, 11.

¹⁴⁷ Rep. 2 nr. 464. I Havdrup ejede Roskildebispens gods, men dette hørte til det ikke-bortforle-nede fadeburgods (DMR 3 I s. 146, 154, 252).

nævnes 1450 og 1455.¹⁴⁸ Hun var måske en søster til Anders Jensen i Beldringe (Beldringe sn, Bårse hd) og dermed af »De nye Basse'r«, eftersom Anders Jensens sønner Morten Andersen i Beldringe og Christen Andersen henholdsvis 1473 og 1495 afstod deres arvede rettigheder i hovedgården Hagerup til Jep Mikkelsen.¹⁴⁹ Jep Mikkelsen forekommer i kilderne første gang 1455, da han sammen med Christine Jensdatter, Mikkil Andersens efterleverske, solgte en jord i København. Af Hagerup skrives Jep Mikkelsen første gang 1462, han var nærværende i Roskilde 1467, og han nævnes så 1472 som Roskildebispens høvedsmand på Hjortholm.¹⁵⁰ Det vides ikke, hvor længe Jep Mikkelsen har siddet på Hjortholm. Først 1485–86 nævnes en anden høvedsmand på Hjortholm, og da havde Jep Mikkelsen allerede taget springet fra biskoppelig til ærkebiskoppelig slotshøvedsmand, idet han som sagt nævnes på Åhus 1483–90.¹⁵¹ I 1485 forlenedes Jep Mikkelsen med Skenkelsø, det ene af ærkesædets to sjællandske len, der netop ligger i Jørlunde sogn i bekvem nærhed af Hagerup.¹⁵² I marts 1491 møder vi en anden på Åhus, men endnu i oktober samme år opholdt Jep Mikkelsen i Hagerup sig i Lund, hvor han medbeseglede sammen med ærkebisp Jens Brostrup og fremtrædende ærkebispelensmænd som Niels Hak, Tage Henriksen (Hollunger) og Peder Lang.¹⁵³ Derefter træffes Jep Mikkelsen kun på Sjælland, hvor han nævnes sidste gang 1497. I 1492 stiftede og funderede Jep Mikkelsen med sin hustru fru Thale Jensdatters vilje og samtykke et vikarie til Skt. Severins alter i Roskilde domkirke. Det til alterstiftelsen henlagte gods – antagelig hele Jep Mikkelsens ejendom – omfattede sædegården i Hagerup, der havde en størrelse som tre fæstegårde, samt fire andre gårde. Denne meget beskedne godsbesiddelse viser tilstrækkeligt Jep Mikkelsens marginaladelige placering, som yderligere understreges af, at han havde arvinger blandt Helsingørs borgere.¹⁵⁴

Jep Mikkelsen var foged på Åhus endnu 1490, men var allerede 1491 afløst af ærkebispens brodersøn *Henning Brostrup*, der ved en enkelt lejlighed skrives af Åhus. Måske betyder dette dog blot, at Henning Brostrup administrerede en af faderens mange ærkebiskoppelige besiddelser; i hvert fald var det ærkebispens broder Hans Brostrup, der ved Birger Gunnersens valg til ærkebisp i sommeren 1497 var i besiddelse af slottet og da afstod det.¹⁵⁵

Elleholm havde 1477–78 den føromtalte *Ditlev Daa*, en af ærkebisp Tues betroede mænd.¹⁵⁶ I 1483 bortforlenedes slottet til *Christiern van Hafn*, der havde

¹⁴⁸ KD II s. 95; Rep. 2 nr. 464.

¹⁴⁹ Rep. 2 nr. 3375, 8060. Jf. DAA 1886 s. 42 og DAA 1897 s. 484f.

¹⁵⁰ Rep. 2 nr. 464, 1557, 3082; DCP s. 185f.

¹⁵¹ Om efterfølgeren, Herman Rolfsen (van Leveren), på Hjortholm 1485–86: SRD VI s. 191f; Rep. 2 nr. 5880.

¹⁵² DDL IV s. 436. Jf. MHD I s. 275.

¹⁵³ DDL V s. 156–158. Om efterfølgeren på Åhus 1491: CE s. 203f.

¹⁵⁴ Rep. 2 nr. 7051, 7319, 8060, 8335, 12847.

¹⁵⁵ CE s. 203f; DDL V s. 405f; DDL VI s. 155 = KS 3 I s. 555.

¹⁵⁶ Rep. 2 nr. 4011; DDL IV s. 280 (fejl i afskriften). Jf. ovf. s. 212f.

Elleholm til ind i ærkebisp Birgers tid. Christiern van Hafn omtales nærmere i det følgende kapitel.¹⁵⁷

Hammershus bortforleendes 1480 til *Torbern Jensen (Rosensparre)*, der dog kun kan have haft slottet nogle få år, da en anden var høvedsmand allerede 1484.¹⁵⁸ Vi har allerede omtalt den ikke særlig fremtrædende linie af slægten Rosensparre, som man kunne kalde Truidsønnernes linie.¹⁵⁹ Torbern Jensen tilhørte imidlertid den mere fremtrædende Skarhultlinie, der i hvert fald i det 16. århundrede er nået op i højadelen. En mere indgående behandling af denne gren af Rosensparreslægten er næppe påkrævet, da den og dens hovedgård Skarhult er viet et selvstændigt kapitel i Salomon Krafts *Tre senmedeltida godsorganisationer*.¹⁶⁰ Salomon Kraft betoner stærkt Rosensparreslægten lavadelige status og hævder, at slægten ikke synes at have gjort større fremskridt i middelalderens slutfase, men først indleder sin march opad efter Reformationen. Heroverfor er en række korrektioner dog på sin plads. Det er korrekt, at den gren af Rosensparre'rne, som vi har kaldt Truidsønnernes linie, ikke er særlig fremtrædende, men som nævnt forholder det sig noget anderledes med Skarhultlinien. Medlemmerne af Rosensparreslægten Skarhultlinie var i flere generationer landsdommere i Skåne, men dette er ikke i sig selv et sikkert kriterium på lavadelig status, idet også mere fremtrædende personer beklædte landsdommerembedet i Skåne.¹⁶¹ Det er i øvrigt tænkeligt, at besiddelse af landsdommerembedet er blevet en fast tradition i slægten, selv efter at den var nået op over »landsdommerniveau«. Da vi bortset fra besiddelsen af hovedgården Skarhult intet kender til slægtens godsbesiddelse i det 15. århundrede, må vi gå til slægtens giftermål for at få et begreb om dens status. Faderen til Torbern Jensen, Jens eller Niels Jepsen (Rosensparre), var gift med Mæritslef, datter af ridderen Jakob Bille.¹⁶² Torbern Jensens søster Birgitte Jensdatter var gift med rigsråden Holger Henriksen (Ulfstand), fader til den berømte Jens Holgersen Ulfstand.¹⁶³ Torbern Jensen selv var gift med Bengte Axelsdatter (Saxstrup), som nok tilhører den skånske lavadel, men dog ikke dennes ringeste del.¹⁶⁴ Det vides ikke, hvem Torbern Jensens to døtre Gye og Ingefred var gift med, men sønnen Jens eller Niels Torbernsen var gift med Birgitte Bille,

¹⁵⁷ DDL IV s. 404; Rep. 2 nr. 6248, 6940, 7872, 7873, 8567; ABH s. 26f; CE s. 203f; DDL V s. 155f, 233f; EGJ s. 417; MHD 1 I s. 275. Jf. DDL VI s. 152f. Se også ndf. s. 280ff.

¹⁵⁸ DDL IV s. 326; DK s. 197.

¹⁵⁹ Ovf. s. 200f.

¹⁶⁰ Kraft 1971 s. 1ff. Jf. i øvrigt DAA 1899 s. 371ff.

¹⁶¹ Jf. W. Christensen 1903 s. 694f.

¹⁶² *Magazin til den Danske Adels Historie* I, 1824, s. 36–38; DDL III s. 418f; Rep. 2 nr. 3291; DAS L xx 12.

¹⁶³ *ÆDA* IV s. 345 (AQ. 7 og 9); DAG nr. 29.

¹⁶⁴ DDL V s. 214. Det er forklaringen på, at Torbern Jensen 1489 skifter med Karl Bengtsson (Vinstorpaätten), som var gift med en søster til fru Bengtes moder (Rep. 2 nr. 6578; jf. BHBS s. 128).

der var datter af ridderen Steen Bille og søster til ærkeelectus Torbern Bille.¹⁶⁵ En anden søn, Erik Torbernsen, der kun nævnes en enkelt gang, døde formodentlig som ung.¹⁶⁶ De nævnte giftermål viser, at Rosensparre'ernes Skarhultlinie i senmiddelalderen ingenlunde skal undervurderes. Hvis man som Erik Ulsig kun skelner mellem højadel og lavadel, må slægten i det 15. århundrede henregnes til den bedre del af lavadelen, men indføres Troels Dahlerups mere differentierede inddeling af adelen, skal man formodentlig tale om god lokaladel.¹⁶⁷ Netop i senmiddelalderen må slægten være avanceret kraftigt. Som den første af slægten får den 1530 afdøde Jens eller Niels Torbernsen (Rosensparre) kongelige forleneringer, mens hans søn Steen Rosensparre kommer i rigsrådet.¹⁶⁸ Et skifte 1561 efter Jens Torbernsen, hans hustru Birgitte Bille og hans søster Ingefred Torbernsdatter – som vistnok er undgået Salomon Krafts opmærksomhed – omfatter i alt 150 gårde og viser således, at Rosensparre'ernes Skarhultlinie allerede før Reformationen var nået op på en godsbesiddelse af højadeligt omfang.¹⁶⁹

Som sagt fik Torbern Jensen (Rosensparre) ikke lov at sidde længe på Hammershus. Peder Iversen fortæller, at ærkebisp Jens Brostrup gav Bornholm frit i 20 år til broderen *Hans Brostrup* og dennes hustru. I 1484 forekommer Hans Brostrup første gang som høvedsmand på Hammershus, og han opgav først slottet kort efter Birger Gunnernsens valg til ærkebiskop i sommeren 1497.¹⁷⁰

Efter gennemgangen af Jens Brostrups embedsmænd kan vi gå over til lensmændene, hvor det for første gang er muligt at foretage en egentlig kronologisk gennemgang.

1470'ernes lensmænd

Jens Brostrups første år præges af en række pantsættelser, hvilket kun er ganske naturligt, da den nyvalgte ærkebiskops første problem altid var at skaffe penge til betaling af den pavelige konfirmation. Det mindre Vallby len (Vemmenhøgs hd) pantsattes allerede 1472 for 400 mark lybsk i danske penge til *Hans Arvidsen af »Jordbjerg-Slægten«*.¹⁷¹ Slægten, der er tillagt navn efter hovedgården Jordberga magle, nu Stora Jordberga (Källstorp sn, Vemmenhøgs

¹⁶⁵ Om Gye og Ingefred: DAB s. 51f. Det er ikke korrekt, at Ingefred var gift med Erik Jensen Urup, se DAA 1899 s. 374 sammenholdt med DAA 1932 s. 174. Om Jens/Niels Torbernsen: DAG nr. 303.

¹⁶⁶ DDL VI s. 103. Jf. DGLM II s. 429.

¹⁶⁷ Ulsig 1968 s. 288; T. Dahlerup 1971 s. 48.

¹⁶⁸ Erslev 1879a s. 7, 9f, 80 (?). Jf. DAA 1899 s. 372; DBL XII s. 376.

¹⁶⁹ KB 1621–1623 s. 88–90.

¹⁷⁰ MHD I I s. 275; DK s. 197; DDL V s. 67ff, 175; SS I I 3 s. 43f; ABH s. 34f. Jf. Bruun 1959 s. 45.

¹⁷¹ DDL IV s. 158.

hd), er en ret ukendt sydsånsk lavadelsslægt, der kan følges i tre generationer. Arvid Andersen skrives i Jordberga magle 1443 og nævnes også 1444. Hans fader er ukendt, men moderen hed Katherina og var en datter af Jens Esbernsen – formodentlig den Jens Esbernsen, der skrives til Fosie (Fosie sn, Oxie hd) og fører Duevåben, uden at han dog kan placeres på Dueslægtens stamtavle.¹⁷² Hans Arvidsen i Jordberga, der nævnes 1456–91, optræder allerede før 1472 som medbesejler for den lundensiske gejstlighed og ses siden flere gange i selskab med ærkebisp Jens Brostrup.¹⁷³ Hans søster Anne Arvidsdatter nævnes 1505.¹⁷⁴ En søn af Hans Arvidsen, Most Hansen i Jordberga, nævnes 1500–05 og var død i 1512. Hans enke var Berete Clausdatter (Rosenkrantz), der nævnes 1533 og var søster til to ærkebispelensmænd, som siden skal omtales.¹⁷⁵

I 1474 foretog Jens Brostrup hele tre pantsættelser. *Anders Bing* fik det store Norra Strö len ((Östra) Göinge hd) i pant for 400 rhinske gylden og det mindre Järrestad len (Järrestads hd) i pant for 21 nobler, 7 lette nobler, 6 rhinske gylden og 200 mark lybsk i danske penge.¹⁷⁶ Når vi netop møder Anders Bing og senere Aage Bing som ærkebiskoppelige pantelensmænd i den første del af Jens Brostrups archiepiscopat, hænger det måske sammen med, at deres slægtning Jens Bing var domprovst i Lund indtil omkring 1480.¹⁷⁷ Et af daværende kannik i Lund Jens Bing 1456 udstedt brev er medbesejlet af Anders Bing og Aage Bing, som hr. Jens omtaler som sine brødre.¹⁷⁸ Det ene af Aage Bings to segl har omskriften »s aghe axelson«, således at faderen altså skulle være en Axel Bing.¹⁷⁹ En person af dette navn er midlertid helt ukendt, og i hvert fald Anders Bing, som skrives til Smedstorp, må formodes at være søn af ridderen Jon Bing til Smedstorp. Hvis man antager, at der med ordet brødre i brevet fra 1456 ikke menes kødelige brødre, men blot slægtninge, får man en forklaring på, hvorfor Anders Bing tilsyneladende er langt mere fremtrædende end Aage

¹⁷² DDL III s. 259f; Rep. 1 nr. 7421. Jf. DAA 1891 s. 137. Malmöborgmesteren Anders Mortensen, der fører samme våben som »Jordbjerg-Slægten« (DAS C xxvii 6) og foreslås som fader af Ranke 1982–85 s. 651 (supplement), har ikke kunnet bringes i forbindelse med Arvid Andersen.

¹⁷³ DDL III s. 376f, 379; DDL IV s. 72, 84f, 138f, 146f, 262f, 265f, 368f, 372f, 388–390; DCM s. 58f; Rep. 2 nr. 4151, 5193, 5708, 6270. Segl: DAS C xxvii 3, 4.

¹⁷⁴ DAS C xxvii 2. Her henvises til en original, men DDL VI s. 197 og Rep. 2 nr. 10439 kender kun regester af brevet.

¹⁷⁵ Rep. 2 nr. 9172, 9183, 10436, 10494, 12253; DDL VI s. 86–88, 89f; DFRH II s. 140. Jf. ndf. s. 314ff.

¹⁷⁶ DDL IV s. 211.

¹⁷⁷ Rep. 2 nr. 546, 1165, 1184, 3291, 3612, 4482, 4604, 7866; DDL III s. 376f, 379, 387, 390, 421–423; DDL IV s. 51f, 53f, 63f, 67, 68f, 70f, 71, 84–86, 146f, 152f, 166–168, 209–211, 245, 253, 254f, 256–258, 268, 268f, 285f, 294; APD nr. 2364; DM 1 I s. 267–269. Det er uvist, om Jep Bing, der var kannik i Lund i næsten hele Jens Brostrups tid, overhovedet tilhører Bingslægten (DDL IV s. 143f, 146f, 166–168, 267f, 285f, 289f, 373f, 384, 407f, 410f, 431f; Rep. 2 nr. 4044, 6027, 6270, 7086, 7087, 7426, 12925; DDL V s. 34f, 94–96; DAS I ii 2; jf. DAA 1888 s. 83).

¹⁷⁸ DDL III s. 376f.

¹⁷⁹ DAS I ii 11.

Bing. Det bedste indtryk af Bingslægtens genealogi får man formodentlig ved en undersøgelse af besiddelsen af slægtens hovedgårde.¹⁸⁰

Til Smedstorp (Smedstorp sn, Ingelstads hd) skrives ridderen Jon Bing, der nævnes 1411–45.¹⁸¹ Anders Bing til Smedstorp nævnes 1451–85 og må formodes at være hans søn.¹⁸² Ridderen Jon Bing d.y., der skrives til Brandvik (Tostarp sn, Norra Åsbo hd) 1480–86 og derefter til Smedstorp 1487–97, må på samme måde formodes at være en søn af Anders Bing.¹⁸³ Dette er Bingslægtens fremtrædende Smedstorplinie, som formodentlig skal henregnes til højadelen eller i hvert fald til den gode lokaladel.¹⁸⁴ Anders Bing til Smedstorp har været så kapitalstærk, at han har kunnet låne ærkebispens store summer i 1474. For disse lån fik han Norra Strö len og Järrestads len i pant; Norra Strö len ombyttede han dog 1481 med det noget mindre Östra Karaby len (Onsjö hd).¹⁸⁵ Denne ombytning skete formodentlig, fordi der betaltes et afdrag på lånet, eller fordi en del af lånesummen betragtedes som afskrevet efter syv års besiddelse af lenet. Den fremtrædende Anders Bing til Smedstorp har ellers ingen tilknytning til ærkebispelemandsmiljøet.

Til Dybäck (Vemmenhög sn, Vemmenhögs hd) skrives 1443 en ellers ukendt Jens Bing, der muligvis er identisk med den Niels Bing, der 1424 har medbeseglet et brev på gods i Vemmenhögs herred.¹⁸⁶ Hvis Aage Bing til Dybäck, som hans segl oplyser, er søn af en Axel Bing, kunne denne tænkes at være en broder til Jens Bing til Dybäck. Aage Bing til Dybäck nævnes 1453–99 og optræder ofte sammen med andre ærkebispelemænd, ligesom han ses at have solgt ærkebispens en gård. Som allerede omtalt solgte Aage Bing omkring 1488 Dybäcksgård med cirka 40 fæstegårde til Tage Henriksen (Hollunger). Det var vel som et led i denne handel, at Aage Bing i 1488 fik lov at overtage Tage Henriksens pantebrev på Vallby len (Vemmenhögs hd).¹⁸⁷ Dybäckgodsets størrelse viser, at Aage Bing kun kan regnes til lavedelen. Salget af godset taler for sig selv. Vi ved ikke, om provsten Jens Bing hører til den fremtrædende Smedstorplinie eller den mindre fremtrædende Dybäcklinie.¹⁸⁸ Anders Bing til Torup (Torup sn, (Västra) Göinge hd), der nævnes 1505–25, var blandt de gode mænd, der faldt fra under det skånske oprør i 1525.¹⁸⁹ Denne sikkert fat-

¹⁸⁰ Jf. til det følgende DAA 1888 s. 80ff.

¹⁸¹ ST III s. 14–20; SD II s. 705 (jf. Rep. 1 nr. 5298); Rep. 1 nr. 6031, 6788, 7174, 7515, 7330; DDL III s. 167f, 233f.

¹⁸² Rep. 2 nr. 73, 130, 929, 1012, 2152, 2772, 2947, 3131, 3706, 4862, 4863, 4864, 5755; DDL III s. 376f; DDL IV s. 152f, 242f, 417–419. Jf. Rep. 2 nr. 4143t; ÆDA I s. 84f.

¹⁸³ Rep. 2 nr. 4647, 5948, 6051, 6137; DDL V s. 108–110; DFRH I s. 194.

¹⁸⁴ Jf. Ulsig 1968 s. 286.

¹⁸⁵ DDL IV s. 211, 348.

¹⁸⁶ Rep. 1 nr. 6088, 7383.

¹⁸⁷ HTS II s. 261 (nr. 64), s. 262 (nr. 84), s. 263 (nr. 109); DDL III s. 376f; DDL IV s. 89f, (348?), 368f, 372f, 388–390; DDL V s. 57f; Rep. 2 nr. 4151, 5193, 5708; RDRF I s. 457, 561.

¹⁸⁸ I øvrigt optræder personer ved navn Bing også blandt de bornholmske frimænd, se f.eks. ABH s. 15f, 18; DDL III s. 260f. Jf. også DDL IV s. 348, 422; DDL V s. 243.

¹⁸⁹ Rep. 2 nr. 10402, 11895; DFRH II s. 67. Det er vel ham, der nævnes allerede 1498: DDL V

tige lavadelsmand var antagelig en søn af den fallerede Aage Bing, hvis datter Johanne netop ejede gods i Göinge herred.¹⁹⁰

Den tredje pantsættelse i 1474 var pantsættelsen af det sjællandske Skenkelsø len (Lyng-Frederiksborg hd) for 420 lybske mark og 40 rhinske gylden til »borgmesteren i Helsingør«. ¹⁹¹ Navnet på denne borgmester i Helsingør oplyses ikke, og da begge de to borgmestre udskiftedes netop på denne tid, er der fire muligheder. ¹⁹² Sandsynligheden er måske størst for, at den omtalte borgmester er Peder Hansen (»Lilliefeld«), hvis søn netop dukker op som kannik i Lund i Jens Brostrups sidste år. ¹⁹³

De ærkebispelensmænd, som i øvrigt kendes i 1470'erne, er i flere tilfælde forhenværende embedsmænd fra ærkebisp Tues tid. Til Katslösa len (Ljunits hd), hvortil den tidligere official Thomas Bentsen skrev sig 1467–72, skrives 1477–85 den tidligere fodermarsk og slotsfoged *Morten Mortensen Jude*. ¹⁹⁴ Slotsfogeden på Åhus *Mads Tagesen (Skånske Huitfeldt'er)*, der som nævnt udskiftedes inden udgangen af 1472, »pensioneredes« med det mellemstore Norra Sandby len ((Västra) Göinge hd), hvortil han skrives 1474–1501.

Den liste med register af »lejebreve«, hvorfra vi har en stor del af vores viden om Jens Brostrups bortforleninger, begynder først med året 1478. Da bortforlemedes en gård med to fæster i Stenby (Benestad sn, Ingelstads hd) samt bispetienden af Benestad sogn til *Hintze Hagentorn*, en lidet kendt og uden tvivl meget lavadelig væbner. ¹⁹⁵ Ellers nævnes Hintze Hagentorn blot tre gange 1487–89, alle tre gange kun som medbesegler og hver gang sammen med andre ærkebispelensmænd. Hans segl viser en tornebusk i våbenet og har omskriften »s hinse matsen«. ¹⁹⁶ En Mads Hagentorn er helt ukendt, men i betragtning af tilnavnets sjældenhed, ikke mindst i Skåne, må Hintze Hagentorn være i familie med (måske en brodersøn af?) den Henrik Hagentorn, der nævnes som kongsfoged eller byfoged i Lund 1411 og 1427. ¹⁹⁷ Det er netop typisk for byfogederne i Lund, at de bevæger sig på grænsen mellem fri og ufri, så det er

s. 361f. Jf. i øvrigt om hans deltagelse i det skånske oprør Larsson 1964 s. 244f; T. Dahlerup 1969–70 s. 40 med note 32.

¹⁹⁰ ÆDA IV s. 320f (V. 16.17). Jf. DAA 1888 s. 82.

¹⁹¹ DDL IV s. 211.

¹⁹² De to gamle borgmestre Wilkin Nielsen og Jens Andersen (»Baden«) nævnes sidste gang henholdsvis 1469 22/2 og 1473 7/3 (AKG III Tillæg s. 11; CE s. 284). Af de to nye borgmestre var Peder Hansen (»Lilliefeld«) rådmænd endnu 1473 7/3, men borgmester 1475 24/6 (CE s. 284; HUB X nr. 428), mens Jens Madsen nævnes første gang som borgmester 1478 10/2 (KD I s. 213).

¹⁹³ Jf. tilsvarende om Helsingørrådmanden Kort Daniel (van Nuland) og hans søn ndf. s. 245f.

¹⁹⁴ Thomas Bentsen: DDL IV s. 89f; Rep. 2 nr. 3119. Morten Mortensen Jude: Rep. 2 nr. 4151, 5193, 5708; DDL IV s. 372f.

¹⁹⁵ DDL IV s. 295. Jf. Jordeböcker s. 516, der som strøgods opfører to gårde i Stenby.

¹⁹⁶ Rep. 2 nr. 6170; DDL V s. 92, 94–96; DAS F lxiv 1.

¹⁹⁷ SRA. E 102a, sextern 9 nr. 378 = sextern 14 nr. 77; sextern 9 nr. 385 = sextern 14 nr. 91; sextern 9 nr. 389. Det ene af de to breve fra 1411 er identisk med Rep. 1 nr. 5169, mens brevet fra 1427 er identisk med Rep. 1 nr. 6335. Var det denne Henrik Hagentorn, der var embedsmand på Ringstadaholm i Östergötland i 1432 (jf. Raneke 1982–85 s. 510)?

højest tænkeligt, at byfogeden i Lund Henrik Hagentorn kan have haft en yngre slægtning, der som væbner gik i ærkebispens tjeneste.¹⁹⁸

1480'ernes lensmænd

I 1480'erne rykker Jens Brostrups official fra første halvdel af det foregående årti, *Tage Henriksen (Hollunger)*, frem i forreste række. Han forlenedes 1480 med det store Häglinge len ((Västra) Göinge hd) og fik det følgende år desuden det mellemstore Västerstad len (Färs hd), som først hans fader og siden hans moder som enke havde haft. Det vides ikke, hvornår Tage Henriksen fik det mindre Vallby len (Vemmenhögs hd) i pant; men lenet indløstes i 1488 fra Tage Henriksen af Aage Bing for 400 lybske mark. Da pantessummen er den samme som dén, Hans Arvidsen (»Jordbjerg-Slægten«) fik lenet i pant for i 1472, er det muligt, at Tage Henriksen selv har indløst lenet fra Hans Arvidsen.

Hammershus bortforlenedes 1480 til den føromtalt *Torbern Jensen (Rosensparre)*, der dog ikke havde slottet længe, idet Bornholm senest 1484 bortforlenedes frit i 20 år til ærkebispens broder *Hans Brostrup*, der vistnok først her en halv snes år efter Jens Brostrups valg til ærkebisp begynder at gøre sig gældende.¹⁹⁹

Foruden bortforleningen af Västerstad len til *Tage Henriksen (Hollunger)* foretog ærkebispens i 1481 også to pantsættelser. Den allerede omtalte Anders Bing fik det mindre Östra Karaby len (Onsjö hd) i pant for 200 rhinske gylden og 100 mark lybsk i danske penge, men afleverede til gengæld det store Norra Strö len, som han havde fået i pant i 1474.

Det har åbenbart været naturligt at pantsætte ærkesædets sjællandske len til Helsingørs pengestærke patriciat, thi ligesom Skenkelsø len pantsattes til borgmesteren i Helsingør 1474, pantsattes det andet sjællandske len, Gentoften len (Sokkelunds hd), 1481 for 400 rhinske gylden til rådmand i Helsingør *Kort Daniel*.²⁰⁰ Han tilhører den flamske slægt van Nuland, der kom til Danmark ved midten af det 15. århundrede og er en helt speciel blanding af »adelig«, »borgerlig« og »gejstlig«.²⁰¹ Stamfader til slægten i Danmark er magister Daniel Kepken van Nuland, der var kong Christian I.s kansler i første halvdel af 1460'erne og især er kendt for sin deltagelse i diplomatiske underhandlinger i 1450'erne og 1460'erne.²⁰² Daniel Kepken må nærmest betegnes som gejstlig,

¹⁹⁸ Jf. W. Christensen 1903 s. 183f samt ovf. s. 233 om Knud Madsen (»Egegren«). Om navnet se DGP II sp. 396f.

¹⁹⁹ Dog må det forbehold tages, at vi ikke ved, hvornår Hans Brostrup har fået Fulltofta len (MHD 1 I s. 275).

²⁰⁰ DDL IV s. 349. Han kaldes her blot borger i Helsingør, men jf. KD I s. 213; AKG III Tillæg s. 15–17; Rep. 2 nr. 5246; KD II s. 144f.

²⁰¹ Se om slægten DAA 1906 s. 331f.

²⁰² W. Christensen 1903 s. 96f, 689; DBL (1. udg.) IX s. 131.

idet han besad en række kirkelige embeder. Med pavelig dispensation var han imidlertid kun i besiddelse af »ordines minores«, hvorfor han ikke var omfattet af cølibatspåbudet.²⁰³ Hans efterkommere er placeret i grænseområdet mellem købstadspatriciat og adel. Sønnen Kort Daniel, der en enkelt gang kaldes Kort Kepken, nævnes 1475–83 som sundtolder og rådmand i Helsingør.²⁰⁴ Kort Daniel kaldes aldrig væbner og ses i flere breve med sikkerhed placeret efter væbnerne. Hans søn Niels Kortsen eller Niels Kepken, som han kaldes et par gange, hævder imidlertid selv at være »de nobili genere procreatus«, ligesom han fører et smukt »adeligt« våben med skjold og hjelm.²⁰⁵ Måske som en følge af faderens forbindelse til ærkesædet blev Niels Kortsen i øvrigt kannik i Lund i slutningen af ærkebisp Jens Brostrups tid; siden nævnes han som ærkedegn sammesteds fra 1503 indtil sin død i 1534.²⁰⁶ Kort Daniels datter Sidsel Kortsdatter var gift første gang med den ansete københavnske borger Walter Kniphof, anden gang med Malmös berømte borgmester Jørgen Kock, der adledes i 1526.

I 1483 bortforleendes Elleholm til *Christiern van Hafn*, der som sagt omtales nærmere i det følgende kapitel, mens *Anders Galen* fik det ganske lille Rönneberga len (Rönnebergs hd).²⁰⁷ Anders Galen hører ligesom den ovenfor omtalte Ingvar Galen til hr. Tue Galens lavadelige efterkommere. Anders Galen var søn af Tue Galen d.y., om hvem vi ikke ved andet, end at han var gift med Elsebe Clausdatter Lang, der nævnes som hans enke 1448.²⁰⁸ En datter af Tue Galen d.y., Christine Tuesdatter, indkom 1448 i Bosjö kloster og levede endnu 1498 og 1511, da Anders Galen omtaler hende som sin søster.²⁰⁹ Anders Galen selv er en udpræget lavadelig ærkebispelensmand, der aldrig skrives til egen hovedgård og som oftest træffes som medbesejler i Lund. Han nævnes første gang i 1480 og var uden tvivl da medlem af ærkebispens svendekreds, idet han sammen med flere senere ærkebispelensmænd medbesejlede et skøde til Skt. Jørgens alter i Lund, »som kalles Swene alteret«.²¹⁰ Dette alter har utvivlsomt sit navn, fordi det var stiftet af eller i hvert fald tilhørte ærkebispens svende, der muligvis ligefrem var organiseret i en form for korporation af samme art som købmændenes gilder og håndværkernes lav.²¹¹ I 1489 var Anders Galen sammen med Tue Bagge forstander til det nævnte alter, og samme år gav han

²⁰³ Se om hans embedsbesiddelser f.eks. Rep. 2 nr. 608, 1583, 1584; APD nr. 1980, 2253, 2259, 2261, 2303, 2304, 2348, 5932, 5981.

²⁰⁴ HUB X nr. 428, 530, 1112; KD I s. 213; KD II s. 144f; Rep. 2 nr. 5246; AKG III Tillæg s. 15–17. Hans segl har ifølge tegningen DAS F v 2 omskriften »s conradi ber . . .«, men mon ikke dette er en fejllæsning af »s conradi kep . . .«?

²⁰⁵ APD nr. 3733; DAS F v 3.

²⁰⁶ ANGV B s. 249f; DDL VI s. 119f; SPH VI s. 144.

²⁰⁷ DDL IV s. 404, 405. Jf. om *Christiern van Hafn* ndf. s. 280ff.

²⁰⁸ ABH s. 18; DDL III s. 318.

²⁰⁹ DDL III s. 318; DDL V s. 362; DDL VI s. 342 (= Rep. 2 nr. 11962).

²¹⁰ DDL IV s. 316f.

²¹¹ Se Ingesman 1988.

selv en gård til alteret. Anders Galen boede formodentlig i Lund, hvor kapitlet lejede ham en altergård i 1493. Mens Anders Galen aldrig skrives til nogen hovedgård, kaldes han ved en enkelt lejlighed Anders Galen i Lund. Anders Galen døde i 1522 og er i perioden 1480–1522 en af de hyppigst benyttede medseglere på breve udstedt i Lund; han nævnes i øvrigt ofte i selskab med Peder Lang, hvis fætter han jo må have været. I 1511 gjorde Anders Galen testamente og nævner i dette foruden søsteren Christine Tuesdatter, der var nonne i Bosjö kloster, en række kære frænder og frænker. Det kan eksempelvis nævnes, at Truid Axelsen (Saxstrup) i Bensige var Anders Galens svoger, mens den næsten ukendte Strange Galen, som Anders Galen købte gods af i 1487, var hans farbrodersøn.²¹² Anders Galen døde i Lund, formodentlig ugift. Selvom Anders Galen i sit testamente havde betænkt Jørgen Hals og dennes søster på den betingelse, »ath thee skwlle ey ydhermere begære ath ærffwe mig«, fik Jørgen Hals 1522 det vidne, at han var afdøde Anders Galens »rette ægte søstersøn«, hvorefter han og hans to søstre arvede fire gårde, en fæste og en eng i Skåne. Dette gods skødede de imidlertid straks til Mourids Jepsen Sparre – uden tvivl fordi de som ufri ikke måtte beholde arvet frit jordegods.²¹³ Alt hvad vi ved om Anders Galen, viser således hans marginaladelige position.

Ligeledes i 1483 bortforleenedes det store Norra Strö len ((Östra) Göinge hd), som Anders Bing afleverede to år før, til den højadelige Niels Hak, der som allerede nævnt var gift med en datter af Hans Brostrup.²¹⁴

I 1485 fik den føromtalte slotsfoged på Åhus *Jep Mikkelsen* det sjællandske Skenkelsø len (Lyng-Frederiksborg hd). *Erik Jensen Urup* fik det vistnok store Norra Åsum len (Gärds hd), som var i slægtens besiddelse endnu 100 år senere. Da Erik Jensen Urup først gør sig rigtig gældende i begyndelsen af Birger Gunnarsens archiepiscopat, hvor han bliver official, kan vi vente med den nærmere omtale af ham og hans slægt.²¹⁵ Også i 1485 fik den helt ukendte *Peder Clausen* gården Haberga med en tilhørende fæste (Ekeby sn, Luggude hd), mens den hallandskfødte fadeburssvend *Peder Svendsen*, der i hvert fald ikke var adelig, fik en lignende småforlening, gården Klackarp (Halmstads hd).²¹⁶

I 1486 bortforleenedes det lille Nosaby len (Villands hd) til *Peder Stygge (Galen)*, ligesom Ingvar Galen og Anders Galen en lavadelig efterkommer af den

²¹² DDL IV s. 316f, 373f, 410f; DDL V s. 91f, 92, 94–96, 154, 159, 182f, 214, 224f, 280f, 362–364, 400–402; DDL VI s. 9f, 58, 86–88, 120, 123f, 341–344; Rep. 2 nr. 5178, 6027, 6170, 6712, 6981, 8174, 9642, 10033, 11962 (= DDL VI s. 341–344); KD II s. 149f; SRA B 29, Dombcapitelet nr. 149; SRA. E 102a, sextern 17 nr. 100; ABH s. 62; RA. Håndskriftsamlingen I. Langebeks Diplomatarium: 1522 7/3.

²¹³ DDL VI s. 343; ABH s. 62, 63f, 64f, 84f. Jf. Christian II.s håndfæstning § 29 (AKG II s. 61). Selv om Jørgen Hals tilhørte de bornholmske frimænd (DDL VI s. 249f), har han næppe kunnet hævde adelig status uden for øen.

²¹⁴ DDL IV s. 405, jf. s. 348.

²¹⁵ DDL IV s. 437; Erslev 1879a s. 65; ndf. s. 269f.

²¹⁶ Peder Clausen: DDL IV s. 437; jf. Jordeböcker s. 149. Peder Svendsen: DDL IV s. 439. Se om ham DDL V s. 353–355, 355–357, 399f. Jf. Rep. 2 nr. 9821 samt ndf. s. 254.

engang så mægtige Galenslægt.²¹⁷ Også i Peder Stygges tilfælde er det umuligt at trække en sikker forbindelseslinie tilbage til den gamle Galenslægt. Sikrest er det at se på, hvem der skrives til hovedgården Legeved (Fjälkinge sn, Vilands hd). Vi træffer da først en ellers ukendt Aage Jepsen i Legeved i første halvdel af det 15. århundrede.²¹⁸ Han er formodentlig fader til Jep Stygge til Legeved, hvis søn Peder Stygge netop kaldte sin søn Aage. Jep Stygge (Galen) til Legeved nævnes 1460–82 og ses et par gange som medudsteder af vidnesbyrd i sager, i hvilke ærkebispens havde interesse.²¹⁹ Peder Stygge (Galen) til Legeved nævnes første gang 1480, da han opholdt sig i Åhus. Det lille Nosaby len, som han fik 1486, ligger netop i nabosognet til det sogn, hvori Legeved ligger. Peder Iversen siger, at Peder Stygge fik lenet, »quia domino archiepiscopo suas diuendidit possessiones et prædia«. Peder Iversen har muligvis ret, for vi ser netop Peder Stygge sælge gods til Jens Brostrup. Han solgte ærkebispens en gård i 1482, pantsatte ham to gårde i 1483 og foretog et mageskifte med ham ligeledes i 1483.²²⁰ For øvrigt er Peder Stygge i høj grad kendt netop som sælger af gods.²²¹ Det er bemærkelsesværdigt, at vi netop 1497, da Birger Gunnensen afløste Jens Brostrup, møder Peder Stygge i ærkestiftet for sidste gang. Efter at have solgt sit gods og mistet sin protektor foretrak Peder Stygge åbenbart at forlade ærkestiftet. Han dukker først op igen ti år senere som dronning Christines embedsmand på Næsbyhoved 1507–11.²²² Fru Kirstine, Peder Stygges efterleverske, nævnes 1526, mens vi om sønnen Aage Stygge blot ved, at han overlevede faderen.²²³

Det »lejebrev«, som i 1486 blev givet til *Øyer Andersen* på gården Övraby (Halmstads hd) med en dertil liggende laksegård og et møllested, er næppe et egentligt lensbrev, men formodentlig et fæstebrev eller lignende. *Øyer Andersen* omtales nemlig som ærkebispens bonde, og hans søn *Jens Øyersen* sidder i 1522 på gården i Övraby som enhver anden fæstebonde.²²⁴

I 1487 fik en *Jens Olufsen* brev på »gården« *Magleby*, og i dette tilfælde er der måske tale om noget lignende.²²⁵ Det er dog også muligt, at der med »gården« *Magleby* menes det lille *Magleby len* (Södra Åsbo hd), og *Jens Olufsen* må da være den tidligere fodermarsk og formodentlig tidligere official *Jens/Niels Olsen*. Han var på denne tid endnu ikke kommet i besiddelse af Harde-

²¹⁷ DDL V s. 19; jf. MHD 1 I s. 274. Se om hans forbindelse med slægten DAA 1893 s. 165f.

²¹⁸ Rep. 1 nr. U 574.

²¹⁹ DDL III s. 419f; Rep. 2 nr. 1930, 4192, 4446; DDL IV s. 91, 372f. Segl: DAS L viii 10.

²²⁰ DDL IV s. 322–324, 372f, 381f, 404; MHD 1 I s. 274.

²²¹ DDL IV s. 373f, 407f, jf. s. 410f; Rep. 2 nr. 6036, 6597, 6972, jf. nr. 12985; EGJ s. 408; Rep. 2 nr. 6712, 8497 (= RDRF I s. 411).

²²² Rep. 2 nr. 10876, 11086, 11338, 11339, 11374, 11816. Jf. DCH s. 219, 253, 282, 284, 295, 297, 334, 336, 346, 350 note d.

²²³ FFR s. 116f; RDRF I s. 411.

²²⁴ DDL V s. 19. Jf. Rep. 2 nr. 11046; DDL VI s. 257f; RA. Reg. 108 A pk. 12. Registrum penningorum fol. 65v (Jordeböcker s. 554 læser fejlagtigt *Jens Öyetsen* i stedet for *Jens Øyersen*).

²²⁵ DDL V s. 45. Bemærk, at Peder Iversen ikke nævner bortforleningen.

berga, men skrives til Smålarp (Gråmanstorp sn, Norra Åsbo hd), der netop ligger i nabosognet til det sogn, hvori Magleby len ligger. I øvrigt ses senere, at Jens/Niels Olsen ejede gods i Kvidinge sogn, hvori Magleby len ligger.²²⁶

I 1488 fik *Aage Bing* lov at indløse Vallby len (Vemmenhögs hd) fra Tage Henriksen (Hollunger). Det mellemstore Gislöv len (Skytts hd) bortforlenedes til en *Kirsten Mikkelsdatter*, som desværre ikke kan identificeres.²²⁷ Det lille Finja len ((Västra) Göinge hd) bortforlenedes til *Jens Erlandsen (Gere)*. Peder Iversen siger, at han fik lenet »pro vna curia, quam dedit archiepiscopo perpetuo possidendam«. ²²⁸ Jens Erlandsen tilhører den linie af Gereslægten, som man kunne kalde Erlandsønnernes linie.²²⁹ Stamfaderen til denne linie var Erland Laxæ fra Göinge herred.²³⁰ Hans søn, væbneren Joseph Erlandsen, nævnes 1372 og 1387.²³¹ Joseph Erlandsen havde tre brødre og en søster. Kannik i Lund Jens Erlandsen døde 1368, mens hans broder Niels Erlandsen døde som kantor i Lund 1372.²³² En brodersøn ved navn Peder Pedersen og en søstersøn nævnes i Niels Erlandsens testamente fra 1372.²³³ Joseph Erlandsen havde to sønner. Skelm Josephsen nævnes 1420 og 1455 og skrives af Kläsiinge (Sireköpinge sn, Rönnebergs hd).²³⁴ Erland Josephsen nævnes 1420–54 og skrives i Älsåkra (Kviinge sn, (Östra) Göinge hd).²³⁵ Erland Josephsen er fader til vores ærkebispelensmand Jens Erlandsen. Muligvis var Erland Josephsen gift med en søster til ærkebispelensmanden Mads Tagesen (Skånske Huitfeldt'er) og havde med hende en ellers ukendt søn, Joseph Erlandsen.²³⁶ En Niels Erlandsen, der skrives i Holm (Gråmanstorp sn, Norra Åsbo hd) 1488 og var tinghører på Norra Åsbo herredsting 1504, fører Gerevåben og identificeres normalt med Jens Erlandsen, men er måske i stedet en broder, idet Jens Erlandsen ellers aldrig kaldes Niels og altid fremtræder som hjemmehørende i Göinge herred.²³⁷ Jens Erlandsen tilhører Göinge herreds fattige lavadel. I 1487 medseglede han et i Lund udstedt brev sammen med adskillige andre ærkebispelensmænd, og det følgende år fik han som sagt Finja len i Göinge herred. Jens Erlandsen skriver sig ikke til sit len, men 1492–95 til den fædrene hovedgård

²²⁶ DDL V s. 419ff. Jf. ovf. s. 232ff.

²²⁷ DDL V s. 75.

²²⁸ DDL V s. 76; MHD 1 I s. 275.

²²⁹ Betegnelsen Jordbjerg-Linien, der anvendes DAA 1893 s. 185, er efter rettelsen DAA 1901 s. 554 mindre heldig.

²³⁰ Rep. 1 nr. 3589.

²³¹ Testamenter nr. 63 = DD 3 IX nr. 179; Rep. 1 nr. 3589.

²³² DD 3 VI nr. 21, 22; DD 3 VII nr. 388; DD 3 VIII nr. 408; DD 3 IX nr. 135; Rep. 1 nr. 3589, 4050; Testamenter nr. 63 = DD 3 IX nr. 179; LMCL s. 76f.

²³³ Testamenter nr. 63 = DD 3 IX nr. 179.

²³⁴ SD III s. 563; Rep. 2 nr. 533. Segl: DAS L xxxiv 4. Hans efterkommere: DAA 1893 s. 188.

²³⁵ SD III s. 563; Rep. 1 nr. 7383, 7758; Rep. 2 nr. 349s; DAS L xxxiv 5.

²³⁶ Rep. 2 nr. 12738.

²³⁷ Niels Erlandsen: Rep. 2 nr. 6278, 10082 (jf. DDL VI s. 134); DAS L xxxiv 12. Jf. Jens Erlandsens segl DAS L xxxiv 13. Kun én gang kaldes Jens Erlandsen for Niels Erlandsen: MHD 1 I s. 275.

Älsåkra og 1503–16 til Sörby (Sörby sn, (Västra) Göinge hd). I 1510 opholdt Jens Erlandsen sig på Åhus, hvor han medbesejlede et skødebrev til ærkebisp Birger.²³⁸ Det lille Finja len var hverken bortforlenet, da Paltebogen udarbejdedes, eller i 1522, og ingen af Jens Erlandsens sønner ses at have fået andre ærkebiskoppelige len.²³⁹ Dog fik Oluf Jensen, der giftede sig til den hallandske hovedgård Dömostorp (Hasslöv sn, Höks hd), på et uvist tidspunkt en nærliggende kirkegård i forlening. Jens Erlandsens sønner skal i øvrigt ikke omtales nærmere; blot skal det nævnes, at Oluf Jensen i Dömostorp var blandt de gode mænd, der faldt fra under det skånske oprør i 1525.²⁴⁰

Ligeledes i 1488 bortforlenedes det halvstore Björkeberga len ((Västra) Göinge hd) til *Peder Lang*, der som allerede omtalt var blevet udnævnt til official året før og nu for alvor begynder at gøre sig gældende.

I 1489 fik ærkebispens broder *Hans Brostrup* for livstid det formodentlig halvstore Äsphult len (Gärds hd), og muligvis samtidig fik han det store Fulltofta len (Frosta hd). Den helt ukendte *Jørgen Larsen* fik »lejbrev« på gården Hög (Harjagers hd).²⁴¹ Der er her åbenbart tale om endnu et eksempel på den slags småforleninger til ukendte personer, som vi allerede har truffet flere gange.

Af nye ærkebispelensmænd i 1480'erne kan desuden nævnes ridefogeden fra ærkebisp Tues tid *Peder Nielsen Jude* (*Norby af Skovgaarde*), der skrives i Åkarp (Skytts hd) 1482–99 og allerede er omtalt.²⁴²

1490'ernes lensmænd

I begyndelsen af 1490'erne bemærker man, at ærkebispens brodersønner nu dukker op som lensmænd. Det er allerede nævnt, at *Henning Brostrup* skrives af Åhus 1491, om end han måske blot administrerede slottet for faderen. Samme Henning Brostrup fik 1490 det halvstore Stora Slågarp len (Skytts hd).²⁴³ Det ligeledes halvstore Hemlinge len ((Östra) Göinge hd) bortforlenedes samme år til en *Per Tuesen*, som vistnok ikke kan identificeres.²⁴⁴ Haberga med den tilhørende fæste (Ekeby sn, Luggude hd) samt Bovsgård (Norra Vram sn, Södra Åsbo hd) bortforlenedes 1490 til *Hans Grabo*.²⁴⁵ Hans Grabo var søn af

²³⁸ DDL V s. 76, 180–182, 257f; Rep. 2 nr. 6170, 9858, 9971 (= RDRF I s. 410f); DDL VI s. 317f; HTS II s. 260 (nr. 54, 55).

²³⁹ Jordeböcker s. 331ff, 502.

²⁴⁰ AEDA IV s. 296 (B. 6); DFRH II s. 67. Jf. Larsson 1964 s. 244f; T. Dahlerup 1969–70 s. 40 med note 32. Se i øvrigt mht. Jens Erlandsens sønner DAA 1893 s. 186f.

²⁴¹ DDL V s. 114.

²⁴² Ovf. s. 211.

²⁴³ DDL V s. 130; MHD I I s. 275. Jf. Jordeböcker s. 454–458, der viser, at lenet omfattede både Slågarp og Klörup.

²⁴⁴ DDL V s. 131. Jf. dog at bonden i skudgården hedder Peder Torsen (Jordeböcker s. 324).

²⁴⁵ DDL V s. 132. Jf. MHD I I s. 276 og Jordeböcker s. 47, 149.

borgmesteren i Landskrona Gert Grabo, der nævnes fra 1460 og døde i 1474.²⁴⁶ Hans enke Elne Pedersdatter nævnes 1475–80.²⁴⁷ Gert Grabos broder Niels Grabo var borger i Landskrona og nævnes 1474–80.²⁴⁸ Foruden Hans Grabo havde Gert Grabo også sønnen Herman Grabo, der ligeledes var borger i Landskrona og nævnes 1477–87.²⁴⁹ Hans Gertsen Grabo selv forekommer i kilderne 1475–90 og kaldes 1480 eksplicit borger i Landskrona.²⁵⁰ Gert Grabo førte vistnok bomærke i skjold, hans broder Niels Grabo førte med sikkerhed bomærke, og det samme gjorde hans sønner Herman Grabo og Hans Grabo.²⁵¹ En Landskronaborger ved navn Harmen Grabowe nævnes allerede 1424 i et tysksproget brev og må uden tvivl regnes til Graboslægten, hvis tilnavn altså er et oprindeligt Grabow.²⁵² Der er imidlertid intet, der peger på en forbindelse mellem Landskronaslægten Grabo og de to i det 15. århundrede nævnte Grabow'er, der var i kongehusets tjeneste og formodentlig var adelige.²⁵³ Forklaringen på, at Hans Grabo modtog en lille ærkebiskoppelig forlening, er uden tvivl den, at familien havde solgt sin gård i Landskrona til ærkebisp Jens Brostrup, der skænkede den til et nystiftet alter i domkirken i Lund.²⁵⁴ Peder Iversen antyder flere gange, at ærkebispens benyttede forleninger med ærkebiskoppeligt gods som betaling eller i hvert fald som en form for rekompensation til de personer, han som privatperson købte gods af, og da tidens skødebreve meget sjældent oplyser konkrete salgssummer, er det højst tænkeligt, at noget sådant er foregået i praksis, uden at vi nu kan se det.²⁵⁵

Ligeledes i 1490 bortforleledes det lille Sörby len (Vemmenhögs hd) til en *Jens Nielsen*, som man formodentlig må opgive at identificere med sikkerhed.²⁵⁶

²⁴⁶ Rep. 2 nr. 1165, 1731, 3156, 3286; DDL IV s. 180, 233f; DAG nr. 35.

²⁴⁷ DDL IV s. 233f, 245, 246, 315.

²⁴⁸ DDL IV s. 180, 235f, 254, 268f, 320f. Regesten DDL IV s. 180 kalder ham fejlagtigt »proconsul«.

²⁴⁹ DDL IV s. 268f, 320f; Rep. 2 nr. 6163; HTS I s. 99f.

²⁵⁰ DDL IV s. 235f, 236f, 245f, 246f, 253, 254f, 268f, 314, 320f; DDL V s. 132 (»Jahan Gråbo«). Han havde ifølge Peder Iversen sin forlening endnu ca. 1497 (MHD 1 I s. 276).

²⁵¹ Rep. 2 nr. 3156, 6163; DDL IV s. 235f, 245f, 254f, 268f.

²⁵² HUB VI nr. 571. Jf. DGP II sp. 352f.

²⁵³ Herbert Grabow var hofsinde 1445–47: DMR 1 I s. 34. Jørgen Grabow var i dronning Christines tjeneste 1498–1504: DCH s. 3ff, 7ff, 32ff, 60, 64, 88, 99, 103 note j, 108, 119, 125, 150. Jf. i øvrigt om hofsinder W. Christensen 1903 s. 341. Den senere kendte adelslægt Grabow indvandrede først til Danmark omkring 1600: DAA 1894 s. 152ff.

²⁵⁴ DDL IV s. 233f, 235f, 236f, 245, 246, 253, 254f, 286f, 314, 315, 320f; DDL V s. 42, 64–67, 67–70.

²⁵⁵ MHD 1 I s. 274.

²⁵⁶ DDL V s. 132. I første omgang er man tilbøjelig til at mene, at der må være tale om den jyske væbner Jens Nielsen (Rotfeld) til Bratskov (Brovst sn, Øster Han hd), der giftede sig til den sydsjællandske hovedgård Herrestad i Herrestads herred og i øvrigt ses at have en vis kontakt med ærkebispelensmandsmiljøet (Rep. 2 nr. 6351; DDL V s. 91, 92). Når Peder Iversen opgiver, at en »høstru Kirstine« havde Sörby len ved Birger Gunnarsens overtagelse af ærkesædet (MHD 1 I s. 276), tænker man følgelig straks på slægtbogsoplysningerne om Jens Nielsen (Rotfeld)s første hustru

I 1492 fik »*Laurenz Torszon*« lejevlev på en Lunde domkirkes skudgård ved navn Årup i Rönnebergs herred, og her har vi endelig et sikkert bevis på, at listen med lejevlevsregister også indeholder regulære fæstebreve eller i hvert fald breve af en lignende karakter. Den bonde, som Paltebogen og Registrum penningorum opfører på gården i Årup, hedder nemlig netop Laurids Torsen.²⁵⁷

Samme år bortforleendes seks gårde i Hörröd og to gårde i Grönhult, der er identisk med det 1522 nævnte Hörröd len (Gärds hd), fire gårde i »Tulstrop«, der vel er identisk med Tullstorp len (Ingelstads hd), samt to kirkegårde i Lövestad (Färs hd) uden al afgift, undtagen landgilde til kirke eller præst af de to kirkegårde, til *Cecilie* i Lövestad.²⁵⁸ Lövestad tilhørte i første halvdel af det 15. århundrede en ret ukendt linie af Bingslægten. Erik Nielsen (Bing) skrives i Lövestad 1422 og 1435 og var måske en søn af den Niels Mogensen, der skrives af Lövestad 1367.²⁵⁹ Mogens Eriksen (Bing) skrives til Lövestad 1435–51.²⁶⁰ Cecilie i Lövestad er antagelig en datter af Mogens Eriksen (Bing). Fru Cecilie er sikkert identisk med slægtebogstraditionernes Sidsel Bing, som skulle være gift med den allerede omtalte ærkebispetjener Ditlev Daa.²⁶¹ Den 1524 afdøde, forhenværende official Anders Madsen (Kyrning), der var gift med en datter af Ditlev Daa, skrives nemlig til Lövestad.²⁶² Fra 1495 til 1502 skrev den ovenfor omtalte Fin Jensen sig til Lövestad, som han tænkeligt er kommet i besiddelse af ved at gifte sig med Ditlev Daas enke fru Cecilie, der i øvrigt kun nævnes et par gange i kilderne, men levede endnu på den anden side af år 1500.²⁶³

Ligeledes i 1492 forleendes *Tue Bagge* med det lille Katslösa len (Ljunits hd), og han fik samtidig bispetienden af Katslösa og dets nabosogn Sjörup.²⁶⁴ Tue Bagge tilhører lavelsslægten De jyske Bagge'r.²⁶⁵ Vi møder ham første

Christence Olufsdatter Lunge (DAA 1912 s. 427). Peder Iversens »høstru Kirstine« må imidlertid være en lensmandsenke, ellers var der ingen grund til at nævne hende i stedet for manden, men det udelukker Jens Nielsen (Rotfeld) som modtager af forleningen med Sörby len, eftersom han levede endnu 1504 og måske 1505 (DDL VI s. 138; Rep. 2 nr. 10160, 10316). Hvis det er korrekt, at Jens Nielsen (Rotfeld) var gift to gange, var han for øvrigt allerede 1489 gift med sin anden hustru, med hvem han fik Herrestad (DDL V s. 91, 92).

²⁵⁷ DDL V s. 186; Jordeböcker s. 171, 497. Lasse Torsen i Årup nævnes også 1520 i officialsregnskabet (RA. Reg. 108 A pk. 12. Officialsregnskabet 1519–22 fol. 4r). Jf. om fæstebreve i senmiddelalderen A.E. Christensen 1946 s. 138ff; T. Dahlerup 1983; Porsmose 1983 s. 23ff. I 1504 omtales i ærkestiftet bønder, som har livsbrev på bortfæstede præstegårde (DDL VI s. 136–138).

²⁵⁸ DDL V s. 186. Jf. Jordeböcker s. 502, 517.

²⁵⁹ DD 3 VIII nr. 50; Rep. 1 nr. 5954, 6777; DAS I ii 3. Jf. om linien DAA 1888 s. 83.

²⁶⁰ Rep. 1 nr. 6766, 7421, U 459; Rep. 2 nr. 50; GDD IV s. 102f; DAS I ii 5.

²⁶¹ DAA 1890 s. 166 = DAA 1944 s. 4. Jf. DAA 1897 s. 489, der foreslår Sidsel Bing som søster til Mogens Eriksen.

²⁶² DAA 1901 s. 224f. Anders Madsens enke er den fru Sophie Daasdatter til Lövestad, der levede endnu i 1540'erne (RDRF II s. 413). Jf. i øvrigt ndf. s. 271f.

²⁶³ DAB s. 176; RA. Privatarbiver, Aage Jepsen Sparre: 1533 9/11. Jf. ovf. s. 218.

²⁶⁴ DDL V s. 187, 189.

²⁶⁵ Se om slægten DAA 1885 s. 24f (jf. DAA 1901 s. 532) og om Tue Bagge Ingesman 1984a s. 304f.

gang som medbesejler sammen med andre ærkebispelensmænd i Åhus 1484. I årene indtil 1492, da han fik sit lille len, træffes Tue Bagge som medbesejler i en række breve udstedt i Lund. Forklaringen herpå er selvfølgelig, at Tue Bagge tilhørte ærkebispens lavadelige svendekreds. I 1489 var Tue Bagge da også sammen med Anders Galen forstander for Skt. Jørgens alter, »som kalles Swæne altere«, i det nye kapel i Lunde domkirke.²⁶⁶ Efter at have fået Katslösa len skrives Tue Bagge, der næppe har ejet gods af nogen betydning, til Katslösa indtil 1506.²⁶⁷ Vi ved, at Tue Bagges hustru hed Ingeborg, og et kun i regest omtalt »lejevrev« givet en Ingeborg Steensdatter på Katslösa allerede i 1496, er derfor uden tvivl blot et ventebrev til Tue Bagges hustru.²⁶⁸ Efter Tue Bagges død skrev hustru Ingeborg sig i Katslösa og pantsatte til Predbjørn Podebusk to gårde på Mors, hvor De jyske Bagge'r netop ejede gods. I 1506 fik Ingeborg Steensdatter brev på seks kirkegårde tilhørende Katslösa kirke, formodentlig et vidnesbyrd om, at Tue Bagge da var død. I øvrigt er Tue Bagges hustru tænkeligt søster til en af ærkebisp Birger Gunnersens mest betroede embeds- og lensmænd, Steen Steensen (Laxmand).²⁶⁹

Også i 1492 fik ærkebispens anden brodersøn, *Teus Hansen Brostrup*, det halvstore Norra Vram len (Södra Åsbo hd). En søn af den føromtalte Mads Tagesen (Skånske Huitfeldt'er) ved navn *Christopher Madsen* fik i 1492 brev på Norra Sandby len ((Västra) Göinge hd); men da Mads Tagesen som sagt skrives til Sandby endnu 1501, må også dette brev opfattes som et ventebrev på lenet.

I Jens Brostrups sidste år fik nogle få højadelige, som ikke behøver nærmere præsentation, forlener. En af dem er *Gregers Jepsen (Ulfstand)*, som 1494 fik bispetienden af Bjäre herred.²⁷⁰ Denne bortforlener er det eneste kendte eksempel på bortforlener af et helt herreds bispetiende, idet det normalt kun er tiender af enkelte sogne, der bortforlenes. Samme år træffes også en af de føromtalte småforlener, idet en ellers ukendt borger i Lund, *Johan Pedersen*, fik lejevrev på gården Trä (Norrvidinge sn, Harjagers hd).²⁷¹ *Henning Brostrup* fik 1494 brev på seks gårde tilhørende Hyby præstebord (Bara hd). I sit i regest bevarede genbrev bekender han sig at have gårdene i leje af sognepræsten i Hyby; men ærkebisp Birger siger 1501 ligeud, at han havde dem »aff wor forfadher, erchebiscop Iens«.²⁷²

²⁶⁶ Rep. 2 nr. 6027, 6170, 6712, 6981; DDL IV s. 407f, 410f; DDL V s. 91f, 92, 94–96.

²⁶⁷ DDL V s. 187, 394f, 396–399; DDL VI s. 20f, 67f, 86–88, 89f; Rep. 2 nr. 9183, 10674. Jf. MHD I I s. 275.

²⁶⁸ DDHD s. 56; DDL V s. 293. Jf. ovf. s. 149 med note 30.

²⁶⁹ EGJ s. 491; ÆDA IV s. 295 (B. 1). Jf. om De jyske Bagge'rs godsbesiddelse på Mors DhD s. 138 (= ÆDA III s. 201f (Ø. 177)), s. 142f (= ÆDA III s. 200 (Ø. 99)); ÆDA III s. 162 (S. 10). Om Ingeborg Steensdatter som søster til Steen Steensen (Laxmand) se DDHD s. 56; jf. ndf. s. 275ff.

²⁷⁰ DDL V s. 242. Jf. MHD I I s. 276 og DDL VI s. 40.

²⁷¹ DDL V s. 242. Jf. Jordeböcker s. 488.

²⁷² ÆDA IV s. 332 (AG. 12) = DDL V s. 244; DDL VI s. 18f.

Den bekendte – eller måske snarere berygtede – *Birgitte Olufsdatter (Thott)* forlenedes 1495 med det hallandske Snöstorps len (Tönnersjö hd), som hun skrev sig til endnu 1498, og hun fik samtidig brev på ærkesædets gods i Övraby (Halmstads hd).²⁷³ Samme år bortforlenedes også de formodentlig ret små, ligeledes hallandske len Eldsberga og Mellby (Höks hd) til *Kyrning Pedersen (Kyrning)*. Han tilhører en lidet fremtrædende lavadelsslægt, som omtales nærmere i det følgende kapitel, idet hans søn træffes som embedsmand i begyndelsen af ærkebisp Birgers tid.²⁷⁴ Den berømte *Jens Holgersen (Ulfstand)* fik 1495 det ganske lille Tullstorps len (Ingelstads hd) på blot fem gårde, som ligger i bekvem nærhed af Glimminge, og som han havde endnu 1522. Det skal nok være rigtigt, når Peder Iversen hævder, at Jens Holgersen fik det lille len »in compensationem pro quibusdam contractis debitis«.²⁷⁵ Anvendelsen af ærkebiskoppelige forleneringer i økonomiske transaktioner er i det hele taget et fænomen, som man skal være opmærksom på, når man som i dette tilfælde støder på en forlening, der falder uden for det gængse mønster. Ligeledes i 1495 bortforlenedes bispetienden af Bunkeflo og Hyllie sogne (Oxie hd) til Axel Delleesen.²⁷⁶ Han fører Kabelvåben, men var sikkert blot – som påvist af Troels Dahlerup – søn af en lavættet foged, som den højadelige Kabelslægt har skaffet frihed og frelse med sit eget våben.²⁷⁷ Tiendeforleningen skal vel blot ses som en gestus over for kongetjeneren Axel Delleesen, der året efter nævnes som hovedsmand på Falsterbo, men i øvrigt havde en vis kontakt med Brostrupslægten, idet han både 1496 og 1497 købte en gård af Henning Brostrup.²⁷⁸

I 1496 fik *Peder Svendsen* brev på den hallandske gård Klackarp (Halmstads hd); men der er måske blot tale om en gentagelse af den tidligere omtalte forlening til fadeburssvenden Peder Svendsen.²⁷⁹ »Lejebrevet« til *Ingeborg Steensdatter* på Katslösa fra samme år er som nævnt formodentlig et ventebrev

²⁷³ DDL V s. 270; Rep. 2 nr. 8544; MHD 1 I s. 275. Jf. om hende DBL XIV s. 551 samt Jexlev 1983.

²⁷⁴ DDL V s. 271; MHD 1 I s. 276. Se om slægten DAA 1901 s. 230f. Jf. ndf. s. 277f.

²⁷⁵ DDL V s. 271; Jordeböcker s. 517; MHD 1 I s. 275.

²⁷⁶ DDL V s. 271.

²⁷⁷ DAS L xxvi 5; T. Dahlerup 1965–69a s. 352f; T. Dahlerup 1969–70 s. 32ff.

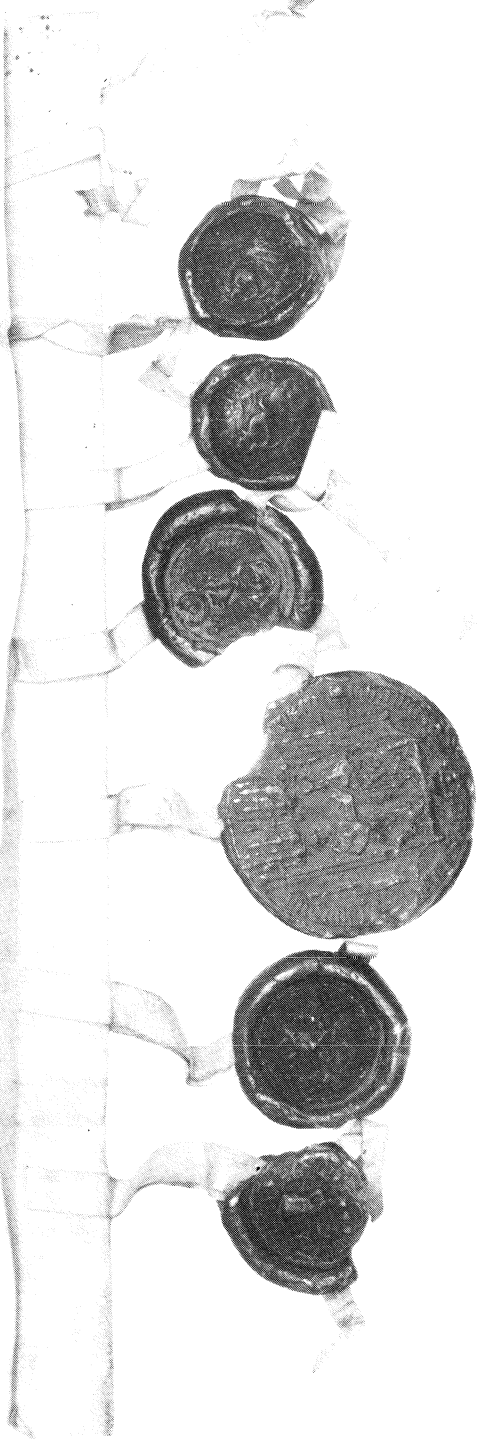
²⁷⁸ Rep. 2 nr. 5738, 8150, 8388, 11953; DDL V s. 324f.

²⁷⁹ DDL V s. 293. Se i øvrigt MHD 1 I s. 276; DDHD s. 57. Jf. ovf. s. 247.

Fig. 24. Det rige ærkesæde i Lund tiltrak lavadelsmænd fra hele landet. Mange af de personer, vi møder i ærkebispernes tjeneste, har det til fælles, at de pludselig dukker op i »miljøet« omkring ærkebispens, uden at deres baggrund fremtræder særlig klart. Kun sjældent informerer kilderne så direkte om lavadelige slægtskabsforhold som i dette brev, der er udstedt i Lund den 14. april 1494. I brevet erkender brødrene Jens Bagge, kannik i Viborg, Tue Bagge, Niels Bagge og Jørgen Bagge at være forligte med den svenske højadelsmand Johan Månsson (Natt och Dag) på Göksholm, som »kom for skade« at slå deres broder Jep Bagge ihjel. Kun en enkelt af de fem brødre optræder ellers i hundensisk sammenhæng, nemlig ærkebispelensmanden Tue Bagge; han nævnes til gengæld aldrig i Nordjylland, hvor hans slægt egentlig hørte hjemme. (Foto: Riksarkivet, Stockholm).

14
1821. 20. April. 2.00. *Handwritten notes and date at the top of the page.*

Hiermit erkläre ich allen und jedermann öffentlich und ausdrücklich, dass ich, *Handwritten Latin text, likely a formal declaration or a religious vow, starting with a large initial 'H'.*

til Tue Bagges hustru. Den sidste »rigtige« bortforlening i ærkebisp Jens Brostrups tid er da bortforleningen i 1496 af det mindre Östra Karaby len (Onsjö hd) til *Otte Andersen (Thott)* til Näs, der tilhører den mindst fremtrædende af den højadelige Thottslægts flere linier.²⁸⁰ Peder Iversen siger, at Otte Andersen havde lenet i pant for 400 mark, hvilket forklarer denne forlening til en person, der ligger noget over ærkebispelens mændenes gennemsnit.²⁸¹ Otte Andersen var søn af den 1496 afdøde Anders Stigsen til Näs, hvis anden hustru, *Eline Thorkildsdatter Brahe*, ifølge Peder Iversen havde det lille Rya len (Norra Åsbo hd).²⁸² Hendes søster *Barbara Thorkildsdatter* fik i øvrigt på et uvist tidspunkt, muligvis dog allerede i ærkebisp Tues tid, det lille Stubbarp len (Luggude hd).²⁸³ I øvrigt var Otte Andersens broder Niels Andersen/Stigsen kannik i Lund i det meste af Jens Brostrups tid og blev siden provst i 1505.²⁸⁴

Af nye lensmænd i 1490'erne er udover de allerede omtalte kun få. En næsten ukendt *Gunner Krabbe*, der fører delt skjold og altså ikke tilhører nogle af de kendte Krabbeslægter, skrives 1491 af »Hörby«, som kun kan være det store Hörby len (Frosta hd). Gunner Krabbe optræder som medbesegler ved blot fire lejligheder 1488–95, for øvrigt hver gang i selskab med Poul Laxmand og Christiern van Hafn.²⁸⁵

Birgitte Karlsdatter (Star) skrives i Gislöv 1492, og Peder Iversen siger da også, at hun havde det mellemstore ærkebispelen Gislöv (Skytts hd) i forlening, idet han ikke undlader at bemærke, at det var fordi hun solgte Skabersjögård til ærkebispen.²⁸⁶ En Karl Star er ikke kendt; men han kunne være en søn af den ældre Aage Star, der nævnes 1377 og formodentlig tilhørte den sydsøkånske lavadel.²⁸⁷ I det 15. århundrede nævnes de tre søskende Aage Karlsen Star, Peder Karlsen og Birgitte Karlsdatter. Aage Karlsen Star, der skrives til Skabersjö (Skabersjö sn, Bara hd), nævnes 1445–46 og var gift med Ingeborg Jensdatter/Nielsdatter (Gage I), som 1460 var enke for anden gang.²⁸⁸ Per Karlsen skrives til Ebbarp (Skabersjö sn, Bara hd) og nævnes 1445–60.²⁸⁹ Han havde en datter, Anne, som var gift med Jep Truidsen (Rosensparre).²⁹⁰ En yngre Aage Star, der nævnes 1476–80, var måske en broder til Anne, idet han og hans søskende ejede Assartorp (Lyngby sn, Bara hd), som Jep Truidsen se-

²⁸⁰ DDL V s. 293. Jf. Ulsig 1968 s. 283.

²⁸¹ MHD 1 I s. 274.

²⁸² Anders Stigsen: DAG nr. 53. Eline Thorkildsdatter: MHD 1 I s. 276. Jf. Rep. 2 nr. 3038.

²⁸³ ÆDA IV s. 300 (B. 47.48).

²⁸⁴ Kannik: DDL IV s. 189f, 325, 345, 384; Rep. 2 nr. 5178, 6582, 7866; DDL V s. 78, 219f, 262–264, 286–288. Provst: DDL VI s. 159, 201f, 237f, 268; APD nr. 3983; Rep. 2 nr. 10576, 10803.

²⁸⁵ DAS L i 10; CE s. 203f; Rep. 2 nr. 6248, 6249, 7872, 7873, 7877.

²⁸⁶ DDL V s. 169; MHD 1 I s. 275.

²⁸⁷ AKG II s. 25, 27; LMCL s. 293f.

²⁸⁸ Rep. 1 nr. 7515, 7530, 7644, U 459; Rep. 2 nr. 1184.

²⁸⁹ Rep. 1 nr. 7515, 7892, U 459; Rep. 2 nr. 50, 168, 190, 207, 1031, 1184.

²⁹⁰ DDL V s. 169f.

ner skrives til.²⁹¹ Udover som medbeseglere er Starslægtens medlemmer stort set kun kendt som godssælgere.²⁹² Godssalget er et sikkert vidnesbyrd om stadig tilbagegang, og i slutningen af det 15. århundrede sattes der punktum for slægten Stars historie: Birgitte Karlsdatter solgte hovedgården Skabersjøgård til ærkebisp Jens Brostrup og endte sine dage på det ærkebispelen, hun fik som rekompensation.

I sin liste over Jens Brostrups bortforleninger og pantsættelser, der – så vidt det kan ses – skal opfattes som en statusopgørelse over forholdene ved Jens Brostrups død og Birger Gunnersens overtagelse af ærkesædet i 1497, nævner Peder Iversen endnu tre ærkebiskoppelige lensmænd udover de allerede omtalte, nemlig Jens Olsen (Ulfeldt af Vrangstrup), Ostred Madsen i Sandåkra og Anders Robertsen (Grott).²⁹³

Ostred Madsen i Sandåkra (Mellby sn, (Västra) Göinge hd) havde ifølge Peder Iversen fire gårde fra Mellby kirke »in perpetuum possessionem«. Ingen af de tre gange, kilderne nævner Ostred Madsen 1482–1509, kaldes han væbner.²⁹⁴ Hans broder Per Madsen havde en gård og en jord i Hörröd (Brönnestad sn, (Västra) Göinge hd) i leje af ærkebisp Jens Brostrup og boede tilsyneladende selv i gården, der formodentlig tilhørte en sognekirke, mens den nævnte jord tilhørte Brönnestad præstebord.²⁹⁵ Ostred Madsen og hans broder var da formodentlig blot velstående bønder, der havde specialiseret sig i leje af kirkegårde.

Jens Olsen (Ulfeldt af Vrangstrup) havde ifølge Peder Iversen det lille Hjälmshult len (Luggude hd) samt »omnes curias ruralium ecclesiarum in Kullen«, og som flere andre skal også han have solgt ærkebispens adskillige ejendomme.²⁹⁶ Jens Olsen tilhører en lavadelig slægt, der fører samme våben som den berømte Ulfeldtslægt, hvis navn den antog i anden halvdel af det 16. århundrede. Efter dens første kendte medlem, en sjællandsk væbner, der skrives til krongodset Vrangstrup i Tybjerg herred, kaldes slægten til adskillelse fra den rigtige Ulfeldtslægt for Ulfeldt af Vrangstrup.²⁹⁷ Som andre sjællandske lavadelsmænd kom Jens Olsen åbenbart til ærkestiftet i Jens Brostrups tid; men vi har ingen nærmere underretninger derom. I øvrigt kendes Jens Olsen først efter Jens Brostrups tid, idet et vist forbehold dog må tages på grund af

²⁹¹ DDL IV s. 262f, 276f, 292, 295f, 296f, 298f, 311f. Jf. ovf. s. 200 med note 120.

²⁹² Rep. 1 nr. 7515, 7644 (jf. HAAJ s. 71f), 7892; Rep. 2 nr. 168, 190, 1031; DAB s. 174.

²⁹³ MHD 1 I 275f. Mht. »domina Cecilia« jf. ovf. s. 252 og ndf. s. 288.

²⁹⁴ MHD 1 I s. 275; Rep. 2 nr. 5132, 11240, 11278.

²⁹⁵ Rep. 2 nr. 5132.

²⁹⁶ MHD 1 I s. 275.

²⁹⁷ DAA 1923 s. 539f. Jf. mht. Vrangstrup ÆDA I s. 51, 131. Forbindelsen mellem på den ene side Mads Jensen af Vrangstrup og hans søn Jens Madsen, der levede i første halvdel af det 15. århundrede, og på den anden side den Jens Olsen, vi møder i Skåne omkring 1500, synes ikke helt så enkel, som hævdet af DAA. »Olaf Jensen« af »Hødved« (Høed, Jyderup sn, Tuse hd) 1472 hedder nemlig i virkeligheden Oluf Jonsen (Rep. 2 nr. 3082), hvorfor han ikke kan være en søn af Jens Madsen.

muligheden for forveksling med Jens/Niels Olsen af Hardeberga. Da Jens Olsen døde så sent som omkring 1530, er det dog givet, at han først kan være trådt i ærkebiskoppelig tjeneste i den sidste del af Jens Brostrups archiepiscopat. Første gang Jens Olsen i Hjälmshult nævnes er i 1502, da han sammen med en række andre ærkebispetjenere svor sammen med ærkebisp Birger på Skårby mark. Jens Olsen i Hjälmshult levede endnu 1529, men forekommer ellers kun sjældent i kilderne.²⁹⁸ Hans sønner Anders Jensen og Jørgen Jensen opføres begge på lønningslisten blandt de adelige svende i Lundegårds udgiftsregnskab 1534–35. Jørgen Jensen lå på dette tidspunkt i borgeleje på Näsbyholm.²⁹⁹ Ved ærkebispegodsets inddragelse i 1536 var det »Jørgen Jensens moder«, altså Jens Olsens hustru, der – åbenbart som enke – havde Hjälmshult len.³⁰⁰ Efter Reformationen levede de to brødre til midten af 1560'erne; men ingen af dem hæver sig over det lavadelige niveau.³⁰¹

Anders Robertsen (Grott) tilhører en odenseansk patricierslægt, hvis medlemmer normalt holdt sig til købstaden.³⁰² Han må være søn af væbneren Robert Pedersen Smelth, der brød med slægtens traditioner og forsøgte sig som landadelsmand. En Peder Robertsen er ukendt; men det er naturligt at formode, at Robert Pedersen Smelth er en sønnesøn af Odenseborgmesteren Robert Richardsen (Grott). Robert Pedersen Smelth nævnes 1433–55 og skrives til Kejrup (Kølstrup sn, Bjerge hd), formodentlig Kejrupgård, som siden 1400 var i kronens besiddelse.³⁰³ Det er usandsynligt, at Robert Pedersen Smelth skulle have ejet landgods i større omfang. Han pantsatte 1448 sin jord og grund i Odense til en ridder og solgte 1455 sammen med Jep Nielsen (Algudsen) Barnemosegård (Lindelse sn, Langelands Sønder hd) med en gårdsæde til en anden ridder. I brevet fra 1455 kaldes kun Jep Nielsen væbner, mens Robert Pedersen Smelth ellers altid kaldes væbner. Det er tænkeligt via forbindelsen til Jep Nielsen (Algudsen), hvis broder Kjeld Nielsen som tidligere omtalt var slotsfoged på Åhus på denne tid, at Robert Pedersens søn Anders Robertsen er kommet i ærkebispens tjeneste. Der er dog også andre forbindelser imellem Grottslægten og ærkestiftet. Anders Robertsen havde nemlig en søster, der var gift med Lage Rudbek, hvis broder Jens Rudbek sad på Helsingborg i begyndelsen af Erik af Pommerns tid og siden skrev sig til Hyby (Bara hd).³⁰⁴ Anders Robertsen nævnes første gang 1480 og var sandsynligvis allerede da i ærkebispens tjeneste, idet han medbesejlede et i Lund udstedt skødebrev til Skt.

²⁹⁸ DDL VI s. 86–88; Rep. 2 nr. 10003, 9814s; RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1528 18/10 (han kaldes her Niels Olsen); DAS M 33.

²⁹⁹ RA. Reg. 108 A pk. 12. Udgiftsregnskabet 1534–35 fol. 2r, 7r, 9r, 10r. Jf. ndf. s. 317.

³⁰⁰ Erslev 1879b s. XXXVIII.

³⁰¹ DAA 1923 s. 539.

³⁰² DAA 1895 s. 140ff.

³⁰³ Rep. 1 nr. 6615, 6945, 7781; Rep. 2 nr. 492, 815; DAS C xli 4. Jf. om Kejrupgård ÆDA I s. 31f.

³⁰⁴ Rep. 1 nr. 5169, (6312); ST III s. 66–73; DDL III s. 135f; Rep. 2 nr. 6483. Jf. i øvrigt DAA 1912 s. 446ff.

Jørgens alter, kaldet Svendealter. Især i 1480'erne optræder Anders Robertsen sammen med andre ærkebispelensmænd som medbesegler i en lang række breve, der – bortset fra ét, som er udstedt i Åhus – alle er udstedt i Lund. Lunde kapitel lejede 1490 Anders Robertsen en gård tilhørende Helliggejtus i Lund. Det vides ikke, hvornår Anders Robertsen har fået det lille Gissleberga len (Onsjö hd), som han havde ifølge Peder Iversens oplysninger, og han skriver aldrig til dette len.³⁰⁵ Anders Robertsen har åbenbart foretrukket at opholde sig i Lund, hvor han af ærkebispens indsattes som forstander for Helliggejtus-huset. Forstandertitlen fører han 1499–1515, så det er uvist, om han er udnævnt af Jens Brostrup eller først af Birger Gunnensen.³⁰⁶ Kun én gang gives nærmere oplysninger om Anders Robertsen, idet Robert Lagesen Rudbek kalder ham sin morbroder i et brev fra 1489, da Anders Robertsen gav sit samtykke til afhændelsen af to gårde.³⁰⁷ Der haves ingen vidnesbyrd om, at Anders Robertsen selv har ejet gods, og der er heller intet, der tyder på, at han har efterladt sig efterkommere i Skåne.

Sammenfatning

Med hensyn til ærkebisp Jens Brostrups tid (1472–97) har vi et så fremragende kildemateriale, at der er grund til at formode, at vi kender hovedparten af de ærkebiskoppelige embedsmænd og lensmænd. Det er derfor muligt at give en egentlig redegørelse for rekrutteringen af embedsmænd og lensmænd under ærkebisp Jens Brostrup og ikke blot omtale en række eksempler på embedsmænd og lensmænd.

I de første år efter sin tiltrædelse måtte Jens Brostrup, der stammede fra det sjællandske bispelensmandsmiljø, sørge for at finde sine egne godsadministrative embedsmænd. Til official udnævntes Tage Henriksen (Hollunger), der nævnes som indehaver af embedet 1472–76. Han var søn af en ærkebiskoppelig lensmand fra første halvdel af det 15. århundrede og tjente antagelig i ærkebispens lavadelige svendekreds allerede i ærkebisp Tue Nielsens sidste år. Også ærkebispens fodermarsk i 1476 Jens/Niels Olsen (Baadvåben) af ukendt, men sikkert ganske beskeden oprindelse, kan have været i ærkebiskoppelig tjeneste allerede under ærkebisp Tue. På Näsbyholm nævnes 1472 fodermarsken fra ærkebisp Tues tid Morten Mortensen Jude, der utvivlsomt er overtaget fra forgængerens, men kun har fået lov at sidde kort tid, idet han allerede 1475 var afløst af Ingvar Galen af en skånsk lavadelsslægt. Morten Mortensen Jude »pen-

³⁰⁵ DDL IV s. 316f, 373f, 375f, 407f; DDL V s. 91f, 92, 94ff, 130, 182f, 352f, 400–402; Rep. 2 nr. 6027, 6170, 6483, 6712; MHD 1 I s. 276. Segl: DAS C xli 7.

³⁰⁶ DDL V s. 400–402, 439; DDL VI s. 9f; SRA. B 29, Dombcapitelet nr. 149. Bemærk, at Peder Iversen ikke nævner, at Anders Robertsen har Helliggejtus, når han dog siger, at Peder Lang har Skt. Peders kloster i Lund og Tage Henriksen (Hollunger) Bosjö kloster (MHD 1 I s. 275).

³⁰⁷ Rep. 2 nr. 6483.

sioneredes« med Katslösa len, hvortil han skrives 1477–85. Slotsfogeden på Åhus i september 1472 Mads Tagesen (Skånske Huitfeldt'er), der ligeledes var en ærkebispetjener fra Tue Nielsens tid, udskiftedes inden udgangen af året med den helt ukendte Jens Karlsen, der nævnes som foged 1472–79. Mads Tagesen »pensioneredes« med Norra Sandby len, hvortil han skrives 1474–1501. På Elleholm nævnes 1477–78 »slotsspecialisten« fra ærkebisp Tues tid Ditlev Daa. Han er den eneste af slotsfogederne fra ærkebisp Tues tid, som ikke udskiftedes umiddelbart efter 1472, hvorfor han måske også har fået lov at beholde Hammershus. I øvrigt præges 1470'erne af en række pantsættelser, der formodentlig var affødt af behovet for at skaffe penge til betaling af den pavelige konfirmation. Disse pantsættelser er antagelig kun sket med det formål at rejse kapital og blev givet til personer, der på dette tidspunkt var i stand til at yde lån, således at alle typer lensmodtagere er repræsenteret. Den lavadelige Hans Arvidsen (»Jordbjerg-Slægten«) fik 1472 Vallby len, den sandsynligvis højadelige Anders Bing fik 1474 Norra Strö len og Järrestad len, mens »borgmesteren i Helsingør« 1474 fik det sjællandske Skenkelsø len.

I årene omkring 1480 avancerede Jens/Niels Olsen fra fodermarsk til official, mens officialen fra Jens Brostrups første år Tage Henriksen (Hollunger) rykkede frem i forreste række blandt lensmændene. Han fik 1480 Häglinge len og 1481 det fædrene Västerstad len. Inden 1488 havde han desuden fået Vallby len i pant, muligvis ved at indløse det fra Hans Arvidsen (»Jordbjerg-Slægten«). Senest 1489 indsattes Tage Henriksen som forstander for Bosjö kloster. Peder Lang, der allerede var i ærkebiskoppelig tjeneste under Tue Nielsen, rykkede ligesom Tage Henriksen for alvor i forgrunden i 1480'erne. Han var allerede i 1470'erne blevet indsat som forstander for Skt. Peders kloster i Lund, i hvilken stilling han nævnes 1477–1503; men i 1487 udnævntes han tillige til official efter den ret ukendte Christiern Glob (Due), der nævnes som sådan fra 1485 til sin død i 1487. Peder Lang nævnes som official 1487–91. I 1488 fik Peder Lang Björkeberga len, mens det er uvist, hvornår han fik sine øvrige ærkebiskoppelige len, »Stenestade« (Snårestad?) og Svaneke på Bornholm. Ved siden af Tage Henriksen og Peder Lang begynder ærkebisp Jens Brostrups slægtninge nu at gøre sig gældende. Som foged på Åhus nævnes 1483–90 den sjællandske væbner Jep Mikkelsen, en svigersøn af ærkebispens nære slægtning Jens Tetzsen (Rosengaard), som netop blev ærkedegn i Lund omkring 1480. Ærkebispens broder Hans Brostrup fik senest 1484 Bornholm frit i 20 år, således at Torbern Jensen (Rosensparre), der forlenedes med Hammershus i 1480, ikke kan have haft dette slot længe. Hans Brostrups svigersøn Niels Hak til Häckeberga fik 1483 Norra Strö len. Den nævnte Jep Mikkelsen fik 1485 det sjællandske Skenkelsø len, mens Hans Brostrup 1489 fik Äsphult len og muligvis samtidig Fulltofta len. Fra 1480'erne kan i øvrigt især fremhæves bortforleningen af Elleholm til Christiern van Hafn 1483 og bortforleningen af Norra Åsum len til Erik Jensen Urup 1485. Ganske små len blev givet til Anders Galen 1483, Peder Stygge (Galen) 1486 og Jens Erlandsen (Gere) 1488, mens ri-

defogeden fra ærkebisp Tues tid, Peder Nielsen Jude, nu dukker op som lensmand på det lille Åkarp len 1482–99. Også et par pantsættelser nævnes i 1480'erne. Anders Bing fik 1481 Östra Karaby len i pant, men afleverede til gengæld Norra Strö len. Samme år pantsattes det sjællandske Gentofte len til Helsingørrådmanden Kort Daniel (van Nuland). Aage Bing fik 1488 lov at indløse Vallby len fra Tage Henriksen (Hollunger).

I begyndelsen af 1490'erne dukker ærkebispens brodersønner op som lensmænd. Henning Brostrup skrives af Åhus 1491; men dette betyder muligvis blot, at han administrerede slottet for faderen, der var høvedsmand på Åhus ved Jens Brostrups død i 1497. Henning Brostrup fik 1490 Stora Slågarp len, mens hans broder Teus Brostrup 1492 fik Norra Vram len. I Jens Brostrups sidste år fik nogle få højadelige forleneringer. Gregers Jepsen (Ulfstand) fik 1494 bispetienden af Bjäre herred, Birgitte Olufsdatter (Thott) fik 1495 Snöstorps len og Övraby, Jens Holgersen Ulfstand fik 1495 Tullstorps len, og Otte Andersen (Thott) af Näs fik 1496 Östra Karaby len i pant. Af lavadelige, der fik forleneringer i 1490'erne, kan nævnes Tue Bagge, der fik Katslösa len og en bispetiende i 1492, og Kyrning Pedersen (Kyrning), der fik de hallandske len Eldsberga og Mellby i 1495. Af øvrige ærkebispelemænd i Jens Brostrups sidste år kan nævnes den ukendte Gunner Krabbe på Hörby len 1491, Birgitte Karlsdatter af den uddøende Starslægt, der solgte Skabersjögård til ærkebispens og til gengæld fik Gislöv len, Jens Olsen (Ulfeldt af Vrangstrup), der havde Hjälmskult len, samt Anders Robertsen (Grott), der havde Gissleberga len.

Under Birger Gunnensen (1497–1519)

Ærkebisp Birger Gunnensen

Især takket være den omfattende fundats for ærkebisp Birgers gudstjenestestiftelse i Lunde domkirkes krypt, Sanctuarium Birgerianum, har vi en detaljeret viden om ærkebispens herkomst og karriereforløb. Birger Gunnensen stammede fra Halland og var af ufri herkomst. Han var født i Lindberg sogn i Himle herred i Nørrehalland som søn af Gunner Degn og hans hustru Bæncthe.¹

Rent undtagelsesvist er vi i Birger Gunnensens tilfælde underrettet om den skolegang, der gik forud for universitetsstudierne i udlandet, idet ærkebispens i Sanctuarium Birgerianum fortæller, at han gik i skole i Ny Varberg, i Roskilde og omkring fem år i Skara.² Vel mens han gik i skole i Roskilde, modtog han alle »ordines minores« af biskop Oluf Daa af Roskilde (1448–61).³ I maj 1464 blev Birger Gunnensen fra Varberg så immatrikuleret ved universitetet i Greifswald; på grund af fattigdom fritoges han for det sædvanlige gebyr. I oktober det følgende år blev han baccalaur og i februar 1468 magister sammesteds. Endnu i september 1469 opholdt magister Birger Gunnensen sig i Greifswald, idet han da nævnes som en af eksaminatorerne ved baccalaureksaminationen.⁴

Kort efter må magister Birger imidlertid være vendt hjem til Danmark. Det var den lundensiske ærkedegn Bo Laurensen Pig, selv hallending og for øvrigt forhenværende dekan i Halland, der kaldte ham »de studiis & ad Scolas lundenses regendas«; men bortset herfra vides intet om tiden som skolemester i Lund.⁵ Senere kaldte Jens Pedersen, som var ærkedegn i Roskilde og kong Christians kansler, Birger Gunnensen fra skolerne i Lund og til kongens cancelli »pro sue maiestatis scriptore minimo«.⁶ Dette må have fundet sted i slutningen af 1474, da Birger Gunnensen selv fortæller, at han 2 1/2 år efter, i april 1477, udvalgte til dronning Dorotheas kansler.⁷ Da dronning Dorothea døde i slutningen af 1495, havde Birger Gunnensen været i kongehusets tjeneste i omkring 22 år, og hans betroede stilling ses blandt andet deraf, at han var en

¹ SS 1 I 3 s. 15, 20f, 36f.

² SS 1 I 3 s. 20f, 23f.

³ SS 1 I 3 s. 21.

⁴ AUMUG I s. 26, 30, 38, 43.

⁵ SS 1 I 3 s. 22, 25. Jf. om Bo Pig T. Dahlerup 1963 s. 71.

⁶ SS 1 I 3 s. 22. Jf. om Jens Pedersen W. Christensen 1903 s. 689.

⁷ SS 1 I 3 s. 22.

af eksekutorerne af dronningens testamente.⁸ Kong Hans og dronning Christine overtalte Birger Gunnensen til at fortsætte som kansler for sidstnævnte, og som sådan benyttedes han ved en enkelt lejlighed også af kongen i en finansiel forretning. Birger Gunnensens virke som dronning Christines kansler blev dog kun ganske kortvarigt, halvandet år opgiver han selv.⁹

Omtrent samtidig med, at Birger Gunnensen trådte i kongelig tjeneste, må han have fået sine første gejstlige embeder. Han oplyser selv, at han modtog alle »ordines maiores« af biskop Oluf Mortensen (»Baden«) af Roskilde (1461–85).¹⁰ I 1480 omtales dronning Dorotheas kansler Birger Gunnensen som sognepræst i Kallehave (Bårse hd), mens det 1485 oplyses, at han er sognepræst til Vor Frue kirke i Kalundborg og kirken i Vestenskov (Lollands Sønder hd). Sognekirken i Kalundborg, men næppe de to andre sognekirker, havde han indtil sin forfremmelse til ærkebiskop i 1497.¹¹ Sognekirken i Kalundborg var med sikkerhed og sognekirkerne i Kallehave og Vestenskov med al sandsynlighed kongelige patronatskirker, og det bemærkes, hvorledes Birger Gunnensens første gejstlige embeder må ses i sammenhæng med dronningens besiddelse af Lolland-Falster eller en del deraf og af Kalundborg.¹² Fra 1485 til sin forfremmelse til ærkebiskop i 1497 var Birger Gunnensen ærkedegn i Roskilde.¹³ Foruden diverse dispensationer til at forene uforenelige embeder og til ikke at residere fik Birger Gunnensen i 1487 af paven tildelt et kanonikat i Lund. Da det trak ud med ekspeditionen af bullen, sørgede Birger Gunnensen for, at det bud, som dronning Dorothea kort efter sendte til Rom, også bragte denne sag på dagsordenen.¹⁴ I domkirken i Lund havde Birger Gunnensen foruden dette kanonikat også to altervikariater, som han dog resignerede i 1496.¹⁵ Ved sin forfremmelse til ærkebiskop i 1497 var Birger Gunnensen ifølge pavebrevene i besiddelse af archidiakonater i Roskilde, kanonikater i Lund, Roskilde, Viborg og Ribe samt sognekirken i Kalundborg.¹⁶

Den 3/6 1497 døde ærkebisp Jens Brostrup på Flyinge, og den 7/6 valgte ka-

⁸ Missiver I s. 69 = DCP s. 350; APD nr. 6012; KD IV s. 136–138, 199–202, 229f; DDL IV s. 427–430; DM 6 VI s. 376; DGLM I s. 368; Rep. 2 nr. 5942, 6293, 6692, 7438, 7439, 8034; DDL V s. 41, 43, 53f, 73f, 161f, 203f, 212f, 265, 272f; HUB XI s. 195.

⁹ SS I I 3 s. 22f; DDL V s. 275f, 301f; Rep. 2 nr. 8260.

¹⁰ SS I I 3 s. 21.

¹¹ DDL IV s. 426f, 427–430; DDL V s. 265, 275f, 301f, 336f, 406–408; APD nr. 3648, 6012. I Vestenskov nævnes en anden præst 1494: Rep. 2 nr. 7769.

¹² Sognekirken i Kalundborg kaldes eksplicit en kongelig patronatskirke i pavebreve fra 1498 (DDL V s. 336f; APD nr. 3648). Kallehave nævnes i Kong Valdemars Jordebog (KVJ I s. 20: »Scanynghafn«; jf. DMR 3 I s. 14 og 148). I Vestenskov var det kongen, der på denne tid gav sognets beboere tilladelse til at bygge et kapel (KS 3 VI s. 461f, 462f; Rep. 2 nr. 7769). Jf. i øvrigt om dronningens besiddelser W. Christensen 1903 s. 16f.

¹³ DGLM I s. 368; KD IV s. 199–202; Rep. 2 nr. 6303, 7438, 7439, 8034, 8260; DDL V s. 161f, 203f, 212f, 265, 272f, 275f, 301f, 336f, 337f, 359f; APD nr. 3663, 3682.

¹⁴ DDL V s. 41, 43, 53f, 86f, 87f.

¹⁵ DDL V s. 370; DDL VI s. 46f.

¹⁶ DDL V s. 336f, 337f, 359f, 360f; APD nr. 3659–3663, 3682.

pitlet »quasi per inspiracionem« kongefamiliens mangeårige tjener Birger Gunnensen til hans efterfølger.¹⁷ Hele Birger Gunnensens karriere er baggrund nok for at antage kongelig indflydelse på valgets udfald, og – som Henry Bruun har formuleret det – »intet i de sparsomme samtidige kilder modsiger denne antagelse«. ¹⁸ Ifølge eget udsagn var Birger Gunnensen ikke nærværende, da valget fandt sted. Der kan altså ved dette ærkebispervalg ikke have været tale om, at den valgte i forbindelse med selve valgbehandlingen lovede at overholde bestemte artikler.¹⁹ Tilsyneladende har også Birger Gunnensen udstedt en stadfæstelse af det traditionelle privilegium til kapitlet, der dog i så fald er tabt.²⁰

Ærkeelectus Birger nævnes første gang i Lund 1497 18/6, da han sluttede sin betydningsfulde overenskomst med forgængerens broder Hans Brostrup.²¹ Først så sent som 1498 9/5 udnævntes Birger Gunnensen af paven til ærkebisp efter Jens Brostrup.²² Han fik 11/5 lov at modtage konsekration af en biskop efter eget ønske og anmodedes om snarest muligt at sende sin lydighedssed til Rom.²³ Den 25/5 lovede han at betale 4000 floriner i servitier af ærkesædet, men fik 1/6 beløbet nedsat til det halve. Det første afdrag på servispengene betales 31/5.²⁴ Meddelelsen om den pavelige udnævnelsesbulle af 9/5 nåede til Lund i løbet af sommeren, og 17/8 udstedte Birger som »electus Lundensis confirmatus« et brev, hvori han fortæller, at hans konfirmatsbrev ligger deponeret i en bank i Nürnberg, hvor det skal betales med 2000 rhinske gylden inden begyndelsen af førstkommende oktober måned, »eller wij, for:de wort capitel oc kirckæ kommæ i band oc forbwd«. For at afværge den skade og det forælderv, der kan opstå deraf, har kapitlet lånt ærkeelectus en række kostbare klenodier til at sætte i pant for det nævnte beløb, idet hverken den »hjælp«, som ærkeelectus' åndelige og verdslige undersætter har ydet, eller det, som ærkeelectus selv har formået at udlægge af sit eget, har været tilstrækkeligt til at indløse konfirmatsbrevet. Som sikkerhed for klenodierne overdroges Hammershus med Bornholm til kapitlet.²⁵ Birger Gunnensen konsekrederes af biskop Karl Rønnow af Odense og kaldes fra slutningen af september ikke længere electus, men ærkebiskop i Lund.²⁶ Skønt dets i Lübeck pantsatte klenodier endnu ikke var blevet indløst, tilbageleverede kapitlet 1501 2/6 slotsloven på

¹⁷ Jens Brostrups død: DDL V s. 405f; DDL VI s. 155 =KS 3 I s. 555; SM II s. 127f. Valget af Birger Gunnensen: SM II s. 130. Jf. SS 1 I 3 s. 22f.

¹⁸ Bruun 1959 s. 16.

¹⁹ SS 1 I 3 s. 22f. Jf. ovf. s. 227 om valget af Jens Brostrup.

²⁰ Se ÆEDA V s. 136 (C. 15a); jf. DDL V s. 344f.

²¹ DDL V s. 321f. Jf. Bruun 1959 s. 44f.

²² DDL V s. 335f; Rep. 2 nr. 8592.

²³ DDL V s. 339.

²⁴ DDL V s. 341f, 343.

²⁵ DDL V s. 346–348.

²⁶ SS 1 I 3 s. 21; DDL V s. 349, 350. Jf. dog DDL V s. 368, hvor der vel tales om en ældre begivenhed.

Fig. 25. Ærkebisp Birger Gunnarsen lod krypten i Lunde domkirke istandsætte og udsmykke af den tyske stenhugger og bygmester Adam van Düren, der her har skabt to af sine berømteste arbejder: brønden med de satiriske relieffer og den monumentale sarkofag over ærkebispens selv, som ses på dette billede. (Foto: Per Ingesman).

Bornholm. Først 1501 7/10 afleveredes kostbarhederne atter i kapitelshuset i Lund, og efter mere end fire års forløb var Birger Gunnarsens erhvervelse af ærkesædet da afsluttet.²⁷

Ærkebisp Birgers rolle i rigspolitikken er udførligt behandlet af Henry Bruun i disputatsen *Poul Laxmand og Birger Gunnarsen. Studier over dansk politik i årene omkring 1500* og behøver derfor ikke nærmere omtale.²⁸ Som stiftschef har Birger Gunnarsen længe fået lov at glimre på bekostning af Jens Brostrup – som antydnet i det foregående kapitel næppe helt med rette. I flere tilfælde har ærkebisp Birgers rolle blot været den at stadfæste forgængerens lovgivningsarbejder, f.eks. synodalstatutterne og de bornholmske statutter.²⁹ Den samling af gældende lokal kirkeret, som Birger Gunnarsen lod trykke i Paris 1514, vidner nok om praktisk sans, men kan vel næppe kaldes en udpræget selvstændig indsats på dette område af stiftsadministrationen.³⁰ Mest berømt er ærkebisp Birger måske blevet på grund af sin storslåede gudstjenestestiftelse i Lunde

²⁷ DDL VI s. 25f, 38.

²⁸ Bruun 1959.

²⁹ Ovf. s. 228.

³⁰ SP.

domkirkes krypt, kendt fra den omfattende fundats, Sanctuarium Birgerianum.³¹ Gudstjenestestiftelsen er et vidnesbyrd om personlig fromhed, men måtte også, som Henry Bruun har sagt, »sikre sin ophavsmand en slags jordisk udødelighed, som næppe var ham imod«.³²

I nærværende sammenhæng er det Birger Gunnarsens godsadministrative politik, der først og fremmest påkalder sig interesse. Den lundensiske litterære tradition, hvis ældste led er ærkebisperøniken og Peder Iversen, hævder, at Birger Gunnarsen førte en radikalt anderledes godsadministrativ politik end Jens Brostrup, idet han sørgede for at tilbageføre pantsat og bortforlenet gods under ærkesædets direkte forvaltning.³³ Ved en historiografisk undersøgelse har Gösta Johannesson vist, at den litterære tradition har sit udspring i ærkebisperønikens afsluttende parti, der må være blevet til netop under Birger Gunnarsens strid med Jens Brostrups arvinger. Dens oplysninger må derfor være stærkt tendentiøse. I bevidst modsætning til denne tradition – om end uden detaljeret bevisførelse – hævder Gösta Johannesson derfor, at Birger Gunnarsens godspolitik i det væsentlige hvilede på samme grundlag som Jens Brostrups.³⁴ Den stik modsatte opfattelse er siden gjort gældende af Henry Bruun. Han mener, at Birger Gunnarsen førte en bevidst »reduktionspolitik«, der gik ud på at tilbageføre bortforlenet gods under ærkesædets direkte bestyrelse. Henry Bruuns udgangspunkt er netop den litterære tradition, hvis vidnesbyrd forkastes af Gösta Johannesson, især Peder Iversen. Støttet til Gösta Johannessons egne undersøgelser viser Henry Bruun imidlertid, at Peder Iversens liste over Jens Brostrups pantsættelser og bortforleninger fortjener tiltro, idet den kan bekræftes ad anden vej. Til sin opfattelse af ærkebisp Birgers reduktionspolitik når Henry Bruun derefter ved at sammenligne Peder Iversens liste med Paltebogen, der som påvist af Gösta Johannesson er en jordebog, der er blevet til i Birger Gunnarsens tid og omfatter den del af ærkesædets gods, som på tilblivelsestidspunktet forvaltedes direkte under Lundegård og altså ikke var bortforlenet.³⁵

Både Gösta Johannessons og Henry Bruuns synspunkter indeholder givetvis noget rigtigt. Som sin forgænger omgav også Birger Gunnarsen sig med en skare lavadelsmænd, og vi skal senere se, at Gösta Johannesson har fuldstændig ret i, at nye ærkebispelensmænd dukker op efter opgøret med Jens Brostrups slægt og venner. I begyndelsen af Birger Gunnarsens tid sker der det, at lensmandsinderkredsen fra Jens Brostrups tid afløses af en ny, der imidlertid ikke har en væsentlig anderledes social baggrund. Henry Bruuns påpejning af forskellen mellem Peder Iversens liste og Paltebogen er dog ikke til at komme uden om. Det er ubestrideligt, at over halvdelen af de ærkebispelen i selve Skå-

³¹ SS I 13 s. 1–89. Jf. Weibull 1904–08.

³² Bruun 1959 s. 136.

³³ SM II s. 130f; MHD I 1 s. 274–278.

³⁴ Johannesson 1952.

³⁵ Bruun 1959 s. 19–27, jf. s. 53, 72, 138f. Jf. om Paltebogen Johannesson 1950.

ne, som ifølge Peder Iversen var bortforleuede ved Birger Gunnersens tiltrædelse, findes i Paltebogen og altså på tidspunktet for dennes tilblivelse ikke var bortforleuede.³⁶ Dog skal man ikke være for hurtig til at drage konklusioner af dette faktum. Kildematerialet til omfanget af det bortforleuede gods under Jens Brostrup er langt bedre end det tilsvarende kildemateriale med hensyn til Birger Gunnersens tid. Denne kildemæssige skævhed giver automatisk det indtryk, at der var flere bortforleuede len under Jens Brostrup end under Birger Gunnersen. Som påpeget af Gösta Johannesson er det umuligt at fastslå det samlede omfang af Birger Gunnersens bortforleueninge. Vi ved ikke, i hvilken udstrækning Birger Gunnersen blot bortforleuede nogle andre len end Jens Brostrup; men vi ved, at dette rent faktisk har fundet sted i flere tilfælde.³⁷ Trods alt kan der dog næppe være tvivl om, at den del af ærkebisppegodset, der var bortforlenet under Birger Gunnersen, som helhed og i hvert fald med hensyn til selve Skåne var mindre end den tilsvarende del under Jens Brostrup.³⁸ Man kan imidlertid ikke tale om, at Birger Gunnersen førte en bevidst »reduktionspolitik«, der gik ud på at inddrage *alt* bortforlenet gods. Birger Gunnersen var ikke modstander af bortforleueninge og pantsættelser som sådan. Nok var omfanget og beliggenheden af det bortforleuede gods underkastet stadige ændringer; men der var altid en ikke ubetydelig del af det ærkebiskoppelige gods, som var bortforlenet – også under Birger Gunnersen.

Endnu et element fortjener at indføres i diskussionen om ærkebisp Birgers »reduktionspolitik«. Niels Skyum-Nielsen har dokumenteret, hvorledes ærkebisperne med retslig baggrund i Christoffer af Bayerns privilegier til ærkesædet 1443 i stadig højere grad tiltager sig myndighed over sognekirkers og præstebordes gods. Dette kommer til udtryk blandt andet i Jens Brostrups synodalstatutter, hvorfor det ikke undrer at se Jens Brostrup »og fremfor alt hans efterfølger« udfolde en livlig aktivitet med at udleje kirke- og præstebordsgods.³⁹ Da kildematerialet vedrørende Jens Brostrups bortforleueninge som nævnt er langt bedre end det tilsvarende kildemateriale vedrørende Birger Gunnersens bortforleueninge, er det meget sigende, at vi har kendskab til langt flere udlej-

³⁶ MHD 1 I s. 274–276 sammenholdt med Jordeböcker s. 29–465. Jf. Bruun 1959 s. 27 samt Johannesson 1950 tabel 1 (s. 156ff).

³⁷ F.eks. pantsatte Birger Gunnersen kort efter sin tiltrædelse det store Vittskövle len (Gärds hd), der ikke ses bortforlenet i Jens Brostrups tid (DDL VI s. 116f). Til det næsten lige så store Barkåkra len (Bjäre hd) skrives i ærkebisp Birgers tid (1512) for første og eneste gang en væbner, der for øvrigt havde solgt sin hovedgård til ærkebispens fem år tidligere og vel havde fået lenet som rekompensation (Rep. 2 nr. 12141; DDL VI s. 235f. Jf. ndf. s. 290). Desuden bemærker man, at et halvt stort len som Norra Vram len (Södra Åsbo hd), der var bortforlenet til en af Jens Brostrups nevøer ved Birger Gunnersens tiltrædelse, men siden inddroges og forvaltedes direkte under Lundegård på tidspunktet for Paltebogens udfærdigelse (MHD 1 I s. 275, jf. DDL V s. 188; Jordeböcker s. 86–106), atter bortforleuedes af ærkebisp Birger i 1517 (RA. Lunde ærkebispens proces 1523–28: 1517 16/1).

³⁸ Jf. også Johannesson 1952 s. 105.

³⁹ Skyum-Nielsen 1955–57 s. 74f.

ninger eller bortforleneringer af kirke- og præstebordsgods under Birger Gunnensen end under forgængerer. Desværre stammer vores viden om disse udlejninger eller bortforleneringer for en stor dels vedkommende fra udaterede register i registraturen over Lundegårds breve; men en skønmæssig datering er dog for det meste mulig. En undersøgelse af samtlige i original eller registret kendte forleningsbreve, lejebreve, følgebrev og genbreve, der er udstedt af ærkebisp eller – for genbrevens vedkommende – til ærkebisp, viser, at vi med fuld sikkerhed har kendskab til fem udlejninger af kirke- og præstebordsgårde under Jens Brostrup.⁴⁰ To udlejninger af kirkegårde tilhører muligvis Jens Brostrups tid, mens tre andre kan være enten fra Jens Brostrups eller fra Birger Gunnensens tid.⁴¹ Heroverfor står, at vi fra ærkebisp Birgers tid med fuld eller i hvert fald stor sikkerhed kender 20 udlejninger af kirke- og præstebordsgods.⁴² Man får derfor en stærk mistanke om, at ærkebisp Birger har kompenseret for en inddragelse af ærkesædets egne godslen ved i højere grad at udleje sognekirkers og præstebordes gods, ikke mindst fordi en del af disse udlejninger eller bortforleneringer af kirke- og præstebordsgods omfatter temmelig mange gårde og gives til lavadelige med tilknytning til ærkesædet. Også tiendeforleneringer, som ligeledes optræder lidt hyppigere under ærkebisp Birger end under forgængerer, kan tænkeligt have erstattet forleneringer med ærkesædets eget gods og kan have opfyldt behovet for aflønning af ærkebispetjenerne på samme måde som godsforleneringer.⁴³ En undersøgelse af anvendelsen af kirke- og præstebordsudlejninger samt tiendeforleneringer indgår derfor i den nedenfor givne gennemgang af embedsmænd og lensmænd under ærkebisp Birger.

Officialerne

Kun godt et par uger efter Birger Gunnensens valg til ærkebiskop nævnes officialen *Oluf Griis* første gang.⁴⁴ Som både navn og våben viser, tilhører han den sjællandske lavadelsslægt Griis af Nordrup, men kan dog ikke med sikkerhed

⁴⁰ ÆDA IV s. 298 (B. 26), s. 332 (AG. 12), jf. DDL VI s. 18f; DDL V s. 186, 269; MHD 1 I s. 275.

⁴¹ Muligvis fra Jens Brostrups tid: ÆDA IV s. 296 (B. 7), s. 297 (B. 21). Enten fra Jens Brostrups eller Birger Gunnensens tid: ÆDA IV s. 297f (B. 23 og 25), s. 299 (B. 39).

⁴² ÆDA IV s. 295 (B. 1), s. 296 (B. 2, B. 3 og 5, B. 4 (= DDL VI s. 244)), B. 11, B. 17, B. 18, B. 23, B. 27, B. 28 og 29, B. 33 (jf. DDL VI s. 18f samt B. 33b), B. 35–37, B. 44); ÆDA IV s. 302 (G. 14) = DDL VI s. 125; ÆDA IV s. 313 (O. 4) (jf. DDL VI s. 108 og Rep. 2 nr. 9877); Rep. 2 nr. 10966. Der er ikke taget hensyn til udlejninger af enkelte kirkejorde, enge mv.

⁴³ Eksempler på tiendeforleneringer fra Jens Brostrups tid: DDL V s. 189, 242, 271. Eksempler fra Birger Gunnensens tid: DDL VI s. 40 (to eks.); ÆDA IV s. 296 (B. 10), s. 301 (F. 8); DDL VI s. 210 = Rep. 2 nr. 10596 = ÆDA IV s. 338f (AJ. 14); DDL VI s. 290 = Rep. 2 nr. 11353 = ÆDA IV s. 299f (B. 40). Jf. i øvrigt T. Dahlerup 1981a s. 13f om tiendeforleneringernes betydning for lavadelen efter Reformationen. Det samme kan vel siges mht. tiden før 1536.

⁴⁴ DDL V s. 322–324.

anbringes på dennes stamtavle.⁴⁵ Oluf Griis nævnes som official 1497–99 og som hovedsmand på Åhus 1501; men derefter høres ikke mere til ham.⁴⁶ Det virker mærkeligt; men forklaringen kunne være, at han var gammel i gårde allerede på det tidspunkt, da ærkebisp Birger udnævnte ham til sin official. En menneskealder før, i 1470, nævnes nemlig sammen med blandt andre ærkebisp Tue Nielsen en Oluf Griis, der kunne være en af ærkebispens lavadelige svende, som nærværende i Gråbrødstue i Lund.⁴⁷ Muligvis var det da denne ældre Oluf Griis, der en kort overgang efter ærkebispeskiftet i 1497 kunne bruges som official og slotsfoged, indtil ærkebisen havde fundet de helt rigtige folk.

En af disse møder vi som Oluf Griis' efterfølger på officialsposten. *Erik Jensen Urup* tilhører en gammel skånsk adelsslægt, der i det 15. århundrede kan regnes til den bedre lavadel.⁴⁸ Slægtens hovedgård Ugerup (Köpinge sn, Gärds hd) nævnes første gang 1387, da den ellers ret ukendte Jens Holmgersen (Urup) skrives af Ugerup.⁴⁹ Ligeledes næsten ukendt er sønnen Peder Jensen, der skrives af Ugerup 1390.⁵⁰ Først hans søn, Jens Pedersen, der skrives til Ugerup 1439–84, optræder hyppigere i kilderne.⁵¹ Hans hustru Merete var muligvis en søster til en beskeden hallandsk væbner, Aage Sandbek, der nævnes 1459–79 og var landstingssagfører i Sønderhalland i 1473.⁵² Det skyldes formodentlig Jens Pedersens søn Erik Jensen Urup til Ugerup, at Urupslægten i slutningen af det 15. århundrede for alvor begynder at gøre sig gældende blandt den skånske adel og ved midten af det 16. århundrede er nået op i højadelen.

Erik Jensen Urup nævnes første gang i 1478.⁵³ I 1480 medbeseglede han sammen med andre senere ærkebispelensmænd et i Lund udstedt skødebrev til Skt. Jørgens alter i Lund, som kaldes Svendealteret, og tilhørte altså da sandsynligvis kredsen af ærkebiskoppelige svende.⁵⁴ Erik Jensen Urup forlenedes i 1485 med det formodentlig ret store ærkebispelen Norra Åsum (Gärds hd), der ligger i nabosognet til Köpinge sogn, hvori hovedgården Ugerup ligger.⁵⁵ I Jens Brostrups tid tilhører Erik Jensen Urup ikke inderkredsen af ærkebiskoppelige embedsmænd og lensmænd. Han forekommer for det meste i andre sammenhænge, men ledsagede dog ærkebisen på dennes rejse til Bornholm i

⁴⁵ DAS C xlv 15. Jf. DAA 1895 s. 127ff.

⁴⁶ DDL V s. 322–324, 400–402, 413f; DDL VI s. 13f.

⁴⁷ DM 1 I s. 267–269.

⁴⁸ DAA 1932 s. 171ff. Når der i det følgende kan gives en del nye oplysninger til Urupslægtens historie, skyldes det især den HTS II s. 156–264 trykte registratur over Axels Urups breve, der ikke er udnyttet i DAA.

⁴⁹ Rep. 1 nr. 3604, jf. DD 4 I nr. 229 og Rep. 1 nr. U 336s.

⁵⁰ HTS II s. 262 (nr. 82), jf. Rep. 1 nr. 4050.

⁵¹ Rep. 1 nr. 6649, 7383; Rep. 2 nr. 349s, 811, 1177, 3189; DDL III s. 419f; DDL IV s. 121f; HTS II s. 261 (nr. 72 og 75), s. 262 (nr. 86, 90 og 94), s. 263 (nr. 109), s. 264 (nr. 110 og 117).

⁵² Merete: HTS II s. 262 (nr. 94). Aage Sandbek: Rep. 2 nr. 981, 1177, 2370, 2371, 3212, 4560; HTS I s. 166. Jf. Rep. 2 nr. 1177.

⁵³ HTS II s. 262 (nr. 94).

⁵⁴ DDL IV s. 316f. Jf. også DDL IV s. 407f; Rep. 2 nr. 5178.

⁵⁵ DDL IV s. 437.

1490.⁵⁶ En del brevudtog fortæller, at Erik Jensen Urup på Jens Brostrups tid blandt andet var optaget af at sikre sig besiddelsen af hovedgården Ugerup.⁵⁷

Først efter Birger Gunnarsens overtagelse af ærkesædet i 1497 rykker Erik Jensen Urup frem i første række blandt ærkebispens embedsmænd og lensmænd. I 1502 fik han de to små hallandske ærkebispelen Eldsberga og Mellby (Höks hd).⁵⁸ Samme år fik han desuden en ø i Helgeå nær ved hovedgården og 1504 dertil to præstegårde.⁵⁹ Af større betydning end disse småforleninger var dog udnævnelsen til official; som sådan nævnes Erik Jensen Urup 1503–05.⁶⁰ Erik Jensen Urups position fremgår i øvrigt blandt andet af hans giftermål med en datter af rigsråden og ridderen Axel Brahe.⁶¹ Sammen var Erik Urup og Axel Brahe 1504 det danske rigsråds sendebud til Sverige, det første vidnesbyrd om, at Urupslægten nu begynder at gøre sig gældende på rigspolitisk plan.⁶² Især i kraft af sin besiddelse af officialembedet spiller Erik Jensen Urup en betydelig rolle i første del af Birger Gunnarsens archiepiscopat; men han må have været en midaldrende mand allerede ved Birger Gunnarsens tiltrædelse og nævnes da heller ikke efter 1506.⁶³ Det var kun naturligt, at Erik Jensen Urups søn Axel Urup gik i ærkebispens tjeneste. I ærkebisp Birgers testamente fra 1519 nævnes Axel Urup blandt embedsmændene på Lundegård.⁶⁴ Han var allerede i 1521 ridder og omtales nu eksplicit som fodermarsk på Lundegård.⁶⁵ Hr. Axel er den mest begunstigede af ærkebispens lensmænd i 1522, idet han da ikke blot havde det fædrene Norra Åsum len (Gärds hd), men også slotslenet Näsbyholm og det tilliggende Örsjö len (Vemmenhögs hd).⁶⁶ Med ridderen Axel Urup, der i 1530 blev optaget i rigsrådet, er Urupslægten nået op i højadelen. Axel Urups biografi er i øvrigt så velkendt, at den ikke behøver yderligere omtale.⁶⁷

⁵⁶ ABH s. 26f. Jf. i øvrigt f.eks. DDL V s. 142f, 174f, 180ff; Rep. 2 nr. 5874, 5906, 5910, 6238, 7479, 7705, 7727, 7853, 7914, 8111, 8380.

⁵⁷ HTS II s. 262 (nr. 94), s. 259 (nr. 28), s. 260 (nr. 53), s. 258 (nr. 18), s. 260 (nr. 45), s. 261 (nr. 66).

⁵⁸ DDL VI s. 94; Rep. 2 nr. 9736.

⁵⁹ ÆDA IV s. 297 (B. 16) og s. 356 (BC. 4); DDL VI s. 125; Rep. 2 nr. 10004.

⁶⁰ DDL VI s. 101ff, 148f, 149f, 150f, 164f, 176; Rep. 2 nr. 10033.

⁶¹ DDL V s. 108–110. Jf. DDL VI s. 200; Rep. 2 nr. 2947; HTS II s. 261 (nr. 71), s. 262 (nr. 87).

⁶² AKG IV s. 316f.

⁶³ Om Erik Jensen Urup i ærkebisp Birgers tid se f.eks. Rep. 2 nr. 8566, 9172, 9412, 9858, 10033, 10359; DDL V s. 365f, 399f; DDL VI s. 85–88, 101–103, 134, 135f, 148f, 149f, 150f, 164f, 176f, 196, 200f, 217. Mht. regesten HTS II s. 258 (nr. 17) = DDL VI s. 320 må bemærkes, at det vel er stadfæstelsen, der er fra 1510, mens skødebrevet er det brev fra 1501, der nævnes HTS II s. 261 (nr. 66). Den Erik Urup, der nævnes i hyldingen 1523 (RA. Danske Kancelli. B. 46. Diverse (1481–1571). Nr. 46b), er sønnen Erik Eriksen Urup, der åbenbart blev myndig i 1517, da han gav sin broder kvittering for forvaltningen af sit fædrene og mødrene gods (HTS II s. 263 (nr. 105)).

⁶⁴ Pontoppidan 1744 s. 400. Han nævnes første gang i kilderne i 1517: HTS II s. 263 (nr. 105).

⁶⁵ SRA. B 29, Acta privata nr. 710.

⁶⁶ Jordeböcker s. 537, 549 med note 20, 552. Jf. ÆDA IV s. 302 (G. 1) og RA. Privatarkiver, Axel Eriksen Urup: 1526 25/7.

⁶⁷ DAA 1932 s. 175f; DBL XV s. 192.

Erik Jensen Urup afløses som official af *Jakob Norby*, der nævnes som indehaver af embedet 1507–08.⁶⁸ Ovenfor er omtalt slægten Norby af Skovgaarde, hvis stamfader var ærkebispelensmanden Peder Nielsen Jude af Åkarp.⁶⁹ Jakob Norby tilhørte slægten Norby af Uggerslev og var altså ikke beslægtet med Peder Nielsen Jude. Der er ikke meget at tilføje til Thisets minutiøse udredning af de to Norbyslægters herkomst.⁷⁰ Thiset gør opmærksom på, at den første kendte mand af slægten Norby af Uggerslev, Jesper Norby, er nært knyttet til Eggert Frille og dennes svigersøn Bent Bille, idet han forekommer som husfoged på de to højadelsmænds forleninger København (1453), Hindsgavl (1458) og Tranekær (1478).⁷¹ På grund af våbenfællesskabet antager Thiset et slægtskab mellem Jesper Norby og Eggert Frilles moder, hvortil Troels Dahlerup bemærker, at der snarere er tale om et eksempel på »heraldisk undervasalitet«: Som Bent Bille »arvede« den tro tjener fra sin svigerfader, kan denne på samme måde have overtaget ham fra sin moder.⁷² Thiset formoder som bekendt, at Jesper Norby er broder til den næsten ukendte fynske væbner Anders Norby, og at Anders Norby er fader til den ærkebiskoppelige official Jakob Norby, hvis ringsignet indeholder forbogstaverne »IA«.⁷³ Om Jakob Norby vides med sikkerhed, at han er broder til den berømte Søren Norby.⁷⁴ Vi møder første gang Jakob Norby i 1503, og da var han allerede i ærkebisp Birgers tjeneste.⁷⁵ I 1505 var Jakob Norby ærkebispens embedsmand på Näsbyholm, og derefter var han så official 1507–08.⁷⁶ Siden ses han imidlertid ikke at have forbindelser til ærkesædet, han forsvinder fra Skåne lige så pludseligt, som han dukkede op. I 1511 skødede Jakob Norby to gårde på Sjælland til Antvorskov kloster, og senest 1513 erhvervede han den fynske gård Sommersholm (Dreslette sn, Bågård hd).⁷⁷ Derefter nævnes Jakob Norby udelukkende på Fyn, hvor han giftede sig til hovedgården Uggerslevgård (Uggerslev sn, Skam hd).⁷⁸

Også *Anders Madsen (Kyrning)*, der var official i 1515, tilhører den allerlaveste lavadel.⁷⁹ Thiset formoder, at Anders Madsen er en søn af den 1472–88 nævnte Mads Mortensen i Toarp (Tostarp sn, Norra Åsbo hd), der skulle være en broder til den førromtalte Bodil Mortensdatter, gift med Henrik Most (Hol-

⁶⁸ DDL VI s. 233f, 235f, 253f; Rep. 2 nr. 10941.

⁶⁹ Ovf. s. 211.

⁷⁰ DM 5 VI s. 1–52. Jf. DAA 1906 s. 314ff.

⁷¹ DM 5 VI s. 10–16.

⁷² T. Dahlerup 1969–70 s. 31.

⁷³ Anders Norby: Rep. 2 nr. 2476; DCP s. 196–198; GJT s. 116f. Jakob Norbys ringsignet: DM 5 VI s. 9ff; jf. DAS L xi 11–13.

⁷⁴ DM 5 VI s. 3.

⁷⁵ DDL VI s. 101–103, 107. Jakob Norby kaldes undertiden Joakim Norby, men heri er der intet usædvanligt.

⁷⁶ Embedsmand på Näsbyholm: DDL VI s. 161; Rep. 2 nr. 10354.

⁷⁷ ÆDA IV s. 122 (M. 3), jf. s. 129 (O. 18); GDD III s. 155f.

⁷⁸ DM 5 VI s. 3ff. Jf. DAA 1906 s. 316.

⁷⁹ AM 293fol. fol. 18–19, 64.

lunger).⁸⁰ Formodningen er sandsynlig; men det må dog bemærkes, at mens både Bodil Mortensdatter og Anders Madsen fører de tre søblade, er det selv med den bedste vilje ikke muligt at se tre søblade i Mads Mortensens – ganske vist utydelige – segl.⁸¹ Derimod føres de tre søblade med sikkerhed af en Morten Madsen, som må formodes at være en broder til Anders Madsen. Han er i øvrigt stort set ukendt, nævnes kun en enkelt gang (1502).⁸² Anders Madsen selv skrives til hovedgården Lövestad (Lövestad sn, Färs hd), hvis ejendomshistorie i det 15. århundrede er omtalt tidligere. Denne omtale gav forklaringen på Anders Madsens besiddelse af Lövestad: Slægtebogstraditionerne må have ret, når de siger, at Ditlev Daa var gift med en Sidsel Bing, formodentlig identisk med fru Cecilie af Lövestad, idet Anders Madsen var gift med en datter af Ditlev Daa.⁸³ Den ikke meget fremtrædende Anders Madsen til Lövestad nævnes fra 1513 og døde i 1524.⁸⁴ I øvrigt skal blot nævnes, at Anders Madsen i 1522 havde det lille ærkebispelen Sörby (Vemmenhögs hd).⁸⁵

Anders Madsens efterfølger som official, *Knud Lauridsen Giedde*, nævnes allerede 1516.⁸⁶ Knud Lauridsen tilhører den danske Gieddeslægt, der i løbet af 150–200 år støt og roligt avancerer fra den laveste lavadel til den højeste højadel.⁸⁷ Hans farfader var den ellers helt ukendte Thorsten Lauridsen, der 1455 skrev sig af det lille ærkebispelen Glumslöv (Rönnebergs hd).⁸⁸ Den følgende generation af slægten er nået et skridt videre og skrives til hovedgården Rögla (Välinge sn, Luggude hd).⁸⁹ Laurids Thorstensen til Rögla nævnes 1499–1517 og var gift med en datter af den ovenfor omtalte Knud Madsen (»Egegren«), en halvbroder til ærkebispetjeneren Jens/Niels Olsen til Hardeberga.⁹⁰ Jens/Niels Olsen havde som tidligere omtalt det bedste forhold til ærkebisp Birger og skænkede Hardeberga med mere gods til ærkebispens gudstjenestestiftelse.⁹¹ Det synes, som om Jens/Niels Olsens »kære svoger« Laurids Thorstensen og hans søn Knud Lauridsen har nydt godt af ærkebispens gode forhold til

⁸⁰ Rep. 2 nr. 3131, 4647, 6051, 6278; DDL IV s. 259f. Jf. DAA 1901 s. 224f samt ovf. s. 230f.

⁸¹ DAS F lvii 5, 6, 7; DAS M 61.

⁸² DAS M 66; Rep. 2 nr. 9642.

⁸³ Ovf. s. 252.

⁸⁴ Foruden de DAA 1901 s. 224f anførte kildesteder kan henvises til DGLM I s. 515–517; PRFSS II s. 395f; RA. Privatarkiver, Aage Jepsen Sparre: 1519 6/7, 1520 16/10 og 1520 20/7. På hans gravsten i Lunde domkirke står »her ligger begraunen anders massen som kaldes bangh« (DAG nr. 117), men hvor tilnavnet Bang stammer fra, er uvist.

⁸⁵ Jordeböcker s. 551.

⁸⁶ AM 293fol. fol. 61v.

⁸⁷ Jf. DAA 1894 s. 122ff og DAA 1901 s. 555.

⁸⁸ Rep. 2 nr. 533.

⁸⁹ En Peder Lauridsen (Giedde) til Rögla (jf. DAA 1901 s. 234, 555) er ukendt i de samtidige kilder. Der foreligger vist ikke engang et bevis for, at den ældre Jep Langs hustru Karine Pedersdatter virkelig er af slægten Giedde.

⁹⁰ DDL V s. 375–378, 419–421; DDL VI s. 204–207, 212f, 245, 351f, 369; Rep. 2 nr. 10003, 9814s; SS 1 I 3 s. 21; AM 293fol. fol. 49, 61v.

⁹¹ Jf. ovf. s. 233f.

Fig. 26. Gravstenen over Anders Madsen (Kyrning) i domkirken i Lund giver en række oplysninger om denne ellers ret ukendte ærkebispetjener. Øverst står lakonisk: »her ligger begraue[n] anders madsen som kaldes bangh«. Tilnavnet Bang kendes ikke fra andre kilder, og det vides ikke, hvor det stammer fra. Man kunne tænke sig, at det kom fra Anders Madsens mødrene slægt, men ingen af de kendte Bangslægter ses at have ført det våben, som gravstenen viser ved siden af Anders Madsens fædrene våben med de tre søblade. Det mødrene våben – der mod sædvane er stillet til heraldisk højre – fortæller, at Anders Madsens moder, hvis navn ikke nævnes i nogen kilde, sandsynligvis tilhører enten slægten Saxstrup eller slægten Norby af Uggerslev. Begge disse slægter førte det viste våben, og begge havde forbindelser til ærkesædet.

Nederst oplyser gravstenen, at Anders Madsen døde Sankt Hans aften 1524 – noget, som heller ikke vides fra andre kilder. (Foto: Nationalmuseet, København).

Jens/Niels Olsen og til gengæld var villige til at yde ærkebisen forskellige indrømmelser. Således undte og oplod Laurids Thorstensen med sin søns samtykke i 1506 til ærkebisen den del og rettighed, som kunne tilfalde ham i en gård på Søndergade i Malmö, som Jens/Niels Olsen tidligere havde overdraget til ærkebisp Birger.⁹² I 1512 gav Laurids Thorstensen med hustruens og sønnens vilje og fuldbyrd sit samtykke til, at den gudstjeneste, hvortil Jens/Niels Olsen havde givet Hardeberga med mere, måtte holdes i domkirkens krypt i stedet for i et kapel, som ærkebisen skulle have ladet bygge.⁹³ Desuden gav Laurids Thorstensen, hans hustru Helene Knudsdatter og hans søn Knud Lauridsen som Jens/Niels Olsens arvinger deres samtykke til, at Hardeberga hovedgård måtte blive lagt til ærkebiskopsbordet i Lund.⁹⁴

Ikke underligt gav den gode vilje og kærlighed, som Laurids Thorstensen, hans hustru og deres søn ifølge eget udsagn nød af ærkebisp Birger, sig også materielle udslag.⁹⁵ Laurids Thorstensen forlenedes med ærkesædets store gård i Skörpinge (Höja sn, Södra Åsbo hd), og på seks gårde tilhørende det alter, som Jens/Niels Olsen havde funderet under det store orgel i Lunde domkirke, havde Laurids Thorstensen og Knud Lauridsen lejevæbrev for livstid.⁹⁶ Knud Lauridsen Giedde, der nævnes første gang i Jens/Niels Olsens testamente 1506, er en af de vigtigste ærkebiskoppelige embedsmænd i Birger Gunnersens tid, idet han før sin tid som official var foged på Näsbyholm i hvert fald 1511–12.⁹⁷ Han fik af ærkebisp Birger brev på otte kirkegårde, hvilken forlening for øvrigt senere fornyedes af Jørgen Skodborg.⁹⁸ Ydermere er det vel mest sandsynligt, at Knud Lauridsen allerede i ærkebisp Birgers tid forlenedes med Elleholm. I hvert fald havde han dette slot i 1522 og endnu i 1536, da listen over indehavere af forleninger fra Lunde domkirke oplyser, at Knud Lauridsen har Elleholm »och nogell flere forlening ther till met«.⁹⁹ Ved sit giftermål med en datter af Teus Brostrup kom Knud Lauridsen Giedde i besiddelse af hovedgården Tommarp (Kvidinge sn, Södra Åsbo hd), som han skrives til allerede i ærkebisp Birgers tid.¹⁰⁰ Knud Lauridsen var død i oktober 1538, da en anden fik følgebrev til de len, han havde haft.¹⁰¹ Med Knud Lauridsens efterkom-

⁹² DDL VI s. 212f, jf. DDL V s. 436f og SS 1 I 3 s. 51.

⁹³ DDL VI s. 369.

⁹⁴ SS 1 I 3 s. 27.

⁹⁵ DDL VI s. 212f.

⁹⁶ Skörpinge: ÆDA IV s. 296 (B. 13); jf. Jordeböcker s. 497. De seks altergårde: AM 293fol. fol. 61v. Jf. DDL V s. 419–421.

⁹⁷ Nævnt første gang: DDL VI s. 204–207. Foged på Näsbyholm: ÆDA IV s. 360f (B. 7, 10 og 15); SS 1 I 3 s. 38.

⁹⁸ ÆDA IV s. 297 (B. 18.19).

⁹⁹ Jordeböcker s. 537; Erslev 1879b s. XXXVIII.

¹⁰⁰ ÆDA IV s. 297 (B. 18); FFR s. 472; ABH s. 89f; SRA. B 29, Lunde dombkyrckio nr. 510; LAL. Lunds domkapitels arkiv: 1529 11/4.

¹⁰¹ DK s. 68.

mere fortsætter slægtens opadstigen, og allerede i slutningen af det 16. århundrede når den en højadelig position.¹⁰²

Hans Skovgaard, der nævnes som official første gang i 1518, besad embedet indtil slutningen af 1522, da det afsløredes, at han havde begået underslæb over for ærkesædet.¹⁰³ Hans Skovgaard tilhører en jysk lavadelsslægt, og også hans karriere som ærkebispetjener begyndte formodentlig i kredsen af lavadelige svende. I årene 1513–15 forekommer Hans Skovgaard som medbesegler og medudsteder af landstingsvidner i Skåne, skønt han på dette tidspunkt hverken havde fået embede eller len af ærkebisp.¹⁰⁴ I januar 1517 forlenedes Hans Skovgaard med det halvstore Norra Vram len (Södra Åsbo hd), og Registrum penningorum oplyser, at han i 1522 foruden dette len havde ærkebispetienden af Vallby len (Vemmenhögs hd).¹⁰⁵ Hans Skovgaards virksomhed som official og det underslæb, han begik i sin embedsførsel, er allerede behandlet tidligere.¹⁰⁶ Den af underslæbet forårsagede strid med skiftende ærkeelecti fra slutningen af 1522 og helt frem til 1536 er interessant til belysning af kirkens stilling i tiden umiddelbart inden Reformationen, men skal ikke omtales nærmere her.¹⁰⁷ Blot skal det nævnes, at Hans Skovgaard under striden fik indførsel i Väsby len og Stubbarp len (begge Luggude hd) samt en gård i Skörpinge (Södra Åsbo hd).¹⁰⁸ Ved ærkebispegodsets inddragelse i 1536 havde Hans Skovgaard da det store Väsby len, det lille Stubbarp len, det førnævnte Norra Vram len samt »nogell flere gorde och godz«.¹⁰⁹

Fodermarskerne

Allerede 1498 møder vi ærkebisp Birgers mest betroede tjener, *Steen Steensen (Laxmand)*, som fodermarsk.¹¹⁰ Steen Steensens efterkommere førte Laxmandslægtens våben og antog i det 17. århundrede også dens navn.¹¹¹ Vi har tidligere omtalt den hallandske ærkebispelensmand Mogens Poulsen til Snöstorp og hans lavadelige slægt, der nok fører Laxmandvåben, men tænkeligt snarere er efterkommere af en nobiliteret Laxmandklient end beslægtede med den højadelige Laxmandslægt.¹¹² Da Steen Steensen ejede gods netop i Halland, tilhø-

¹⁰² DAA 1894 s. 123ff.

¹⁰³ Se herom Ingesman 1984b. Jf. i øvrigt DAA 1917 s. 476ff.

¹⁰⁴ RA. Privatarkiver på pergament, Oluf Jepsen Sparre: 1513 14/7; AM 293fol. fol. 64; LAL. Kristianstads rådhusarkiv: 1515 9/6.

¹⁰⁵ RA. Lunde ærkebispens proces 1523–28: 1517 16/1; Jordeböcker s. 521, 535.

¹⁰⁶ Ovf. s. 65ff; Ingesman 1984b.

¹⁰⁷ Der henvises til Johannesson 1947 s. 102–104.

¹⁰⁸ FFR s. 185; DaD I nr. 62.

¹⁰⁹ Erslev 1879b s. XXXVIII.

¹¹⁰ DDL V s. 353–355.

¹¹¹ DAS D xii 9–15; DAA 1902 s. 230ff.

¹¹² Ovf. s. 216f. Jf. DAA 1902 s. 228.

rer han sandsynligvis samme hallandske lavadelsslægt som Mogens Poulsen til Snöstorp og kunne være en sønnesøn af denne eller af broderen Peder Poulsen i Värestorp.¹¹³ Slægtbogstraditionerne vil vide, at Steen Steensen var søn af en Steen Pedersen; men bortset fra Steen Pedersen (Gøye) i Ingelstad kendes ingen skånske adelsmænd af dette navn i anden halvdel af det 15. århundrede.¹¹⁴ Omkring 1500 nævner en kilde, der synes velorienteret om den skånske lavadels familieforhold, følgende personer som sammenhørende: Benedicte af Stubbarp (Luggude hd), Steen Steensen, Laurens Olsen, som vi senere skal møde som lensmand på Stubbarp len, Tue Bagge af Katslösa, hans hustru Ingeborg, der som tidligere omtalt hed Ingeborg Steensdatter, samt endelig den fra Halland stammende Poul Jensen Kyrning.¹¹⁵ Det betyder med ret stor sandsynlighed, at den nævnte Benedicte, der som enke sidder på et lille ærkebispelen, er Steen Steensens moder, og at ærkebispelensmanden Tue Bagges hustru Ingeborg er en søster til Steen Steensen.¹¹⁶

Vort manglende kendskab til Steen Steensens fader er i sig selv et talende vidnesbyrd om Steen Steensens beskedne oprindelse. Så meget mere bemærkelsesværdig er hans karriere i ærkebispens tjeneste. Steen Steensen nævnes som ærkebispens fodermarsk 1498–1501.¹¹⁷ I 1505 – netop samme år som Steen Steensens efterfølger som fodermarsk nævnes første gang – forlenedes Steen Steensen med det vistnok ikke ubetydelige Äsphult len (Gärds hd).¹¹⁸ I en for en slotsfoged usædvanlig lang embedsperiode, i hvert fald fra 1508 til 1519, var Steen Steensen slotsfoged på Hammershus.¹¹⁹ Til det store Fulltofta len (Frosta hd) skrives Steen Steensen i 1512. Af en senere regest fremgår, at Steen Steensen må have haft lenet i pant. Det er sandsynligt, at han har overtaget lenet fra sin svigerfader Bjørn Skalder, der efter alt at dømme havde det i 1504. Steen Steensen skrives til Fulltofta endnu 1520 og fik samme år pant i lenet for 2500 mark, formodentlig i forbindelse med en forhøjelse af pantesummen.¹²⁰ Det var således åbenbart ikke småbeløb, en dygtig ærkebispetjener kunne skrabe sammen. Steen Steensen døde i foråret 1521; men hans søn Bjørn Steensen vi-

¹¹³ Rep. 2 nr. 12141. Jf. DAA 1902 s. 228.

¹¹⁴ Dog omtaler i et vidnesbyrd fra 1545 de ældste mænd på Sönnarslöv sognestævne (Gärds hd) en herremand Steen Pedersen, »som boede på Elleholm«, ifølge sammenhængen vistnok netop i anden halvdel af 1400-tallet (AM 293fol. fol. 65v). »Steen Pedersøn Laxman« i et brev fra 1480 er ikke én, men to personer, Steen Pedersen (Gøye) og Poul Laxmand. Udgiveren har blot ikke sat det komma mellem »Pedersøn« og »Laxman«, der uden tvivl skal være (DDL IV s. 311f).

¹¹⁵ DDHD s. 56. Jf. Bruun 1959 s. 61f, hvis konklusion bestyrker kildens anvendelighed som personalhistorisk kilde.

¹¹⁶ Jf. ovf. s. 252f og ndf. s. 289.

¹¹⁷ DDL V s. 353–355, 400–402, 431f; DDL VI s. 20f, jf. s. 13f.

¹¹⁸ DDL VI s. 161. Jf. lenets landgildesumma i 1522: Jordeböcker s. 553. Om efterfølgeren som fodermarsk: DDL VI s. 164f.

¹¹⁹ DDL VI s. 249f; Rep. 2 nr. 11859, 12117; ABH s. 49, 55; KS 2 V s. 802–804; SRA. B 29, Acta privata nr. 683. Jf. også ABH s. 71, 126, 168, 252, 254, 255.

¹²⁰ Rep. 2 nr. 12141; SRA. B 29, Lunde dombkyrckio nr. 480, Acta privata nr. 702, 704. Om Bjørn Skalder og hans besiddelse af lenet se DDL VI s. 141f samt ndf. s. 285f.

dereførte tjenesteforholdet til ærkebisen i Lund.¹²¹ I Lundegårds udgiftsregnskab 1534–35 nævnes han blandt de adelige svende.¹²² Bjørn Steensen skrives til Hovdala, som faderen giftede sig til.¹²³ Steen Steensens anden søn, Mads Steensen, nævnes først efter Reformationen og skal derfor ikke omtales nærmere.

Ærkebispens fodermarsk i 1505 var *Poul Jensen Kyrning* af den Kyrning-slægt, der fører en seksodet stjerne i våbenet.¹²⁴ Denne meget lavadelige slægt, der dukker op i anden halvdel af det 15. århundrede og forsvinder igen et århundrede senere, stammede formodentlig fra Halland. Den første kendte mand af slægten er den allerede omtalte Jens Pedersen, også kaldet Kyrning Pedersen, der i 1495 forlenedes med de to små sønderhallandske ærkebispen Eldsberga og Mellby (Höks hd).¹²⁵ Kyrning Pedersen skrives 1488 i Vårestorp (Höks hd) og 1490 af Dömostorp (Höks hd), men er ellers næsten ukendt.¹²⁶ Særligt interessant er det at se, hvorledes ærkebispenes manden Kyrning Pedersens søn gjorde »hoftjeneste« hos ærkebisen. Poul Jensen Kyrning var 1496 sammen med Peder Reberg, som vi senere skal møde som slotsfoged på Näsbyholm, forstander til det allerede flere gange omtalte Skt. Jørgens alter eller Svendalteret, hvilket uden tvivl betyder, at han da tilhørte kredsen af lavadelige svende i ærkebispens tjeneste.¹²⁷ I 1498 og 1500 omtales Poul Jensen Kyrning som ærkebispens skænk.¹²⁸ To gange i tiden derefter træffes Poul Jensen Kyrning i ærkebispens lavadelige følge, og i 1505 nævnes han så som fodermarsk.¹²⁹ Det undrer lidt, at vi ikke træffer Poul Jensen Kyrning som ærkebiskoppelig lensmand; men man må her huske på, at kildematerialet med hensyn til ærkebisp Birgers bortforleninger er dårligere end det tilsvarende materiale til belysning af Jens Brostrups tid. Muligt er det dog også, at Poul Jensen Kyrning virkelig ikke fik noget ærkebispen.¹³⁰ Det kunne så være en del af baggrunden for, at han i 1525 var at finde blandt de oprørske skånske lavadelsmænd.¹³¹ Poul Jensen Kyrning skrives 1511 i »Tollerup«, men senere i Möllarp, og nævnes sidste gang i recessen 1536.¹³² Hans efterkommere synes af lige så be-

¹²¹ Steen Steensens død: SRA. B 29, Lunde domkyrckio nr. 528; ABH s. 61.

¹²² RA. Reg. 108 A pk. 12. Udgiftsregnskabet 1534–35 fol. 2r, 3v, 7r, 9r, 10r, 15v.

¹²³ Jf. om Skalderslægten ovf. s. 182.

¹²⁴ DDL VI s. 164f. Se om slægten Kyrning eller Myre DAA 1901 s. 229ff. Thisets opfattelse, at der skulle findes både en Poul Jensen og en Poul Kyrning, som skulle være hans søn, synes ubegrundet. Den i det følgende omtalte Poul Jensen Kyrning kaldes skiftevis Poul Jensen og Poul Kyrning.

¹²⁵ DDL V s. 271. Jf. MHD 1 I s. 276.

¹²⁶ DDL V s. 56f, 59f; HTS I s. 169.

¹²⁷ DDL V s. 278f.

¹²⁸ DDL V s. 353–355, 431f, jf. s. 400–402.

¹²⁹ DDL VI s. 86–88, 101–103.

¹³⁰ Jf. at Kyrning Pedersens len Eldsberga og Mellby 1502 blev givet til Erik Jensen Urup (DDL VI s. 94; Rep. 2 nr. 9736).

¹³¹ DFRH II s. 67. Jf. Larsson 1964 s. 244f med kommentar af T. Dahlerup 1969–70 s. 40 med note 32.

¹³² I »Tollerup«: Rep. 2 nr. 11895. Der findes flere lokaliteter i Skåne ved navn Tollerup og Tollarp.

skeden lavadel som han selv. I øvrigt havde den hallandske ærkebispelensmand Kyrning Pedersen muligvis endnu en søn, Aage Kyrning, hvis efterleverke i Dömestorp sammen med sin søn Steen Kyrningsen 1512 gjorde et mageskifte med Steen Steensen (Laxmand).¹³³ Både Aage Kyrning og hans søn er ellers ukendte.

I 1507 var *Tord Jepsen (Sparre)* fodermarsk.¹³⁴ Vi har tidligere omtalt hans fader Jep Tullesen (Sparre), som ved midten af det 15. århundrede havde det lille Åkarp len (Skytts hd).¹³⁵ En af Tord Jepsens brødre var den senere ærkeelectus Aage Jepsen Sparre, og i forbindelse med omtalen af hans slægtsforhold i det følgende kapitel bliver der lejlighed til at give en samlet redegørelse for Sparreslægten opadstigen i det 15. århundrede. På dette sted skal derfor blot Tord Jepsen omtales. Han nævnes første gang i kilderne 1497. I 1501 opholdt han sig på Åhus i selskab med ærkebisp Birger og nævnes blandt »hans nådes gode mænd«. I 1502 og 1503 møder vi atter Tord Jepsen i ærkebisp Birgers lavadelige følge.¹³⁶ Det var altså formodentlig på baggrund af flere års tjeneste som ærkebiskoppelig svend, at Tord Jepsen mellem 1505 og 1507 udnævntes til fodermarsk.¹³⁷ Tord Jepsen afgiver i øvrigt et fremragende eksempel på ærkebisp Birgers benyttelse af kirkegodsforleneringer m.v. i stedet for forleneringer med ærkesædets eget gods. I Jens Brostrups tid forlenedes en official eller fodermarsk naturligt med ét eller flere som regel ikke ubetydelige ærkebispelen. Også Tord Jepsen fik 1503 et ærkebiskoppeligt len; men det var det ganske lille Rya len (Norra Åsbo hd), der i Paltebogen blot omfatter otte gårde.¹³⁸ Denne beskedne forlening suppleredes imidlertid med rigelige mængder sognekirke- og præstebordsgods. Ved forleningen med Rya len fulgte tre kirkegårde med, og desuden havde Tord Jepsen af ærkebisp Birger to gårde tilhørende Vram kirke (Gärds hd), én gård tilhørende Huaröd kirke (Gärds hd), fire gårde tilhørende Hammenhög kirke (Ingelstads hd), ti gårde tilhørende Hyby kirke og præst (Bara hd) og fem gårde tilhørende Hjårsås præst ((Östra) Göinge hd). Desuden havde Tord Jepsen tienden af sine egne tjenere i Skåne i forlening af ærkebisp Birger.¹³⁹ For Tord Jepsen har disse forleneringer tilsammen formodentlig været lige så indbringende som et stort ærkebispelen, for Birger Gunnensen var det en billig måde at aflønne en ærkebiskoppelig embedsmand på. I øvrigt vides forholdsvis lidt om Tord Jepsen, der er den mindst fremtrædende af Jep Tullesens sønner. Når han ikke optræder sammen med

I Möllarp: F. eks. RDRF I s. 840–842. Der findes fem lokaliteter af dette navn i Skåne. Nævnt i recessen: GDL IV s. 157ff.

¹³³ Rep. 2 nr. 12141.

¹³⁴ DDL VI s. 235f.

¹³⁵ Ovf. s. 215f.

¹³⁶ DAB s. 22; DDL VI s. 13f, 86–88, 101–103.

¹³⁷ DDL VI s. 164f, 235f.

¹³⁸ ÆDA IV s. 313 (O. 4), jf. Rep. 2 nr. 9877 note a; DDL VI s. 108, jf. ÆDA IV s. 313 (O. 5); Jordeböcker s. 57–63.

¹³⁹ ÆDA IV s. 296 (B. 11), s. 298 (B. 27), s. 300 (B. 44), s. 301 (F. 8), s. 313 (O. 4).

andre ærkebispelensmænd, nævnes han udelukkende sammen med familien.¹⁴⁰ Den lille registratur over sønnen Jep Tordsen Sparres breve bærer imidlertid vidnesbyrd om, at Tord Jepsen har ført en livlig virksomhed som pengeudlåner.¹⁴¹ Tord Jepsen var gift med Berete Johansdatter Moltke og kom med hende i besiddelse af Ljungbygård (Everöd sn, Gärds hd).¹⁴² I 1513 blev han dræbt af ærkebisp Birgers bitre fjende Niels Brahe.

Ofte blev ærkebiskoppelige fodermarsker siden slotsfogeder, og den *Jens eller Niels Jepsen*, der var fodermarsk 1511–15, er derfor uden tvivl identisk med den senere slotsfoged på Näsbyholm og Hammershus, der undertiden kaldes Jens, men oftest Niels Jepsen.¹⁴³ Han fører samme våben som slægten Bryske, men tilhører næppe denne slægt, som befinder sig på et helt andet og langt højere socialt niveau. Han er derfor tænkeligt efterkommer af en nobileret Bryskeklient.¹⁴⁴ Niels Jepsen må være en søn af den sjællandske kongetjener Jep Nielsen, der ligeledes fører Bryskevåben.¹⁴⁵ I modsætning til faderen gik Niels Jepsen i ærkebispens tjeneste. I selskab med ti andre lavadelsmænd svor han 1502 på Skårby mark sammen med ærkebisp Birger og indgik altså allerede da i dennes lavadelige følge.¹⁴⁶ En halv snes år senere møder vi som sagt Jens/Niels Jepsen som ærkebispens fodermarsk 1511 og 1515. Endnu i ærkebisp Birgers tid fik Niels Jepsen det mellemstore Gislöv len (Skytts hd); men da han ikke havde svaret afgiften af lenet, truedes han 1522 med fratagelse.¹⁴⁷ En Jens Jepsen var sikkert slotsfoged på Näsbyholm en kort overgang omkring 1520, mens Niels Jepsen træffes som slotsfoged på Hammershus allerede 1521; der er utvivlsomt tale om samme person.¹⁴⁸ Efter at Christian II havde tiltvunget sig Bornholm, fortsatte Niels Jepsen som høvedsmand på kongens vegne; men da lybækkerne i august 1522 indtog Hammershus, blev han taget til fange.¹⁴⁹ Efter løsladelsen optræder Niels Jepsen som en trofast kongetjener. I 1524 skrev kongen fra Københavns slot til Lundekapitlet og bad det lade Niels Jepsen beholde sit len; men siden ses Niels Jepsen ikke at have forbindelser til ærkesædet.¹⁵⁰

¹⁴⁰ Rep. 2 nr. 9642, 10436, 10494, 10877, 10941, 11601; DDL VI s. 200.

¹⁴¹ DAB s. 22f.

¹⁴² Jf. DDL VI s. 106f; T. Dahlerup 1963 s. 77.

¹⁴³ Fodermarsk: Rep. 2 nr. 11962 (jf. DDL VI s. 341–343); AM 293 fol. fol. 18–19.

¹⁴⁴ DAS D xxi 23, 24. Jf. DAA 1889 s. 120ff. Se om ham i øvrigt Ingesman 1984a s. 308f.

¹⁴⁵ DAS D xxi 22; DM 4 II s. 167, 170; DM 4 I s. 76 (?); Rep. 2 nr. 5043, 7907, 8169, 10183, 10498. Jf. DM 4 II s. 276; DMR 1 I s. 136.

¹⁴⁶ DDL VI s. 86–88.

¹⁴⁷ SRA. B 29, Lunde dombkyrckio nr. 556, 589. Jf. Jordeböcker s. 514.

¹⁴⁸ LFK s. 151; ABH s. 62.

¹⁴⁹ ABH s. 62f, 63f. Jf. SRA. B 29, Lunde dombkyrckio nr. 546, 550; HR 3 VIII nr. 314; RA. Håndskriftsamlingen I. Langebeks Diplomatarium: 1522 7/3.

¹⁵⁰ SRA. B 29, Lunde dombkyrckio nr. 589.

Slotsfogederne

Hovedparten af de ærkebiskoppelige slotsfogeder i Birger Gunnersens tid er allerede omtalt. På Näsbyholm nævnes *Peder Reberg* 1499–1503, *Jakob Norby* 1505 og *Knud Lauridsen Giedde* 1511–12.¹⁵¹ Af disse er kun Peder Reberg ikke tidligere omtalt. Navnet viser, at Peder Reberg tilhører den falsterske lavadelsslægt Reberg, der uddøde kort efter 1500; men det er ikke muligt at placere ham på slægtens stamtavle.¹⁵² Det er dog tænkeligt, at Peder Reberg er en broder til Joseph Reberg, der netop havde forbindelser i Skåne.¹⁵³ Peder Reberg kom i ærkebispens tjeneste allerede i Jens Brostrups tid. Velbyrdige svende Peder Reberg og Poul Jensen Kyrning var 1496 Skt. Jørgens alters forstandere, og de tilhørte derfor sandsynligvis kredsen af lavedelige ærkebispesvende.¹⁵⁴ I 1498 mødte Peder Reberg på ærkebisp Birgers vegne i Malmö rådstue, hvor han fik et vidnesbyrd om den omstridte gård, som Niels Hak havde sat sig i besiddelse af.¹⁵⁵ I 1502 var Peder Reberg sammen med en række andre ærkebispetjenere medudsteder af vidnesbyrdet om ærkebisp Birgers lovhævd på Skårby mark; men bortset derfra er Peder Reberg udelukkende kendt i sin egenskab af slotsfoged på Näsbyholm.¹⁵⁶ Da Peder Reberg ikke nævnes efter 1503, er han antagelig død i en forholdsvis ung alder.

I 1499 udstedte *Peder Lang* et brev, der er skrevet på Åhus, så det kunne tænkes, at han administrerede slottet på dette tidspunkt, om end intet vides derom.¹⁵⁷ Den forhenværende official *Oluf Griis* var som sagt høvedsmand på Åhus i 1501; men derefter nævnes ingen slotsfoged før 1518. Den *Peder Knudsen*, der nævnes som slotsfoged fra 1518 og »opgav« slottet i det skånske oprør 1525, fører tre sparrer i våbenet, men er fuldstændig ukendt.¹⁵⁸ Det vides ikke, om han er identisk med en ellers ukendt skånsk væbner, Peder Knudsen til Bovsgård, der nævnes kort efter Reformationen.¹⁵⁹

Christiern van Hafn, der forlenedes med Elleholm i 1483, havde slottet til sin død i 1503 eller 1504.¹⁶⁰ Hans enke *Dorothea Kjeldsdatter (Algudsen)* fik 1504

¹⁵¹ Peder Reberg: DDL V s. 394f, 396ff; DDL VI s. 67f, 103f; Missiver II s. 182. Jakob Norby: DDL VI s. 161; Rep. 2 nr. 10354. Knud Lauridsen Giedde: ÆDA IV s. 360f; SS 1 I 3 s. 38.

¹⁵² DAA 1911 s. 370ff. Det undrer, at ikke blot Thiset (DAA 1911 s. 372), men også William Christensen (Rep. 2 IX s. 261) kan sammenblende den ærkebiskoppelige slotsfoged med hans ældre navnefælle, kannik og senere kantor i Roskilde hr. Peder Reberg.

¹⁵³ DDL VI s. 231f; DAB s. 23. Jf. DAA 1911 s. 371.

¹⁵⁴ DDL V s. 278f.

¹⁵⁵ DDL V s. 349.

¹⁵⁶ DDL VI s. 86–88.

¹⁵⁷ DDL V s. 405f.

¹⁵⁸ SRA. E 102a, sextern 17 nr. 193, jf. B 29, Lunde dombkyrckio nr. 490; RA. Privatarkiver, Aage Jepsen Sparre: 1519 6/7, 1520 20/7 og 1520 16/10; FFR s. 94; DAS L lxviii 21. Jf. DAA 1917 s. 513f.

¹⁵⁹ *Samlingar till Skånes historia* 1871 s. 58; DM 3 VI s. 100; DM 4 VI s. 150.

¹⁶⁰ DDL IV s. 404; Rep. 2 nr. 6248, 6940, 7872, 7873, 8567; ABH s. 26f; CE s. 203f, 205f, 209–211; DDL V s. 155f, 233f; EGJ s. 417; MHD 1 I s. 275. Christiern van Hafn levede 1503 17/10, men var død 1504 25/11 (Rep. 2 nr. 9934; DDL VI s. 152f).

slottet på afgift i fem år, hvorefter en anden indehaver af Elleholm først nævnes 1522.¹⁶¹ Slægten van Hafn har et par politisk fremtrædende medlemmer på Erik af Pommerns tid, men hæver sig ellers ikke over det lavadelige niveau i det korte tidsrum, fra slutningen af 1300-tallet til kort efter 1500, hvori den kendes.¹⁶² Slægten var hjemmehørende på Lolland. Christiern van Hafns fader Christoffer van Hafn skrives til Øster Ulslev (Øster Ulslev sn, Musse hd) og var landsdommer i Lolland 1465–75.¹⁶³ En broder til Christoffer van Hafn var den tidligere nævnte slotsfoged på Elleholm i 1460 Christiern van Hafn d.æ.¹⁶⁴ Han skrives til Atterup (Grevinge sn, Ods hd), som han kom i besiddelse af ved sit giftermål med Birgitte Pedersdatter Flemming.¹⁶⁵ Brodersønnen Christiern van Hafn d.y. nævnes første gang 1483, da han forlenedes med Elleholm.¹⁶⁶ Christiern van Hafn ledsagede ærkebisp Jens Brostrup under Bornholmsbesøget i 1490, men nævnes ellers kun sjældent sammen med ærkebisp-
pen.¹⁶⁷ Da han ikke tilhørte inderkredsen af lensmænd under Jens Brostrup, er det særlig interessant at se, hvorledes Christiern van Hafn umiddelbart efter Birger Gunnernsens tiltrædelse rykker frem i forreste række. Allerede 1497 10/8 var han hovedsmand på Hammershus, som den afdøde ærkebispens broder Hans Brostrup gav afkald på kort efter valget af Birger Gunnernsen, og dermed sad han inde med hele to af de ærkebiskoppelige slotte. Christiern van Hafn har formodentlig haft ikke blot Elleholm, men også Hammershus indtil sin død – i hvert fald havde han slottet så længe, at man endnu 1580 kunne huske ham som »lensmand« på Hammershus.¹⁶⁸ Til de to slotte føjede Christiern van Hafn det store Vittskövle len (Gårds hd), som ærkebisp Birger pantsatte ham for 300 rhinske gylden, men dog indløste igen allerede 1503.¹⁶⁹ Pantsættelsen af Vittskövle er et vidnesbyrd om, at Christiern van Hafn kort efter ærkebisp Birgers tiltrædelse har været rede til at hjælpe ærkebisp-
pen med et lån, da der var mest brug for det. For øvrigt må det nævnes, at Christiern van Hafn ved sit giftermål med Dorothea Kjeldsdatter (Algudsen) var kommet i besiddelse af en sjettede-part i den adelige Vittskövle hovedgård; men denne havde han dog allerede i 1487 afstået til Axel Pedersen Brahe.¹⁷⁰

¹⁶¹ DDL VI s. 152f; Jordeböcker s. 537.

¹⁶² DAA 1896 s. 161ff.

¹⁶³ Rep. 2 nr. 660, 1408, 1555, 1989, 2192, 3004, 3033, 3121, 3163, 3341, 3343, 3345, 3714, 3769, 4276, 4809; ÆDA III s. 268 (A. 180), s. 280 (A. 358); ÆDA V s. 825 (Z. 1); EGJ s. 132, 158, 421f, 426, 431.

¹⁶⁴ DDL III s. 415 = Missiver II s. 12.

¹⁶⁵ Rep. 2 nr. 758, 1256, 1879, 1940, 2104, 3139, 3628, 4017, 4105, 4737, 7418, 7438, 7439; DDL III s. 419f; DDL IV s. 34; Missiver I s. 31; Simonsen 1845 I s. 73; KD IV s. 127f.

¹⁶⁶ DDL IV s. 404.

¹⁶⁷ ABH s. 26f; DDL V s. 155f; Rep. 2 nr. 6940, 7838.

¹⁶⁸ ABH s. 484f.

¹⁶⁹ DDL VI s. 116f. Jf. DDL V s. 400–402; DDL VI s. 13f.

¹⁷⁰ *De la Gardiska Archivet* III s. 110–112, jf. s. 113f. Se i øvrigt Rep. 2 nr. 1930. Både Bruun 1956 og Kraft 1971 s. 48ff laver en mærkelig sammenblanding af det ærkebiskoppelige Vittskövle len og det adelige gods Vittskövle, som intet har med hinanden at gøre.

Som før nævnt var Christiern van Hafns hustru en datter af den ærkebiskoppelige slotsfoged på Åhus i 1450'erne Kjeld Nielsen (Algudsen).¹⁷¹ Det er et vidnesbyrd om Christiern van Hafns gode finansielle situation kort før 1500, der uden tvivl havde baggrund i de ærkebiskoppelige begunstigelser, at han ikke blot var i stand til at yde ærkebisp Birger det omtalte lån på 300 rhinske gyl-den, men også i 1498 kunne købe Algudsenslægtens fynske hovedgård Allerupgård (Allerup sn, Åsum hd) af hustruens slægtninge.¹⁷² Efter Christiern van Hafns død lykkedes det dog hurtigt at afvikle den position, der således var under opbygning. Christiern van Hafn og Dorothea Kjeldsdatter skal have haft en søn ved navn Herman, som imidlertid er helt ukendt.¹⁷³ Datteren Karine var først gift med Oluf Grubbe (Sparre af Sjælland) til Sandby (Sandby sn, Tybjerg hd), siden med Søren Arildsen til klosterlenet Grimstrup (Næstved Sankt Peder landdistrikt).¹⁷⁴ Efter en forudgående pantsættelse til Oluf Daa afhændede Karine Christiernsdatter 1512 eller 1513 Allerupgård til Johan Bjørnsen (Bjørn), der 1513 skødede gården til Mogens Gøye, som allerede året før havde erhvervet Oluf Daas pant på gården.¹⁷⁵

De to slotsfogeder på Hammershus, der kendes i ærkebisp Birgers tid, *Christiern van Hafn* 1497 og *Steen Steensen (Laxmand)* 1508–1519, er allerede omtalt.

Lensmændene

Redegørelsen for de ærkebiskoppelige lensmænd i Birger Gunnersens tid, hvoraf vi allerede har mødt de fleste, kan passende tage udgangspunkt i den situation, som ifølge Peder Iversen forelå inden for lensvæsenet ved Birger Gunnersens tiltrædelse i 1497.¹⁷⁶

Jens/Niels Olsen til Hardeberga havde cirka 1497 Skillinge len (Norra Åsbo hd) i pant for 400 mark. I 1498 oplod Jens/Niels Olsen sit pant på lenet mod at måtte beholde det for livstid. Jens/Niels Olsen gjorde testamente i 1506 og var i hvert fald død i 1512.¹⁷⁷ Skillinge len opføres i Paltebogen og forvaltedes derfor direkte under Lundegård på tidspunktet for dennes tilblivelse.

Östra Karaby len (Onsjö hd) havde *Otte Andersen (Thott)* af Näs omkring 1497 i pant for 400 mark. Lenet må være blevet indløst inden udarbejdelsen af Paltebogen, hvori det opføres.

¹⁷¹ Ovf. s. 213ff.

¹⁷² EGJ s. 417.

¹⁷³ DDHD s. 56.

¹⁷⁴ EGJ s. 418; AM 293fol. fol. 18–19, 64.

¹⁷⁵ EGJ s. 418.

¹⁷⁶ MHD 1 I s. 274–276. For at undgå unødige gentagelser af henvisninger er disse i det følgende begrænset til et minimum. Hvis et len er optaget i Paltebogen, kan sidetallet findes ved hjælp af udgavens stedregister. Tidligere omtale af de lensmænd, der nævnes, kan findes igennem nærværende arbejdes personregister.

¹⁷⁷ DDL V s. 350; DDL VI s. 204–207, 351f.

52

arces quidem nobilissime Lundeus Ecclesie Episcopi
 pennis unius sunt anni in pennis debis, nisi in
 Fensum, qui post mortem eius d. Burgome
 de hinc, et ad istum Episcopatum, restituta non
 sunt in his laboribus et constitutionibus.

Hic hic datus Brodstrup subita morte in ista
 ginge 1497 parata ante finem anni crastina.
 Ita datus multa parata et inabilia bona parata
 In et in abbas, sed omnia ista reliquit filijs et
 solibus parata per, castroque capientes

(Fensum per Brodstrup, filijs Lundeus
 per paratum datus Lehmannum Archidiaconum
 Episcopum alienatum, et per rationem
 paratum, et per institutionem paratum
 modum

Niels Olsen in pennis datus Hwellinge len
 per 400 mark

Juse Andersz Kallens per 400 mark

Peder Stigge Nefsen len qz d. Archidiaconi
 Lucas datus datus possessione et parata.

Hwellinge datus subita morte datus, et
 eius paratum datus parata et parata.

In Brodstrup
 Gylst habens datus Brodstrup quod datus in
 Skibet datus

Brodstrup habens per Brodstrup in compensationem
 pro quibusdam datus datus.

Gylst datus et datus datus datus datus
 in Lundeus habens per datus qz datus
 Archidiaconi datus parata.

Lundeus datus et datus datus datus datus
 datus in Brodstrup in possessionem paratum.

Otho datus datus datus datus datus
 datus datus datus quod datus datus erat.

Niels Olsen datus Brodstrup quod datus
 datus.

Otho datus et datus datus datus datus.

Brodstrup ad annos datus datus datus
 datus datus datus datus.

Hwellinge et datus datus datus datus
 datus datus datus datus datus.

Hwellinge datus datus datus datus datus
 habens datus datus datus datus.

Fig. 27. I sine historiske optegnelser bringer Lundekanniken Peder Iversen († 1562) en liste over ærkebisp Jens Brostrups bortforleninger og pantsættelser af ærkesædets gods, der åbenbart skal illustrere situationen ved ærkebisp Birger Gunnarsens tiltrædelse i 1497. Vi har ikke bevaret Peder Iversens eget manuskript, kun en lidt senere afskrift. En del af tekstens navne er da også forvanskede. Listens første notits, lige under midten på siden til højre, fortæller f. eks., at Niels Olsen har »Hwellinge len« i pant for 400 mark. Fra andre og bedre kilder ved vi imidlertid, at det var Skillinge len, Niels Olsen havde i pant for det nævnte beløb. På trods af sådanne fejl i detaljerne er Peder Iversens liste som helhed dog en uhyre vigtig kilde til belysning af det ærkebiskoppelige lensvæsen. (Foto: Det kongelige Bibliotek, København).

Peder Stygge (Galen) havde omkring 1497 Nosaby len (Villands hd). Han levede som omtalt endnu 1511, men skal være faldet i krigen mod Sverige. Paltebogen opfører overhovedet ikke gods i Villands herred – der hørte under Åhus – og kan derfor ikke benyttes til belysning af lenets stilling i anden halvdel af Birger Gunnarsens archiepiscopat. Om Nosaby len ved vi blot, at det 1532–33 lå under Åhus slot.¹⁷⁸

Ifølge Peder Iversen var det en Christoffer Tagesen, der havde Norra Sandby len ((Västra) Göinge hd) omkring 1497. Her har Peder Iversen dog åbenbart misforstået sin kilde, idet listen med registre af »lejebreve« fra Jens Brostrups tid taler om et brev givet Mads Tagesens søn *Christopher Madsen* i 1492. Dette brev til Christopher Madsen var som før påpeget formodentlig blot et ventebrev, idet faderen *Mads Tagesen (Skånske Huitfeldt'er)* skrives til Sandby endnu 1501. I øvrigt er Christopher Madsen ellers fuldstændig ukendt. Mads Tagesens svigersøn *Torbern Laurensen (»Hesleholm Slægten«)* skrives i Sandby 1510–16; men da Paltebogen opfører Norra Sandby len og nævner »Torben Lauritzön i schudgaarden« som første »bonde« i lenet, har Torbern Laurensen vel nok administreret lenet, men åbenbart ikke været forlenet med det.¹⁷⁹ Hans stilling har formodentlig nærmest svaret til en fogeds. Torbern Laurensen er i øvrigt et interessant eksempel på en person, der arbejder sig op fra ufri til fri. Han er af helt ukendt oprindelse.¹⁸⁰ Da vi første gang møder ham i kilderne, er han tilknyttet Bent Bille til Søholm. Kong Hans befalede 1491 en ikke nærmere karakteriseret Torbern fogediet i Göinge herred. Selv om Torbern udnævnes af kongen, er han kun en underembedsmand under høvedsmanden på Helsingborg Bent Bille, til hvem brevet da også pålægger ham at gøre regnskab. Da vi i et tingsvidne af Göinge herredsting 1496 træffer Torbern Laurensen som herredsfoged, er den i 1491 nævnte Torbern identificeret. For øvrigt optræder Torbern Laurensen i en ejendomstrætte 1492 som Bent Billes fuldmægtige bud.¹⁸¹ I ingen af de hidtil nævnte tre breve omtales Torbern Laurensen som væbner. Først 1501 forekommer Torbern Laurensen som væbner; men han indtager stadig den lidet ansete stilling som herredsfoged i Göinge herred. Senest 1510 var han blevet gift med Karine Madsdatter af de skånske Huitfeldt'er.¹⁸² Sønnen Mads Torbernsen nævnes 1534–35 blandt de lavadelige svende i Lundegårds udgiftsregnskab.¹⁸³ Ellers er der ikke meget at sige om »Hesleholm Slægten«, som efter en meget beskednen eksistens uddør med Mads Torbernsens børn omkring 1600.¹⁸⁴

¹⁷⁸ RA. Reg. 108 A pk. 36. Åhusregnskabet 1532–33 fol. 18r.

¹⁷⁹ Rep. 2 nr. 11624; AM. Diplomer nr. VIII, 26; RDRF I s. 214, jf. SRA. B 29, Lunde dombyrckio nr. 474; Jordeböcker s. 303–306. Jf. i øvrigt ovf. s. 83, 236ff.

¹⁸⁰ Hans Brasks slægtetog vil vide, at hans mormoder var datter af en »Jöns i Snöstorp«, dvs. muligvis en ellers ukendt ærkebispelensmand (BHBS s. 116).

¹⁸¹ Rep. 2 nr. 6987 (jf. W. Christensen 1903 s. 256–258), 8182b, 7235.

¹⁸² DDL VI s. 37, 44f, 317f.

¹⁸³ RA. Reg. 108 A pk. 12. Udgiftsregnskabet 1534–35 fol. 2r, 3v, 7r, 9r, 10r.

¹⁸⁴ Jf. NDA s. 121; DAS C xx 3, 4, 5.

Birgitte Karlsdatter (Star) havde ifølge Peder Iversen Gislöv len (Skytts hd) cirka 1497. Hun forekommer ikke i kilderne i ærkebisp Birgers tid og var død i 1502, da »Fru Berites arwinge aff Gissløff« nævnes.¹⁸⁵ Gislöv len findes ikke i Paltebogen og var altså sandsynligvis bortforlenet i 1510'erne. Vi ved da også, at *Niels Jepsen* med Bryskevåbenet forlenedes med Gislöv endnu i ærkebisp Birgers tid, om end det er uvist, præcis hvornår det skete.¹⁸⁶

Jens Holgersen Ulfstand fik Tullstorp len (Ingelstads hd) i 1495 og havde det endnu i 1522, hvorfor lenet naturligtvis ikke findes i Paltebogen.

Hjälmskult len (Luggude hd) havde *Jens Olsen (Ulfeldt af Vrangstrup)* omkring 1497. Han skrives til Hjälmskult endnu 1529, hvilket er forklaringen på, at heller ikke dette len findes i Paltebogen.

Ærkebisp Jens Brostrups slægtninge stod forholdsvis stærkt i lensvæsenet ved ærkebispens død. Broderen *Hans Brostrup* havde Bornholm, Fulltofta len (Frosta hd) og Äsphult len (Gärds hd) og var desuden høvedsmand på Åhus. Hans sønner *Teus Brostrup* og *Henning Brostrup* havde henholdsvis Norra Vram len (Södra Åsbo hd) og Stora Slågarp len (Skytts hd), mens svigersønnen *Niels Hak* af Hækkeberga havde Strö len, efter alt at dømme det store Norra Strö len ((Östra) Göinge hd). Det varede imidlertid ikke mange år, før Jens Brostrups slægtninge var ude af billedet. Endnu i sommeren 1497 gav Hans Brostrup afkald på slottene Hammershus og Åhus, og ved hans død senest 1499 kom også Fulltofta og Äsphult tilbage til ærkesædet. Äsphult bortforlenedes 1505 til *Steen Steensen (Laxmand)*, der formodentlig havde det til sin død i 1521, eftersom det ikke findes i Paltebogen. Steen Steensens svigerfader *Bjørn Skalder* havde utvivlsomt Fulltofta len i 1504; men siden gik det over til Steen Steensen, der havde det senest fra 1512 og indtil sin død. Heller ikke dette len findes i Paltebogen. Henning Brostrup nævnes ikke efter 1503, i hvilket år han gjorde testamente, og Teus Brostrup nævnes ikke efter 1506. Både Norra Vram len og Stora Slågarp len findes derfor i Paltebogen. Norra Vram len bortforlenedes dog atter i begyndelsen af 1517, denne gang til *Hans Skovgaard*. Niels Hak tilbagegav ved forliget med ærkebisp Birger i 1504 sine len, og Norra Strö len er da også opført i Paltebogen.

Ikke tidligere omtalt af de her nævnte ærkebispelemænd er kun *Bjørn Skalder* af en ubetydelig skånsk lavadelsslægt.¹⁸⁷ Det første kendte medlem af slægten er hans fader Clement Skalder, der nævnes 1426–67 og skrives til Hovdala i Göinge herred, men havde meget nære forbindelser til Malmö og patriarciet i denne by.¹⁸⁸ Det er allerede tidligere påpeget, at Clement Skalder utvivlsomt var gift med en datter af ægteparret Jon Saxstrup og Arløff Pedersdatter

¹⁸⁵ DM 4 II s. 152.

¹⁸⁶ SRA. B 29, Lunde dombkyrckio nr. 556, 589; Jordeböcker s. 514.

¹⁸⁷ Se om slægten DAA 1915 s. 502f. Den har formodentlig ingen forbindelse med en ældre og mere fremtrædende sjællandsk slægt, der førte samme våben (jf. om denne Ulsig 1968 s. 81).

¹⁸⁸ DDL III s. 67f, 139, 387; Rep. 1 nr. 6604, 6866, 6966, 7414, 7628, 7799; Rep. 2 nr. 349s; DDL IV s. 38f, 97 (jf. Rep. 2 nr. 2311).

(Spoldener), der havde ærkebispelenet Gislöv.¹⁸⁹ Clement Skalder havde tre børn.¹⁹⁰ Datteren Birgitte ved vi stort set intet om; men sønnerne Jon Clementsen Skalder og Bjørn Skalder er begge tilknyttet Lundekirken. Jon Clementsen Skalder nævnes som kannik i Lund 1469–89 og derefter som ærkedegnsammesteds 1490–1502.¹⁹¹ Bjørn Skalder vandt formodentlig via broderen indpas i kredsen omkring ærkebispem, og i 1504 havde han så det store ærkebispelen Fulltofta i forlening. En datter af ham var som sagt gift med ærkebisp Birgers mest betroede embedsmand, Steen Steensen (Laxmand), mens hans søn Holger Skalder netop i ærkebisp Birgers tid blev kannik i Lund.¹⁹²

Tage Henriksen (Hollunger) havde omkring 1497 Västerstad len (Färs hd), Häglinge len ((Västra) Göinge hd) samt Bosjö kloster. Tage Henriksen nævnes ikke efter 1504, og både Västerstad og Häglinge len findes i Paltebogen. Det er uvist, om Tage Henriksens enke har fået lov at beholde mandens len efter hans død; men da hun som enke forlenedes med mindst 15 sognekirke- og præstebordsgårde, kan disse tænkeligt have været kompensationen for inddragelsen af godslene.¹⁹³

Aage Bing havde omkring 1497 Vallby len (Vemmenhögs hd). Ifølge genbrevet fra 1488 skulle han have lenet for livstid, hvorefter pantessummen skulle være afbetalt og lenet igen komme til Lunde domkirke.¹⁹⁴ Aage Bing levede endnu 1499; men da han nævnes første gang i 1453, er det utænkeligt, at han har levet mange år efter 1500. Da Vallby len ikke findes i Paltebogen, er det derfor muligvis blevet bortforlenet til en anden i ærkebisp Birgers tid; det kan dog også tænkes at have ligget under Näsbyholm.

Det sjællandske Skenkelsø len (Lyng-Frederiksborg hd) havde *Jep Mikkelsen* omkring 1497. Jep Mikkelsen i Hagerup nævnes ikke efter 1497. Det er sandsynligt, at Skenkelsø len ikke var bortforlenet, men underlagt ærkesædets direkte administration i 1510.¹⁹⁵

Peder Lang havde cirka 1497 Björkeberga len ((Västra) Göinge hd), Skt. Peders kloster i Lund, Svaneke by på Bornholm samt »Stenestade«, muligvis en fejlskrivning af Snårestad (Ljunits hd). Peder Lang nævnes sidste gang i 1510, og både Björkeberga og Snårestad len findes i Paltebogen. Priordømmet i Skt. Peders kloster i Lund fik den senere ærkeelectus Aage Jepsen Sparre i

¹⁸⁹ Ovf. s. 182f, jf. s. 198f.

¹⁹⁰ DAG nr. 27 og planche 2.

¹⁹¹ Kannik: DDL IV s. 112, 135f, 251f, (296: »aff waabn«), 360f, 384, 430f; Rep. 2 nr. 5193, 5903, 6027, 6170, 6270, 6377; DDL V s. 54, 91f, 92, 94–96. Ærkedegns: Rep. 2 nr. 6712, 6743, 6941, 6942, 6999, 7426, 7698, 7739, 8174, 9064, 9065, 9397, 9642, 12925; DDL V s. 154, 169f, 257f, 262–264, 281f, 285, 291f, 321f, 333, 353–355, 362–364, 375–378, 378, 406–408, 419–421, 435; ABH s. 25f (datering: se Rep. 2 nr. 7442); KD IV s. 254f; DDL VI s. 9f, 29f, 38. Segl: DGS nr. 72 = DAS F xxxiii 3.

¹⁹² Han nævnes første gang som kannik i 1511 (DDL VI s. 331–333, 340 (jf. Rep. 2 nr. 11953)) og var siden ærkedegns fra 1534 til sin død i 1562 (jf. om ham Johannesson 1947 s. 285, 287, 308, 310, 312).

¹⁹³ ÆDA IV s. 299 (B. 35–37).

¹⁹⁴ DDL V s. 58, jf. s. 57.

begyndelsen af 1511.¹⁹⁶ Svaneke på Bornholm ses ikke siden bortforlenet selvstændigt.

Jens Erlandsen (Gere) havde cirka 1497 Finja len ((Västra) Göinge hd). Skønt Jens Erlandsen vistnok levede endnu 1516, opføres Finja len i Paltebogen. Muligvis er lenet da blevet inddraget før Jens Erlandsens død.

Det hallandske Snöstorp len (Tönnersjö hd) havde *Birgitte Olufsdatter (Thott)* ved Birger Gunnersens tiltrædelse. Hun skrives på Snöstorp i 1498; men det er sidste gang, hun nævnes i kilderne. Ellers høres intet til Snöstorp len i ærkebisp Birgers tid.

Christiern van Hafn havde Elleholm fra 1483 til sin død i 1503 eller 1504, hvorefter hans enke *Dorothea Kjeldsdatter (Algudsen)* 1504 fik slottet på afgift i fem år. Først 1522 nævnes *Knud Lauridsen Giedde* som lensmand på Elleholm; men det er højst sandsynligt, at han som en af ærkebisp Birgers meget betroede tjenere har fået lenet allerede i dennes tid.

Tue Bagge fik 1492 Katslösa len (Ljunits hd), som han skrives til indtil 1506, i hvilket år han sandsynligvis døde. Hans hustru *Ingeborg Steensdatter*, som muligvis havde et ventebrev på lenet, overtog formodentlig dette efter hans død. Katslösa len findes ikke i Paltebogen og var altså sikkert bortforlenet på tidspunktet for dennes udarbejdelse. I 1522 var det *Hans Myre*, der havde Katslösa len. Da han forekommer som ærkebispetjener allerede i Birger Gunnersens tid, er det ikke utænkeligt, at han har fået lenet af ærkebisp Birger.¹⁹⁷

Den hustru *Kirstine*, der havde Sörby len (Vemmenhögs hd) omkring 1497, er som allerede nævnt helt ukendt. Lenet findes ikke i Paltebogen. I 1522 var det *Anders Madsen (Kyrning)*, der havde lenet. Han har tænkeligt fået det allerede under ærkebisp Birger, hvis official han var i 1515.

Anders Galen havde cirka 1497 Rönneberga len (Rönnebergs hd), som han fik 1483. Skønt han som nævnt først døde i 1522, findes Rönneberga len i Paltebogen og er altså muligvis blevet inddraget inden hans død.

Anders Robertsen (Grott) havde Gissleberga len (Onsjö hd) cirka 1497. Han nævnes sidste gang i 1515. Gissleberga len findes i Paltebogen.

Eline Thorkildsdatter Brahe, Anders Stigsen (Thott)s enke, havde cirka 1497 Rya len (Norra Åsbo hd). Hun er sikkert død kort efter, da lenet i 1503 forlenedes til *Tord Jepsen (Sparre)*. Tord Jepsen blev som omtalt dræbt i 1513, og Rya len findes da også i Paltebogen.

Kyrning Pedersen (Kyrning) fik i 1495 de hallandske len Mellby og Eldsberga (begge Höks hd), som han ifølge Peder Iversen havde ved Birger Gunnersens tiltrædelse. Kyrning Pedersen nævnes ikke efter Jens Brostrups død, og de to len blev allerede 1502 givet til *Erik Jensen Urup*. Han nævnes som sagt

¹⁹⁵ Se Rep. 2 nr. 11490.

¹⁹⁶ DDL VI s. 323.

¹⁹⁷ RA. Reg. 108 A pk. 12. Registrum penningorum fol. 58v (fejllæsning Jordeböcker s. 548). Jf. ndf. s. 311f.

ikke efter 1506; men lenenes skæbne efter hans død er ukendt, da Paltebogen overhovedet ikke opfører hallandsk gods.

Peder Svendsen havde gården Klackarp (Halmstads hd) ved Jens Brostrups død. Han fik lejebrev på den i 1485, hvilket vist gentoges i 1496, og skrives endnu 1500 eller 1501 af Klackarp.¹⁹⁸ I resten af ærkebisp Birgers tid kendes intet til gården.

Den *fru Cecilia*, der ifølge Peder Iversen cirka 1497 havde »Iløorp et Øssløff«, der ikke kan identificeres med sikkerhed, er muligvis identisk med den ovenfor omtalte fru Cecilie (Mogensdatter Bing?) i Lövestad. Fru Cecilie i Lövestad forlenedes i 1492 med seks gårde i Hörröd, to gårde i Grönhult (begge Hörröd sn, Gärd's hd), fire gårde i »Tulstrop« samt to kirkegårde i Lövestad (Färs hd). Fru Cecilie i Lövestad må have levet endnu et godt stykke tid på den anden side af 1500, idet Tage og Erik Ottesen Thott af Näs i 1533 solgte en gård, som de havde indløst fra fru Cecilie i Lövestad.¹⁹⁹ Paltebogen opfører de to gårde i Grönhult under Andrarum len (Albo hd), men ikke gårdene i Hörröd, der først nævnes i Registrum penningorum fra 1522 og da sammen med de to gårde i Grönhult udgjorde Hörröd len. De fire gårde i »Tulstrop« er formodentlig identiske med Tullstorp len (Ingelstads hd), som dog allerede 1495 bortforlenedes til Jens Holgersen Ulfstand.

Erik Jensen Urup havde ved Birger Gunnersens tiltrædelse Norra Åsum len (Gärd's hd), hvormed han var blevet forlenet i 1485. Erik Jensen Urup nævnes som sagt ikke efter 1506. Forklaringen på, at lenet ikke findes i Paltebogen, er uden tvivl, at det ved Erik Jensen Urups død overgik til sønnen *Axel Urup*, der havde lenet i 1522.

Peder Iversen siger, at *Truid Ged* havde Glumslöv len (Rönnebergs hd) cirka 1497. Da *Truid Ged* skrives til Glumslöv så tidligt som 1471, kan han næppe have været i live længe efter Birger Gunnersens tiltrædelse. Glumslöv len opføres da også i Paltebogen.²⁰⁰

Gårdene Haberga (Ekeby sn, Luggude hd) og Bovsgård (Norra Vram sn, Södra Åsbo hd) havde *Hans Grabo* ifølge Peder Iversen. Hans Grabo nævnes som sagt i kilderne 1475–90 og kan næppe have levet længe ind i ærkebisp Birgers tid. Haberga og Bovsgård findes da også i Paltebogen.

Peder Nielsen Jude (Norby af Skovgaarde) skrives til Åkarp len (Skytts hd) 1482–99. Enken *Margrethe Manderupsdatter (Manderup)* i Åkarp nævnes 1505 og 1517, men var sikkert død i efteråret 1522, da man overstregede hendes navn ved Åkarp len i Registrum penningorum. Sønnen *Mikkel Pedersen* skrives i Åkarp 1517. Åkarp len i Skytts herred findes da heller ikke i Paltebogen.²⁰¹

¹⁹⁸ DDL IV s. 439; DDL V s. 293; DDHD s. 57.

¹⁹⁹ RA. Privatarkiver, Aage Jepsen Sparre: 1533 9/11.

²⁰⁰ I 1506 nævnes en »skellig mand« Jeppe Svendsen af Glumslöv (Rep. 2 nr. 10657), som ganske vist ejer en gård i Landskrona, men vel blot er en velhavende selvejerbonde fra Glumslöv.

Nogle få len, der ikke ses bortforlemede under Jens Brostrup og ikke nævnes af Peder Iversen, bortforlemedes i ærkebisp Birgers tid. Straks efter sit valg til ærkebisp forlemede Birger Gunnarsen rigshofmester *Poul Laxmand* med det lille Ränneslöv len (Höks hd) få kilometer fra hovedgården Vallen, og han var siden noget fortørnet over, at hans gode vilje ikke gengældtes af hr. Laxmand.²⁰² Formålet med forlemedingen af Assmåsatorp (Sövde sn, Färs hd) til den udvalgte Roskildebisp *Johan Jepsen (Ravensberg)* i 1501 var formodentlig også blot at vise god vilje. I sit genbrev lovede Johan Jepsen, der som forstander til Dalby kloster havde interesser på egnen, da også straks at ville lade optage nogle omstridte pæle i Snogeholms sjö (Sövde sn), hvorom der var strid mellem Lunde domkirke, Dalby kloster og Brahe'rne på Krageholm i nabosognet.²⁰³ Johan Jepsen døde i 1512, og Paltebogen opfører følgelig fem gårde i Assmåsa, som må være identiske med forlemedingen fra 1501.

En vis *Benedicte* af Stubbarp (Luggude hd), der nævnes 1500 eller 1501, er åbenbart en lensmandsenke, og hun kunne efter sammenhængen tænkes at være moder til ærkebisp Birgers mest betroede tjener, Steen Steensen (Laxmand).²⁰⁴ I 1515 skrives en ellers næsten ukendt væbner, *Laurens Olsen*, i Stubbarp.²⁰⁵ Laurens Olsen nævnes allerede 1500 eller 1501, i øvrigt netop sammen med *Benedicte* af Stubbarp og Steen Steensen samt endnu et par ærkebispetjenere. I 1507 var Laurens Olsen nærværende på Näsbyholm, hvor han medbeseglede et skøde til ærkebisp Birger. Skødets udsteder, den hallandske væbner Isak Truidsen i Rugstorp, som straks skal omtales, kalder Laurens Olsen og Oluf Kyrning for sine frænder, og også andet peger i retning af, at Laurens Olsen havde tilknytning til Halland og økonomiske forbindelser med ærkebisp Birger. I 1515 medbeseglede Laurens Olsen i Stubbarp to breve, der er udstedt i Lund; det ene er et skøde til ærkebisp Birger, det andet et fuldmagtsbrev til den ærkebiskoppelige official vedrørende samme skødning. I 1518 beseglede Laurens Olsen sammen med andre ærkebispelensmænd for en Lundekannik.²⁰⁶

Man kan muligvis tale om slægten Rugstorp som en hidtil ukendt lavadels-slægt, der havde navn efter den hallandske gård Rostorp. Niels Rugstorp var 1460 blandt de hæderlige og velbyrdige mænd, der svor sammen med ærkebisp Tue på Norra Åsum kirkegård, hvorfor han formodentlig tilhørte ærkebispens

²⁰¹ I Paltebogen opføres blandt lenene i Onsjö herred et Åkarp len, der er på ni gårde (Jordböcker s. 277f); men dette er et domkirkelen, der intet har at gøre i Paltebogen (se om det DDL III s. 66f; Rep. 1 nr. 7087, 7221, 7323, 7383; LAL. Lunds domkapitels arkiv. Pergamentsbrev 1541 11/3, jf. SRA. B 29, Lunde dombkyrckio nr. 797, 974, 1092, Acta privata nr. 871; KB 1561–1565 s. 11f). Notitsen om det må være en senere tilføjelse til den oprindelige Paltebogstekst.

²⁰² DDL VI s. 40.

²⁰³ DDL VI s. 17. At sønen må være Snogeholms sjö, fremgår af Assmåsas beliggenhed.

²⁰⁴ DDHD s. 56. Jf. ovf. s. 276. Hans moder skal ifølge slægttebogstraditionerne netop have heddet Bente Poulsdatter Ribbing (DAA 1902 s. 228, jf. DAA 1901 s. 228).

²⁰⁵ AM 293fol. fol. 18–19, jf. fol. 64.

²⁰⁶ DDHD s. 56; DDL VI s. 235f, 243 (bagsidepåskriften); AM 293fol. fol. 18–19, 64; KS 2 V s. 802–804.

lavadelige følge.²⁰⁷ *Isak Truidsen Rugstorp* var nærværende i Lund i 1505 og medbeseglede en hallandsk væbners skøde til ærkebisp Birger, men opholder sig på denne tid ellers i Halland. Isak Truidsens segl er bevaret; men desværre er våbenet ubestemmeligt. Væbneren Isak Truidsen i »Rugstorp« (Rostorp) i Hasslöv sogn i Höks herred i Sönderhalland solgte 1507 17/8 to gårde til ærkebisp Birger, hvoraf den ene var den gård i Rostorp, som han selv boede på, »som årligt kan skylde og give 1/2 tønne smør til landgilde«. Dagen efter fik han Rostorp gård i leje indtil næstkommende påske.²⁰⁸ Isak Truidsen er åbenbart et eksempel på en væbner, for hvem omkostningerne ved at opretholde den adelige status blev for høje, hvorfor selve »hovedgården« – der dog ikke var andet end en ganske almindelig bondegård – måtte afhændes. Et andet eksempel er den ligeledes hallandske væbner Peder Knudsen i Bölarp (Veingsn, Höks hd). Han afhændede i 1505 til ærkebisp Birger den nævnte gård Bölarp, som han selv besad, og som årligt kunne give 1/2 tønne smør til landgilde, men fik allerede på salgsdagen lov at leje Bölarp gård for livstid for en årlig leje på en fjerding smør.²⁰⁹ Det er mærkeligt, at Isak Truidsen ikke fik det samme tilbud; men forklaringen får vi få år senere. I 1512 møder vi for sidste gang velbyrdig mand Isak Truidsen, som medbesegler i et på hovedgården Dömostorp i Hasslöv sogn udstedt brev. Nu skrives Isak Truidsen imidlertid ikke længere i Rostorp, men i Barkåkra, det halvstore ærkebispelen i Bjäre herred blot en snes kilometer væk.²¹⁰ Således sørgede ærkebisp Birger for de lavedelsmænd, hvis gods han købte op. Det er uvist, om Isak Truidsen var forlenet med Barkåkra len, som opføres i Paltebogen, eller om han blot administrerede lenet på anden vis.²¹¹

Afslutningsvis skal ærkebisp Birgers bortforleneringer af tiender, sognekirkegods og præstebordsgods omtales. Disse forleneringer kan stort set inddeles i to grupper. Den ene part af den slags forleneringer tildeltes som regel ærkebispetjenere eller eventuelt deres enker, undertiden dog andre lavadelige. Forleneringerne til *Tord Jepsen (Sparre)*, *Erik Jensen Urup*, Tage Henriksen (Holunger)s enke *Karine Christiernsdatter (Tornekrands)*, Tue Bagges enke *Ingeborg Steensdatter* og *Knud Lauridsen Giedde* er allerede omtalte eksempler. Dertil kan nævnes mindre forleneringer af sognekirkegods til *Jep Nielsen*, der var forstander til Skt. Jørgens hospital uden for Tommarp 1499–1515 og allerede som sådan næsten en ærkebispelensmand, *Aage Knudsen (Gere)* og muligvis *Anders Nielsen (»Baden«)*.²¹² Hvis kirkegodsforleneringerne til *Truid Axelsen*

²⁰⁷ DDL III s. 419f.

²⁰⁸ DDL VI s. 164f, 235f, 236f; Rep. 2 nr. 10323, 10328, 10378; DAS M 38.

²⁰⁹ DDL VI s. 164f, 166.

²¹⁰ Rep. 2 nr. 12141.

²¹¹ Jordeböcker s. 86–106. Det må dog nævnes, at en af bønderne i lenet i Paltebogen netop hedder Isak (smst. s. 96).

²¹² Jep Nielsen: ÆDA IV s. 296 (B. 2); jf. om ham Ingesman 1984a s. 302f. Aage Knudsen (Gere): ÆDA IV s. 298 (B. 28), jf. s. 332f. Anders Nielsen (»Baden«): ÆDA IV s. 296 (B. 3 og 5).

(*Saxstrup*) og *Fin Jensen* af Lövestad hører hjemme i ærkebisp Birgers tid, skal de henregnes til samme gruppe af forleneringer.²¹³

Den anden del af ærkebisp Birgers bortforleneringer af tiender og kirke- og præstegods gik til højadelige, men omfatter med et par undtagelser kun ganske små forleneringer. Undertiden har de måske blot symbolsk betydning, og formålet har antagelig først og fremmest været at vise ærkebispens gode vilje – i forventning om, at modtageren så ville vise et tilsvarende venligt sindelag. Hr. *Poul Laxmand* fik straks efter valget af Birger Gunnensen til ærkebisp ikke blot Ränneslöv len, men også bispetienden og alle åndelige sager af alle hans egne tjenere og af de til ham forlenede krontjenere i ærkestiftet, hvortil kom flere kirke- og præstegårde.²¹⁴ Inden 1501 genforlenedes *Gregers Jepsen (Ulfstand)* med bispetienden af Bjäre herred, som han havde fået allerede i Jens Brostrups tid.²¹⁵ *Margrethe Vernersdatter (Parsberg)*, enke efter hr. Knud Truidsen (Has), forlenedes 1501 med 16 gårde tilhørende Hyby præstebord.²¹⁶ *Ellen Korfütz datter Rønnow* fik 1506 bispetienden af Vapnö sogn (Halmstads hd), hr. *Niels Høg (Banner)* til Eskær fik 1509 bispetienden af Östra Ingelstad sogn (Ingelstads hd), og hr. *Oluf Jepsen (Sparre)* fik på et uvist tidspunkt bispetienden af Skurup sogn (Vemmenhøgs hd).²¹⁷ Ganske ubetydelige forleneringer af sognekirkegods fik *Oluf Holgersen (Ulfstand)* og *Anne Mouridsdatter (Gyldenstjerne)* i 1508.²¹⁸

Sammenfatning

Rekrutteringen af embedsmænd og lensmænd under den ufri fødte ærkebisp Birger Gunnensen er naturligvis særlig interessant på baggrund af ærkebispens strid med den skånske højadel med Poul Laxmand og Niels Hak til Häckeburga i spidsen. Tydeligvis er det en meget forsigtig godsadministrativ politik, ærkebisp Birger fører i de første år efter overtagelsen af ærkesædet, altså mens striden stod på. Til flere af de vigtigste godsadministrative embeder udnævnte Birger Gunnensen ældre og erfarne ærkebispelensmænd, der ikke havde tilhørt inderkredsen af ærkebispelensmænd under Jens Brostrup, men nu fik deres chance. Oluf Griis, der nævnes som official 1497–99 og som høvedsmand på Åhus 1501, er måske identisk med en ældre ærkebispetjener fra Tue Nielsens tid. Erik Jensen Urup, der nævnes som official 1503–05, var allerede 1485 ble-

²¹³ ÆDA IV s. 297f (B. 23 og 25), s. 299 (B. 39). Jf. om Fin Jensen ovf. s. 218.

²¹⁴ DDL VI s. 40. Smst. findes en illustrativ formulering af, hvad ærkebispens forventede sig af den slags forleneringer.

²¹⁵ DDL VI s. 40, jf. DDL V s. 42 og MHD 1 I s. 276.

²¹⁶ DDL VI s. 18f. Jf. ÆDA IV s. 298 (B. 33.34).

²¹⁷ DDL VI s. 210; Rep. 2 nr. 10596 = ÆDA IV s. 338f (AJ. 14); DDL VI s. 290; Rep. 2 nr. 11353 = ÆDA IV s. 299f (B. 40); ÆDA IV s. 296 (B. 10).

²¹⁸ Rep. 2 nr. 10966; DDL VI s. 244 = ÆDA IV s. 296 (B. 4).

vet forlenet med Norra Åsum len, men får nu foruden officialsposten flere småforleninger. Foruden sin erfaring har han antagelig været i besiddelse af en vis anseelse blandt den skånske adel, hvilket vel ikke var uden værdi for ærkebisen i disse års stridigheder. Også Christiern van Hafn, der allerede var blevet forlenet med Elleholm i 1483, rykker nu frem i forreste række. Umiddelbart efter Birger Gunnarsens tiltrædelse udnævntes han til høvedsmand på Hammershus, og samtidig ydede han ærkebisen et større lån, som han fik Vittskövle len i pant for. Vittskövle indløstes igen i 1503, mens Elleholm efter Christiern van Hafns død forlenedes til hans enke på afgift i fem år 1504. På Näsbyholm nævnes 1499–1503 Peder Reberg, der allerede må have tjent som ærkebiskoppelig svend i Jens Brostrups tid. Ved ærkebisp Jens Brostrups død stod hans slægtinge forholdsvis stærkt i lensvæsenet; men det varede ikke mange år, før de var ude af billedet. Endnu i sommeren 1497 gav Hans Brostrup afkald på slottene Hammershus og Åhus, og ved hans død senest 1499 kom også Fulltofta og Äsphult tilbage til ærkesædet. Henning Brostrup nævnes ikke efter 1503, og Teus Brostrup nævnes ikke efter 1506. Niels Hak tilbagegav ved forliget med ærkebisp Birger i 1504 sine len. Når man ser bort fra striden med Jens Brostrups arvinger, gennemførte Birger Gunnarsen ikke noget radikalt opgør med inderkredsen af lensmænd fra Jens Brostrups tid. Hans forhold til Tage Henriksen (Hollunger) og Peder Lang var utvivlsomt godt, og der kan ikke være tale om, at disse to ærkebispetjenere fratoges deres forleninger. Til den forhenværende fodermarsk og official Jens/Niels Olsen til Hardeberga havde Birger Gunnarsen det allerbedste forhold. De vigtigste lensmænd fra Jens Brostrups tid må imidlertid have været oppe i årene ved Birger Gunnarsens tiltrædelse. Tage Henriksen (Hollunger) nævnes ikke efter 1504, Peder Lang døde omkring 1510, og lensmandsinderkredsen fra Jens Brostrups tid afløstes derfor naturligt og uden større problemer af nye folk i løbet af ærkebisp Birgers første år.

En række lavadelsmænd, ofte af slægter af den laveste lavadel, dukker efterhånden op som Birger Gunnarsens godsadministratorer. Den mest betroede af dem er Steen Steensen (Laxmand), der var fodermarsk 1498–1501, foged på Hammershus 1508–19, og som desuden fik Äsphult len 1505 og Fulltofta len mellem 1504 og 1512. Desuden kan nævnes Jakob Norby, der var slotsfoged på Näsbyholm i 1505 og official 1507–08, og fodermarsken i 1505 Poul Jensen Kyrning. Kun Tord Jepsen (Sparre), der var fodermarsk i 1507 og fik en række småforleninger, som tilsammen ikke var ubetydelige, er af en mere fremtrædende adelslægt. I 1510'erne er Steen Steensen (Laxmand) stadig den vigtigste enkeltperson blandt ærkebispens embedsmænd og lensmænd; men desuden gør Knud Lauridsen Giedde sig nu gældende som slotsfoged på Näsbyholm 1511–12 og som official 1516. I ærkebisp Birgers år sidste år møder vi Hans Skovgaard som lensmand på Norra Vram len fra 1517 og som official 1518–22. Af mere beskeden lavadel er officialen Anders Madsen (Kyrning) 1515, fodermarsken Jens eller Niels Jepsen (Bryskévåben) 1511–15 og den ukendte slots-

foged på Åhus 1518–25 Peder Knudsen. Udover de allerede nævnte er der ikke mange almindelige lensmænd i ærkebisp Birgers tid. Bjørn Skalder fik Fulltofta len efter Hans Brostrups død, og fra ham gik lenet siden over til svigersønnen Steen Steensen (Laxmand). En række af de allermest lavadelige personer fik deres chance som ærkebispelensmænd i ærkebisp Birgers tid. Det gælder Hans Myre, der muligvis fik Katslösa len i ærkebisp Birgers tid, den helt ukendte Laurens Olsen, der sad på Stubbarp len 1515, og Isak Truidsen Rugstorp, der skrives til Barkåkra len i 1512. Ligesom den forhenværende fodermarsk Jens/Niels Jepsen (Bryskvåben) havde fået Gislöv len, som han havde i 1522, af ærkebisp Birger, har den forhenværende official Anders Madsen (Kyrning), der i 1522 havde Sörby len, sikkert fået dette len i ærkebisp Birgers tid. Det samme er uden tvivl tilfældet med hensyn til hospitalsforstanderen Jep Nielsen, der i 1522 havde Järrestad len.²¹⁹

²¹⁹ Ingesman 1984a s. 302f.

Fra Birger Gunnersens død til Reformationen (1519–36)

Ærkesædet i »opløsningstiden«

Perioden fra Birger Gunnersens død i 1519 til Reformationen i 1536 kan ikke sammenlignes med nogen tidligere periode i ærkesædets historie. I hovedparten af det pågældende tidsrum var ærkestiftet uden konfirmeret og indviet ærkebiskop, og alene af den grund kunne en række af stiftschefens normale funktioner ikke varetages. I hvert fald i teorien kunne en udvalgt biskop først efter at have modtaget sin pavelige konfirmation og forelagt konfirmationsbullen for domkapitlet overtage ledelsen af sit stift efter sedisvakancen.¹ Da en adelsmand i 1520 klagede over Hammershusfogedens behandling af hans bønder, svarede ærkeelectus derfor ganske korrekt, at han ikke ville befatte sig med Bornholm, da han ikke havde modtaget slotsloven, dvs. befalingen over øen, og heller ikke ville modtage nogen slotslov, før han havde fået sin konfirmats.² Dette var dog uden tvivl kun teori, der kunne bruges, når det i en situation som den foreliggende var bekvemt at kunne fralægge sig ansvaret, mens praksis var en anden. Allerede året efter ser man da også samme ærkeelectus give sin embedsmand på Hammershus besked om at tilbagegive klagerens bønder nogle uretmæssigt oppebårne ydelser.³ Intet peger på, at ærkesædets godsadministration ikke i praksis varetoges af ærkeelectus; ingen vidnesbyrd antyder, at kapitlet spillede en anden rolle i godsadministrationen end tidligere. Tværtimod viser to in extenso kendte lensbreve, at ærkeelectus bortforleener ærkebiskoppelige len på nøjagtig samme måde som før.⁴ Både under Aage Jepsen Sparre og Torben Bille skal vi da også møde slægtninge af stiftschefen som indehavere af ærkebispelen, nøjagtig som i Jens Brostrups tid.

Alligevel kan heller ikke godsadministrationen have været uberørt af »opløsningstiden«, som Gösta Johannesson træffende har kaldt denne periode i ærkestiftets historie.⁵ I de kun lidt over tre år fra Birger Gunnersens død i december 1519 til Johan Wezes flugt fra Danmark sammen med Christian II i april 1523 styredes ærkestiftet af tre forskellige personer, et forhold, som umuligt

¹ Hinschius 1878 s. 245.

² ABH s. 60f. Jf. noget lignende ÆDA IV s. 27f.

³ ABH s. 62. Jf. ovf. s. 94f.

⁴ RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1523 18/1. Jf. DM 4 IV s. 104f; DFRH II s. 69f.

⁵ Johannesson 1947 s. 1ff.

kan have undgået at påvirke administrationen. I den længste periode virkede rådmands sønnen fra Kolding Jørgen Skodborg, der først havde været i dronning Christines og siden i Christian II.s tjeneste og utvivlsomt var en dygtighed med en vis administrativ erfaring.⁶ Den samtidige Lundekannik Peder Iversen må da også indrømme, at han i sine næsten to år styrede ærkesædet godt.⁷ Værre stillede var Jørgen Skodborgs to udenlandske efterfølgere, Didrik Slagheck fra stiftet Münster og Johan Weze fra stiftet Utrecht.⁸ Det turde være givet, at ingen af dem kan have nået at få noget større kendskab til de lokale forhold i ærkestiftet, og antagelig har ikke blot Didrik Slagheck og Johan Weze, men også Jørgen Skodborg i høj grad været afhængige af administrationspersonalet fra ærkebisp Birgers tid. Sandsynligvis er dette forhold baggrunden for, at et omfattende underslæb kunne begås af ærkesædets vigtigste godsadministrative embedsmand, officialen Hans Skovgaard, der var udnævnt af Birger Gunneren og stik imod sædvane for officialer fik lov at virke under alle dennes tre efterfølgere indtil slutningen af 1522.⁹ Man må gå ud fra, at stiftsadministrationen i nogen grad normaliseredes fra og med 1523, da både Aage Jepsen Sparre og hans efterfølger Torben Bille var indfødte skåninger og tillige mangeårige medlemmer af domkapitlet, som formodentlig bedre og fastere end deres forgængere uden lokalkendskab har været i stand til at styre ærkestiftet. Til gengæld blev den gamle kirkes almindelige stilling stadig mere usikker og truet. I sin tid som ærkeelectus måtte Aage Jepsen Sparre ikke blot se reformationsbevægelsen opstå og vokse sig stærk; han måtte samtidig strides med rivalerne til ærkestolen og med den forhenværende official Hans Skovgaard. Oveni kommer, at hans problemer mangedobledes på grund af Fredrik I.s kirkepolitisk motiverede indblanding i disse kontroverser.

Da stridighederne om ærkesædet 1519–36 er udførligt behandlet af Gösta Johannesson i *Den skånska kyrkan och reformationen*, kan vi her nøjes med et kort resumé.¹⁰ Ærkebisp Birger døde den 10/12 1519, hvorefter kapitlet den 16/12 valgte kanniken Aage Jepsen Sparre til hans efterfølger. Christian II nægtede at godkende valget og henviste i stedet til sin sekretær Jørgen Skodborg, som kapitlet derefter valgte ved et fornyet valg den 5/1 1520, mens paven den 6/2 1520 udnævnte kardinal Paulus Aemilius de Cesis til administrator for Lundestift. Da Jørgen Skodborg nægtede at efterkomme kongens krav om udlevering af de besiddelser, ærkesædet besad med kongelig ret, Bornholm, de tre sydsånske herreder Ljunits, Vemmenhögs og Herrestads samt Åhus slot og by, lod kongen Jørgen Skodborg falde og fik i stedet valgt Didrik Slagheck. Hvornår valget fandt sted, er uvist, men den 12/7 1521 udnævnte paven Didrik Slagheck til ærkebiskop i Lund efter kardinal de Cesis' resignation. Endnu den

⁶ DBL XIII s. 446–448.

⁷ MHD I I s. 276.

⁸ Se om Didrik Slagheck DBL XIII s. 504f og om Johan Weze DBL XV s. 469f.

⁹ Se herom Ingesman 1984b.

¹⁰ Johannesson 1947 s. 9–61.

21/10 opholdt Jørgen Skodborg sig dog stadig i ærkestiftet, men den 25/11 indledtes Didrik Slagheck i Lund. Hans besiddelse af ærkestiftet blev dog kun af kort varighed, idet han allerede den 24/1 1522 blev brændt på Gammeltorv i København. Kapitlet blev derefter påtvunget en ny kongelig kandidat til ærkesædet, Johan Weze, der indledtes i Lund den 23/2 1522. Efter kun godt et år på ærkestolen fulgte han den 13/4 1523 Christian II i landflygtigheden. I sommeren 1523 kunne Aage Jepsen Sparre da samtykke i valget af 1519 16/12, hvorefter han på sædvanlig vis indførtes i domkirken. Aage Jepsen Sparre havde Lunde-kapitlets støtte, men måtte i de følgende år strides om ærkestolen med Jørgen Skodborg, der støttedes af Frederik I, Johan Weze, der støttedes af den landflygtige Christian II, og kardinal de Cesis, der efter Didrik Slaghecks død havde genoptaget kravet på ærkesædet. I Rom resignerede kardinal de Cesis til fordel for Jørgen Skodborg, der den 29/11 1525 udnævntes til ærkebiskop i Lund og den 31/1 1526 modtog palliet. I sommeren 1526 var Jørgen Skodborg da tilbage i Danmark som konfirmeret og indviet ærkebiskop i Lund, men på dette tidspunkt var Frederik I imidlertid ikke længere interesseret i en paveligt konfirmeret ærkebiskop, og den 19/8 1526 kom det til en overenskomst, der sikrede Aage Jepsen Sparre den foreløbige besiddelse af ærkestiftet. Efter knap en halv snes år på ærkesædet resignerede Aage Jepsen Sparre med kongens samtykke den 27/7 1532, og samme dag valgte kapitlet dekanen Torben Bille til hans efterfølger. Et forsøg fra Aage Jepsen Sparres og Torben Billes side på at opnå pavens godkendelse af resignationen mislykkedes. Som ærkeelectus styrede Torben Bille da Lunde stift, indtil han fængsledes natten mellem den 11/8 og 12/8 1536.

Som allerede sagt, må det formodes, at hverken Jørgen Skodborg, Didrik Slagheck eller Johan Weze har kunnet nå at sætte deres eget præg på ærkesædets godsadministration. Vi skal da også senere se, at hovedparten af embedsmændene og lensmændene i perioden 1519–23 kendes som ærkebispetjenere allerede i Birger Gunnersens tid. Der er derfor næppe grund til at beskæftige sig yderligere med de tre personer. Interessantere er Aage Jepsen Sparre og Torben Bille, fordi der med dem for første gang siden Hans Laxmands tid atter kommer dansk højadel på ærkestolen.

Ærkeelectus Aage Jepsen Sparre (1523–32)

Den gren af den skånske Sparreslægt, som Aage Jepsen Sparre tilhører, avancerer i senmiddelalderen meget kraftigt.¹¹ Stamfaderen var den skånske væbner Tyge Tullesen, der blot nævnes tre gange 1365–87, men ellers er ukendt. Tyge Tullesen medbeseglede 1365 i Lund for den lundensiske ærkedegn og

¹¹ Se om slægten DAA 1917 s. 511ff, især s. 515ff.

1377 sammesteds for ærkebisp Niels; han kan altså have haft nærmere tilknytning til Lundekirken eller ærkestolen. I 1387 havde Tyge Tullesen gods i Ramsåsa (Ramsåsa sn, Färs hd) i pant af Tue Galen, men ellers vides intet om hans godsbesiddelse, og han skrives ikke til nogen hovedgård.¹² Sønnen Tulle Tygesen, der nævnes 1415–47, skrives til Haglösa i Lilla Slågarp sogn i Skytts herred. Det kan formodes, om end ikke bevises, at Tulle Tygesen havde ærkebispesgods i forlening.¹³ At han havde tre gårde i Haglösa i leje af Lunde kapitel og domkirke, vides derimod med sikkerhed.¹⁴ I hvert fald fra 1436 skrives Tulle Tygesen i Haglösa, hvor han havde sin hovedgård. Tulle Tygesen er ellers mest kendt som medbesegler og medudsteder af tingsvidner; men skønt han således ikke er særlig fremtrædende, har hans økonomiske situation næppe været dårlig, da han i tre tilfælde modtog gårde i pant.¹⁵ Tulle Tygesens to sønner skal efter alt at dømme regnes til den bedre lavadel. Den mindst fremtrædende er Aage Tullesen, der fik den fædrene hovedgård Haglösa, hvortil han skrives 1449–59.¹⁶ Broderen Jep Tullesen skrives 1449 og 1459 til det lille ærkebispelen Åkarp (Skytts hd) ikke langt fra Haglösa. Han giftede sig med Else Henningsdatter (Meinstorf) og kom derved i besiddelse af Skurup (Skurup sn, Vemmenhögs hd), hvortil han skrives fra 1468; han levede endnu 1484. Muligvis i sin egenskab af ærkebispelensmand var Jep Tullesen i 1459 nærværende på Lunde landsting sammen med blandt andre ærkebisp Tue, mens han i 1468 sammen med en række andre personer, hvoraf flere med sikkerhed er ærkebispetjenere, var nærværende i ærkebispens mag i Lund. Efter erhvervelsen af Skurup ligger Jep Tullesen langt over bispelensmandsniveauet, men han opgav alligevel ikke helt rollen som kirkegodsadministrator. I 1475 lejede han således de tre gårde i Haglösa, som allerede faderen havde haft i leje af Lunde kapitel og domkirke. Desuden havde han gods i leje af provstiet i Lund og af Skt. Kathrine alter i Roskilde domkirke.¹⁷

¹² DD 3 VII nr. 231; DD 4 I nr. 296; Rep. 1 nr. 3620.

¹³ Hvis ærkesædets len Stora Slågarp, der omfattede 15 gårde i Stora Slågarp sogn og 16 gårde i nabosognet Lilla Slågarp sogn (Jordeböcker s. 454–458), bortforleenedes på denne tid, var ingen nærmere til at få det i forlening end Tulle Tygesen af Haglösa. I 1425 skrives Tulle Tygesen af »Hasløse« i et kun i afskrift kendt brev (Rep. 1 nr. 6218). Den nævnte lokalitet vil man naturligvis straks identificere med Haglösa, men faktisk kunne den lige så vel tænkes at være en forvanskning af et »Hasløf« eller lignende, hvorfor lokaliteten kunne være identisk med det lille ærkebispelen Håslöf (Skytts hd). Jf. dog om dette ovf. s. 197.

¹⁴ DDL IV s. 219f. Jf. LMCL s. 124, 209, 229.

¹⁵ SD III s. 13; DDL III s. 6, 137; Rep. 1 nr. 5962, 6218, 6367, 6834, 6840, 7383, 7731, U 576; DDL IV s. 219f.

¹⁶ Rep. 1 nr. 7892; Rep. 2 nr. 1031; DDL III s. 403–405. Han nævnes også DM 3 III s. 300; DDL III s. 415–417.

¹⁷ Til Åkarp: Rep. 1 nr. 7892; Rep. 2 nr. 1031; jf. ovf. s. 215f. Til Skurup: DDL IV s. 98f, 219f, 238, 262f, 265, 270f, 417–419; Rep. 2 nr. 3119, 3580, 3607, 4011, 4151. Mht. Skurup og hans giftermål se også Rep. 1 nr. 7383; DDL VI s. 167f; Rep. 2 nr. 10352, 10359. Nærværende sammen med ærkebispem: Rep. 2 nr. 1010; DCP s. 210. Leje af kirkegods: DDL IV s. 219f; ÆDA V s. 158 (P. 5); DDL IV s. 270f. Jf. Arhning 1970 s. 215ff.

Fra et lavadeligt udgangspunkt i slutningen af det 14. århundrede arbejdede Sparreslægten sig således opad, og med Aage Tullenses og Jep Tullenses sønner nåede slægten i slutningen af det 15. og begyndelsen af det 16. århundrede op i højadelen. Aage Tullesen havde i hvert fald én søn, ridderen og rigsråden Henrik Aagesen Sparre til Haglösa og Klågerup.¹⁸ En ellers ukendt skånsk væbner ved navn Ove Aagesen, der nævnes 1484, kunne være endnu en søn.¹⁹ Et kun i vidisse kendt brev fra 1472 nævner blandt medbeseglere af den bedre lavadel en »Olaff« Aagesen i Fulltofta (Frosta hd), der kan være identisk med Ove Aagesen – hvis han da ikke er en helt tredje søn af Aage Tullesen.²⁰ Ligesom Aage Tullesen altså muligvis havde en søn, der var ærkebispelensmand, havde Jep Tullesen en lidt mindre fremtrædende søn, der gik i ærkebispens tjeneste, ærkebisp Birgers allerede omtalte fodermarsk Tord Jepsen.²¹ Jep Tullenses øvrige sønner gjorde sig alle gældende på rigspolitisk plan.²² Oluf Jepsen var kongens fodermarsk og blev kort efter århundredskiftet ridder og lensmand på Beritzholm. Den meget benyttede lensmand Mourids Jepsen Sparre blev ridder og rigsråd i 1523, og samme år kom Aage Jepsen Sparre i besiddelse af ærkesædet, hvorved også han fik sæde i rigsrådet. Med tre medlemmer i rigsrådet tilhørte den skånske Sparreslægt i Aage Jepsen Sparres tid som ærkeelectus den mest indflydelsesrige højadel. I øvrigt skal det blot nævnes, at en af Jep Tullenses døtre var gift med Claus Ludvigsen (Rosenkrantz), hvilket er forklaringen på, at vi skal møde dennes sønner som ærkebiskoppelige pantelensmænd mv.²³

Aage Jepsen Sparre selv nævnes første gang, da han immatrikuleredes ved universitetet i Greifswald i juni 1483. I sommersemesteret 1484 blev han baccalaur og i vintersemesteret 1489 magister sammesteds.²⁴ Også efter at have taget magistergraden fortsatte han sine universitetsstudier. I december 1492 blev han således immatrikuleret ved universitetet i Rostock og i juli 1495 ved det juridiske fakultet ved universitetet i Köln.²⁵ Fra 1501 nævnes magister Aage Jepsen hjemme i Danmark som kannik i Lund. Der kan ikke være nogen tvivl om, at han residerede i Lund: Han nævnes i talrige breve, der viser hans færden i miljøet omkring domkirken i Lund og i skånske adelskredse.²⁶ Han ses ikke at

¹⁸ DAA 1917 s. 517f.

¹⁹ DAB s. 68, jf. s. 171. Den Ove Aagesen, der nævnes EGJ s. 314, er vel en anden.

²⁰ Rep. 2 nr. 3038.

²¹ Ovf. s. 278f.

²² Se DAA 1917 s. 516.

²³ Jf. Missiver II s. 431. Se i øvrigt ndf. s. 314ff.

²⁴ AUMUG I s. 89, 91, 112.

²⁵ MUR I s. 264; MUK II s. 379.

²⁶ DDL VI s. 9f, 53f, 86–88, 154, 233f, 305f, 312–314, 323, 329f, 334–336, 362, 370f, 371f, 374f; Rep. 2 nr. 10033, 10134, 10333, 10494, 10576, 10803, 10941, 11268, 11789; MRS s. 42; DFRH II s. 37f; RA. Privatarkiver, Aage Jepsen Sparre: 1519 6/7; RA. Privatarkiver på pergament, Christiern Nielsen Dyre: 1519 4/8; Pontoppidan 1744 s. 397–400; RA. Privatarkiver på pergament,

have haft andre kirkelige embeder som kannik, men han havde nogle formodentlig ret indbringende »ben«. I 1511 fik han således af ærkebisp Birger overdraget priordømmet i Skt. Peders nonnekloster i Lund, som han havde indtil sin død.²⁷ Desuden var han i 1510 prokurator for provsten Ove Bille, og i 1511 blev han efter den afdøde dekan prokurator for en Roskildekannik, der havde et alter i Lund.²⁸

Som sagt valgte Lundekapitlet efter ærkebisp Birger Gunnarsens død i slutningen af 1519 til hans efterfølger magister Aage Jepsen Sparre, der dog først kom i besiddelse af ærkesædet i sommeren 1523. Ni år efter, i sommeren 1532, resignerede han til fordel for dekanen Torben Bille. Ved resignationen forbeholdt han sig jurisdiktionen af Frosta herred (med visse undtagelser), de to nonneklostre Skt. Peders kloster i Lund og Bosjö kloster samt ærkebispelenet Håglinge i Göinge herred.²⁹ Skt. Peders kloster i Lund havde han som sagt haft siden 1511, og at han virkelig kom i besiddelse af Bosjö kloster, ses af breve fra 1534.³⁰ Da Aage Jepsen Sparre allerede på et uvist tidspunkt i 1532 tituleres dekan i Lund, må han ved resignationen tillige have overtaget dekanatet efter Torben Bille, om end han stadig kaldes electus eller eventuelt »den gamle electus« og først efter Reformationen fortrinsvis omtales som dekan i Lund. Dekanatet havde Aage Jepsen Sparre indtil sin død i slutningen af 1540 eller begyndelsen af 1541.³¹ Ved Aage Jepsen Sparres død blev foruden dekanatet også et kanonikat i Lund ledigt.³² Det vides ikke, om der er tale om det kanonikat, som han oprindeligt besad, eller om det er et, han har fået i forbindelse med sin resignation i 1532.

Ærkeelectus Torben Bille (1532–36)

Den sjællandske Billeslægts opstigen fra lavadel til højadel er allerede omtalt ovenfor i forbindelse med redegørelsen for ærkebisp Peder Lykkes slægtsforhold.³³ I slutningen af det 15. århundrede er slægten ubetinget højadelig, og ik-

Niels Nielsen Brahe: 1520 21/7; LAL. Lunds domkapitels arkiv, Pergamentsbrev 1522 21/7; DGLM I s. 515–517. Jf. om Aage Jepsen i øvrigt DBL XIII s. 589f.

²⁷ DDL VI s. 323; MRS s. 42, 169f; RA. Privatarkiver, Aage Jepsen Sparre: 1520 13. el. 20/7, 1520 16/10; LAL. Lunds domkapitels arkiv, Pergamentsbrev 1522 21/7; MHD 2 II s. 393–398, 403f, 404f; RA. Lund St. Peders kloster: 15(3)7 10/10 (jf. Rep. 2 VI s. 247f); DM 3 VI s. 202; DK s. 116; DFRH II s. 198f; RA. Privatarkiver på pergament, Esge Pedersen Bille: 1538 9/12.

²⁸ DDL VI s. 305f, 329f, 362 = Missiver II s. 286f, 330, 353.

²⁹ MHD 2 II s. 393–398.

³⁰ MHD 2 II s. 402, 403f.

³¹ Nævnt som dekan: FFR s. 472; RA. Lund St. Peders kloster: 15(3)7 10/10 (jf. Rep. 2 VI s. 247f); DFRH II s. 190; MRS s. 169f = MHD 2 II s. 404f; DK s. 116. Eksempler på at han tituleres som electus efter sin resignation: MHD 2 II s. 398–400, 400–402, 402, 403f, 404; DFRH II s. 140; RDRF I s. 333, 557; MRS s. 124; DM 3 V s. 315, 319.

³² DK s. 191 = DM 3 VI s. 293.

³³ Ovf. s. 186f.

ke mindst kong Hans' favorisering af Bille'rne gav slægten en enestående position inden for den danske højadel i begyndelsen af det 16. århundrede. Bille'ernes historie og slægtsforhold omkring 1500 er i øvrigt så velkendt, at en nærmere omtale er unødvendig.³⁴ Her skal vi derfor nøjes med en kort omtale af Torben Billes fader og Torben Bille selv.

Skønt Billeslægten som sagt oprindelig var hjemmehørende på Sjælland, må Torben Bille nærmest karakteriseres som værende af *skånsk* adel. Hans fader Steen Basse Bille var ganske vist søn af den sjællandske ridder og rigsråd Torben Bille til Allinde og Svanholm i dennes ægteskab med Sidsel Ovesdatter Lunge, men Steen Bille knyttede meget tidligt forbindelser i Skåne.³⁵ Han var første gang gift med Ellen Stigsdatter (»Krognos«), der døde i 1474.³⁶ Med hende havde han børn, som overlevede deres moder, men siden døde, hvilket er forklaringen på, at han 1476 skrives til »Krognos«-slægtens skånske hovedgård Krapperup.³⁷ Ved det endelige skifte 1491 med Oluf Stigsen (»Krognos«) og broderen Bent Bille, der ligeledes var gift med en søster til Oluf Stigsen, udkøbtes Steen Bille imidlertid af sin part i de fire skånske hovedgårde Bollerup, Krapperup, Kälkestad og Karsholm, som alle gik til Oluf Stigsen.³⁸ Af en af de fæstegårde, som Steen Bille fik ved dette skifte, oprettede han hovedgården Ljungsgård (Södra Vram sn, Luggude hd), som han fortrinsvis skrives til fra

³⁴ Der henvises til Mollerup 1893.

³⁵ I det følgende gives en række supplerende oplysninger til biografien hos Mollerup 1893 s. 399–406.

³⁶ DAG nr. 161.

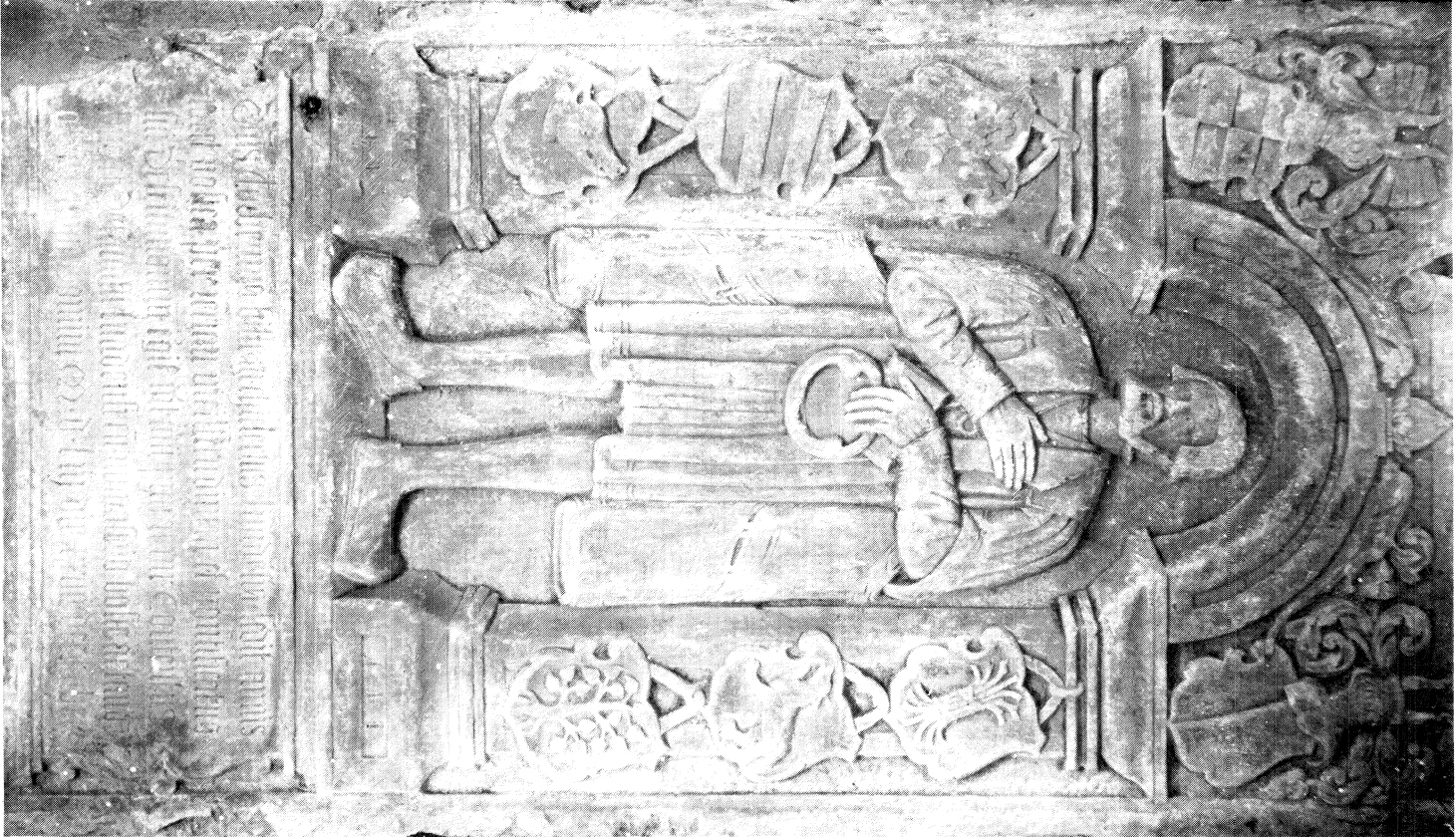
³⁷ Rep. 2 nr. 3813, 3915, 6940.

³⁸ Rep. 2 nr. 6940. Jf. Ulsig 1968 s. 247, 256.

Fig. 28. I løbet af 1400- og 1500-tallet afgrænser den danske adel sig nedadtil og bliver en fåtalligere, men til gengæld rigere, mægtigere og fornemmere stand. I takt hermed vokser adelens standsbevidsthed og slægtsstolthed. Dette kommer blandt andet til udtryk gennem anbringelsen af heraldisk udsmykning på gravmæler, bygninger, inventar og lignende, ofte i form af en opstilling af en persons forfædres våbener, hans anevåbener. Udvidelsen af antallet af anevåbener er et meget illustrativt eksempel på udviklingen. På gravstenen over ærkebisp Tue Nielsen († 1472) findes blot et enkelt våbenskjold, mens gravstenen over ærkebisp Jens Brostrup († 1497) viser både hans fædrene og hans mødrene våbener (se s. 207 og 225). Gravstenen over ærkeelectus Torben Bille († 1552), der ligesom de to andre findes i domkirken i Lund, fremviser derimod hele otte anevåbener. Anevåbener opstilles normalt efter det såkaldte »springende opstillingssystem«. Dettets princip er, at anevåbenerne opstilles i den rækkefølge, der dukker nye våbener op, når man går tilbage i anerækken, idet de mandlige linier gives fortrin. Det vil sige, at våbenerne opstilles i en bestemt nummerorden: først 1. faderens og 2. moderens, så 3. farmoderens og 4. mormoderens (idet farfaderens og morfaderens jo er identiske med henholdsvis faderens og moderens), dernæst 5. farfaderens mors og 6. morfaderens mors samt 7. farmoderens mors og 8. mormoderens mors osv. Ifølge gravstenen over Torben Bille skulle hans mormoders mor altså være af en slægt, der førte et træ i sit skjold, idet et sådant våben er det sidste i våbenanetavlens anden række. Dette er korrekt. Torben Billes oldemoder var Margrethe Eriksdatter af slægten Krummedige, der har et lindetræ i sit våben. Fru Margrethe, der var gift med den svenske stormand Christiern Nilsson (Vasa), levede i første halvdel af 1400-tallet, altså 100 år før Torben Bille. (Foto: Nationalmuseet, København).

1504 til sin død i 1522.³⁹ Steen Bille var ridder i 1481 og betragtedes allerede da som hjemmehørende i Skåne.⁴⁰ Senest 1486 fik han Gladsax len og Albo herred samt godslenet Västerstad Treding (Färs hd).⁴¹ Steen Bille skrives ofte af Glad-sax, som han havde indtil 1506.⁴² Västerstad havde Steen Bille indtil sin død, hvorefter det overgik til sønnen Claus Bille og siden for øvrigt til dennes søn.⁴³ Steen Bille blev optaget i rigsrådet senest 1489 og virkede som landsdommer i Skåne i hvert fald 1495–1519.⁴⁴ Ret hurtigt efter sin første hustrus død blev Steen Bille gift med Margrethe Clausdatter (Rønnow), der døde i 1515, mens hr. Steen selv som sagt døde i 1522.⁴⁵ Af Steen Billes børn skal kun nævnes ær-keelectus Torben Bille, Birgitte Bille, der var gift med Jens Torbernsen (Rosen-sparre), og den meget fremtrædende ridder og rigsråd Claus Bille.⁴⁶ Vi skal siden møde Torben Billes søster Birgitte Bille, hans fætter Eiler Rønnow og hans moders kusine Ellen Korfitzdatter Rønnow som indehavere af ærkebis-koppelige len i 1530'erne.

Torben Bille selv møder vi første gang, da han i november 1492 immatriku-leredes ved det artistiske fakultet ved universitetet i Köln, hvor han i marts 1497 blev magister.⁴⁷ Med sin højadelige baggrund og sin magistergrad var det kun naturligt, at Torben Bille straks efter hjemkomsten fra Köln fik et kanoni-kat i Lund. Han nævnes som kannik i Oluf Esbernsens testamente fra 1505, men forekommer ellers ikke i lundensiske breve fra denne tid; i stedet nævnes han i breve sammen med sine slægtninge.⁴⁸ Der er heller ingen tvivl om, at disse har spillet en stor rolle for hans karriere. Specielt gælder dette fætteren, den kongelige kansler Ove Bille, der i 1507 fik provstiet i Lund. Ove Bille residerede ikke i Lund, og Aage Jepsen Sparre var som nævnt hans prokurator, men også Torben Bille oppebar en del af provstiets indtægter på Ove Billes vegne.⁴⁹ Mens Ove Bille var kansler, tjente Torben Bille som kongelig sekretær; som

³⁹ Rep. 2 nr. 10033, 10402, 11110, 11337, 11515; DM 3 II s. 148; DAB s. 47f; DAG nr. 161. Før oprettelsen af Ljungsgård og nogle ganske få gange derefter skrives Steen Bille til den fædrene hovedgård Allinde (f.eks. Rep. 2 nr. 3115, 3137, 3138, 3735, 6177, 6940, 6941, 6967, 6968, 7018, 7129, 7264, 7266, 7765, 8214, 10601, 10835, 11511, 12696).

⁴⁰ DM 4 II s. 149.

⁴¹ DM 4 II s. 166.

⁴² Rep. 2 nr. 6790, 8471; DDL V s. 120, (138f), (140), 165f, 179f, 194f, 219f, 280f, 281f, 289f, 368f; DDL VI s. 62f, 213f; DM 4 II s. 152, 170. Hans efterfølger på Gladsax nævnes 1507 16/1: Rep. 2 nr. 10750.

⁴³ Erslev 1879a s. 63.

⁴⁴ Mollerup 1893 s. 403f; W. Christensen 1903 s. 695; SRA. B 29, Lunde dombkyrckio nr. 492. Jf. Rep. 2 nr. 7570.

⁴⁵ DAG nr. 161.

⁴⁶ Mollerup 1893 s. 405f, jf. s. 540–552, 761ff.

⁴⁷ MUK II s. 329 med note 100.

⁴⁸ DDL VI s. 169–177; Rep. 2 nr. 10780, 10782, 11515, 12244. Ifølge registret til Rep. 2 kan den i brevene nr. 12971 og 11331 nævnte Torben Bille godt være vores kannik. Det virker dog underligt, at han ikke tituleres magister.

⁴⁹ DDL VI s. 305f = Missiver II s. 286f.

sådan nævnes han 1512–20.⁵⁰ Efter Peder Poulsens død i 1511 fik Torben Bille dekanatet i Lund, hvortil kongen havde præsentationsretten. Torben Bille nævnes som dekan fra 1512 til 1532, men i den tid, hvor han forekommer som kongelig sekretær, kan han dog ikke påvises som residerende.⁵¹ Først fra 1522 træffes Torben Bille virkelig i Lund.⁵² Andre embeder end dekanatet i Lund ses Torben Bille ikke at have besiddet, før han i 1532 blev ærkeelectus i Lund.

Embedsmændene

Officialen *Hans Skovgaard* virkede indtil slutningen af 1522. Det var efterfølgeren på officialsposten *Jep Falk*, der omkring årsskiftet 1522–23 stod for fængslingen af den for underslæb sigtede Hans Skovgaard, hvorefter han virkede som official i hvert fald indtil 1528.⁵³ Slægten Falk i Skåne, som Jep Falk tilhører, er et interessant eksempel på en lavadelsslægt, der dukker op endnu så sent som omkring 1520, uden at vi har nogen anelse om dens oprindelse.⁵⁴ Jep Falk nævnes første gang i kilderne i 1521, da det oplyses, at han skyldte ærkeelectus 100 rhinske gylden.⁵⁵ I perioden 1523–28 virkede Jep Falk, som allerede sagt, som official. I 1528 oplod ærkeelectus Aage Jepsen Sparre »for lang oc tro thienniste skyldtt, som Jep Falck hanom oc Lunde sede beuist hagde«, til Jep Falk fire gårde, som Jep Falks hustrus broder havde solgt magister Christiern Pedersen med genkøbsret, men som Aage Jepsen Sparre var blevet tildømt, efter at magister Christiern udrømte til kongens fjende Søren Norby.⁵⁶ Listen over indehavere af forleneringer fra Lunde domkirke ved bispegodsets inddragelse oplyser, at Jep Falk har et hospital, »szom er xvijj gordhe och j mølle«, og Jep Falk skrives da også »till Spedall« 1536–37.⁵⁷ Det anonyme hospital er Skt. Jørgens hospital uden for Tommarp.⁵⁸ En mulig forklaring på, at Jep

⁵⁰ DDL VI s. 380–382; SS 1 II 1 s. 192f; SRA. B 29, Lunde dombkyrckio nr. 485.

⁵¹ Han fik da også i 1512 og igen i 1520 af paven lov at forene flere embeder og tilladelse til ikke at residere (DDL VI s. 380–382; APD nr. 6422). I december 1519 skrev han – ligesom provsten Ove Bille – fra København til kapitlet i Lund, at han på grund af forfald ikke kunne deltage i valget af ny ærkebiskop efter afdøde Birger Gunnensen (SRA. B 29, Acta privata nr. 696, 698).

⁵² DDL VI s. 380–382; RA. Privatarkiver på pergament, Anders Bentsen Bille: 1517 26/5; SRA. B 29, Acta privata nr. 696; RA. Privatarkiver på pergament, Niels Nielsen Brahe: 1520 21/7, 1522 9/12; APD nr. 4797, 6422; SS 2 III s. 64; DGLM I s. 515–517; DM 4 IV s. 104f; RA. Lunde ærkebispis proces 1523–28: 1526 16/3, 1528 23/7; MRS s. 81f, jf. s. 289f; RA. Lunde ærkebisp: 1529 4/8; DKI s. 43, 43f, 97, 129; FFR s. 305; MHD 2 II s. 389–393, 398f.

⁵³ SRA. B 29, Acta privata nr. 744, jf. DM 4 IV s. 103f; RA. Lunde ærkebispis proces 1523–28: 1526 16/3, 1528 18/10.

⁵⁴ Jf. DAA 1892 s. 121f. Se i øvrigt om slægten og Jep Falk Ingesman 1984a s. 305f.

⁵⁵ SRA. B 29, Acta privata nr. 710.

⁵⁶ KS 2 V s. 819f.

⁵⁷ Erslev 1879b s. XXXVIII; RDRF I s. 556.

⁵⁸ Det fremgår af en fra samme tid stammende optegnelse i Danske Kancelli: »Jep Falck hefft dat hospital vor Tommerup« (RA. Danske Kancelli. B. 46. Diverse (1481–1571). Nr. 59c).

Falk som forhenværende official fik dette hospital i stedet for et regulært godslen, er formodentlig, at ærkesædet ikke ejede særlig meget gods i Sydøstskåne, hvor Jep Falk havde sine godsinteresser. Efter sin tid som official var Jep Falk stadig i ærkeelectus' tjeneste. I 1529 og i 1533 optog han således til fordel for Lundesædet lovhævder på gods i Vemmenhøgs og Ingelstads herreder. Det hænger sammen med, selv om det først siges direkte i 1536, at Jep Falk på denne tid var slotsfoged på Näsbyholm, hvorunder disse herreder lå.⁵⁹ Efter Reformationen fortsatte Jep Falk 1536–40 som embedsmand på Näsbyholm.⁶⁰

Efter Jep Falk udnævntes for første gang i over 100 år atter gejstlige officialer. *Jens Mogensen* må have været official i hvert fald fra anden halvdel af 1529 til sin død i sommeren 1532.⁶¹ *Erik Daa* er sandsynligvis tiltrådt umiddelbart efter forgængerens død, men nævnes dog først eksplicit som official i 1533.⁶² Begge var kanniker i Lund.⁶³

Den sidste lundensiske official var imidlertid atter en verdslig lavadelsmand, *Jørgen Urne*, der nævnes som official 1534–36 og efter Reformationen fortsatte som regnskabslensmand på Lundegård 1536–40.⁶⁴ *Jørgen Urne* tilhører en gren af Urneslægten, der kommer til Skåne med hans fader Lage Urne.⁶⁵ Lage Urne træffes allerede 1489 i ærkestiftet. I 1494 har han i Lund beseglet et brev sammen med blandt andre Jens Brostrup, Poul Laxmand og ærkebispelensmændene Erik Jensen Urup og Tue Bagge. Det er følgelig sandsynligt, at Lage Urne er begyndt sin skånske karriere i ærkebispens tjeneste. Antagelsen heraf bekræftes ved, at vi 1502 møder ham som lovhøring på Skårby mark, da ærkebisp Birger selvtolvte fuldgjorde en lovhævd; det siges udtrykkeligt, at Lage Urne optræder med ærkebispens fuldmagt i stedet for den oprindeligt udpegede ærkebispelensmand Peder Lang.⁶⁶ Lage Urne var omkring 1500 gift med Signe Jepsdatter Lang »de Busarop«, der var søster til brødrene Peder Lang og Jep Lang d.y. og først havde været gift med Jens/Niels Poulsen af Bosarp (Risekatlösa sn, Luggude hd). Sandsynligvis har Signe Jepsdatter Lang overlevet og dermed arvet nogle tidligt afdøde børn, der var arvinger både til faderens Bosarp og til farbroderen Karl Poulsens Bälteberga (Ottarp sn, Luggude hd). Ved dette ene heldige giftermål kom Lage Urne derfor i besiddelse af hele

⁵⁹ ÆDA IV s. 356f (BD. 1), s. 357f (BE. 1.2, jf. BE. 5); RJM s. 34.

⁶⁰ DM 3 VI s. 42, 143; DK s. 20; RDRF I s. 398f, 406; RDRF II s. 393.

⁶¹ RA. Privatarkiver på papir, Aage Jepsen Sparre: 1530 29/1 (dette brev er hr. Jens' fjerde landstingsvidne i sagen, som altså må være påbegyndt i 1529); RA. Lunde ærkebisp: 1530 12/6; ÆDA IV s. 361 (BK. 2), s. 363 (BM. 7); FFR s. 296 (forkert dato). Jf. MHD 2 II s. 405f; RDRF II s. 364–366.

⁶² RA. Privatarkiver på papir, Axel Axelsen Brahe: 1533 3/3; RA. Lunde ærkebisp: 1533 30/8; ÆDA IV s. 357 (BE. 4–8). Jf. SRA. B 29, Lunde domkyrckio nr. 700, 706, 718; GDD IV s. 290.

⁶³ Se om dem Ingesman 1985b s. 89f.

⁶⁴ RA. Reg. 108 A pk. 12. Udgiftsregnskabet 1534–35 fol. 2r; DM 3 VI s. 76, 77, 108, 143, 188f. Jf. DK s. 131 og Erslev 1879a s. 3.

⁶⁵ Se om slægten DAA 1904 s. 467ff samt mht. detaljerne i det følgende Ingesman 1984a s. 301f.

⁶⁶ Rep. 2 nr. 6461; SRA. Pergamentsbrev 1494 14/4; DDL VI s. 86–88.

Fig. 29. Med denne gravsten fra Risekatsløsa kirke over den forhenværende ærkebispetjener Jørgen Urne († 1560) og hans hustru Magdalene Brahe († 1571) når antallet af anevåbener et højdepunkt: For hver af de to ægtefæller er opstillet hele 16 anevåbener. At kontrollere en sådan våbenanetavle, der går tilbage til tilpodeforældrene, der levede omkring 150 år tidligere, kræver et stort arbejde og vil ofte vise sig at være en umulig opgave. Når det ikke lige drejer sig om den højeste højadel, vil man ret hurtigt støde på lavadelsslægter, der enten er helt ukendte, eller om hvilke vores genealogiske viden i hvert fald er meget mangelfuld. Omvendt kan våbenanetavlernes informationer være vigtige brikker i det puslespil, som arbejde med den middelalderlige lavedels genealogi oftest er. (Foto: Nationalmuseet, København).

to hovedgårde, og i 1530 kunne han umiddelbart inden sin død skifte mellem sine to sønner, således at Jørgen Urne fik Bosarp gård, mens Claus Urne fik Bälteberga gård.⁶⁷ Omkring 1520 blev Lage Urne landsdommer i Skåne, og dette embede beklædte han indtil sin død i 1530.⁶⁸ På sin gravsten, men kun dér, kaldes han ridder. Riddertitlen, som han altså først kan have opnået ganske kort tid før sin død, var formodentlig en kongelig belønning for landsdommertjenesten. Skønt Lage Urne således efterhånden hævede sig betydeligt over ærkebispelensmandsniveauet, fik begge hans sønner dog tilknytning til Lundekirken. Claus Urne blev domprovst i Lund i 1524 og havde siden dette prælatur indtil sin død i 1562.⁶⁹ Jørgen Urne virkede som sagt som official 1534–36 og siden som regnskabsmand på Lundegård 1536–40. Skønt Jørgen Urne efter Reformationen ikke er så fremtrædende som broderen, der blev rigsråd, havde han dog flere skånske len og beklædte i 1540'erne embedet som landsdommer i Skåne, der for øvrigt næsten blev arveligt i slægten i det 16. århundrede.⁷⁰ Jørgen Urne blev gift med Magdalene Tygesdatter Brahe af den bedste skånske højadel og døde først i 1560.⁷¹

Embedet som fodermarsk beklædtes i 1521 af den allerede omtalte *Axel Urup*.⁷² I 1527 var det *Hartvig Thomesen Juel*, der var fodermarsk til Lundegård.⁷³ Hartvig Thomesen Juel, der ellers ikke har nogen tilknytning til ærkestiftet, var søn af Thomes Iversen til Astrup, der var en halvbroder til Ribebispen Hartvig Juel (1483–98) og dennes lensmand på Trøjborg.⁷⁴ Thomes Iversen, der mistede Trøjborg, efter at Iver Munk havde overtaget Ribe bispestol, men til gengæld senere havde de kongelige pantelen Skivehus og derefter Lund på Mors, var gift med Lene Ludvigsdatter Rosenkrantz, hvis broder Claus Ludvigsen var gift med ærkeelectus Aage Jepsen Sparres søster Christence Jepsdatter (Sparre).⁷⁵ Forklaringen på, at vi møder den jyske Hartvig Thomesen Juel som ærkeelectus' fodermarsk, må da være den, at han som ganske ung er blevet sendt over til ærkestiftet for i nogle år at gøre en slags hofsindetjeneste hos morbroderens svoger på ærkestolen.⁷⁶ Andet end en kortvarig visit i Skåne

⁶⁷ DaD I nr. 140.

⁶⁸ DAG nr. 305; FFR s. 170; PRFSS II s. 395f; SRA. B 29, Lunde dombkyrckio nr. 492, 573, 603, 611, (626), 647, 653. Oplysningen DAA 1904 s. 469f om, at han var landsdommer helt fra 1509, bygger på en misforståelse af regesten ÆDA IV s. 364 (BM. 10). Lage Urne må have afløst Steen Bille som landsdommer, jf. ovf. s. 302.

⁶⁹ FFR s. 43; APD nr. 4991, 5006, 5010. Se om ham i øvrigt DBL XV s. 182f.

⁷⁰ DAA 1904 s. 470.

⁷¹ DAG nr. 488.

⁷² SRA. B 29, Acta privata nr. 710.

⁷³ RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1527 26/10.

⁷⁴ DAA 1927 s. 11.

⁷⁵ DAA 1910 s. 388f.

⁷⁶ Hartvig Thomesen Juel, der ikke nævnes i kilderne før 1527, kaldes velbyrdig »svend«, da han optræder som fodermarsk, og døde først i 1572, så han må i 1527 ikke blot have været ugift, men også ganske ung (DAA 1927 s. 14. Jf. om »svend« contra »mand« W. Christensen 1913 s. 48ff).

blev der dog ikke tale om. Allerede i 1536 nævnes Hartvig Thomesen Juel til Palsgård blandt ridderskabet i Jylland, og siden har han ingen forbindelser øst for Øresund.⁷⁷

Hovedparten af slotsfogederne er allerede omtalt. *Jens eller Niels Jepsen* med Bryskevåbenet var antagelig slotsfoged på Näsbyholm i foråret 1520.⁷⁸ I 1522 havde *Axel Urup* Näsbyholm på afgift.⁷⁹ I henholdsvis 1529 og 1533 optog *Jep Falk* til fordel for Lundesædet lovhævder på gods i Vemmenhøgs og Ingelstads herreder, hvilket som sagt utvivlsomt betyder, at han allerede da var slotsfoged på Näsbyholm; i sommeren 1536 omtales han eksplicit som sådan.⁸⁰

Det er uvist, hvem der var slotsfoged på Åhus efter den i det foregående kapitel omtalte væbner *Peder Knudsen*, der »opgav« slottet i det skånske oprør 1525.⁸¹ Nok varetog Villands herreds og Åhus stads dekan *Oluf Jepsen* i en enkelt sag 1529–30 samme funktioner som en slotsfoged, men det er ikke hr. Oluf, der har ført det bevarede Åhusregnskab fra 1532–33, da regnskabet flere gange omtaler ham i tredje person.⁸² Før Reformationen må hr. Oluf imidlertid have overtaget administrationen af Åhus, eftersom han i 1537 fik kvittering på alt regnskab af Åhus len »fran paske som screffuis mdxxxvj och till paaske ther nest epther som screffuis mdxxxvij«. ⁸³

Elleholm var formodentlig i hele perioden mellem 1519 og 1536 bortforlenet på afgift, idet *Knud Lauridsen Giedde*, der betalte afgift af lenet i 1522 og havde det endnu i 1536, som tidligere nævnt højst sandsynligt har fået lenet allerede under ærkebisp Birger.⁸⁴

På Hammershus sad *Steen Steensen (Laxmand)* utvivlsomt indtil sin død i foråret 1521.⁸⁵ Fra efteråret 1521 nævnes *Niels Jepsen* med Bryskevåbenet som embedsmand på Hammershus. Det er allerede omtalt, at Niels Jepsen fortsatte som høvedsmand, efter at Christian II havde tiltunget sig besiddelsen af Bornholm, og at han siden blev taget til fange ved lybækkernes erobring af øen i august 1522.⁸⁶ Den sidste ærkebiskoppelige høvedsmand på Hammershus før Bornholms overdragelse til Lübeck i 1525 var *Mikkel Hals*.⁸⁷

Da Mikkel Hals fører samme våben som en langelandsk herredsfoged og væbner *Jens Madsen af Lindelse* og hans søn *Esbern Jensen i Lindelse* i anden halvdel af det 15. århundrede, har *Nyt dansk Adelslexikon* konstrueret en

⁷⁷ DM 3 VI s. 56.

⁷⁸ LFK s. 151.

⁷⁹ SRA. B 29, Acta privata nr. 737; Jordeböcker s. 552.

⁸⁰ ÆDA IV s. 356f (BD. 1–5 og BE. 1–2); RJM s. 34.

⁸¹ Jf. FFR s. 94 samt ovf. s. 280.

⁸² T. Dahlerup 1963 s. 65; ovf. s. 106 med note 107.

⁸³ DM 3 VI s. 181f. Jf. DK s. 52f.

⁸⁴ Jordeböcker s. 537; Erslev 1879b s. XXXVIII. Jf. ovf. s. 274.

⁸⁵ Ovf. s. 275ff.

⁸⁶ ABH s. 62; ovf. s. 279.

⁸⁷ ABH s. 71ff, jf. s. 126f.

adelsslægt ved navn Hals af Langeland.⁸⁸ Mikkel Hals har imidlertid intet med Langeland at gøre, men tilhører de bornholmske frimænd.⁸⁹ Hans våben er ganske vist et andet end det, der føres af den førnævnte Jørgen Hals på Bornholm, men der er intet til hinder for, at der har været flere Halsslægter på Bornholm, eller at forskellige medlemmer af samme frimandslægt har anvendt forskellige våbener, idet der måske ikke har været de samme traditioner for våbenførelse på Bornholm som andetsteds.⁹⁰ Ved at gå i ærkebiskoppelig tjeneste lykkedes det Mikkel Hals at hæve sig over de bornholmske frimænd og blive skånsk lavadel. Efter at Mikkel Hals havde været høvedsmand på Hammershus, træffer vi ham igen i 1533, da han sammen med Bjørn Steensen (Laxmand) var en Lundekanniks lovhøring på Skåne landsting.⁹¹ Mikkel Hals tjente vel allerede da i ærkeelectus' lavadelige svendekreds, idet vi træffer både ham og Bjørn Steensen på lønningslisten blandt de adelige svende i Lundegårds udgiftsregnskab 1534–35.⁹² Ved ærkebispegodsets inddragelse havde Mikkel Hals en ukendt forlening på 13 gårde, »szom giffuer theris landgild till kirckenn«.⁹³ På Bornholm havde Mikkel Hals allerede 1532 brev på Skt. Jørgens hospital, der ifølge Lunde Stifts Landebog fra omkring 1570 og Bornholms Jordebog 1598–99 omfattede »sædegården« Spidlegård og 15 tilliggende bondegårde.⁹⁴ Selv om det var ærkebispens, der bortforleuede hospitalet før Reformationen, kan det dog næppe være hospitalsgodset på Bornholm, der menes med de 13 gårde, som giver deres landgilde til kirken.⁹⁵

Mikkel Hals var gift med Abel Breide af en sønderjysk slægt.⁹⁶ Hun havde tjent dronning Dorothea og kom vel til kongeriget i dronningens følge, da det sønderjyske hertugpar blev dansk kongepar. Måske var det ikke mindst på grund af den gunst, hans hustru nød hos dronningen, at Mikkel Hals efter Reformationen modtog en række mindre gods- og tiendeforleninger i Skåne, mens han ellers ikke ses at have gjort sig gældende som lensmand. I 1541 fik Mikkel Hals Näsbyholms slot og ladegården samt nogle tilliggende gårdsæder, mens selve Näsbyholm len med dets tre herreder var lagt under Malmøhus.⁹⁷ Senere fik Mikkel Hals yderligere gårdsæder, gårde og en tiende til Näsbyholms slot.⁹⁸ Allerede inden Mikkel Hals' død fik fru Abel Breide i 1549 for sin

⁸⁸ DAS C xxii 3, 4. Se om de to Rep. 2 nr. 1180, 1230, 1333, 1536, 3888, 4438, 4440, 5182; Lütken 1909 s. 549f, 553f, 554f, 556f, 565f. Jf. NDA s. 112.

⁸⁹ ABH s. 275, jf. KB 1556–1560 s. 297.

⁹⁰ Jf. om Jørgen Hals DAS H liv 1; ovf. s. 247.

⁹¹ SRA. B 29, Lunde dombkyrckio nr. 722. Den fejldaterede regest Rep. 2 nr. 4342 hører vist hjemme i samme sammenhæng.

⁹² RA. Reg. 108 A pk. 12. Udgiftsregnskabet 1534–35 fol. 2r, 3v, 7r, 9r, 10r.

⁹³ Erslev 1879b s. XXXVIII.

⁹⁴ ABH s. 87f, 105, 358f, 545f, jf. LSL II s. 549.

⁹⁵ Efter Reformationen var det kongen, der bortforleuede hospitalet: ABH s. 174, 278, 300f.

⁹⁶ DAA 1889 s. 84.

⁹⁷ DK s. 165. Jf. DK s. 273; DM 4 I s. 240; DM 4 IV s. 337; RA. Reg. 108 A pk. 23. Malmøhus lens regnskab 1546–47.

⁹⁸ DK s. 241, 309, 357f. Jf. DM 4 I s. 242, 321.

tro tjeneste hos dronning Dorothea livsbrev på Näsbyholm med de tilliggende gårde og gårdsæder – muligvis et vidnesbyrd om, at det i virkeligheden var hustruen, der var den egentlige forleningsmodtager.⁹⁹

Ved omtalen af de ærkebiskoppelige lensmænd i perioden 1519–36 er det naturligt at begynde med udgangspunkt i Registrum penningorum, der giver navnene på en række lensmænd i 1522, og derefter slutte af med udgangspunkt i listen over indehavere af forleninger fra Lunde domkirke ved ærkebispesgodsets inddragelse i 1536.

Lensmændene 1522

Registrum penningorum oplyser, at hustru Margrethe har det lille Åkarp len (Skytts hd). Hun er identisk med *Margrethe Manderupsdatter (Manderup)*, gift med Peder Nielsen Jude (Norby af Skovgaard), som havde lenet allerede i Jens Brostrups tid. Margrethe Manderupsdatter, Peder Nielsens efterleverske i Åkarp, levede endnu i 1517, men da hendes navn i Registrum penningorum er overstreget, skønt lensafgiften er betalt, er hun måske død netop her i efteråret 1522.¹⁰⁰

Indehaver af det halvstore Gislöv len (Skytts hd) i 1522 var *Jens Jepsen*, identisk med Niels Jepsen med Bryskevåbenet. Han havde fået lenet af ærkebisp Birger, men havde netop i 1522 problemer med at betale sin lensafgift. Skønt kongen i 1524 skrev til kapitlet og bad det lade Niels Jepsen få det ham af ærkebisp Birger forlenede gods igen, hvilket electus ville tage tilbage, mistede Niels Jepsen sikkert sit len.¹⁰¹ I 1534–35 nævnes en ikke-adelig foged ved navn Mads Jude på Gislöv, der tænkeligt allerede nu fungerede som ladegård for Näsbyholm.¹⁰²

Jens Holgersen Ulfstand fik allerede 1495 det lille Tullstorp len (Ingelstads hd), og dette havde han ifølge Registrum penningorum endnu i 1522. Han døde imidlertid i begyndelsen af det følgende år.¹⁰³

Hans Skovgaard forlenedes med Norra Vram len (Södra Åsbo hd) i 1517, og Registrum penningorum oplyser da også, at han har dette len. Hans navn er imidlertid blevet overstreget, uden tvivl da man i slutningen af 1522 afslørede hans underslæb som official.¹⁰⁴ Som led i deres aftale genforlenede ærkeelectus Johan Weze i januar 1523 Hans Skovgaard med Norra Vram len.¹⁰⁵ Under

⁹⁹ DK s. 416f. Mikkel Hals levede endnu 1559, men var død i 1563: KB 1556–1560 s. 312; KB 1561–1565 s. 321.

¹⁰⁰ Jordeböcker s. 514; EGJ s. 398. Jf. ovf. s. 211.

¹⁰¹ Jordeböcker s. 514; SRA. B 29, Lunde dombkyrckio nr. 556, 589. Jf. ovf. s. 279.

¹⁰² RA. Reg. 108 A pk. 12. Udgiftsregnskabet 1534–35 fol. 3r, 7v, 10v; Erslev 1879b s. XL.

¹⁰³ DDL V s. 271; Jordeböcker s. 517. Jf. DAA 1896 s. 437.

¹⁰⁴ RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1517 16/1; Jordeböcker s. 521.

¹⁰⁵ RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1523 18/1. Jf. Ingesman 1984b s. 20f.

Hans Skovgaards strid med ærkeelectus Aage Jepsen Sparre tilbagetog denne lenet, mens Hans Skovgaard tildømtes lenet af konge og rigsråd. Da Aage Jepsen Sparre alligevel lod oppebære ydelser af lenet, fik Hans Skovgaard i 1527 atter rettertingets dom for, at han skulle have lenet igen og nyde det i overensstemmelse med sine lensbreve, idet han samtidig tilkendtes erstatning for oppebørslen og bøder for vold og overvold. En rettertingsdom af et lignende indhold fra 1528 viser dog, at Aage Jepsen Sparre stadig forholdt Hans Skovgaard lenet, og først da kongen derefter greb ind til fordel for Hans Skovgaard, måtte ærkeelectus give op.¹⁰⁶ Ved inddragelsen af ærkebisppegodset i 1536 var Hans Skovgaard i besiddelse af Norra Vram len.¹⁰⁷

Det lille Helsingborg len var i 1522 bortforlenet til den senere ridder og rigsråd *Truid Gregersen Ulfstand*, der næppe behøver nærmere præsentation.¹⁰⁸ Faderen Gregers Jepsen var af ærkebisp Jens Brostrup blevet forlenet med ærkebispetienden af Bjäre herred, og denne forlening gentoges siden af ærkebisp Birger.¹⁰⁹ Sandsynligvis har Truid Gregersen Ulfstand måttet nøjes med et mindre godslen, der som andre af ærkesædets småforleninger til den skånske højadel vel først og fremmest havde til formål at vise stiftsherrens velvillige indstilling. Kan det lille Helsingborg len ligefrem have været et plaster på såret, fordi Truid Gregersen Ulfstand ikke som faderen modtog den store tiendeforlening?

Erik Jensen Urup fik allerede 1485 det vistnok ret store Norra Åsum len (Gärds hd), som sønnen *Axel Urup* ifølge *Registrum penningorum* havde i 1522. En regest af et udateret forleningsbrev til Axel Urup på Norra Åsum len er bevaret. I 1526 fik Axel Urup nyt livsbrev på lenet af Jørgen Skodborg til gengæld for hans anerkendelse af denne som den rette ærkebiskop, så Axel Urups forhold til ærkeelectus Aage Jepsen Sparre har næppe været det bedste. Det er tænkeligt, at Axel Urup mistede Norra Åsum len i Aage Jepsen Sparres tid, hvilket kan forklare, at han savnes i listen over forleningsindehavere 1536. Hvis Norra Åsum len har været ude af Axel Urups besiddelse i et stykke tid, må han dog atter have fået det igen kort efter Reformationen, idet han havde det ved sin død i 1540.¹¹⁰ Ifølge *Registrum penningorum* havde Axel Urup i 1522 foruden Norra Åsum len også Näsbyholm len med det tilliggende Örsjö len (Vemmenhögs hd). Hvad Näsbyholm angår, er der ikke tvivl om, at Axel Urup mistede lenet under Aage Jepsen Sparre.¹¹¹

Det var en vis *Jep Nielsen*, der havde det lille Järrestad len (Järrestads hd) i

¹⁰⁶ DaD I nr. 61, 62; FFR s. 185. Jf. Johannesson 1947 s. 103f.

¹⁰⁷ Erslev 1879b s. XXXVIII.

¹⁰⁸ Jordeböcker s. 530. Jf. DAA 1896 s. 430; DBL XV s. 160f.

¹⁰⁹ DDL V s. 242; DDL VI s. 40.

¹¹⁰ DDL IV s. 437; Jordeböcker s. 537; ÆDA IV s. 302 (G. 1); RA. Privatarkiver, Axel Eriksen Urup: 1526 25/7; DK s. 134.

¹¹¹ Jordeböcker s. 549 med note 20, s. 552. Jf. mht. Näsbyholm også SRA. B 29, Acta privata nr. 737. Om Jep Falk som foged på Näsbyholm se ovf. s. 304.

1522.¹¹² Da Järrestad ligger i et nabosogn til Östra Tommarp sogn, kan der næppe være tvivl om, at Jep Nielsen er identisk med den tidligere omtalte forstander for Skt. Jørgens hospital uden for Tommarp, nævnt som sådan 1499–1515.¹¹³ En delvis våbenoverensstemmelse tyder på, at Jep Nielsen er identisk med en væbner af samme navn, der lidt før, 1492 og 1495, skrives i Gumlösa (Gumlösa sn, (Västra) Göinge hd), hvor der allerede i slutningen af det 14. århundrede lå en væbnergård.¹¹⁴ Er identificeringen korrekt, er det tænkeligt ved et giftermål ind i den laveste og mest ukendte skånske lavadel, at Jep Nielsen har erhvervet Gumlösa i Göinge herred, hvorefter han siden er gået i ærkebispens tjeneste. Sikkert er det nemlig, at vores Jep Nielsen oprindelig var hjemmehørende på Sjælland. Han var broder til den sjællandske Vinter Nielsen, der i 1499 var Jørgen Ruds »embedsmand« (foged) på Holbæk og blot kaldes beskeden mand, ikke væbner.¹¹⁵ De i øvrigt næsten ukendte brødre har da tilhørt marginaladelen, hvilket også oplysningerne om deres godsbesiddelser viser. I 1503 skiftede de to brødre Jep Nielsen og Vinter Nielsen, hvorved den sidstnævnte fik fire gårde i Ods herred.¹¹⁶ Jep Nielsen fik utvivlsomt de fire gårde og en gårdsæde i Skippinge herred, som ærkebisp Birger købte af ham og i 1509 tilskødede kong Hans.¹¹⁷ Som før sagt, var ærkebisp Birger ikke den, der lod lavadelsmænd, hvis gods han opkøbte, i stikken. Der kan derfor næsten ikke være tvivl om, at ikke blot Jep Niensens forlening med to kirkegårde, hvoraf den ene lå til Järrestad kirke, men også forleningen med Järrestad len tæt ved Tommarp skal henføres til ærkebisp Birgers tid.¹¹⁸ Det er uvist, om Jep Nielsen har fået hospitalet ved Tommarp allerede i Jens Brostrups tid eller først i Birger Gunnarsens tid, men det er sikkert, at hospitalet er at betragte som et ærkebiskoppeligt »len«.¹¹⁹

Knud Lauridsen Giedde havde ifølge Registrum penningorum Elleholm på afgift i 1522, og listen over forleningsindehavere ved ærkebisppegodsets inddragelse fortæller, at han sad inde med lenet endnu 1536.¹²⁰

Registrum penningorum oplyser, at *Hans Myre* har det lille Katslösa len (Ljunits hd).¹²¹ Hans Myre førte tre myrer i våbenet, men er den eneste, der ses at have ført dette våbenmærke. I det 15. århundrede nævnes på Bornholm fle-

¹¹² Jordeböcker s. 537. Se om Jep Nielsen Ingesman 1984a s. 302f, der giver baggrunden for det følgende.

¹¹³ Ovf. s. 290.

¹¹⁴ DDL V s. 180–182, 257f. Jf. LMCL s. 208; ÆDA V s. 144f (G. 13); Rep. 1 nr. U 344s. Våbenerne er DAS E xiii 1 og 2.

¹¹⁵ Rep. 2 nr. 8862.

¹¹⁶ Rep. 2 nr. 9942.

¹¹⁷ Rep. 2 nr. 11331. Jf. ÆDA V s. 32 (L. 17).

¹¹⁸ ÆDA IV s. 296 (B. 8); Jordeböcker s. 537.

¹¹⁹ Se ovf. s. 303f om Jep Falks besiddelse af dette hospital på reformationstiden.

¹²⁰ Jordeböcker s. 537; Erslev 1879b s. XXXVIII.

¹²¹ RA. Reg. 108 A pk. 12. Registrum penningorum fol. 58v (»Hans Ingrelssen« Jordeböcker s. 548 er en fejlslæning af »Hans Myre habet«).

re personer ved navn Myre, der efter sammenhængen sikkert skal henregnes til de bornholmske frimænd. Væbneren Hans Myre er da sikkert af en bornholmsk frimandslæggt.¹²² Hans Myre nævnes første gang i 1511, da han betænkes i ærkebispelensmanden Anders Galens testamente, hvor han nævnes sammen med den tidligere nævnte fodermarsk Jens Jepsen (Bryskevåben). I 1518 medbesegler Hans Myre tillige med blandt andre embedsmand på Bornholm Steen Steensen (Laxmand) og official Hans Skovgaard for en Lundekannik. Ærkebisp Birgers testamente fra 1519 nævner Hans Myre blandt embedsmændene på Lundegård sammen med Hans Skovgaard, Axel Urup og Christiern Tagesen (Hollunger). Alt taler da for den formodning, at Hans Myre allerede i ærkebisp Birgers tid har fået ærkebispelenet Katslösa, som han havde i 1522, idet vi netop ved, at lenets forrige indehaver Tue Bagge døde i 1506, og at lenet ikke findes i Paltebogen. Hans Myre nævnes ikke efter 1523, da han var nærværende ved ærkeelectus Johan Wezes udstedelse af et brev i Lund.¹²³ Det er svært at afgøre, om nogle af de senere nævnte Myre'er er hans efterkommere eller tilhører den ligeledes i ærkestiftet hjemmehørende Myreslæggt med en seksoddet stjerne i våbenet.¹²⁴

Den sidste lensmand, der nævnes i Registrum penningorum, er den forhenværende official *Anders Madsen (Kyrning)*, der har det lille Sörby len (Vemmenhögs hd).¹²⁵

Dog må også omtales den hallandske regnskabsfoged *Arild Griis*, der nævnes til slut i regnskabet. Velbyrdig svend Arild Griis fik i 1518 et sognevidne om noget nørrehallandsk gods' tilhørsforhold til ærkesædet, og også han var altså i ærkebiskoppelig tjeneste allerede i Birger Gunnarsens tid. Arild Griis nævnes ellers blot en enkelt gang før Reformationen. Ved ærkebispegodsets inddragelse sad han inde med en forlening i Halland, uvist hvilken. Arild Griis' ellers ukendte fader var blevet adlet af Christian I, men adelsbrevet gik tabt under Grevens Fejde, hvorfor Arild Griis i 1546 fik fornyet faderens adelskab.¹²⁶ Arild Griis blev stamfader til lavadelsslægten Griis af Halland, der efterhånden blev mere svensk end dansk.¹²⁷

¹²² Hans Myres våben: DAS E xv 1. Andre bornholmere ved navn Myre: ABH s. 18; DDL III s. 315f; Rep. 2 nr. 6532.

¹²³ Rep. 2 nr. 11962 = DDL VI s. 341–344; KS 2 V s. 802–804; Pontoppidan 1744 s. 400; RA. Håndskriftsamlingen I. Langebeks Diplomatarium: 1522 7/3; PRFSS II s. 395f. Om Katslösa len jf. ovf. s. 287.

¹²⁴ Jf. DAA 1901 s. 231f.

¹²⁵ Jordeböcker s. 551. Jf. ovf. s. 271f.

¹²⁶ Jordeböcker s. 555; SRA. E 102a, sextern 17 nr. 137, jf. B 29, Lunde dombkyrckio nr. 487 og ÆDA IV s. 363f (BM. 9); FFR s. 459; Erslev 1879b s. XXXVIII; DK s. 306f.

¹²⁷ DAA 1895 s. 137f.

Lensmændene 1536

Umiddelbart efter inddragelsen af bispegodset udarbejdedes i kancelliet forskellige oversigter over dets størrelse og bortforleningsvilkår.¹²⁸ Med hensyn til Roskilde bispestols len haves en ret udførlig »forklaring på afgift og tjeneste, som gives og gøres« af bispestolens bortforleuede slotte og gårde.¹²⁹ Hvad Lunde bispestols len angår, må vi derimod nøjes med en kortfattet og sikkert ikke engang fuldstændig oversigt over indehavere af ærkebiskoppelige forleninger.¹³⁰ Med udgangspunkt i denne liste kan vi omtale ærkebispelensmændene i 1536 og dermed sætte et naturligt punktum for behandlingen af ærkestolens embedsmænd og lensmænd i senmiddelalderen.

Som lige nævnt, var det Anders Madsen (Kyrning), der havde det lille Sörby len (Vemmenhögs hd) i 1522. Anders Madsen døde imidlertid allerede i 1524, og ifølge den ved ærkebispegodsets inddragelse udarbejdede liste var det *Jens Tillufsen (Bielke)*, der havde lenet i 1536. Jens Tillufsen var fætter til Joseph Andersen Falster, som nævnes på samme liste, idet han af ærkesædet havde en forlening i Halland, uden tvivl Snöstorp len (Tönnersjö hd). De to ærkebispetjeneres farfader var Bielkeslægten stamfader, den næsten ukendte Joseph Andersen i Gyllerup, der i 1477 medbesejlede sammen med ærkebispelensmændene Aage Bing i Dybäck, Hans Arvidsen (»Jordbjerg-Slægten«) i Jordberga og Morten Jude i Katslösa.¹³¹ Den Holger Josephsen, der 1502 svor sammen med ærkebisp Birger på Skårby mark og derfor muligvis var i ærkebispens tjeneste, er formodentlig en hidtil ukendt søn af Joseph Andersen.¹³² Joseph Andersens søn Mogens Josephsen er overhovedet ikke nævnt i de samtidige kilder, men vi møder en række personer, der må være hans sønner, blandt den sjællandske funktionæradel i slutningen af det 15. og begyndelsen af det 16. århundrede.¹³³ En tredje søn af Joseph Andersen, Anders Josephsen, giftede sig til Bellinge på Falster, hvor han går under navnet Anders Skaaning.¹³⁴ Hans søn Joseph Andersen Falster vendte imidlertid tilbage til Lunde stift for at gå i ærkebiskoppelig tjeneste. Joseph Andersens fjerde søn, Tilluf Josephsen, må

¹²⁸ Jf. Erslev 1879b s. XXXVIIff.

¹²⁹ DMR 3 I s. 329–332.

¹³⁰ »Tisze effter^{ne} ere the, szom haffuer forleningh aff Lunde domkircke«: Erslev 1879b s. XXXVIII.

¹³¹ Rep. 2 nr. 4151, jf. nr. 929 og DAB s. 173. Se om slægten i øvrigt DAA 1946 s. 5ff.

¹³² DDL VI s. 86–88. Jf. DAA 1946 s. 5.

¹³³ Tilluf Mogensen var 1484 foged på Asserbo, der på dette tidspunkt tilhørte Sorø kloster, men var forlenet til Johan Oxe (SRD VI s. 191. Jf. Ulsig 1968 s. 272, 276, 299, 316). Henning Mogensen var 1486 foged på Vordingborg, hvor Palle Andersen (Ulfeldt) var hovedsmand (Rep. 2 nr. 5852, 5958, 6157). Godske Mogensen skrives til Roskildebispens len Hørby 1490–1502 og Tølløse 1503 og udnævntes til hovedsmand på bispestøttet Saltø i 1501 (Rep. 2 nr. 6757, 6918, 7418, 7475, 7911, 8265, 8936, 9157, 9315, 9360, 9361, 9559, 9562, 9696, 9874; CE s. 211f. Jf. DMR 3 I s. 31, 166, 316, 329, 332).

¹³⁴ Rep. 2 nr. 9329, 9550; EGJ s. 416.

have overtaget den fædrene hovedgård. Han skrives 1492–94 til Gyllerup, men 1496–1504 til Hunnestad (Skårby sn, Ljunits hd).¹³⁵

De to fætre Joseph Andersen Falster og Jens Tillufsen er begge opført på lønningslisten i Lundegårds udgiftsregnskab 1534–35.¹³⁶ Jens Tillufsen er ellers ukendt før Reformationen. Efter 1536 fortrak han – som en del andre bispeklienter – til Norge, hvor hans efterkommere siden blev en berømt slægt; endnu 1550 var Jens Tillufsen dog vistnok stadig i besiddelse af sit lille Sörby len i Skåne.¹³⁷ Joseph Andersen Falster aflønnes i udgiftsregnskabet i sin egenskab af foged i Halland, og som sådan optræder han allerede 1530–31. I listen over indehavere af forleninger 1536 siges det, at Joseph Falster har »ett forleningh y Hallandh«. Denne forlening er uden tvivl Snöstorp, som Joseph Falster skrives til allerede 1534 og sad inde med efter Reformationen indtil 1553. Joseph Falster er i øvrigt især kendt som admiral i 1537.¹³⁸

Efter Jens Tillufsen nævner listen over forleningsindehavere *Mikkel Hals*, der har 13 gårde, »szom giffuer theris landgild till kirckenn«. Udtrykket skal vel forstås derhen, at Mikkel Hals kun har forsvaret over disse ellers ukendte gårde, som kunne være gods tilhørende domkirkens fabrica eller måske sognekirkegods.

Om både *Joseph Andersen Falster* og *Arild Griis* oplyser vores liste, at de »haffuer ett forlening y Hallandh«. Joseph Falsters forlening må, som lige nævnt, være Snöstorp, mens Arild Griis' forlening er ukendt.

De ubestemte angivelser er typiske for listen, der efter Arild Griis nævner *Knud Lauridsen Giedde* som indehaver af Elleholm »och nogell flere forlening ther till met«. Vi ved, at Knud Lauridsen Giedde havde Elleholm allerede i 1522; hvis hans andre forleninger er andet end sognekirkegodsforleninger og lignende, er de ukendte.¹³⁹

Listen over forleningsindehavere 1536 oplyser derefter, at *Axel Clausen* og *Mogens Clausen Rosenkrantz* har det store Fulltofta len (Frosta hd). Lenet havde de to brødre allerede i 1525 fået i pant for 1200 rhinske gylden af Aage

¹³⁵ Rep. 2 nr. 7479, 7727, 8111, 9037, 9183, 9858; DDL V s. 179f (= DGLM I s. 758f), s. 194f, 340f; DDL VI s. 86–88; EGJ s. 416.

¹³⁶ RA. Reg. 108 A pk. 12. Udgiftsregnskabet 1534–35 fol. 2r, 7r, 9r, 10r.

¹³⁷ DAA 1946 s. 7, 8, 10, 14ff; DM 4 VI s. 161. Jf. i øvrigt T. Dahlerup 1969–70 s. 41.

¹³⁸ Ovf. s. 141ff; Erslev 1879b s. XXXVIII; Paludan-Müller 1854 s. 470–472; Erslev 1879a s. 77. Se om ham i øvrigt DBL IV s. 341.

¹³⁹ Jf. ovf. s. 272ff.

Fig. 30. Umiddelbart efter fængslingen af de katolske biskopper og inddragelsen af deres gods i efteråret 1536 gik man i det kongelige kancelli i gang med at udarbejde forskellige oversigter over bispegodsets størrelse og bortforleningsvilkår. For ærkebisppegodsets vedkommende opstilledes den her viste, meget kortfattede og sikkert ikke engang komplette oversigt over »the þomm haffuer forleningh aff lunde domkircke«. Listen nævner i alt 13 personer som indehavere af forleninger. Disse omfatter både egentlige ærkebiskoppelige godslen og andre slags forleninger, som et hospitaal og nogle kirkegårde. (Foto: Rigsarkivet, København).

Tilke p[er] sine v[er]g[er]s[on]d[er] sigtind forminnet og for sine som kinde
sine v[er]d[er] og xi g[er]de som g[er]de Adelg[er]d

Alteget gode xii g[er]de som gittind 1894 landg[er]de 1100 land

Sjorpsind sigtind ut forking i Galland

Arde g[er]de sigtind ut forking i Galland

Finde landg[er]d sigtind ut forking og noget for forking 100

1100 mg

1836

Over landg[er]d og noget land sigtind xi g[er]de som sigt

Indtækt land

Et g[er]de forking: xi g[er]de som sigtind ut forking og xi g[er]de

Et sigtind land og noget g[er]de som sigtind ut forking og

noget for forking og g[er]de

Et g[er]de g[er]de som sigtind land ut forking og sigtind sigt

xi g[er]de som sigtind sigtind land

Et g[er]de sigtind xxi g[er]de som sigtind sigtind land

Sigtind sigtind med sigtind og g[er]de i sigtind som sigtind

Indtækt land

Et sigtind sigtind ut forking land ut forking og i sigtind

landg[er]de xxxviii g[er]de som sigtind ut forking og xi g[er]de med

noget xi: sigtind ut forking som sigtind

Ag 52 20 8
1836

Jepsen Sparre.¹⁴⁰ Nok tilhører Axel og Mogens Clausen en mindre fremtrædende gren af den ellers mægtige Rosenkrantzslægt, men de ligger alligevel et godt stykke over bispelensmandsniveaue, hvorfor det er karakteristisk, at de kun fik et ærkebispele mod at yde ærkeelectus et kæmpelån. Når netop disse to brødre fik Fulltofta len i pant, hænger det naturligvis sammen med, at ærkeelectus Aage Jepsen Sparre var deres morbroder. Axel Clausen var formodentlig den yngste af brødrene, idet han nævnes første gang ved pantsættelsen i 1525, mens Mogens Clausen til Tange er opført i en fynsk rostjenesteliste allerede 1511.¹⁴¹ Når vi møder Axel Clausen Rosenkrantz blandt de adelige sven- de i Lundegårds udgiftsregnskab 1534–35, hænger det antagelig sammen med, at han – ligesom den ovenfor omtalte Hartvig Thomesen Juel – som ung slægtning til ærkeelectus Aage Jepsen Sparre har tjent denne som »hofsinde«, hvorefter han er fortsat i Torben Billes tjeneste efter morbroderens resignation.¹⁴² Mogens Clausen Rosenkrantz ses ikke at have nærmere forbindelser til ærkestiftet, sikkert fordi han fik Rosenkrantz'ernes hovedgård Tange på Fyn, mens det var broderen, der fik Sparre'ernes Tågarp i Skåne. I øvrigt behøver de to brødre næppe nærmere omtale.¹⁴³

Om *Hans Skovgaard* oplyser listen over forleningsindehavere, at han har Väsby len, Stubbarp len (begge Luggude hd), Norra Vram len (Södra Åsbo hd) samt »nogell flere gorde och godz«. De unavngivne forleninger må i hvert fald omfatte den store gård i Skörpinge (Höja sn, Södra Åsbo hd), men er ellers ukendte.¹⁴⁴ Det er allerede omtalt, hvorledes Hans Skovgaard forlenedes med Norra Vram len af ærkebisp Birger og siden blev tildømt de øvrige len i forbindelse med striden med Aage Jepsen Sparre.

På det ganske lille Katslösa len har vi mødt en række af de allermest lavadelige ærkebispetjenere som f.eks. Thomas Bentsen, Morten Mortensen Jude, Tue Bagge og Hans Myre, men i 1536 var det ifølge listen over forleningsindehavere den højadelige ærkeelectus' søster *Birgitte Bille*, der havde lenet. Da ærkeelectus Torben Billes slægtsforhold allerede er behandlet, er der ingen grund til at beskæftige sig nærmere med Birgitte Bille, der som sagt var enke efter den allerede omtalte Jens Torbernsen (Rosensparre) af Skarhult.

Efter »Ffru Beerethe paa Skarolth« nævner listen over forleningsindehavere ved ærkebispegodsets inddragelse en vis »*Ffru Benth*«, som har 24 gårde, som kaldes Sandby len. Efter størrelsen at dømme må lenet være det halvstore Norra Sandby len i Göinge herred, ikke det lille Sandby len i Ingelstads herred.¹⁴⁵ »Ffru Benth« er hidtil blevet identificeret med den lige forud i listen nævnte Bir-

¹⁴⁰ DFRH II s. 69f.

¹⁴¹ DM 4 II s. 299. Jf. DMR 1 I s. 135.

¹⁴² RA. Reg. 108 A pk. 12. Udgiftsregnskabet 1534–35 fol. 2r, 3v, 7r, 9r, 10r.

¹⁴³ Der henvises til Heise 1891 s. 47ff. Jf. også DAA 1910 s. 388f.

¹⁴⁴ Jordeböcker s. 497; FFR s. 185; DaD I nr. 62; RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1527 21/8.

¹⁴⁵ Jordeböcker s. 303–306, jf. s. 388f.

gitte Bille.¹⁴⁶ Dette er imidlertid fejlagtigt; hun må i stedet være identisk med den Bente Madsdatter, der skrives i Sandby i 1529 og uden tvivl er en ikke tidligere kendt datter af den førnævnte Mads Tagesen af de skånske Huitfeldt'er.¹⁴⁷

Ifølge vores liste havde »*Jørgenn Ienszzens moder*« det vistnok ret lille Hjälms-hult len (Luggude hd). Jørgen Jensen er en af ærkeelectus' lavadelige svende; han opføres som sådan på lønningslisten i udgiftsregnskabet fra Lundegård 1534–35 og lå på dette tidspunkt i borgeleje på Näsbyholm.¹⁴⁸ Hans moder er åbenbart enken efter Jens Olsen (Ulfeldt af Vrangstrup), der fik Hjälms-hult len allerede i ærkebisp Jens Brostrups tid og levede endnu i 1529.¹⁴⁹

Det hospital, som *Jep Falk* ifølge vores liste havde i 1536, er som nævnt Skt. Jørgens hospital uden for Tommarp.

Den sidste person, vores liste over forleningsindehavere nævner, er *Mogens Uf*, som har »iett forleningh paa Boringholm«. Den unavngivne forlening er sikkert identisk med det såkaldte biskopsgods på Bornholm, dvs. det gods, som ærkesædet i privatretlig forstand stadig var ejer af efter Bornholms overdragelse til lybækkerne i 1525. Umiddelbart efter Reformationen fik Mogens Uf i slutningen af august 1536 nemlig følgebrev til bønder og tjenere på de gårde, »som kaldes Biskopsgods paa Bordingholm«, mod at give den sædvanlige afgift deraf. I Bornholms Jordebog 1598–99 opføres 18 »Biscopsbønder«, som formodentlig er identiske med det på reformationstiden nævnte biskopsgods. Forleningen havde Mogens Uf i hvert fald i 1535, da han fik et kongebrev til ærkeelectus og kapitlet i Lund »om thet godz paa Boringholm som hand tiilforn haffuer haffdt i forlening aff Bispen och Capittell«, idet kongen bad dem unde ham samme gods, som han tidligere havde haft det.¹⁵⁰

Mogens Uf var ikke af samme slægt som den omtrent samtidige Lundekan-nik Peder Uf, men tilhørte slægten Uf II, der førte et andet våben. Slægten Uf II var ligesom slægten Uf I hjemmehørende på Bornholm og har sandsynligvis taget navn efter slægten Uf I, som den på mødrene side stammede fra.¹⁵¹ Forbindelsen mellem de to slægter var antagelig den, at Mogens Ufs moder var en søster til hr. Peder Uf.¹⁵² Mogens Uf nævnes første gang i 1533 og fortæller selv, at hans fader var død og han selv umyndig, da ærkebisp Birger sidst besøgte Bornholm, dvs. engang i 1510'erne.¹⁵³ Det vides ikke, hvor nære forbindelser til ærkesædet Mogens Uf egentlig havde, da det øjensynligt mest var kongens interesser, han varetog på Bornholm, fra 1535 som landsdommer.¹⁵⁴ Den ærke-

¹⁴⁶ Erslev 1879a s. 68.

¹⁴⁷ SRA. B 30, fol. 27r nr. 25, jf. B 29, Acta privata nr. 795. Jf. DAA 1887 s. 233 og DAA 1901 s. 538. Se også ovf. s. 238.

¹⁴⁸ RA. Reg. 108 A pk. 12. Udgiftsregnskabet 1534–35 fol. 2r; DM 3 VI s. 42, jf. s. 77.

¹⁴⁹ Ovf. s. 257f.

¹⁵⁰ DK s. 20; ABH s. 543f; ABH s. 93 = DM 3 V s. 117; SRA. B 29, Lunde dombkyrckio nr. 734.

¹⁵¹ DAS F ii 1, jf. DAS L lxv 5. Se om slægten NDA s. 299 samt Dam 1982.

¹⁵² RDRF I s. 213–215.

¹⁵³ ABH s. 88f; jf. f.eks. smst. s. 46f og Rep. 2 nr. 11859.

¹⁵⁴ ABH s. 91, 92, 94. Jf. DM 3 V s. 93; DM 3 VI s. 42f.

biskoppelige forlening, han havde, skyldtes åbenbart også i højere grad kongelig velvilje end et godt forhold til ærkeelectus og kapitlet. Mogens Uf var gift med Berete Kyrning, der var en datter af ærkebisp Birgers skænk og senere fodermarsk Poul Jensen Kyrning. Ved sit giftermål kom han i besiddelse af den skånske hovedgård Odersberga (Fjälkestad sn, Villands hd), som Poul Jensen Kyrning for øvrigt selv må have giftet sig til.¹⁵⁵ Med Mogens Ufs børn uddøde slægten i anden halvdel af det 16. århundrede.

Listen over indehavere af forleninger fra ærkesædet ved bispegodsets inddragelse er vistnok ikke en fuldstændig fortegnelse over ærkesædets lensmænd i 1536, idet en række bortforleninger savnes. Ved sin resignation i 1532 forbeholdt *Aage Jepsen Sparre* sig som pension de to nonneklostre Skt. Peders kloster i Lund og Bosjö kloster, det store Håglinge len ((Västra) Göinge hd) samt jurisdiktionen over Frosta herred.¹⁵⁶ I 1533 forlenede ærkeelectus Torben Bille sin fætter, rigsråden *Eiler Rønnow* og hans hustru *Anne Tygesdatter Krabbe* med ærkesædets sjællandske len Skenkelsø (Lyng-Frederiksborg hd) i ærkeelectus' livstid.¹⁵⁷ Det er interessant at se, at Eiler Rønnow netop på samme tid af sin broder Roskildebispens fik bispelenet Saltø.¹⁵⁸ Her belyses nemlig i et glimt både højadelens interesse for bispelenene og betydningen af, at der nu sad højadelige bisper på de danske bispestole. En anden slægtning af Rønnow-familien, *Ellen Korfützdatter Rønnow*, der var en kusine til Torben Billes moder, forlenedes i januar 1536 med det lille Askome len og to kirkegårde (Årstad hd, Halland).¹⁵⁹ Fru Ellen var enke efter Claus Aagesen (Thott), hvis hovedgård Hjuleberg ligger i samme herred som bispelenet.

Sammenfatning

De ærkebiskoppelige embedsmænd og lensmænd, der træffes i de første år efter 1519, under Jørgen Skodborg, Didrik Slagheck og Johan Weze, synes for hovedpartens vedkommende at være overtaget fra Birger Gunnensen; de tre ærkeelecti 1519–23 har ikke kunnet nå at sætte deres eget præg på godsadministrationen. Af embedsmændene fik officialen Hans Skovgaard lov at fortsætte indtil slutningen af 1522. Fodermarsken i 1521 var Axel Urup, der allerede nævnes blandt embedsmændene på Lundegård i ærkebisp Birgers testamente. Axel Urup havde i 1522 Näsbyholm samt i øvrigt det tilliggende Örsjö len og det fædrene Norra Åsum len. Steen Steensen (Laxmand) havde antagelig Hammershus til sin død i 1521. Slotsfogeden på Hammershus 1521–22 og antagelig på Näsbyholm 1520 var den forhenværende fodermarsk fra Birger Gunnensens tid, Jens/Niels Jepsen (Bryskévåben). På Åhus fik den af ærkebisp Bir-

¹⁵⁵ Jf. Rep. 2 nr. 7086 samt DAA 1893 s. 165 og DAA 1901 s. 230f.

¹⁵⁶ MHD 2 II s. 395f, jf. s. 402, 403f.

¹⁵⁷ DK s. 469.

¹⁵⁸ DAA 1913 s. 486, jf. DM 3 III s. 223.

¹⁵⁹ RA. Lunde ærkebisp: 1536 17/1.

ger indsatte slotsfoged Peder Knudsen lov at fortsætte, indtil han »opgav« slot-
tet i det skånske oprør 1525. Ærkebisp Birgers forhenværende official Knud
Lauridsen Giedde havde Elleholm i hvert fald fra 1522 og helt frem til Refor-
mationen.

Også lensmændene i 1522 havde for hovedpartens vedkommende fået deres
len allerede inden ærkebisp Birgers død. Det gælder med sikkerhed Margrethe
Manderupsdatter (Manderup) på Åkarp len, Niels Jepsen (Bryskévåben) på
Gislöv len, Jens Holgersen Ulfstand på Tullstorp len, Hans Skovgaard på Nor-
ra Vram len og antagelig også Axel Urup på Norra Åsum len, Jep Nielsen på
Järrestad len, Knud Lauridsen Giedde på Elleholm len, Hans Myre på Katslö-
sa len og Anders Madsen (Kyrning) på Sörby len. Den hallandske foged Arild
Griis var ligeledes i ærkebiskoppelig tjeneste allerede i Birger Gunnarsens tid.

Først under de højadelige og skånskfødte ærkeelecti Aage Jepsen Sparre
(1523–32) og Torben Bille (1532–36) kommer nye folk til. I første halvdel af
1520'erne er det officialen 1523–28 Jep Falk og den sidste ærkebiskoppelige
hovedsmand på Hammershus Mikkel Hals. Senere bemærker man blandt em-
bedsmændene især de to mere fremtrædende adelsmænd på posterne som fo-
dermarsk og official, Hartvig Thomesen Juel, der var fodermarsk 1527, og Jør-
gen Urne, der var official 1534–36.

Blandt lensmændene, der som regel havde deres len for livstid, er kontinuiteten
naturligvis større. Det er ganske interessant, at vi endnu i listen over indehave-
re af ærkebiskoppelige forleninger ved bispegodsets inddragelse i 1536 ser spor
af Jens Brostrups bortforleningspolitik. Den »Jørgen Jensens moder«, der
havde Hjälmskult len, er enken efter Jens Olsen (Ulfeldt af Vrangstrup), der
fik dette len allerede i Jens Brostrups tid. Og Bente Madsdatter, der havde
Norra Sandby len, er en datter af Mads Tagesen (Skånske Huitfeldt'er), der fik
dette len i første halvdel af 1470'erne. Andre forleningsindehavere i 1536 er
ærkebispetjenere fra Birger Gunnarsens tid som Arild Griis, der havde en fo-
rlening i Halland, Knud Lauridsen Giedde, der havde Elleholm, og Hans Skov-
gaard, der havde Väsby len, Stubbarp len, Norra Vram len m.m. Også tidlige-
re embedsmænd fra 1520'erne som Mikkel Hals og Jep Falk var i 1536 i besiddel-
se af forleninger. Nye lensmænd i 1536 er de to fætre Jens Tillufsen (Bielke),
der havde Sörby len, og Joseph Andersen Falster (Bielke), der var hallandsk
regnskabsfoged i første halvdel af 1530'erne og i 1536 havde en forlening i Hal-
land, som må være Snöstorp len. Også ærkebiskoppelige slægtninge nævnes.
Axel og Mogens Clausen Rosenkrantz fik 1525 Fulltofta len i pant af deres
morbroder Aage Jepsen Sparre og havde lenet endnu 1536. Torben Billes søs-
ter Birgitte Bille havde Katslösa len i 1536. Mogens Uf, der havde en forlening
på Bornholm, er ellers ikke kendt som ærkebispetjener, og det skyldes måske
også mest kongelig indflydelse, at han havde fået forleningen. Listen over in-
dehavere af forleninger ved ærkebispegodsets inddragelse mangler nogle fo-
rleninger. Især kan nævnes, at Torben Bille i 1533 gav det sjællandske Skenkelsø
len til sin fætter Eiler Rønnow, mens hans moders kusine Ellen Rønnow i 1536
fik det hallandske Askome len.

Konklusion

Som påpeget i indledningen, er den foretagne undersøgelse af det danske ærkesædes godsadministration i senmiddelalderen udsprunget af forskningen i den senmiddelalderlige agrarkrise, herunder specielt dennes betydning for den danske lavadel. Til dette forskningsmæssige udgangspunkt kan det da være passende afslutningsvis at relatere afhandlingens resultater.

Afhandlingens første del viser, at det ærkebiskoppelige godsadministrations-system i senmiddelalderen var et ganske kompliceret administrativt system. Hovedhjørnestenene heri var stiftets administrative midtpunkt Lundegård og de fire slotte Näsbyholm, Åhus, Elleholm og Hammershus. Godset under disse administrationscentre forvaltedes som hovedregel af regnskabspligtige embedsmænd. Det samme gælder godset under de som administrationscentre mindre vigtige gårde Borgeby, Flyinge og Värpinge samt – i hvert fald i en vis periode – det hallandske gods. I modsætning hertil står så det bortforleuede gods, som lensmændene administrerede uden regnskabspligt.

Den ganske betydelige godsmængde, der omkring 1520 forvaltedes direkte under Lundegård, administreredes ved hjælp af et treleddet administrations-system. De centraladministrative organer på Lundegård, fadeburet og skriverstuen, sørgede for oppebørslen af landgilden og de øvrige faste afgifter af bønderne, idet penge indleveredes i skriverstuen, naturalier i fadeburet. Fra strøgodset mødte bønderne personligt op på Lundegård med deres ydelser, mens disse fra de len, som ikke var bortforleuede, indgik samlet i en »summa af lenet«; af de bortforleuede len indbetalte lensmændene afgifter. Alle de daglige godsadministrative funktioner, der ofte kun kunne ordnes lokalt, varetoges af den ambulerende godsadministrative embedsmand officialen. Han oppebar de uvisse indtægter, varetog det retslige forsvar af gods og personer og indsatte og afsatte bønder og »læens mænd«. I sit lokale godsadministrative arbejde fik officialen hjælp af det nederste led i administrationssystemet. Skudgårdsbonden eller »læens manden« var den, der indsamlede lenets landgilde og indleverede den på Lundegård, hvor der ikke var tale om strøgods. Han var som en slags lensfoged ærkebispens repræsentant i lenet, og på samme måde var skovgemmerene lokale skovfogeder for de skove, der lå direkte under Lundegård.

De fire slotte var selvstændige forvaltningscentre på linie med Lundegård. Slottene Näsbyholm, Åhus og Hammershus var formodentlig normalt ikke

bortforleuede, mens Elleholm sikkert var permanent bortforlenet. De ikke-bortforleuede slotte administreredes af lavadelige slotsfogeder, der var regnskabspligtige embedsmænd og skiftede forholdsvist ofte. Slotsfogeden stod for slottets administration i almindelighed. Han oppebar landgilde og andre ydelser af de under slottet liggende bønder, han holdt opsyn med skovene og sørgede for bjergning af strandingsgods, han varetog det retslige forsvar af det under slottet liggende gods, og i tilfælde af fjendtligt angreb ledede han det militære forsvar; slotsfogederne på Näsbyholm og Hammershus var desuden lokaladministrative embedsmænd for de underliggende herreder.

Gårdene Borgeby, Flyinge og Värpinge udgjorde selvstændige administrationscentre ved siden af Lundegård og de fire slotte, men meget lidt vides om administrationen af det under gårdene liggende gods. Med en enkelt undtagelse er det karakteristisk for administrationen af de tre gårde, at de ikke bortforlenes, men administreres af lavættede, verdslige fogeder, som øjensynligt er på fast løn.

Ærkesædets gods i Halland var i 1400- og begyndelsen af 1500-tallet som oftest bortforlenet. I ærkebisp Birger Gunnarsens tid må det hallandske gods dog efterhånden være blevet inddraget under ærkesædets umiddelbare forvaltning, hvorefter en administrativ nyordning gennemførtes. I 1520'erne og begyndelsen af 1530'erne administreredes alt eller hovedparten af ærkesædets gods i Halland af en lavadelig, regnskabspligtig foged på fast løn. I de sidste par år før Reformationen mærkes dog igen en tendens til at bortforlene det hallandske gods.

Administrationen af det bortforleuede gods varetoges igennem lensvæsenet, som desuden opfyldte en række andre funktioner og i øvrigt ikke blot omfattede ærkesædets eget gods, men også sognekirkegods, præstebordsgods og bispetiender. Der fandtes i det ærkebiskoppelige lensvæsen to normale forleningsformer: en forlening på afgift og tjeneste og en forlening på tjeneste, hvortil pantsættelserne hører. Derimod har egentlige frie forleninger – forleninger, hvoraf der hverken skulle ydes afgift eller tjeneste – sikkert været rene undtagelser, og »regnskabslen« er et begreb, der slet ikke findes på denne tid. Lensmændenes godsadministrative funktioner omfattede oppebørsel af landgilden og hovedparten af bøndernes øvrige ydelser af enhver art, indsættelse og samtidig uden tvivl også afsættelse af bønder, formodentlig det retslige forsvar af bønderne samt endelig sikringen af ærkesædets ejendomsrettigheder. Lensmændenes andre funktioner var først og fremmest at yde krigstjeneste og være behjælpelige lokalt, f.eks. i retslige sammenhænge.

Særlig meget siger den foretagne undersøgelse ikke om agrarkrisen som sådan. Afhandlingens redegørelse for det ærkebiskoppelige godsadministrationssystemets opbygning og funktion viser, hvorledes ærkesædets omfattende jordegods administreredes i perioden *efter* agrarkrisen, da det senmiddelalderlige fæstegodssystem for længst havde afløst det højmiddelalderlige godsdriftsystem. I godsadministrationssystemet er det dog måske nok muligt at skimte

visse af agrarkrisens *virksomheder*. De ærkebiskoppelige skudgårde, der nævnes allerede i 1303, kan således opfattes som relikter af det højmiddelalderlige godssystem: Oprindelig har skudgårdene tænkeligt været en slags brydegårde i et stordriftssystem, men efter godssystemets omlægning er de »sunket ned« til store fæstegårde, som nu er administrationscentre i hver sit »len«.

I det hele taget var det ærkebiskoppelige godsadministrationsystem i senmiddelalderen underkastet stadige omlægninger og ændringer, der utvivlsomt skal opfattes som tilpasninger til ændrede forudsætninger. Et fremragende eksempel er det specielle lundensiske fodermarskembede. Det skabtes i ærkebisp Tue Nielsens tid på baggrund af den situation, som opstod med Christoffer af Bayerns privilegier til ærkesædet fra 1443 og gæsteriets forøgede betydning i anden halvdel af det 15. århundrede. Men siden mistede det ved afløsningen af gæsteriet sin *raison d'être*, og det synes da også at være ved at forsvinde allerede før Reformationen. På den baggrund kan man ikke lade være med at sætte også tilblivelsen omkring 1400 af det med verdslige besatte officialat som et rent godsadministrativt embede i forbindelse med ændrede forudsætninger. Det synes oplagt at se det senmiddelalderlige officialembede som svaret på et af agrarkrisen affødt administrationsproblem, idet det omfattende strøgods, der opstod ved agrarkrisens omlægning af godssystemet, netop må have skabt et behov for en stadigt ambulerende centraladministrativ embedsmand som den senmiddelalderlige official.¹

De centraladministrative embedsmænd cellaren, officialen og fodermarsken er forudsætningen for den meget centraliserede stiftsadministration i ærkestiftet i senmiddelalderen.² Også på godsadministrationens område er en udvikling i løbet af det 15. og begyndelsen af det 16. århundrede i retning af rationalisering og centralisering tydelig. Under slottene og under Flyinge lå på reformationstiden en række tidligere selvstændige administrationsenheder (»len«), men nok så bemærkelsesværdig er måske udvidelsen af omfanget af det gods, der forvaltedes direkte under Lundegård. Man ser nemlig klart, hvorledes denne udvidelse ledsages af en opløsning af en ældre administrativ struktur: Paltebogens mange len er ved at forsvinde, og Registrum penningorum viser, hvordan det i omegnen af Lund liggende gods fortrinsvis forvaltes som strøgods.

Forudsætningerne for »lavadelens krise i senmiddelalderen« var da de samme i ærkestiftet som andetsteds, og nærværende undersøgelse kan kun bekræfte den af Troels Dahlerup fremsatte teori. Afhandlingens anden del viser, at det i altovervejende grad var lavadelige, der var tilknyttet ærkesædet som godsadministratorer. Resultaterne med hensyn til, hvem der udnævntes til embedsmænd og lensmænd, skal ikke sammenfattes igen; det er allerede gjort i de en-

¹ Ingesman 1985b s. 80f.

² Dette særtræk ved den lundensiske stiftsadministration er understreget af T. Dahlerup 1963 s. 56f, 66-68.

kelte kapitler i afhandlingens anden del, og en gentagelse af alle de mange navne er overflødig. Derimod skal undersøgelsen af rekrutteringen af de godsadministrative funktionærer her forsøges sammenfattet i henseende til spørgsmålet om bestemmende faktorer.

Hvad betydningen af slægtskabsrelationer til ærkebispens angår, synes der kun i Jens Brostrups tilfælde at være tale om en faktor af større betydning. Da ærkebisp Jakob Gertsens broder Henrik Gertsen fulgte med ærkebispens til Skåne og dér øjensynligt opbyggede en position af ingenting, kan man formode, at han har modtaget ærkebiskoppelige begunstigelser, om end det ikke kan bevises. Jakob Gertsens pantsættelse af Elleholm til Axel Pedersen (Thott) kan muligvis opfattes som en begunstivelse af en slægtning, idet Axel Pedersens moster var gift med ærkebispens morbroder af Bjørnslægten. Under ærkebisperne Peder Kruse og Peder Lykke haves ingen eksempler på bortforleneringer til ærkebispeslægtninge, men det kan skyldes manglende kilder. Under ærkebisp Hans Laxmand er det netop en tilfældigt bevaret regest, der viser, at ærkebispens broder havde et len. Da ærkebisp Tue Nielsens slægtsforhold er ukendte, ved vi ikke, om nogle af de jyder, der dukker op som ærkebiskoppelige godsadministratorer i hans tid, eventuelt skulle være slægtninge af ærkebispens. Under ærkebisp Jens Brostrup får vi derimod et fremragende eksempel på, hvad det betød for en lavaladslægt at have et medlem siddende på en bispesol. Brostrupslægten som skånsk adelsslægt er simpelthen et produkt af Jens Brostrups besiddelse af ærkesædet. Ærkebispens begunstigelser af sine slægtninge skal imidlertid ses på baggrund af, at Brostrupslægten var en sjællandsk bispelensmandsslægt af den mest beskedne art, og ud fra tidens egne forudsætninger ville det vel nærmest være unaturligt, hvis en biskop ikke sørgede for sine slægtninge. Det er dog først og fremmest ærkebispens broder Hans Brostrup, der får store forleneringer og vigtige høvedsmandsposter. De len, der gives til broderens sønner Henning Brostrup og Teus Brostrup, er kun ærkebispelen i mellemklassen – og ingenting mod de forleneringer, som blev betroede ærkebispetjenere som Tage Henriksen (Hollunger) og Peder Lang til del. Ganske vist får også Hans Brostrups svigersøn Niels Hak til Hækkeberga et stort len, mens Jep Mikkelsen af Hagerup, der var indgiftet i ærkebispens mødrene slægt, får posten som slotsfoged på Åhus og et sjællandsk len; men set på baggrund af ærkebispens forleningspolitik som helhed må man alligevel tilslutte sig Henry Bruuns konklusion: beskyldningerne mod Jens Brostrup for nepotisme er stærkt overdrevne. Under ærkebisp Birger Gunnensen og hans tre efterfølgere Jørgen Skodborg, Didrik Slagheck og Johan Weze træffes ingen ærkebispeslægtninge som embedsmænd eller lensmænd, men der har næppe heller været noget større udvalg at tage af. Ærkeelectus Aage Jepsen Sparre gav sine søstersønner Axel og Mogens Clausen Rosenkrantz det store Fulltofta len, men de fik det kun mod at yde ham et kæmpelån. Ærkeelectus Torben Billes forleneringer til søsteren Birgitte Bille og til de mødrene slægtninge Eiler Rønnow og Ellen Rønnow er ret ubetydelige.

Betydningen af slægtskabsrelationer til medlemmer af domkapitlet i Lund som en bestemmende faktor for rekrutteringen af ærkebiskoppelige embedsmænd og lensmænd er også mindre end ventet. Dette hænger dog til dels sammen med, at det »adelige element« i kapitelsgejstligheden ikke er så fremtrædende, som det vistnok normalt antages. Selv prælaturerne i Lund var ikke udelukkende besat med gejstlige af adelig oprindelse, og i hele perioden var det kun et mindretal – omkring en tredjedel – af de residerende kanniker i Lund, der var af adelig oprindelse.³ Alligevel er der dog naturligvis eksempler på, at adelsslægter samtidig havde medlemmer i domkapitlet og medlemmer blandt de ærkebiskoppelige lensmænd. I slutningen af det 14. og begyndelsen af det 15. århundrede afgiver Saxstrupslægten et godt eksempel. Dekanen Svend Hinzesen Saxstrup (1379–1405) havde en broder Jon Saxstrup, der var kannik i Lund, og en broder Jens Saxstrup, der var ærkebispelensmand og for øvrigt havde en datter, der var gift med en ærkebispelensmand.⁴ En generation senere gør medlemmer af Saxstrupslægten sig stærkt gældende blandt de ærkebiskoppelige lensmænd, hvilket tænkeligt hænger sammen med de tidligere etablerede forbindelser til ærkesædet og Lundekirken. Og når vi i den første del af Jens Brostrups archiepiscopat netop møder Anders Bing og Aage Bing som ærkebiskoppelige pantelensmænd, hænger det vel på samme måde sammen med, at deres slægtning Jens Bing var domprovst i Lund fra 1463 til omkring 1480. Slægten Skalder er imidlertid det bedste eksempel på, hvorledes kapitelsembeder og lensmandsstillinger kunne supplere hinanden for en lavadelig slægt, der i tre generationer var tilknyttet ærkesædet. Lavadelensmanden Clement Skalder af ukendt oprindelse giftede sig i første halvdel af det 15. århundrede med datteren af et ærkebispelensmandsægtepar. Hans søn Jon Clementsen Skalder dukker op som kannik i Lund 1469–89 og som ærkedegn sammesteds 1490–1502. Derved var der øjensynligt etableret direkte kontakt til ærkebispem, og i 1504 møder vi ærkedegnens broder Bjørn Skalder som lensmand på det store Fulltofta len. Hans søn Holger Skalder bliver kannik i Lund få år senere og på reformationstiden endda ærkedegn sammesteds. Der findes også andre eksempler på, at lensmandssønner bliver medlemmer af domkapitlet, og at prælater og kanniker har slægtninge, der er ærkebiskoppelige embedsmænd eller lensmænd. Dette skyldes dog formentlig mest, at en adelsslægt – og især en lavadelsslægt – naturligt måtte udnytte de foreliggende muligheder og herunder så at sige spille på forskellige strenge. Som helhed synes slægtskabsrelationer til medlemmer af domkapitlet i Lund imidlertid ikke at være en væsentlig bestemmende faktor for rekrutteringen af ærkebiskoppelige embedsmænd og lensmænd.

De faktorer, der bestemmer rekrutteringen af ærkesædets godsadministrative funktionærer, er med andre ord vanskelige at fastslå. Alligevel skal der gø-

³ Dette fremgår af en større utrykt undersøgelse af den lundensiske kapitelsgejstlighed i senmiddelalderen: Ingesman 1985a.

⁴ Svend Saxstrup og hans slægtsforhold er behandlet Ingesman 1985a s. 31–34.

res et forsøg på at sammenfatte nogle af undersøgelsens iagttagelser i henseende til dette spørgsmål – selv om der derved må generaliseres i en vis udstrækning. Det er i undersøgelsen ofte påvist, at ærkebiskoppelige embedsmænd og lensmænd kan antages at have tjent i ærkebispens lavadelige svendekreds – den »hird«, vi direkte møder på lønningslisten i Lundegårds udgiftsregnskab fra 1534–35 – i nogle år, inden de modtog embeder eller forleneringer. I den lavadelige svendekreds tjente sønner af lokale ærkebispelensmænd samt andre skånske lavadelige. Men det er tillige helt klart, at den tiltrak unge lavadelsmænd fra hele landet, der havde lyst til at prøve lykken i ærkebispens tjeneste – måske især, hvis der sad en »landsmand« på ærkestolen. I deres unge år kom ærkebispens slægtninge fra andre landsdele for at gøre »hofsindetjeneste« sammen med de lokale ærkebispelensmandssønner, og muligvis var der endda andre danske bisper, der sendte slægtninge over for at tjene kollegaen i Lund. Fra den lavadelige svendekreds gik vejen for de dygtigste til de vigtige, men sikkert også arbejdsmæssigt byrdefulde godsadministrative embeder. Nogle års tjeneste »i marken« som fodermarsk eller official kvalificerede til en stilling som slotsfoged. Efter tjenesten som slotsfoged var en »pension« i form af et ærkebiskoppeligt len sikret. Den fodermarsk eller official, der ikke gik videre til slotsfogedposter, »pensioneredes« ligeledes med et ærkebiskoppeligt len, hvis han da ikke allerede havde fået et sådant som aflønning for sin embedsvirksomhed. For den virkelig dygtige ærkebispetjener var officialsstillingen den direkte vej til store ærkebiskoppelige forleneringer, der gav mulighed for at skabe en ikke ubetydelig position.

Mens embedsmandsposterne således sandsynligvis rekrutteredes fra ærkebispens lavadelige svendekreds, i hvilken forbindelse personlige egenskaber vel har spillet den største rolle, træffes som lensmænd en række vidt forskellige typer. Det hænger sammen med, at bortforleneringerne brugtes til mange forskellige formål. På lenene finder vi forhenværende embedsmænd eller personer, der blot har tjent i svendekredsen en årrække, hvorved de har gjort sig fortjent til et lille len. Vi finder lokale lavadelige, der fik et len og derefter varetog ærkesædets interesser på den pågældende egn. Oftest fik en lensmandsenke vist lov at beholde sin afdøde mands len, ligesom dette kunne overgå til lensmandens søn eller måske endda til en datter. Lenene kunne imidlertid også bruges på andre måder. Skulle ærkebispens rejse et lån, måtte han nødvendigvis pantsætte ærkebiskoppeligt gods, og det var da muligvis blot en mere eller mindre tilfældig kapitalstærk person, f.eks. en højadelsmand eller en købstadspatricier, der fik lenet. Ærkebisp Jens Brostrup anvendte tilsyneladende bortforleneringer i økonomiske transaktioner, som »betaling« ved private godskøb og lignende, og både han og ærkebisp Birger Gunnensen gav ærkebispelen som rekompensation til lavadelige personer, hvis gods de opkøbte. Små forleneringer blev givet som »erkendtligheder« til højadelige – i det håb, at forleneringsmodtageren så ville vise en dertil svarende velvilje.

At der træffes både lavadelige, højadelige og borgere som ærkebispelens-

mænd, fordi lenene finder anvendelse på forskellige måder, rokker dog ikke ved, at hovedparten af de ærkebiskoppelige godsadministrative funktionærer altid var lavadelige og som regel tilhørte lavadelens nedre halvdel. I ærkestiftet er lavadelens hovedproblem ikke, at højadelige overtager de ærkebiskoppelige forleninger, om end en vis tendens hertil mærkes, og det er heller ikke, at ærkebispens lader sit gods administrere af gejstlige, thi herpå haves kun et par eksempler. Dens problem er først og fremmest den stigende centralisering af godsforvaltningen, som blandt andet de specielle centraladministrative embedsmænd er en forudsætning for. Ærkebisp Birger Gunnernsens inddragelse af en lang række af de under forgængerens Jens Brostrup bortforleuede len er et ubestrideligt faktum, der fremstår som den afgørende begivenhed i udviklingen mod at lade stadig mere gods forvalte som strøgods direkte under Lundegård. Der kendes ganske vist eksempler på, at Birger Gunnernsen bortforleuede len, som ikke var bortforlenet under Jens Brostrup, men de er vistnok undtagelser. Det er givet, at Birger Gunnernsen benyttede forleninger med sognekirkegods og præstebordsgods samt tiendeforleninger i højere grad end forgængerne og derved på en måde kompenserede for inddragelsen af ærkesædets egne godslen, men disse nye forleninger blev dog foruden til højadelige først og fremmest givet til personer, der allerede var »inde i systemet«: embedsmænd, personer, der også havde godslen, lensmandsenker. Nogen forøgelse eller blot opretholdelse af eksistensmulighederne for den skånske lavadel som helhed gav disse nye forleninger ikke.

Det er ikke muligt at foretage en direkte sammenligning mellem antallet af lensmænd under Jens Brostrup, under Birger Gunnernsen, i 1522 og i 1536, men om tendensen kan der ikke være tvivl. På trods af, at kilderne som helhed flyder stadigt rigeligere, møder vi færre og færre ærkebispelensmænd. Udviklingen gik mod stadig større centralisering af godsadministrationen, og dens konsekvens var overflødigførelsen af en stor del af den lavadelige godsadministratortorgruppe.

Die grundherrschaftliche Verwaltung des dänischen Erzbistums im Spätmittelalter

Kapitel 1: Einleitung

Seit Anfang der sechziger Jahre hat die spätmittelalterliche Agrarkrise für die dänische Mittelalterforschung im Zentrum des Interesses gestanden. Unabhängig voneinander wiesen C. A. Christensen im Jahre 1964 und Erik Ulsig im Jahre 1968 nach, daß die Agrarkrise in Dänemark einen Wandel in der Agrarstruktur von einer hochmittelalterlichen Gutswirtschaft zur spätmittelalterlichen Rentenwirtschaft mit sich führte. Im Anschluß hieran entwarf Troels Dahlerup im Jahre 1969 die Theorie, daß die Krise des niederen Adels im Spätmittelalter mit diesem Wandel zusammenhängt. Der spätmittelalterliche dänische niedere Adel fungierte nämlich in hohem Maße als eine »Funktionärgruppe«, die davon lebte den Grundbesitz für den König, die Kirche und den Hochadel zu verwalten und die ihre Blütezeit besonders in der Übergangsperiode zwischen der hochmittelalterlichen Gutsherrschaft und der Rentengrundherrschaft der frühen Neuzeit hatte. Im Laufe des Spätmittelalters entwickelte sich jedoch eine Rationalisierung und Zentralisierung, was besonders die Grundbesitzverwaltung der kirchlichen Institutionen betraf. Dadurch wurde einem großen Teil des niederen Adels die Existenzgrundlage entzogen, was zur Folge hatte, daß dieser aus dem Adelsstand verschwand.

Besonders Dahlerups Forschung hat auf die Bedeutung hingewiesen, die der Verwaltung von bischöflichen Grundherrschaften auch in größerem Zusammenhang zukommt. Dennoch gibt es noch keine umfassende und detaillierte Darstellung über die Gutsverwaltung eines dänischen Bistums im Spätmittelalter, obwohl Forscher wie J. O. Arhning, Henry Bruun, Troels Dahlerup, Gösta Johannesson u. a. auf diesem Gebiet bedeutungsvolle Beiträge geleistet haben.

Die vorliegende Abhandlung beschäftigt sich mit der grundherrschaftlichen Verwaltung des dänischen Erzbistums im Spätmittelalter. Hierzu gibt es teils ein einmaliges Quellenmaterial und teils wichtige Vorarbeiten von dem schwedischen Historiker Gösta Johannesson. Die Abhandlung hat zwei Ziele: erstens sollen Aufbau und Funktion der grundherrschaftlichen Administration des Erzbistums dargelegt werden, und zweitens soll im Anschluß hieran – und

darauf aufbauend – die Rekrutierung des Administrationspersonals der grundherrschaftlichen Verwaltung untersucht werden. Letzteres soll gleichzeitig einen Beitrag zur Diskussion über die Krise des niederen Adels im Spätmittelalter leisten. Dementsprechend setzt sich die Abhandlung aus zwei Teilen zusammen. Der erste Teil legt das grundherrschaftliche Verwaltungssystem des Erzbistums dar, wobei es sich zeitlich hauptsächlich um die letzten Jahrzehnte vor der dänische Reformation im Jahre 1536 handelt. Der zweite Teil untersucht die Rekrutierung der Beamten und Lehnsleute im Zeitraum von Erzbischof Jakob Gertsens Amtsantritt (1392) bis zur Reformation (1536), wobei versucht wird, den Personenkreis darzustellen, aber auch die Faktoren, z.B. Verwandtschaftsverhältnisse, die bei der Ernennung eine Rolle gespielt haben.

ERSTER TEIL: DAS VERWALTUNGSSYSTEM

Kapitel 2: Der Grundbesitz des Erzbistums im Spätmittelalter

Das Archiv des Erzbistums Lund ist zum größten Teil verloren gegangen. Dennoch ermöglichen es eine große Anzahl von Dokumenten und besonders relativ umfangreiche Urbar- und Rechnungsbücher, sich über Größe, Lage und Verwaltung der erzbischöflichen Grundherrschaft in den letzten Jahrzehnten vor der Reformation ein umfassendes Bild zu machen. Im folgenden sollen die wichtigsten Quellen kurz aufgeführt werden. Das sogenannte Paltebuch ist ein Urbarbuch aus der Zeit um 1513–16 und umfaßt den Teil der erzbischöflichen Güter, die direkt von der erzbischöflichen Residenz Lundegaard in Lund verwaltet wurden. Hans Skovgaards Buchführung von 1519–22 führt eine große Anzahl von grundherrlichen Abgaben auf, die der erzbischöfliche Offizial demselben Gut einnahm. Das *Registrum penningorum* ist ein Rechnungsbuch, das alle die erzbischöflichen Güter umfaßt, von denen Geldabgaben nach Lundegaard im Herbst 1522 einfließen. Das Rechnungsbuch von Schloß Aahus von 1532–33 führt sowohl über die Einnahmen als auch über die Ausgaben dieses erzbischöflichen Schlosses Buch, während Lundegaards Rechnungsbuch von 1534–35 nur über die Ausgaben Buch führt. Einige Quellen, die im Archiv des Domkapitels ihren Ursprung haben, informieren besonders über zu Lehen vergebene Güter. Dies betrifft eine Liste über Lehensbriefe aus der Zeit von Erzbischof Jens Brostrup (1472–97), registriert in einer Handschriftensammlung aus dem 17. Jahrhundert (E 102a im schwedischen Reichsarchiv), sowie eine Liste über die zu Lehen vergebenen Güter und Verpfändungen desselben Erzbischofs, zusammengestellt von dem Kanoniker zu Lund Peder Iversen († 1562) in dessen historischen Aufzeichnungen. Aus der königlichen Kanzlei stammt eine kleine Liste über die Inhaber von erzbischöflichen Lehen zur Zeit der Einziehung der bischöflichen Güter im Jahre 1536.

Bei einer Durcharbeitung dieser Quellen mit Hinblick auf Größe und Lage

des erzbischöflichen Grundbesitzes erhält man gleichzeitig die Grundzüge des Verwaltungssystem dieser Grundherrschaft.

Der Grundbesitz unter dem administrativen Zentrum des Erzbistums, Lunde-gaard, umfaßt im Paltebuch ungefähr 1145 Höfe. Die Zahl aus dem Registrum penningorum für denselben Grundbesitz, die sich auf 1080 Höfe beläuft, ist et-was unsicherer, liegt aber auf jeden Fall in der gleichen Größenordnung.

Die Schlösser Näsbyholm im südlichen Schonen, Aahus im nordöstlichen Schonen, Elleholm in Blekinge und Hammershus auf der Insel Bornholm, de-ren vier Harden der Erzbischof mit vollem königlichem Recht besaß, waren selbständige Verwaltungszentren, und der zu diesen Schlössern gehörende Grundbesitz ist daher weder im Paltebuch noch im Registrum penningorum verzeichnet. Die Buchführung von 1532–33 zeigt auf, daß zum Schloß Aahus ca. 270 Höfe gehörten. Genau dieselbe Anzahl Höfe, allerdings hier inklusive Freibauern und königlichen Zinsbauern in drei untergeordneten Harden, die vom König permanent an der Erzbischof verlehnt waren, gehörten zu Näsby-holm, wie das Rechnungsbuch vom Lehen Malmöhus von 1546–47 aufzeigt. Der zugehörige Grund und Boden von Hammershus ist aus dem Bornholmer Urbarbuch von 1598–99 zu ersehen, der insgesamt 800 Höfe umfaßt. Demsel-ben Urbarbuch zu Folge umfaßte der in privatrechtlichem Sinne bischöfliche Grundbesitz jedoch nur knapp 20 Höfe davon. Zu Elleholm gehörten dem Ur-barbuch vom Lehen Sölvesborg von 1615–16 zufolge ungefähr 150 Höfe.

Die Höfe Borgeby, Flyinge und Värpinge in der Umgebung von Lund stehen weder im Paltebuch noch im Registrum penningorum. Da die drei Höfe nicht zu Lehen vergeben waren, müssen auch diese selbständige Verwaltungszentren gewesen sein. Das Lehen Flyinge ist im Rechnungsbuch vom Lehen Malmö-hus von 1546–47 verzeichnet und umfaßte zu der Zeit 165 Höfe. Borgeby muß einem Verkaufsbrief von 1563 zufolge aus mindestens 20 Höfen bestan-den haben. Über den Grundbesitz, der zu Värpinge gehört, ist nichts bekannt, und dieser Hof hat vielleicht nur als Vorwerk für Lundegaard fungiert.

Der Grundbesitz in Halland ist im Paltebuch nicht aufgeführt, während das Registrum penningorum zeigt, daß im Jahre 1522 zehn Höfe direkt von Lunde-gaard verwaltet wurden, und der Rest einem besonderen Vogt unterstand. Ausgehend von späteren Pfandbriefen, Tauschverträgen u. a. kann die Größe des Besitzes, wenn auch mit einem großen Maß an Unsicherheit, auf ungefähr 175 Höfe veranschlagt werden.

Die zu Lehen vergebenen Ländereien waren nicht konstant, so daß man sich damit zufriedengeben muß, den Versuch zu unternehmen, dessen Größe zu einem bestimmten Zeitpunkt oder eventuell über mehrere Zeiträume hinweg zu bestimmen. Es hat sich herausgestellt, daß nur Peder Iversens Liste über zu Lehen vergebenen Güter beim Amtsantritt Erzbischof Birger Gunnarsens 1497 gebraucht werden kann, um deren Größe zu bestimmen. Die Liste führt eindeutig 28 zu Lehen vergebene erzbischöfliche Ländereien in Schonen an, die insgesamt zwischen 500 und 600 Höfe ausmachen.

Kapitel 3: Stiftsregiment und Grundbesitzverwaltung

Das erzbischöfliche Administrationssystem – mit der Verwaltung des Grundbesitzes als einem Teilbereich – besteht in groben Zügen aus einer Zentralverwaltung, ambulanten Beamten und lokalen Verwaltungseinheiten. In diesem Kapitel werden zuerst die drei zentralen Verwaltungsorgane behandelt, die in Lundegaard um 1500 genannt werden: Kanzlei, Vorratskammer und Schreibstube.

Die Kanzlei muß sich aus dem Amt des Kanzlers entwickelt haben, was wiederum eine Weiterentwicklung eines älteren Amtes – des persönlichen Schreibers oder Notars des Erzbischofs nämlich – sein muß. Wir wissen nichts über die näheren Verhältnisse in der Kanzlei, aber man kann auf jeden Fall annehmen, daß sie als erzbischöfliches Archiv fungiert haben muß. Über die Funktion des Kanzlers selbst weiß man, daß er für die Anfertigung der erzbischöflichen Briefe zuständig war und sicherlich das Dienstsiegel des Erzbischofs aufbewahrte. Bei wichtigeren Angelegenheiten konnte er persönlich mit Briefen des Erzbischofs gesandt werden. Möglicherweise hat der Kanzler auch ökonomische und administrative Funktionen.

Die Vorratskammer (»fadburet« genannt) kann anscheinend auf die »camera« im 14. Jahrhundert zurückgeführt werden. Man weiß nicht besonders viel über die Rolle der Vorratskammer in der erzbischöflichen Verwaltung, aber sie fungierte auf jeden Fall als »Büro« für die Ein- und Auslieferung von Naturalien – und also als Vorratskammer – auf Lundegaard.

Es ist anzunehmen, daß sich die Schreibstube, die vermutlich ein bis zwei Schreiber plus einige untergeordnete Gehilfen beschäftigt hat, in ihrer Funktion als Verwaltungsbüro aus einem seit 1400 bekannten Amt, dem »notarius curie« auf Lundegaard, entwickelt hat. Das Einnahmenrechnungsbuch *Registrum penningorum* von 1522 und das Ausgabenrechnungsbuch von 1534–35 müssen in der Schreibstube entstanden sein. In den Lehensbriefen und Reversbriefen der erzbischöflichen Lehen heißt es, daß Geld in der Schreibstube und Naturalien in der Vorratskammer abgegeben werden sollen, und das *Registrum penningorum* zeigt genau diese Arbeitsteilung in der Praxis (vgl. Kapitel 4). Die Buchführung über die Ausgaben von 1534–35 zeigt, wie der Schreiber die Ausgaben für den Haushalt auf Lundegaard bestritt: Lohn für die festangestellten Leute, Handwerkerlöhne, Wareneinkäufe usw.

Die administrativen Funktionen, die nicht von den zentralen Verwaltungsorganen auf Lundegaard wahrgenommen werden konnten, wurden von den ambulanten Beamten, dem Kellerer, dem Offizial und dem Futtermarschall, übernommen.

Die beinahe unbekanntenen Funktionen des Kellerers im 13. und 14. Jahrhundert scheinen ökonomischer Natur zu sein. In der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts werden keine Kellerer erwähnt, und als sie im 15. und 16. Jahrhundert wieder in Erscheinung treten, geschieht dies fast ausschließlich in der

Funktion als Revisor für die Buchführung der Pfarrkirchen; ein aufgegebenes Amt ist also offenbar mit neuem Inhalt wiederbelebt worden. Wohl in Verbindung mit der Visitation der Pfarrkirchen wurde das »Kellergericht« (»Kælder-ting« genannt), das als die niedrigste kirchliche Rechtsinstanz im Erzstift fun- gierte, abgehalten. Es ist jedoch kaum etwas bekannt über die Funktion von dem »Kellergericht« als geistliche Rechtsinstanz oder über die Rolle des Kelle- rers in diesem Zusammenhang. Die Quellen beschäftigen sich hauptsächlich mit den Problemen in Verbindung mit der Gasterei, die der Kellerer im Zu- sammenhang mit der Visitation und dem »Kellergericht« von den Bauern forder- te.

Das älteste Offizialat in Lund wird mit Geistlichen besetzt. Dieses Amt ent- spricht dem »normalen« Generaloffizialat, das z.B. aus Roskilde und aus deutschen Bistümern bekannt ist. Der Offizial war mit der Ausübung der erz- bischöflichen Jurisdiktionsgewalt betraut und hatte zugleich auch notarielle Funktionen. Gleichzeitig nimmt er einige ökonomische Interessen des Erz- bischofs wahr: er scheint auf jeden Fall mit Ausbezahlung und Empfang von Geld im Auftrag des Erzbischofs befugt gewesen zu sein. Um 1400 verändert das Amt des Offizialats sich völlig und nimmt nachher ausschließlich Verwal- tungsaufgaben auf dem Grundbesitz wahr. Die Amtsträger waren dementspre- chend nicht länger Geistliche, sondern sie rekrutierten sich jetzt haupt- sächlich aus dem niederen Adel, aus derselben Gruppe wie die Lehensleute. Hans Skovgaards Buchführung von 1519–22 zeigt, daß der Offizial als ambu- lanter Beamter in der Gutsverwaltung für die zu Lundegaard gehörenden Gü- ter tätig war (vgl. Kapitel 4).

Das Amt des Futtermarschalls taucht zum ersten Mal unter Erzbischof Tue Nielsen (1443–72) auf und scheint aus einer ganz bestimmten Situation heraus geschaffen worden zu sein. Diese Situation hängt mit einem Privileg von König Christoffer von Bayern zusammen, das im Jahre 1443 dem Erzbischof Anlaß gab, dem Gut der kirchlichen Institutionen im Erzstift gegenüber neue Forde- rungen zu erheben, sowie mit der erhöhten Bedeutung der Gasterei in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Die wichtigste und vielleicht einzige Funktion des Futtermarschalls war gerade, die Gasterei, die dem Erzbischof zustand, einzutreiben, und zwar nicht nur vom Grundbesitz des Erzbischofs, sondern auch von denen der Pfarrkirchen, Pfarrern, Klöstern usw. im Erzstift. In der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts erhebt der Futtermarschall die Gas- terei »in natura«, er taucht als Repräsentant des Erzbischofs auf, wenn dieser selbst nicht anwesend ist. Nach 1500 tritt der Name des Futtermarschalls haupt- sächlich in Verbindung mit einer Gastereiablösung auf, die in den Jahren, wo der Erzbischof nicht persönlich seine Gasterei erhob, entweder in Form von Hafer oder Geld geleistet wurde. Mit der Ablösung der Gasterei um 1500 wurde der Futtermarschall zum Teil überflüssig, und das Amt scheint auch be- reits vor der Reformation im Verschwinden zu sein.

Kapitel 4: Lundegaard

Das ziemlich große Gutsareal, das um 1520 direkt von Lundegaard aus verwaltet wurde, wurde mit Hilfe eines dreigliedrigen Administrationssystems gelenkt.

Die zentralen Verwaltungsorgane in Lundegaard, die Vorratskammer und die Schreibstube, sorgten für die Erhebung des Grundzinses und die übrigen festen Abgaben der Bauern. Das Einnahmenrechnungsbuch von 1522, das *Registrum penningorum*, muß – wie bereits erwähnt – in der Schreibstube entstanden sein und stellt teils die Buchführung und teils die Arbeitsteilung zwischen Vorratskammer und Schreibstube dar, so wie man es auch aus den erzbischöflichen Lehensbriefen und Reversbriefen kennt: nämlich, daß Geld in der Schreibstube und Naturalien in der Vorratskammer abgegeben werden soll. Das *Registrum penningorum* zeigt nämlich, daß der Schreiber in der Schreibstube sicher für die Buchführung im Zusammenhang mit den Einnahmen *sämtlicher* Abgaben zum Michelstag 1522 zuständig war, daß er aber selbst nur für das eingezahlte *Geld* Rechenschaft ablegen mußte. Das Rechnungsbuch befaßt sich nur mit den Gutseinnahmen. Die Bauern, die auf Streubesitz ansässig waren, kamen persönlich mit ihren Abgaben nach Lundegaard. Von den Lehen (d.h. lokale Administrationseinheiten von 5–60 Höfen), die nicht verleht waren, wurden die Abgaben gesammelt abgeführt (vgl. weiter unten). Von den übrigen Lehen bezahlten die adligen Lehensleute Abgaben (vgl. Kapitel 8).

Der Offizial nahm als Verwalter alle täglich auffallenden Aufgaben auf dem Gut wahr, die oft nur am Ort selbst geregelt werden konnten. Dies zeigen Hans Skovgaards Rechnungsbücher von 1519–22. Sie dokumentieren, daß das Amtsgebiet des Offizials die zu Lundegaard gehörenden nicht verlehten Güter umfaßt – jedoch mit Ausnahme von dem Gut dieser Kategorie in der Harde Göinge und in Halland. Der Offizial erhebt von diesen Gütern die nicht festen Abgaben der Bauern: Anzugsgeld, Verlassungsgeld, Sterbefall, »Verteidigungsgeld«, Gerichtsbußen usw. Gleichzeitig übernimmt er die gerichtliche Verteidigung der Bauern und der Besitzungen innerhalb seines Zuständigkeitsbereiches und hatte offenbar eine gewisse Polizeigewalt; auch setzte er Bauern und lokale Vögte ein und ab.

In seiner Verwaltungstätigkeit wurde dem Offizialen vom untersten Glied des Verwaltungssystems Hilfe zuteil. Der Bauer auf dem größten Hof des Lehens, der »skudgaard« (»Schoßhof«, d.h. Hof wozu Schoß geleistet ist), war als eine Art Lehensvogt der Repräsentant des Erzbischofs in den einzelnen Lehen. Er war derjenige, der den Grundzins des Lehens einsammelte und ihn in Lundegaard ablieferte. Auf dem »skudgaard« wurden ebenfalls die vom Lehen zu leistende Gasterei abgeliefert; dementsprechend wurden hier der Erzbischof, Beamte wie der Kellerer und der Offizial, und andere reisende Diener des Erzbischofs als Gäste aufgenommen, wo sie und ihre Pferde mit Essen und

Trinken versorgt wurden. Für die Wälder, die direkt zu Lundegaard gehörten, gab es auf die gleiche Art und Weise lokale Vögte (»skovgemmere« genannt).

In diesem dreigliedrigen Verwaltungssystem nahmen die städtischen Güter eine Sonderstellung ein. Der Schreiber in der Schreibstube nahm den Grundzins der städtischen Güter ein, aber der Offizial hatte mit diesen überhaupt nichts zu tun. Die Verpachtung z.B. ein Stadthauses wurde offenbar zentral gesteuert, und zwar durch die Ausfertigung eines Leihebriefes vom Erzbischof selbst.

Kapitel 5: Näsbyholm, Aarhus, Elleholm und Hammershus

Die vier Schlösser Näsbyholm, Aarhus, Elleholm und Hammershus waren in gleichem Maße wie Lundegaard selbständige Verwaltungszentren. Die Schlösser Näsbyholm, Aarhus und Hammershus waren vermutlich normalerweise nicht zu Lehen vergeben, während Elleholm sicherlich konstant zu Lehen vergeben war. Die nicht zu Lehen vergebenen Schlösser wurden von Schloßvögten, die dem niederen Adel entnommen wurden, verwaltet. Sie waren dem Dienstherrn Rechenschaft schuldig und wechselten relativ häufig – beides im Gegensatz zu den Lehensleuten (vgl. Kapitel 8). Die Ernennung dieser Schloßvögte geschah mit der Übereignung der Befehlsgewalt (»slotsloven« genannt) an den Schloßvogt, wodurch er den Oberbefehl über das Schloß erhielt; auch mußte er sicherlich einen Eid ablegen und möglicherweise diesen schriftlich bekräftigen. Seit 1410 machte das Domkapitel Anspruch auf Mitspracherecht bei diesen Amtseinzetzungen. Wenn der Schloßvogt zurücktrat, gab er »slotsloven« wieder zurück. War der Erzbischofsstuhl vakant, fiel die Befehlsgewalt über die Schlösser dem Domkapitel zu, die diese zumindest in der Theorie besaß, bis der erwählte Erzbischof die päpstliche Konfirmation empfangen hatte. In der Praxis überließ das Kapitel bei Vakanz jedoch allem Anschein nach den Schloßvögten die Verwaltung. In einigen Fällen geschah dies offenbar unter der Aufsicht von lokalen Behörden (z.B. im Fall von Aarhus 1497 den Bürgermeistern der Stadt), die während der Vakanz eine Mitverantwortung der Administration trugen. Im übrigen war der Schloßvogt für die Verwaltung des Schlosses insgesamt zuständig. Er erhob den Grundzins und andere Abgaben der zu dem Schloß gehörenden Bauern. Er führte über die Wälder Aufsicht und sorgte für die Bergung von Strandgut. Der Schloßvogt sorgte außerdem für die gerichtlichen Belange der Schloßgüter. Bei feindlichem Angriff leitete er die Militärverteidigung. Die Schloßvögte auf Näsbyholm und Hammershus waren außerdem für die Lokalverwaltung der untergeordneten Harde (vgl. Kapitel 2) zuständig.

Die Analyse der Buchführung von Schloß Aarhus in den Jahren 1532–33 zeigt detailliert auf, wie das erzbischöfliche Schloß kurz vor der Reformation verwaltet wurde. Der zum Schloß gehörende Grundbesitz wurde auch hier mit

dem »Lehen« als lokale Administrationseinheit verwaltet – jedoch mit Ausnahme des weit verstreut liegenden Besitzes und dem Grundbesitz im südlichen Teil der Harde Villands in unmittelbarer Nähe von Aahus. Die Lehen haben jedoch nicht ganz die gleiche Funktion gehabt wie die zu Lundegaard 1522 gehörenden Lehen, da allem Anschein nach jeder Bauer seinen Grundzins selbst auf dem Schloß abgeliefert hat. Abgaben, die über den eigentlichen Grundzins hinausgingen, so wie z.B. verschiedene Formen von »Schatz« in der Form von Kühen oder Bärche, wurden dagegen umgelegt und gesammelt vom Lehen abgeführt. Das gleiche gilt für Gastereiablösung, Hand- und Spanndienste und besondere Abgaben. Außer diesen Abgaben umfaßten die Einnahmen des Schlosses auch die anderen nicht feste Einnahmen: Anzugsgeld, Verlassungsgeld, Gerichtsbußen u.a. Hinzu kommen Abgaben von Mühlen und Fischerdörfern, die Gasterei, die Priester und Küster dem Erzbischof pflichtig waren, sowie die mengenmäßig sehr große Ernte vom Vorwerk. Die Einnahmen des Schlosses umfaßten sowohl Naturalien als auch Geld. Die bezogene Geldsumme war nicht groß genug, um die Ausgaben zu decken, die mit Geld bezahlt wurden, wie z.B. die großen Ausgaben zum Einkauf von Salz und zur Entlohnung der festangestellten Leute, sondern mußte mit dem Verkauf von Naturalien aufgestockt werden. Naturalien wie Fisch, Salz, und Hopfen, die für die tägliche Kost notwendig waren, gehörten nicht oder kaum zu den Einnahmen des Schlosses und mußten notwendigerweise angeschafft werden – entweder durch Kauf oder Tausch. Von den nicht verkauften Naturalien ist der größte Teil der Gänse, der Butter, der Aale und ein kleinerer Teil des Roggens und des Mehls nach Lund oder nach dem großen Lehen Fulltofta geschickt worden, aber ansonsten sind die Naturalien, genauso wie das Geld, zu einem sehr großen Teil an Ort und Stelle verbraucht worden. Der Erzbischof und der Kellerer sorgten aber bei ihren Besuchen auf dem Schloß für den Verbrauch eines ganz beträchtlichen Teils der Naturalien.

Der Schloßvogt hatte natürlich für die Leitung und Bewirtschaftung des Schlosses die volle Verantwortung, inklusive der Erhebung von Abgaben und der Verwendung von Naturalien und Geld. Aber das Rechnungsbuch zeigt ebenfalls, daß der Schloßvogt auch hin bis zu den kleinsten Dingen in der täglichen Verwaltung die Verantwortung hatte, wie auch das reibungslose Funktionieren der Arbeit auf dem Vorwerk. Auch sorgte er persönlich für die Ausbezahlung der Löhne und den Einkauf und Verkauf der Waren. Als Hilfe standen ihm vier festangestellte Gesellen und ein Dienstjunge zur Seite.

Aus der Buchführung ist zu ersehen, daß das Schloß aus drei selbständigen, teils voneinander getrennten Haushaltungen bestand: der Hof, das Vorwerk und die Mühle. Das Vorwerk wurde von einem Meier geleitet, der einen regelmäßigen Jahreslohn bezog, und außerdem waren dort mindestens sieben weitere Leute beschäftigt: eine Melkerin, zwei Viehpfleger und vier Drescher, sowie möglicherweise noch zwei Knechte und eine Magd. Die Arbeit auf den Feldern des Vorwerks wurde fast ausschließlich von Frondienst leistenden

Bauern und Leuten aus der Stadt Aarhus verrichtet, wie die Buchführung über den wöchentlichen Verbrauch von Verpflegung deutlich aufweist. Außer dieser Arbeitskraft und den bereits genannten Personen, die ständig auf dem Schloß arbeiteten, wurde noch eine Reihe von Handwerkern und Gelegenheitsarbeitern für die Ausführung von besonderen Arbeiten herangezogen.

Kapitel 6: Borgeby, Flyinge und Värpinge

Die Höfe Borgeby, Flyinge und Värpinge waren neben Lundegaard und den vier Schlössern selbständige Verwaltungseinheiten. Man weiß jedoch sehr wenig über die Administration der zu den drei Höfen gehörenden Güter. Flyinge hatte kurz vor der Reformation einen geistlichen Verwalter; dies war die einzige Ausnahme, denn ansonsten waren die drei Höfe nicht zu Lehen vergeben, sondern wurden von nicht adligen, weltlichen Vögten verwaltet. Diese Vögte beziehen offenbar ein festes Gehalt, und ihre Aufgaben umfassen die tägliche Leitung der Höfe und z.B. Aufnahme von Untergängen.

Kapitel 7: Der Grundbesitz in Halland

Der erzbischöfliche Grundbesitz in Halland war im 15. und zu Beginn des 16. Jahrhunderts wahrscheinlich meist zu Lehen vergeben. Zur Zeit von Erzbischof Birger Gunnersen (1497–1519) müssen die hallandischen Güter jedoch nach und nach der unmittelbaren Verwaltung des Erzbistums zugeordnet worden sein, wonach eine administrative Neuordnung durchgeführt wurde. In den 1520ern und zu Beginn der 1530er wurde alles oder doch der größte Teil des erzbischöflichen Grundbesitzes in Halland von einem regelmäßig entlohnten, rechenschaftspflichtigen Vogt, der dem niederen Adel entstammte, verwaltet. In den letzten Jahren vor der Reformation kann jedoch wieder eine Tendenz dazu verzeichnet werden, die hallandischen Güter zu Lehen zu vergeben, und im Jahre der Reformation (1536) hatten jedenfalls drei verschiedene Personen Lehen in Halland.

Kapitel 8: Das Lehenswesen

Die Administration der verlehten Güter wurde durch das Lehenswesen wahrgenommen, was gleichzeitig auch noch andere Funktionen erfüllte. Vom Erzbischof zu Lehen vergeben waren nicht nur der eigene Grundbesitz des Erzbistums, sondern z.B. auch der der Pfarrkirchen und Pfarrer. In der oben durchgeführten Untersuchung des Lehenswesens wurde die Art und Weise der Verlehnungen dargestellt, wobei unter anderem auf die Frage nach dem Ein-

fluß des Domkapitels bei der Vergabe von Lehen eingegangen wurde; der Ausstellung von Lehensbriefen, Reversbriefen und »Begleitbriefen« (d.h. Schreiben, in denen den Bauern befohlen wurde, dem neuen Lehensmann zu gehorchen) und deren Aufbau wurde ebenfalls entsprechende Aufmerksamkeit gewidmet. Hierbei ist der Inhalt der erhaltenen Lehensbriefe und Reversbriefe in erster Linie mit Hinblick auf die Bedingungen für die Vergabe von Lehen analysiert worden. Hieraus kann der Schluß gezogen werden, daß es in der Gestaltung des erzbischöflichen Lehenswesens zwei normale Verlehnungsarten gegeben hat: Lehen gegen Abgaben und Militärdienst zugunsten des Lehensherrn und Lehen gegen Militärdienst, wozu die Verpfändungen gehören. Dagegen sind die eigentlichen »freien« Lehen, d.h. Lehen gegen die weder Abgaben noch Militärdienst geleistet werden mußten, sicherlich seltene Ausnahmen gewesen. »Abrechnungslehen«, d.h. Lehen, von denen der Lehensmann Rechenschaft ablegen muß, ist ein Begriff, der zu der Zeit überhaupt nicht existierte (sie wurden erst im königlichen Lehenswesen nach der Reformation introduziert).

Während Art und Menge der Abgaben in jedem einzelnen Fall neu festgelegt wurden, war der zu leistende Dienst wahrscheinlich gewohnheitsmäßig festgelegt und gehörte zu allen Verlehnungen – die besonderen Fälle, wo von dem Militärdienst abgesehen wurde, ausgenommen. Pfandgeschäfte wurden entweder auf Lebenszeit abgeschlossen, wobei am Ende die Pfandsumme damit bezahlt sein sollte, oder sie galten bis zur Einlösung des Lehens, wobei meist ein jährlicher Abschlag der Pfandsumme geschah. Ein Lehen wurde dem Lehensmann normalerweise auf Lebenszeit verliehen oder aber die Lehensdauer wurde auf die Lebenszeit des Erzbischofes begrenzt, was in beiden Fällen den Lehensleuten relative Sicherheit im Bezug auf ihre Lehen garantierte. Vergabe von Lehen für nur eine bestimmte Anzahl von Jahren kam nur in ganz besonderen Fällen vor. Vergabe von Lehen auf unbestimmte Zeit kommt besonders im Zusammenhang mit denjenigen Verpfändungen vor, deren Einlösung ziemlich unsicher war.

Bei der Vergabe von erzbischöflichem Grundbesitz als Lehen wurde das Einkommen der geistlichen Jurisdiktion des Erzbischofs ausgenommen, ebenso wie der Erzbischof sich die Gasterei sowie sein Recht vorbehielt, von den Bauern eine »allgemeine Hilfe« zu fordern. Die Hälfte der größten Gerichtsbußen von 40 Mark und Achtschatz (»fredkøb«) stand ebenso dem Erzbischof zu, während die übrigen Gerichtsbußen und die anderen nicht festen Einnahmen insgesamt dem Lehensmann zur Verfügung standen. Dieser sollte dagegen das Lehensgut besiedelt halten, Haus und Hof versorgen, die Bauern zu Recht und Ordnung anhalten und ihnen keine unnötigen und ungewöhnlichen Bürden auflasten. Außerdem sollte der Lehensmann den Waldbestand kontrollieren und dafür sorgen, daß zum Lehen gehörendes Eigentum nicht mißhandelt und Rechte nicht gekränkt wurden.

Die administrativen Funktionen der Lehensleute umfaßten damit die Erhe-

bung des Grundzinses und des größten Teils der übrigen Abgaben jeglicher Art, die die Bauern zu leisten hatten, sowie Einsetzung und zweifellos auch Absetzung der Bauern, und vermutlich auch gerichtliche Verteidigung der Bauern; außerdem gehörte die Wahrung der erzbischöflichen Eigentumsrechte ebenfalls zu ihren Aufgaben. Die weiteren Funktionen der Lehensmänner waren hauptsächlich Kriegsdienst zu leisten und auf lokaler Ebene behilflich zu sein, z.B. bei gerichtlichen Angelegenheiten.

ZWEITER TEIL: DAS VERWALTUNGSPERSONAL

Kapitel 9: Unter Jakob Gertsen (1392–1410) und Peder Kruse (1410–18)

Erzbischof Jakob Gertsen, der zweifellos dem seeländischen niederen Adel entstammte, und Erzbischof Peder Kruse, deren Abstammung unbekannt ist, weisen in ihrer Amtszeit nur ganz wenige Beamte und Lehensmänner auf. Unter ihnen gibt es dagegen einige gute Beispiele für Phänomene, die auch später für die gutsherrliche Verwaltung des Erzbistums kennzeichnend sind. Der Offizial und Lehensmann Peder Steen wohnt zunächst in Nordostseeland, wo er sich darin spezialisiert hat, besonders kircheneigene Güter zu pachten. 1404 taucht er plötzlich in Schonen als Offizial des auf Seeland geborenen Erzbischofs auf, und 1416 hat er das erzbischöfliche Lehen Vellinge inne, was man höchstwahrscheinlich als seine »Pension« auffassen kann. Seinen Sprung von Seeland nach Schonen kann man wohl teils damit erklären, daß er Beziehungen zu den seeländischen Verwandten des Erzbischofs gehabt hat und teils damit, daß er möglicherweise Lehensmann auf einem der zwei erzbischöflichen Lehen auf Seeland war. Der Schloßvogt auf Schloß Aarhus 1393–94 und auf Schloß Hammershus 1394, Tue Nielsen, ist vermutlich ein dem niederen Adel entstammender Verwandter, den Erzbischof Mogens Nielsen (1379–90) von Lolland mitgebracht hat und der seitdem von den nachfolgenden Erzbischöfen übernommen wurde. Das Geschlecht der Langs (vgl. unten über Peder Lang) war bereits zur Zeit Jakob Gertsens mit dem Erzbistum verbunden, da der Stammvater Claus Lang Hauptmann auf Turestorpsö (der Vorläufer von Näsbyholm) und Vogt in der Harde Vemmenhögs im Jahre 1392 ist, und 1398 auf dem kleinen Lehen Vallby als Lehensmann aufgeführt ist. Die erzbischöflichen Lehensmänner Sten Nielsen auf Norra Sandby 1400–12 und Jon Jensen (Gere) auf Gissleberga 1415–45 waren möglicherweise selbst Söhne von erzbischöflichen Lehensleuten. Im übrigen wissen wir fast nichts über diese frühen erzbischöflichen Beamte und Lehensmänner, was man besonders bei den bornholmschen Schloßvögten Konrad Ysenvord, Poul Degn und Jens Lavesen sehen kann, von denen man im großen und ganzen nur die Namen kennt. Axel Pedersen (Thott) unterscheidet sich von den unbekanntem Knappen des niederen Adels, aber typisch ist, daß er sein Lehen, Schloß Elleholm, als Pfand be-

kommen hat und daß er im übrigen verwandtschaftliche Beziehungen zu dem Pfandgeber, dem Erzbischof Jakob Gertsen hatte.

Kapitel 10: Unter Peder Lykke (1418–36) und Hans Laxmand (1436–43)

Unter Erzbischof Peder Lykke, der dem aufsteigenden seeländischen Geschlecht der Billes aus dem niederen Adel entstammte, und unter Erzbischof Hans Laxmand, der dem schonischen Hochadel angehörte, gibt es wesentlich mehr erzbischöfliche Beamte und Lehensmänner als vorher. Gemeinsamer Zug der wichtigsten Beamten und Lehensleute ist es jedoch immer noch, daß ihre Abstammung völlig unbekannt ist. Dies gilt für Peder Skaaning, der 1434 Offizial und Lehensmann auf dem großen Lehen Fulltofta 1427–34 war; ebenso gilt dies für den Vogt auf Schloß Aarhus Jens Skullesen 1431–36 und Oluf Bing, der 1436 vermutlich Vogt auf Schloß Elleholm war. Auch die Vögte auf Schloß Hammershus, Jens Degn ca. 1420, Aage Nielsen (Sparre) 1429–34, »Yesse Endersson« 1437 und Jens Eter 1439–43 sind unbekannter Abstammung. Jens Eter gibt ein schonisches Beispiel »heraldischer Untervasallität« ab, da er offenbar ein nobilitierter Klient des Geschlechts der Laxmands ist. Er und vielleicht auch Oluf Bing sind Beispiele für Knappen, die später zu Stadtpatriziern wurden. Nur Aage Nielsen (Sparre) hat Nachkommen, von denen man etwas weiß. Mit Ausgangspunkt in seiner Stellung als Hauptmann auf Bornholm legte Aage Nielsen den Grundstein zu einem bornholmschen Adelsgutskomplex, der seitdem von seinem Sohn Niels Aagesen – königlicher Hauptmann auf Laholm und Ritter in den 1470ern – geerbt wurde. Später gehörte das Gut dem Sohn seiner Stiefschwester, Peder Lang, einer der wichtigsten Lehensmänner zur Zeit von Erzbischof Jens Brostrup (1472–97).

Auch die Lehensmänner dieser Zeit kommen aus dem niederen Adel – jedoch mit einigen Ausnahmen, die leicht erklärt werden können. Poul Laxmand hatte natürlich ein erzbischöfliches Lehen – Norra Vram, das er 1438 gegen Väsby eintauschte – als sein Bruder Erzbischof war. Andere Leute aus dem Hochadel bekamen jedoch nur Lehen, indem sie dem Erzbischof Geld liehen. Mitte der 1430er war das Erzbistum offenbar in permanenter Geldverlegenheit, vermutlich wegen der Kriegskosten in Verbindung mit dem schwedischen Aufstand. Daher findet man hier außer zwei Verpfändungen an das Domkapitel, und wahrscheinlich eine Verpfändung an einen Malmöer, auch mehrere Verpfändungen an hochadlige: Peder Nielsen (Galen) bekam das Lehen Höör 1434, Niels Jensen (Galen) bekam das Lehen Snaarestad 1436, und Thorkild Brahe bekam das Lehen Snöstorp 1442. Die Gruppe der Lehensleute aus dem niederen Adel umfaßt teils völlig unbekannte Leute wie Niels Jepsen auf dem Lehen Haaslöv 1420, Anders Iversen auf dem Lehen Örsjö 1431 und Merete, die Witwe von Olaf Becstorp, die 1434 das Lehen Haaslöv hatte, und

teils Mitglieder von wohlbekannten schonischen Geschlechtern des niederen Adels. Das Geschlecht der Saxstrups macht sich sehr bemerkbar unter den erzbischöflichen Lehensleuten zu Peder Lykkes und Hans Laxmands Amtszeit, wo wir ganze drei Mitglieder des Geschlechts als Lehensmänner antreffen: Mads Saxstrup tauschte 1438 das Lehen Väsby gegen das Lehen Norra Vram, Ove Saxstrup war Lehensmann auf Bovsgaard 1440–42, und die Witwe Jon Saxstrups von dem aussterbenden Geschlecht der Spoldeners saß Mitte der 1430er auf dem Lehen Gislöv. Das Geschlecht der Geds ist durch den weniger hervortretenden Tue Ged repräsentiert, der das Lehen Rönneberga 1440–71 innehatte; es ist anzunehmen, daß er der Vater des späteren erzbischöflichen Lehensmanns Truid Ged war, der das Lehen Glumslöv 1471–88 besaß. Das Geschlecht der Rosensparres ist auf die gleiche Art und Weise von dem weniger hervortretenden Truid Jakobsen repräsentiert, der 1425 das Lehen Katslösa innehatte. Henrik Most, der dem Geschlecht der Hollungers angehört und das Lehen Västerstad 1425–43 innehatte, war der Vater von Tage Henriksen, der seitdem einen wichtigen Platz unter den Beamten und Lehensleute von Erzbischof Jens Brostrup (1472–97) einnahm. Der Küchenmeister von Erzbischof Peder Lykke, Anders Pedersen, der 1431 ein kleines Lehen bekam, ist vermutlich der letzte Mann der Skabersjölinie des Geschlechts der Dues, die nach einem enormen Rückgang genau zu dieser Zeit völlig von der Bildfläche verschwinden.

Kapitel 11: Unter Tue Nielsen (1443–72)

Unter dem aus Jütland stammenden Erzbischof Tue Nielsen, dessen sozialer Hintergrund unbekannt ist, wahrscheinlich jedoch bescheiden war, gibt es eine Reihe von Jütländern in Beamtenstellungen auf Lundegaard, d.h. als die engsten Mitarbeiter des Erzbischofs bei der Verwaltung des Grundbesitzes. Der Official Thomas Bentsen 1451–52 entstammt jedoch einem unbekanntem Geschlecht. Er wurde mit dem Lehen Katslösa abgefunden, was er auf jeden Fall von 1467–72 innehatte. Sein Nachfolger als Official, Peder Hjul 1463, gehörte einem bescheidenen jütländischen Geschlecht des niederen Adels an. Erzbischof Tue Nielsen hat zweifellos das besondere Futtermarschallamt eingeführt, dessen erster Inhaber Morten Mortensen Jude ebenfalls ein Jütländer war. Dieser ist von ebenso unbekannter Abstammung, vermutlich jedoch sehr bescheidener, wie der Jütländer Peder Nielsen Jude (Norby af Skovgaard), der 1468 als Reitvogt auf Lundegaard erwähnt wird und seitdem auf dem kleinen Lehen Aakarp 1482–99 zu finden ist.

In der Regel waren die Schloßvögte zur Zeit Tue Niensens ebenfalls Leute aus dem niederen Adel und ursprünglich nicht in dem Erzstift ansässig – abgesehen von einer Ausnahme. Für Schloß Hammershus wird der Vogt Gustav Lalesen 1444–49 genannt, der aus Schonen kommen muß und dessen Vater

wahrscheinlich ein Diener des Erzbischofs war. Er bekam später das Lehen Gislöv. Sein Nachfolger auf Schloß Hammershus war Ditlev Daa, einer der Vertrauensleute im Dienste von Erzbischof Tue Nielsen. Er scheint sich geradezu als Schloßverwalter spezialisiert zu haben. Er wird 1467 auf Näsbyholm und 1469 auf Hammershus erwähnt, sowie unter Erzbischof Jens Brostrup 1477–78 auf Elleholm. Ditlev Daa gehörte einem Zweig des Geschlechts der Daas an, der vom Herzogtum Schleswig nach Lolland einwanderte. Auf Schloß Aarhus findet man den Vogt Kjeld Nielsen 1452–57, der dem aus Langeland kommenden Geschlecht der Algudsens angehörte, während man auf Schloß Elleholm 1460 Christiern van Hafn den Älteren findet, der einem aus Lolland stammenden Geschlecht angehört. Es geschah daher vielleicht ganz bewußt, daß Erzbischof Tue Nielsen bei seiner strammen Bistumsverwaltung, die in hohem Maße den Unwillen des Domkapitels weckte, die wichtigsten Verwaltungsposten mit Leuten aus dem niederen Adel besetzte, die nicht aus dem Erztift selbst stammten, da diese sich in ihrer Arbeit nicht durch lokale Interessen oder Verbindungen beeinflussen ließen.

Auf den Lehen findet man nicht wie auf den Schlössern Angehörige des niederen Adels aus anderen Teilen des Königreiches. Offenbar waren hier die lokalen Leute in der Überzahl. Die Lehensmänner zur Zeit Erzbischof Tue Niensens gehörten dem niederen Adel an, und besonders die zuerst genannten sind vollständig unbekannt. Dies gilt für Personen wie Axel Aagesen in (Östra?) Broby 1443, Tyge Olsen in Vellinge 1445 und seinen Nachfolger auf dem Lehen Bjørn Lund 1449–59. Wir wissen über sie eigentlich nur, daß sie Knappen waren. Nur über Jep Tullesen (Sparre), der das Lehen Aakarp innehatte 1449–59, weiß man etwas mehr. Derjenige Olaf Aagesen, der das Lehen Fulltofta im Jahre 1472 besaß, kann möglicherweise ein Sohn von Jep Tullesens Bruder Aage Tullesen gewesen sein. Über die erzbischöflichen Lehensleute, die nach der Mitte des Jahrhunderts anzutreffen sind, wissen wir etwas mehr – vielleicht auch nur, weil es jetzt wesentlich mehr Quellen gibt. Mogens Poulsen (Laxmand), der das hallandische Lehen Snöstorp hatte 1451–59, entstammt einem Geschlecht des niederens Adels, das so unbedeutend ist, daß es kaum mit dem hochadligen Geschlecht der Laxmands, dessen Wappen es führt, verwandt sein kann, sondern als Stammvater wohl eher einen nobilitierten Klient des Geschlechts der Laxmands hat. Jens Lauridsen, der das Lehen Borrby 1454–59 hatte, ist wahrscheinlich der Stammvater des »Bosø-Slægten«, ein Geschlecht des allerniedrigsten niederen Adels. Thorsten Lauridsen, der auf dem Lehen Glumslöv 1455 saß, ist der erste genannte Mann des Geschlechts der Gieddes, der auf diese Art und Weise von unbedeutendster Abstammung ist. Der Enkel von Thorsten Lauridsen machte seitdem Karriere zur Zeit von Erzbischof Birger Gunnensen (1497–1519). Außerdem findet man zur Zeit von Erzbischof Tue Nielsen erzbischöfliche Lehensleute wie den unbekanntenen Henrik Jensen, der das Lehen Norra Aasum 1460–80 hatte, die Witwe von Henrik Most (Hollunger) auf dem Lehen Västerstad 1462 und Truid Ged auf dem Lehen Glumslöv 1471–88.

Kapitel 12: Unter Jens Brostrup (1472–97)

Für die Amtszeit des Erzbischofs Jens Brostrup gibt es ein so großartiges Quellenmaterial, daß wir ohne weiteres vermuten können, daß wir den Hauptteil der erzbischöflichen Beamten und Lehensleute erfaßt haben. Deshalb ist es jetzt möglich, eine eigentliche Darstellung über die Rekrutierung der Beamten und Lehensleute unter Erzbischof Jens Brostrup zu geben, anstatt nur – wie bisher – eine Reihe von Beamten und Lehensmännern zu erwähnen.

In den ersten Jahren nach Übernahme des Amtes mußte Jens Brostrup, der aus einer seeländischer Familie stammt, die zur Klientel des Bischofs von Roskilde gehörte, selbst dafür sorgen, geeignete Leute zur Verwaltung des erzbischöflichen Grundbesitzes zu finden. Tage Henriksen (Hollunger) wurde zum Offizial ernannt und hatte das Amt auf jeden Fall von 1472–76 inne. Er war – wie gesagt – der Sohn eines erzbischöflichen Lehensmannes, der ein Lehen in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts innehatte. Wahrscheinlich diente Tage Henriksen bereits während des letzten Jahres von Erzbischof Tue Niensens Amtsperiode als Geselle in der erzbischöflichen Gefolgschaft. Auch Jens/Niels Olsen (Baad-Wappen), der im Jahre 1476 Futtermarschall war und der aus einer unbekanntem, aber sicherlich unbedeutenden Familie kam, kann bereits zur Zeit Erzbischof Tue Niensens in erzbischöflichem Dienst gestanden haben. Auf Näsbyholm findet man 1472 Morten Mortensen Jude, den Futtermarschall aus der Zeit von Erzbischof Tue Nielsen. Zweifellos ist Morten Mortensen Jude von dem Vorgänger übernommen worden, durfte aber nur noch kurze Zeit bleiben, da er bereits 1475 von Ingvar Galen abgelöst wurde, der aus einem schonischen Geschlecht des niederen Adel stammt. Morten Mortensen Jude wurde mit dem Lehen Katslösa »abgefunden«, was er mindestens von 1477–85 innehatte. Der Schloßvogt auf Schloß Aarhus, Mads Tagesen (Skaanske Huitfeldt'er), verzeichnet im September 1472, der ebenfalls aus der Zeit Erzbischof Tue Niensens übernommen war, wurde noch vor Ende des Jahres mit dem gänzlich unbekanntem Jens Karlsen ausgetauscht, der von 1472–79 als Vogt verzeichnet ist. Mads Tagesen bekam das Lehen Norra Sandby als »Pension«, was er mindestens von 1474–1501 besaß. Für Schloß Elleholm wird der »Schloßspezialist« aus der Zeit Erzbischof Tue Niensens, Ditlev Daa, für die Zeit 1477–78 genannt. Er ist der einzige der Schloßvögte aus Erzbischof Tues Amtsperiode, der nicht sofort nach 1472 ausgewechselt wurde, weshalb er wahrscheinlich auch die Erlaubnis bekommen hatte, Hammershus zu behalten. Im übrigen waren die 1470er Jahre von einer Reihe von Pfandgeschäften geprägt, die sicherlich in so großer Zahl getätigt wurden, um Geld für die päpstliche Konfirmation des Erzbischofs zu beschaffen. Diese Verpfändungen sind wahrscheinlich nur vorgenommen wurden, um Kapital zu bekommen und wurden an Personen vergeben, die zu der Zeit in der Lage waren, Darlehen zu gewähren; daher sind alle Arten von Lehensempfängern vertreten. Hans Arvidsen (»Jordbjerg-Slægten«), der dem niederen Adel angehörte, bekam 1472

das Lehen Vallby, und der wahrscheinlich hochadlige Anders Bing empfing 1474 die Lehen Norra Strö und Järrestad, während »der Bürgermeister von Helsingør« 1474 das seeländische Lehen Skenkelsø erhielt.

In den Jahren um 1480 avancierte Jens/Niels Olsen vom Futtermarschall zum Offizial, während Tage Henriksen (Hollunger), der Offizial aus den ersten Jahren von Jens Brostrups Amtszeit, in die erste Reihe der Lehensmänner aufstieg. Er bekam 1480 das Lehen Häglinge und 1481 das väterliche Lehen Västerstad. Spätestens 1488 bekam er außerdem das Lehen Vallby als Pfand in seinen Besitz, möglicherweise indem er das Pfand von Hans Arvidsen übernahm. Spätestens 1489 wurde Tage Henriksen als Vorsteher im Frauenkloster Bosjö eingesetzt. Peder Lang, der bereits im Dienst von Erzbischof Tue Nielsen stand, rückte wie Tage Henriksen in den 1480ern ernstlich in der Vordergrund. Er war bereits in den 1470ern als Vorsteher für das Frauenkloster Sankt Peders in Lund eingesetzt worden, eine Stellung in der er 1477–1503 genannt wird. Aber im Jahre 1487 wurde er ebenfalls zum Offizial ernannt, als Nachfolger des ziemlich unbekanntenen Christiern Glob (Due), der als Inhaber dieses Amt von 1485 bis zu seinem Tod 1487 genannt wird. Peder Lang wird als Offizial 1487–91 genannt. Im Jahre 1488 bekam Peder Lang das Lehen Björkeberga, während es unklar ist, wann er seine übrigen erzbischöflichen Lehen »Stenestade« (Snaarestad?) und Svaneke auf Bornholm erhielt. Neben Tage Henriksen und Peder Lang machten sich nun allmählich die Verwandten von Erzbischof Jens Brostrup bemerkbar. Als Vogt auf Schloß Aarhus wird für die Zeit von 1483–90 der seeländische Knappe Jep Mikkelsen genannt, ein Schwiegersohn von Jens Tetzen (Rosengaard), der ein naher Verwandter des Erzbischofs war, und um 1480 in Lund Archidiakon wurde. Hans Brostrup, der Bruder des Erzbischofs, bekam spätestens 1484 Bornholm für 20 Jahren frei zur Verfügung, so daß Torbern Jensen (Rosensparre), der im Jahre 1480 Hammershus als Lehen bekam, das Schloß nicht lange gehabt haben kann. Niels Hak zu Häckeberga, der Schwiegersohn von Hans Brostrup bekam 1483 Norra Strö als Lehen. Der bereits genannte Jep Mikkelsen bekam 1485 das seeländische Lehen Skenkelsø, während Hans Brostrup 1489 das Lehen Äsphult und möglicherweise gleichzeitig auch das Lehen Fulltofta empfing. Die in den 1480er Jahren vergebenen Lehen, die noch hervorgehoben werden sollten, sind das Lehen Elleholm, das Christiern van Hafn der Jüngere 1483 bekam und das Lehen Norra Aasum, das Erik Jensen Urup 1485 empfing. Ganz kleine Lehen gingen 1483 an Anders Galen, 1486 an Peder Stygge (Galen), und an Jens Erlandsen (Gere) 1488, während der Reitvogt Peder Nielsen Jude, der uns bereits aus der Zeit Erzbischof Tue Niensens bekannt ist, jetzt als Lehensmann auf dem kleinen Lehen Aakarp auftaucht und dies auf jeden Fall von 1482–99 innehatte. Einige Verpfändungen werden in den 1480ern ebenfalls genannt. Anders Bing bekam 1481 das Lehen Östra Karlaby als Pfand, während er dagegen das Lehen Norra Strö aufließ. Im gleichen Jahr wird das seeländische Lehen Gentofte an den Ratsherrn von Helsingør, Kort Daniel (van Nu-

land), als Pfand gegeben. Aage Bing bekam im Jahre 1488 die Erlaubnis das Pfandlehen Vallby von Tage Henriksen (Hollunger) zu übernehmen.

Anfang der 1490er tauchen die Neffen des Erzbischofs als Lehensmänner auf. Henning Brostrup wird 1491 auf Schloß Aarhus genannt; aber dies bedeutet wahrscheinlich nur, daß er das Schloß für den Vater verwaltete, der beim Tode von Jens Brostrup im Jahre 1497 Hauptmann auf dem Schloß war. Henning Brostrup bekam 1490 das Lehen Stora Slaagarp, während sein Bruder Teus Brostrup 1492 das Lehen Norra Vram erhielt. In den letzten Jahren von Erzbischof Jens Brostrup bekamen einige wenige hochadlige ebenfalls Lehen: Gregers Jepsen (Ulfstand) bekam 1494 den Bischofszehnten aus der Harde Bjäre als Lehen, Birgitte Olufsdatter (Thott) bekam 1495 die Lehen Snöstorp und Övraby, Jens Holgersen Ulfstand erhielt 1495 das Lehen Tullstorp, und Otte Andersen (Thott) zu Näs bekam 1496 das Lehen Östra Karaby als Pfand. Zu den Personen, die dem niederen Adel angehörten und die in den 1490ern Lehen bekamen, gehörten Tue Bagge, der 1492 das Lehen Katslösa und einen Bischofszehnten erhielt, und Kyrning Pedersen (Kyrning), der 1495 die halländischen Lehen Eldsberga und Mellby erhielt. Von den übrigen erzbischöflichen Lehensmännern aus Jens Brostrups letzten Jahren kann der unbekannte Gunner Krabbe genannt werden, der 1491 das Lehen Hörby besaß, Birgitte Karlsdatter aus dem aussterbenden Geschlecht der Stars, die den Skabersjögaard an den Erzbischof verkaufte und dafür das Lehen Gislöv erhielt, Jens Olsen (Ulfeldt af Vrangstrup), der das Lehen Hjälmshult hatte, sowie Anders Robertsen (Grott), der das Lehen Gissleberga besaß.

Kapitel 13: Unter Birger Gunnarsen (1497–1519)

Die Rekrutierung der Beamten und Lehensmänner unter dem unfrei geborenen Erzbischof Birger Gunnarsen ist natürlich besonders interessant auf dem Hintergrund des – von dem Historiker Henry Bruun behandelten – Streites, den der Erzbischof mit den schonischen Hochadel hatte – mit Poul Laxmand und Niels Hak zu Häckeberga an der Spitze. Es ist ziemlich deutlich, daß Erzbischof Birger Gunnarsen in den ersten Jahren nach Übernahme des Erzbischofsstuhls, also zu Hochzeiten des Streites, eine sehr vorsichtige Verwaltungspolitik führte. Er besetzte mehrere der wichtigsten gutsherrlichen Verwaltungsposten mit älteren und erfahrenen erzbischöflichen Lehensmännern, die unter Erzbischof Jens Brostrup nicht zu den ersten unter den erzbischöflichen Lehensleute gehörten, nun jedoch eine Chance erhielten. Oluf Griis, der 1497–99 als Offizial und 1501 auf Schloß Aarhus als Hauptmann tätig war, ist vielleicht identisch mit einem älteren erzbischöflichen Diener aus der Zeit Erzbischof Tue Nielsens. Erik Jensen Urup, der 1503–05 als Offizial verzeichnet ist, war bereits 1485 mit dem Lehen Norra Aasum versehen worden, bekam jedoch nun außer dem Offizialsposten mehrere kleinere Lehen. Er besaß Erfah-

rung und hatte außerdem wahrscheinlich beim schonischen Adel ein gewisses Ansehen genossen, was zur Zeit der Streitigkeiten für Erzbischof Birger wohl nicht ganz ohne Bedeutung war. Auch Christiern van Hafn der Jüngere, der bereits 1483 mit dem Lehen Elleholm versehen worden war, rückt in den ersten Kreis auf. Gleich nach Erzbischof Birger Gunnarsens Amtsübernahme wird er zum Hauptmann auf Hammershus ernannt, und gleichzeitig gewährte er dem Erzbischof ein größeres Darlehen, für das er das Lehen Vittskövle als Pfand erhielt. Im Jahre 1503 wurde Vittskövle wieder eingelöst, während Elleholm 1504 nach Christiern van Hafns Tod an seine Witwe für fünf Jahren verlehnt wurde. Auf Näsbyholm wird 1499–1503 Peder Reberg genannt, der bereits zur Zeit von Jens Brostrup als erzbischöflicher Geselle gedient haben muß.

Beim Tode von Erzbischof Jens Brostrup hatten dessen Verwandte im Lehenswesen einen guten Stand; aber es dauerte nicht lange, bevor sie bereits ganz von der Bildfläche verschwunden waren. Bereits im Sommer 1497 verzichtete Hans Brostrup auf die Schlösser Hammershus und Aarhus, und spätestens nach seinem Tod 1499 fielen auch die Lehen Fulltofta und Äsphult an das Erzbistum zurück. Nach 1503 wird Henning Brostrup nicht mehr erwähnt und Teus Brostrup nicht mehr nach 1506. Niels Hak gab nach einer Einigung mit dem Erzbischof seine Lehen 1504 zurück. Sieht man einmal von dem Streit mit Erzbischof Jens Brostrups Erben ab, hat Birger Gunnarsen keine weiteren Auseinandersetzungen mit den wichtigsten Lehensmännern Jens Brostrups geführt. Sein Verhältnis zu Tage Henriksen (Hollunger) und Peder Lang war zweifellos gut, und diesen zwei erzbischöflichen Dienern wurden ihre Lehen keineswegs entzogen. Ebenfalls ein sehr gutes Verhältnis hatte Erzbischof Birger zu dem früheren Futtermarschall und Offizial Jens/ Niels Olsen zu Hardeberga. Die wichtigsten Lehensleute aus der Zeit von Jens Brostrup müssen aber beim Amtsantritt von Birger Gunnarsen bereits älter gewesen sein. Tage Henriksen (Hollunger) wird nach 1504 nicht mehr erwähnt, Peder Lang starb um 1510, und der enge Kreis der Lehensmänner aus der Zeit Jens Brostrups wurde daher im Laufe von Birger Gunnarsens ersten Amtsjahren auf natürliche Art und Weise, problemlos von neuen Leuten abgelöst.

Eine Reihe von Personen, die größtenteils Geschlechtern des niedersten niederen Adels angehörten, tauchen nach und nach als Erzbischof Birger Gunnarsens Gutsverwalter auf. Das größte Vertrauen wurde Steen Steensen (Laxmand) entgegen gebracht, der von 1498–1501 Futtermarschall und 1508–19 Vogt auf Hammershus war und ebenfalls das Lehen Äsphult 1505 erhielt und zwischen 1504 und 1512 das Lehen Fulltofta bekam. Außerdem kann Jakob Norby erwähnt werden, der 1505 Schloßvogt auf Näsbyholm und Offizial von 1507–08 war, sowie Poul Jensen Kyrning, der 1505 Futtermarschall war. Nur Tord Jepsen (Sparre), der 1507 Futtermarschall war und eine Reihe von kleineren Lehen erhielt, die zusammen nicht ganz unbedeutend waren, gehört einem bedeutenderen Adelsgeschlecht an.

Im zweiten Jahrzehnt des 16. Jahrhunderts ist Steen Steensen (Laxmand) noch immer die wichtigste Einzelperson unterhalb der Beamten und Lehensmänner des Erzbischofs, aber außer ihm macht sich jetzt Knud Lauridsen Giedde als Schloßvogt auf Näsbyholm (1511–12) und als Offizial (1516) einen Namen. In den letzten Amtsjahren von Erzbischof Birger findet man Hans Skovgaard als Lehensmann auf dem Lehen Norra Vram von 1517 an und als Offizial von 1518–22. Dem etwas geringer gestellten niedrigen Adel gehören der Offizial Anders Madsen (Kyrning) 1515, der Futtermarschall Jens/Niels Jepsen (Bryske-Wappen) 1511–15 und der unbekannte Schloßvogt von Aarhus 1518–25, Peder Knudsen, an.

Außer den bereits genannten gibt es nicht viele Lehensmänner. Björn Skalder bekam nach Hans Brostrups Tod das Lehen Fulltofta, und von ihm ging das Lehen seitdem zu dessen Schwiegersohn Steen Steensen (Laxmand) über. Eine Reihe von Personen, die zur untersten Skala des niederen Adels gehörte, bekamen zur Zeit Birger Gunnernsens eine Chance als erzbischöfliche Lehensleute. Dies trifft für Hans Myre zu, der möglicherweise das Lehen Katslösa in dieser Zeit bekam, sowie für den gänzlich unbekanntem Laurens Olsen, der 1515 auf dem Lehen Stubbarp saß, und Isak Truidsen Rugstorp, der 1512 auf Barkaakra genannt wird. So wie der frühere Futtermarschall Jens/Niels Jepsen, der das Lehen Gislöv im Jahre 1522 besaß, es von Erzbischof Birger Gunnernsen empfangen hatte, hat der ehemalige Offizial Anders Madsen (Kyrning), der im Jahre 1522 Sörby als Lehen hatte, dieses Lehen sicherlich zur Zeit von Erzbischof Birger Gunnernsen erhalten. Das gleiche gilt zweifellos auch für den Hospitalsvorsteher Jep Nielsen, der 1522 das Lehen Järrestad besaß.

Kapitel 14: Von Birger Gunnernsens Tod bis zur Reformation (1519–36)

Die erzbischöflichen Beamten und Lehensleute, die in den ersten Jahren nach 1519, unter Jørgen Skodborg, Didrik Slagheck und Johan Weze zu finden sind, scheinen größtenteils von Birger Gunnernsen übernommen worden zu sein; die drei auserwählten Erzbischöfe haben es nicht schaffen können, der Gutsadministration eine eigene Note zu geben. Von den Beamten wurde der Offizial Hans Skovgaard in seinem Amt bestätigt und verblieb dort bis Ende 1522. Futtermarschall war 1521 Axel Urup, der bereits in Erzbischof Birger Gunnernsens Testament unter den Beamten auf Lundegaard erwähnt wird. Im Jahr 1522 hatte Axel Urup Näsbyholm und das untergeordnete Örsjö als Lehen, sowie das Lehen Norra Aasum, das bereits sein Vater hatte. Steen Steensen (Laxmand) hatte Hammershus wahrscheinlich bis zu seinem Tod 1521. Der Schloßvogt auf Hammershus von 1521–22 und vermutlich auf Näsbyholm im Jahre 1520 war der frühere Futtermarschall aus der Zeit Birger Gunnernsens,

Jens/Niels Jepsen. Auf Schloß Aarhus konnte der von Erzbischof Birger Gunnensen eingesetzte Schloßvogt Peder Knudsen in seiner Tätigkeit fortsetzen, bis er das Schloß in dem schonischen Aufstand von 1525 »aufgab«. Erzbischof Birger Gunnensens früherer Offizial Knud Lauridsen Giedde hatte Elleholm auf jeden Fall von 1522 an bis zur Reformation.

Auch die Lehensmänner, die im Jahre 1522 im Registrum penningorum erwähnt werden, hatten ihre Lehen größtenteils bereits vor Birger Gunnensens Tod erhalten. Dies trifft auf jeden Fall für Margrethe Manderupsdatter (Manderup) mit dem Lehen Aakarp zu, für Niels Jepsen (Bryske-Wappen) mit dem Lehen Gislöv, für Jens Holgersen Ulfstand mit dem Lehen Tullstorp, für Hans Skovgaard mit dem Lehen Norra Vram und vermutlich auch für Axel Urup mit dem Lehen Norra Aasum, für Jep Nielsen mit dem Lehen Järrestad, für Knud Lauridsen Giedde mit dem Lehen Elleholm, für Hans Myre mit dem Lehen Katslösa und für Anders Madsen (Kyrning) mit dem Lehen Sörby. Der hallandische Vogt Arild Griis war ebenfalls bereits in erzbischöflichem Dienst zur Zeit Birger Gunnensens.

Erst unter den auserwählten Erzbischöfen Aage Jepsen Sparre (1523–32) und Torben Bille (1532–36), die beide aus Schonen stammten und dem Hochadel angehörten, wurden neue Leute eingesetzt. In der ersten Hälfte der 1520er war dies der Offizial Jep Falk 1523–28 und Mikkel Hals, der letzte erzbischöfliche Hauptmann auf Schloß Hammershus, ehe Bornholm 1525 an Lübeck überlassen wurde. Später fallen unter den Beamten besonders zwei Adlige auf, die den Posten des Futtermarschalls und des Offizials bekleideten: Hartvig Thomesen Juel, der 1527 Futtermarschall war, und Jørgen Urne, der von 1534–36 Offizial war.

Unter den Lehensmännern, die ihre Lehen in der Regel auf Lebenszeit hatten, war die Kontinuität natürlich größer. Es ist ganz interessant, daß man bei der Einziehung des erzbischöflichen Grundbesitzes im Jahre 1536 in der kleinen Liste über Inhaber von erzbischöflichen Lehen noch Spuren von Jens Brostrups Verlehnungspolitik findet. »Jørgen Jensens Mutter«, die das Lehen Hjälmskult besaß, war die Witwe von Jens Olsen (Ulfeldt af Vrangstrup), der dieses Lehen bereits zu Jens Brostrups Lebzeiten erhielt. Und Bente Madsdatter, die das Lehen Norra Sandby hatte, ist eine Tochter von Mads Tagesen (Skaanske Huitfeldt'er), der dieses Lehen in der ersten Hälfte der 1470er empfing. Andere Lehensleute aus dem Jahre 1536 sind erzbischöfliche Diener aus der Zeit Birger Gunnensens wie z.B. Arild Griis, der ein Lehen in Halland hatte, Knud Lauridsen Giedde, der Elleholm hatte, und Hans Skovgaard, der die Lehen Väsby, Stubbarp, Norra Vram u.a. besaß. Auch frühere Beamte aus den 1520ern wie z.B. Mikkel Hals und Jep Falk hatten 1536 Lehen im Besitz. Als neue Lehensmänner findet man 1536 die zwei Vettern Jens Tillufsen (Bielke), der das Lehen Sörby besaß, und Joseph Andersen Falster (Bielke), der in der ersten Hälfte der 1530er hallandischer Vogt war und im Jahre 1536 ein Lehen in Halland hatte, was das Lehen Snöstorp sein muß. Auch erzbischöfliche

Verwandte werden genannt. Axel und Mogens Clausen Rosenkrantz bekamen von ihrem Onkel Aage Jepsen Sparre 1525 das Lehen Fulltofta als Pfand und hatten das Lehen im Jahre 1536 immer noch. Die Schwester Torben Billes, Birgitte Bille, hatte das Lehen Katslösa 1536. Mogens Uf, der ein Lehen auf Bornholm hatte, ist sonst nicht als erzbischöflicher Diener bekannt, und den Lehensbesitz hat er vermutlich auch königlichem Einfluß zu verdanken. Die Liste über Inhaber von Lehen, wie es sich bei der Konfiszierung von dem erzbischöflichen Grundbesitz darstellte, ist nicht vollständig. Zu diesen gehört z.B. eine Transaktion, die Torben Bille 1533 vorgenommen hat, als er das seeländische Lehen Skenkelsø an seinen Vetter Eiler Rønnow überließ, während die Kusine seiner Mutter, Ellen Rønnow, 1536 das halländische Lehen Askome erhielt.

Kapitel 15: Konklusion

Ausgangspunkt der obigen Abhandlung waren Untersuchungen zur spätmittelalterlichen Agrarkrise, mit besonderem Hinblick auf deren Bedeutung für den dänischen niederen Adel. Im ersten Teil ist das grundherrschaftliche Verwaltungssystem des Erzbistums, dessen Aufbau und Funktion, dargelegt. Die Darstellung zeigt auf welche Art und Weise die umfassende Grundherrschaft des Erzbistums in der Zeit *nach* der Agrarkrise verwaltet wurde, zu einem Zeitpunkt, als die spätmittelalterliche Rentenwirtschaft die hochmittelalterliche Gutswirtschaft längst abgelöst hatte. Es ist nicht möglich, den Entstehungsprozeß des Administrationssystems zurückzuverfolgen; die vorhandenen Quellen erlauben uns in diesem Fall keinen Blick auf die Zeit vor der Agrarkrise. Einige Auswirkungen der Agrarkrise können vielleicht dennoch, wenn auch undeutlich, ausgemacht werden. Es liegt z.B. nahe, die erzbischöflichen »skudgaarde« als Relikte der hochmittelalterlichen Gutswirtschaft aufzufassen. Ebenso scheint es auf der Hand zu liegen, die Einführung des spätmittelalterlichen Offizialats, mit dem Offizialen als ambulanten Beamten in der Gutsverwaltung, als Antwort auf ein durch die Agrarkrise entstandenes Administrationsproblem zu sehen.

Auf dem Gebiet der Gutsverwaltung ist im Laufe des 15. und zu Beginn des 16. Jahrhunderts eine Entwicklung hin zu Rationalisierung und Zentralisierung deutlich zu sehen. Zur Zeit der Reformation gehörten zu den Schlössern und zu Flyinge eine Reihe von früheren selbständigen Verwaltungseinheiten (»Lehen«). Noch bemerkenswerter ist vielleicht die Ausweitung des Umfangs der von Lundegaard aus direkt verwalteten Güter, da diese Ausweitung ganz deutlich von einer Auflösung der alten Verwaltungsstruktur mit seinen vielen Lehen begleitet wird (von den 53 Lehen im Paltebuch sind 22 im Registrum penningorum als Streubesitz aufgeführt, also de facto verschwunden).

Auch im Erzbistum findet man also die Voraussetzungen für »die Krise des

niedereren Adels im Spätmittelalter«, und die Untersuchung kann die von Troels Dahlerup aufgestellte Hypothese nur bestätigen. Es ist schwierig, die Untersuchung über die Rekrutierung des Verwaltungspersonales, was die bestimmenden Faktoren angeht, zusammenzufassen. Was die Bedeutung der Verwandtschaftsbeziehungen zum Erzbischof betrifft, so scheint dies nur im Falle von Erzbischof Jens Brostrup (1472–97) stärker ins Gewicht zu fallen. Die Bedeutung von verwandtschaftlichen Beziehungen zu den Mitgliedern des Domkapitels in Lund als ein entscheidender Faktor ist ebenfalls geringer als erwartet. Die Leute für die Beamtenstellungen rekrutierten sich offenbar aus den zum niederen Adel gehörenden Gesellen in der Gefolgschaft des Erzbischofs, wo sowohl Söhne der lokalen erzbischöflichen Lehensleute als auch andere Leute dienten; und hier muß individuelle Tätigkeit eine große Rolle gespielt haben. Die Lehensleute bestanden aus einer ziemlich unhomogenen Gruppe, da Verleihungen aus vielen verschiedenen Gründen und zu den unterschiedlichsten Zwecken vorgenommen wurden: von Belohnung oder Pensionierung für erzbischöfliche Bedienstete über Schaffung von einem lokalen Klientel und zur Abhilfe von Geldmangel bei Verpfändungen bis hin zu »Erkenntlichkeiten« gegenüber hochadligen und vieles mehr.

Im allerhöchsten Maße waren es doch Personen aus dem niederen Adel, die dem Erzbistum als Gutsverwalter dienten und die daher von der steigenden Zentralisierung der Gutsadministration getroffen waren. Trotz der stetig ansteigenden Anzahl von Quellen findet man immer weniger erzbischöfliche Lehensleute. Die Entwicklung ging zu ständig anwachsender Zentralisierung auf dem Bereich der Gutsverwaltung hin, und die Konsequenz daraus war, daß ein großer Teil der für die Gutsverwaltung zuständigen Leute aus dem niederen Adel funktionslos gemacht und damit überflüssig wurden.

Übersetzt von Charlotte Diehn

Forkortelser

ABH	= <i>Aktstykker til Bornholms Historie 1327–1621</i>
ACUP	= <i>Auctarium Chartularii Universitatis Parisiensis</i>
AEPA	= <i>Aktstykker vedrørende Erik af Pommerns Afsættelse</i>
AEU	= <i>Acten der Erfurter Universität</i>
AF	= <i>Antislesvigholstenske Fragmenter</i>
AKG	= <i>Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearchiv</i>
AM	= <i>Arnamagnæanske Samling, København</i>
ANGVB	= <i>Acta Nationis Germanicae Vniversitatis Bononiensis</i>
APD	= <i>Acta pontificum Danica</i>
APL	= <i>Acta processus litium</i>
AUMUG	= <i>Aeltere Universitæts-Matrikeln. II. Universität Greifswald</i>
BHBS	= <i>Biskop Hans Brasks slæktbok</i>
CCD	= <i>Corpus constitutionum Daniæ</i>
CE	= <i>Codex Esromensis</i>
CL	= <i>Consuetudines Lundenses</i>
DAA	= <i>Danmarks Adels Aarbog</i>
DAB	= <i>Danske adelige Brevkister</i>
DaD	= <i>Danske Domme 1375–1662</i>
DAG	= <i>Chr. Axel Jensen: Danske adelige Gravsten</i>
DAS	= <i>Danske adelige Sigiller</i>
DBL	= <i>Sv. Cedergreen Bech (red.): Dansk biografisk leksikon</i>
DBL (1. udg.)	= <i>C. F. Bricka (udg.): Dansk Biografisk Leksikon</i>
DCH	= <i>Dronning Christines Hofholdningsregnskaber</i>
DCM	= <i>Diplomatarium civitatis Malmogiensis</i>
DCP	= <i>Diplomatarium Christierni Primi</i>
DD	= <i>Diplomatarium Danicum</i>
DDB	= <i>Udvalg af hidtil utrykte Danske Diplomer og Breve</i>
DDHD	= <i>Diplomatarium, (tillæg til) J. Lindbæk og G. Stemann</i>
DDL	= <i>Diplomatarium dioecesis Lundensis</i>
DFRH	= <i>Diplomatarium til Familien Rosenkrantz's Historie</i>
DGK	= <i>Danmarks gamle Købstadlovgivning</i>
DGL	= <i>Danmarks gamle Landskabslove</i>
DGLM	= <i>Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen</i>
DGP	= <i>Danmarks gamle Personnavne</i>
DGS	= <i>Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen</i>
DhD	= <i>Dueholms Diplomatarium</i>
DK	= <i>Danske Kancelliregistranter 1535–1550</i>
DKI	= <i>Dalby Klosters intäktsbok 1530–1531</i>
DM	= <i>Danske Magazin</i>
DMR	= <i>Danske middelalderlige Regnskaber</i>
DSv	= <i>Diplomatarium Svecanum</i>
DV	= <i>Diplomatarium Vibergense</i>
EGJ	= <i>Fru Eline Gøyes Jordebog</i>
FFR	= <i>Kong Frederik den Førstes danske Registranter</i>
GDD	= <i>Udvalg af Gamle Danske Domme</i>

GDL	= <i>Samling af gamle danske Love</i>
GJT	= <i>Gamle Jydske Tingsvidner</i>
HAAJ	= Herr Aage Axelssøns (Thott) »Jordebok«
HD	= <i>Harsyssels Diplomatarium</i>
HR	= <i>Hanserecesse</i>
HT	= <i>Historisk Tidsskrift</i>
HTS	= <i>Historisk tidskrift för Skåneland</i>
HUB	= <i>Hansisches Urkundenbuch</i>
Jordeböcker	= <i>Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods</i>
KB	= <i>Kancelliets Brevbøger</i>
KD	= <i>Kjøbenhavns Diplomatarium</i>
KK	= <i>Nya eller Karls-krönikan</i>
KrS	= <i>Kronens Skøder</i>
KS	= <i>Kirkehistoriske Samlinger</i>
KVJ	= <i>Kong Valdemars Jordebog</i>
LAL	= Landsarkivet, Lund
LDR	= <i>Liber daticus Roskildensis</i>
LFK	= <i>Lyder van Fredens kämnärsräkenskaper</i>
LMCL	= <i>Libri memoriales capituli Lundensis</i>
LSL	= <i>Lunds stifts landebok</i>
LUB	= <i>Lübeckisches Urkundenbuch</i>
MHD	= <i>Monumenta Historiæ Danicæ</i>
MHUP	= <i>Monumenta Historica Universitatis . . . Pragensis</i>
Missiver	= <i>Missiver fra Kongerne Christiern I.s og Hans's Tid</i>
MRS	= <i>Malmö Rådstueprotokol (Stadsbok) 1503–1548</i>
MUK	= <i>Die Matrikel der Universität Köln</i>
MUR	= <i>Die Matrikel der Universität Rostock</i>
NDA	= A. Thiset og P. Wittrup: <i>Nyt dansk Adelslexikon</i>
PRFSS	= <i>Privilegier, resolutioner och förordningar</i>
RA	= Rigsarkivet, København
RDRF	= <i>Det Kgl. Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger</i>
Rep.	= <i>Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis</i>
RJM	= <i>Reynold Junges Møntmesterregnskaber 1534–1540</i>
SD	= <i>Svenskt Diplomatarium från och med år 1401</i>
SM	= <i>Scriptores minores historiæ Danicæ mediæ ævi</i>
SMR	= <i>Svenska medeltidsregister 1434–1441</i>
SP	= <i>Statuta Prouincialia, Statuta Sinodalia . . .</i>
SPH	= <i>Skrifter af Paulus Helie</i>
SRA	= Riksarkivet, Stockholm
SRD	= <i>Scriptores rerum Danicarum mediæ ævi</i>
SRP	= <i>Svenska Riks-Archivets Pergamentsbref</i>
SS	= <i>Samlinger til den Danske Historie</i>
ST	= <i>Sverges Traktater</i>
Testamenter	= <i>Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450</i>
ÆDA	= <i>De ældste danske Archivregistraturer</i>

Kilder og litteratur

Utrykte kilder

Rigsarkivet, København (RA)

Danske Kancelli

- B.46. Diverse (1481–1571). Nr. 46b og 59c.
- B.II.1. Diverse Kammersager (1534–1588). Nr. 2.

Lensregnskaber

- Helsingborg len 1583–1598. Jordebog 1583–84.
- Sölvesborg len 1583–1621. Jordebog 1615–16.

Registratur 108 A

- Gl. pk. 27, læg 1/ny pk. 12. Hans Skovgaards officialsregnskab 1519–22.
- Gl. pk. 27, læg 2/ny pk. 12. Jordebogsregnskab 1522 (Registrum penningorum).
- Gl. pk. 27, læg 3/ny pk. 12. Udgiftsregnskab for Lundegård 1534–35.
- Gl. pk. 56/ny pk. 23. Malmøhus lens regnskab 1546–47 og 1550–51.
- Gl. pk. 50/ny pk. 26. Inventarier på bispegårde 1536.
- Gl. pk. 69, læg 2/ny pk. 36. Regnskab for Åhus slot 1532–33.

Lokalarkiver

- Helsingborg by: 1512–13.
- Lund St. Peders kloster: 15(3)7 10/10.
- Lunde ærkebisp: 1529 4/8, 1529 9/11, 1530 12/6, 1530 26/6, 1530 5/7, 1530 9/7, 1530 10/7, 1530 9/8, 1530 15/10, 1530 29/11, 1532 24/8, 1533 30/8, 1534 16/4, 1536 17/1.
- Lunde ærkebispens proces 1523–28: 1517 16/1, Mester Bents afskrift af Hans Skovgaards officialsregnskab 1519–22 fol. 18r–33r, Hans Skovgaards officialsregnskab 15/1 1521 – 29/10 1521, Afskrift heraf, Hans Skovgaards officialsregnskab 29/10 1521 – 6/11 1522, Hans Eskilsens afskrift heraf, 1523 18/1, 1526 16/3, 1527, 1527 4/5 med tilhørende klager, 1527 21/8, 1527 29/8, 1527 26/10, 1528 23/7, 1528 18/10, 1528 20/10, 1529 3/10 med tilhørende klager.

Privatarkiver

- På papir. Brahe, Axel Axelsen: 1533 3/3.
- På papir. Jens Mogensen: 1532 17/6.
- På papir. Sparre, Aage Jepsen: 1519 6/7, 1520 13. el. 20/7, 1520 16/10, 1530 29/1, 1534 15/2.
- På pergament. Bille, Anders Bentsen: 1517 26/5.
- På pergament. Bille, Esge Pedersen: 1538 9/12.
- På pergament. Brahe, Niels Nielsen: 1520 21/7, 1522 9/12.
- På pergament. Dyre, Christiern Nielsen: 1519 4/8.
- På pergament. Sparre, Oluf Jepsen: 1513 14/7.
- På pergament. Sparre, Aage Jepsen: 1533 9/11.
- På pergament. Urup, Axel Eriksen: 1526 25/7.

Håndskriftsamlingen I

- Langebeks Diplomatarium: 1522 7/3 (original i SRA).

Arnemagnæanske Samling, København (AM)

AM 293fol. (Registrum Sanctuarii Birgeriani).

AM 804 4to (Christiern II.s Landlov).

Diplomer VIII, 26.

Riksarkivet, Stockholm (SRA)

Pergamentsbrev: 1494 14/4.

B 29 (Skånebrevsfortegnelsen).

B 30.

E 102a.

Landsarkivet, Lund (LAL)

Kristianstads rådhusarkiv: 1515 9/6.

Lunds domkapitels arkiv

Pergamentsbreve: 1522 21/7, 1541 11/3.

1532–1656. E I a : 1. Inkomna brev och handlingar. Kgl. brev: 1563 15/4.

Inkomna handlingar från tiden före 1680. F I b : 2: 1529 11/4, 1535 17/4.

Stiftskisten i Lund: 1531 19/3.

Kildeudgaver og periodika

Acta Nationis Germanicae Vniversitatis Bononiensis, ed. Ernestus Friedlaender et Carolus Malagola, Berlin 1887. (Cit. ANGVB).

Acta pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316–1536 I–VII, udg. Alfr. Krarup, Johs. Lindbæk og L. Moltesen, Kbh. 1904–42. (Cit. APD).

Acta processus litium inter regem Danorum et archiepiscopum Lundensem, ed. Alfred Krarup et William Norvin, Kbh. 1932. (Cit. APL).

Acten der Erfurter Universität I–III, hrsg. J.C. Hermann Weissenborn, Halle 1881–99. (Cit. AEU).

Aktstykker til Bornholms Historie 1327–1621, udg. J.R. Hübertz, Kbh. 1852. (Cit. ABH).

Aktstykker vedrørende Erik af Pommerns Afsættelse som Konge af Danmark, udg. Anna Hude, Kbh. 1897. (Cit. AEPA).

Antislesvigholstenske Fragmenter 1–16, Kbh. 1848–51. (Cit. AF).

Auctarium Chartularii Universitatis Parisiensis I–V, ed. Heinricus Denifle & Aemilius Chatelain, Paris 1935–42. (Cit. ACUP).

Biskop Hans Brasks släktbok, utg. Hans Gillingstam och Göran Setterkrans, Stockholm 1970. (Cit. BHBS).

Codex Esromensis. Esrom Klosters Brevbog, udg. O. Nielsen, Kbh. 1880–81. (Cit. CE).

Consuetudines Lundenses. Statutter for kanniksamfundet i Lund c. 1123, udg. Erik Buus, Kbh. 1978. (Cit. CL).

Corpus constitutionum Daniae. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende 1558–1660 I–VI, udg. V.A. Secher, Kbh. 1887–1918. (Cit. CCD).

Dalby Klosters intäktsbok 1530–1531, utg. Knut Knutsson och Göte Paulsson, (Skånsk senmedeltid och renässans 10), Lund 1983. (Cit. DKI).

- Danmarks Adels Aarbog*, Kbh. 1884ff. (Cit. DAA).
- Danmarks gamle Købstadlovgivning I–V*, udg. Erik Kroman, Kbh. 1951–61. (Cit. DGK).
- Danmarks gamle Landskabslove I–VI*, Kbh. 1933–61. (Cit. DGL).
- Danmarks gamle Personnavne I–II*, udg. Gunnar Knudsen, Marius Kristensen og Rikard Hornby, Kbh. 1936–64. (Cit. DGP).
- Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen I–II*, udg. C. Nyrop, Kbh. 1899–1904. (Cit. DGLM).
- Danske adelige Brevkister. Registraturer fra det 15–17. Aarhundrede*, udg. A. Thiset, Kbh. 1897. (Cit. DAB).
- Danske adelige Sigiller fra det XIII og XIV Aarhundrede*, udg. Henry Petersen, Kbh. 1897. (Cit. DAS).
- Danske adelige Sigiller fra det XV., XVI. og XVII. Aarhundrede*, udg. A. Thiset, Kbh. 1905. (Cit. DAS).
- Danske Domme 1375–1662. De private domssamlinger I–VII*, udg. Erik Reitzel-Nielsen, Kbh. 1978–84. (Cit. DaD).
- Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen*, udg. Henry Petersen, Kbh. 1886. (Cit. DGS).
- Danske Kancelliregistranter 1535–1550*, udg. Kr. Erslev og W. Møllerup, Kbh. 1881–82. (Cit. DK).
- Danske Magazin 1 I–*, Kbh. 1745ff. (Cit. DM).
- Danske middelalderlige Regnskaber 1 I: Hof og Centralstyre*, udg. Georg Galster, Kbh. 1944–53;
3 I: Roskildekirkens Jordebøger og Regnskaber, udg. C.A. Christensen, Kbh. 1956. (Cit. DMR).
- De la Gardiska Archivet III*, utg. P. Wieselgren, Lund 1832.
- Diplomatarium*, (tillæg til) J. Lindbæk og G. Stemann: *De danske Helligaandsklostre*, Kbh. 1906. (Cit. DDHD).
- Diplomatarium Christierni Primi*, udg. C.F. Wegener, Kbh. 1856. (Cit. DCP).
- Diplomatarium civitatis Malmogensis. Malmö stads urkundsbok*, utg. Lauritz Weibull, Malmö 1901. (Cit. DCM).
- Diplomatarium Danicum 1 I–*, Kbh. 1938ff. (Cit. DD).
- Diplomatarium dioecesis Lundensis. Lunds ärkestifts urkundsbok III–VI*, utg. Lauritz Weibull, Lund 1900–39. (Cit. DDL).
- Diplomatarium Svecanum I–*, Stockholm 1829ff. (Cit. DSv).
- Diplomatarium til Familien Rosenkrantz's Historie*, (tillæg til) Konrad Barner: *Familien Rosenkrantz's Historie I*, Kbh. 1874. (Cit. DFRH I).
- Diplomatarium til Familien Rosenkrantz's Historie II*, (tillæg til) A. Heise: *Familien Rosenkrantz's Historie II*, Kbh. 1882. (Cit. DFRH II).
- Diplomatarium Vibergense*, udg. A. Heise, Kbh. 1879. (Cit. DV).
- Dronning Christines Hofholdningsregnskaber*, udg. William Christensen, Kbh. 1904. (Cit. DCH).
- Dueholms Diplomatarium*, udg. O. Nielsen, Kbh. 1872. (Cit. DhD).
- Fortid og Nutid I–*, Kbh. 1914ff.
- Fru Eline Gøyes Jordebog*, udg. A. Thiset, Kbh. 1892. (Cit. EGJ).
- Gamle Jydske Tingsvidner*, udg. O. Nielsen, Kbh. 1882. (Cit. GJT).
- Hanserecesse 1 I–*, 1870ff. (Cit. HR).
- Hansisches Urkundenbuch I–XI*, 1876–1939. (Cit. HUB).
- Harsyssels Diplomatarium*, udg. O. Nielsen, Kbh. 1893. (Cit. HD).
- Herr Aage Axelssøns (Thott) »Jordebok«, utg. Sven Welander, *Vetenskaps-societeten i Lund. Årsbok 1957* s. 45–74. (Cit. HAAJ).
- Historisk tidskrift för Skåneland I–VII*, Lund 1901–21. (Cit. HTS).
- Historisk Tidsskrift 1 I–*, Kbh. 1840ff. (Cit. HT).
- Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok*, utg. Gösta Johannesson, (Skånsk senmedeltid och renässans 7), Lund 1953. (Cit. Jordeböcker).

- Juridisk Tidsskrift* XXV, Kbh. 1835.
- Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold*, Kbh. 1885ff. (Cit. KB).
- Kirkehistoriske Samlinger* 1 I–, Kbh. 1849ff. (Cit. KS).
- Kjøbenhavns Diplomatarium* I–VIII, udg. O. Nielsen, Kbh. 1872–87. (Cit. KD).
- Kong Frederik den Førstes danske Registranter*, udg. Kr. Erslev og W. Møllerup, Kbh. 1879. (Cit. FFR).
- Kong Valdemars Jordebog* I–III, udg. Svend Aakjær, Kbh. 1926–45. (Cit. KVJ).
- Det Kgl. Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian III's Tid* I–II, udg. Troels Dahlerup, Kbh. 1959–69. (Cit. RDRF).
- Kronens Skøder* I–V, Kbh. 1890–1955. (Cit. KrS).
- Liber daticus Roskildensis. Roskilde Gavebog og Domkapitlets Anniversarieliste*, udg. Alfred Otto, Kbh. 1933. (Cit. LDR).
- Libri memoriales capituli Lundensis. Lunde Domkapitels Gavebøger (»Libri datici Lundenses«)*, udg. C. Weeke, Kbh. 1884–89. (Cit. LMCL).
- Lunds stifts landebok* I–III, utg. K.G. Ljunggren och Bertil Ejder, (Skånsk senmedeltid och renässans 4–6), Lund 1950–65. (Cit. LSL).
- Lübeckisches Urkundenbuch* 1 I–XI, Lübeck 1843–1905. (Cit. LUB).
- Lyder van Fredens kämnärsräkenskaper för Malmö 1517–1520*, utg. Leif Ljungberg, Malmö 1960. (Cit. LFK).
- Magazin til den Danske Adels Historie* I, Kbh. 1824.
- Malmø Rådstueprotokol (Stadsbok) 1503–1548*, udg. Erik Kroman, Kbh. 1965. (Cit. MRS).
- Die Matrikel der Universität Köln* I–II, hrsg. Hermann Keussen, Bonn 1892–1919. (Cit. MUK).
- Die Matrikel der Universität Rostock* I–VII, hrsg. Adolph Hofmeister, Rostock und Schwerin 1889–1922. (Cit. MUR).
- Meddelelser fra Rentekammerarchivet*, Kbh. 1871–78.
- Missiver fra Kongerne Christiern I.s og Hans's Tid* I–II, udg. William Christensen, Kbh. 1912–14. (Cit. Missiver).
- Monumenta Historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis* I–II, Prag 1830–34. (Cit. MHUP).
- Monumenta Historiæ Danicæ. Historiske Kildeskrifter og Bearbejdelser af dansk Historie især fra det 16. Aarhundrede* 1 I–2 II, udg. Holger Rørdam, Kbh. 1873–87. (Cit. MHD).
- Nya eller Karls-krönikan*, utg. G.E. Kleming, Stockholm 1866. (Cit. KK).
- Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer* I–, Stockholm 1927ff. (Cit. PRFSS).
- Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen med Udtoget af de hidtil utrykte* 1 I–IV, udg. Kr. Erslev, William Christensen og Anna Hude, Kbh. 1894–1912; 2 I–IX, udg. William Christensen, Kbh. 1928–39. (Cit. Rep.).
- Reynold Junges Møntmesterregnskaber 1534–1540*, udg. Georg Galster, Kbh. 1934. (Cit. RJM).
- Samling af gamle danske Love* I–V, udg. J.L.A. Kolderup-Rosenvinge, Kbh. 1821–46. (Cit. GDL).
- Samlingar till Skånes historia*, Lund 1868–73.
- Samlinger til den Danske Historie* 1 I–2 IV, udg. P.F. Suhm, Kbh. 1779–95. (Cit. SS).
- Samlinger til Fyens Historie og Topographie* I–X, Odense 1861–90.
- Scriptores minores historiæ Danicæ mediæ ævi* I–II, udg. M.Cl. Gertz, Kbh. 1917–20. (Cit. SM).
- Scriptores rerum Danicarum mediæ ævi* I–IX, Kbh. 1772–1878. (Cit. SRD).
- Silkeborg lens jordebog 1586*, udg. Poul Rasmussen, Kbh. 1964.
- Skrifter af Paulus Helie* I–VII, Kbh. 1932–48. (Cit. SPH).
- Statuta Prouincialia, Statuta Sinodalia, Casus Episcopales, Casus Papales . . . Ad exemplar Parisiense MDXIV.* (udg. Grimus Johannis Thorkelin), Kbh. 1778. (Cit. SP).
- Svenska medeltidsregister 1434–1441*, utg. Sven Tunberg, Stockholm 1937. (Cit. SMR).
- Svenska Riks-Archivets pergamentsbref från och med år 1351* I–III, Stockholm 1866–72. (Cit. SRP).

- Svenskt Diplomatarium från och med år 1401* I–IV, utg. Carl Silfverstolpe, Stockholm 1875–1904. (Cit. SD).
- Sverges Traktater* I–III, utg. O.S. Rydberg, Stockholm 1877–95. (Cit. ST).
- Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450*, udg. Kr. Erslev, Kbh. 1901. (Cit. Testamenter).
- Udvalg af Gamle Danske Domme* I–IV, udg. J.L.A. Kolderup-Rosenvinge, Kbh. 1842–48. (Cit. GDD).
- Udvalg af hidtil utrykte Danske Diplomer og Breve*, udg. C. Molbech og N.M. Petersen, Kbh. 1858. (Cit. DDB).
- De ældste danske Archivregistraturer* I–V, Kbh. 1854–1910. (Cit. ÆDA).
- Aeltere Universitæts-Matrikeln. II. Universitæt Greifswald* I–II, hrsg. Ernst Friedlaender, Leipzig 1893–94. (Cit. AUMUG).
- Århusgård og Åkær lens jordebog 1544*, udg. Poul Rasmussen, Kbh. 1960.
- Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearchiv* I–VII, udg. C.F. Wegener, Kbh. 1852–83. (Cit. AKG).

Litteratur

Ahnfelt, Otto

1895–97: Om revisionen af Lunds domkapitels statuter efter reformationen, KS 4 IV s. 301–331.

Andersen, J. Oskar

1917: *Overfor Kirkebruddet. Den første lutherske Bevægelse og Christiern II's Forhold dertil*, Kbh.

Antoniewitz, Marianne

1976: *Vallø gods og dets ejere indtil 1461*, Kbh.

Arhning, J.O.

1937: *Roskilde Domkapitels Historie* I: Tiden indtil 1416. Med Altrenes og Kapellernes Historie, Roskilde.

1970: *Roskilde domkapitels historie* II: 1416–(1536), udg. Troels Dahlerup, Kbh.

Arup, Erik

1903–04: Anmeldelse af William Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede, HT 7 IV s. 529–558.

1932: *Danmarks historie* II, Kbh.

Bech, Sv. Cedergreen (red.)

1979–84: *Dansk biografisk leksikon*, 3. udg., I–XVI, Kbh. (Cit. DBL).

Becker-Christensen, Elisabeth Hertzum

1985: Roskildebispernes forleningspraksis i senmiddelalderen, *Festskrift til Troels Dahlerup*, Århus, s. 177–189.

Berntsen, Arent

1656: *Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed*, Kbh.

Bisgaard, Lars

1987: *Tjenesteideal og fromhedsideal. Studier i adelens tænkemåde i dansk senmiddelalder*, Århus.

Bricka, C.F. (udg.)

1887–1905: *Dansk Biografisk Leksikon I–XIX*, Kbh. (Cit. DBL (1. udg.)).

Bruun, Henry

1956: Vittskövles ejendoms historie ca. 1400–1555, *Afhandlinger tilegnede arkivmanden og historikeren rigsarkivar, dr. phil. Axel Linvald*, Kbh., s. 76–90.

1959: *Poul Laxmand og Birger Gunnensen. Studier over dansk politik i årene omkring 1500*, Kbh.

Bååth, L.M.

1935: *Hälsingborgs historia II*, Hälsingborg.

Christensen, Aksel E.

1945: *Kongemagt og Aristokrati. Epoker i middelalderlig dansk Statsopfattelse indtil Unionstiden*, Kbh.

1946: Senmiddelalderlige fæsteformer som forudsætning for forordningen om livsfæste af 1523, *Festskrift til Erik Arup*, Kbh., s. 134–156.

Christensen, C.A.

1960–62: Krisen på Slesvig Domkapitels jordegods 1352–1437, HT 11 VI s. 161–244.

1963–66: Ændringerne i landsbyens økonomiske og sociale struktur i det 14. og 15. århundrede, HT 12 I s. 257–349.

Christensen, Harry

1983: *Len og magt i Danmark 1439–1481*, Århus.

Christensen, William

1895: *Unionskongerne og Hansestæderne 1439–1466*, Kbh.

1903: *Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede*, Kbh.

1913: Om nogle af det 15. Århundredes Betegnelser for Adelsstanden, *Til Edvard Holm paa hans 80-aarige Fødselsdag*, (Tillægshæfte til HT 8 IV), Kbh., s. 38–51.

Corylander, Johan

1884: *Berättelse om Lunds domkyrka*, utg. Martin Weibull, Lund.

Dahlerup, Merete

1969: Art. »Regnskabsår«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder XIV* sp. 6f.

1985: Delefoged og sognefoged. Om fogder i lensadministrationen i slutningen af 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet, *Festskrift til Troels Dahlerup*, Århus, s. 351–360.

Dahlerup, Troels

1956: Sogn og Pastorat. Bidrag til Viborg Stifts Historie i Senmiddelalderen, *Fra Viborg Amt* s. 5–87.

1957–59: Viborg Stifts Kirker og Præster 1545, KS 7 III s. 1–20.

1960: Hardsyssels Provsti i Senmiddelalderen, *Hardsyssels Aarbog LIV* s. 77–141.

1960–62: Viborg Stifts Officialer, KS 7 IV s. 171–205.

1963: *Studier i senmiddelalderlig dansk Kirkeorganisation*, Kbh.

1964: Fromhed styrker rigerne. Kirkebogsforordningen af 20. maj 1645 og dens baggrund, *Afhandlinger om arkiver*, Kbh., s. 70–81.

1965–69a: Kabelslægtens våben og vasaller, *Heraldisk Tidsskrift II* s. 345–353.

1965–69b: Variationer og Mutationer. Adelshistoriske Problemer i Heraldisk Belysning, *Heraldisk Tidsskrift II* s. 65–80.

- 1965–69c: Våbengrupper, similarisering og undervasallitet i dansk senmiddelalder, *Heraldisk Tidsskrift* II s. 303–311.
- 1966–68: Den gejstlige jurisdiktion i dansk middelalder, *Fortid og Nutid* XXIII s. 297–309.
- 1968: *Det danske Sysselprovsti i Middelalderen*, Kbh.
- 1969–70: Lavadelens Krise i dansk Senmiddelalder, HT 12 IV s. 1–43.
- 1971: Afsnittet »Danmark«, *Den nordiske Adel i Senmiddelalderen. Struktur, funktioner og internordiske relationer. Rapporter til det nordiske historikermøde i København 1971 9–12 august*, Kbh., s. 45–80.
- 1980: Om kirkens dom for gæld. Reformationen som retsreform belyst ved gældsjurisdictionsproblemet, KS s. 105–114.
- 1981a: Om tienden, *Fortid og Nutid* XXIX, 1 s. 3–14.
- 1981b: Ukritiske betragtninger over Christiørn II's rigslovgivning, *Middelalder, metode og medier. Festskrift til Niels Skyum-Nielsen*, Kbh., s. 261–278.
- 1982: Heraldry and Social Change in Late Medieval Denmark, *Genealogica & Heraldica. Report of the 14th. International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Copenhagen 25.–29. August 1980*, Kbh., s. 35–42.
- 1983: Fæstet i breve og domme, *Fortid og Nutid* XXX s. 280–301.

Dam, Sigvard Mahler

- 1982: De bornholmske væbnerslægter Uf og Splid – noget nyt om deres våbener, *Heraldisk Tidsskrift* V nr. 46 s. 275–285.

Engberg, Jens

- 1972: *Dansk Finanshistorie i 1640'erne*, Århus.

Erslev, Kr.

- 1879a: *Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede (1515–1596)*, Kbh.
- 1879b: *Konge og Lensmand i det sextende Aarhundrede. Studier over Statsomvæltningen i 1536 og dens Følger for Kongemagt og Adelsvælde*, Kbh.
- 1885: *Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596–1660*, Kbh.
- 1909–10: Fæstebondens Førlov og dens Størrelse, HT 8 II s. 71–73.

Friedlaender, Ina

- 1961: Skånebrevsförteckningarna, *Meddelanden från Svenska Riksarkivet för år 1958* s. 61–100.

Friis, Astrid

- 1942: Rigsraadet og Statsfinanserne i Christian III.s Regeringstid, HT 10 VI s. 1–140.

Fritz, Birgitta

- 1972: *Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1250–1434 I*, Stockholm.

Fussing, Hans H.

- 1942: *Herremand og fæstebonde. Studier i dansk landbrugshistorie omkring 1600*, Kbh.
- 1951: *Stiernholm len 1603–1661. Studier i krongodsets forvaltning*, Kbh.

Gissel, Svend

- 1968: *Landgilde og udsæd på Sjælland i de store mageskifters tidsalder. Retrospektive studier i landbo- og bebyggelseshistorie*, Kbh.

Hansen, C. Rise

- 1968: *Hoveriet på Ringsted kloster 1570–1620*, Kbh.

- Heise, A.
1891: Bidrag til Familien Rosenkrantz's Historie i det 16de Aarhundrede. IV. Tange-Linien, *Personahistorisk Tidsskrift* 2 VI s. 46–75.
- Helms, Hans Jørgen
1940: *Næstved St. Peders Kloster (Skovkloster)*, Næstved.
- Hertz, Michael
1978: »Beskeden mand«. Landalmuen som politisk faktor i dansk senmiddelalder. En skitse, *Bol og By* 2 II s. 77–106.
- Hinschius, Paul
1878: *System des katholischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland* II, Berlin.
- Huitfeldt, Arild
1603: *Danmarks Riges Krønike. Chronologia* III, Kbh.
- Ingesman, Per
1984a: Identifikationsproblemer i lavadelsstudier – nogle skånske eksempler, *Heraldisk Tidsskrift* V nr. 49–50 s. 300–312.
1984b: Ægte og sminkede regnskaber. En underslæbsaffære ved ærkesædet 1519–22, *Arkiv* X nr. 1 s. 17–35.
1985a: Den lundensiske kapitelsgejstlighed i senmiddelalderen, utrykt licentiaafhandling, Det teologiske Fakultet, Aarhus Universitet.
1985b: Det lundensiske officialsembede, *Festskrift til Troels Dahlerup*, Århus, s. 65–90.
1988: »Sankt Jørgens alter i Lund, som kaldes Svendalderet«, *Kongemagt og Samfund i Middealderen. Festskrift til Erik Ulsig*, Århus, s. 259–285.
- Iuul, Stig
1962: Art. »Hærværk«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* VII sp. 263–265.
- Jahn, Ferdinand Henrik
1835: *Danmarks politisk-militaire Historie under Unionskongerne*, Kbh.
- Jakobsen, Lone Anker
1973: Århus-bispernes forleningspraksis i senmiddelalderen, utrykt specialeafhandling, Historisk Institut, Aarhus Universitet.
- Jensen, Chr. Axel
1951–53: *Danske adelige Gravsten fra Sengotikens og Renaissancens Tid. Studier over Værksteder og Kunstnere* I–II, Kbh. (Cit. DAG).
- Jexlev, Thelma
1973: *Lokalarkiver til 1559. Gejstlige arkiver* I, (Vejledende arkivregistraturer XVII), Kbh.
1976: *Fra dansk senmiddelalder. Nogle kildestudier*, Odense.
1983: Tre senmiddelalderlige kvindeprofiler. Birgitte Olufsdatter Thott – Mette Iversdatter Dyre – Anne Henriksdatter Meinstrup, *Profiler i nordisk senmiddelalder og renaissance. Festskrift til Poul Enemark*, Århus, s. 49–62.
- Johannesson, Gösta
1947: *Den skånska kyrkan och reformationen*, (Skånsk senmedeltid och renässans 1), Lund.

- 1950: Kring Birger Gunnersens Paltebok. Några rön beträffande Lunds ärkesätets gods och dess förvaltning vid medeltidens slut, *Vetenskaps-societeten i Lund. Årsbok* s. 117–170.
- 1952: Jens Brostrup och Birger Gunnersen. En källkritisk och historiografisk skiss, *Gottfrid Carlsson 18.12. 1952*, Lund, s. 96–112.

Kalkar, Otto

- 1881–1918: *Ordbog til det ældre danske Sprog (1300–1700)* I–V, Kbh.

Kleineidam, Erich

- 1964: *Universitas Studii Erfordensis* I, Leipzig.

Kraft, Salomon

- 1971: *Tre senmedeltida godsorganisationer*, (Skånsk senmedeltid och renässans 9), Lund.

Larsson, Lars J.

- 1964: Sören Norbys skånska uppror, *Scandia* XXX s. 217–271.

Lindbæk, Johs.

- 1900–02: Dorothea, Kristiern den førstes dronning, og familien Gonzaga, HT 7 III s. 455–512.
- 1907: *Pavernes forhold til Danmark under kongerne Kristiern I og Hans*, Kbh.

Lindhardt, P.G.

- 1942: *Danmark og reformkoncilierne. Studier over den danske kirkes forhold til de koncilære reformbestræbelser 1414–1443*, Kbh.

Losman, Beata

- 1970: *Norden och reformkonsilierna 1408–1449*, Göteborg.

Lund, Niels og Kai Hørby

- 1980: Samfundet i vikingetid og middelalder 800–1500, *Dansk socialhistorie* II, Kbh.

Lütken, Vilh.

- 1909: *Bidrag til Langelands Historie*, Rudkjøbing.

Madsen, Haakon Bennike

- 1962–64: Næsbyhoved lens bønder 1502–1510. En analyse af fem lensregnskaber, *Fynske Aarbøger* VIII s. 121–179.
- 1978: *Det danske skattevæsen. Kategorier og klasser. Skatter på landbefolkningen 1530–1660*, Odense.

Matthiae, Magnus

- 1710: *Episcoporum ecclesie Lundensis series*, udg. Thomas Bartholin, Kbh.

Matzen, Henning

- 1869: *Den danske Panterets Historie indtil Chr. V's Lov*, Kbh.

Møllerup, W.

- 1881–82: Kong Erik af Pommerns Udenlandsrejse 1423–1425, HT 5 III s. 713–744.
- 1893: *Bille-Ættens Historie* I, Kbh.

Moltesen, L.J.

- 1896: *De avignonske pavers forhold til Danmark*, Kbh.

Newman, Ernst (red.)

1946: *Lunds domkyrkas historia 1145–1945 I*, Stockholm.

Odén, Birgitta

1963: Art. »Kammare. Sverige«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder VIII* sp. 190–193.

Olesen, Jens E.

1980: *Rigsråd – Kongemagt – Union. Studier over det danske rigsråd og den nordiske kongemagts politik 1434–1449*, Århus.

1983: *Unionskrige og Stændersamfund. Bidrag til Nordens historie i Kristian I's regeringstid 1450–1481*, Århus.

Paludan-Müller, C.

1854: *Grevens Feide II*, Kbh.

Pedersen, Frank

1984: *Vornedskabets gennemførelse*, Odense.

Pontoppidan, Erik

1744: *Annales ecclesiae Danicæ diplomatici II*, Kbh.

1774: *Den Danske Atlas VI*, Kbh.

Porsmose, Erland

1983: *Bønder, bryder og tjenere. Gårdbrugervilkår på Fyn 1502–1542*, Odense.

Prange, Knud

1975: »– og 8 våbener fra Aal kirke«, *Fra Ribe Amt XIX* s. 259–270.

1980: Middelaldergenealogi og heraldik. Belyst ud fra 4 nyafdækkede våbener i Kværkeby kirke, *Personalhistorisk Tidsskrift C* s. 53–67.

Raneke, Jan

1982–85: *Svenska medeltidsvapen I–III*, Lund.

Rasmussen, Poul

1965: Art. »Landgilde. Alment og Danmark«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder X* sp. 204–207.

1978: *Studier i Århus stifts ældste ejendoms historie I*, Kbh. (Xeroxtryk).

Rasmusson, Nils Ludvig

1960: Art. »Gyllen«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder V* sp. 606–615.

Rosén, Jerker og Sven Ljung

1959: Art. »Fodermarsk. Sverige«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder IV* sp. 447f.

Sandvig, B.C.

1777: *Peder Svave til Giordsløv, Kong Christian III. Raad og Kammersekretær, Hans Liv og Levnet*, Kbh.

Schalling, Erik

1936: *Kyrkogodset i Skåne, Halland och Blekinge under dansk tid*, Stockholm.

Schück, Herman

1959: *Ecclesia Lincopensis. Studier om Linköpingskyrkan under Medeltiden och Gustav Vasa*, Stockholm.

Simonsen, Vedel

1845: *Familie-Efterretninger om de danske Ruders for 200 Aar siden uddøde Adelslæggt*, Odense.

Skansjö, Sten

1983: *Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid*, (Skånsk senmedeltid och renässans 11), Lund.

Skrubbeltrang, Fridlev

1962: Art. »Husmand. Danmark«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder VII* sp. 143–145.

Skyum-Nielsen, Niels

1955–57: Ærkekonge og ærkebiskop. Nye træk i dansk kirkehistorie 1376–1536, *Scandia XXIII* s. 1–101.

1961: Art. »Gästning. Danmark«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder VI* sp. 6–11.

Sommelius, Gustav & Isaac Liefertz

1755: *Disputatio Historica de Templo Cathedrali Lundensi*, Lund.

Steensberg, Axel

1958: Art. »Driftfæ«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder III* sp. 310–312.

1972: Art. »Svineavl. Alment og Danmark«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder XVII* sp. 570–575.

Steenstrup, Johannes C.H.R.

1886–87a: Nogle Undersøgelser om Fæstebondens Retsforhold i ældre Tid, HT 5 VI s. 655–714.

1886–87b: Vornedskabet hos den danske Bonde, HT 5 VI s. 339–462.

Stoklund, Bjarne

1960a: Art. »Fiskeläge. Danmark«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder IV* sp. 316f.

1960b: Art. »Fisker. Danmark«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder IV* sp. 319f.

Styffe, Carl Gustaf

1911: *Skandinavien under Unionstiden*, Tredje udgave, Stockholm.

Suhm, Peter Friderich

1828: *Historie af Danmark XIV*, udg. R. Nyerup, Kbh.

Sørensen, Jørgen Würtz

1983: *Bondeoprør i Danmark 1438–1441. En analyse af rejsningernes økonomiske, sociale og politiske baggrund*, Odense.

Thiset, A. og P.L. Wittrup

1904: *Nyt dansk Adelslexikon*, Kbh. (Cit. NDA).

Thura, Albert

1734: *Regiæ Academiæ Hafniensis Infantia et Pueritia*, Kbh.

Ulsig, Erik

1968: *Danske Adelsgodser i Middelalderen*, Kbh.

1984: Den senmiddelalderlige agrarkrise, *Historie. Jyske samlinger* ny række XV, 2 s. 219–233.

Weibull, Lauritz

1901: *Bibliotek och arkiv i Skåne under medeltiden*, Lund.

1904–08: Ärkebisp Birgers gudstjänststiftelse i kryptkyrkan i Lund, HTS II s. 273–293.

Wernstedt, Folke (red.)

1957–65: *Äldre svenska frälseläkter* I, Stockholm.

Registre

Personregister

Registret omfatter alle bogens navne på personer. Udeladt er kun forfatternavne samt navnene på de ærkebiskoppelige bønder i tabel 1.

Personer tilhørende slægter, der er medtaget i *Nyt dansk adelsleksikon* og/eller *Danmarks Adels Aarbog*, er placeret under slægtens – med fed skrift trykte – navn, også selv om de pågældende personer ikke selv brugte dette slægtsnavn som efternavn. I sidstnævnte tilfælde gives en henvisning til slægtsnavnet fra det tilnavn, der i stedet benyttedes som efternavn, eller fra fornavnet, såfremt der anvendtes patronymikon som efternavn. Alle andre personer er optaget under fornavnet uanset karakteren af deres efternavn. Hvor efternavnet ikke er et patronymikon, gives der en henvisning fra efternavn til fornavn. Ligeledes henvises fra slægtsnavn til fornavn ved udenlandske adelige.

Bortset fra de tilfælde, hvor der optræder flere personer af samme navn, gives der ingen nærmere identifikation af personerne, da en sådan normalt kan findes på de steder i bogen, som registret henviser til. For konger og biskopper angives dog embede og regeringsår, og for kvinder mandens navn, såfremt det optræder i bogens tekst.

I stavningen af de adelige slægtsnavne er bibeholdt de brugte opslagsværkers stavemåde. Det bemærkes specielt, at aa ikke er erstattet af den moderne retskrivnings å, men at det dog – i overensstemmelse med nutidig praksis – er alfabetiseret som å.

- Abraham Brodersen, *se* Baad af Halland
Absalon (ærkebiskop i Lund), *se* Hvide
Adam van Düren 265
Adser Pedersen 30
Agnete Pedersdatter, *se* Hjul
Albrekt Engelbrektsen, *se* Bydelsbak af Torbernfeld
Algudsen, slægten 213, 214f, 220, 282, 340
— Dorothea Kjeldsdatter, g.m. Christiern van Hafn d.y. 214, 280–282, 287
— Jep Nielsen 214, 258
— Jørgen Jepsen 214
— Kjeld Jepsen 213
— Kjeld Nielsen 92, 213f, 220, 258, 282, 340
— Mattis Nielsen 214
— Niels Jepsen d.æ. 213
— Niels Jepsen d.y. 214
— Urne Jepsen 214
— *jf.* Jens Jakobsen (dekan i Lund)
Anders Clausen 224
Anders Iversen 197, 203, 338
Anders Jensen, *se* Basse (De nye Basse'r) og Ulfeldt af Vrangstrup
Anders Josephsen, *se* Bielke
Anders Madsen, *se* Kyrning
Anders Mortensen 242
Anders Nielsen, *se* »Baden« og Due
Anders Pedersen, *se* Due og Rani
Anders Robertsen, *se* Grott
Anders Skibbygger 126
Anders Stigsen, *se* Thott (af Näs)
Anders Sunesen (ærkebiskop i Lund), *se* Galen
Anders Aagesen 151
Anne Arvidsdatter, *se* »Jordbjerg-Slægten«
Anne Henriksdatter, *se* Hollunger
Anne Mouridsdatter, *se* Gyldenstjerne
Anne Pedersdatter, *se* Star
Anne Persdatter, *se* Star
Anne Tygesdatter, *se* Krabbe
Arløf Pedersdatter, *se* Spoldener
Arvid Andersen, *se* »Jordbjerg-Slægten«
Arvid Jensen 193
Aspenäsätten, Katarina Larsdotter, *se* Katarina Larsdotter
Atlisse Pedersdatter, *se* Rani
Axel Andersen, *se* Mule af Kjærstrup

Axel Clausen, *se* Rosenkrantz
Axel Dellesen 254
Axel Pedersen, *se* Brahe og Thott
Axel Aagesen 215, 220f, 340
Axelsønnerne, *se* Thott

»Baden«

— Anders Nielsen 290
— Jens Andersen 244
— Oluf Mortensen (biskop i Roskilde 1461–85) 226, 263

Bagge af Jylland (De jydsk Bagge'r), slægten 252f

— Jens Bagge 254
— Jep Bagge 254
— Jørgen Bagge 254
— Niels Bagge 254
— Tue Bagge 149, 246, 252, 254, 256, 261, 276, 287, 290, 304, 312, 316, 343

Balk av Skepparslöw, *se* Skånske Huitfeldt'er

Banner-Høg

— Niels Høg 291
Barbara Thorkildsdatter, *se* Brahe

Basse (De gamle Basse'r)

— Niels Basse 189
— Sten Basse 172

Basse (De nye Basse'r)

— Anders Jensen 239
— Christen Andersen 239
— (?) Christine Jensdatter, g.m. Mikkel Andersen 238f
— Morten Andersen 239

Basse, Steen, *se* Bille

Becstorp, Olaf, *se* Olaf Becstorp

Beenvaaben, slægten 217

— *jf.* Cecilie Ingvarsdatter og Ingvar Strange-
sen

Beldenak, Jens Andersen (biskop i Odense),
se Jens Andersen Beldenak

Benedicte 276, 289

Bengte Axelsdatter, *se* Saxstrup

Bent (cellar) 39

Bent (laksefisker) 126, 130

Bent Jonsen, *se* Bille

Bent Sking 126

Bente Eskildsdatter, *se* Hegle II

Bente Madsdatter, *se* Skånske Huitfeldt'er

Bente Pedersdatter, g.m. Peder IIjul 210

Bente Poulsdatter, *se* Ribbing

Berete Clausdatter, *se* Rosenkrantz

Berete Johansdatter, *se* Moltke

Bielke, slægten 313f

— Anders Josephsen/Anders Skaaning 313

— Godske Mogensen 313

— Henning Mogensen 313

— (?) Holger Josephsen 313

— Jens Tillufsen 313f, 319, 346

— Joseph Andersen 313

— Joseph Andersen Falster 141f, 143, 144,
313f, 319, 346

— Mogens Josephsen 313

— Tilluf Josephsen 313f

— Tilluf Mogensen 313

Bild

— Tue Nielsen 180

— *jf.* Niels Jensen (ærkebiskop i Lund)

Bille, slægten 186, 202, 299f, 338

— Axel Bille 223

— Bent Bille 271, 284, 300

— Bent Jonsen Bille 186, 187, 196

— Birgitte Bille, g.m. Jens/Niels Torbernsen
(Rosensparre) 240f, 302, 316f, 319, 323,
347

— Birgitte Pedersdatter, g.m. Kjeld Nielsen
(Algudsen) 213

— Claus Bille 302

— Herluf Bille 186

— Jakob Bille 240

— Jens Bille 235

— Jens/Niels Jonsen Bille 186

— Jon Nielsen 186

— Kirsten, g.m. Peder Lang 235

— Mærtslef Jakobsdatter, g.m. Jens/Niels
Jepsen (Rosensparre) 240

— Niels Bille 186

— Ove Bille 299, 302, 303

— Peder Bille 213f

— Peder Lykke (biskop i Ribe 1409–18, ær-
kebiskop i Lund 1418–36) 93, 176, 177,
186–188, 190, 191–203, 206, 212, 299, 323,
338f

— Poul Bille 186

— Steen Basse Bille 241, 300, 302, 306

— Torben Bille 300

— Torben Bille (udvalgt ærkebiskop i Lund
1532–36) 115, 241, 294–296, 299–303, 316,
318, 319, 323, 346f

Bing (I), slægten 242–244, 252

— Anders Bing (væbner til Smedstorp) 242f,
245, 247, 260, 261, 324, 342

— Anders Bing (væbner til Torup) 243f

— Axel Bing 242, 243

- Cecilie (Mogensdatter?), g.m. Ditlev Daa 252, 272, 288
- Erik Nielsen 252
- Eskild Eriksen 200
- Iens Bing (provst i Lund) 242, 243, 324
- Jens Bing (væbner til Dybäck) 243
- (?) Jep Bing 242
- Johanne Aagesdatter 244
- Jon Bing d.æ. 242, 243
- Jon Bing d.y. 243
- Mogens Eriksen 200, 252
- Niels Bing 243
- Niels Mogensen 252
- Peder Nielsen 200
- »Sidsel Bing«, *se* Cecilie (Mogensdatter?)
- Thorkild Nielsen 44, 177
- Aage Bing 155, 231, 232, 242f, 244, 245, 249, 261, 286, 313, 324, 343
- Bing (II)**
- Oluf Bing 194
- *jf.* Oluf Bing (slotsfoged på Elleholm)
- Bing, Oluf, *se* Oluf Bing
- Birger Gunnensen (ærkebiskop i Lund 1497–1519) 6, 7, 12, 23, 24, 30, 31, 32, 34, 37, 39, 48, 50, 51, 84, 85, 90, 92, 98, 99, 101, 133, 135, 136, 141, 144, 155, 157, 160, 161, 162, 163, 174, 218, 220, 221, 223, 228, 229, 230, 231, 232, 234, 239, 240, 241, 247, 248, 250, 251, 253, 254, 257, 258, 259, 262–293, 294, 295, 296, 298, 299, 303, 304, 307, 309, 310, 311, 312, 313, 316, 317, 318, 319, 321, 323, 325, 326, 329, 335, 340, 343–345, 346
- Birgitte Henriksdatter, *se* Hollunger
- Birgitte Jensdatter, *se* Rosensparre
- Birgitte Karlsdatter, *se* Star
- Birgitte Olufsdatter, *se* Thott
- Birgitte Pedersdatter, *se* Bille og Flemming
- Bjørn**, slægten 169, 171, 172, 323
- Bjørn Olufsen 171, 172, 179
- Elene Johansdatter, g.m. Sten Basse 172
- Gese Olufsdatter, g.m. Engelbrekt Wedenhusen (Bydelsbak af Torbernfeld) 169, 170, 172
- Helle Johansdatter, g.m. Axel Andersen (Mule af Kjørstrup) 172
- Hennekin/Johan Olufsen 170, 171f, 179, 181
- Johan Bjørnsen 282
- Kathrine Olufsdatter 169, 170
- Oluf Bjørnsen 169
- Bjørn Jensen 71
- Bjørn Lund 215, 221, 340
- Bjørn Olufsen, *se* Bjørn
- Bjørn Steensen, *se* Laxmand (Den nyere Slægt II)
- »Blaa«**
- Laurids Jensen 180
- Bo Laurensen, *se* Pig
- Bodil, g.m. Jens Andersen (?) 182
- Bodil Mortensdatter, *se* Kyrning
- Bodil Pedersdatter, *se* Rani
- Bonde, Karl Knutsson, *se* Karl Knutsson
- Bonde, Svend, *se* Svend Bonde
- »Bosø Slægten«**, slægten 217f, 221, 340
- Ingvar Jensen 217f, 231
- Jens Ingvarsen 218
- (?) Jens Lauridsen 217f, 221, 340
- Niels Jensen 218
- Brahe**, slægten 101, 289
- Axel Brahe 101
- Axel Pedersen Brahe 281
- Barbara Thorkildsdatter 256
- Eline Thorkildsdatter Brahe, g.m. Anders Stigsen (Thott) 256, 287
- Magdalene Tygesdatter, g.m. Jørgen Urne 304, 306
- Margrethe Axelsdatter, g.m. Peder Bille 214
- Niels Brahe 98, 236, 279
- Thorkild Brahe 141, 197, 203, 217, 338
- Tyge Brahe 101
- Breide**
- Abel Breide, g.m. Mikkel Hals 308
- Broder Svendsen 55
- Brolægger, Jens, *se* Jens Brolægger
- Brostrup**, slægten 222–224, 254, 323
- Axel Brostrup 223
- Hans Brostrup d.æ. 89, 90, 91, 92, 222f, 232, 239, 241, 245, 247, 250, 260, 264, 281, 285, 292, 293, 323, 342, 344, 345
- Hans Brostrup d.y. 223f
- Henning Brostrup d.æ. 222
- Henning Brostrup d.y. 223, 239, 250, 253, 254, 261, 285, 292, 323, 343, 344
- Jens Brostrup (ærkebiskop i Lund 1472–97) 7, 13, 23, 24, 25, 29, 30, 39, 40, 42, 47, 85, 89, 90, 93, 95, 98, 99, 134, 137, 138, 147, 148, 149, 151, 156, 157, 160, 181, 201–203, 208, 220, 222–261, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 277, 278, 280, 281, 283, 284, 285, 287, 288, 289, 291, 292, 294, 300, 304, 309, 310, 311, 317, 319, 323, 324, 325,

- 326, 328, 338, 339, 340, 341–343, 344, 346, 348
- Laurids Brostrup 224
  - Sidsel Teusdatter, g.m. Knud Lauridsen Giedde 224
  - Teus Hansen Brostrup 224, 253, 261, 274, 285, 292, 323, 343, 344
- Bryde, Knud, *se* Knud Bryde
- Bryske**, slægten 279
- *jf.* Jens/Niels Jepsen og Jep Nielsen (væbner på Sjælland)
- Bydelsbak** af Bregentved
- Gevert Bydelsbak 171
- Bydelsbak** af Torbernfeld
- Albrekt Engelbrektsen 170, 171, 172
  - Engelbrekt Wedenhusen 169, 170
- Byg, Bent, *se* Grubbe
- Bænthe, g.m. Gunner Degn 262
- Baad** af Halland
- Abraham Brodersen 172
  - *jf.* Jens/Niels Olsen
- Cecilia 24, 257, 288
- Cecilie, *se* Bing
- Cecilie, g.m. Aage Laxmand 189
- Cecilie Ingvarsdatter, g.m. Jens Lauridsen (»Bosø Slægten«?) 217
- Cecilie Jensdatter, *se* Uf I
- Cecilie Mostesdatter, *se* Hollunger
- Cesis, Paulus Aemilius de, *se* Paulus Aemilius de Cesis
- Christen Andersen, *se* Basse (De nye Basse'r)
- Christence Jepsdatter, *se* Sparre af Skaane
- Christence Olufsdatter, *se* Lunge
- Christian I (konge af Danmark 1448–81) 195, 206, 209, 214, 226, 245, 262, 312
- Christian II (konge af Danmark 1513–23) 40, 41, 42, 93, 94, 142, 247, 279, 294, 295, 296, 307
- Christiern Nilsson (Vasa) 300
- Christiern Pedersen 30, 303
- Christiern Tagesen, *se* Hollunger
- Christine, g.m. kong Hans 234, 248, 251, 263, 295
- Christine Gjordsdatter, *se* »Drefeld«
- Christine Jensdatter, *se* Basse (De nye Basse'r)
- Christine Tuesdatter, *se* Galen
- Christoffer af Bayern (konge af Danmark 1439–48) 50, 52, 163, 184, 190, 191, 205, 206, 267, 322, 331
- Christopher Madsen, *se* Skånske Huitfeldt'er
- Claus Ludvigsen, *se* Rosenkrantz
- Claus Aagesen, *se* Thott
- Claus/Nicolaus 34
- Clemens 126
- Daniel, Kort, *se* van Nuland
- Degn, Gotskalk Hemmingsen, *se* Mule af Falkendal
- Degn, Gunner, *se* Gunner Degn
- Degn, Jens, *se* Jens Degn
- Degn, Mikkel Ingemarsen, *se* Mikkel Ingemarsen Degn
- Degn, Poul, *se* Poul Degn
- Didrik Slagheck (udvalgt ærkebiskop i Lund 1521–22) 295, 296, 318, 323, 345
- Dorothea, g.m. Christian I 227, 228, 235, 262, 263
- Dorothea, g.m. Christian III 308, 309
- Dorothea Kjeldsdatter, *se* Alguksen
- »**Drefeld**«, slægten 180
- Christine Gjordsdatter, g.m. Aage Nielsen (Sparre) 195
  - (?) Gjor Nielsen 180
  - Jens Gjordsen 180
  - (?) Niels Olufsen 180
  - *jf.* Peder Bosen
- Due**, slægten 178, 201, 202, 203, 234, 242, 339
- Anders Nielsen 201
  - Anders Pedersen 201, 202, 203, 339
  - Henrik Andersen 201
  - Jens Andersen 201, 202
  - (?) Jens Esbernsen 242
  - (?) Katherina, datter af Jens Esbernsen 242
  - Peder Andersen 201f
  - (?) Truid Nielsen 202
  - *jf.* Peder Steen
  - *se også* Glob
- Due, Jens, *se* Thott
- Dun, Per, *se* Per Dun
- Dyre**
- Jens Lagesen 187
- van Düren, Adam, *se* Adam van Düren
- Daa**, slægten 212, 213, 220, 340
- Blix Daa 213
  - Christiern Daa 212, 213
  - Claus Daa 212
  - Ditlev Daa 47, 212f, 220, 239, 252, 260, 272, 340, 341
  - Erik Daa 36, 304

- Henneke/Henrik Daa 213
- Henrik Daa 172
- Oluf Daa 282
- Oluf Daa (biskop i Roskilde 1448–61) 262
- Sophie Daasdatter, g.m. Anders Madsen (Kyrning) 252

Edel Pedersdatter, *se* Hjul

»Egegren«

- Helene Knudsdatter, g.m. Laurids Thorstensen (Giedde) 233, 274
- Knud Madsen 233, 245, 272

Elena, *se* Laxmand

Elene Jensdatter, *se* Gagge I

Elene Johansdatter, *se* Bjørn

Elene Nielsdatter, *se* Gagge I

Eline, datter af Jens Skullesen 194

Eline Thorkildsdatter, *se* Brahe

Ellen Korfitzdatter, *se* Rønnow

Ellen Stigsdatter, *se* »Krogno«

Elne Hjulsdatter, *se* Hjul

Elne Pedersdatter, g.m. Gert Grabo 251

Else Henningsdatter, *se* Meinstorf

Elsebe Clausdatter, *se* Lang

Engelbrekt 184

Erik Lam (konge af Danmark 1137–46) 27

Erik Menved (konge af Danmark 1286–1319) 94, 216

Erik af Pommern (konge af Danmark 1397–1439) 172, 174, 184, 187, 188, 189, 190, 192, 199, 212, 258, 281

Erik 126

Erik Eriksen, *se* Urup

Erik Jensen, *se* Urup

Erik Nielsen, *se* Bing, Gyldenstjerne og Rotfeld

Erik Ottesen, *se* Thott (af Näs)

Erik Pedersen 83

Erik Torbernsen, *se* Rosensparre

Erik Truidsen, *se* Rosensparre

Erland Josephsen, *se* Gere

Esbern Jensen, *se* Hals af Langeland

Eskild Eriksen, *se* Bing

Eskild Gregersen 34, 35

Eskild Lagesen, *se* »Sudreims-Ætten«

Eskild Aagesen, *se* Hegle II

Eter

- Jens Eter 95, 192, 193f, 202, 211, 216, 338

Evert Truidsen, *se* Rosensparre

Falk af Gisselfeld

— Ide Pedersdatter 237

— Peder Eskildsen 202

— *jf.* Jens/Niels Poulsen og Karl Poulsen

Falk i Skaane, slægten 303f

— Jep Falk 303f, 307, 310, 311, 317, 319, 346

Falster, Joseph, *se* Bielke

Falster, Laurens, *se* Laurens Jepsen Falster

Fin Jensen, *se* »Harrendrup-Slægten«

Fin Lauridsen, *se* »Harrendrup-Slægten«

Flemming

— Birgitte Pedersdatter, g.m. Christiern van Hafn d.æ. 281

Francesco Gonzaga 178f

Frederik I (konge af Danmark 1523–33) 43, 295, 296

Frille

— Eggert Frille 235, 271

Gagge I

— Elene Jensdatter/Nielsdatter, g.m. Hans Nielsen 200

— Ingeborg Jensdatter/Nielsdatter, g.m. Aage Karlsen Star 200, 256

Gagge III

— Henrik Gagge 200

Galen, slægten 197, 236, 248

— Anders Galen d.æ. 217, 236

— Anders Galen d.y. 236, 246f, 253, 260, 287, 312, 342

— Anders Sunesen (ærkebiskop i Lund 1201–22) 28

— Christine Tuesdatter 246, 247

— Ingvar Galen 236, 246, 247, 259, 341

— Jakob Erlandsen (ærkebiskop i Lund 1253–74) 28

— Jakob Jensen 96

— Jep Stygge 248

— Jon Galen 236

— Karl Eriksen Røde (ærkebiskop i Lund 1325–34) 33

— Niels Jensen 197, 203, 338

— Peder Jensen (ærkebiskop i Lund 1334–55) 96

— Peder Nielsen 196, 203, 338

— Peder Stygge 247f, 260, 284, 342

— Strange Galen 247

— Tue Galen d.æ. 179f, 236, 246, 297

— Tue Galen d.y. 234, 246

— (?) Aage Jepsen 248

— Aage Stygge 248

Galt (II)

- Jens Lagesen 181, 184
- Gammel Pedersen, *se* »Gammelsen«
- »**Gammelsen**«, slægten 182
- Gammel Pedersen 178, 182, 366
- Mogens Pedersen 182
- Peder Jensen Gammelsen 182
- Ged (I)**, slægten 197, 199, 203, 339
- Erik Ged 199f
- Mette Eriksdatter, g.m. Mads Saxstrup d.y. 198
- Oluf Ged 200
- Oluf Tuesen 199
- Truid Ged 199, 203, 220, 221, 288, 339, 340
- Tue Ged 157, 199, 203, 339
- Gere**, slægten 230, 249
- Erland Josephsen 249
- Erland Laxæ 249
- Jens Erlandsen (kannik i Lund) 249
- Jens Erlandsen (væbner til Älsåkra og Sörby) 249f, 260, 287, 342
- Jens Laurensen 183f
- Jon Jensen 157, 178, 183–185, 337
- Joseph Erlandsen d.æ. 249
- Joseph Erlandsen d.y. 249
- Niels Erlandsen (kantor i Lund) 249
- Niels Erlandsen (væbner til Holm) 249
- Oluf Jensen 250
- Peder Pedersen 249
- Skelm Josephsen 249
- Aage Knudsen 290
- Gert Grabo 251
- Gert Jakobsen 170
- Gertrud 126
- Gertrud Clausdatter, *se* Grubendal
- Gertrud Pedersdatter, *se* Grubbe
- Gese Olufsdatter, *se* Bjørn
- Giedde**, slægten 218f, 221, 272, 274f, 340
- (?) Karine Pedersdatter, g.m. Jep Lang d.æ. 195, 234f, 272
- Knud Lauridsen Giedde 89, 90, 92, 102, 115, 218, 224, 272, 274, 280, 287, 290, 292, 307, 311, 314, 319, 345, 346
- Laurids Thorstensen 233, 272, 274
- (?) Peder Lauridsen 195, 272
- Thorsten Lauridsen 195, 218, 221, 272, 340
- Gjord Nielsen, *se* »Drefeld«
- Glob (Due)**
- Christiern Glob 234, 260, 342
- Niels Glob (biskop i Viborg 1478–98) 234

- Palle Pedersen 234
- Peder Glob 234
- Peder Mogensen 234
- Godov (I)**, slægten 222
- (?) Mette, g.m. Hans Brostrup 222
- Godske Mogensen, *se* Bielke
- Gonzaga, Francesco, *se* Francesco Gonzaga
- Gotskalk Hemmingsen, *se* Mule af Falkendal
- Grabo, Gert, *se* Gert Grabo
- Grabo, Hans Gertsen, *se* Hans Gertsen Grabo
- Grabo, Herman, *se* Herman Grabo
- Grabo, Niels, *se* Niels Grabo
- Grabow**, slægten 251
- Herbert Grabow 251
- Jørgen Grabow 251
- Grabowe, Harmen, *se* Harmen Grabowe
- Gregers Jepsen, *se* Ulfstand
- Griis af Halland**, slægten 312
- Arild Griis 21, 22, 59, 141, 142, 144, 312, 314, 319, 346
- Griis af Nordrup**, slægten 268f
- Oluf Griis 268f, 280, 291, 343
- Grote, Johannes, *se* Johannes Grote
- Grott**, slægten 258f
- Anders Robertsen 257, 258f, 261, 287, 343
- Robert Pedersen Smelth 258
- Robert Richardsen 258
- Grubbe**, slægten 170, 179
- Bent Byg 178
- Gertrud Pedersdatter 171
- Ingeborg Pedersdatter, g.m. Hennekin/Johan Olufsen (Bjørn) 170, 181
- Juliane Pedersdatter, g.m. Peder Axelsen (Thott) 181
- Grubbe af Fæbæk**, slægten 215
- Grubbe, Oluf, *se* Sparre af Sjælland
- Grubendal**
- Gertrud Clausdatter, g.1.m. Albrekt Engelbrektsen (Bydelsbak af Torbernfeld), g.2.m. Herman van Ørz (?) 171
- Grøn, Stig, *se* Stig Grøn
- Gunner Degn 262
- Gunner Krabbe 256, 261, 343
- Gustav Lalesen 212, 220, 339f
- Gyding, Niels, *se* Niels Gyding
- Gye Torbernsdatter, *se* Rosensparre
- Gyldenstjerne**
- Anne Mouridsdatter 291
- Erik Nielsen 189
- Mogens Gyldenstjerne 162

Gyrstinge

— Morten Jensen 187

Gøte 39

Gøye

— Eline Gøye 209, 210

— Eskild Gøye 214, 237

— Knud Gøye 102

— Mogens Gøye 209, 282

— Steen Pedersen 276

van Hafn, slægten 281f

— Christiern van Hafn d.æ. 215, 220, 281, 340

— Christiern van Hafn d.y. 89, 90, 92, 162, 163, 214, 239f, 246, 256, 260, 280–282, 287, 292, 342, 344

— Christoffer van Hafn 281

— Herman van Hafn 282

— Karine Christiernsdatter, g.1.m. Oluf Grubbe (Sparre af Sjælland), g.2.m. Søren Arildsen 282

Hagentorn

— Henrik Hagentorn 244f

— Hintze Hagentorn 244

Hak

— Niels Hak (væbner til Hækkeberga) 101, 102, 160, 161, 223, 224, 229, 239, 247, 260, 280, 285, 291, 292, 323, 342, 343, 344

— Niels Hak (væbner til Månstorp) 223

Hals af Bornholm

— Jørgen Hals 247, 308

Hals af Langeland, slægten 308

— Esbern Jensen 307

— Jens Madsen 307

— Mikkel Hals 19, 307–309, 314, 319, 346

Hans (konge af Danmark 1481–1513) 7, 94, 186, 263, 284, 300, 311

Hans (tærskemand på Åhus slot) 126

Hans Arvidsen, *se* »Jordbjerg-Slægten«

Hans Eskilsen 77

Hans Gertsen Grabo 250f, 288

Hans Nielsen 200

Hans Pedersen, *se* Spoldener

Hans Pedersen (ærkebiskop i Lund), *se* Laxmand

Harbo, Jens, *se* Jens Harbo

Hardenberg

— Erik Hardenberg 20

Harmen Grabowe 251

»Harrendrup-Slægten«, slægten 218

— Fin Jensen 218, 252, 291

— Fin Lauridsen 218

Hartvig Thomesen, *se* Juel

Has

— Knud Truidsen 291

— Trugot Has 172

Hegle II

— Bente Eskildsdatter, g.m. Jens Skullesen 194

— Eskild Aagesen 194

Helene Knudsdatter, *se* »Egegren«

Helle Johansdatter, *se* Bjørn

Helle Tagesdatter, *se* Hollunger

Hennekin Olufsen, *se* Bjørn

Henning Mogensen, *se* Bielke

Henning Pedersen, *se* Norby af Skovgaarde

Henrik Andersen, *se* Due

Henrik Gertsen, *se* Ulfstand

Henrik Jensen 219, 221, 340

Henrik Tagesen, *se* Hollunger

Henrik Aagesen, *se* Sparre af Skaane

Herman Grabo 251

Herman Rolfsen, *se* van Leveren

»Hesleholm Slægten«, slægten 284

— Mads Torbernsen 237, 284

— Torbern Laurensen 83, 284

Hille Jepsdatter, *se* Skave

Hjul, slægten 209

— Agnete Pedersdatter 210

— Edel Pedersdatter, g.m. Homan Nielsen 210

— Elna Hjulsdatter 209f

— Jens Pedersen Hjul 209, 210

— Karine Hjulsdatter 210

— Peder Hjul 196, 209f, 211, 220, 339

— Tøger Jensen Hjul 209, 210

Holger Henriksen, *se* Ulfstand

Holger Jensen, *se* Hollunger

Holger Josephsen, *se* Bielke

Hollunger, slægten 197, 201, 203, 339

— Anne Henriksdatter 231

— Birgitte Henriksdatter, g.m. Ingvar Jensen (»Bosø Slægten«) 218, 231

— (?) Cecilie Mostesdatter 231

— Christiern Tagesen 232, 312

— Helle Tagesdatter, g.m. Peder Marsvin 232

— Henrik Most 201, 203, 220, 221, 230f, 271f, 339, 340

— Henrik Tagesen 232

— Holger Jensen Most 230

— Jens Josephsen Most/Most Josephsen 230

- Peder Henriksen 231, 237
- Tage Henriksen 201, 203, 230–232, 239, 243, 245, 249, 259, 260, 261, 286, 290, 292, 323, 339, 341, 342, 343, 344
- Homan Nielsen 210
- Hord, *jf.* Margrethe Pedersdatter
- Hord, Per, *se* Per Hord
- Huitfeldt**, slægten 236
  - Arild Huitfeldt 22
  - Poul Huitfeldt 22
  - *jf.* Eline og Jens Skullesen
  - *se også* Skånske Huitfeldt'er
- Hulte, Per, *se* Per Hulte
- Hvide**, slægten 224
  - Absalon (ærkebiskop i Lund 1138–77) 28
- Høg, Niels, *se* Banner-Høeg
- Hågen Vogndreng 126

- Ide Pedersdatter, *se* Falk af Gisselfeld
- Ingeborg, g.m. Poul Jensen (Laxmand) 216
- Ingeborg Jensdatter, *se* Gagge I
- Ingeborg Nielsdatter, *se* Gagge I
- Ingeborg Pedersdatter, *se* Grubbe
- Ingeborg Steensdatter, *se* Laxmand (Den nyere Slægt II)
- Ingfred Torbernsdatter, *se* Rosensparre
- Ingvar Jensen, *se* »Bosø Slægten«
- Ingvar Strangesen 217
- Isak 290
- Isak Truidsen Rugstorp 289f, 293, 345
- Iver Axelsen, *se* Thott

- Jakob 126, 129, 130
- Jakob Erlandsen (ærkebiskop i Lund), *se* Galen
- Jakob Gertsen (ærkebiskop i Lund), *se* Ulfstand
- Jakob Gregersen 39
- Jakob Jensen, *se* Galen og Rosensparre
- Jakob Laurensen 54, 55, 64
- Jakob Nielsen (ærkebiskop i Lund), *se* Thott
- Jakob Pedersen af Hyby 177
- Jakob Truidsen, *se* Rosensparre
- Jens (foged på Borgeby gård) 134
- Jens (notar i Lund) 28
- Jens Andersen, *se* »Baden« og Due
- Jens Andersen, *jf.* »Yesse Endersson«
- Jens Andersen (bonde i Västerstad len) 80
- Jens Andersen (væbner af Husie) 182
- Jens Andersen Beldenak (biskop i Odense 1501–29) 137
- Jens/Niels Bjørnsen 71
- Jens Brølægger 126
- Jens Clausen 215
- Jens Degn 191, 192, 193, 202, 338
- Jens Erlandsen, *se* Gere
- Jens Esbernsen, *se* Due
- Jens Gjordsen, *se* »Drefeld«
- Jens Harbo 103
- Jens Henriksen 71
- Jens Holgersen, *se* Ulfstand
- Jens Holmgersen, *se* Urup
- Jens Ingvarsen, *se* »Bosø Slægten«
- Jens Jakobsen, *se* Rosensparre
- Jens Jakobsen (dekan i Lund) 176
- Jens Jensen 177, 191
- Jens Jepsen, *se* Rosensparre
- Jens Jepsen (bonde i Arrie) 151
- Jens/Niels Jepsen (slotsfoged på Hammershus og Näsbyholm) 50, 279, 285, 292, 293, 307, 309, 312, 318, 319, 345, 346
- Jens Jonsen, *se* Bille
- Jens Josephsen, *se* Hollunger
- Jens Karlsen 92, 219, 238, 260, 341
- Jens Knudsen, *se* »Raadengaard«
- Jens Lagesen, *se* Dyre, Galt og Urne
- Jens Laurensen, *se* Gere
- Jens Laurensen (røgter på Åhus slot) 126
- Jens Lauridsen, *se* »Bosø Slægten«
- Jens Lavesen 177, 181, 185, 337
- Jens Madsen, *se* Hals af Langeland og Ulfeldt af Vrangstrup
- Jens Madsen (borgmester i Helsingør) 244
- Jens Mogensen 34, 304
- Jens Nielsen, *se* Rosensparre og Rotfeld
- Jens Nielsen (indehaver af Sörby len) 251
- Jens Olsen, *se* Ulfeldt af Vrangstrup
- Jens/Niels Olsen (væbner til Hardeberga) 232–234, 248f, 258, 259, 260, 272, 274, 282, 283, 292, 341, 342, 344
- Jens Olufsen 248
- Jens Pedersen, *se* Hjul, Kyrning-Myre og Urup
- Jens Pedersen (skriver på Lundegård) 34, 54, 55, 56
- Jens Pedersen (ærkedegn i Roskilde) 262
- Jens/Niels Poulsen 304
- Jens Skriver 135
- Jens Skullesen 192f, 194, 202, 338
- Jens Skåning 126, 130
- Jens Tetzsen, *se* Rosengaard
- Jens Tillufsen, *se* Bielke

Jens Torbernsen, *se* Rosensparre
 Jens Tuesen, *se* Rani
 Jens Tygesen (bonde i Väsby len) 80, 82
 Jens Tygesen (husfoged på Flyinge) 136
 Jens Øyersen 21, 64, 141, 248
 Jens Aagesen 30
 Jep Henriksen, *se* Ulfstand
 Jep Jude 126, 131
 Jep Mikkelsen 90, 92, 238f, 247, 260, 286, 323, 342
 Jep Nielsen, *se* Algudsen
 Jep Nielsen (forstander til Skt. Jørgens hospital uden for Tommarp) 290, 293, 310f, 319, 345, 346
 Jep Nielsen (væbner på Sjælland) 279
 Jep Tordsen, *se* Sparre af Skaane
 Jep Truidsen, *se* Rosensparre
 Jep Tuesen, *se* Sparre af Skaane, Jep Tullesen
 Jep Tuesen (væbner i Klagstorp og Brønne-
 stad) 215f
 Jep Tullesen, *se* Sparre af Skaane
 Jeppe Svendsen 288
 Johan Bjørnsen, *se* Bjørn
 Johan Jensen, *se* Qvitzow
 Johan Jepsen, *se* Ravensberg
 Johan Månsson (Natt och Dag) 254
 Johan Olufsen, *se* Bjørn
 Johan Pedersen 253
 Johan Weze (udvalgt ærkebiskop i Lund
 1522–23) 21, 32, 59, 151, 152, 154, 155,
 163, 294–296, 309, 312, 318, 323, 345
 Johanne, g.m. Morten Mortensen Jude 211
 Johanne Aagesdatter, *se* Bing
 Johannes Grote 190f
 Jon Clementsen, *se* Skalder
 Jon Jensen, *se* Gere
 Jon Nielsen, *se* Bille
 Jon Saxsen 76
 »**Jordbjerg-Slægten**«, slægten 241f
 — Anne Arvidsdatter 242
 — Arvid Andersen 242
 — Hans Arvidsen 241f, 245, 260, 313, 341f
 — Most Hansen 242
 Joseph Andersen, *se* Bielke
 Joseph Erlandsen, *se* Gere
Jude af Katsløse
 — Morten Mortensen Jude 48, 211, 220, 236,
 244, 259f, 313, 316, 339, 341
Jude af Aagerup, *se* Norby af Skovgaarde
 Jude, Jep, *se* Jep Jude
 Jude, Mads, *se* Mads Jude

Jude, Peder, *se* Norby af Skovgårde
Juel (med Stjernen)
 — Hartvig Juel (biskop i Ribe 1483–98) 306
 — Hartvig Thomesen Juel 306f, 316, 346
 — Palle Juel 210
 — Thomes Iversen 306
 Juliane Pedersdatter, *se* Grubbe
Juul, slægten 204
 — Esger Juul (ærkebiskop i Lund 1310–25) 94
 — *jf.* Laurens Nielsen og Tue Nielsen (ærke-
 biskop i Lund)
 Jöns 284
 Jørgen Jensen, *se* Ulfeldt af Vrangstrup
 Jørgen Jepsen, *se* Algudsen
 Jørgen Larsen 250
 Jørgen Skodborg (udvalgt ærkebiskop i Lund
 1520–21) 151, 152, 154, 274, 295f, 310,
 318, 323, 345
Kabel, slægten 254
 — Lyder Kabel 172
 — *jf.* Axel Delleesen
 »**Kabel**« af Tostrup
 — Niels Lauridsen 184
 Karen Christiernsdatter, *se* »Tornekran-
 ds«
 Karine 126
 Karine Christiernsdatter, *se* van Hafn
 Karine Hjulsdatter, *se* Hjul
 Karine Madsdatter, *se* Skånske Huitfeldt'er
 Karine Pedersdatter, *se* Giedde
 Karl Bengtsson, *se* Vinstorpa-ätten
 Karl Eriksen (ærkebiskop i Lund), *se* Galen
 Karl Knutsson (Bonde) (konge af Sverige
 1448–57, 1464–65 og 1467–70) 123
 Karl Poulsen 304
 Katarina Larsdotter (Aspenäsätten), g.m.
 Aage Laxmand 189
 Katherina, *se* Due
 Kathrine Olufsdatter, *se* Bjørn
 Kepken, Daniel, *se* van Nuland
 Kepken, Kort, *se* van Nuland
 Kepken, Niels, *se* van Nuland
 Kirsten, *se* Bille
 Kirsten Eriksdatter, *se* Rotfeld
 Kirsten Mikkelsdatter 249
 Kirstine 251f, 287
 Kirstine, g.m. Peder Stygge (Galen) 248
 Kirstine Knudsdatter, *se* »Raadengaard«
 Kjeld Jepsen, *se* Algudsen
 Kjeld Nielsen, *se* Algudsen
 Klingeberg, Morten, *se* Morten Klingeberg

- Kniphof, Walter, *se* Walter Kniphof
 Knud 176
 Knud Bryde 126
 Knud Lauridsen, *se* Giedde
 Knud Lauridsen (slotsfoged på Ålholm?) 91
 Knud Madsen, *se* »Egegren«
 Knud Mortensen 71
 Knud Nielsen, *se* »Raadengaard«
 Knud Truidsen, *se* Has
- Kock**
 — Jørgen Kock 246
- Kok, Thomas, *se* Thomas Kok
 Konrad Ysenvord 177, 179f, 185, 337
- Krabbe** af Østergaard
 — Anne Tygesdatter, g.m. Eiler Rønnow 318
 Krabbe, Gunner, *se* Gunner Krabbe
 »Krogno«, slægten 181, 215, 300
 — Ellen Stigsdatter, g.m. Steen Bille 300
 — Oluf Stigsen 300
 — *jf.* Jep Tuesen (væbner i Klagstorp og Brønnestad) og Sten Nielsen
- Krummedige**, slægten 300
 — Erik Krummedige 190
 — Margrethe Eriksdatter, g.m. Christiern Nilsson (Vasa) 300
- Kruse** II
 — Peder Mikkelsen Kruse (ærkebiskop i Lund 1410–18) 93, 134, 147, 171, 173, 174–185, 188, 191, 323, 337
- Kruse, Mikkel, *se* Mikkel Kruse
 Kyrning Pedersen, *se* Kyrning-Myre
- Kyrning** (II), slægten 230
 — Anders Madsen 252, 271f, 273, 287, 292, 312, 313, 319, 345, 346
 — Bodil Mortensdatter, g.m. Henrik Most (Hollunger) 220, 230f, 271f
 — (?) Mads Mortensen 271f
 — Morten Madsen 272
- Kyrning-Myre**, slægten 277f
 — Berete Kyrning, g.m. Mogens Uf 318
 — Jens Pedersen/Kyrning Pedersen 141, 254, 261, 277, 287, 343
 — Oluf Kyrning 289
 — Poul Jensen Kyrning 50, 276, 277f, 280, 292, 293, 318, 344
 — Steen Kyrningsen Kyrning 278
 — Aage Kyrning 278
- Kyrning, Jakob Nielsen (ærkebiskop i Lund), *se* Thott
- Lale 212
 Lale Svendsen 212
- Lang** I, slægten 181, 185, 234, 337
 — Anne Lang, g.m. Niels Brahe 236
 — Claus Lang 177, 178, 181, 185, 234, 337
 — Elsebe Clausdatter, g.m. Tue Galen d.y. 234, 246
 — (?) Hartvig Lang 181
 — Jep Lang d.æ. 195, 234, 272
 — Jep Lang d.y. 235, 304
 — Jes Lang 234
 — Peder Lang 20, 24, 102, 181, 195, 196, 202, 232, 234–236, 239, 247, 250, 259, 260, 280, 286, 292, 304, 323, 337, 338, 342, 344
 — Signe Jepsdatter Lang, g.l.m. Jens/Niels Poulsen af Bosarp, g.2.m. Lage Urne 235, 304
- Lang** af Roskilde
 — Jens Lang 181
- Lange-Munk**
 — Iver Munk (biskop i Ribe 1499–1533) 306
- von der Lanken**
 — Klaus von Lanken 192f
- Lasse Pedersen 73
 Lasse/Laurids Tordsen 252
 Laurens (kammersvend) 34
 Laurens (væbner?) 172
 Laurens Jepsen Falster 30
 Laurens Nielsen 204f, 206, 224
 Laurens Olsen (fadeburspræst på Lundegård) 34, 35
 Laurens Olsen (væbner på Stubbarp len) 276, 289, 293, 345
- Laurids Jensen, *se* »Blaa«
 Laurids Lauridsen, *se* Skadeland
 Laurids Pedersen, *se* Norby af Skovgaarde
 Laurids Thorstensen, *se* Giedde
- Laxmand**, slægten 188, 194, 216, 221, 275, 338, 340
 — Elena, g.m. Niels Basse 189
 — Margrethe, g.m. Iver Axelsen (Thott) 190
 — Hans Pedersen Laxmand (ærkebiskop i Lund 1436–43) 93, 95, 96, 137, 188–203, 205, 206, 211, 296, 323, 338f
 — Mogens Poulsen 141, 216f, 221, 275f, 340
 — Peder Laxmand (nævnt 1315–37) 188f, 216
 — Peder Laxmand (nævnt 1380–1401) 188f
 — Peder Laxmand (nævnt 1405–10) 189
 — Peder Poulsen 216f, 276
 — Poul Jensen 216

— Poul Laxmand d.æ. 189f, 193, 194, 196, 202, 216, 338

— Poul Laxmand d.y. 7, 141, 161, 256, 276, 289, 291, 304, 343

— Aage Laxmand 189

— *se også* Laxmand (Den nyere Slægt II)

Laxmand (Den nyere Slægt II), slægten 216, 221, 275–277

— Bjørn Steensen 276f, 308

— (?) Ingeborg Steensdatter, g.m. Tue Bagge 149, 253, 254, 276, 287, 290

— Mads Steensen 277

— Steen Steensen 90, 92, 96, 253, 275–277, 278, 282, 285, 286, 289, 292, 293, 307, 312, 318, 344, 345

Laxæ, Erland, *se* Gere

Lene Ludvigsdatter, *se* Rosenkrantz

van Leveren

— Herman Rolfsen 239

»Lilliefeld«

— Peder Hansen 244

Lund, Bjørn, *se* Bjørn Lund

Lunge

— Christence Olufsdatter 252

— Sidsel Ovesdatter, g.m. Torben Bille 300

Lykke, Peder (biskop i Ribe, ærkebiskop i Lund), *se* Bille

Mads Andersen 80

Mads Jensen, *se* Ulfeldt af Vrangstrup

Mads Jude 140, 309

Mads Mortensen, *se* Kyrning

Mads Steensen, *se* Laxmand (Den nyere Slægt II)

Mads Tagesen, *se* Skånske Huitfeldt'er

Mads Torbernsen, *se* »Hesleholm Slægten«

Magdalene Tygesdatter, *se* Brahe

Magnus Eriksson (konge af Sverige 1319–64) 94

Manderup, slægten 211

— Margrethe Manderupsdatter, g.m. Peder Nielsen Jude (Norby af Skovgaarde) 211, 288, 309, 319, 346

Margrethe (dronning af Danmark 1375–1412) 170, 171, 172, 177, 178, 186, 187, 189, 222, 236

Margrethe, *se* Laxmand

Margrethe Axelsdatter, *se* Brahe

Margrethe Clausdatter, *se* Rønnow

Margrethe Eriksdatter, *se* Krummedige

Margrethe Manderupsdatter, *se* Manderup

Margrethe Pedersdatter, g.m. Jens Pedersen Hjul 209, 210

Margrethe Vernersdatter, *se* Parsberg

Marine Tagesdatter, *se* Skånske Huitfeldt'er

Markvard Thomassen 151

Marsvin

— Peder Marsvin 232

Mattis Nielsen, *se* Alguksen

Meinstorf

— Else Henningsdatter, g.m. Jep Tullesen (Sparre) 297

Merete, g.m. Olaf Becstorp 197, 203, 338

Merete (Sandbek?), g.m. Jens Pedersen (Urup) 269

Mette, *se* Godov

Mette Eriksdatter, *se* Ged

Mette Stigsdatter, *se* Thott (af Näs)

Mikkel Andersen 238, 239

Mikkel Gertsen 75

Mikkel Ingemarsen Degn 35

Mikkel Kruse 174

Mikkel Pedersen, *se* Norby af Skovgaarde

Mikkel Smed 118, 126

Mogens Andersen 226

Mogens Clausen, *se* Rosenkrantz

Mogens Eriksen, *se* Bing

Mogens Josephsen, *se* Bielke

Mogens Nielsen (ærkebiskop i Lund 1379–90) 104, 180, 185, 201, 337

Mogens Pedersen, *se* »Gammelsen«

Mogens Pedersen (bonde i Norra Vram len) 82

Mogens Poulsen, *se* Laxmand

Moltke, slægten 170

— Berete Johansdatter, g.m. Tord Jepsen (Sparre) 279

— Evert Moltke 200

— Johan Moltke 170, 171

Morten Andersen, *se* Basse (De nye Basse'r)

Morten Jensen, *se* Gyrstinge

Morten Klingeberg 126

Morten Knudsen 71, 80

Morten Lauridsen 210

Morten Madsen, *se* Kyrning

Morten Mortensen, *se* Jude af Katsløse

Morten Nielsen 64

Most Hansen, *se* »Jordbjerg-Slægten«

Most Josephsen, *se* Hollunger

Most, Henrik, *se* Hollunger

Most, Holger Jensen, *se* Hollunger

Most, Jens Josephsen, *se* Hollunger

- Mourids Jepsen, *se* Sparre af Skaane
- Mule** af Falkendal
- Gotskalk Hemmingsen Degn 189
  - Taleke Gotskalksdatter, g.m. Peder Laxmand 189
- Mule** af Kjærstrup
- Axel Andersen 172
- Munk** (med Bjelke), slægten 223
- Munk** fra Halland, slægten 238
- Jens Munk 238
- Munk, Iver (biskop i Ribe), *se* Lange-Munk
- Myre** paa Bornholm
- Hans Myre 62, 232, 287, 293, 311f, 316, 319, 345, 346
  - *se også* Kyrning-Myre
- Mærtslef Jakobsdatter, *se* Bille
- Märta Lagesdatter, *se* »Sudreims-Ætten«
- Natt och Dag, Johan Månsson, *se* Johan Månsson
- Niels Andersen, *se* Thott (af Näs)
- Niels Bjørnsen, *se* Jens/Niels Bjørnsen
- Niels Clementsen 209, 235
- Niels Erlandsen, *se* Gere
- Niels Grabo 251
- Niels Gyding 126
- Niels Iversen, *se* Rosenkrantz
- Niels Jakobsen, *se* Rosensparre
- Niels Jensen, *se* »Bosø Slægten« og Galen
- Niels Jensen (ærkebiskop i Lund 1361–79) 44, 177, 198, 297
- Niels Jepsen, *se* Jens/Niels Jepsen
- Niels Jensen, *se* Algudsen og Rosensparre
- Niels Jepsen (væbner på Håslöv len) 197, 203, 338
- Niels Jonsen, *se* Bille
- Niels Knudsen, *se* »Raadengaard«
- Niels Kortsen, *se* van Nuland
- Niels Laurensen 126
- Niels Lauridsen, *se* Kabel af Tostrup
- Niels Mogensen, *se* Bing
- Niels Olsen, *se* Jens/Niels Olsen
- Niels Olsen, *se* Ulfeldt af Vrangstrup
- Niels Olufsen, *se* »Drefeld«
- Niels Poulsen, *se* Jens/Niels Poulsen
- Niels Rugstorp 289f
- Niels Steen d.æ. 181
- Niels Steen d.y. 181
- Niels Stigsen, *se* Thott (af Näs)
- Niels Svarteskåning 216
- Niels Svendsen, *se* Sparre af Skaane
- Niels Torbernsen, *se* Rosensparre
- Niels Tuesen, *se* Rani
- Niels Ørkilsen 140
- Niels Aagesen, *se* Sparre af Skaane
- Norby** af Skovgaarde, slægten 211, 271
- Henning Pedersen 211
  - Laurids Pedersen 211
  - Mikkel Pedersen 211, 288
  - Peder Nielsen Jude 78, 211, 220, 250, 260, 271, 288, 309, 339, 342
- Norby** af Uggerslev, slægten 271, 273
- Anders Norby 271
  - Jakob/Joakim Norby 90, 101, 271, 280, 292, 341
  - Jesper Norby 271
  - Søren Norby 103, 271, 303
- van Nuland**, slægten 245f
- Daniel Kepken 226, 227, 245f
  - Kort Daniel/Kort Kepken 244, 245f, 261, 342f
  - Niels Kortsen/Niels Kepken 246
  - Sidsel Kortsdatter, g.1.m. Walter Kniphof, g.2.m. Jørgen Kock 246
- Olaf Becstorp 197, 203, 338
- »Olaf Jensen«, *se* Ulfeldt af Vrangstrup
- Olaf Aagesen 216, 221, 298, 340
- Oluf (sognepræst i Bårslöv) 76
- Oluf (tærskemænd på Åhus slot) 126
- Oluf Bing (på Bornholm) 194
- Oluf Bing (slotsfoged på Elleholm) 192f, 194, 202, 338
- Oluf Bjørnsen, *se* Bjørn
- Oluf Bosen 140
- Oluf Esbernsen 33, 302
- Oluf Holgersen, *se* Ulfstand
- Oluf Jensen, *se* Gere
- Oluf Jepsen, *se* Sparre af Skaane
- Oluf Jepsen (dekan i Åhus) 106, 111f, 307
- Oluf Jonsen 257
- Oluf Mortensen (biskop i Roskilde), *se* »Baden«
- Oluf Stigsen, *se* »Krogno«
- Oluf Tuesen, *se* Ged
- Ostred Madsen 257
- Otte Andersen, *se* Thott (af Näs)
- Ove Aagesen 298
- Oxe**
- Johan Oxe 214, 313
  - Peder Oxe 20

Palle Andersen, *se* Ulfeldt
 Palle Pedersen, *se* Glob
Parsberg
 — Margrethe Vernersdatter, g.m. Knud Truidsen (Has) 149, 291
 Paulus Aemilius de Cesis 295, 296
 Peder 178
 Peder Andersen, *se* Due
 Peder Andersen (ridefoged på Lundegård) 78
 Peder Axelsen, *se* Thott
 Peder Bosen 95
 Peder Clausen 247
 Peder Eskildsen, *se* Falk af Gisselfeld
 Peder Hansen, *se* »Lilliefeld«
 Peder Henriksen, *se* Hollunger
 Peder Iversen 13, 23, 24, 25, 26, 156, 160, 184, 199, 220, 222, 229, 235, 238, 241, 248, 249, 251, 252, 254, 256, 257, 259, 266, 267, 282, 283, 284, 285, 287, 288, 289, 295, 328, 329
 Peder Jensen, *se* »Gammelsen« og Urup
 Peder Jensen (ærkebiskop i Lund 1334–55), *se* Galen
 Peder Jensen (ærkebiskop i Lund 1390–91) 29, 33, 172, 176, 177, 212
 Peder Karlsen, *se* Star
 Peder Knudsen (slotsfoged på Åhus) 92, 103, 280, 293, 307, 319, 345, 346
 Peder Knudsen (væbner i Bølarp) 290
 Peder Knudsen (væbner til Bovsgård) 280
 Peder Lauridsen, *se* Giedde
 Peder Madsen, *se* Saxstrup
 Peder Mikkelsen (ærkebiskop i Lund), *se* Kruse
 Peder Mogensen, *se* Glob
 Peder Nielsen, *se* Bing, Galen og Norby af Skovgaarde
 Peder Pedersen, *se* Gere
 Peder Poulsen, *se* Laxmand
 Peder Poulsen (dekan i Lund) 303
 Peder Skaaning 191, 193, 202, 209, 212, 338
 Peder Steen 172, 176, 178f, 185, 337
 Peder Svendsen 35, 141, 247, 254, 288
 Peder Torsen 250
 Peder Tuesen, *se* Rani
 Peder Tuesen (bonde i Vittskövle len) 62
 Per Andersen 136
 Per Dun 74, 75
 Per Hord 209
 Per Hulte 126
 Per Karlsen, *se* Star
 Per Madsen 257

Per Mortensen 55, 57
 Per Tuesen 250
 Philippa, g.m. Erik af Pommern 172, 187
Pig i Skaane
 — Bo Laurensen Pig 227, 262
»Pil«, slægten 209
Podebusk
 — Predbjørn Podebusk 253
 — Vibeke Podebusk 181
Pors af Vrandrup
 — Peder Pors 21, 136f
 — Stig Pors 137
Porse I, slægten 230
 Poul Degn 177, 181, 185, 337
 Poul Jensen, *se* Kyrning-Myre og Laxmand
 Poul Skriver 125f, 130
 Pæling, Tue Nielsen, *se* Rani
Pæp I, slægten 230
Qvitzow
 — Johan Jensen 226
Rani, slægten 180, 233
 — Anders Pedersen 201
 — Atlisse Pedersdatter, g.m. Blix Daa 213, 233
 — Bodil Pedersdatter, g.m. Jens/Niels Olsen 233
 — Jens Tuesen 180
 — Niels Tuesen 180
 — Peder Tuesen 217
 — Sophie Jensdatter, g.1.m. Niels Olufsen (»Drefeld«?), g.2.m. Tue Nielsen 180
 — Tue Nielsen Pæling 180
 — Tue Pedersen 213
 Rasmus (foged på Borgeby gård) 134, 135, 140
 Rasmus (tjener på Åhus slot?) 131
 Rasmus (tærskemænd på Åhus slot) 126
Ravensberg
 — Johan Jepsen (biskop i Roskilde 1500–12) 289
Reberg, slægten 280
 — Joseph Reberg 280
 — Peder Reberg (kantor i Roskilde) 280
 — Peder Reberg (slotsfoged på Näsbyholm) 90, 92, 96, 101, 102, 277, 280, 292, 344
Ribbing, slægten 230
 — Bente Poulsdatter 289
 Robert Lagesen, *se* Rudbek
 Robert Pedersen, *se* Grott

- Robert Richardsen, *se* Grott
- Rosengaard**, slægten 222
- Jens Tetzsen 238, 260, 342
  - Thale Jensdatter, g.m. Jep Mikkelsen 238, 239
- Rosenkrantz**, slægten 316
- Axel Clausen Rosenkrantz 151f, 155, 159, 314, 316, 319, 323, 347
  - Berete Clausdatter, g.m. Most Hansen (»Jordbjerg-Slægten«) 242
  - Claus Ludvigsen 298, 306
  - Lene Ludvigsdatter Rosenkrantz, g.m. Thomes Iversen (Juel) 306
  - Mogens Clausen Rosenkrantz 151f, 155, 159, 314, 316, 319, 323, 347
  - Niels Iversen 179, 189
- Rosensparre**, slægten 197, 200, 203, 240f, 339
- Birgitte Jensdatter, g.m. Holger Henriksen (Ulfstand) 240
  - Erik Torbernsen 241
  - Erik Truidsen 200, 201
  - Evert Truidsen 200f
  - Gye Torbernsdatter 240, 241
  - Ingefred Torbernsdatter 240, 241
  - Jakob Jensen Skarholte 200
  - Jakob Truidsen 200, 201
  - Jens/Niels Jakobsen/Jepsen 200, 240
  - Jens Nielsen 200
  - Jens/Niels Torbernsen 240, 241, 302, 316
  - Jep Truidsen 256
  - Steen Rosensparre 241
  - Torbern Jensen 90, 240, 241, 245, 260, 342
  - Truid Jakobsen 200, 203, 339
- Rotfeld**
- Erik Nielsen 184
  - Jens Nielsen 251f
  - Kirsten Eriksdatter, g.m. Jon Jensen (Gere) 184
- Rud**
- Jørgen Rud 311
- Rudbek**
- Jens Rudbek 258
  - Lage Rudbek 258
  - Robert Lagesen Rudbek 259
- Rugstorp, Isak Truidsen, *se* Isak Truidsen
Rugstorp
- Rugstorp, Niels, *se* Niels Rugstorp
- Røde, Karl Eriksen (ærkebiskop i Lund), *se* Galen
- Rønnow**
- Eiler Rønnow 302, 318, 319, 323, 347
  - Ellen Korfitzdatter, g.m. Claus Aagesen (Thott) 143, 291, 302, 318, 319, 323, 347
  - Karl Rønnow (biskop i Odense 1474–1501) 264
  - Margrethe Clausdatter, g.m. Steen Bille 302
- »**Raadengaard**«, slægten 217
- Jens/Niels Knudsen 217
  - Kirstine Knudsatter 217
  - Knud Nielsen 217
- Sandbek, *jf.* Merete (Sandbek?)
- Sandbek, Aage, *se* Aage Sandbek
- Saxstrup**, slægten 182, 197f, 199, 203, 273, 324, 339
- Bengte Axelsdatter, g.m. Torbern Jensen (Rosensparre) 240
  - Jens Saxstrup 198, 324
  - Jon Saxstrup (kannik i Lund) 198, 324
  - Jon Saxstrup (væbner til Gislöv len?) 182, 198, 203, 285f, 339
  - Karl Saxstrup 198
  - Knud Saxstrup d.æ. 198
  - Knud Saxstrup d.y. 199
  - Mads Saxstrup d.æ. 198
  - Mads Saxstrup d.y. 198, 199, 203, 339
  - Ove Saxstrup 198, 203, 339
  - Peder Madsen Saxstrup 198
  - Svend Hinzesen Saxstrup 198, 324
  - Truid Axelsen 247, 290f
- Sidsel Kortsdatter, *se* van Nuland
- Sidsel Ovesdatter, *se* Lunge
- Sidsel Teusdatter, *se* Brostrup
- Signe Jepsdatter, *se* Lang
- Skadeland**
- Laurids Lauridsen Skadeland 210, 211
  - Niels Skadeland 210
- Skalder**, slægten 181, 277, 285f, 324
- Birgitte Skalder 182, 286
  - Bjørn Skalder 182, 276, 285, 286, 293, 324, 345
  - Clement Skalder 182, 285f, 324
  - Holger Skalder 286, 324
  - Jon Clementsen Skalder 182, 183, 286, 324
  - *jf.* Jens Andersen (væbner af Husie) og Thorkild Bjørnsen
- Skarholte, Jakob Jensen, *se* Rosensparre
- Skave**
- Hille Jepsdatter, g.m. Evert Truidsen (Rosensparre) 200f

- Niels Skave (biskop i Roskilde 1485–1500) 200f
- Skelm Josephsen, *se* Gere
- Skibbygger, Anders, *se* Anders Skibbygger
- Sking, Bent, *se* Bent Sking
- Skodborg, Jørgen, *se* Jørgen Skodborg
- Skovgaard**, slægten 275
  - Hans Skovgaard 11, 12, 14, 21, 25, 41, 44, 46, 48, 52, 55, 63, 65–78, 80, 81, 82, 84, 86, 115, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 161, 162, 163, 164, 232, 275, 285, 292, 295, 303, 309f, 312, 316, 318, 319, 328, 331, 332, 345, 346
- Skriver, Jens, *se* Jens Skriver
- Skriver, Poul, *se* Poul Skriver
- Skaaning, Anders, *se* Bielke
- Skåning, Jens, *se* Jens Skåning
- Skaaning, Peder, *se* Peder Skaaning
- Skånske **Huitfeldt**'er, slægten 236f
  - Bente Madsdatter, g.m. Jens Munk (Munk fra Halland) 238, 317f, 319, 346
  - Christopher Madsen 149, 238, 253, 284
  - Karine Madsdatter, g.m. Torben Laursen (»Hesleholm Slægten«) 237, 238, 284
  - Mads Tagesen 149, 231, 236–238, 244, 249, 253, 260, 284, 317, 319, 340, 346
  - Marine Tagesdatter, g.m. Peder Henriksen (Hollunger) 231, 237
  - Tage Lavesen 237
- Slagheck, Didrik, *se* Didrik Slagheck
- Smed, Mikkel, *se* Mikkel Smed
- Smelth, Robert Pedersen, *se* Grott
- Sophie Daasdatter, *se* Daa
- Sophie Jensdatter, *se* Rani
- Sophie Lagesdatter, *se* »Sudreims-Ætten«
- Sparre** af Sjælland
  - Oluf Grubbe 282
- Sparre** af Skaane, slægten 215, 278, 296–298
  - Christence Jepsdatter, g.m. Claus Ludvigsen (Rosenkrantz) 306
  - Henrik Aagesen Sparre 298
  - Jep Tordsen Sparre 279
  - Jep Tullesen 215f, 221, 278, 297, 298, 340
  - Mourids Jepsen Sparre 130, 247, 298
  - Niels Svendsen 184, 195
  - Niels Aagesen 195f, 210, 235, 338
  - Oluf Jepsen 101, 291, 298
  - Tord Jepsen 50, 278f, 287, 290, 292, 298, 344
  - Tulle Tygesen 297
  - Tyge Tullesen 296f
- Aage Jepsen Sparre (udvalgt ærkebiskop i Lund 1523–32) 34, 137, 151, 161, 215, 216, 278, 286, 294–299, 303, 306, 310, 314, 316, 318, 319, 323, 346f
- Aage Nielsen 92, 96, 103, 192, 194f, 196, 202, 234f, 338
- Aage Tullesen 216, 221, 297, 298, 340
- *jf.* Olaf Aagesen og Ove Aagesen
- Speil** (von Spiegel)
  - Hans Speil 21
- Spoldener**, slægten 182, 203, 339
  - Arløf Pedersdatter, g.m. Jon Saxstrup 182, 198, 285f
  - Hans Pedersen Spoldener 198f
  - Peder Spoldener 198
- Star**, slægten 256f, 261
  - Anne Pedersdatter/Persdatter, g.m. Jakob/Jep Truidsen (Rosensparre) 200, 256
  - Birgitte Karlsdatter 223, 256f, 261, 285, 343
  - Karl Star 256
  - Peder/Per Karlsen 200, 256
  - Aage Star d.æ. 256
  - Aage Star d.y. 256
  - Aage Karlsen Star 200, 256
- Steen Kyrningsen, *se* Kyrning-Myre
- Steen Pedersen, *se* Gøye
- Steen Pedersen (slotsfoged på Elleholm?) 276
- Steen Steensen, *se* Laxmand (Den yngre Slægt II)
- Steen, Niels, *se* Niels Steen d.æ. og Niels Steen d.y.
- Steen, Peder, *se* Peder Steen
- Sten Nielsen 178, 181f, 185, 337
- Stig Grøn 69, 78
- Stygge, Aage, *se* Galen
- Stygge, Jep, *se* Galen
- Stygge, Peder, *se* Galen
- »**Sudreims-Ætten**« II, slægten 196, 210, 224
  - Eskild Lagesen 210
  - Märta Lagesdatter, g.m. Peder Hjul 210
  - Sophie Lagesdatter, g.m. Niels Aagesen (Sparre) 196
- Svarteskåning, Niels, *se* Niels Svarteskåning
- Svend 126
- Svend Bonde 216
- Svend Hinzesen, *se* Saxstrup
- Sylle Nielsdatter, *se* Urne
- Sylle Urnedatter, *se* Urne
- Søren Arildsen 282

- Tage Henriksen, *se* Hollunger
Tage Lavesen, *se* Skånske Huitfeldt'er
Tage Ottesen, *se* Thott (af Näs)
Taleke Gotskalksdatter, *se* Mule af Falkendal
Teus Hansen, *se* Brostrup
Thale Jensdatter, *se* Rosengaard
Thomas Bentsen 209, 220, 244, 316, 339
Thomas Kok 126
Thomes Iversen, *se* Juel
Thorkild Bjørnsen 181, 182
Thorkild Nielsen, *se* Bing
Thorsten Lauridsen, *se* Giedde
Thott, slægten 206, 256
— Axel Pedersen 89, 173, 177, 181, 185, 188, 192, 323, 337f
— Axelsønnerne 181, 206, 209
— Birgitte Olufsdatter 141, 254, 261, 287, 343
— Claus Agesen 318
— Iver Axelsen 190, 206
— Jakob Nielsen Kyrning (ærkebiskop i Lund 1355–61) 39, 44
— Jens Due 189, 213, 214
— Peder Axelsen (væbner) 181
— Peder Axelsen (provst i Lund) 191, 206, 226
— Aage Axelsen 206
— *se også* Thott (af Näs)
Thott (af Näs)
— Anders Stigsen 256, 287
— Erik Ottesen Thott 288
— Mette Stigsdatter, g.m. Erik Ged 199
— Niels Andersen/Stigsen 256
— Otte Andersen 232, 256, 261, 282, 343
— Tage Ottesen Thott 288
Tilluf Josephsen, *se* Bielke
Tilluf Mogensen, *se* Bielke
Torbern Jensen, *se* Rosensparre
Torbern Laurensen, *se* »Hesleholm Slægten«
Tord 28
Tord Jepsen, *se* Sparre af Skaane
»Tornekrands«, slægten 232
— Karen Christiernsdatter, g.m. Tage Henriksen (Hollunger) 232, 290
Trolle
— Børge Trolle 125
Truid Axelsen, *se* Saxstrup
Truid Gregersen, *se* Ulfstand
Truid Jakobsen, *se* Rosensparre
Truid Nielsen, *se* Due
Tue Kedesen 55, 56, 57
Tue Nielsen, *se* Bild og Rani
Tue Nielsen (ridder i Skåne) 181
Tue Nielsen (ridder på Lolland) 180f
Tue Nielsen (slotsfoged på Hammershus og Åhus) 90, 93, 177, 180, 185, 337
Tue Nielsen (ærkebiskop i Lund 1443–72) 29, 47, 48, 50, 52, 194, 196, 204–221, 224, 227, 231, 233, 235, 236, 237, 239, 244, 250, 256, 259, 260, 261, 269, 289, 291, 297, 300, 322, 323, 331, 339f, 341, 342, 343
Tue Pedersen, *se* Rani
Tulle Tygesen, *se* Sparre af Skaane
Tyge Olsen 215, 221, 340
Tyge Tullesen, *se* Sparre af Skaane
Tøger Jensen, *se* Hjul
Uf I, slægten 317
— Cecilie Jensdatter 172
— Jens Uf 177
— Peder Uf 317
Uf II, slægten 317f
— Mogens Uf 20, 317f, 319, 347
Ulfeldt, slægten 257
— Palle Andersen 313
— *se også* Ulfeldt af Vrangstrup
Ulfeldt af Vrangstrup, slægten 257f
— Anders Jensen 258
— Jens Madsen 257
— Jens/Niels Olsen 157, 257f, 261, 285, 317, 319, 343, 346
— Jørgen Jensen 258, 317, 319, 346
— Mads Jensen 257
— »Olaf Jensen« 257
— *jf.* Oluf Jonsen
Ulfstand, slægten 169, 170, 171
— Gregers Jepsen 155, 161, 253, 261, 291, 310, 343
— Henrik Gertsen 169, 170, 171, 172, 323
— Holger Henriksen 240
— Jakob Gertsen (ærkebiskop i Lund 1392–1410) 8, 33, 169–173, 175, 188, 192, 212, 323, 328, 337f
— Jens Holgersen Ulfstand 157, 223, 240, 254, 261, 285, 288, 309, 319, 343, 346
— Jep Henriksen Ulfstand 212
— Oluf Holgersen 291
— Truid Gregersen Ulfstand 310
Une 76
Urne Jepsen, *se* Alguksen
Urne, slægten 304, 306
— Claus Urne 306
— Jens Lagesen 187

- Jørgen Urne 304–306, 319, 346
- Lage Urne 235, 304, 306
- Lave Urne (biskop i Roskilde 1512–29) 30, 93
- Sylle Nielsdatter/Urnedatter, g.m. Jep Nielsen (Algudsen) 214

Urup, slægten 269f

- Axel Urup 63, 89, 91, 151, 152, 154, 232, 269, 270, 288, 306, 307, 310, 312, 318, 319, 345, 346
- Erik Eriksen Urup 270
- Erik Jensen Urup 141, 241, 247, 260, 269f, 271, 277, 287, 288, 290, 291f, 304, 310, 342, 343f
- Jens Holmgersen 269
- Jens Pedersen 269
- Peder Jensen 269

Valdemar Atterdag (konge af Danmark 1340–75) 94

Vasa, Christiern Nilsson, *se* Christiern Nilsson

Venstermand, slægten 180

Vind, slægten 181

Vinstorpa-ätten (**»Winstorp-Slægten«**)

— Karl Bengtsson 209

Vinter Nielsen 311

Vogndreng, Hågen, *se* Hågen Vogndreng

»Væbner«, slægten 197

— *jf.* Niels Jepsen (væbner på Håslöv len)

Walter Kniphof 246

Wedenhusen, Engelbrekt, *se* Bydelsbak af Torbernfeld

Weze, Johan, *se* Johan Weze

Wilkin Nielsen 244

»Winstorp-Slægten«, *se* Vinstorpa-ätten

»Yesse Endersson« 192, 193, 202, 338

Ysenvord, Konrad, *se* Konrad Ysenvord

von Oertz

— Herman van Ørz 170, 172

Øyer Andersen 64, 141, 248

Aage Axelsen, *se* Thott

Aage Jepsen, *se* Galen

Aage Jepsen (udvalgt ærkebiskop i Lund), *se* Sparre af Skaane

Aage Karlsen, *se* Star

Aage Knudsen, *se* Gere

Aage Nielsen, *se* Sparre af Skaane

Aage Sandbek 269

Aage Tullesen, *se* Sparre af Skaane

Stedregister

Registret omfatter alle bogens navne på steder, undtagen trykkesteder. På grund af de talrige forekomster af stednavnet Lund med dets forskellige afledninger er der ved dette stednavn kun medtaget et udvalg af henvisningerne, og disse er ydermere fordelt på fire forskellige – hver for sig atter underopdelte – opslagsord: Lund, Lunde domkirke, Lunde stift og Lundegård.

Den nærmere beliggenhed af de anførte lokaliteter er angivet med henvisning til sogn, herred og landskab, idet landskabsangivelsen dog er udeladt ved de 22 herreder i Skåne: I. Luggude, II. Södra Åsbo, III. Bjäre, IV. Norra Åsbo, V. Göinge, VI. Villands, VII. Rönneberga, VIII. Onsjö, IX. Frosta, X. Gälds, XI. Harjagers, XII. Torna, XIII. Färs, XIV. Albo, XV. Oxie, XVI. Bara, XVII. Skytts, XVIII. Vemmenhögs, XIX. Ljunits, XX. Herrestads, XXI. Ingelstads, XXII. Järrestads (romertallene henviser til den aftegnede herredsinddeling på kort 1 og 2).

De i registret angivne beliggenheder refererer så vidt muligt til den i senmiddelalderen gældende juridiske og administrative inddeling af det daværende danske rige. Såfremt et senmiddelalderligt tilhørsforhold for en lokalitet er ændret i nyere tid, vil både det oprindelige og det senere tilhørsforhold dog være anført. Ved steder i Göinge hd, der efter middelalderen blev delt i to herreder, Östra Göinge hd og Västra Göinge hd, er det senere tilhørsforhold blot angivet ved et tilføjet (Östra) eller (Västra) foran herredsnavnet.

Som hovedregel anføres stednavnene i den form, de har i dag, således at alle navne på steder i de gamle danske landskaber øst for Øresund er gengivet i deres nuværende svenske skikkelse. Kun ved uidentificerbare eller nu forsvundne lokaliteter benyttes det datidige stednavn, der i så fald er anbragt i anførelstegn.

Albo hd 14, 19, 24, 40, 78, 106, 107, 108, 111, 112f, 114, 115, 183, 302	Assmåsa, Assmåsaatorp (by i Sövde sn, Färs hd) 154, 289
Allerup, Allerupgård (adelig hovedgård i Allerup sn, Åsum hd, Fyn) 214, 282	Astrup (adelig hovedgård i Grinderslev sn, Nørre hd, Jylland) 306
Allerup mølle (Allerup sn, Åsum hd, Fyn) 214	Atterup (adelig hovedgård i Grevinge sn, Ods hd, Sjælland) 281
Allinde, Allindemagle (adelig hovedgård i Allindemagle sn, Ringsted hd, Sjælland) 187, 302	Augerum (by og sn i Östra hd, Blekinge) 115
Andrarum len (ærkebiskoppeligt len i Albo hd) (= Sjötorp len) 183, 288	Axelhult (gård i Vitaby sn, Albo hd) 107
Annelöv (by i Annelöv sn, Onsjö hd) 87	Baldringe len (ærkebiskoppeligt len i Herrestads hd) 16, 62, 64, 66
Annelöv len (ærkebiskoppeligt len i Onsjö hd) 65, 77, 79	Bara hd 14, 18, 19, 24, 101, 102
Antvorskov kloster (Skt. Peders Landsn, Slagelse hd, Sjælland) 170, 271	Barkåkra len (ærkebiskoppeligt len i Bjäre hd) 62, 65, 77, 267, 290, 293, 345
Ardal (gård i Nørre Nissum sn, Skodborg hd, Jylland) 210	Barnemosegård (adelig hovedgård i Lindelse sn, Langelands Sønder hd) 258
Arlöv (by i Burlöv sn, Bara hd) 197	Barsebäcks fiskeleje (Barsebäck sn, Harjagers hd) 70
Arrie (by og sn i Oxie hd) 151	Basel (rigsstad i Schweiz) 191, 205
Askome len (ærkebiskoppeligt len i Årstad hd, Halland) 22, 141, 144, 318, 319, 347	Beldringe (adelig hovedgård i Beldringe sn, Bårse hd, Sjælland) 239
Assartorp (adelig hovedgård i Lyngby sn, Bara hd) 200, 256	Bellinge (adelig hovedgård i Sønder Kirkeby sn, Falsters Sønder hd) 313
Asserbo (hovedgård tilhørende Sorø kloster i Tibirke sn, Holbo hd, Sjælland) 313	Benestad sn (Ingelstads hd) 244
	Bensige (adelig hovedgård i Kågeröd sn, Luggude hd) 247

- Beritzholm (kongeligt slot i Kärrstorp sn, Färs hd) 184, 298
- Bertilstorp (by i Brösarp sn, Albo hd) 107
- Bjersjöholm (adelig hovedgård i Bjerresjö sn, Herrestads hd) 184
- Bjäre hd 24, 66, 161, 253, 261, 270, 291, 310, 343
- Björkeberga len (ærkebiskoppeligt len i (Västra) Göinge hd) 25, 79, 235, 250, 260, 286, 342
- Björkesåkra sø (Böringe sn, Vemmenhögs hd) 101
- Björneboda (by i Vitaby sn, Albo hd) 107
- Blekinge 14, 24, 48, 102, 112f, 120, 122, 125f, 130, 192, 194, 329
- Bollerup (adelig hovedgård i Bollerup sn, Ingelstads hd) 300
- Bologna (købstad i Italien) 190
- Borgeby (ærkebiskoppelig gård i Borgeby sn, Torna hd) 14, 20, 21, 23, 26, 63, 133–140, 145, 320, 321, 329, 335
- Bornholm 14, 19, 20, 23, 24, 26, 34, 48, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 155, 156, 158, 159, 173, 181, 192, 193, 194, 195, 196, 202, 222, 228, 229, 235, 241, 245, 260, 264, 265, 269, 279, 281, 285, 286, 287, 294, 295, 307, 308, 311, 312, 317, 329, 338, 342, 346, 347; Biskopsgods 20, 317; Skt. Jørgens hospital 20, 308
- Borrby (by i Borrby sn, Ingelstads hd) 60, 62, 88
- Borrby, Borrbygård (ærkebiskoppelig gård og len i Borrby sn, Ingelstads hd) 71, 77, 140, 217, 221, 340
- Bosarp (adelig hovedgård i Risekattslösa sn, Luggude hd) 201, 202, 235, 304, 306
- Bosarp len (ærkebiskoppeligt len i Onsjö hd) 77
- Bosjö kloster (Bosjö kloster sn, Frosta hd) 24, 73, 74, 184, 209, 210, 231, 246, 247, 259, 260, 286, 299, 318, 342
- Bovsgård (ærkebiskoppelig gård i Norra Vram sn, Södra Åsbo hd) 25, 46, 198, 203, 250, 280, 288, 339
- Brandvik (adelig hovedgård i Tostarp sn, Norra Åsbo hd) 243
- Bratskov (adelig hovedgård i Brovst sn, Øster Han hd, Jylland) 251
- Breslau (nu Wrocław) (købstad i Polen) 189
- Bromma (adelig hovedgård i Bromma sn, Herrestads hd) 218, 232
- Bromölla (mølle i Ivetofta sn, Villands hd) 111
- Brorup (len tilhørende Roskildebispen i Skt. Mikkels Landsn, Slagelse hd, Sjælland) 186
- Bräkne hd (Blekinge) 20
- Brödåkra (adelig hovedgård, uvist hvor, evt. i Halmstads sn, Luggude hd) 231
- Brönneslöv (by i Borlunda sn, Frosta hd) 184
- Brönnestad (adelig hovedgård i Klagstorp sn, Vemmenhögs hd) 215f
- Brönnestad sn ((Västra) Göinge hd) 257
- Brösarp len (ærkebiskoppeligt len i Albo hd) 106, 107, 114
- Brösarp mølle (Brösarp sn, Albo hd) 111
- Brösarp sn (Albo hd) 107
- Bulstofa (adelig hovedgård i Halmstad sn, Luggude hd) 198.
- Bunkeflo sn (Oxie hd) 254
- Burlöv (by og sn i Bara hd) 70
- Bussjö (adelig hovedgård i Bromma sn, Herrestads hd) 217, 218
- Bäckaskogs kloster (Kiaby sn, Villands hd) 115, 130
- Bälteberga (adelig hovedgård i Ottarp sn, Luggude hd) 304, 306
- Bästekille (by i Södra Mellby sn, Albo hd) 107
- Bölarp (adelig hovedgård i Veinge sn, Höks hd, Halland) 290
- Böringe sn (Vemmenhögs hd) 101
- Böskestorp (by i Grevie sn, Bjäre hd) 55
- Bøvling slot (slot tilhørende Ribebispen i Bøvling sn, Skodborg hd, Jylland) 187, 196
- Bårslöv (by og sn i Luggude hd) 76
- Dagstorp (by i Dagstorp sn, Harjagers hd) 136
- Dagstorp len (ærkebiskoppeligt len i Harjagers hd) 136, 137
- Dalby kloster (Dalby sn, Torna hd) 68, 69, 80, 83, 84, 106, 111, 206, 208, 226, 227, 230, 289
- Danmark 3, 5, 27, 39, 43, 75, 173, 174, 175, 184, 187, 188, 191, 205, 228, 245, 251, 262, 294, 296, 298, 327; Vestdanmark 41
- Danzig (nu Gdansk) (købstad i Polen) 117, 118, 126
- Degeberga (by og sn i Gärds hd) 107, 218
- Dragsholm (slot tilhørende Roskildebispen i Fårevejle sn, Ods hd, Sjælland) 186
- Dyback, Dybacksgård (adelig hovedgård i

- Östra Vemmenhög sn, Vemmenhøgs hd)
232, 243, 313
- Dömostorp (adelig hovedgård i Hasslöv sn,
Höks hd, Halland) 250, 277, 278, 290
- Ebbarp (adelig hovedgård i Skabersjö sn,
Bara hd) 256
- Edenryd (by i Ivetofta sn, Villands hd) 108
- Egelund (by i Haderup sn, Ginding hd, Jyl-
land) 210
- Egemarke (by i Føllenslev sn, Skippinge hd,
Sjælland) 170
- Ekastiga (by i Höör sn, Frosta hd) 77
- Ekby (adelig hovedgård i Ekby sn, Luggude
hd) 199
- Eldsberga len (ærkebiskoppeligt len i Höks
hd, Halland) 22, 141, 254, 261, 270, 277,
287, 343
- Eldsberga sn (Höks hd, Halland) 22
- Elleholm (købstad i Blekinge) 133, 215
- Elleholm (ærkebiskoppeligt slot i Elleholm)
14, 18, 20, 24, 26, 37, 62, 89–104, 114, 115,
131, 133, 134, 158, 163, 173, 177, 181, 185,
188, 192f, 194, 202, 212, 214, 215, 220,
239, 240, 246, 260, 274, 276, 280f, 287,
292, 307, 311, 314, 319, 320, 321, 323, 329,
333, 337, 338, 340, 341, 342, 344, 346
- Elleköpinge sn (nu del af Åhus sn, Villands
hd) 108, 110, 114, 128, 129
- Ellinge (adelig hovedgård i Västra Sallerup
sn, Harjagers hd) 184
- Ellinge (hovedgård i Butterup sn, Merløse hd,
Sjælland) 171
- Ellinge (len tilhørende Roskildebispen i Mer-
løse hd, Sjælland) 171
- Ellinge (len tilhørende Roskildebispen i Ods
hd, Sjælland) 171
- Ellinge mølle (Butterup sn, Merløse hd, Sjæl-
land) 171
- Emmislöv (by i Emmislöv sn, (Östra) Göinge
hd) 182
- Erfurt (købstad i Tyskland) 190, 204, 205
- »Esbernæthorp« (forhenværende by i Skulde-
lev sn, Horns hd, Sjælland) 178
- Eskær (adelig hovedgård i Grinderslev sn,
Nørre hd, Jylland) 291
- Esrom kloster (Esbønderup sn, Holbo hd,
Sjælland) 178
- Falster 263, 313
- Falsterbo (købstad i Skåne); Falsterbo (kon-
geligt slot) 254
- Farum (len tilhørende Roskildebispen i Fa-
rum sn, Ølstykke hd, Sjælland) 170
- Finja len (ærkebiskoppeligt len i (Västra) Gö-
inge hd) 16, 25, 59, 79, 249, 250, 287
- Fjelie (by og sn i Torna hd) 77
- Fjälkinge (by og sn i Villands hd) 108, 114
- Fjärdingslöv (by i Glostorp sn, Oxie hd) 87
- Fjäre hd (Halland) 206
- Flensborg (købstad i Sønderjylland); Flens-
borg (kongeligt slot) 187
- Flundrap (by i Brunby sn, Luggude hd) 88
- Flyinge (ærkebiskoppelig gård (slot) og len i
Torna hd) 14, 20, 21, 23, 26, 31, 59, 133–
140, 145, 181, 229, 263, 320, 321, 322, 329,
335; Inventarium 1536 30, 138, 139
- Flötö (ø i Åhus sn, Villands hd) 107, 128
- Fosie (adelig hovedgård i Fosie sn, Oxie hd)
242
- Fosie (by og sn i Oxie hd) 201
- Frankrig 226
- Frihult (by i Sövde sn, Färs hd) 87
- Frosta hd 21, 181, 182, 299, 318
- Frännarp (ærkebiskoppelig gård, nu i Halm-
stad, Halland) 142
- Fulltofta (by og sn i Frosta hd) 64, 162
- Fulltofta (ærkebiskoppelig gård og len i Frosta
hd) 16, 25, 62, 64, 77, 116, 117, 118, 121,
132, 152, 155, 162, 193, 202, 216, 221,
222f, 245, 250, 260, 276, 285, 286, 292,
293, 298, 314, 316, 319, 323, 324, 334, 338,
340, 342, 344, 345, 347
- Fyn 102, 271, 316
- Fæbækgård (adelig hovedgård i Bøstrup sn,
Langelands Nørre hd) 213, 215
- Färs hd 14, 18, 21
- Fågeltofta sn (Albo hd) 40, 107
- Galtrup (adelig hovedgård i Galtrup sn, Mor-
sø Nørre hd, Jylland) 234
- Gedsholm (adelig hovedgård i Ekby sn, Lug-
gude hd) 199
- Genarp sn (Bara hd) 101
- Gentofte len (ærkebiskoppeligt len i Sokke-
lunds hd, Sjælland) 245, 261, 342
- Gislöv (by i Gislöv sn, Skytts hd) 87, 88
- Gislöv (ærkebiskoppelig gård og len i Skytts
hd) 16, 25, 59, 60, 63, 140, 182, 198, 203,
212, 220, 249, 256, 261, 279, 285, 286, 293,
309, 319, 339, 340, 343, 345, 346
- Gissleberga len (ærkebiskoppeligt len i Onsjö

- hd) 25, 63, 65, 157, 178, 184, 185, 259, 261, 287, 337, 343
- Gladsax (kongeligt slot og len i Järrestads hd) 302
- Glimminge (adelig hovedgård i Vallby sn, Ingelstads hd) 170, 171, 254
- Glostorp (by i Glostorp sn, Oxie hd) 88
- Glostorp len (ærkebiskoppeligt len i Oxie hd) 66
- Glumslöv (by og sn i Rönnebergs hd) 288
- Glumslöv len (ærkebiskoppeligt len i Rönnebergs hd) 25, 62, 65, 199, 203, 218, 220, 221, 272, 288, 339, 340
- Gotland 96, 212
- Greifswald (købstad i Tyskland) 262, 298
- Grimstrup (len tilhørende Skovkloster i Næstved Sankt Peders landdistrikt, Tybjerg hd, Sjælland) 200, 282
- Gringelstad (by i Köpinge sn, Gärds hd) 107
- Grännum (by i Jämshög sn, Villands hd) 108
- Grönby sn (Vemmenhøgs hd) 102
- Grönhult (by i Hörröd sn, Gärds hd) 24, 252, 288
- Gualöv (by og sn i Villands hd) 108, 114
- Gudum kloster (Gudum sn, Skodborg hd, Jylland) 209
- Gumlösa (adelig hovedgård i Gumlösa sn, (Västra) Göinge hd) 311
- Gurre (kongeligt slot i Tikøb sn, da Lynges hd, nu Lynges-Kronborg hd, Sjælland) 179
- Gyllerup (adelig hovedgård i Hörup sn, Ingelstads hd) 313, 314
- Gyvik (by i Hjäsås sn, (Östra) Göinge hd) 128
- Gälltofta (ærkebiskoppelig gård, ladegård til Åhus slot, i Rinkaby sn, Villands hd) 123
- Gärds hd 16, 18, 19, 47, 99, 105, 106, 107, 108, 112f, 114, 115, 130, 206, 214, 237
- Gärnsås (adelig hovedgård i Östra Herrestad sn, Ingelstads hd) 180
- Gässie (by i Gässie sn, Oxie hd) 183
- Göinge hd 14, 16, 18, 46, 48, 64, 66, 83, 86, 182, 215, 244, 249, 284, 285, 299, 311, 316, 332
- Göingeholm (krongoods i Häglinge sn, (Västra) Göinge hd) 214
- Göksholm (adelig hovedgård i Stora Mellösa sn, Askers hd, Närke, Sverige) 254
- Haberga (ærkebiskoppelig gård i Ekeby sn, Luggude hd) 25, 247, 250, 288
- Hagerup (adelig hovedgård i Jørlunde sn, Lynges-Frederiksborg hd, Sjælland) 238, 239, 286, 323
- Hagestad (by i Löderup sn, Ingelstads hd) 88
- Hagestad len (ærkebiskoppeligt len i Ingelstads hd) 66
- Haglösa (adelig hovedgård i Lilla Slågarp sn, Skytts hd) 297f
- Haglösa (by i Lilla Slågarp sn, Skytts hd) 297f
- Halberstadt (bispedømme i Tyskland) 44
- Halland 14, 16, 18, 21, 23, 24, 26, 46, 48, 59, 64, 66, 86, 141–144, 197, 199, 217, 230, 262, 275, 276, 277, 289, 290, 312, 313, 314, 319, 321, 329, 332, 335, 346; Nørrehalland 22, 216, 262; Sønderhalland 142, 216, 269, 290
- Hallaröd len (ærkebiskoppeligt len i Frosta hd) 65, 77, 155, 197
- Halmstad (adelig hovedgård i Halmstad sn, Luggude hd) 198
- Halmstad (købstad i Halland) 142, 190; Skt. Jørgens hospital 142
- Halmstad hd (Halland) 142
- Halmstad sn (Luggude hd) 198
- Hammar (adelig hovedgård i Nosaby sn, Villands hd) 197
- Hammenhög (by og sn i Ingelstads hd) 278
- Hammershus (ærkebiskoppeligt slot i Nørre hd, Bornholm) 5, 14, 18, 20, 26, 59, 89–104, 131, 133, 134, 170, 177, 179, 180, 185, 191, 202, 211, 212, 220, 223, 240, 241, 245, 260, 264, 276, 279, 281, 282, 285, 292, 294, 307, 308, 318, 319, 320, 321, 329, 333, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 344, 345, 346
- Haraldsborg (kongeligt slot i Sømme hd, Sjælland) 214
- Hardeberga (by i Hardeberga sn, Torna hd) 233
- Hardeberga, Hardebergagård (adelig hovedgård i Hardeberga sn, Torna hd) 172, 180, 213, 217, 232–234, 248f, 258, 272, 274, 282, 292, 344
- Hardeberga skov (Hardeberga sn, Torna hd) 84
- Hardsyssel (Jylland) 66
- Harjagers hd 21, 24
- Harlösa (ærkebiskoppeligt len i Frosta hd) 181
- Harndrup (adelig hovedgård i Harndrup sn, Vends hd, Fyn) 218
- Hasslöv sn (Höks hd, Halland) 142, 290
- Havdrup (by i Havdrup sn, Tune hd, Sjælland) 238

Havegård (gård i Føllenslev sn, Skippinge hd, Sjælland) 170
 Helgeå (å i Villands hd) 123, 270
 Helsingborg (købstad i Skåne) 40; Helsingborg (kongeligt slot) 163, 258, 284
 Helsingborg len (ærkebiskoppeligt len i Lügude hd) 63, 65, 77, 310
 Helsingør (købstad på Sjælland) 239, 244, 245, 246, 260, 261, 342
 Hemlinge len (ærkebiskoppeligt len i (Östra) Göinge hd) 16, 62, 250
 Henrikstorp (gård i Lövestad sn, Färs hd) 77
 Herrestad (adelig hovedgård i Herrestad sn, Herrestads hd) 236, 251, 252
 Herrestads hd 16, 18, 19, 24, 97, 295
 Hilleshög (by i Härslöv sn, Rönnebergs hd) 77
 Himle hd (Halland) 262
 Hindsgavl (kongeligt slot, nu i købstaden Middelfart på Fyn) 271
 Hjortholm (slot tilhørende Roskildebispen i Sokkelunds hd, Sjælland) 239
 Hjuleberg (adelig hovedgård i Abild sn, Årstad hd) 318
 Hjälmäröd (by i Vitaby sn, Albo hd) 107
 Hjälmshult len (ærkebiskoppeligt len i Lügude hd) 25, 66, 157, 257, 258, 261, 285, 317, 319, 343, 346
 Hjäsås sn ((Östra) Göinge hd) 278
 Holbæk (købstad på Sjælland); kongeligt slot 311
 Holm (adelig hovedgård i Gråmanstorp sn, Norra Åsbo hd) 249
 Holmby (adelig hovedgård i Holmby sn, Frostahd) 181
 Hommentorp (by i Lyngsjö sn, Gälds hd) 107
 Horna (by og sn i Villands hd) 108
 Hovdala (adelig hovedgård i Brönnestad sn, (Västra) Göinge hd) 277, 285
 Huaröd (by og sn i Gälds hd) 107, 278
 Hunneberga (by i Harlösa sn, Frostahd) 184
 Hunnestad (adelig hovedgård i Skårby sn, Ljunits hd) 314
 Husa (by i Veberöds sn, Torna hd) 77
 Huseby (len tilhørende Esrom kloster i Annisse sn, Holbo hd, Sjælland) 178
 Husie (adelig hovedgård i Husie sn, Oxie hd) 182
 Hyby (adelig hovedgård i Hyby sn, Barahd) 258
 Hyby (by og sn i Barahd) 177, 253, 278, 291
 Hygum sn (Vandfuld hd, Jylland) 210
 Hyllie sn (Oxie hd) 254
 Häckeberga (adelig hovedgård i Genarp sn, Barahd) 223, 260, 285, 291, 323, 342, 343
 Häglinge len (ærkebiskoppeligt len i (Västra) Göinge hd) 16, 25, 62, 64, 231, 245, 260, 286, 299, 318, 342
 Hällestad len (ærkebiskoppeligt len i Torna hd) 65
 Hällestad skov (Hällestad sn, Torna hd) 84
 Härnestad (by, da i Elleköpunge sn, nu i Åhus sn, Villands hd) 108, 126
 Høed (adelig hovedgård i Jyderup sn, Tusehd, Sjælland) 257
 Hög (gård tilhørende ærkesædet i Hög sn, Harjagers hd) 135, 250
 Högestad (by i Högestad sn, Herrestads hd) 55, 56, 57, 87
 Högestad len (ærkebiskoppeligt len i Herrestads hd) 16, 59, 66
 Höks hd (Halland) 216, 299
 »Høorp« (ærkebiskoppelig forlening, uvist hvor) 24, 25, 288
 Hörby (by og sn i Frosta hd) 77, 80, 87
 Hörby len (ærkebiskoppeligt len i Frosta hd) 59, 65, 71, 77, 80, 178, 182, 256, 261, 343
 Hørby len (len tilhørende Roskildebispen i Tusehd, Sjælland) 313
 Hörja len (ærkebiskoppeligt len i (Västra) Göinge hd) 59
 Hörröd (by i Brönnestad sn, (Västra) Göingehd) 257, 288
 Hörröd (by i Hörröd sn, Gälds hd) 24, 252
 Hörröd len (ærkebiskoppeligt len i Gälds hd) 24, 59, 66, 77, 80, 252, 288
 Hörte enge (Östra Vemmenhög sn, Vemmenhögs hd) 63
 Höör (by i Höör sn, Frostahd) 73
 Höör len (ærkebiskoppeligt len i Frosta hd) 59, 65, 73, 77, 197, 203, 338
 Häslöv len (ærkebiskoppeligt len i Skytts hd) 197, 203, 212, 297, 338
 Håstad (by i Österslöv sn, Villands hd) 108
 Igelösa (by i Igelösa sn, Torna hd) 136
 Ingelstad (adelig hovedgård i Östra Ingelstad sn, Ingelstads hd) 276
 Ingelstads hd 16, 18, 66, 217, 304, 307, 316
 Itzevoorde (Nederlandene) 179
 Ivetofta (by i Ivetofta sn, Villands hd) 106, 108
 Ivetofta len (ærkebiskoppeligt len i Villands

- hd) 106, 108, 110, 114, 128
 Ivö (Ivö sn, Villands hd) 108, 110, 128, 235
- Jordberga, Jordberga magle (nu Stora Jordberga) (adelig hovedgård i Källstorp sn, Vemmenhøgs hd) 201, 230, 241f, 313
- Jylland, Nørrejyland 187, 204, 210, 211, 234, 307, 339; Nordjylland 254
- Jämshög (by og sn i Villands hd) 106, 108, 122
- Järrestad (by og sn i Järrestads hd) 311
- Järrestad len (ærkebiskoppeligt len i Järrestads hd) 62, 242, 243, 260, 293, 310f, 319, 342, 345, 346
- Järrestads hd 14, 18, 24, 48, 183
- Jørlunde sn (Lyngre-Frederiksborg hd, Sjælland) 179, 239
- Kabusa (by i Stora Köpinge sn, Ljunits hd) 70
- Kallehave sn (Bårse hd, Sjælland) 263
- Kalmar (købstad i Småland, Sverige) 31, 194
- Kalundborg (købstad på Sjælland) 18, 37, 84, 85, 263; Kalundborg (kongeligt slot) 235, 263
- Kamstrup (adelig hovedgård i Nørre Nissum sn, Skodborg hd, Jylland) 209
- Karsholm (adelig hovedgård i Österslöv sn, Villands hd) 300
- Katslösa (by og sn i Ljunits hd) 252, 253
- Katslösa len (ærkebiskoppeligt len i Ljunits hd) 25, 62, 66, 149, 157, 200, 203, 209, 211, 220, 244, 252f, 254, 260, 261, 276, 287, 293, 311, 312, 313, 316, 319, 339, 341, 343, 345, 346, 347
- Kavrø (ø i Åhus sn, Villands hd) 128
- Kejrup (kronogods (?)) i Kølstrup sn, Bjerger hd, Fyn (=Kejrupgård?) 258
- Kejrupgård (hovedgård i Kølstrup sn, Bjerger hd, Fyn) 258
- Kelstrup (by i Vig sn, Ods hd, Sjælland) 170
- Kivik (by i Södra Mellby og Vitaby sn, Albo hd) 126, 129
- Klackarp (nu Sperlingsholm) (gård tilhørende ærkesædet i Övraby sn, Halmstads hd, Halland) 22, 35, 141, 247, 254, 288
- Klagstorp (adelig hovedgård i Klagstorp sn, Vemmenhøgs hd) 215
- Kläsinge (adelig hovedgård i Sireköpinge sn, Rönnebergs hd) 249
- Klörup (by i Lilla Slågarp sn, Skytts hd) 25, 250
- Klågerup (adelig hovedgård i Hyby sn, Bara hd) 198f, 298
- Kolding (købstad i Jylland) 295
- Konstanz (rigsstad i Tyskland) 187
- Krageholm (adelig hovedgård i Sövestad sn, Herrestads hd) 101, 213, 289
- Krageholms sø (Sövestad sn, Herrestads hd) 101
- Krapperrup (adelig hovedgård i Brunby sn, Luggude hd) 300
- Kullen (Luggude hd) 24, 257
- Kvesarum len (ærkebiskoppeligt len i Frosta hd) 16, 59, 137
- Kvidinge sn (Södra Åsbo hd) 249
- Kälkestad (adelig hovedgård i Österslöv sn, Villands hd) 300
- København (købstad på Sjælland) 11, 12, 27, 35, 38, 74, 78, 85, 135, 184, 188, 213, 217, 224, 228, 239, 296, 303; København (kongeligt slot) 271, 279
- Köln (købstad i Tyskland) 190, 224, 226, 298, 302
- Köpinge (by og sn i Gärds hd) 107, 128, 269
- Köpinge len (ærkebiskoppeligt len i Gärds hd) 16, 19, 106, 107, 110, 114, 128, 130
- Köpinge mølle (Köpinge sn, Gärds hd) 111
- Ladke (nu Lärkesholm) (gård i Örkelljunga sn, Norra Åsbo hd) 77
- Laholm (købstad i Halland); Laholm (kongeligt slot) 195, 199, 202, 338
- Landskrona (købstad i Skåne) 84, 85, 195, 251, 288
- Langeland 213, 220, 308, 340
- Legeved (adelig hovedgård i Fjälkinge sn, Villands hd) 248
- Lemmeströ sn (nu del af Börringe sn, Vemmenhøgs hd) 102
- Lilla Slågarp sn (Skytts hd) 297
- Lilla Uppåkra (by i Stora Uppåkra sn, Bara hd) 88
- Lille Kamstrup (gård i Nørre Nissum sn, Skodborg hd, Jylland) 210
- Lindberg sn (Himle hd, Halland) 262
- Lindelse (adelig hovedgård i Lindelse sn, Sønder hd, Langeland) 307
- Lindholms len (kongeligt len i Bara hd) 80
- Linköping (bispedømme i Sverige) 28, 51
- Listed (fiskerleje i Ibsker sn, Øster hd, Bornholm) 102
- Listers hd (Blekinge) 20, 106, 114, 115, 122, 128

- Ljunga len (ærkebiskoppeligt len i (Västra Göinge hd) 62
- Ljungbygård (adelig hovedgård i Everöd sn, Gälds hd) 279
- Ljungbygård (nu Trolle-Ljungby) (adelig hovedgård i Västra Ljungby sn, Villands hd) 214, 223
- Ljungsgård (adelig hovedgård i Södra Vram sn, Luggude hd) 300, 302
- Ljunits hd 18, 19, 97, 101, 200, 218, 295
- Lolland 180, 181, 185, 201, 206, 213, 220, 263, 281, 337, 340
- Luggude hd 16, 18, 40, 66
- Lund (kongeligt len i Øster Assels sn, Morsø Sønder hd, Jylland) 306
- Lund (købstad i Skåne) 11, 27f, 29, 31, 44, 75, 76, 85, 107, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 124f, 126, 129, 130, 131, 132, 136, 174, 184, 193, 215, 217, 227, 230, 234, 239, 244, 246, 247, 249, 253, 254, 258, 259, 262, 264, 269, 289, 290, 296, 302, 303, 304, 312, 328, 334; Alle Helgens kloster 42; Gråbrødre-kloster 269; Helliggejsthus 259; Skt. Peders kloster 24, 115, 205, 231, 235, 259, 260, 286, 299, 318, 342; Spedalskhedskloster 184
- Landemode 45, 75f; Landsting 74, 101, 102, 180, 181, 184, 213, 215, 297
- Lunde domkirke, Skt. Laurens kirke (domkirke i Lund) 138, 177, 183, 189, 199, 206, 210, 224, 228, 231, 234, 237, 251, 263, 272, 273, 274, 289, 297, 298, 299, 300, 314; bandstrappen 76; det nye kapel 224, 253; koret 39, 85, 224; Kraftskirken, Lunde domkirkes krypt 48, 234, 262, 265f, 274; Skt. Jørgens alter, som kaldes Svendalalteret, i det nye kapel 246f, 253, 258f, 269
- Domkapitel 32, 39, 45, 49, 91, 93, 94f, 96, 137, 148f, 158, 188, 190, 206, 208, 212, 220, 228, 229, 259, 264f, 279, 296, 297, 299, 303, 317, 324, 348; Lunde kapitels bog 13, 149, 150, 151, 229
- Provsti, provst 32, 179, 226f, 256, 297, 306, 324; dekanat, dekan 190, 205, 213, 299, 303; archidiakonat, ærkedegnedomme, ærkedegn 45, 169, 172, 182, 205, 227, 238, 246, 260, 286, 342; kontor 249; kano-nikat, kanniker 28, 30, 43, 137, 174f, 181, 190, 205, 208, 210f, 226, 229, 242, 244, 246, 249, 256, 263, 286, 289, 298f, 302, 304, 308, 312, 317, 324, 328
- Lunde stift (ærkebispedømme i Skåne) 21, 39, 40, 42, 48, 137, 148, 174, 188, 295, 296, 308, 313, 328; Lundekirken, Lunde domkirke 23, 45, 79, 97, 100, 133, 153, 155, 159, 164, 197, 227, 229, 233, 238, 252, 274, 286, 289, 297, 303, 306, 309, 313, 314, 324
- Lunde bispestol, Lundesædet 6, 65, 93, 96, 102, 176, 303, 304, 307, 313; ærkeleccus i Lund 172f, 190f, 205, 228, 264, 299, 303, 317; ærkebiskop i Lund 42, 70, 90, 142, 163, 172f, 188, 205, 264, 277, 295, 296
- Lundegård (ærkebiskoppelig residens i Lund) 11, 12, 13, 14–18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 35, 36, 38, 39, 43–46, 47, 48, 49, 51f, 54–88, 99, 107, 110, 115, 131, 133, 134, 135, 137, 138, 140, 141, 145, 162, 172, 184, 211, 220, 266, 267, 270, 282, 304, 306, 312, 318, 320, 321, 322, 326, 328, 329, 330, 331, 332f, 334, 335, 339, 345, 347; camera 33; fadebur 34f, 36, 154; kancelli 43; skriverstue 16, 36f, 154; ærkebispens mag 33, 209, 213, 231, 233, 297
- Inventarium på Lundegård 1536 30, 35, 37; Registratur over Lundegårds breve (o. 1555) 11, 150, 268; Registrum penningorum curie Lundensis 1522 12f, 16–18, 36, 37, 52, 54–64, 85f; Lundegårds udgiftsregnskab 1534–35 13, 25, 34, 35, 36, 37, 52, 54, 84, 85, 126, 134, 135, 138, 142, 143, 258, 277, 284, 308, 314, 316, 317, 325, 328
- Lunkende sn (= Sankt Olofs sn) (Albo hd) 47
- Lübeck (rigsstad i Tyskland) 19, 264, 307, 346
- Lyby (by i Lyby sn, Frosta hd) 87
- Lyngsjö (by i Lyngsjö sn, Gälds hd) 107
- Lyngsjö len (ærkebiskoppeligt len i Gälds hd) 106, 107, 114, 128
- Löddeköpinge (by i Löddeköpinge sn, Harjagers hd) 87
- Löddeköpinge len (ærkebiskoppeligt len i Harjagers hd) 65, 77, 79, 135
- Lövestad (adelig hovedgård i Lövestads sn, Färs hd) 218, 252, 272, 288, 291
- Lövestad (by og sn i Färs hd) 252
- Magleby (ærkebiskoppelig gård i Kvidinge sn, Södra Åsbo hd) 248
- Magleby len (ærkebiskoppeligt len i Södra Åsbo hd) 66, 233, 248, 249
- Maglegård (adelig hovedgård i Øster Marie sn, Øster hd, Bornholm) 195

- Maglegaards kapel (Øster Marie sn, Øster hd, Bornholm) 196
- Maglehem sn (Gärds hd) 107
- Malmö (købstad i Skåne) 11, 37, 38, 58, 69, 84, 85, 179, 194, 197, 203, 246, 274, 280, 285; Malmøhus (kongeligt slot) 18, 19, 21, 308; Malmøhus len (kongeligt len) 18, 19, 21, 26, 46, 66, 69, 80, 84, 329
- Mantua (markgrevskaab i Italien) 227
- Medelstad hd (Blekinge) 20
- Mellby (by i Laholms landsn, Höks hd, Halland) 22
- Mellby (by og sn i (Västra) Göinge hd) 24, 257
- Mellby len (ærkebiskoppeligt len i Höks hd, Halland) 22, 141, 253, 261, 270, 277, 287, 343
- Mjönäs (by i Vånga sn, Villands hd) 108
- Mors (ø i Jylland) 253, 306
- Münster (bispedømme i Tyskland) 295
- Møgeltønder slot (slot tilhørende Ribebispen i Møgeltønder sn, Lø hd, Sønderjylland) 187
- Möllarp (adelig hovedgård, uvist hvor, evt. i Kågerød sn, Luggude hd) 277, 278
- Mörtrum (by i Mörrum sn, Listers hd, Blekinge) 106, 124, 126, 130
- Månstorp (adelig hovedgård i Västra Ingelstads sn, Oxie hd) 223
- Naffentorp (by i Bunkeflo sn, Oxie hd) 88
- Nedergård (adelig hovedgård i Bøstrup sn, Langelands Nørre hd) 213, 214, 215
- Nees (adelig hovedgård i Nees sn, Skodborg hd, Jylland) 210
- Neksø (købstad på Bornholm) 20
- Norge 314
- Norra Håslöv (by i Håslöv sn, Skytts hd) 184
- Norra Lökaröd (by i Degeberga sn, Gärds hd) 107
- Norra Sandby len (ærkebiskoppeligt len i (Västra) Göinge hd) 25, 63, 83, 149, 178, 181, 185, 238, 244, 253, 260, 284, 316f, 319, 337, 341, 346
- Norra Strö len (ærkebiskoppeligt len i (Östra og Västra) Göinge hd) 16, 25, 63, 83, 140, 155, 160, 242, 243, 245, 247, 260, 261, 285, 342
- Norra Vram (by i Norra Vram sn, Södra Åsbo hd) 88
- Norra Vram len (ærkebiskoppeligt len i Södra Åsbo hd) 25, 46, 48, 63, 80, 81, 82, 139, 151, 153, 154, 156, 158, 161, 162, 163, 196, 198, 202, 203, 224, 253, 261, 267, 275, 285, 292, 309f, 316, 319, 338, 339, 343, 345, 346
- Norra Åsbo hd 249
- Norra Åsum (by og sn i Gärds hd) 206, 213, 214, 231, 237, 289
- Norra Åsum len (ærkebiskoppeligt len i Gärds hd) 25, 62, 66, 151, 154, 206, 219, 221, 247, 260, 269f, 288, 292, 310, 318, 319, 340, 342, 343, 345, 346
- Norrvinge len (ærkebiskoppeligt len i Harjagers hd) 77
- Nosaby len (ærkebiskoppeligt len i Villands hd) 19, 25, 106, 108, 110, 114, 247, 248, 284
- Nyköping (købstad i Södermanland, Sverige); Nyköpinghus (kongeligt slot) 184
- Nymö (by og sn i Villands hd) 108, 114
- Nürnberg (købstad i Tyskland) 264
- Näs (nu Trollenäs) (adelig hovedgård i Trollenäs sn, Onsjö hd) 256, 261, 282, 343
- Näsbyholm (ærkebiskoppeligt slot og len i Vemmenhögs hd) 14, 18, 19, 26, 47, 62, 63, 66, 89–104, 131, 133, 134, 140, 177, 192, 211, 212, 220, 236, 258, 259, 270, 271, 274, 277, 279, 280, 286, 289, 292, 304, 307, 308, 309, 310, 317, 318, 320, 321, 329, 333, 337, 340, 341, 344, 345; Näsbyholm len (kongeligt len efter Reformationen) 19, 308
- Näsbyhoved (kongeligt slot, nu i købstaden Odense på Fyn) 248
- Nørregård (adelig hovedgård i Slemminge sn, Musse hd, Lolland) 201
- Odense (bispedømme på Fyn) 5, 208, 264
- Odense (købstad på Fyn) 194, 258
- Odersberga (adelig hovedgård i Fjälkestad sn, Villands hd) 318
- Ods hd (Sjælland) 171, 311
- Odsgård (adelig hovedgård i Vinkel sn, Middelsom hd, Jylland) 210
- Olseröd (by i Maglehem sn, Gärds hd) 107
- Olseröd leje (fiskeleje i Maglehem sn, Gärds hd) 111, 114
- Olseröd len (ærkebiskoppeligt len i Gärds hd) 106, 107, 114, 128
- Onsjö hd 289
- Oppe Sundby (by og sn, da i Jørlunde hd, nu i Lynge-Frederiksborg hd, Sjælland) 178, 179

- Oppmanna (by i Oppmanna sn, Villands hd) 108
- Oreby (adelig hovedgård i Sakskøbing Landsn, Musse hd, Lolland) 180
- Osby (nu Osbyholm) (adelig hovedgård i Hörby sn, Frosta hd) 182
- Oxie hd 14, 18, 24, 40
- Palsgård (adelig hovedgård i As sn, Bjerre hd, Jylland) 307
- Pandum (adelig hovedgård i Vokslev sn, Hornum hd, Jylland) 234
- Paris (købstad i Frankrig) 39, 187, 228, 265
- Prag (købstad i Tjekkoslaviet) 172, 174, 175, 190
- Pæregård (gård i Øster Larsker sn, Øster hd, Bornholm) 195
- Ramdala (by og sn i Östra hd, Blekinge) 115
- Ramsøgård (gård tilhørende Antvorskov kloster i Gadstrup sn, Ramsø hd, Sjælland) 170
- Ramsåsa (by i Ramsåsa sn, Färs hd) 297
- Raus len (ærkebiskoppeligt len i Luggude hd) 62, 65, 76, 77
- Raus sn (Luggude hd) 76
- Ribe (bispedømme i Jylland) 5, 172, 186, 187, 196, 306
- Ribe (købstad i Jylland) 205; Ribe domkirke 205, 263
- Ringstadaholm (kongeligt slot i Östergötland, Sverige) 244
- Ringsted (købstad på Sjælland); Ringsted kloster 28
- Rinkaby (by og sn i Villands hd) 106, 108, 110, 114, 116, 123, 126, 127, 128, 129, 130
- Ripa (by, da i Elleköpinge sn, nu i Åhus sn, Villands hd) 108
- Risekatslösa (by og sn i Luggude hd) 305
- Rollerup (len tilhørende Roskildebispen i Skt. Peders Landsn, Slagelse hd, Sjælland) 186
- Rom (købstad i Italien) 30, 226, 227, 228, 263, 264, 296
- Ronneby (købstad i Blekinge) 192
- Roskilde (bispedømme på Sjælland) 5, 6, 27, 28, 30, 34, 35, 36, 43, 44, 52, 75, 94, 147, 150, 154, 157, 170, 171, 172, 183, 186, 198, 200, 201, 208, 222, 226, 238, 239, 262, 263, 289, 313, 318, 341
- Roskilde (købstad på Sjælland) 6, 30, 39, 147, 178, 210, 214, 239, 262, 331; Agnetekloster 178; Roskilde domkirke 178, 186, 204, 239, 297; domkapitel 169, 172, 186, 187, 190, 205, 226, 262, 263, 299
- Rostock (købstad i Tyskland) 205, 224, 298
- Rostorp (adelig hovedgård i Hasslöv sn, Höks hd, Halland) 289f
- Rya (by i Bosarp sn, Onsjö hd) 184
- Rya len (ærkebiskoppeligt len i Norra Åsbo hd) 25, 66, 154, 256, 278, 287
- Rännenas (adelig hovedgård i Skummeslöv sn, Höks hd, Halland) 217
- Ränneslöv len (ærkebiskoppeligt len i Höks hd, Halland) 21, 22, 64, 141, 289, 291
- Ränneslöv sn (Höks hd, Halland) 216
- Röglå (adelig hovedgård i Välinge sn, Luggude hd) 272
- Rønne (købstad på Bornholm) 98
- Rönneberga (by i Asmundtorp sn, Rönnebergs hd) 88
- Rönneberga len (ærkebiskoppeligt len i Rönnebergs hd) 25, 63, 157, 199, 203, 246, 287, 339
- Rönnebergs hd 252
- Rössjöholm (adelig hovedgård i Tosjö sn, Norra Åsbo hd) 200
- Råby (by i Hörby sn, Frosta hd) 87
- Saltø (slot og len tilhørende Roskildebispen i Karrebæk sn, Øster Flakkebjerg hd, Sjælland) 313, 318
- Sandby (adelig hovedgård i Sandby sn, Tybjerg hd, Sjælland) 282
- Sandby (by i Borrby sn, Ingelstads hd) 60, 62, 70
- Sandby len (ærkebiskoppeligt len i Ingelstads hd) 62, 63, 66, 316
- Sandåkra (by i Mellby sn, (Västra) Göinge hd) 257
- Sankt Olofs sn (= Lunkende sn) (Albo hd) 107
- Sjælland 170, 178, 185, 187, 200, 201, 210, 222, 224, 239, 271, 300, 311, 337; Nordøstsjælland 178, 185, 337
- Sjörup sn (Ljunits hd) 252
- Sjöryds mark (Skårby sn, Ljunits hd) 101
- Sjöryds skov (Skårby sn, Ljunits hd) 101
- Sjötorp (ærkebiskoppeligt len i Albo hd) (= Andrarum len) 77, 183
- Skabersjö, Skabersjögård (adelig hovedgård i

- Skabersjö sn, Bara hd) 201, 202, 223, 224, 256f, 261, 343
- Skara (købstad i Sverige) 262
- Skarhult (adelig hovedgård i Skarhult sn, Frosta hd) 200, 240, 316
- Skenkelsø len (ærkebiskoppeligt len i Jørlunde sn, da Lynge hd, nu Lynge-Frederiksborg hd, Sjælland) 24, 179, 239, 244, 245, 247, 260, 286, 318, 319, 342, 347
- Skepparslöv (gods i Skepparslöv sn, Gärds hd) 237, 238
- Skillinge len (ærkebiskoppeligt len i Norra Åsbo hd) 25, 83, 197, 203, 233, 282, 283
- Skippinge hd (Sjælland) 311
- Skive (købstad i Jylland); Skivehus (kongeligt slot) 306
- Skovgaard (adelig hovedgård i Søby sn, Båghd, Fyn) 211
- Skovkloster, Næstved Sankt Peders kloster (Herlufsholm sn, Øster Flakkebjerg hd, Sjælland) 200
- Skuldelev sn (Horns hd, Sjælland) 179
- Skurup (adelig hovedgård i Skurup sn, Vemmenhøgs hd) 297
- Skurup sn (Vemmenhøgs hd) 291
- Skytts hd 14, 18, 19, 47, 178, 288, 297
- Skårnäs (by i Vånga sn, Villands hd) 126, 130
- Skörpinge (ærkebiskoppelig gård i Höja sn, Södra Åsbo hd) 274, 275, 316
- Skåne 11, 24, 25, 26, 41, 48, 52, 66, 75, 78, 80, 99, 102, 169, 178, 179, 182, 185, 193, 198, 200, 201, 210, 211, 212, 213, 216, 222, 230, 231, 233, 235, 240, 244, 247, 257, 259, 266f, 271, 275, 277, 278, 280, 300, 302, 304, 306, 308, 314, 316, 323, 329, 337, 339, 346; Midtskåne 59; Sydsåne 47; Sydvestskåne 215; Sydøstskåne 304
- Skårby (by i Skårby sn, Ljunits hd) 101
- Skårby mark (Skårby sn, Ljunits hd) 101, 218, 258, 279, 280, 304, 313
- Slesvig, Sønderjylland (hertugdømme) 184, 187, 220, 340
- Smedstorp (adelig hovedgård i Smedstorp sn, Ingelstads hd) 242f
- Smälarp (adelig hovedgård i Gråmanstorp sn, Norra Åsbo hd) 233, 249
- Snattarp (by i Sönnarslöv sn, Gärds hd) 115
- Snogeholms sjö (Sövede sn, Färs hd) 289
- Snogeröd (by i Gudmuntorp sn, Frosta hd) 60
- Snostrup (by og sn i Ølstykke hd, Sjælland) 178, 179
- Snöstorp (ærkebiskoppelig gård og len i Tönersjö hd, Halland) 22, 141, 142, 144, 197, 203, 216, 217, 221, 254, 261, 275, 276, 284, 287, 313, 314, 319, 338, 340, 343, 346
- Snårestad (by og sn i Ljunits hd) 70
- Snårestad len (ærkebiskoppeligt len i Ljunits hd) 24, 62, 66, 155, 197, 203, 235, 260, 286, 338, 342
- Snårestad skov (Snårestad sn, Ljunits hd) 84
- Solbjerg (adelig hovedgård i Solbjerg sn, Løve hd, Sjælland) 186, 187, 235
- Sommersholm (adelig hovedgård i Dreslette sn, Båghd, Fyn) 271
- Sorø kloster (nu i købstaden Sorø på Sjælland) 170, 227, 313
- Spøttrup (slot tilhørende Viborgbispen i Rødding sn, Rødding hd, Jylland) 5
- Staby (len tilhørende Ribebispen i Staby sn, Ulfborg hd, Jylland) 187
- Stenby (by i Benestad sn, Ingelstads hd) 77, 244
- Stenestad (by i Stenestad sn, Södra Åsbo hd) 24
- »Stenestade« (uvis lokalitet, måske = Snårestad len, Ljunits hd) 24, 25, 235, 260, 286, 342
- Stengård (gård i Ibsker sn, Øster hd, Bornholm) 195
- Stockholm (købstad i Sverige) 11, 199; Stockholm slot (kongeligt slot) 11
- Stora Köpinge len (ærkebiskoppeligt len i Ingelstads hd) 14, 16, 62, 66
- Stora Slågarp (by og sn i Skytts hd) 25, 250, 297
- Stora Slågarp len (ærkebiskoppeligt len i Skytts hd) 25, 66, 223, 250, 261, 285, 297, 343
- Store Kamstrup (adelig hovedgård i Nørre Nissum sn, Skodborg hd, Jylland) 210
- Strö (by i Strö sn, Onsjö hd) 184
- Stubbarp (by i Väsby sn, Luggude hd) 88
- Stubbarp len (ærkebiskoppeligt len i Luggude hd) 16, 63, 65, 77, 80, 256, 275, 276, 289, 293, 316, 319, 345, 346
- Stänkelstorp (by i Genarp sn, Bara hd) 102
- Stänkelstorp fang (Genarp sn, Bara hd) 102
- Stångby (by i Stångby sn, Torna hd) 71
- Sularp (by i Hardeberga sn, Torna hd) 87
- Sundbylille (by i Jørlunde sn, da Lynge hd, nu Lynge-Frederiksborg hd, Sjælland) 178, 179

- Svaneke (købstad på Bornholm) 24, 195, 235, 260, 286, 287, 342
- Sverige 51, 102, 189, 197, 199, 222, 270, 284
- Sätaröd (by i Västra Vram sn, Gärds hd) 107
- Södervidinge (by og sn i Harjagers hd) 87, 136
- Södervidinge len (ærkebiskoppeligt len i Harjagers hd) 65
- Södra Mellby sn (Albo hd) 107
- Södra Möinge len (ærkebiskoppeligt len i Onsjö hd) 65
- Södra Åsbo hd 24, 222
- Søholm (adelig hovedgård i Magleby Stevns sn, Stevns hd, Sjælland) 284
- Sølvesborg (købstad i Blekinge); Sølvesborg len (kongeligt len efter Reformationen) 20, 26, 329
- Sønderjylland, *se* Slesvig
- Söndrum sn (Halmstads hd, Halland) 142
- Sönnarslöv sn (Gärds hd) 276
- Sörby (adelig hovedgård i Sörby sn, (Västra) Göinge hd) 250
- Sörby len (ærkebiskoppeligt len i Vemmenhögs hd) 25, 62, 66, 251f, 272, 287, 293, 312, 313, 314, 319, 345, 346
- Sövde (ærkebiskoppeligt len i Färs hd) 65, 73, 83
- Sövde skov (Sövde sn, Färs hd) 84
- Tange (adelig hovedgård i Øksendrup sn, Gudme hd, Fyn) 316
- Tangsgård (gård tilhørende Gudum kloster i Gudum sn, Skodborg hd, Jylland) 209
- Tjustorp (adelig hovedgård i Skabersjö sn, Bara hd) 201
- Toarp (adelig hovedgård i Tostarp sn, Norra Åsbo hd) 271
- Toksværd (len med hovedgård og mølle tilhørende Roskildebispen i Toksværd sn, da Tybjerg hd, nu Hammer hd, Sjælland) 222
- Toksværd sn (da i Tybjerg hd, nu i Hammer hd, Sjælland) 222
- »Tollerup« (adelig hovedgård (?), uvist hvor) 277
- Tommarp (adelig hovedgård i Kvidinge sn, Södra Åsbo hd) 222, 224, 274
- Tommarp (da købstad i Skåne, nu Östra Tommarp, Östra Tommarp sn, Järrestads hd) 311; Tommarp kloster 48; Skt. Jørgens hospital uden for Tommarp 290, 303, 311, 317
- Torbenfeld (adelig hovedgård i Frydendal sn, Tuse hd, Sjælland) 170, 171
- Torna hd 14, 18, 20, 21, 24, 59, 74
- Torp (adelig hovedgård i Ræer sn, Hillerslev hd, Jylland) 223
- Torup (adelig hovedgård i Torup sn, (Västra) Göinge hd) 243
- Torup (by i Vitaby sn, Albo hd) 107
- Tranekær (kongeligt slot i Tranekær sn, Nørre hd, Langeland) 271
- Trelleborg (købstad i Skåne) 38, 84, 85, 212
- Trullstorp (adelig hovedgård (?), uvist hvor) 212
- Trä (ærkebiskoppelig gård i Norrvidinge sn, Harjagers hd) 253
- Träne sn (Gärds hd) 107
- Trøjborg (slot tilhørende Ribebispen i Visby sn, Tønder hd, Jylland) 306
- Tullstorp (by, uvist hvor, evt. i Borrby sn, Ingelstads hd) 24, 252, 288
- Tullstorp len (ærkebiskoppeligt len i Ingelstads hd) 16, 24, 25, 59, 63, 66, 157, 252, 254, 261, 285, 288, 309, 319, 343, 346
- Tureby (len tilhørende Roskildebispen i Tureby sn, Fakse hd, Sjælland) 198
- Turestorsö (kongeligt og senere ærkebiskoppeligt slot i Börringe sn, Vemmenhögs hd) 177, 185, 337
- Tuse hd (Sjælland) 171
- Tybjerg hd (Sjælland) 257
- Tølløse (len tilhørende Roskildebispen i Merløse hd, Sjælland) 200, 313
- Törringe sn (Oxie hd) 40
- Tågalycke (adelig hovedgård i Väsby sn, Luggude hd) 210
- Tågarp (adelig hovedgård i Västra Tommarp sn, Skytts hd) 316
- Ugerup (adelig hovedgård i Köpinge sn, Gärds hd) 269f
- Uggerslevgård (adelig hovedgård i Uggerslev sn, Skam hd, Fyn) 271
- Utrecht (bispedømme i Nederlandene) 295
- Vadstena kloster (Östergötland, Sverige) 194
- Vallby len (ærkebiskoppeligt len i Vemmenhögs hd) 25, 62, 77, 155, 177, 185, 231, 232, 241, 243, 245, 249, 260, 261, 275, 286, 337, 342, 343

- Vallen (adelig hovedgård i Voxtorp sn, Höks hd, Halland) 216, 289
- Vanneberga (by i Vinslöv sn, (Västra) Göinge hd) 108
- Vantinge (by i Barkåkra sn, Bjäre hd) 87
- Vapnö sn (Halmstads hd, Halland) 291
- Varberg, Ny Varberg (købstad i Halland) 262; Varberg (kongeligt slot) 206
- Veberöd len (ærkebiskoppeligt len i Torna hd) 65, 79
- Veberöd skov (Veberöd sn, Torna hd) 84
- Vellinge (by i Vellinge sn, Skytts hd) 71, 88
- Vellinge len (ærkebiskoppeligt len i Skytts hd) 16, 63, 178, 185, 215, 221, 337, 340
- Vemmenhøgs hd 14, 18, 19, 97, 101, 102, 181, 185, 197, 243, 295, 304, 307, 337
- Vestenskov (by og sn i Sønder hd, Lolland) 263
- Viborg (bispedømme i Jylland) 5, 7, 27, 75, 204, 234
- Viborg (købstad i Jylland) 204, 210; Viborg domkirke 205, 254, 263
- Villands hd 14, 18, 19, 47, 99, 104, 106, 108, 110, 112f, 114, 115, 130, 131, 284, 307, 334
- Vitaby (by og sn i Albo hd) 107
- Vitaby len (ærkebiskoppeligt len i Albo hd) 106, 107, 114, 128
- Vitaby øre (fiskeleje i Vitaby sn, Albo hd) 111, 114
- Vittskövle (adelig hovedgård i Vittskövle sn, Gärds hd) 163, 214, 281
- Vittskövle (ærkebiskoppelig gård og len i Gärds hd) 16, 19, 62, 100, 106, 107, 110, 114, 128, 130, 155, 162, 163, 267, 281, 292, 344
- Vittskövle leje (fiskeleje i Vittskövle sn, Gärds hd) 111, 114, 126, 129
- Vittskövle sn (Gärds hd) 107
- Vollsjö (adelig hovedgård i Vollsjö sn, Färs hd) 235
- Vordingborg (købstad på Sjælland); Vordingborg (kongeligt slot) 313
- Voxtorp sn (Höks hd, Halland) 216
- Vrangstrup (kronods i Vrangstrup sn, Tybjerg hd, Sjælland) 257
- Vrångabäck (by i Sövde sn, Färs hd) 69
- Värestorp (adelig hovedgård i Ränneslöv sn, Höks hd, Halland) 216, 276, 277
- Värmland (Sverige) 189
- Värpinge (ærkebiskoppelig gård, ladegård for Lundegård (?), i Sankt Peders klostern, Torna hd) 14, 20, 21, 23, 26, 59, 75, 133–140, 145, 320, 321, 329, 335
- Väsby len (ærkebiskoppeligt len i Luggude hd) 16, 63, 65, 77, 80, 82, 196, 198, 202, 203, 275, 316, 319, 338, 339, 346
- Väsby sn (Luggude hd) 40
- Västerstad len (ærkebiskoppeligt len i Färs hd) 25, 62, 64, 65, 69, 77, 80, 157, 201, 203, 220, 221, 230, 231, 245, 260, 286, 339, 340, 342
- Västerstad Treding (kongeligt godslen i Västerstad sn, Färs hd) 302
- Västra Broby (by i Västra Broby sn, Södra Åsbo hd) 215
- Västra Göinge hd 14, 106
- Västra Karaby (by i Västra Karaby sn, Harjagers hd) 136
- Västra Nöbbelöv sn (Ljunits hd) 218
- Västra Sallerup len (ærkebiskoppeligt len i Harjagers hd) 65, 77
- Västra Tvet (gård i Hällestad sn, Torna hd) 87
- Västra Vram (by og sn i Gärds hd) 107, 115, 278
- Västra Värlinge (by i Bodarp sn, Skytts hd) 87
- Vånga sn (Villands hd) 130
- Yngsjö (by i Åhus sn, Villands hd) 42, 106, 107, 130
- Yngsjö leje (fiskeleje i Åhus sn, Villands hd) 111, 114
- Ystad (købstad i Skåne) 38
- Æbelholt kloster (Tjæreby sn, Strø hd, Sjælland) 234
- Älsåkra (adelig hovedgård i Kviinge sn, (Östra) Göinge hd) 249f
- Ängelsbäck len (ærkebiskoppeligt len i Bjäre hd) 65, 77
- Äsphult len (ærkebiskoppeligt len i Gärds hd) 16, 25, 58, 62, 66, 77, 222, 223, 250, 260, 276, 285, 292, 342, 344
- Öja (by i Öja sn, Herrestads hd) 217
- Øresund 307
- Örsjö len (ærkebiskoppeligt len i Vemmenhøgs hd) 63, 197, 203, 270, 310, 318, 338, 345
- Örsjö mose (Örsjö sn, Vemmenhøgs hd) 101
- Öslöv (adelig hovedgård i Bosarp sn, Onsjö hd) 184

- »Øssløff« (ukendt ærkebiskoppelig forlening) 24, 25, 288
- Øster Marie sn (Øster hd, Bornholm) 195, 196
- Øster Ulslev (adelig hovedgård i Øster Ulslev sn, Musse hd, Lolland) 281
- Östergötland (Sverige) 244
- Østersøen 102
- Östra Broby (ærkebiskoppeligt len i (Östra Göinge hd) 16, 62, 215, 220f, 340
- Östra Göinge hd 14
- Östra Ingelstad sn (Ingelstads hd) 291
- Östra Karaby len (ærkebiskoppeligt len i Onsjö hd) 25, 66, 243, 245, 254, 261, 282, 343
- Östra Strö (by i Östra Strö sn, Frosta hd) 60, 87
- Östra Strö len (ærkebiskoppeligt len i Frosta hd) 25, 60, 65, 77
- Östra Sönnarslöv (by og sn i Gärd's hd) 107
- Östra Tommarp sn (Järrestads hd) 311
- Öveds kloster (Öved sn, Färs hd) 42
- Övraby (ærkebiskoppelig gård med laksegård og møllested i Övraby sn, Halmstads hd, Halland) 21, 22, 64, 141, 142, 248, 254, 261, 343
- Övraby sn (Halmstads hd, Halland) 142
- Åhus (købstad i Skåne) 248, 259, 295, 307, 335; Åhus len (kongeligt len efter Reformationen) 307; Åhus mølle (ærkebiskoppelig mølle) 104, 111, 123, 206
- Åhus (ærkebiskoppeligt slot i Åhus) 13, 14, 18, 19, 25, 26, 42, 47, 49, 59, 60, 62, 66, 89–132, 133, 134, 136, 170, 177, 179, 180, 185, 192f, 194, 202, 213f, 219, 220, 223, 232, 235, 236, 237, 238, 239, 244, 247, 250, 253, 258, 260, 261, 269, 278, 280, 282, 284, 285, 291, 292, 293, 295, 307, 318f, 320, 323, 328, 329, 333–335, 337, 338, 340, 342, 343, 344, 345, 346
- Åhus leje (fiskeleje ved Åhus) 111, 129
- Åkarp len (len tilhørende Lunde domkirke i Onsjö hd) 289
- Åkarp len (ærkebiskoppeligt len i Skytts hd) 16, 25, 59, 62, 78, 157, 211, 215, 221, 250, 261, 271, 278, 288, 297, 309, 319, 339, 340, 342, 346
- Åkirkeby (købstad på Bornholm) 100
- Ålholm (kongeligt slot i Nysted landsn, Musse hd, Lolland) 91
- Åraslöv (adelig hovedgård i Vinslöv sn, (Västra) Göinge hd) 196
- Århus (bispedømme i Jylland) 4, 5, 174; Århusgård len (kongeligt len efter Reformationen, bestående af tidligere bispegods) 5
- Årup (ærkebiskoppelig skudgård i Billeberga sn, Rönnebergs hd) 252
- Åsum hd (Fyn) 214

I skriftserien

SKÅNSK SENMEDELTID OCH RENÄSSANS

har utkommit:

1. Gösta Johannesson: *Den skånska kyrkan och reformationen*. 1947.
2. Nils Gösta Sandblad: *Skånsk stadsplanekunst och stadsarkitektur intill 1658*. 1949.
3. Karl F. Hansson: *Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658*. Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658–1679. 1950.
4. K. G. Ljunggren och Bertil Ejder: *Lunds stifts landebok*. Första delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950.
5. K. G. Ljunggren och Bertil Ejder: *Lunds stifts landebok*. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952.
6. K. G. Ljunggren och Bertil Ejder: *Lunds stifts landebok*. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. 1965.
7. Gösta Johannesson: *Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid Medeltidens slut*. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok. 1953.
8. Wilhelm Norlind: *Tycho Brahe*. En levnadsteckning. Med nya bidrag betydande hans liv och verk. 1970.
9. Salomon Kraft: *Tre senmedeltida godsorganisationer*. 1971.
10. Knut Knutsson och Göte Paulsson: *Dalby klosters intäktsbok 1530–1531* utgiven med inledning och kommentarer. 1983.
11. Sten Skansjö: *Söderslätt genom 600 år*. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid. 1983.
12. Per Ingesman: *Ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen*. 1990.

Lund
University
Press

Art nr 20173
ISBN 91-7966-116-5